

MAGYAR SZEMLE

A szerkesztőbizottság elnöke
GRÓF BETHLEN ISTVÁN

Szerkesztőbizottság

GOMBOCZ ZOLTÁN, GRATZ GUSZTÁV, GYALÓKAY JENŐ,
HEGEDŰS KÁLMÁN, HERCZEG FERENC, HÓMAN BÁLINT,
KENÉZ BÉLA, BÁRÓ KORNFELD MÓRIC, KORNIS GYULA,
LEPOLD ANTAL, PETROVICS ELEK, RAKOVSKY IVÁN,
RAVASZ LÁSZLÓ, SZÁSZ ZSOMBOR

SZERKESZTI: SZEKFŰ GYULA

XIII. KÖTET

1931 SZEPTEMBER—DECEMBER

BUDAPEST

A MAGYAR SZEMLE TÁRSASÁG KIADÁSA

Kiadótulajdonos:

MAGYAR SZEMLE TÁRSASÁG

HÓMAN BÁLINT
elnök

BALOGH JÓZSEF
főtitkár

GRATZ GUSZTÁV
alelnök

Minden jogot fenntartunk

MAGYAR SZEMLE

1931 SZEPTEMBER

XIII. KÖTET 1. (49.) SZÁM

TRIANON REVÍZÍÓJA ES A NYUGATI VÁLSÁG

BIZALMAT kell teremteni Európában, nem úgy, hogy a nehézségektől visszariadunk, hogy sohanapjára halasztjuk a békeszerződések revízióját, hanem úgy, hogy a bizalmatlanságot gyökerestül irtjuk ki, meggátoljuk a háborús eszmék továbbfejlődését. A leszerelésről — mely végtől-végig politikai kérdés — nem lehet tárgyalni a szerződések revíziójának, helyesebben a szerződések revidálhatóságának kérdésétől függetlenül. Mert a kérdés ma nem az, hogy a békeszerződéseknek ez vagy amaz a rendelkezése módosítható-e, hanem az: elismertetik-e a revízió joga, — más szóval: vajjon a Nemzetek Szövetségének gépezete egy 'dinamikus' békepolitikára alkalmazható-e vagy sem? ...¹

Nagy gondok válságos óráiban néha szembetalálkozunk egy testet öltött régi álmunkkal s szótlan megyünk el mellette, mintha nem is történt volna csoda, mert gondjaink nagyobbak, mint lehetne örömünk.

Amit tizenkét év óta áhitunk, amiről annyiszor lemondunk s ami mégis mindig újraéled bennünk: az a hit, hogy a világ, amely bennünket elítélt, végül is ráeszmél a 'békemű' fogyatékoságaira és újraépíti, amit rombadöntött, — a revízióba vetett hitünk *most* igazul. A 'párizsi békékre' alapított Európának előbb alapjaiban kellett megrendülnie, hogy a hatalmak ráeszméljenek az újjáépítés szükségére. Németországnak s vele némely nyugati nemzetnek, elsősorban Angliának e nyáron kimélyült súlyos gazdasági válsága, amely a magunk válsága is lett, egyben nagyhirtelen, szinte meglepetésszerűen megérlelte a revízió, helyesebben a revidálhatóság (reusability) kérdését is.

Helyes lesz a Times cikkirójának, W. Horsfall Carter-nak ez új szavához ragaszkodnunk; mert ami ma az elméket foglalkoztatja, az korántsem a szerződéseknek részleteiben való átformálása, hanem kevesebb, vagy ha úgy akarjuk, több ennél: az a felismerés, hogy a 'párizsi békemű' nem örök, nem megváltozhatatlan, vele a világ erkölcsi története nem lépett új szakaszába, nem is nyugszik isteni kinyilatkoztatáson, hanem egyszerűen: gyarló emberi munka, amely múlandó, mint az emberiség történetének bármely emléke volt. Annak felismerése ez, hogy megváltozott erőviszonyok új kapcsolatokat — új ellentéteket és úgy kiegyenlítődéseket — teremtenek, messze maguk mögött hagyva az 1919-es év térképrendezésének 'statikus' szemlé-

¹ Times, 1931 július 20. 13. l.

letét. Ez a ‚dinamizmus’, melyre Horsfall Carter céloz, elsősorban a franciákat nyugtalanítja, hiszen a statikus szemlélet azon a hatalmi szervezeten nyugszik, melyet ők vélték az európai egyensúly helyére állítani. ‚Dinamizmus’ — (a francia konzervatív politika gúnnyal ejti ki e szót) — tehát annyit jelent, mint az utolsó évtized francia politikájának bírálata és módosítása.

A revíziónak e merőben új távlatait, önként értetődően, a Hoover-terv tárta fel, mely 1931 júliusát igen emlékezetes, válságokkal terhes nagy dátummá avatta. A Hoover-terv az angolszász nemzeteknek ‚dinamikus’ békeszemléletét egy csapásra szembeállította a hivatalos francia politika ‚statikus’ irányával. Hirtelen nyilvánvalóvá lett a világ előtt, amit eddigelé gondosan leplezett a kabineteknek ellentéteket kiegyenlítő külpolitikája, hogy az egykori győztes hatalmak alapfelfogása élesen eltér egymástól. A békeszerződéseknek döntően fontos pénzügyi rendelkezéseit fait accompli-val módosító Egyesült-Államok a Németországnak nyújtott segítséggel a végre valahára megteremtendő, valószínű békének alapjait vélték megvetni; ehhez a felfogáshoz sietve csatlakozott Anglia (mely a Hoover-tervet minden valószínűség szerint, már publikálása előtt jól ismerte) és Olaszország. Izoláltan állt ellenben Franciaország a maga dogmatikus felfogásával, mely a békeszerződések sérthetlenségében, az egyszer vállalt kötelezettségek könyörtelen érvényesítésében véli még mindig a ‚béke’ biztosítékát felfedezni.

Köztudomású, hogy a Hoover-terv lendülete Franciaországnak ez ellenállásán megtört s ha a júliusi párizsi és londoni konferenciák a francia ‚statikus’ politikát megingatták is, az is kétségtelen, hogy Európának és nem utolsósorban hazánknak oly félelmetes pénzügyi, gazdasági s ezzel egyetemben politikai és társadalmi válsága nagyrészt abból ered, hogy az angolszász nemzetek és az olaszország által vallott ‚dinamizmus’, vagyis a szerződések gyökeres, mindenre kiterjedő revideálása és átformálása még nem válhatott valóvá.

Ám a revízió légköre meg van teremtve. Éppen e lapokon voltunk kénytelenek négy éven át szüntelenül rámutatni, hogy ilyen légkör nélkül nincsen revízió s hogy a légkör maga hiányzik még. Örömmel regisztráltuk barátaink fáradozásait és jól tudtuk, hogy a magunk mozgalmainak és a velünk rokonérző nyugati mozgalmaknak hatása nem maradhatott el; ám szükségesnek tartottuk kimutatni, hogy a nagy nyugati nemzeteknek nemcsak hivatalos körei állnak még élesen szemben a revízióval, hanem maguk a velünk szemben gyakorta barátságos társadalmak is.

Ez az, ami — felfogásunk szerint — 1931 szomorú nyarán megváltozott s amiről tudomást vennünk, számtalan bajaink közepett, helyes lesz.

NEM ISMERETLEN e folyóirat olvasói előtt, hogy maga a Times volt az, mely nyomban a Hoover-terv közzététele után fellevelte a nemzetek közötti megértés és békesség megteremtésének nagy kérdését.

A konzervatív kormány volt külügyminisztere, Sir Austen Chamberlain,¹ annak a felfogásának adott kifejezést, hogy ennek a békeszellemnek egyik feltétele: a német közéletnek agresszív tünetektől való megtisztítása, elsősorban olyan »barátságtalan» kísérletek kizárása, aminő a német-osztrák vámúnió terve volt.

Az Austen Chamberlain-féle levél a hozzászólásoknak egész sorát indította meg a Times hasábjain, még az is, aki megszokta, hogy ennek a nagy lapnak közönsége minden kérdés tárgyalásában szakértelemmel vesz részt, meglepetve állapította meg, hogy az angol közvélemény minő különös, szinte izgatott érdeklődést mutat a Chamberlain által felvetett kérdések iránt; az egész levelezési Campagne egyes szakaszaiban azt a benyomást keltette, mintha láthatatlan vezérkar irányítaná. De akár spontán megnyilatkozása volt az angol közvéleménynek, ami méltán tehető fel, akár a hivatalos és félhivatalos felfogást tükrözte: mindenképpen fontos a magunk legnagyobb problémájának, a revízióknak szempontjából. Jelentős szerepe volt ebben a hírlapi mozgalomban Sir Alexander Gordon-nak,² ki az 1932. évi genfi leszerelési értekezlet egyik legfőbb témájának a békeszerződésekből folyó igazságtalanságok kiküszöbölését látja. Szerinte a béke nem elsősorban a lefegyverzésen (Peace-through-disarmament), hanem az ellentétek kiegyenlítésén, a megelégedésen (Peace-through-contentment) múlik. Ezt a megelégedést csupán emberiség, jószándék, nagylelkűség és áldozatkészség teremthetik meg, amelyek — W. H. Dawson szerint — egyedül Nagybritanniát jellemzik, míg Franciaország soha ezen az úton nem járt. Éppen ezért, így látja Dawson,³ a német nép bizalma és hálája korlátlanul nyilatkozik meg Angliával szemben; Franciaország bölcsen tenné, ha politikájának ebben az irányban adna fordulatot. Nem maradhatott el a harcosok sorából a háborús szellemnek kevésszámú angol képviselője közül a legismeretesebb, Wickham Steed, sem. Szinte ijedten veti fel a kérdést:⁴

„Mit ért Sir Alexander Gordon a szerződések revíziója alatt? Vájjon új konferenciát-e, amely a párizsi békeértekezlet egész munkáját, beleértve a Népszövetség covenant-jét, határokat, lefegyverzést, reparációkat, a mandátumokat és a többi? Ha igen, a világhosszág megköveteli, hogy ezt megmondja. Vagy csupán a versailles-i, trianoni, saint-germaini, neuilly-i különleges határozatokra gondol? Ha így van, melyekre? Valóban elég magasán lángolnak már a viszályok tüzei mai Európánkban — nincs rá szükség, hogy ezzel a nagyon is könnyen robbanó anyaggal élesszék a tüzet!“

Míg Wickham Steed kérlelhetetlenül a szerződések épségében, elsősorban a Kellogg-paktumban látja még mindig az üdvösséget, addig a Times egy másik levelezője, E. Windsor Bowen, egészen új, azokon a hasábjakon soha nem olvasott hangot üt meg:

„Azoknak a különböző békeszerződéseknek erején, melyeket Sir Austen Chamberlain ügyel-bajjal fenntartani kívánna, Közép-Európában mintegy százmillió ember él, kiknek számára az élet nyomorúság

¹ Július 10-én kelt levelében, Times, július 11,

² Times, július 15.

³ Times, július 14.

⁴ Times, július 16.

és, minden valószínűség szerint, az is marad, ha a szerződéseket nem módosítják; nekik nincs miért élniük és nincs mit remélniük. A kisebbségeket — sok millió van belőlük — megfosztották összes javaiktól és a Népszövetséghez intézett panaszaik, különösen abban az időben, amikor Sir Austen maga jelentős szerepet vitt Genfben, a papírkosárba vándoroltak. A győztes hatalmak rövidlátó politikája volt, hogy Közép-Európát meg akarták semmisíteni s ez ma igen szerencsétlenül folytatódik, a vége pedig nem lehet egyéb, mint katasztrófa mindnyájunk számára. Fair play-t kell engednünk a legyőzöttek számára épúgy, mint a győzőknek. Míg a mai viszonyok fennállnak, Európában nem lehet valószínű béke és prosperitás, — a leszerelés pedig mindörökké álom marad.

Legyen szabad a Times tegnapi vezércikkéből idéznem: „Aligha állíthatják bárhol is, hogy a békemű tökéletes. Vannak bizonyos módosítások, amelyekről mindenki tudja, hogy kívánatosak/ Államférfiaink biztosítsák e módosításokat és azt fogják látni, hogy Németország s egykori szövetségesei sokkal készségesebben működnek majd közre Európa békéjének és újraépítésének munkájában.“¹

Helytelen volna elhallgatni, hogy ily barátságos hangok mellett egy-egy igen éles ellenvélemény is elhangzott. Így pl. E. C. Amold-é, a Times-nak mindjárt ugyanebben a számában, ki úgy látja, hogy „ha Franciaország némiképpen nehézkesnek mutatkozik, ne felejtjük el, hogy voltaképpen olyasvalakinek helyzetében van, aki fulónfogva tart egy farkast. Nagyon örülne, ha elereszthetné, csak mutatna a farkas némi hajlandóságot arra, hogy bárány módjára letelepedjék.“ Sir Alexander Gordon Wickham Steed-nek nem marad adósa a válasszal. Különböző véleményen lehetünk — írja² —, ám ne higgye azért Wickham Steed, hogy a gondolat keveseknek kizárólagos monopóliuma; mi is gondolkozunk.

„A szerződések revíziójának javaslata bizonyára meg fogja zavarni egy időre a nemzeti érzést, de ez semmiképp sem fog károszt előidézni, mint Steed írja, s nem is lesz veszélyes a békére ... ellenkezőleg: hatása az lesz, hogy minden nemzet közvéleményében megszilárdítja a Nemzetek Szövetségébe vetett hitet. A szerződések revíziója kétségkívül ellenzésre fog találni, de alighanem csupán egy — vagy (legfeljebb) két — nemzetnél, önző okoknál fogva, míg a nagy többségük alighanem örömmel fogja üdvözölni, mint olyan utat, mely egyedül vezethet a béke biztos alapjai felé.“

Steed egy Pax Kelloggica-ban látja a világ üdvösségét, míg Gordon eszménye valamely Pax Britannica, mely amerikai segítséggel, erős hajóhadra támaszkodva megteremti és fenntartja a népek bizalmán alapuló emberi szolidaritást.

Gordon levele mindjárt megfelel a kisantant egy megilletődött hívének, W. Caldwell-nek is, ki „ámulattal szemléli azt a nagy szociális világot, melyet a Balti-tengertől az Adriáig és a Fekete-tengerig 80—100 milliónyi felszabadított nép alkot“.³

„Jószerecsém úgy hozta magával, — írja Caldwell — hogy hosszan élhettem és utazhattam Európának az összeomlás következtében felszabadított szláv népei között. Angliában úgyszólván semmit sem tudnak azokról a nagy népnevelő, társadalmi és szellemi erőfeszítésekről, melyeket mostanság Csehszlovákia, Lengyelország és Jugoszlávia, vala-

¹ Times, július 16.

² Times, július 18.

³ Times, július 17.

mint a velük szellemileg eggyévált népek visznek végbe. Száz és egy megnyilatkozását láttam az intellektuális, politikai és szociális életnek ezekben az országokban. A Franciaország és Németország között mutatkozó feszültség másodrendű (?) ahhoz a nagy, szabad élethez képest, melyet manapság az új középeurópai országokban találunk. A békeszerződéseknél lerombolása vagy nagyhirtelen revíziója, melyről némelyek olyan könnyedén és olyan gondatlanul beszélnek, igen komolyan érintené ezt az életet, ha ugyan nem pusztítaná el egészen. Ami pedig Franciaországot és ezeket az új középeurópai államokat illeti, ezt szeretném hozzáfűzni — miután sokat éltem Franciaországban és láttam Franciaország szerepét a világban —, hogy napjaink egyik tévedése, ha Franciaországról úgy beszélünk, mint „militarisztikus” államról, mely Európában „hegemoniára” törekszik. A középeurópai államokat pedig melyekre céloztam, nem helyes Franciaország „csatlósainak” hívni: sokkal inkább barátai és szövetségesei ezek a világbéke jegyében. Franciaországnak lényegileg emberies szellemére mindig vissza kell emlékeznünk ...“

Teljességgel nem így látja Joseph W. Grigg Jr. Franciaország szerepét.¹

„Franciaországnak ebben a percben a legnagyobb álló hadserege van Európában, a legnagyobb tengeralattjáró-flottája és repülőhada, keleti határainak erősítései pedig, melyek számára éppen most szavazott meg számottevő összege^ ezt a határt áthághatatlan fallá fogják átfórnálni. Ehhez hozzá kell még adni kiképzett tartalékosainak óriási számát, valamint a középeurópai államok csatlósseregét, mely valósággal minden oldalról körülveszi Németországot, Ausztriát és Magyarországot. Hogy ha ilyen egyoldalú biztonságot nyújtó körülmények állnak fenn, bizonyára nevetséges úgy panaszkodni, mint Arnold úr teszi, vagy ahogy Franciaország panaszkodik mostanság ... Ugyanígy: vámúnió Németország és Ausztria között, melyek ugyanúgy kapcsolatosak, mint Anglia és Skócia, semmiképp sem rendítheti meg Európa biztonságát, habár meg kell adni, hogy Németország szerencsétlen baklövést követett el, e vámúnió közzétételének módszerével. Végül: Németország szüntelen megalázásai idézték fel a Hitler-párt megerősödését s meg kell említeni, hogy ezt a párt segítőcsapatát abból a fiatal német generációból szerzi, mely semmiképp sem felelős a nagy háborúért, ellenben éppen most kezd súlyosan szenvedni miatta.“

Aligha tévedünk, mikor a Times e sajtócampagne-át olyan angol közfelfogás kifejezésének tartjuk, melyet méltán érezhetett Franciaország barátságtalannak és károsnak. „Megmagyarázhatatlan irigység vesz körül bennünket, perfid támadásokkal találkozunk, sajtóhadjáratok zajlanak körülöttünk még azokban az országokban is, melyekből csupán a barátság visszhangjának s az érdekek szolidaritásának volna szabad felénk áradnia... írja az orthodox francia felfogás egyik legjellemzőbb kifejezője, René Pinon.² Németország, szerinte, korántsem szenved válságban;³ a pénzügyi gondok s a fizetési eszközök szűke, melyek ott jelentkeznek, csupán „egy balga politikának természetes és normális következményei”. Németország 1918 óta súlyosan visszaélt a néki nyújtott hitelekkel és mértéktelen költelezéseibe bocsátkozott. Az irányadó gondolat ott ez volt: minden rendelkezésre álló tőkét — a franciákét és azt, amit a franciák máshonnan kényszerűen majd kölcsön — ipari vállalkozásokba és közhasznú intézményekbe fektet be, hogy végső eredménykép egy teljesen felszerelt és felfegy-

¹ Times, július 20.

² Revue des Deux Mondes, 1931. augusztus 1.

³ L. erről Victor de Marcé tanulmányát: „La vérité sur la détresse allemande“, R. des Deux Mondes, 1931. aug. 15.

vérzett Németország álljon itt... Az egész drámának — Pinon szerint — középponti személye: az Arany. Az arany pedig, nem utolsósorban Poincaré bölcs pénzügyi politikájának következményeképpen, a franciaiké. Ez a megmagyarázhatatlan irigység titka. Németország és maga Anglia is azt a felfogást tette a magáévá, hogy Franciaország súlyosan visszaél a világ türelmével; Pinon támadásai, ehhez képest, a munkáskormány lapjai, főképp a Daily Herald ellen irányulnak.

Minden jel arra vall, hogy a francia kormánypolitika és a diplomácia legalább látszólag, leszerelni kívánta Anglia harcias közvéleményét. Meglepőnek kell tartanunk, hogy addig, amíg a londoni konferencia összeült, az angol sajtó revíziós hadjárata szüntelen folyt s mind erősebb hangnemben, a londoni konferencia napjaiban mintha elválták volna fonálát ennek az összesített tüztámadásnak: bár a londoni konferenciát magát a Times „elmulasztott alkalomnak“ (a lost opportunity)¹ tekinti és nyútan vallja, hogy addig, amíg a reparációk terhelik Németországot, a nemzetközi piacok bizalma helyre nem állhat, a franciaellenes hangok elnémultak; Anglia vezető orgánumaiban azóta hang sem hallatszik a revízióról. Azt kell-e hinnünk, hogy >a dráma nagy szereplője’, az Arany, itt is szerepelt?

„Az Angol Bank aranyrúdjai folyvást átkelnek a csatornán, hogy a Banque de France felé özönöljenek. Ha az angolok számára ez riadalom oka is, mi sem örülünk ennek, mert a túlsók aranyban is veszedelem rejlik. De nem kell-e ebben jelét látnunk annak, hogy Anglia egy elavult és ügyetlen politikában makacsolja el magát? Egyetértés és szolidaritás Franciaországgal: ez kell, hogy irányadó szabálya legyen és ez volna az üdvössége is, ám Anglia nem lép erre az útra. Európa veszedelmében az órában a II. Internacionálé politikája.“²

Az orthodox francia politika mellett, melyet René Pinon nem minden öngúny nélkül, „statikusának hív, s mely, mint oly gyakran láttuk, még mindig élénken szembenáll a szerződések revíziójával, egy fiatalabb Franciaország is szót kér a külpolitikában. Az a csoport ez, mely az 1931-es esztendőben megindult, középeurópai szempontból annyira érdekes Plans című folyóirat körül csoportosul.³

A Plans-ból sarjadt ki Georges Roux-nak könyve, az első férfias, komoly, nem propagandisztikus francia hang, mely felveti a kérdést: Revideáljuk-e a békeszerződéseket?⁴

Roux könyve — mint önmagáról mondja — „szenvedélyes fellebbezés honfitársainak bölcsességéhez. Ha megtörténhetnék, hogy teljességgel félreértenék az Értelem és az Igazság hangját, a Béke kapui örökre lezárulnának Európa mögött, mely ki volna szolgáltatva a lázadásnak, a háborúnak, a pusztulásnak és a halálnak.“⁵

A békeszerződések, írónk szerint, pszichózisban születtek, melyben minden mérséklet lehetetlenné vált; 1919-ben a szenvedély uralkodott. Franciaország, gyengeségében, kénytelen volt 27 kis- és nagyhatalommal együtt küzdeni: „ezeknek is ígértünk, amazoknak is,

¹ Times, július 23.

² René Pinon, m. f.

³ L. erről Eckhardt Sándor cikkét, Magyar Szemle XII, 127. l.

⁴ Georges Roux: Réviser les traités? Edition de la Revue „Plans“, 1931.

⁵ 186. l.

eljött a leszámolás napja, fizetnünk kellett“. Először halljuk végre Franciaországból, amit magunk oly régen tudunk s nem egyszer hangoztattunk e lapokon,¹ hogy a békeszerződések büntetőjogi gondolat eredményei. „A szerződések olyan szilárd vagy törékeny alapon nyugszanak, amelyen szilárd vagy törékeny az ellenségeink bűnösségének’ posztulátuma.“ Súlyos gyengéjük még a szerződéseknek autoritativ jellegük: „a szerződések nem annyira konvenciók, mint inkább diktátumok, — fogyatékoságuk, hogy egyoldalúan mérettek ki. A jóvátétel gondolata kezdettől fogva elhibázott volt. Ezt a háborút nem lehetett megfizetni, — a szerződések vitathatatlan számokat tartalmaznak.“

»Nagyon bőkezűek voltak az új nemzetiségekkel szemben . . . Alig ugyanakkor szigorúan jártak el a régi csoportosulást központok ellen, anunők például Ausztria és Magyarország, melyek, uralmi szellemük (esprit de domination) ellenére, vagy éppen azért, a művelődésnek hasznos tűzhelyeit alkották. Nagyon is elfelejtettük Ausztriának és Magyarországnak civilizatórius szerepét, mely egykor oly jelentős volt és ma is oly számottevő. Bécsnek és Budapestnek jogcimeik voltak. Dekadenciájukkal Európa aligha nyert valamit.“²

Világosan látja Roux, hogy Európa széjjel hull, balkanizálódik. A győztes hatalmaknak népszavazáshoz kellett volna folyamodniuk, de önteltségük ezt nem engedte meg. A békét diktálókat egyébként is tájékozatlanok voltak: „Kelet-Európára nézve a tudatlanság bizonytalanságot teremtettt“.

Könyvének fonalán Roux sorra veszi az új olasz határokat, az osztrák „Anschluss“ kérdését, nyilván a helyszínen szerzett, többé-kevésbé megbízható tapasztalatok alapján foglalkozik Magyarország és a kisantant viszonyával, egy-egy fejezetet szentel a német-lengyel drámának és a francia-olasz ellentétnek. Mind e feszültségek szemlélete szerzőnknek arról győzi meg, hogy „Európát revideálni kell“ (Revisions de TEurope): „Nem lehet tagadni, hogy az 1919-es év bizonyos határozatait elsiettek és igazságtalanok voltak és az idő próbája alatt rosszaknak és veszélyeseknek bizonyultak. Versailles-nek retusra van szüksége, Trianont újra kell alkotni. Erkölcsileg és fizikailag lehetetlennek látszik számunkra, hogy bizonyos államok örökkön-örökké élvezzék egy tévedés következményeit, s hogy Európa kikristályosodása tűrhetetlen igazságtalanságok alapján következzen be“.

A revízió ellenzői a revíziókat részben erkölcstelennek mondják, mert a szerződések parancsolta tisztelet elvének szegülnek ellen; feleslegesnek, mert mindig fennmarad majd a megoldatlan nehézségek egy reziduuma, a konfliktus tehát csak egyik pontról a másikra helyeződik át; végül veszedelmes a revízió, mert minden helyreállított békét kérdésessé tesz.

Ami a szerződések revíziójának erkölcstelenségét illeti, Roux a kiváló francia történésznek, Albert Sorel-nek megállapítására utal:

„A szerződések csupán a megkötésük pillanatában érvényben volt viszonyoknak kifejezői. A bennük megállapított jogok nem élnek tovább, mint a viszonyok, amelyekben a szerződéseket létrehívták.“

¹ Magyar Szemle, VI. 222.

² 25. lap.

De hogy a szerződést diktáló hatalmak is előre látták a revízió szükségét, Roux a trianoni szerződéshez mellékelte híres Millerand-féle levéllel igazolja, valamint a Nemzetek Szövetségének paktumában foglalt 19. szakasszal, mely szerint az Assemblée időről-időre felhívhatja a Nemzetek Szövetségének tagjait „ama szerződések felülvizsgálatára, melyeknek fenntartása a világképét veszélyeztetné.“

Ami a revízió feleslegességét illeti: bizonyára mindig lesznek megoldatlan problémái az emberiségnek, ámde az 1919-es év szerződésai tűrhetetlen állapotokat teremtettek, elsősorban a nemzeti kisebbségek kialakulásában. Európa az utolsó évtizedben túlnépesedett; szűk területén proletár-államok gazdag-államokkal állnak szemben s a háborúk bizonyos fokig „osztályharcok“. Ezeket az ellentéteket enyhíteni, feladata volna egy egészséges alapokon nyugvó federalizmusnak, melyet azonban a területiális kérdés rendezésének meg kell előznie.

Milyen mélyen gyökerezik a békeszerződések felülvizsgálatának szüksége, Roux szerint az is mutatja, hogy már nem csupán az egykori legyőzönek sürgetik.

„Az amerikai sajtó nagyrésze ezt tanácsolja, Londonban Rothermere lord Magyarország bajnoka lett s egész Anglia ma többé-kevésbé revizionista. A magunk országában is oly nagyrangú funkcionárius, aminő Paléologue nagykövet, mikor a hadügyminisztérium politikai ügyeinek élén állott, a trianoni szerződés revíziójának tervét állapította meg. Ebben a disszidens véleményében nem áll egyedül bátorságával, bár nem akarok itt egyetlen nevet sem idézni diplomáciánk hermetikusan elzárkózott arisztokráciájából. Nem kétes ezenfelül, hogy a revíziós mozgalom a semlegesek el nem hanyagolandó támogatásában is részese-sülne.“

A Vatikán ép olyan revíziós szellemben munkálkodik, mint a fasiszta Olaszország, mely „a trianoni szerződés revíziós mozgalmának élén áll“. Ám Roux úgy látja, hogy egyetlen nemzet képes és köteles a szerződések felülvizsgálatára s ez Franciaország.

„Franciaországnak nincsen semmi ambíciója, teljesen érdektelen. Erős — örök génusza erkölcsileg erőssé teszi. Anyagilag erős, mindenfajta tárgyi kincsei folytán, végül csodálatos pénzügyi ereje: 56 arany-nülliárd és 24 milliárd külföldi deviza megengedi nekünk, hogy vérontás nélkül és egyszerű bankári befolyással a béke bírái legyünk; a Banque de France Európa királynője... Csupán mi állunk eÜent, mi és csatlósaink...“

A szerződések revíziója Franciaország nélkül azt a veszélyt rejtené magában, hogy nyugtalanságot hozna az egész világra; békés revízió Franciaország nélkül nem képzelhető el. Mind ennek eredménye az, hogy a szerződések revíziója a francia politika lényegi problémája lett.“¹

Könyvének utolsó fejezetében (Politique française) szerzőnk ennek a francia revíziós politikának alapvetését adja. A mai Európában Franciaországnak olyan a helyzete, mint valamely gazdagnak, akit kiéhezettek vesznek körül. Ezt a helyzetet fenntartani nehéz lesz. Igaz, hogy a demokráciának az a formája, amelyben a franciák ma élnek, szellemi-lelki ütőérelmeszesedéshez hasonlítható. „Kemények vagyunk, mint minden, ami öreg“, idézi André Siegfried-et. Nincsen

¹ 156. lap.

egy államforma sem, amely konzervatívabb volna külpolitikai tekintetben, mint a demokratikus köztársaság.

„Am akár akarjuk, akár nem, a szerződések revíziójának kérdése a világ előtt áll, Európa előtt és Franciaország előtt. Nem használ semmit ha fejünket elrejtjük a tények előtt. Tizenkét évet vártunk, aligha nyertünk a várakozással... A béke problémája könnyebb-e, mint 1919-ben? Egy felajzott Németországgal, egy izgatottabb Olaszországgal, egy keserűbb Magyarországgal állunk szemben: várjunk-e még? Nem, semmikép. Most kell magunkat elhatároznunk!”¹

Különös figyelemre tarthat számot Roux „francia politikájának” az a részlete, melyben Franciaországnak középeurópai szövetségeseit veszi számba és a lengyel-cseh-jugoszláv-román vonal helyett, melyet válságos helyzetben alkalmatlannak ítél, egy lengyel-magyar-jugoszláv politikai vonal megteremtését javasolja. Csehszlovákiáról és Romániáról azt vallja, hogy államokként nem szilárdak, népekként katonai és fegyveres erényekkel nem ékesek. Az a benyomásom — írja —, hogy a magunk veszélye esetén nem várhatunk sokat ezektől az excentrikus, gyöngye szövetségesektől, kik nem nyújthatnak nekünk semmiféle számottevő segítséget.

Az érem másik oldalát nézve, Roux Magyarország és Lengyelország között kölcsönös rokonérzést állapít meg, míg Lengyelország és Csehszlovákia között feszültséget vél felfedezni. Magyarország és Jugoszlávia között viszont a szerződések revíziója semmi lényegi változást nem teremtene.

„A mai Franciaországnak sikerült önmagát Európa nagy részében meggyűlöltetni. Ha nem vagyunk képesek sem a mai rendet fenntartani, sem valamely új rendet megteremttem, a ma fennálló ellenségességet csak szaporítani fogjuk egykori szövetségeseink csalódásával, bosszúságával és haragjával. Már 1931 Franciaországa mintha izolált volna Európában; az a veszedelem fenyeget bennünket, hogy a jövőben teljességgel elszigetelődünk. Ha Franciaország hallgat, egyértelmű ellenségesség fog vele szemben megnyilvánulni!”

Még ez az erősen pacifista fiatal csoport is, melyet hazájában kétségkívül radikálisnak és bizonyára nem egyszer nemzetietlennek vélnek, szüdaszilárdan bízik a francia nemzet „jinissziójában”:² 1789 hagyományait kívánják folytatni a Plans fiataljai is.

„Először volna-e Európában felszabadító mozgalom, melytől mi távolmaradnánk? Mily tökéletes megtagadása az összes francia hagyományoknak! Nagyok vagyunk, főként nagy múltunkban, de a nagy múlt olyan, mint a nagy vagyon: nem elég örökölni, meg is kell tartani. — ... Sokan várják tőlünk a gesztust, amely az elnyomott világ szétszórt erőit Európában egyesíti. A „mozgás” politikája sok elnyomott szimpátiát robbantana ki irányunkban. A népek szeme Párizs felé néz s ott nem lát egyebet, mint a fonák konzerválásnak szellemét. Egykor megleptük a világot bőkezűségünkkel; ma csalódást okozunk kicsinyes egoizmusunkkal. Bánattal látjuk idegenben járva, hogy nevünk, mely egykor a szabadság jelképe volt, ma az elnyomatás jelképe lett.

Lehet, hogy mindez ma még nagyon is magas, nagyon is széles, nagyon is nagyméretű félénk honfitársaim számára. Tudom jól, hogy

¹ 167. lap.

² V. ö.: Eckhardt Sándor: A francia nemzet missziós hite a francia irodalomban. Sieburg: Gott in Frankreich. A missziós gondolatra egyébiránt visszatérünk a Magyar Szemle egyik következő számában.

ezek a szavak, eszmény és nagyság, nehezen lelnek visszhangra... Franciaország már alig-alig tudja, hogy még mindig nagy ország; de, hála Isten, vannak még franciák.

S végül mindez tisztesség kérdése is: nem akarom, hogy zászlónk továbbra is igazságtalanságot fedezzen.“

Philippe Lamour, kinek személyével és munkáival legutóbb Eckhardt Sándor foglalkozott e lapokon, a Plans egyik nyári számában,¹ e címen „Teremtsétek meg Európát, mert ha nem, háborút csináltok“, egy, a békeszerződések revízióján nyugvó dunai federalizmus körvonalait bontakoztatja ki. A Plans-nak és körének hasonló terveivel egyszer majd külön is foglalkoznunk kell. Ebben az órában csak a revíziós szellem jelenlétét kívántuk Franciaországban is megállapítani. Az, amit háromnegyed esztendővel ezelőtt e lapokon megjövendöltünk, mintha valóra válnék: akkor úgy láttuk, hogy „Anglia közvéleménye fordulat előtt áll, s ha a közelebbi hónapokat kétségkívül domináló revíziós jelszó elsősorban a német pénzügyi kötelezettségek felülvizsgálatát is fogja jelenteni, számíthatunk rá, hogy a magyar területi revízió kérdése is előbb-utóbb meg fog érni, — legalább annyira, hogy a nyugati államokban komoly vita indulhasson meg fölötte.“²

A trianoni szerződés tizenkettedik évfordulóján, a beléje ágyazott képtelenségek és igazságtalanságok felfakadnak: a revízió, mely egykor nem volt több a magunk sejtelmesen távol tündöklő álmánál, ma a világpolitikának, mint látjuk, lassankint egyik alapproblémája lesz.²

BALOGH JÓZSEF

¹ 1931. augusztus 23.

² Magyar Szemle, X. 398.

³ Major E. Polson-Newman, kinek a Nineteenth Century and After-ben megjelent cikkét a Magyar Szemle X. 395. kk. lapján ismertettük, tanulmányának gondolatmenetét és érvelését újabban Mussolini bírálata alá bocsátotta. Mussolini igen figyelemre méltó megjegyzéseit a magyar napisajtó részletesen közölte. Itt elég lesz megállapítani, hogy az olasz kormányelnök a revízió kérdése mellett ismét félreérthetetlenül foglalt állást s a magáévá tette Polson-Newmannek azt az alapvető gondolatát, hogy a világ nemzetjeinek békés együttműködése nem fér össze a békeszerződések teremtette status quo-nak fenntartásával. Itt kívánjuk megemlíteni, hogy Polson-Newman-nek Nineteenth Century-beli cikke kapcsán a „Die Auslese“ című folyóiratban, mely e tanulmányt ismertette, Max Hofier, Fürstenfeld, szükségesnek tartotta annak megállapítását, hogy az angol író adatai az egykori Nyugat-Magyarországra nézve nem helytállóak. Polson-Newman a Burgenlandban 65.000 magyart vélt megállapíthatni, Hofier szerint ellenben mindössze 15.000 magyarjú volt ott, kik közül „5000 megmaradt magyar állampolgárnak, tehát bármely helytelen viselkedés következtében bármikor eltávolítható volna“ (?) (Die Auslese, 1931. 566. l.). A nemzetiségi kisebbségek ilyen rendőri kezelésének ödete bizonyára elszigetelt jelenség Ausztriában, ahol joggal kívánnak több megértést a tiroli németiség számára.

AZ ANGOL MUNKANÉLKÜLISÉG ELLENI BIZTOSÍTÁS VÁLSÁGA

EURÓPA minden államában talán Franciaország kivételével a mai gazdasági depresszió idején igen nagy arányokat ér el a munkanélküliség. Angliában május havában mintegy 2½ millió munkanélkülit tartanak nyilván, ami több mint 20%-át teszi ki a biztosított munkásságnak. A munkanélküliség természete szempontjából krónikus és akút munkanélkülieket kell megkülönböztetnünk. Egy ország gazdasági struktúrájának megítélésénél, valamint a biztosítás megalapozásánál különösen a krónikus munkanélküliek nagy számaránya nyerhet fokozott jelentőséget. Nagyobb gazdasági válságok idején mindig hirtelenül jelentkezik tekintélyes arányú akút munkanélküliség, mely azonban csupán ideig-óráig tart és eltűnik a válság elmúlásával. A magas számokat elérő krónikus munkanélküliség azonban azt bizonyítja, hogy az ország gazdasági szervezete komoly mélyreható bajokkal küzd, melyek függetlenek az akút krízisektől.

Angliában a munkanélküliek száma 1921 óta sohasem süllyedt 1 millió alá és ha még hozzávesszük, hogy ennek az 1 millió krónikus munkanélkülinek terhe túlnyomórészt a nagy exportiparokra, a szénbányászatra, gyapotiparra, a vas- és fémiparra stb. nehezedik, önkénytelenül felvetődik a kérdés: nem emészti-e lappangó betegség Anglia gazdasági életét? Nem célunk itt e speciális gazdasági válság elemzése, amely külön tanulmányt igényelne.¹ Problémánk tehát nem az, hogyan lehet egy ország gazdasági helyzetén oly módon segíteni, hogy a munkanélküliség a minimumra csökkenjen, hanem az, hogy adott gazdasági helyzetben hogyan lehet legmegfelelőbb módon a munkanélküliség által sújtott százazreket pénzügyi támogatásban részesíteni.

Figyelemreméltó, hogy e probléma az angol közéletet, az angol gazdaságpolitikát nem csupán a modern szociálpolitika korszakában foglalkoztatta. Angliában a munkanélküli segélyezésnek a múltba messze visszanyúló története van. Ha joggal eltekintünk is a 16. és 17. századbeli segélyezésektől, melyeknek inkább jótékonycélú

¹ V. ö. The Past and Present of Unemployment Insurance, by Sir W. Beveridge, London. What is wrong with Unemployment Insurance, by R. Davison, London, 1920—1930. The Unemployment Insurance Acts 1920—1930. by A. Crew, London. Minutes of Evidence taken before the Royal Commission on Unemployment Insurance, London, 1931. — A munkanélküliség problémájára vonatkozóan értékes gondolatok találhatók Mihelics Vidnek a „Magyar Szemle“ ez évi áprilisi számában megjelent cikkében.

jellege volt, valóságos törvényes alapon és hatóságilag szervezett munkanélküliségélezéssel állunk szemben a 18. század végén és a 19. század elején az angol szegényügy (Poor Law) történetében. Az ipari forradalom, a gazdasági élet átszervezése olyan mértékben növelte meg a munkanélküliséget, hogy a helyzet komoly politikai aggodalmakra adott okot; a francia forradalom eseményei is nagyban hozzájárultak a kedélyek felizgatásához. 1796-ban olyan segélyezési rendszert honosítottak meg, amely mellett a vidéki békebírák (Justice of Peace) állapították meg a segély összegét és jogosultságát, bizonyos külön alkalmazott felügyelővel együtt, a kifizetéseket pedig helyi adókból fedezték. A gyakorlatban a segélyezés oda-vezetett, hogy egy hónapban kétheti munka után az utolsó két hétre segélyt húzhatott a munkás, azonfelül még minden gyermek után külön fejpénzt (head money) kapott. Növelte a bajokat az az intézkedés, hogy joga volt bárkinek alacsony bére feljavítására segélyt követelni; ilyenkor a békebírák nem vizsgálták a munkás valóságos fizetését, hanem az illető körzetben szokásos legalacsonyabb munkabért vették alapul és azt pótlékolták, ami a gyakorlatban sok visszaéléshez vezetett: országszerte hírhedtté vált a munkanélküliség (dole), amely 1817-ben, egy különösen válságos gazdasági évben az akkor 11 millió lakost számláló Angliában 7,870.000 fontba került.¹ Tekintettel arra a körülményre, hogy a segélykiutalást községenként bizonyos helybenlakási időhöz kötötték, a munkások lakóhelyeikről nem mertek elvándorolni és a munkapiac valósággal megmerevedett. A számos visszaélés, a munkakerülés hihetetlen elharapódzása az angol törvényhozást végül 1834-ben arra bírta, hogy hozzálasson a Poor Law reformjához, mely lényegében abban állott, hogy munkaképes egyéneknek szegényházon kívüli segélyezését törvénytelennek jelentették ki s az 1796 előtti állapot állt helyre, amely mellett munkaképes egyéneknek támogatása csupán szegényházban volt lehetséges. A gazdasági élet szabadult a terhektől, az árat azonban a munkásosztály fizette meg, amely a folytonos gazdasági fejlődés ellenére bekövetkező válságok közepett támogatás nélkül maradt.

A lassan ébredő szakszervezeti mozgalom törekedett e bajon segíteni és a hetvenes évektől kezdve a szakszervezetek — midőn kielégítő jogállást nyertek — mind fokozottabb mértékben fordították figyelmüket a munkanélküliségélezés felé s e téren igen szép eredményeket értek el, bár anyagi erőforrásaik korlátoltsága nagyobb-szabású biztosítási gépezet kiépítésében megakadályozta őket.

A múlt század vége felé, midőn nőttön-nőtt a munkásság politikai befolyása, mind erősebb kíváncsalmként jelentkezik a kötelező munkanélkülbiztosítás bevezetése a többi szociális biztosítási ágazatokkal együtt. így kerül a munkanélkülbiztosítás az érdeklődés homlokterébe; jeles közgazdászok és szociálpolitikusok igyekeznek alapelveit főleg a szakszervezeti segélyezés nyomán megállapítani. Okulva a Poor Law hibáin, az általános vélemény a szigorú biztosítási rendszer bevezetése felé hajlott. Azt javasolták, hogy a járulékokat mun-

¹ The Poor Law by T. W. Fowie, London, 1893. 70—71. 0.

kás, munkaadó és állam egyenlő arányban fizessék be, a kifizetéseket pedig szigorú kalkulációval a befizetésekhez viszonyítsák. 1911-ben a kormány is döntő lépésre szánta el magát. Winston Churchill ugyanis bejelentette a képviselőházban, hogy mint a Board of Trade elnöke (kereskedelmi miniszter) a munkanélküliségelleni biztosítást is be óhajtja vezetni a baleset- és rokkantságelleni biztosítással együtt. Ugyanekkor Smith (permanent secretary of the Board of Trade) a következő alapelveket fektette le, melyek nézete szerint nélkülözhetetlenek a biztosítási gépezet sikeres működése érdekében. A biztosításnak kényszerűnek kell lennie' mert csak így lehet kellő pénzalapot gyűjteni; a maximális segélyösszegnek arányban kell lennie bizonyos minimális járulékoszeg befizetésével a munkások és munkaadók részéről; idvánatos a segélykifizetések időbeli korlátozása; a kifizetett segélynek nem szabad túl magasra rúgnia, mert különben munkakerülésre biztat; állami hozzájárulás is szükséges és bizonyosfokú állami garancia a pénzügyi egyensúly érdekében. Ez elgondolás alapján be is vezették a munkanélkülizbiztosítást szűk körben, azaz csupán néhány oly iparágban (pl. vas- és fémipar, hajóépítőipar stb.), amelyet arra alkalmasnak és fejlettnak találtak. A háborút megelőző években nagy gazdasági fellendülés idején a pénztár tekintélyes összegű tartalékot halmozott fel. A háború alatt kiterjesztették a biztosítást a hadiszergyarak munkásaira és ezzel az intézkedéssel a biztosítottak száma összesen 375 millióra emelkedett.¹

1918-ig az angol munkanélküliségélyezés egészséges biztosítási alapokon nyugodott. 1918-ban azonban a meglévő biztosítás keretén kívül egy újfajta segélyakciót indított meg a kormány. A hazatérő katonáknak elhelyezkedésükig bizonyos segélyt óhajtott biztosítani, azonkívül a kötelező biztosítás hatálya alá nem eső munkanélkülieknek is kívánt egyszermindenkorra némi pénzt juttatni. Így született meg az ú. n. „Ex Service and Civilian Donation“, mely a kincstárnak több mint 60 millió fontjába került.²

Bizonyára méltányosnak és igazságosnak tűnik fel ez a nagy és költséges pénzügyi művelet mindenki előtt, mégis elvi szempontokból nagy veszélyeket rejtett magában, t. i. ez volt az első moderm állami munkanélküliségélynyújtás, amely nem nyugodott biztosítási alapokon és amely nagyon emlékeztetett a múlt századbeli „dole“-ra. Időközben állandó tárgyalások folytak munkaadók, munkások és a kormány között, melyeknek eredménye az 1920. évi „Unemployment Insurance Act“ volt. Ez lényegében az 1911. évi törvény kiterjesztése az összes kereskedelmi foglalkozásokra és iparágakra, kivéve a mezőgazdasági munkásokat és a házicselédsszolgálatot; szellemi munkások évi 250 font jövedelemig esnek hatálya alá, de tragédiája e törvénynek az, hogy a már erősen érezhető gazdasági depresszió idején lépett életbe és hogy a járulékok befizetése a segélyezéssel egyszerre indult meg. Már 1921-ben nyilvánvaló volt, hogy a biztosító pénztár nem bírja a reája rótt terhet. Ahelyett, hogy a kérdést már ekkor gyökerénél ragadták volna meg, a pénztárnak nagy

¹ Minute of Evidence, 1930. dec. 19. — ² U. o.

állami hitelkeretet biztosítottak és új tetszetős formulát találtak ki a rendes segéllyel (ordinary benefit) szemben az ú. n. „extended benefit“ formájában, abban a reményben, hogy a gazdasági helyzet rövidesen javulni fog. E felemás megoldás szerint azok, akik a biztosításra kötelezettek osztályába tartoztak, de képtelenek voltak a törvényes járulék befizetésére és így rendes segélyben nem részesülhettek, bizonyos szigorúbb feltételek mellett „extended benefit“ címen szintén segélyben részesültek. Ennek az intézkedésnek következtében biztos léptekkel haladt a biztosító pénztár a csőd felé, melynek megelőzése végett a fentemlített állami hitelkeretet újból és újból fel kellett emelni.

1924-ben a munkáskormány a segélynyújtásnak addig fennállott időbeli korlátozását eltörölte, miáltal a növekvő munkanélküliség a pénztári készlet rohamos apadása után a kincstári hiteleknek újabb fölemeléséhez vezetett. 1925-ben az akkori konzervatív kormány munkaügyi minisztere, Sir Arthur Steel-Maitland megoldani óhajtván a gyors eladósodásnak mind kellemetlenebbé váló problémáját, egy bizottságot (Blanesburgh Committee) alakított, amely 1927-ben elkészült egyhangú jelentésével. Ennek alapján a törvényhozás a munkanélküliség elleni biztosítást újból részletes szabályozás alá vette az 1927. évi Unemployment Insurance Act-ben, melyben a néhány részletkérdésre vonatkozó novelláris kiegészítésekkel együtt a kérdésnek a mai napig érvényben lévő alapelvei találhatók.

Az újabb szabályozás, érintetlenül hagyva a biztosításnak az 1920. évi törvényben kiterjesztett hatályát, a biztosítási korhatárt 16 és 65 év között állapította meg. 21 és 65 év között minden biztosításra kötelezett férfi után az érdekelt biztosított 7 penny-t, munkaadója 8 penny-t, a kincstár pedig $7\frac{1}{2}$ penny-t fizet be hetenként, 21 éven aluliak és nők után megfelelően alacsonyabb járulék jár. A kifizetett segély hetenként 17 shilling (23 P 80 f) minden 21 és 65 év közötti férfi számára, önálló nők 15 shillinget kapnak hetenként, míg felnőtt családtagonként 9 shilling és gyermekeként 2 shilling pótdíj esedékes. A segély elnyerésének általános feltételei: 1. állandó munkanélküliség, 2. munkaképesség (t. i. munkanélküliségelleni és a baleset- és rokkantságelleni biztosítási segély kölcsönösen kizárják egymást), 3. hasznavehetőség (az illető a szükséges szakértelemmel rendelkezze), 4. a negyedik feltétel, az ú. n. „genuinely seeking work“ feltétele körül, melyet az 1927-es törvény honosított meg, nagy vita fejlődött ki később, t. i. ha, mint azt az 1927-es törvény teszi, megkívánjuk, hogy a munkás előzetesen kellő gondossággal munka után nézzen, elejét vesszük könnyelmű segélykéreseknél és a bizonyítási terhet a munkásra hárítjuk; viszont a munkaközvetítés javításával, illetve annak a megkövetelésével, hogy a munkaadók az üresedéseket jelentsék be a munkaközvetítő hivataloknak, elejét lehet venni könnyelmű segélykéreseknél. Tehát két választás volt, vagy megtartják a „genuinely seeking work“ feltételt, vagy bevezetik az üresedések kötelező bejelentését. E világos alternatíva ellenére a munkáskormány 1930-ban a következő harmadik megoldást választotta: a munkásnak nem kell bizonyítania, hogy legjobb körül-

tekintéssel munkát keresett, hanem a biztosító intézet hivatalnokára hárul a bizonyítási teher a tekintetben, hogy a munkás vonakodott-e megfelelő állást, alkalmazást elfogadni és ha valóban vonakodott, megtagadható a segély kiutalása. Igen érdekes az 1930-as törvény meghatározása abban az irányban, hogy milyen állást kell nem megfelelőnek tekinteni. E szerint az állás nem megfelelő, tehát elfogadása nem is szükséges, ha *a)* bérharc következtében ürtült meg, *b)* ha alacsonyabb bért ajánlanak fel a munkás saját munkakörzetében, mint amelyet méltán elvárhatott, *c)* ha más munkakörzetben ajánlanak fel alacsonyabb bért, mint amelyet a munkások és a munkaadók közötti kollektív egyezmények megállapítanak. Nyilvánvaló, hogy e rendelkezések a munkások érdekét sem szolgálják igazán, mert mesterségesen tenyésztik a munkanélküliséget és mesterségesen akadályozhatnak meg egy különben természetes bércsökkenést, melynek be kellene következnie az általános árszint lemorzsolódásával.

Alapelve minden munkanélkülibiztosításnak, hogy sztrájk esetén segély nem utalható ki, hiszen ez egyértelmű volna a bérharc pénzügyi támogatásával. E tekintetben az 1930-as törvény azt a megszorítást tartalmazza, hogy bérharc idején is adható segély abban az esetben, ha a segélykérő vagy munkástársai nincsenek közvetlenül érdekelve a sztrájkban vagy pénzügyi támogatásban nem részesítik azt.

A fentiekben vázlatyszerűen bemutatott alapelveket a munkanélkülibiztosításnak néhány oly törvényes rendelkezésével kell kiegészítenünk, amely különös pénzügyi veszélyeket rejt magában, ezek *a)* a várakozási időre, *b)* a segélykiutalás időbeli korlátozására, *c)* az állam által biztosított hitelkeretre és *d)* az ú. n. „transitional benefit“-re vonatkoznak. Azt az időközt, mely a munkanélküliség kezdete és a segélykifizetés kezdete közé esik, várakozási időnek nevezzük, ezt az 1927-es törvény egy héten állapította meg oly módon, hogy újabb várakozási időre nincs szükség, ha a munkanélküliség folyatatólagos; a munkanélküliséget pedig folyatatólagosnak kell tekinteni, ha hat egymást követő nap alatt valaki három napig munka nélkül volt. Ami a segélynyújtás időbeli korlátlanóságát illeti, említettük, hogy 1924-ben a munkáskormány az ú. n. „extended benefit“ időbeli korlátozását megszüntette, ezzel szemben a rendes segélyt (ordinary benefit) a munkás egy évben csupán 26 héten át kaphatta az 1921. évi törvény értelmében. Az 1927-es törvény elvben a segélynyújtást időbeli határhoz nem köti, ellenben megköveteli azt, hogy ha valaki félévi időköz alatt 13 héten át élvezett segélyt, kérelmének alapos voltát egy bizottság vizsgálja felül; a felülvizsgálat a gyakorlatban rendszerint a segély megadásához vezet. Pénzügyi szempontból súlyosan esik a latba az a harmadik körülmény, hogy az 1920. évi és az azt követő törvények a biztosító pénztár emelkedő anyagi terhének fedezésére hivatott kincstári hitei keretét újból és újból felemelték; ennek következtében az adósság ma már több mint 80 millió fontra rúg s csökkenése nem igen várható, hiszen 1931 februárjában kellett a törvényhozásnak a hitelkeretet 90 millió fontra felemelni.¹ Végül negyedszer,

¹ Unemployment Insurance Bill, February 17, 1931.

a mai rendszerről alkotott képünk csak akkor válik teljessé, ha az ú. n. extended benefit-nek más néven „transitional benefit“ címen továbbfolytatódó kiutalását megfigyeljük. 1927-ben az utolsó két évben történt 30 befizetéshez kötötték a munkanélküliség kiutalását, mindazonáltal hozzátoldották azt a további szabályt, hogy 1929-ig munkanélküliségre jogosult minden olyan a biztosítottak kategóriájába eső munkás is, aki az utolsó két évben 8 befizetést, vagy bármely időben 30 befizetést eszközölt; az utóbbi címen nyújtott segélyt nevezték transitional benefit-nek. 1929-ben, illetve 1930-ban ismét meghosszabbították 1932 április 17-ig az átmeneti időszakot, amely alatt transitional benefit adható, hiszen senki sem vállalta a felelőséget több százezer munkáscsalád hajléktalanná válásáért. A transitional benefit egész terhét pedig egyenesen a kincstárra hárították.

Ez előadottakból nyilvánvaló, hogy 1927-ben és a rákövetkező években újra és újra elodázták a probléma gyökeres megoldását, mert nem mertek választani a Blanesburgh Committee-nak adott véleményekből is kitűnő két ellentétes felfogás között,¹ amely közül az egyik az egész munkanélküliségyezésnek tiszta biztosítási alapokra való helyezését sürgette, míg a másik segélyt kívánt adni a munkásoknak járulékrészesedés nélkül és a költségeket általános adókból óhajtotta fedezni. Az 1927—1930-as évek törvényhozása által létrehozott felemás helyzet komoly következményei csak akkor mutatkoztak igazán, midőn közel egy év leforgása alatt cca. 1 millióval növekedett a munkanélküliek száma a közbejött gazdasági depresszió következtében. A biztosító pénztárnak ezzel párhuzamosan emelkedő passzívuma arra indította a kormányt, hogy királyi bizottságot (Royal Commission) küldjön ki a probléma alapos áttanulmányozására, mely remélhetően rövidesen és konkrét megoldási tervekkel fog szolgálni. A királyi bizottság a közel jövőben megjelenő ideiglenes jelentésére sajnos nem terjeszkedhetünk ki, mindazonáltal a jegyzőkönyvekből láthatóan már most is megállapítható, hogy értékes eszméket vetettek fel a bizottság ülésain, amelyeknek alapján objektív kritikát gyakorolhatunk a mai angol munkanélkülibiztosítás felett.

Elsősorban is a rendszer részlethibái a legszembetűnőbbek. A folytatólagos munkának a várakozási idővel kapcsolatban fentvázolt meghatározása lehetővé teszi, hogy az ú. n. short work (rövid heti 2—4 napi munkaidő) esetében is munkanélküliséget kapjon a munkás. Ez irányban a munkaadók összejátszanak a munkásokkal és gyakran úgy osztják be a munkaidőt, hogy kéthetenként nyolcnapi munka mellett négy napi segélyt nyerhetnek a munkások. Túlmesszire vezetne, ha a törvény által lehetővé tett eme visszaélés módját tovább részleteznők, fontos az, hogy előfordul² és az angol törvényhozás még nem látta elérkezettnek az időt, hogy fellépjen ellene. A másik ú. n. törvényes visszaélés olyan férjes asszonyoknak segélyezése, akiknek férje munkában van. A „Government Actuary“ véleménye szerint a „short time“ munkások és férjes asszonyok segé-

¹ Report of the Unemployment Insurance Committee, 1927, 49. §.

² Minute of Evidence, Dec. 19, 30, 31. Note on Short Time Working 104.

lyezése körülbelül 10%-át teszi ki az összes kifizetéseknek. Mindazonáltal ezek csak részletkérdések ahhoz a méltánytalan helyzethez viszonyítva, amely a transitional benefit rendszere következtében lehetővé teszi, hogy az utolsó két évben teljesített nyolc befizetés után valaki ugyanolyan segélyben részesüljön, mint más harminc befizetés után. Az angol munkásság szolidaritásának fényes bizonyága, hogy ellene a munkások nem igen szólnak fel és szívesen vállalják át más válláról a terhet.

Ma már a rendes segélyek következtében évente körülbelül 50 millió fonttal növekvő eladósodás és a 22 millióra rúgó transitional benefit mellett munkanélkülibiztosításról aligha beszélhetünk. Inkább egy rendszertelen munkanélküligélezzéssel állunk szembe, amelynek terhe nem úgy oszlik meg, ahogy elgondolták, hanem úgy, amint azt a véletlen különböző eshetőségek magukkal hozták. Az 1930. évi decemberi előirányzat szerint no millió font az évi összkiadás. Ennek a fedezésére csupán 14 milliót fizetnek be a munkások és 16 milliót a munkaadók. Az államkincstár hitel címén 43 milliót fizet, egyenes hozzájárulása pedig 37 millió; az állami összhozzájárulás tehát 80 millió fontot tesz ki, ami körülbelül kétszer akkora összeg, mint az egész magyar költségvetés. 1931 februárjában — mint említettük — egy újabb törvény felemelte a hitelkeretet, mert nyilvánvalóvá vált, hogy évi 43 millió hitel nem elegendő akkor, amidőn az állammal szemben fennálló adósság hetenként 1 millióval növekszik. Ennek következtében a valóságos állami hozzájárulás 90 millió font, sőt a fölé is tehető az előirányzott 80 millióval szemben. Miután a munkaadók és munkások együttes hozzájárulása csupán 30 millió, nyilvánvaló, hogy a munkanélküligélezzést jórészt közadókból fedezik, aminek terhe az adórendszer keretében oszlik meg. Ezzel az általános teherrel szemben különös tehernek tekintendő egyrészt az a megterhelés, melyet a 30 befizetést eszközölt munkás visel a 8 befizetést eszközölttel szemben, másrészt a virágzó iparágak aktív befizetési mérlege a nagy munkanélküligélezzést felmutató iparágak passzív befizetési mérlegével szemben, amely úgy fogható fel, hogy virágzó iparágak felhalmozott járulékait költik el válsággal küzdő iparok munkanélküliéinek támogatására.

Kritikus helyzetben az angol államháztartás egyensúlyát fenyegetve, a munkanélkülibiztosítás sürgős reformra szorul. Ennek a véleménynek adtak kifejezést a munkaadók és munkások képviselői is a királyi bizottság előtt folyó évi május hó 4-én, illetve 5-én.¹ A szakszervezeti tanács a megoldást abban látja, hogy a ma már csak névleges munkanélkülibiztosítási szervezetet valóságos munkanélküligélelynyújtó szervezetté alakítsák át. E javaslat szerint a munkanélküligélely elnyerésének feltételei körülbelül ugyanazok volnának, mint ma, a munkaadók és munkások hozzájárulásait azonban eltörölnék és az összköltséget a kincstárra hárítanák, azonfelül kiterjesztenék a biztosítást a mezőgazdasági munkásságra és a házicselédsszolgá-

¹ Times May, 5, May 6: Evidence given by Employers, T. U. C. Scheme before Commission.

latra. A szakszervezeti tanács azonfelül azt is javasolja, hogy a felnőtt férfiak segélyét 18%-kal, felnőtt nők segélyét 33%-kal, fiatalokú férfiak segélyét 66%-kal és fiatalokú nők segélyét pedig 200%-kal emeljék fel. A kincstár a munkanélkülisegélyezés költségeit egy külön progresszív jövedelemadóból teremtené elő, mely évi 200 font jövedelemig 1% volna, azonfelül pedig megfelelő skála szerint emelkednék. Mr. Trouncer, királyi bizottsági tag véleménye szerint a szakszervezeti tanács javaslata alapján megszervezett munkanélkülisegélyezés évi 152 millió fontba kerülne; tekintve, hogy a kincstár egyenes hozzájárulása ma 37 millió, legalább 115 millió fontot kellene az új adóból előteremteni. Kétségtelen, hogy ezt a terhet a már úgylis páratlanul magas jövedelemadó fizető angol adóalany aligha bírná el és így a terv a királyi bizottság véleménye szerint is teljesen keresztülvihetetlen, eltekintve attól, hogy mennyire terjesztené a munkakerülés kórját a segélyösszegnek újabb tekintélyes felemelése.

Sokkal reálisabb alapon nyugszik a munkaadók javaslata, amely a szigorú biztosítási rendszert óhajtja bevezetni, e mellett azonban a biztosítási segélyhez nem jutó munkanélkülieket elkülönített anyagi támogatásban óhajtja részesíteni. Túlmesszire vezetne, ha kitérnénk a munkaadók javaslatának részletes ismertetésére és hibáinak beható kritikájára; mindenesetre tervük magvát helyesnek gondoljuk és ennek alapján a következőkben látjuk a probléma megoldását.

Nyilvánvaló, hogy a mai biztosítási rendszer csődöt mondott. Hiszen az állítólag reális számítással megállapított ordinary benefit következtében növekszik heti 1 millióval az adósság. Tekintettel arra a csekély reményre, amelyet a 80 millió font körül lévő és az év végére 100 millió fölé duzzadó adósság visszafizetésének lehetősége iránt táplálni lehet, az egész deficitet az államadósságok számlájára kellene átírni, bármennyire ellenszenvesnek tűnik fel ez a megoldás a visszafizetéshez mereven ragaszkodó korrekt angol felfogás előtt. A munkanélkülisegélyezés körének megszükitéséről, illetve eltörléséről azonban Angliában szó sem lehet, legfeljebb részletmegszorításokról (férjes asszonyok, short time workerek segélyének megszüntetése), amelyek a segélyösszegnek vagy 20%-os leszállításával együtt nyersen számítva körülbelül 30 millió font megtakarítást eredményeznének. Így is a mai rendszer és a mai munkanélküliség mellett több mint 20 millió deficittel kellene számolni, amit esetleg a járulékok felemelésével és kincstári hozzájárulással lehetne eltüntetni. Megtakarítások eszközlése azonban nem elegendő, mert a mai rendszer fentebb vázolt és az emberi igazságérzetet ki nem elégítő alapjain nem nyugodhatik soká. Mindenesetre a legigazságosabb megoldás az volna, ha a reform abból indulna ki, — mint ahogy azt a munkaadók javasolták — hogy két különböző típusú segélyt kell bevezetni *a)* egyet, mely biztosítási alapokon nyugszik és *b)* egy másikat, mely segély a szó igazi értelmében. Az *a)* típus szigorú és reális biztosítási kalkuláción épülne fel, a *b)* típust pedig közadóból kellene fedezni. Ez utóbbi megoldás nem járna az államkincstár újabb megterhelésével, hiszen a fent előadottakból kitűnik, hogy hol mit lehet javítani, hol lehet megtakarításokat eszközölni. Azonkívül a közadóból fedezett kifizetések

esetében a segélyösszeget aránylagosan le kellene szállítani és kívánatos volna annak a bizonyítása, hogy az illető a segélyre valóban rászorul, ami a segélyezést bizonyos fokig a „Poor Law“-val hozná kapcsolatba. E két újítás a pénztárt nagyban tehermentesítené és nem serkentené a munkakerülést, mint ahogy azt a mai rendszer teszi.

Természetesen a munkanélküliség bajainak gyors orvoslását a munkanélküliség rohamos csökkenésétől várhatjuk, amire azonban a mai helyzetben nagy remény nincsen. A törvényhozásnak azonban végrehajtására e téren is cselekednie kell, habár sokkal nehezebb helyzetben van, mint volt 1834-ben, a Poor Law korában, midőn az ipari fellendülés és a végnélkülinek látszó gazdasági lehetőségek azt a reményt ébreszthették, hogy a munkanélküliség kora fokról-fokra önmagától fog eltűnni. A probléma azonban lényegében ugyanaz, mint 1834-ben: egy reformot kell végrehajtani oly módon, hogy ne okozzon szociális megrázkódtatásokat és egyszersmind első lépés legyen azon az úton, mely Anglia gazdasági reorganizációjához és a krónikus munkanélküliség mérsékléséhez vezet.

IFJ. BÁRÓ RADVÁNSZKY ANTAL

A MOTORIZÁLÁS ÉS MECHANIZÁLÁS SZEREPE A MODERN HADVISELÉSBEN

AVILÁGHÁBORÚ a gépek alkalmazásának jegyében fejeződött be: a napról-napra haladó, a lehetlenségeket is megoldó ember tudomány a háború, a harc szolgálatába állította a technika minden csodáját. Amint a mai élet jellemzője a gép, az emberi munkának gépi erővel való helyettesítése, úgy a mai harc arcúlatát is a gép rajzolja meg; a ma vagy a jövő háborúja a géptechnika (repülő, tankok), a kémia (gázháború, aerokémiai harc, bakteriológiai harc) és a villamosság erőmérközése lesz.

Az a gondolat, hogy harcban az emberi erőt valamilyen más erővel helyettesítsük, nem újkeletű: az ókor háborúinak harci szerekei, Nagy Sándor és Hannibal hadi elefántjai és a középkor páncélos lovasai mind a modern értelemben vett páncélos hadviselés őseinek tekinthetők. A vasút fejlődésével egyidejű a páncélvonatok alkalmazásának gondolata, de a hadviselés fejlődésére legnagyobb hatással a robbanómotoros gépjárműveknek a haditechnikában való alkalmazása volt.

A robbanómotoros gépjárműveknek a hadviselésben való alkalmazását illetően két fogalmat különböztetünk meg: a „motorizálás“-t és a „mechanizálás“-t. Motorizálás alatt a harcoló csapatoknak és anyagi szükségleteiknek gépjárműveken való szállítását értjük, a mechanizálás a harcoló csapatok harci erejének páncélozott harci gépjárművek (tankok, páncélgépkocsik) alkalmazásával való fokozását jelenti. A motorizálásnál a gépjármű tehát csak mint szállítóeszköz, a mechanizálásnál pedig mint harceszköz használtatik fel. A mechanikus harceszközöknek a háborúban való alkalmazását „páncélos hadviselésnek (mechanised warfare) is nevezik.

A gépkocsit mint parancsnokságok, törzsek, sebesültek, anyag, stb. szállítóeszközét és tüzérségi vontatót már a háborút megelőző években is számításba vették a hadviselő felek és a háború elején már a páncélautók első típusai is feltűntek,¹ a páncélos hadviselés

¹ Az osztrák-magyar monarchiának már 1904—1905-ben volt Austro-Daimler páncélgépkocsija, de ez a háború elején feledésbe ment. Az orosz páncélgépkocsik eredményein okulva 1915 tavaszán a hadvezetőség a csapatok óhajára kiegészítő páncélgépkocsik készítését rendelte el. A három darab P. A. I. jelzetű páncélgépkocsit Januwitz százados terve alapján a MÁV resicabányai műhelye készítette 40 lóerős Fiat tehergépkocsikból. Ezt megelőzőleg 1915 novemberében egy darab 100 lóerős Mercedes gépkocsira egy „Romfell“ jelzetű forgótornyos páncélszerkezetet építettek, de ez a kocsit csak a háború után, 1919 április 28-án, amikor a jugoszlávok a fegyverszünetet megszegve Karinthiában előnyomultak, került osztrák részről alkalmazásba.

legfontosabb eszközeit, a harcokocsikat (tank) azonban a világháború hadviselési módja, az állásharc hívta életre. A megmerevedett, mélységben tagozott, több övből álló beton állásrendszereket sem a tűzérőség tűzereje, sem a gyalogság támadása nem tudta megsemmisíteni. A hadviselő felek, hogy ismét mozgó és az esetleges döntést meghozó hadműveletekhez tért szerezzenek, az ellenséges állások áttörését akarták mindenáron kieroszakolni és mivel ez a régi fegyverekkel hosszú időn át nem sikerült, a haditechnikusok új eszközök után néztek. Így jutottak a gázháború gondolatára és így szerkesztették meg az angolok és a franciák egyidőben, de egymástól függetlenül az első harcokocsikat. A harcokocsi gondolatával először a franciák foglalkoztak, az eszmét Estienne tüzérezredes egy memorandumában már 1915 decemberében felvetette, de az első francia harcokocsik (Char St. diamond I. és Char Schneider C. A. I.) csak az angolok után, 1917 április 16-án jelentek meg az Aisne melletti csatákban, ahol azokat a harcokocsikkal már ismerős németek 40%-ig elpusztították. A harctéren az első harcokocsikat az angolok alkalmazták 1916 szeptember 15-én a Somme melletti csatában. Az itt alkalmazásba került 46 db. (Mark I.) harcokocsi eleinte félelmetes hatást keltett, de nagy fajlagos talajnyomásuk (1'2 kg/cxn²) és igen csekély sebességük (6 km/óra) következtében a Combles és Thiepval közötti tölcsermezők sarában elakadtak.

A háború első nagy tankcsatája 1917 november 20-án kezdődött Cambrai mellett.¹ Az angolok a Siegfried-állást egy 3 dandárból (a 3 zászlóalj, összesen 362 darab Mark IV. tank) álló tankhadtesttel hét napon át támadták és bár eleinte sikereket értek el, a 29-én megindult ellentámadásnak sikerült az összes elvesztett területeket visszaszereznie.

A cambrai-i tankcsatát 1918 augusztus 8-án az amiens-i tankcsata követte, itt az angolok mesterséges elködösítés leple alatt 415 harcokocsival támadtak és bár 12 km mélységben áttörték a német állásrendszert és 16.000 foglyot ejtettek, jelentékeny harcokocsi-vesztést szenvedtek, mert a második csatanapon csak a harcokocsi fele, az ötödik csatanapon pedig már csak hat darab harcokocsi volt harcképes állapotban.

A németek, mint az emlékiratokból utólag kiténik, éppen az első kísérletek sikertelenségei miatt nem tulajdonítottak a harcokocsinak nagy fontosságot és így ezen a téren elmaradtak az antant-hatalmak mögött. A monarchia hadseregének nem voltak harcokocsijai.

A MOTORIZÁLÁS ÉS MECHANIZÁLÁS kérdése ma is állandóan foglalkoztatja a katonailag vezető államok szakköréit és az évek folyamán a gyakorlati kísérleteken kívül hatalmas irodalmi anyag világítja meg minden szempontból a kérdést, és a motorizálást és mechanizálást illetőleg bizonyos határozott nézetek és irányzatok alakultak ki. A mechanizálás úttörői az angolok: Anglia az egyet-

¹ Dr. Georg Strutz, Hauptmann i. d. R.: Die Tankschlacht bei Cambrai 20—29. November 1917. Gerhard Stalling, Berlin-Oldenburg, 1929.

len állam, amely hadereje egy bizonyos részét már teljesen mechanizálta is, és az eszme legszélsőségesebb propagálói is az angol szakértők (J. F. G. Fuller, W. D. Crofft, G. Le Q. Martel ezredesek, B. C. Dening Őrnagy és Liddel Hart százados, hivatalos szaklapjuk a „The Royal Tank Corps Journal“) sorából kerülnek ki, akik azt állítják, hogy a jövőben csak a teljesen mechanizált, minden emberi erő kifejtést nélkülöző páncélos hadseregek fogják megállani a helyüket, és a régi fegyvernemek, a mai gyalogság, lovasság stb. teljesen védtelenek lesznek az ilyen mechanizált erőkkel szemben. Véleményük szerint Anglia hadseregét teljes mértékben mechanizálni kell és ez 20 év alatt teljesen keresztülvihető lenne.

Az angol véleménnyel ellentétben a többi államok csak részlegesen és fokozatosan akarják bevezetni a mechanizálást. Franciaország és Olaszország hadseregük újjászervezésénél is úgyszólván teljes érintetlenségben fenntartották a régi fegyvernemeket, mert azokat a jelen viszonyok mellett nélkülözhetetlenek tartják és csak bizonyos különleges feladatokra hivatott csapatokat mechanizáltak vagy motorizáltak. Ennek a nézetnek legutóbb Allehaut francia tábornok adott kifejezést,¹ ezt megelőzőleg pedig Audibert ezredes szállt szembe a teljesen mechanizálni akaró angol véleménnyel,² hangsúlyozva a régi fegyvernemek fenntartásának szükségességét.

A világháború után harckocsik alkalmazására csak a lengyel— orosz háborúban és a franciák 1925. évi marokkói hadjáratában került a sor, de az itt nyert tapasztalatok a kérdést illetőleg nem bírnak nagyobb jelentőséggel. A harckocsik technikai fejlődése csak a háború után vett lendületet és így a kérdés megvilágítására csak az elmélet és, mivel a mechanikus harceszközökkel való kísérletezés az anyag drága volta miatt igen nehéz, csak egy-két szűkebb keretű gyakorlat nyújt támpontot.

A háború után azonban a hadviselés módjáról alkotott felfogás is megváltozott és ehhez képest megváltoztak a páncélos erők alkalmazásának feltételei is. A világháború alatt gyártott harckocsik a háború különleges harc módjához, az állásharchoz készültek, céljuk az volt, hogy a megerősített beton harcállásokat és az azok mögött védelmet kereső ellenséget lehengeteljék; a háborús harckocsik tehát nehezek és lassúk voltak és csak harcászati célt szolgáltak. A háború után kialakult felfogás szerint gyors döntés csak a mozgóháborúban érhető el és ehhez a felfogáshoz igazodott a hatalmas léptekkel haladó technika segítségével a páncélos gépjárművek fejlődésének iránya is. A korszerű mechanizálás célja már nem az, hogy egy adott helyen a páncélozás védelme alatt az ellenség állásait áttörjük, hanem az, hogy a mechanikus hadviselés legfontosabb eszközének, a harckocsinak nagy hadászati mozgékonyt tudjunk biztosítani, hogy a páncélos erők rövid idő alatt nagy távolságot tudjanak befutni és emellett a terepen való mozgásra is képesek legyenek.

¹ Général Allehaut: Motorisation et Armées de Demain. Paris, Charles Lavauzelle & Cie.

² Revue de Cavallerie. 1927 március—júniusi füzetek.

A MECHANIKUS HADVISELÉS harceszközének, a páncélozott gépjárműnek ma két főtípusa van: a páncélgépkocsi és a harckocsi.

A páncélgépkocsi egy könnyebb páncélszerű, kerekeken járó és utakon mozgó gépjármű, rendszerint négykerékajátós és két kormány szerkezettel van ellátva, hogy megfordulás nélkül is tudjon hátrafelé mozogni. Fegyverzete: géppuska, esetleg kisebb űrméretű ágyú; 60—80 km óránkénti sebessége és 200—300 km akciórádusza az előcsapatok harcában, felderítésben, üldözésben, utóvédharcban való részvételre képesíti.

A harckocsi oly páncélozott motoros harci jármű, amelyet hemnyóláncszerkezete (caterpillar) a terepen való mozgásra képesít.¹ Mivel a fémből készült hemnyólánc az utakat igen megrongálta, az első harckocsi típusokat vasúton vagy gépkocsin kellett rendeltetési helyükre szállítani. Ma ez a probléma megoldást nyert, részben azért, hogy a hemnyóláncszerkezetet kerekkel kombinálták, azaz a harckocsi a terepen a hemnyóláncon, az utakon a kerekeken mozog, egy másik megoldás pedig az, hogy a fémhemyólánc helyett kaucsukból készült, ú. n. Kegresse-féle hemnyóláncot alkalmaznak. A harckocsik gyorsasága különböző. A legmodernebb angol Carden Lloyd (Mk. VI.) tank a terepen óránként 20—30 km, utakon 45 km gyorsasággal halad, ezzel a gyorsasággal azonban csak a legmodernebb harckocsik rendelkeznek, a háborúból megmaradt régebbi típusú és jelenleg is használatban levő harckocsik nagy része nem képes ilyen nagy gyorsaságot kifejteni, a francia páncélos erők gerincét alkotó Renault-féle régebbi típusú fémhemyóláncos harckocsi, amelyet utólag Kegresse-féle kaucsukláncsal szereltek fel, átlagos sebessége a terepen mindössze 8 km óránként.

A harckocsik felfegyverzése alkalmazásukat és nagyságukat tekintve különböző: golyószóró, géppuska, ágyú és lángvető. Mivel a harckocsi tüzelés közben maga is mozgásban van, a terepen járó harckocsik ezenkívül állandóan bukácsolnak, a kezelőszemélyzet idegzete a motorzaj, az óriási hőség stb. behatása következtében fokozottabban van igénybevéve, a páncélgépjárművekről kifejthető tűzhatás rendkívül korlátozott. Míg egy szilárd aljzatú géppuska leghatásosabb lőtávolsága 1600—2000 m, addig a mozgó harckocsiról igen jó lökiképzés mellett csak 300 m-ig lehet hatásosan tüzelni, a 37 cm-es ágyú csak 600 m, az 57 cm-es ágyú csak 1000 m-ig számíthat találatra.³ A francia könnyű harckocsik géppuskája és 37 cm-es ágyúja az 1929-i szabályzat szerint csak 400 m-ig tud hatásosan tüzelni. Aránylag csekély lőszerkészlete következtében a páncélos jármű csak rövid ideig képes a tűzhatás kifejtésére. A páncélgépjárművek keskeny lőrései a fegyvereknek csak kevés függőleges irányú moz-

¹ A hemnyóláncot Richard Lowel Edgeworth Angliában 1770-ben szabadalmaztatta. Először 1890-ben az angol Batter szerkesztett láncokon mozgó járművet, majd 1911-ben Holt készítette el a modern csuklós kapcsolt izekből álló hemnyóláncszerkezetet.

² Kegresse a volt orosz cári garázs főmérnöke volt, most a Citroen gyárban dolgozik.

³ Kraftzug in W. und Heer. 1927. évf. 5. füzet.

gást engednek meg, minek következtében a lövések a terepnek csak egy bizonyos és csekély mélységű kiterjedését szórják be. A lö- és látórészek nagyobbításra pedig a harcokosi sebezhetőségét növeli.¹

A harcokosi, mint általában mondják, „vak és süket“, a belőle való figyelés a látórészek csekély kiterjedése miatt igen nehéz, a vele való összeköttetés problémája még ma sincsen tökéletesen megoldva. A látómező nagyobbítását célzó technikai újítások között legszemélyesebb az ú. n. „stroboscope berendezés. Ez egy gyorsan forgó páncélkupola, amelyen 2—5 mm széles, hosszúkás nyílások vannak, amelyek, ha a kupola forog, összefolyni látszanak, miáltal egész kör nagyságú látómező keletkezik. A jelzés még a legutolsó angol szabályzat szerint is a harcokosikból kinyúló szemaforokkal vagy a harcokosi mögött letűzendő színes zászlócskákkaal történik, amely módszer a csatatér füstjében vagy mesterséges ködben megbízhatatlan. A harcokosikötelékek között rádióösszeköttetés van, de a mozgó harcokosin a rádió megbízhatatlanul működik. Természetes, hogy a haditechnika a harcokosi mozgékonyságának növelése mellett elsősorban e nehézségek kiküszöbölésén, a felfegyverzés tökéletesítésén, a hajtószerkezet javításán és a hallási és látási lehetőségek növelésén dolgozik.

A harcokosi elárulja magát motorzajával. A tüzérségi tűzhatással szemben rendkívül érzékeny, a könnyen sebezhető részeken (hernyótalp, motor) esett sérülése esetén végképpen elveszett. Utánpótlása nehéz és költséges. A harcokosi személyzetének szolgálata igen nehéz, a nagy fizikai megerőltetés mellett az is megnehezíti, hogy harcukat egymástól elszigetelve vívják meg és a parancsnokokkaal, szomszédokkaal való összeköttetés hiányos volta a személyzetben a teljes magára-hagyottság érzetét kelti. A felfedezés elöl legújabban mesterséges elködösítéssel igyekszik rejtőzni, amely kétféle módon eszközölhető: a felhőt vagy maga a harcokosi fejlesztí motorjának kipufogójába juttatott olaj, kénsav vagy chlorsulfonsavból, vagy repülők vonnak ködfüggőnyt a rejtendő harcokosik és az ellenség közé. A gáz alkalmazása rendkívüli veszedelmet jelent a harcokosi személyzete számára, mert a zárt térben a gázálarc légzési ellenállása fokozott mérvben növekszik és a katona számára előbb válik elviselhetetlenné, mint nyílt terepen. Ezért az egész harcokosi gázmentesítésével² is kísérleteznek oly módon, hogy a harcokosiban levő levegőnek nagyobb nyomást adnak, mint a külső levegő nyomása és a belső elhasznált levegőt megszűrt külső levegővel pótolják.

A harcokosi rendeltetése szerint a monstruózus „páncélozott szárazföldi cirkálódtól kezdve egészen az egy- vagy kétüléses „tanquette“-ig (one man tank és two man tank) mindenféle nagyságú lehet. Az angol szabályzat a páncélos járműnek (Armoured Fighting Vehicles) semmiféle nagyság szerinti csoportosítását nem ismeri, a francia sza-

¹ A „The Royal Tank Corps Journal“ 1927. évf. 7. füzeté az 1927. évi kínai polgárháborúból egy epizódot közöl, amikor a Sanghajba küldött angol páncélos csapatok egy páncélgépkocsijára (Rolls Royce) szűk utcában egy kínai géppuska 15 m-re megnyitotta a tüzet és három lövedék a látórészen behatolva a koci vezetőjét és három katonát sebesített meg.

² Heigl: Taschenbuch der Tanks. 1926. Tankabwehr mit Gas und Giftrauch.

bályzat könnyű (char léger), közepes (char moyen) és nehéz (char lourd) harckocsikat különböztet. Míg a világháború állásharca nagykiterjedésű mesterséges akadályainak leküzdésére hatalmas és hosszú harckocsikra volt szükség, addig a mozgóháborúban gyorsmozgású, fürgé járművek kellene és ennek megfelelően ma minden állam közepes és könnyű harckocsikat szerez be. Martel angol ezredes véleménye szerint a döntő ütközetben közepes, egy ágyúval vagy két géppuskával felszerelt harckocsik fognak résztvenni, az előcsapatok harcában pedig a könnyű, egy golyószóróval vagy géppuskával felszerelt tankoknak jut szerep. A harckocsik támadásának támogatására, nevezetesen az ellenük fellépő akadályok leküzdésére a harckocsiknak egy, a tüzérség jellegével bíró fegyverre is szükségük van. Ez vagy hemyőszerkezettel vontatott, hemyótalpon mozgó lövegekből, vagy harckocsikba szerelt lövegekből fog állani.

A harckocsi támadó fegyver. A támadás azonban csak akkor eredményes, ha a támadó képes az az elfoglalt tereprészt továbbra is birtokban tartani, megvédeni. Erre a feladatra a harckocsi jellegénél fogva nem alkalmas. A harckocsitámadás tehát a védelemre képes gyalogság alkalmazását is igényli, és külön probléma ennek a gyalogságnak a szervezése és a harckocsi egységekkel való együttműködése. A terepen való előnyomulásban a gyalogság a modern, gyorsmozgású harckocsiktól lemarad és a harckocsikra irányított tűz ellen teljesen védtelen. Az angolok ezt a gyalogságot terepjáró gépkocsin szállítják a támadó harckocsik után. Ez egy hatkerékű és hernyótalppal kombinált nyitott (csak a vezető ül páncéllemez mögött) jármű, amely 10 embert és egy géppuskát lőszerrel képes szállítani. Az angoloknak 1928-ban 442 darab ilyen gépkocsijuk volt.

A harckocsik fejlődésével párhuzamosan haladt a harckocsi elhárításának, leküzdésének problémája. Míg az állásharcban a lassan mozgó tankkolosszusok ellen kielégítő védelmet nyújtottak a beépített és a terep egyes pontjaira belőtt lövegek, valamint akadályok telepítése, addig a mozgóháború apróbb, fürgé harckocsijai ellen gyorsan tűzkész, mozgékony lövegekre lesz szükség, amelyek a legelső vonalaktól tüzelnek. Ez a fegyver, a gyalogsági ágyú eddig a haditechnika nem egészen tisztázott problémái közé tartozik, de valószínűleg egy hemyótalpon mozgó páncélozott löveg, azaz egy másik speciális rendeltetésű harckocsi lesz. Más harckocsielhárító fegyver egy nagyobb ürméretű acéltövis lövedékű géppuska volna. A világháborúban a németek gyártottak 13 mm ürméretű ilyen géppuskát (az ú. n. „Tuf“ géppuska), de ez a harctéren már nem került alkalmazásba. A háború utáni kísérletek azt bizonyították, hogy a 13 mm ürméret nem elegendő és ezért az újabb típusok (svájci „Oerlikon“, olasz „Breda“, francia „Hotchkiss“) már 14—20 mm ürméretűek. A harckocsielhárítást szolgálják még a különböző torlaszok, csapdák és robbanóaknák is.

Mivel a harckocsi igen drága fegyver, kísérleti célokra is igen kevés harckocsit gyártanak és csak alapos megfontolás után. A franciák harckocsijai a világháborúban tonnánként 10.000 aranyfrankba kerültek és így egy Renault-harckocsi 60.000 aranyfrankjába került az állam-

nak. Az angol könnyű harcokcsikat sikerült már 500 fontért is előállítani, de a folytonos technikai tökéletesítések következtében ma már azok is 2000 fontba kerülnek. Mivel egyre jobb és jobb típusok előállításával a régi típusok értéktelen vastömeggé válnak, tömeges gyártásra még a leggazdagabb államok sem mernek berendezkedni. Az általános törekvés olcsó, kevés üzemanyagot fogyasztó típusok standardizálása és a gyártásra való berendezkedés. Martel ezredes véleménye szerint¹ az összes könnyű harcocsitípusokat úgy kell megszerkeszteni, hogy azok vontatószerkezete békében mint mezőgazdasági traktor legyen használható. Az ilyen traktorokat a gazdák kedvezményes áron vásárolhatnák meg, mozgósítás esetén a hadvezetőség bevonná azokat és egy kis átalakítás után, páncélozva és egy géppuskával felszerelve, mint egy- vagy kétüléses tank állanának rendelkezésre. Ilyen típus előállításával (Carden Lloyd, Mk. VI.) jelenleg az angolok kísérleteznek.

A FEGYVEREK technikai fejlődése és azok alkalmazásának módszere között circulus vitiosus áll fenn. Ez történt a páncélos harci gépjárművek esetében is. A világháború harcmódja, az állásharc megteremtette a harcokcsikat, a technikailag gyorsan fejlődő, különösen a harcászati és hadászati mozgékonyaság terén nagy haladást mutató harcokcsik pedig új harcmódot diktálnak.

Mivel a gyorsmozgású páncélos erők alkalmazása terén háborús tapasztalataink nincsenek és csak a szakértőknek egy-két szűkebb keretű gyakorlat eredményein alapuló elméleti fejtegetésére támaszkodhatunk, a jövő fejlődési iránya még nem alakult ki egészen tisztán. A gyorsmozgású és nagy akciórádiusszal rendelkező páncéls csapatok harcára vonatkozó elméletek terén a szakértők között is ellentétek mutatkoznak, de azért nagy vonásokban már előre megállapítható a jövőbeni páncélos hadviselés egy-két jellegzetesebb vonása.

A páncélos erők a szakértők felfogása szerint vagy a gyalogság támogatására hivatva, a többi fegyvernemekkel együtt fognak harcolni (francia felfogás), vagy pedig mint külön, a jellegüknek megfelelő harcászati feltételek mellett, működő fegyvernem (angol felfogás) fogják harcukat önállóan megvívni.

Az első esetben — nagy vonásokban rajzolva meg a harc képét — a gyorsan mozgó páncélos egységekkel együttműködő gyalogság önállóan indul majd támadásra, ezalatt a harcokcsik az ú. n. „kiindulóhely“-en vannak támadáshoz csoportosítva és abban a pillanatban haladják túl a gyalogságot, amikor az rohamtávolságra érkezett. A gyalogság rohamát azáltal segítik elő, hogy az ellenség mélységi övében mintegy szabad utakat vágnak számára.²

Az önállóan működő páncélos csapatok alkalmazásának kérdésénél bizonyos, hogy hadászati lag előreláthatólag a régi gyorsan mozgó erők, tehát a lovasság szerepét fogják átvenni, tehát a szárnyakon, oldalakban, az ellenség háta ellen irányítandó műveleteknél, távolfelderítés-

¹ The Cavalry Journal, 1927 júliusi száma.

² Az 1929. évi olasz harcokcsigyakorlatok leírása. Eserdto e Nazione 1929. évf. 4. füzet.

nél stb. fognak közreműködni. Erre 200—300 km akciórádiuszuk és 160 km átlagos menetteljesítményük képesítik a páncélos erőket. Mivel a harckocsi nem képes minden terepen működni: magas hegyesség, nagyterjedésű erdőségek, keskeny átjárókkal bíró mocsarak előhaladásukat megakadályozzák, gépkocsivonatuk, amely a terepen való járásra képesítve nincsen, elsőrangú jó utakat kíván, az ilyen mechanizált alakulatok működése csak általában sík és jó úthálózattal bíró terepen lehetséges. A nehéz terepen vívandó harcra a jövőben is előreláthatólag a régi szervezésű fegyvernemek lesznek hivatva. A gyorsan mozgó páncélos erők háborúja esetén, Fuller angol ezredes szerint,¹ az eddigi vonalharcászat helyébe területharcászat fog lépni, ezért — és a légi támadások miatt is — minden hátrább fekvő ipari és politikai gócpont, táborok, lőszertelek, vasúti csomópontok külön biztosítandók. Elsősorban biztosítandók a meglepő támadásokkal szemben igen érzékeny páncélsapátok táborhelyei, mert az ellenség először ezeket és a repülőparkokat fogja keresni. A páncélsapátok számára a tengeri hadikikötők mintájára az ellenséges légi és földi támadás ellen védelmet nyújtó ú. n. „szárazföldi kikötő“-k építendőek, az előrelátható felvonulási területen pedig a haditengerészet szén-állomásai és flottabázisai mintájára hasonló módon megerősített nyugvó- és üzemanyagállomások építendőek.

A mechanizált erők szervezése a mechanizálás foka szerint különböző lesz. Egy teljes géphadsereg rendelkezni fog mechanizált gyalogsággal, azaz a döntést kivívó, nagyobb tűzerőjű, de csekélyebb mozgású harckocsi egységekkel, lovasságot helyettesítő gyors, mozgékonyabb harckocsi- és páncélgépkocsi-egységekkel és tűzérővel, amely traktorvontatású lesz, vagy harckocsikba épített lövegekből fog állni. Az ilyen géphadsereg műszaki és híradócsapatai, valamint vonata természetesen motorizálva lesznek. Ilyen teljesen mechanizált hadsereg jelenleg nincsen, Anglia akarja a 4 hadosztályból álló expedíciós hadseregét egy előre megállapított program szerint teljesen mechanizálni.²

A vegyes szervezetű hadseregek, tehát ahol a hadsereg zömét vagy egy részét a régi jellegű fegyvernemek alkotják, mechanizált erőiket vagy egy-két seregtestbe (dandár) egyesítik és emellett a régi fegyvernemekből összeállított seregtesteket is tartanak (Északamerikai Egyesült Államok), vagy mechanizált csapataikat a többi fegyvernemekkel együttesen alkalmazzák a seregtestekben egyenletesen elosztva (Franciaország, Olaszország stb.).

A mechanizált egységek összeállítása az államok gazdasági viszonyai és a szervezők felfogása szerint különböző. A mechanizálás terén Anglia vezet: 1925 óta egy vegyes szervezetű kísérleti páncélos dandárral minden évben gyakorlatokat tartottak Sussex grófságban a Salisbury fennsíkon levő tankgyakorlótéren. Ezek a gyakorlatok a legjelentősebbek voltak ezen a téren és eredményeit az egész világ szakkörei élénk figyelemmel kísérték. Hogy egy ilyen páncélos dandár

¹ The Army, Navy and Air Force Gazette 1929 október 3. száma és az Army Quarterly 1929 októberi száma.

² The Future of the British Army. By Brevet Major B. C. Denning. M. C., R. E.-H. Witherby. 326. High. Holbom. W. C. I. 1928.

szervezésével tisztában legyünk, érdemesnek látszik a kísérleti dandár összeállításával megismerkedni, amelynek csapatrendje 1928-ban a következő volt:

- Parancsnok. Törzs.
- 1 parancsnoksági rádiószakasz.
- 1 közepnehéz harcokcsizászlóalj 52 darab Wickers Mark II. harc-
- kocsi).
- 1 felderítő harcokcsizázad (8 darab Morris Martel és 8 darab Carden
- Lloyd harcokcsi).
- 1 páncélgépkocsizázad (16 darab Rolls Royce páncélgépkocsi).
- 1 könnyű üteg (4 darab 9'4 cm tarack terepjáró páncélozatlan
- gépkocsin).
- 1 tábori tüzérszázad (4 darab 8'38 cm ágyú, 8 darab 11'4 cm ágyú
- és 4 darab tarack vegyes szállítással).
- 1 géppuskászászlóalj (36 darab géppuska Crossley-féle terepjáró
- gépkocsin).
- 1 gépkocsizó utászszázad és hadihídoszlop 37 m hosszú hídanyaggal.
- 1 gépkocsizó híradószázad 160 km körzetű rádiófelszereléssel.
- Gépkocsivonat és motorizált egészségügyi intézetek, tábori sütőde
- stb., stb.

Ezt a kísérleti dandárt 1929-ben feloszlatták és a 6. és 7. dandárok teljes mechanizálásával megkezdték a programszerinti átszervezést. A mechanizálást egyidejűleg minden fegyvernemnél fokozatosan bevezetik. A 22 lovasezred közül a 12 anyaországbeli ezred mind-egyikének egy századát feloszlatták, a géppuskás század pedig terepjáró gépkocsikra került. A 11. huszár- és 12. lándzsászerezetet páncélgépkocsi-csapatná szervezték át, mindkettő 3 századból (a 11 darab Austin-Chassies páncélgépkocsi) áll. A tábori tüzérség mechanizálását 1933 végéig be akarják fejezni. Már az összes egységekben bevezették a lövegeknek traktorokkal való vontatását és a 65. és 92. tüzérdandárokban már az ütegparancsnokságokat is mechanizálták.

Az angol kísérleteknél nem szabad szem elől téveszteni, hogy földrajzi helyzetük, jó úthálózatuk és partjuk offenzív védelme egy ilyen kis létszámú, de nagy ütőképességgel rendelkező, gyors expedíciós hadsereg szervezését igényli.

Az Északamerikai Egyesült Államokban a hadseregfejlesztési Program szerint az 1931. költségvetési évtől kezdve a mechanizált erők zöme a hadsereg egy külön részét fogja képezni, azaz a hadsereg részben teljesen mechanizált, részben a régi fegyvernemekből összeállított kötelékekből fog állni.¹ A régi szervezésű gyalog- és lovashadosztályok a nehéz terepen fognak harcolni és ide a páncélos csapatok csak mint támogató fegyvernem lesznek beosztva. A páncélos seregtestek a nyílt terepen vívandó harcra lesznek hivatva: a gyaloghadosztály szerepét betöltő „nehéz” páncéldandár 1 nehéz és 2 könnyű harcokcsizászlóaljából, 1 kísérő harcokcsiütegből és 1 páncélozott légvédelmi ütegből áll, a mozgékonyabb, tehát a lovashadosztály szerepét vállaló „könnyű” páncéldandár általában hasonló szervezésű, de a nehéz harcokcsizászlóalj helyett könnyű harcokcsizászlóaljakból áll.

A francia harcokcsizászlóaljak, a gyaloghadosztályok, a páncélgépkocsizászlóaljak a lovashadosztályok kötelékébe vannak beosztva.

¹ The Field Artillery Journal 1928. évf. november és decemberi füzeté.

A harckocsik nem akarják a gyalogságot pótolni, nem képeznek külön fegyvernemet, hanem a gyalogság támogatására vannak hivatva.¹

Az olasz harckocsi egységek hasonló módon, hasonló feladattal vannak a gyaloghadosztályokba beosztva. Az olasz hadsereg egy különleges, főleg lovasságból és kerékpárosokból összeállított ú. n. „gyorsan mozgó test”-tel (corpo celere) rendelkezik, amelynek harci erejét nagyobb mennyiségű harckocsi- és páncélgépkocsi-alakulat fokozza.²

A MOTOR EREJE mint szállító és vontató eszköz a gépkocsiszállításnál lesz felhasználva. Bár a gépkocsigyártás az utóbbi években nagy lendületet vett és ezzel kapcsolatban az útviszonyok egyre javulnak,³ nagy csapattömegeknek és utánpótlási nagy anyagkészleteknek nagy távolságra való szállítása terén, tehát a hadászati távolságokon a vasút rentabilitását ezidőszentt nem múlja felül semmi sem. Az a körülmény azonban, hogy a csapatok szállítására alkalmas tehergépkocsik száma a magángazdaságban és kereskedelemben mindenütt rohamosan növekszik, előreláthatólag arra fogja indítani a hadvezetősegeket, hogy mozgósítás esetén a magán tehergépkocsikat a hadiszolgáltatási törvény alapján bevonják és azokból — gyalogságot, műszaki, híradó stb. csapatokat ültetve rájuk — motorizált alakulatokat állítsanak össze. Az ilyen motorizált alakulatok (ezredek, dandárok) természetesen az általános felvonulást megelőzve, gyorsaságukat és a vasúttal való függetlenségüket kihasználva, meglepően is meg fognak jelenni az ellenséges állam területén. Ilyen motorizált egység még a leggazdagabb államnak is csak korlátozott mennyiségben fog rendelkezésére állani, mert szervezésükhöz igen sok gépkocsi — egy német számítás szerint hadosztályonként kb. 9000 darab — szükséges. A nagy gépkocsitömegek vezetése, biztosítása igen nehéz. Egy gépkocsizó hadosztály hossza, ha egy oszlopban menetel, megközelítőleg 60 km-t tesz ki,⁴ elképzelhető, hogy mennyi ideig tart, míg a hadosztály végén haladó csapatok a tűzvonalba kerülnek.

A gépkocsin való csapatszállításnak tehát ezidőszentt csak alkalmi jellege van, eltolások, átcsoportosítások stb. végrehajtásánál, aránylag kisebb kötelékeknek meglepő megjelenésénél. A gépkocsiszállításnak legklasszikusabb példája a Párizs környékén gyülekezett francia erőknek a Mame-csatához hevenyében összeszedett gépkocsikon való elszállítása.

Korszerű hadseregekben a lovashadosztályok megerősítésére szolgáló gyalogságot állandóan gépkocsin szállítják. A franciák az 1928. évi hadseregreform kapcsán a régi dragonyosezredekben 5 ilyen gépkocsin szállított gyalogzászlóalj (Bataillon de Dragons portés) szerveztek.

A gépkocsiszállítás előnyei a vonatok szállításánál aknázhatók ki legjobban. Minden állam törekvése odairányul, hogy vonatait, lőszer-

¹ Revue d'Infanterie 1929 november i-i füzet.

² Esercito e Nazione 1928. évf. 10. füzet.

³ Egy amerikai kimutatás szerint jelenleg 31,778.203 motoros járómű van a földkerekségen és 6,582.000 mérföldet tesznek ki a gépkocsizható utak. Az összes gépkocsi 77%-a az USA területén szalad.

⁴ Esercito e Nazione 1929. évf. 7. füzet.

telepeit, hadihídoszlopait, mozgó egészségügyi intézeteit, tábori sütődéit stb. mielőbb motorizálhassa. Jelenleg ezen a téren is Anglia vezet, 1930 január 1 óta az anyaország minden vonata gépkocsizó, a többi államok hadseregeinek vonatai még mindig nagy részben lóvontatásúak.

A MECHANIZÁLÁS ÉS MOTORIZÁLÁS legnehezebb kérdése az üzemanyagbeszerzés és utánpótlás problémája. C. A. L. Brownlow angol őrnagy szerint¹ egy korszerű harckocsi km-ként négy és fél liter benzint fogyaszt. Egy 6 hadosztályból álló mechanizált hadsereg (2000 harckocsi és 60.000 ember) napi benzinszükséglete 450 tonnát tenne ki. Ha tekintetbe vesszük, hogy Franciaország benzinszükségletének 90%-át, Anglia 85%-át importálni kénytelen, azonnal tisztában vagyunk egy ilyen hadsereg szükségletének kielégíthetetlen voltával.⁸

Mivel a hadseregek korszerű felszerelése elsősorban pénzkérdés, lehetséges, hogy a jövőben kisebb területű, de gazdagabb államok jobb és ütőképesebb hadsereggel fognak rendelkezni, mint a nagy-kiterjedésű, nagyobb lélekszámú, de szegényebb államok. Ebben az esetben a történelem megismétlődne, mert a középkorban is Velence és Genua városállamok gazdagságuk következtében aránylag nagyobb és jobb zsoldos hadsereget és hajóhadat tarthattak és katonai erő tekintetében felülmúlták a nagyobb kiterjedésű, de szegény államokat. Ez a katonai erő ma a rendelkezésre álló hadigépek számától, tehát a légi erőkön kívül a páncélos gépjárművek mennyiségétől is függ. Az 1929. évben Belgium 3, Anglia (anyaország) 16, Franciaország 75, Olaszország 20, Lengyelország 9, USA 25 harckocsiszázad, Oroszország 12 harckocsizászlóalj, Románia 90, Csehország 80 darab harckocsi felett rendelkezett. A volt központi hatalmak államainak a békeszerződések páncélos gépjárművek tartását megtiltották, illetve korlátozták, azok tehát mechanizált csapatok esetleges támadásának védtelenül vannak kitéve. A mechanizált csapatok alkalmazása egyik legfontosabb tényezője azon törekvésnek, amely az emberi erőt a harcban a gép sokszorozott, fáradságot nem ismerő, kíméletlen pusztító erejével állítja szembe. De a gép csak holt tömeg, amelynek életet az emberi akarat, az emberi elme, az emberi szellem ad. A legjobb gép is csak értéktelen vastömeg lesz, ha irányítói nem malkodnak tökéletesen rajta. Ez a harc az ember és a gép harca lesz, és nem kétséges az, hogy a győzelem pálmáját a jövőben is az fogja elragadni, aki az igazságba vetett hittel, merész győzni akarással és kitartó elszántsággal a fölényt magához ragadja és úrrá lesz a holt tömeg felett.

NEMES ERDŐS LÁSZLÓ

¹ The Journal of the Royal Artillery 1927. évf. 4. füzet.

² Franciaország úgy igyekszik benzinkészletét gyűjteni, hogy a benzinnek szesszel való keverését rendelte el (motalko) és az ilyen módon államilag megtakarított benzint tárolja. Egyébként állandó kísérletek folynak valamilyen benzint pótló üzemanyag előállítására.

„FEKETE KOLOSTOR“

Kuncz Aladár könyve

EZERKILENC SZÁZTIZENNEGY nyarán egy képzett, fiatal tanár-ember — tehetséges író és irigyelt életművész — hatodízben sietett fölkeresni csodálatos szerelmét, Párizst.

1919 tavaszán egy testileg-lelkileg összetört, nélkülözésektől, betegségektől megviselt, „félíg eszméletlenségbe tompult“ utas érkezett Budapestre. „Messziről, francia fogságból.“

1923 őszén a kolozsvári szerkesztőségekben már friss munkakedvvel egy európai műveltségű, előkelő ízlésű magyar író a gazdagon bontakozó erdélyi irodalmi élet megszervezésén fáradozik. Olykor napvilágot lát egy-egy szép novellája, finom esszéje, de még kevesen tudják, hogy ezek egy készülő nagy mű kipattant forgácsai.

1931 nyarán egy kétkötetes hadifogoly-napló jelenik meg, amelynek első kiadását úgyszólván napok alatt szétkapkodják s ugyanakkor a könyv ünnepelt szerzője egy pesti szanatóriumban váratlanul meghal.

Kuncz Aladár életének és a „Fekete kolostor“ keletkezésének főállomásait jelzik ezek az adatok.

KUNCZ ALADÁRT a mozgósítás híre egy kis breton faluban érte. Bárhogy sietett, már nem kapott vonatot hazafelé, a francia hatóság a központi hatalmak kinnrekedt többi alattvalóival együtt őt is internálta. Könyve internáltságának története a perigueux-i karantén, a noirmoutieri várbörtön és az ile d'yeui citadella megpróbáltatásain keresztül a hazajövetelig. Noirmoutier magyarul fekete kolostort jelent, innen a könyv címe.

Franciaország az internáltakat a háború egész tartama alatt valóságos fogságban tartotta, semmivel sem különb, sőt sok tekintetben súlyosabb viszonyok között, mint más ország a hadifoglyokat. Éppen ezért a „Fekete kolostor“ tárgya után teljes mértékben hadifogolykönyveink közé tartozik. A megjelenés sorrendjét tekintve utolsó, de irodalmi értékben összehasonlíthatatlanul első, sőt egyetlen.

A franciaországi internáltaknak és más országbeli hadifoglyainknak helyzetét egy rövid összehasonlítás élénken szemlélteti. Mindkét esetben hasonló testi-lelki szenvedéseknek voltak kitéve, sorsuk bizonytalansága egyformán gyötörte, a szökés gondolatával egyformán foglalkoztak; ritka és kevés örömük is ugyanaz: egy kis szabadabb mozgás, bőségesebb, táplálék, humánusabb bánásmód. Nagyjából tehát azonos életformák között élnek szomorú napjaikat; az őrjítő unalom és kétségek ellen munkában, önmívelésben, színelőadásokban keresnek megnyugvást és feledést; évek során itt is, ott is új társadalom

alakul ki a régi mintájára. De végső, legfontosabb cél marad a nyomor, betegség, örület hullámai fölött is megtartani szerencsétlen életüket.

Ám sok tekintetben különbözik is az internáltak sorsa a hadifoglyokétól. Őket nem mint fegyveres ellenséget, de mint békés polgárokat (köztük nőket, gyermekeket és aggokat) tartóztatták le a francia hatóságok, nekik — mint a többi országban hasonló sorsra jutott idegen állampolgároknak — jelentkezés kötelezettsége mellett szabad mozgásra lett volna joguk. Ezzel szemben évszázados várbörtönökbe, földalatti kazamatákba csukták őket, sőt volt akit a párizsi humorral „panier á saladéinak” nevezett rabszállító kocsikon a hírhedt Conciergeriebe vittek, ott embertelenül megkínóztak s nem egyet közülök mint kémgyanusat a st. vincennesi árkokban főbelövettek... Fogságbaesett katonaságunk a katonai fegyelmet hajszálpontosan fenntartotta, az ellenséges parancsnokság tisztikar és legénység között különbséget tett. Ezzel szemben a francia hatóság az „interné civil” kategóriáján belül a három nemzeti jelszó közül éppen azt alkalmazta, amellyel helyzetüket csak súlyosbíthatta, t. i. az „égalité”-t. Ez az egyenlőség pedig abból állt, hogy valamennyiüket, tanárt, művészt, hivatalnokot, grófort, bárót és kisdíákot, becsületes iparost és pincért közös termekbe záratott verekedő, részeges hajósokkal, koldusokkal és csavargókkal, kiszolgált légionáriusokkal, akiknek kezéhez már a légióba jelentkezésük előtt vér tapadt...

A hatóság szemében valamennyien „indésirable”, nem kívánatos elemet alkottak, éppen úgy, mint ahogy a nép „négyzögletű fejű boche” titulussal tisztelte meg őket... Lassan, évek folytán aztán nemcsak a társadalom e salakjával lettek valóban egyek, de — mint szerző írja — a baglyokkal, patkányokkal, kövek alatt élő bogarakkal, férgekkel is ...

KUNCZ ALADÁR mindezt panasz, szemrehányás, vád nélkül mondja el. Nem színezi, nem nagyítja a dolgokat, egyszerű, az őszinteségnél is több közvetlenséggel írja „feljegyzéseit”. Az olvasó szánalmára, részvételére, fölháborodására nem appellál, nincs benne semmi páthosz... és különös! — az olvasó észrevétlenül mégis melléje szegődik, önként azonosítja magát a szerzővel és hőseivel, az események aktív részesévé válik, nem „látja”, „hallja”, de átéli az eseményeket, a fegyelmezetten, minden felindulás nélkül előadott ember telenségekre lelke egész hangszerelésével rezonál. Az író egy mondatnál hirtelen ellhallgat, a fejezet véget ér — s az olvasó alig bírja legyőzni a lelkében felvert vihart...

Könyvében egy helyt a következőket írja: „Néha megesett, hogy egy regény környezetétől, vagy embereitől napokig el sem váltam. Mintha teljesen átköltöztem volna világukba... Valóságos életem oly keveset nyújtott, hogy még a légy zümmögését, a napfény előmlését egy tájon, egy egyszerű falusi utcát, egy kis szoba berendezését is a könyveken keresztül kellett megkeresnem, átélnem... Nem esztétikai élvezet volt ez, hanem a könyveken keresztül mások életének s a természet egész gyönyörűségének elrablása, kisajátítása

a magam számára...” Amily ideális olvasóról tesz tanúságot e vallo-
más, ugyanolyan kitűnő írónak mutatja könyve is. Ez a mesteri trans-
ponáló készség, hősei attitűdjét az olvasóba teljesen átplántáló képesség
Kuncz Aladár könyvének legmaradandóbb értéke. Igaz, minden
művészi alkotás személyes élményből születik, de ez az élmény
művészi értéké csupán abban az esetben válik, ha a művész a mű-
élvező számára ugyanolyan értékű élménnyé tudja alakítani. A leg-
magasabb költői hatás: nem kézenfogva gyámkodni az olvasó felett,
de szárnyakat adni neki, megütni lelke titkos húrjait, hogy a fegyel-
mezett szó, a mértéktartó kifejezés az olvasó lelkében végezze el azt,
amit az író átélt, de tolla le nem ír...

Olvasmányairól beszámolva, különösen Dosztojevszkij és Dickens
nevét említi többször. Ám e halvány utalások nélkül is könnyű fel-
fedezni, hogy a „valószínűségnek apró részletek festésével való vissza-
adását“ Dosztojevszkijtól tanulta, akinek idézi is Fdjegyzései-t a
halottak házából (talán a „Feljegyzések a francia internáltságból“
alcímet is ennek szembeszökő hasonlósága váltotta ki). Szelíd humorral
rajzolt alakjai pedig, mint Guillaume örmester, Georges káplár,
Müller bácsi, Palvadoz úr, Ch. adminisztrátor stb., Dickens aranyos
szívű vagy elvetemült hőseire utalnak. Ez egészen természetes. Kuncz
Aladár annyira az irodalomnak és az irodalomban élt, hogy olvasmány-
élményeit egyéb élményei el nem fojthatták. Könyvében tiszta értékű
irodalmat nyújt akkor is, ha csupán naplójellegű történetet közöl.
Elég a „Fekete kolostornak“ csak egy-két lapját elolvasni, hogy ki-
tűnjék: szerzőnek mennyire szívügye volt az írás, különösen pedig
ez a könyv...

Kuncz Aladár nem folyamodott a hatáskeltés olcsó eszközeihez.
Sőt, úgy hiszem, szándékosan fékezte tollát s élet tompította. Jól
látta, nincs szükség túlzásra, színezésre; az ideget úgyis érzékenyebbre
feszíti a tudat, hogy ez a pokoli színjáték nem valahol a sötét Ázsiában,
de a művelt francia nemzet körében játszódik le... Könyvében
mindenütt, elejétől végig mentséget, magyarázatot, megértést keres
a franciák eljárására. Fogságbavetésükről megemlékezve, csak ennyit
mond: „mindenesetre nem volt szép a francia hatóságoktól...”

Ismételten kijelenti, hogy ők a fogságban nem gyűlölködtek a franciák
ellen, s éppen ezért „egészen érthetetlen volt“ az irányukban mind-
untalan megnyilatkozó gyűlölet. És könyve végén: „Gyűlölni népeket,
fajtákat nem tudok. A francia műveltséget, a francia népet továbbra
is szeretem. Sokat szenvedett ez az ország, ami sok mindent meg-
magyaráz ...“ Pedig milyen változáson ment keresztül már másfél
év alatt a szépség e fanatikusa! Attól a rajongó, életvidám huszon-
nyolc éves ifjútól, akit 1914 nyarán az internálótáborba kísértek s aki
egy „szép, friss, hamvas arcú fiatal lány“ csodálatában a sértésről
szinte meg is feledkezett, mikor a lány feléje köpött, — hol van az a
kiábrándult fogoly, aki 1915 karácsonyán már „egészen megöreged-
ett?“ Múltjával szembetalálkozva, úgy látja, hogy „az már a halott
Én, amely vigasztalódva, élvezetet keresve idegen sorsokhoz könnyen
társul és a képzelet világában otthonosan vándorol, de a boldogság
és a tiszta megelégedés mezőire többé már nem téved soha“.

A FOGSÁG legelviselhetőbb borzalma az egyformaság. Nemcsak a kép, de a zajok és a szagok is mindig ugyanazok voltak. „Soha sem történt semmi rendkívüli. Egyáltalában soha sem történt semmi.” És feljegyzései mégis két vastok kötetet tesznek ki. A visszaemlékezés hatalmas erővel sodorja magával, a kép egyre bővül, a fény behatol a legapróbb részletekbe s az olvasó, ki a könyv hullámaiba sodródik, az eseményfolyam görgetegébe vész, — végül is óriási lendületű, epikus cselekmény részesének képzeletét magát... A nekiáradó emlékezés olykor a szabatos előadás korlátait is lerontja, az író egyik szavát a másikba ölti, egy szó, egy arc új láncszemet épít, új képet tár fel, egész lebegő lépcsőzetet alkot, de ez a lépcsőzet leheletkönnyű, az olvasó öntudatlanul kalandozik az író után s az előzményektől ugyanolyan könnyedséggel tér ismét vissza... Az idő állt a foglyok felett s a könyv érzékelteti is a szörnyű változatlanságot. De százankétszázán szorongtak egy-egy táborban, a közös sors hamar összebarátkoztatta őket s minden új ismerős új regényhőst tárt fel. A „Fekete kolostor”-ról szóló visszaemlékezés nem egyedül a szerző életregénye. Az egész tábor, százak és százak regénye ez. Egyén és közösség úgy összeforrt, hogy minden változás mindkettőre kölcsönösen kihatott. Az egyéni szenvedés feloldódott a közös nyomorúságban, ez pedig elviselhetőbbé vált az egyforma rész vállalásában... Ez az összetartozás teremtette meg a noirmoutieri foglyok között a „fekete barát” alakját, az egymásrautaltság szimbólumát, amely Őket az ile-d’yeui foglyotáborba is elkísérte.

Az egyik internált, Zádori szobrász, a noirmoutieri várbörtön udvarán talált csontokból leheletfinom kidolgozású domborműveket faragott. Kuncz Aladár a nagy árvízben együvé sodort embertömegeből ahány figurát kiragadott, ugyanilyen tökéletes portréba formálva állítja elénk... A zsúfolt, közös termekben sorsa az emberi lélek olyan mélységeit, titkait, örvényeit és forrásait nyitotta meg előtte, aminőket más körülmények között soha meg nem ismert volna... A toliam alá tóduló számos példa közül elég lesz a nőies természetű dr. Herz portréját idéznem, mint szerző lélekelemző művészetének remekét. Ezek az arcok és alakok, amint Kuncz Aladár könyvében fölmerülnek, egyszerre s nagyon sokáig ismerőseinkké válnak...

S az arcok mellett száz meg száz feledhetetlen kép. Amikor az éhes, fáradt internáltaknak először adtak enni: „Én újságpapírt vittem oda, mert a kezemben mégsem tudtam volna tartani a forró főzeléket. Hatalmas adagot kaptam, aztán leültem egy rozsdás vaslapra és mohón, senkire sem nézve, egyenesen a szájamba habzoltam a párolgó, ízes eledelt, amelyben még egész, zöldesszínű borsószemek is voltak.” Változik a kép: a 16 éven aluli és 65 éven felüli internáltakat és asszonyokat néhány hónap múlva hazaszállították; szerző egy Kolozsvárra hazatérő öregemberrel szeretne hírt adni övéinek. Utolsó percig ismételted vele üzenetét, de a csöndes örült mindannyiszor rögeszméjéhez tér vissza: „— Megmondom, hogy értem zártak be. Mindenkit értem zártak be. Az egész háborút értem csinálták...” Kinek ne jutna eszébe a mesebeli szerencsétlen király, aki a boldog ember ingét keresi? Bejárta az egész világot, végre talál egy boldog

embert, de annak meg nincsen inge... Csoda-e a foglyok halálos rettegeése az örültségtől, amikor már nemcsak maguk között látnak örülteket, de az egész világ annak tűnik fel? Szerző egyszer orvosi viziten jelentkezett s az orvos konzíliuma ekként hangzott: „Budapest elesett. Az oroszok bevonultak az önök fővárosába”. ... Mintha mindenkit démon szállott volna meg. Kevés könyv akad, amelyben az emberi aljasság és a bomlott lélek csúf titkai oly félelmetesen tárulnának fel, mint a „Fekete kolostorban”, — de kevés író is, akinek erkölcsi emelkedettsége és alázatos tisztasága szerzőnkéhez fogható volna... A hadifogság az eddigi Írásművekben az olvasónak csak részvétét váltotta ki. Ezúttal a sötét keretből egy emberi lélek megigazulásának misztériuma is kiválik. Borzasztó könyv, de szavai a lelket jobba, emberiesebbé mélyítik...

AMILY TÁVOL ÁLLOTT az írótól, hogy tollával pusztán esztétikai célokat szolgáljon — mert könyve ennél több és jelentősebb értékeket képvisel —, éppoly távol állott az is, hogy céljait esztétikai fogásokkal, külső eszközökkel valósítsa meg. Éppen azért, amikor röviden írásművészete legfinomabb, legközvetlenebb hatású sajátosságára kívánok rámutatni, hangsúlyozottan belső, lelki kényszert, nem pedig valami külső, irodalmi sablont emelek ki. A tárgyak megjelenítésére gondolok. Fogságbeli életük annyira képzetes volt, hogy egyedüliségükben mindent étellel akatak felruházni. Így lett a perigueuxi padlásotthon ajtajából a padlás szeme és tüdeje, amelyen át fényt és levegőt kap; egyik internált társa, egy hői cipész, a Párizsban gyártott fehér selyempöcskéket idézi s ő mindjárt úgy látja, „mintha fehér galambok csapata szállt volna köréjük”. Mikor végtelennek tetsző várakozás után megérkeznek az első hazai levelek, „nem is leveleknek, élő lényeknek” érezte őket. „Nemcsak százszor elolvastam, hanem megfogtam, tapintgattam, az ajkamhoz érintettem Öket.” Egyszer betérhettek egy kis kocsmába s hasonlóképpen lelkesedtek az asztalokért és székekért. „Egy igazi szék! Olyan régi, becsületes formájú szék, amilyenhez otthon voltunk szokva! Valaki felemelt egyet belőlük s mi köréje sereglettünk, simogattuk, ölegettük.” Idővel templomba is eljárhattak s ott felfedezve egy fából faragott mosolygós arcú kis Mária-szobrot, legelőször is azt állapítja meg, hogy „olyan mintha élne.. .” Vízfordáskor néha kifekhetett a föbe. „Köröskörül mező és fénylő, ragyogó csend, amelyben, nem tudom, néha a szélmalom zúgása hallatszik-e, vagy darázs repül el? Néha azt hiszem, valóban ló vagyok és szeretnék fűből, falevélből enni.. .” Ez már nem a tárgyak megszemélyesítése, de felolvadás a tárgyokban. Belső kényszer, feltétlen parancs, kétségbeesett erőfeszítés, igyekezet az élet körülöttük annyira összeszűkült kereteinek kitágítására. Joggal idézhetjük e helyütt szerzőnek más vonatkozásban használt, de a fentiéket is megvilágító következő megjegyzését: „Lehet, hogy az egész csak a magam lélekállapotának sajátos megnyilvánulása volt s akkor mindent, amit elmondok, csupán ebből a szempontból kell tekinteni.”

A szerény hang az író műhelyét leplezi. Ezekben a képekben

nemcsak a maga, de az egész fogolytábor lélekállapota tükröződik, éppen úgy, mint a jószág gyakorlásában, amikor például a foglyok a náluk is nyomorultabb öreg Loló kutyáról életük veszélyeztetésével is gondoskodnak, — de ez az ösztön csak benne vált tudatossá s kifejezést is első ízben az ő tolla alatt nyert.

KUNCZ ALADÁR nem sietett fogsága történetének megírásával. Éppen úgy nem sietett ezzel, mint ahogy a háború előtt is, amikor pedig az irodalmi kör, amelyhez tartozott, ugyancsak bőven ontotta kiadványait — beírta egyetlen novelláskötet kiadásával... Munkáját nem zavarták, nem sietették az évekkel ezelőtt oly gyors tempóban jelentkező hadifogolykönyvek. Bizonyára fölényesen és joggal számított arra az időhöz, napi divathoz nem kötött aktualitásra, melyet az igazi művészi munka megjelenése pillanatában úgyis megteremt magának. A hadifogolykönyvek íróit a megrázóan tragikus élmény szédítette írókká, Kuncz Aladárt azonban, ezt az egész életében könyvek és írók világában élt, úgyszólván teljesen a kultúra fényében sütkérező, de szinte egyetlen nagyobb írás nélküli „hőmmé de lettres“-t végre a könnyen elszálló ihleteken túl hatalmas, méltó alkotásra kényszerítette.

Kuncz Aladár éppen csak könyve megjelenését érte meg, s csak nagyon rövid ideig élvezhette a lelkes fogadtatás örömét. A végzet úgy akarta, hogy e minden bizonnal élete főművének tervezett könyv egyúttal utolsó munkája is legyen... Sorsa mégis kegyes volt hozzá, hogy művét megírni engedte. A szerkesztői asztal, honnan csupa gondosan megválogatott, ízlésén és lelkiismeretén megmért írást küldött szerte a világba, hűtlenül, hálátlanul, nagyon hamar elfelejtette volna egykori gazdáját. Kuncz Aladár vállalta az erdélyi irodalom megszervezésének és a csonkahazaival szoros kapcsolat teremtésének feladatát, és ezt fényesen be is töltötte. Vállalta kéziratok olvasásának aszkétikus munkáját, amikor pedig gyakran érezhette, hogy nem egynél sokkal különb eredetűt alkotna... Am az is lehet, hogy szerkesztői asztal mellett, e kéziratokban is megtalálta ugyanazt az örömet, amit élete nagy olvasmányélményeiben, s az átadás gyönyöre háttérbe szorította a teremtés kínzó gyötrelmét — Végre azonban szerkesztői ollóját mégis csak felváltotta az írói tollal. Az utolsó percben váltotta fel...

Párizs szépsége, Nyugat termékenyítő kultúrája, a könyvek varázsa, a francia nyelv zenéje évekig tartotta igézetében a fiatal Kuncz Aladárt. De csak lelke remegett, alkotókedve tétlenül maradt. A fekete kolostorban töltött évek vezették el a költészet maradandó virágait termő östelevényhez: a szenvedéshez.

BISZTRAY GYULA

AZ ÜGYVÉDKÉRDÉS SZOCIÁLPOLITIKÁJA

ANÉPET nemzetté, a földterületet és népet állammá jogrendje teszi. Jogérvényesítő funkció nélkül azonban a jogszabály s a törvény csak pusztán szó s még a bíróság is csupán potenciális energia. Tudatos jogvédelem és jogtudó jogérvényesítés nélkül a Kampf um Recht minden ember lelkébe természetből beoltott hatalmas ösztöne nem a jogrendnek, de a bellum omniumnak, az anarchiának a forrása. A magyar ügyvédi kar szellemi és erkölcsi tőkékinek megóvása a magyar ügyvédek feladata; a megóvás lehetővé tétele a magyar társadalomé és a magyar törvényhozásé. Az ügyvédkérdés szociálpolitikája az ügyvédi kar, a társadalom és a törvényhozás együttes feladata.

Minden észszerű szociálpolitika hármasirányú tevékenységet feltételez premissza gyanánt. Először, pontosan meg kell állapítani az illető szociálpolitikai tevékenység szubsztrátumának valóságos helyzetét, vagyis a helyes diagnózist. Ha ez a diagnózis beteges tüneteket is mutat, keresni kell e beteges tünetek okozóit. A helyes diagnózishoz tehát egy helyes kóroktannak kell csatlakoznia. Végül: nem elég a helyes diagnózis és a bajok okainak feltárása. E kettő mellett a helyes szociálpolitika harmadik premisszája, a betegségek gyógyítására s a további pusztítás megelőzésére alkalmas eszközök felkutatása: a profilaxis és a terápia helyes tanának felépítése.

Hogy a magyar ügyvédi kar gazdasági helyzete ma minő, ezzel itt, e helyen, az egész magyar középosztály szomorú anyagi helyzete való rámutatáson túl is foglalkozni éppúgy pleonazmusz volna, mint bővebben foglalkozni azzal a második kérdéssel, hogy a magyar ügyvédi kar gazdasági helyzete mai nagy betegségének mik az okai. Hiszen minden további ok jelentősége teljesen összezsugorodik, mihelyt a legnagyobbra gondolunk: sok a megcsönkített Magyarország a ma gyakorlatot folytató, több mint hatezer ügyvéd, de különösen sok a megcsönkített ország fővárosának a Budapesti Ügyvédi Kamaránál jelenleg bejegyezve lévő 3168. Fel kell ismernünk azt a tényt, hogy még általános gazdasági prosperitás idején s az ügyvédi kereseti alkalmak minden lehető felszaporítása és az ügyvédi díjak megnövelése mellett sem várható, hogy a Csonka-Magyarország fővárosának minden háromszáz lelke után — beleszámítva ebbe a számba a proletárokat és a még csecsemő proleket is — egy-egy ügyvéd kizáróan ügyvédi keresetből a maga és családja számára tisztességes megélhetéshez juthasson. És így mi más a világháború magyar ügyvédi nemzedékei részéről, mint egzisztenciájuk nagy részé-

nek természetesnek érzett feláldozása a nemzet jövője, a magyar ifjúság érdekében, mikor elutasították maguktól az ügyvédi numerus clausus gondolatát s így nem előzték meg, hogy a háború után az elhalásból folyó csökkenés helyett még emelkedjék is az ügyvédi létszám? A magyar ügyvédi kar érezte, hogy az ifjúságnak hosszabb időre való kizárása az ügyvédi karból csak úgy bírhatott volna erkölcsi jogosultsággal, ha azok az ifjak, kiket az ügyvédi kamarák sorompóik lezárásával távoltartának az ügyvédi testületektől, más pályán általában inkább boldogulhattak volna. De ezt a trianoni Magyarországon hipokrizis nélkül senki sem mondhatná.

De abból, hogy a magyar ügyvédi kar a magyar ifjúságot, a magyar jövőt egy veszett világháború következménye gyanánt sem akarta és nem akarja elzárni az ügyvédi pályától, még nem következik, hogy a magyar ügyvédi kar száraz kenyereből mindenki letörhessen magának egy darabot még olyankor is, amikor ezt nem a még más pályán elhelyezkedni nem tudott ifjak parancsoló érdeke követeli, s amikor ezt nem a jogeszmé szolgálatának egyetemes érdeke kívánja, hanem éppen ellenkezőleg, az ellen az egyetemes közérdek tiltakozik.

Én azt hiszem, hogy teljes az erkölcsi jogosultsága a magyar közgazdaság és államháztartás mai helyzetében pl. az Országos Ügyvéd-szövetség ama követelésének, hogy nyugdíjas köztisztviselő csak az esetre igényelhesse a magyar társadalomtól a magyar ügyvédi kar száraz kenyérének egy darabját, ha ügyvédi gyakorlatának tartamára viszont lemond a magyar társadalom adóiból élvezett nyugdíjáról. És az a meggyőződésem, hogy nemcsak erkölcsi joga, de erkölcsi kötelessége is a magyar ügyvédi karnak a községi jegyzői magánmunkálatok megtiltásának követelése.

Ausztriában az egyik község szabályrendeletben megengedte a jegyzői magánmunkálatokat. Az osztrák bíróság ennek dacára az illető község jegyzőjének ilyen tevékenységét zugirászatnak minősítette. A Budapesti Kir. ítélőtábla egyik legnagyobb tekintélyű büntetőtanácsa, a Gadó-tanács előtt felhatalmazásra üldözendő rágalmazás miatt vádlotként állott egy falusi ember azért, mert a falu jegyzőjéről többek közt azt mondta, hogy törődjék inkább a község dolgaival s ne a magánosok érdekeivel; a védelem azt hangoztatta, hogy hiszen még a jegyzői magánmunkálatok is meg vannak engedve s így azért, amit a vádlott a jegyzőről mondott, a vádlottat nem lehet büntetni. A Kir. ítélőtábla úgy találta, hogy a vádlott állítása rágalmazó tényállítás. Vármegyei tb. tiszti főügyészi praksisomban vádindítványt kellett tennem egy olyan ügyben, hol a községi jegyző, kit alispáni rendelet eltiltott attól, hogy bizonyos adókezelési teendőkért a község pénztárából külön munkadíjakat vehessen fel, ugyanezekkel a munkadíjakkal, a feljelentés szerint, az adókezelési tevékenységének körébe tartozó adóalanyokat közvetlenül sarcolta meg — magánmunkálatok címén. Az ügy úgy került a fegyelmi hatóság elé, hogy a magukat megsarcoltának érző felek büntető-feljelentést tettek s a kir. ügyészség megindította a nyomozást, de — és másodfokon a kir. főügyészség is — megszüntető végzést hozott azzal az indokolással, hogy mivel a díjazott jegyzői magánmunkálatok végzése általában

meg van engedve jogunkban, a jegyző eljárása jóhiszeműnek tekinthető s így nem büncselekmény; minthogy azonban fegyelmi vétség tényálladékát fennforogni vélte, az iratokat áttette a fegyelmi hatósághoz, amely a fegyelmi vizsgálatot el is rendelte.

Azt hiszem, ez a három példa világosan illusztrálja, hogy a jegyzői magánmunkálatok megengedésének rendszere ellentétben áll azzal az ideállal, mely a magyar közigazgatás hivatásáról minden magyar jogász lelkében él. S ehhez még csak azt teszem hozzá, hogy a magyar községi jegyzői kar minden hivatott tényezője, a községi jegyzők hivatalos testületi mindenkor hangsúlyozzák, hogy a magyar községi jegyzői kar már a szorosan vett közigazgatás körébe tartozó feladatok nagy tömegétől is annyira túl van terhelve, hogy már ezek lelkiismeretes ellátása is minden idejük, tudásuk és munkaképességük teljes megfeszítését igényli és így még továbbmenő megterhelés a szorosan vett közigazgatási feladatok helyes ellátását is veszélyeztetné. A jegyzői magánmunkálatok megengedését jogunkban csupán a fiskus rosszul felfogott érdeke indokolja. De nem lehet sem észszerű, sem erkölcsös, sem akárcsak valóságos pénzügyi eredményt is biztosító a községi jegyzők hivatásukhoz mért tisztességes megélhetéséhez feltétlenül szükséges közhivatali fizetésnek egy részét oly módon megtakarítani, hogy ezt a részt a minden megbecsülést méltán megérdemlő magyar községi jegyzői kar olyan magánmunkák ellenértékéből legyen kénytelen pótolni, mely munkák végzése elvonja idejének és munkaerejének nagy részét a közigazgatás teendőitől s amely rontja a közigazgatás tekintélyét s az eredményes funkcionálásához a közönségben feltétlenül szükséges bizalmat annál fogva, mert a jegyzői magánmunkálatok intézménye mellett bármikor bárki, amidőn a községi hatóság az ő fontos érdekei ügyében intézkedik vagy csak eljár, e hatóság legbefolyásosabb tisztviselőjének — magánmunkálatok címén — olyan vagyoni értékeket juttathat, amelyek elfogadását maga a jog teszi a községi jegyző megélhetésének szükségképi előfeltételévé.

S aki ezek megfontolása mellett még az ilyen jegyzői magánmunkálatok jogászai értékét is ismeri, aki tudja, hogy a kellő jogászai képzettség nélkül s így hozzá nem értők által szerkesztett jogi okiratok mily kevésbé alkalmasok a jogbizonytalanság lehető kiküszöbölésére, perek megelőzésére, hogy a jegyzői magánmunkálatok igénybevétele az ügyvédi munka helyett a falu népe részéről pszichikailag mily gyakran éppen nem spontán és anyagilag éppen nem olcsóbb az ügyvédi munkánál, az azt is tudja, hogy a jegyzői magánmunkálatok eltiltása elsősorban közigazgatási, igazságszolgáltatási, közgazdasági érdek és a falu népének jogkereső közönségének egyetemes közérdeke és csak reflex-hatásaiban ügyvédi speciális érdek is. De mint ügyvédi érdek valósággal sorsdöntő jelentőségű. A jegyzői magánmunkálatok eltiltása, kapcsolatban a zugirászat minden téren való eredményes irtásával s az ugyancsak a perek megelőzésére s a jogi forgalom biztonságának fokozására irányuló általános közgazdasági és igazságszolgáltatási érdek által követelt okirati kényszerrel, az ügyvédek ezreit juttatná a vidéken szerény, de tisztességes megélhetéshez és mikor ily módon gyors tempóban eredményezhetné elsősorban Budapest és

a vidéki nagyobb városok ügyvédi túlszűfoltságának megszűnését, elősegítené a vidéki életben elhelyezkedett ügyvédeknek a korból a társadalom egyéb téréire való átszívódását is, amely folyamatot az összeférhetlenség kérdésének lehető szigorú kezelése erősen gyorsíthatná és fokozhatná annak az elvnek ugyancsak az egyetemes közérdek által kívánt általános tétele, hogy minden közigazgatási és igazságszolgáltatási állás betöltésénél a magasabb kvalifikáció — s a legmagasabb és legszélesebbkörű jogi és egyúttal közigazgatási gyakorlati kvalifikációt kétségtelenül a bírói-ügyvédi diploma és ügyvédi gyakorlat adja meg — előnyben részesítendő. Ez elv adná egyébiránt a szervezés előtt álló békebírói állásokra nézve is a kvalifikacionális kérdésnek az ügyvédi s az egyetemes közérdek szempontjából egyaránt egyedül helyes megoldását.

Mikor ma a népnek magánjogi ügyeiben a jegyző a tanácsadója, természetes, hogy közigazgatási ügyeiben is teljesen a jegyző jogi álláspontjainak van kiszolgáltatta. Az ügyvédi munka érvényesülésének nyomán azonban a faluban a jegyzői magánmunkálatok eltiltása után nemcsak a magánjog, de a közigazgatás terén is szinte automatic megnövekednék a jogeszmé ereje és jobban megközelíthetnek azt az ideált, mely a magánjogok és közjogok terén egyaránt megadja a polgárnak a bírói védelmet, de amely egyszersmind — a jogügyletek létesítésénél való jogászai közreműködés előmozdításával, sőt fontosabb esetekre kötelezővé tételével — a bírói védelem igénybevételének szükségét meg is előzi. Emellett még az sem lehet kétséges, hogy az okirati kényszer s a jogi okiratok szerkesztésének kizárólag az arra kellő képzettséggel is bíró jogászokra bízása s az elv érvényesülésének a zugírászat hatékony üldözése által való biztosítása oly mértékben csökkentené a bíróságok munkaterhét, hogy ez megadná vagy legalább megkönnyítené egyfelől az alsófokú közigazgatási bíróságok intézményének pénzügyi fedezetét, másfelől meg a falu társadalmára az ügyvéd erősebb perenkívüli igénybevétele nem anyagi terhet, hanem megtakarítást jelentene, mert a jegyző se olcsóbb az ügyvédnél, a perenkívüli jó jogi tanács s a jó jogi okirat mindig olcsóbb a pernél s a községi jegyző felszabadulva a magánmunkálatok terhe alól, nagyobb intenzitással foglalkozhatok azokkal az ügyekkel, amelyekről ha magánosak érdekében el hagyja magát vonatni, eljárása nemcsak racionalizálási szempontból káros, de a Budapesti Kir. ítélőtábla emelkedett jogi szempontjai szerint még erkölcsileg súlyosan elítélendő is.

Az összeférhetlenség szigorú szabályozása, a jegyzői magánmunkálatok eltiltása, okirati kényszer és alsófokú közigazgatási bíróság, a közigazgatási és jogszolgáltatási állások betöltésénél a legmagasabb jogi és közigazgatási gyakorlati kvalifikáció előnyben részesítése legalább a legközelebbi 10—20 évre, a zugírászat valamennyi fajtájának valóban hatékony eszközökkel való kiirtása, ezek volnának azok az elvek, melyek a magyar ügyvédség, de különösen a budapesti ügyvédi kar túlszűfoltságán a magyar ifjúság, a magyar jövő sérelme nélkül is enyhíthetnének.

Minden egyéb panacea, mellyel az ügyvédségen ma segíteni

akarnak, inkább csak a tüneti kezelés körébe tartozik. Ide számítom azt a jogos követelményt, mely több irányban is enyhíteni kíván azon a helyzeten, melyben a kincstári illetékek és a bírósági végrehajtói díjak ódiomát csaknem mindig, terhét pedig a felek helyett igen gyakran az ügyvéd viseli; a kívánalmakat, melyek az ügyvéd munkájának zavartalanságát, eredményes ségét, tekintélyét fokozottabb büntetőjogi védelemben kívánják részesíteni és amelyek az ügyvédi munka megfelelő díjazását és a tisztességtelen verseny árromboló hatásainak a fegyelmi bíráskodás és a kari becsület talajából növvő szigorú eszközökkel való nemcsak elvi, de valóságos kizárását célozzák, — a követelményeket, melyek az ügyvédi közmegebizatások szétesztásába egy egészséges és igazságos rendszert kívánnak bevinni \$ melyek meg akarják szüntetni a szabad szellemi munka adóztatása körében még mindig fennálló anomáliákat¹ s melyek az ügyvédi kényszernek még a szorosan vett és közvetlen igazságszolgáltatási érdek körén is túlmenő kiterjesztésével is szaporítani akarják az ügyvédi munkaalkalmakat. Utalok ezzel kapcsolatban a berlini példára is, hol a nagyközönség még a telekkönyvekbe mint nyilván könyvekbe is csak ügyvéd útján nyerhet betekintést. Célszerűnek, jogosnak és erkölcsösnek látszik az a gondolat, mely még ilyfajta s az illetéki elvre támaszkodó monopóliumok segélyével is gondoskodni kíván arról, hogyha az állam és a peres felek nem fizethetik meg az ügyvéd mint közfunkcionárius munkájának teljes ellenértékét, annak pótlását, mint az összességre nélkülözhetetlen közfunkciót ellátó karnak egyeteme, a társadalomtól legalább ily monopóliumok statuálása által kapja meg. S e gondolat a magyar ügyvédi kar szempontjából annál indokoltabb, mert míg pl. a porosz állam csaknem ugyanakkora összeget fordít a szegényvédelem ellátásának költségeire, mint bíráinak fizetésére, addig a Budapesti Ügyvédi Kamara tagjai a hivatalos statisztika adatai szerint csupán az 1930. évben, törvényes kötelességből, a szegényvédelmet polgári és büntető ügyekben együttvéve 4106 esetben látták el — teljesen díjtalanul.

Az ügyvédség mai gazdasági bajainak tüneti kezelése terén igazán csak a legnagyobb elismeréssel szólhatni azokról a nemes törekvésekről, melyeket az Ügyvédi Kamarák és az Országos Ügyvédi Szövetség tevékenysége ily irányokban is felölel és amelyeket az Országos Ügyvéd-otthon-Egyesület \$ a Hadviselt Ügyvédek Országos Szövetsége munkál, valamint arról a szívós küzdelemről, melyet az Országos Ügyvédi Gyám- és Nyugdíjintézet vezetősége és ellenzéke vállvetett buzgalommal fejt ki s mellyel ez intézményt máris sikerült a teljes elpusztulástól és egy további fejlődés alapjául megmenteni. Az Országos Ügyvédi Gyám- és Nyugdíjintézet ügyét azért említtem a tüneti kezelés körében, mert hiszen végeredményben e kérdés valóban megnyugtató rendezése is szükségképpen annak elérésétől függ, hogy az ügyvéd annyit kereshessen, amennyiből az ügyvédi özvegyek és árvák számára is tisztességes megélhetés legyen biztosítható.

¹ L. ezekről »Középosztálypolitika és adózás« c. tanulmányomat. Magyar Jogászegyleti Értekezések új folyamának 100. füzeté. Budapest, Franklin-Társulat, 1929.

És a tüneti kezelés körébe számítom még annak a megkövetelését is, hogy amikor a magyar állam a helyes közeposztálypolitika szolgálatában jelentős ösztöndíjakat létesített és ez ösztöndíjak élvezői számára a köztisztviselői állások betöltésénél előnyt biztosított, akkor ezekből az ösztöndíjakból ne zárja ki továbbra is a közéletben s a szegényvédelem terén annyi ingyen munkát végző magyar ügyvédi kar tagjainak gyermekeit. A magyar ügyvédi kar múltjánál, jelenénél és hivatásánál fogva egyaránt megérdemli, hogy a magyar törvényhozás a magyar ügyvéd nemzeti érzületét, békében és háborúban való hazafiúi önfeláldozását, szellemi és erkölcsi tulajdonságait ugyanúgy értékelje, mint a köztisztviselőkéét. Midőn a magyar ügyvédi kar követeli, hogy a magyar ügyvédek gyermekei az állami ösztöndíjak szempontjából a köztisztviselők gyermekeivel egy tekintet alá essenek, úgy érzi, hogy e kívánalma mellett a mai magyar Képviselőházban mindenki fülébe eljutó hangon szót emel a fiából magyar ügyvédet nevelt nagy magyar bírónak, Zsitvay Leónak a szelleme s a Felsőházban annak a kassai ügyvéd-apának a szelleme, ki fiából a magyar jogélet számára felnevelte a M. Kir. Kúria mai elnökét.

Szinte megható az a nagy buzgalom, mellyel a magyar ügyvédség mai bajai tüneti kezelésének s a profilakszis eszközeinek körébe vágó eszmék termelése terén az utóbbi években találkozunk. Ezek valamennyiével e helyen természetesen teljes részletességgel nem foglalkozhatom. Mindez eszmékre nézve azonban nem hallgathatok el egy általános megjegyzést. Nemzetünk mai nehéz helyzetében a hazafias magyar ügyvédi kar különösen szigorú kritikával fogad minden idevágó eszmét ama, a magyar ügyvédi kar egyetemének érzése, meggyőződése és megmásíthatatlan akarata szerint változatlanul fenntartandó magyar ügyvédi tradíció szempontjából, mely, szemben a történelmi materializmus tanításával, csak azt ismeri el jogos ügyvédi érdeknek, ami az egyetemes nemzeti közérdekkel teljes harmóniában van. Ezért nem volt és nem lesz a magyar ügyvédi kar sohasem a jogrendnek parazitája, de mindenkor csak a fenntartója, éltetője, táplálója, erősítője, fáradhatatlan munkása, tudós építője, önfeláldozó harcosa és — aki ösmeri az élethivatás hatását az emberi lélekre, azelőtt ez nem lesz frázis: fanatikus szerelmese.

A magyar ügyvédi kar egész történetének most éli át talán legválóságosabb éveit. De ez nem is lehet másként. Hiszen a magyar ügyvéd élethivatása a magyar nemzet jogrendjének szolgálata s így élete minden időben szorosan a nemzet életének része. Az „itt élned, halnod kell“ igéje a magyar ügyvédnek s a magyar ügyvédi karnak szükségképpen második Miatyánk-ja. A magyar ügyvédi kar nemzetének nem feltámadását várja. Mert a nemzet az ő lelkében nem halhat meg soha. Hanem a magyar nemzet életének s ebben saját boldogulásának új kiteljesedését. A magyar ügyvédi kar nem csügged el, mert nem szabad elcsüggednie. De kell, hogy ezt a magyar társadalom és a magyar törvényhozás is tudja.

A 'CIRPAC' ÉS A MODERN ÉPÍTÉSZET

A KÖZÖNSÉG előtt ma már nem ismeretlenek a legújabb idők építészetének óriási eredményei. Amire már több mint száz éve nem volt példa, teljesen önálló, megalkuvásmentes egységes építészet tört magának utat a világ minden részében. Készakarva nem használom a „stílus“ szót, mert a modern építészet ugyanúgy nem stílus, mint ahogy semmilyen alkotó kor egyéni építészete sem volt „stílus“ a maga idejében, hanem a kor gyakorlati és szellemi követelményeinek természetes megoldása. Természetesen a mi korunk építészete még útjának legelején tart, néhány éves mindössze és talán bír némi érdekességgel ennek a határozott célú, új utakon járó építészetnek a megalakulását és kifejlődését vizsgálni.

Különösen a CIRPAC (Comité Internationale pour la Realisation des Problèmes d'Architecture Contemporaine) nemzetközi modern építészsövetség kongresszusainak kapcsán, — melynek legutolsóján Berlinben résztvettem — szeretném megvilágítani a modern építészet keletkezését és követeléseit.

öt évvel ezelőtt még nem volt modern építészet. Egyes nagy tehetségek, akik meglátták a problémákat, elszigetelten állottak és elavult építési szabályokkal, a hatóságok rosszalásával és a közönség meg nem értésével kellett küzdeniök. Megvolt már Németországban a „Bauhaus“, az új művészi nevelésnek merész kezdeményezésű főiskolája, írta magánosan és kigúnyolva proklamációit az új építészet francia apostola, Le Corbusier, csodálatos és akkor fantazmagóriának látszó álmaival az új, egészségesebb városról, a pillérekre álló házról. Felállította híres tételét: „Új építészet, vagy forradalom.“ (architecture ou revolution). Az általános vigasztalanságban, stílusok és kíméletlen individualizmus tobzódásában feltűnt már egy-egy vigasztaló sziget, Hollandiában, Angliában, Németországban, de a közös megmozdulás, a kapcsolat, az összefogás hiányzott. Ekkor határozta el magát Stuttgart városa egy nagyszerű cselekedetre, amikor a Deutscher Werkbund által, Németország és a külföldi modern építészeinek bevonásával felépítette az első modern, kiállítással kapcsolatos lakótelepet, az azóta híressé, sőt hírhedté vált „Weissenhof-Siedlung“-ot, mely szinte alapjává vált az egész modern építészetnek.

A rákövetkező esztendőben, 1928-ban gyűltek össze Svájcban La Sarraz kastélyában, a kastély úrnőjének, de Maudrot asszonynak, a modern művészetek nagy pártfogójának meghívására a világ minden tájáról a hasonló akaratú építészek az első modern építészeti

kongresszusra. A három napig tartó megbeszélések eredményeképp közös deklarációt adtak ki munkájukról.

„Alanti deklarációt aláíró építészek megállapítják, hogy elveik az építészet és a társadalom iránt való kötelességüket illetően azonosak és hangsúlyozzák, hogy „építés”-en az embernek egészen elementáris tevékenységét értik, mely teljes mértékben és teljes mélységében részt vesz életünk kialakításában. Az építész feladatának tekintik azért, hogy korának tényezőivel és a társadalom nagy céljaival összhangba jusson és műveit eszerint alkossa meg. Ennélfogva tartózkodnak attól, hogy régebbi korok és társadalmi struktúrák szabályait munkáikra átvigyék. Az építészeti feladat teljesen új felfogását követelik, a feladathoz kapcsolódó összes gyakorlati és szellemi követelményeknek megoldásával.

Tudatában vannak annak, hogy a társadalom struktúráváltozásai az építészetben is megfelelő változásokat eredményeznek és hogy szellemi életünk rendszerének teljes megváltozása az építészeti fogalmainak megváltozását vonja maga után. Így számukra természetes követelmény az új építőanyagoknak, szerkezeteknek és metódusoknak figyelemmel kísérése és mindazon kérdések tanulmányozása, melyek munkájuk ezirányú eredményeit elősegíthetik.

Ezért elhatározzák, hogy jövőben a határokon túl, munkáikban egymást segíteni fogják.“

Akkor még nem volt se Locarno, se Chequers, ez volt az első, igazán elfogultságmentes nemzetközi tanácskozás a háború óta.

E deklaráció alapján a legfontosabb pontokat külön megbeszélés eredményeképp fektették le és a deklarációt 8 ország 24 építész írta alá.

E pontok közül csak néhányat sorolok föl:

„Az építészeti problémája modern értelemben: feladatainak az általános gazdaság feladataival való szoros összekapcsolása.“

„Gazdaságosság — technikai — produktív értelemben a munka lehető racionális kihasználását jelenti és nem az elérhető legnagyobb hasznót, üzleti-spekulatív értelemben.“

„Követelik az építéstől a munkának a lehetőségig való racionalizálását és az egyszerű és világos megoldást. Az építetetői követelményeinek tisztázását és egyszerűsítését és individuális igényeinek lecsökkentését, a tömegszerű, egy nevezőre hozott igények széleskörű kielégítését, a követelmények tiszta formulázását.“

Ezáltal válhat csak jelentős faktorrá az építészetben a kézművesipar helyébe lépő gyári előállítás, industrializálódás, így érhető el, hogy a tipizálás, a racionalizálás az építészetben is döntő eredményeket érjen el, és ne folytatódjék az az abszurd helyzet, „hogy míg a háború óta egy Ford-kocsi ára felére csökkent, az építkezésé majdnem duplájára emelkedett“.

„A kongresszus megállapítja, hogy az akadémizmus a modern építészetnek, mely elhatározta, hogy elsősorban a racionális, a gazdasági szempontot veszi tekintetbe — esztétikai és formai szabályaival állandó akadályt jelent. Az akadémiák természetesen a múlt Örökösei, a történelmi korok gyakorlati és esztétikai megoldásaiból (melyeknek abban az időben való helyességét senki se vitatja) építészeti dogmákat csináltak és ezzel az építészeti alapjait meghazudtolják, nézeteik hamisak és eredményeik elhibáztak.“

A továbbiakban az államtól az építészeti nevelésnek és az építészeti feladatok metódusainak gyökeres megváltoztatását követelték. És végül elhatározták, hogy évről-évre összegyűlnek alkotó, építő kongresszusra, mely egységes terv szerint, közös munkával ki kell, hogy dolgozza, az új építés alapjait és problémáit.

Második ilyen kongresszus 1929-ben volt Frankfurtban a modern építészetnek akkor már centrumában. (Külön cikket szeretnék írni Frankfurt építészéről, mely legszebb fejezete a modern építészet hőskorának.) Kijelölt téma: „az egzisztenciáminimum lakása“.

Azon belátásból kiindulva, hogy a ma építészetének legnagyobb problémája a kislakás olcsóbbá tétele, azon statisztikák tudatában, hogy micsoda elképzelhetetlenül nyomorúságos lakásviszonyok között, milyen drágán és egészségtelenül él ma az emberek legnagyobb része, s tudatában a kislakás, a lakáshoz juttatás óriási horderejű kérdésének, nemzetgazdasági, szociális, morális, higiénikus szempontból, megpróbálta a kongresszus a problémát, ha nem is megoldani, de a megoldáshoz közelebb juttatni.

„A kongresszus tisztában van vele — mondta H. Schmidt — hogy az „Existenzminimum” problémája nemcsak a minimális (2000—2500 M) évi jövedelemmel rendelkezők által elérhető lakás vizsgálata, hanem elsősorban egy biológiai „minimum” megállapítása. Az a kérdés, mi az, ami elkerülhetetlenül szükséges az emberi élethez, mi az, amit minden ember egy tényleg szociálisan és tervszerűen dolgozó társadalomtól, mint minimális igényt követelhet”. A tagok elsősorban ilyen existenciáminimum-lakások alaprajz terveit küldték be, melyeket a kongresszus előkészítőbizottsága rendezve kiállított. Felmerültek itt az összes megoldások, melyek azóta az egész világon a kislakás építés alapjait jelentik. A helynek a legtökéletesebb kihasználása, minden a maga helyén, a háznak szinte géppé (Le Corbusier szavaival élve, „lakógéppé”) változtatása. Szisztematikus vizsgálata a közlekedési utaknak a házban, az égtáj-követelmények pontos megállapítása. A konyhaminimum, a hálószobaminimum megállapítása. A követelmény: egy nagy közös lakószoba, azonkívül a család minden felnőtt tagjának külön, bármily kicsiny hálófülke. Ha fürdő nem is, de legalább zuhanyfülke. Minden szobában napfény, még pedig előnyösebben a hálószobákba keleti, a lakószobában nyugati nap. A helyiségek kisebbitése, de non meglévő régi házak alaprajzának kicsinyített kopirozása, hanem az említett új követelmények alapján a szükséges legkisebb méret precíz megállapítása. A szobák kicsinségének ellensúlyozása az ablakok (a világítás és szellőzés) bő méretezésével stb.

Ezek között a tervek között, amelyek könyvalakban is megjelentek (Die Wohnung für das Existenzminimum. Verl. Englerth u. Schlosser Frankfurt am M.) első helyen egy magyar terv áll. És ezzel Magyarország is méltó helyen lép be a modern építészet megalapítói közé. Igaztalanul teszik, akik a modern magyar építészetet nemzetköziséggel, magyartalansággal vádolják, mert szerintük az idegenből jött és a „magyar lélekkel meg nem férő” internacionális építészetet utánozza. Komoly vizsgálat éppen arról kell, hogy meggyőzzön, hogy a modern építészet megalapítói között is már nagy számmal voltak magyarok és az ő munkáik bármennyire is általános emberi szempontok szerint készülnek, megvan a maguk külön magyar íze, aminek nem akart magyarkodás és nem romantikus ábránd az alapja, hanem alapja a magyar föld speciális viszonyai, a speciálisan magyar szükségletek és az a különös, öntudatlan valami, mely akarva, akaratlanul meglátszik a modern magyar építészetben, mint minden más ország modern építészetében is, amit szóval megmagyarázni, különösen ma még nem lehet, de ami megkülönbözteti minden más ország művészetétől.

A korszerű lakás főelveinek általános megállapítása után a kongresszus elhatározta, hogy a kérdést részleteiben is szisztematikusan tovább vizsgálja. Elhatározta, hogy további kongresszusaira tervek kidolgozásán kívül egy-egy időszzerű technikai kérdésre vonatkozó anyagot is összegyűjt egységes tanulmányozás céljából. Így 1930-ban tartott brüsszeli kongresszusán a horizontális tolóablak megoldásai kerültek tárgyalás alá. Továbbá felismerve, hogy a lakáskérdés megoldásának akadálya elsősorban egyes államoknak helytelen építési szabályzata, a helytelen telekpolitika és egyáltalán a városok tervezésének hátramaradott és rendszertelen volta, megkezdte munkáját az új városért, amikor a kongresszusi tagokat a brüsszeli kongresszus részére „rationelle Bebauungsweisen“ című kiállításban való közreműködésre kérte fel, mely kiállítás, mint látni fogjuk, megvetette a modern városépítés alapjait. Továbbá felszólította az egyes országok építészeit, elsősorban annak a kérdésnek a megválaszolására, hogy országukban mik az akadályai egy egységes, korszerű építészet kialakulásának. Végül abból a szempontból kiindulva, hogy a lakáskérdés nemcsak építészeti, hanem elsősorban az egész társadalomra tartozó szociális kérdés, kérdőíveket bocsátott ki, egyes országok fizikusaihoz, kémikusaihoz, közgazdászaihoz, orvosaihoz, a lakásépítéssel kapcsolatos és az ő működési körükbe vágó kérdések megválaszolására.

Ilyen előmunkálatok után tartotta meg a CIRPAC 1930-as brüsszeli kongresszusát, melynek legnagyobb eseménye e kérdésekre adott válaszokon kívül, a tagjai, most már 16 ország legkiválóbb modern építészei által készített beépítési tervek kiállítása volt. Walter Gropius tanár a városok túlságos felhígítása ellen foglalt állást, a közlekedési utak megrövidítésének szükségét hangoztatva. A teljesen faluszerű „Flachbau“ mellett az egészen magas házak építését tartja helyesnek, grafikusán bebizonyítva, hogy meghatározott (pl. 300 lakos pro hektár) népsűrűséget alapul véve egy bizonyos területen, minél magasabb házakban helyezük el ezt a mennyiséget (természetesen ezek a házak így annál távolabb állhatnak egymástól, minél magasabbak), annál kedvezőbb megvilágítási viszonyokat kaphatunk. Kimutatta, hogy minden beépítési magasság között leghelytelenebb éppen a nagyvárosainkban szokásos 4—6 emeletes beépítési mód. Mert a ház így nem elég alacsony, hogy közvetlen a kerttel kapcsolatos kertváros lehessen és nem elég magas, hogy a megkívánt laksűrűség az egészség és közlekedés szempontjából elegendő széles utcák nyitását tegye lehetővé. Természetesen az új beépítési módnak további előnyei a nagyobb zöld területek, könnyebb közlekedés, kevesebb költség, úgy az építkezésnél, mint csatorna, útépítés és egyéb szempontokból. Kifejtette továbbá Gropius professzor, hogy az existenciáminimum kérdése nemcsak időleges kisegítő forma az alacsony igényű néprétegek lakáshoz juttatására, hanem állandó küzdelem kell, hogy legyen az igények és az életstandard megjavítására. A családi élet összehúzódása: régebben a család egy-egy önálló termelési egység, mely egymagában a közvetlen családtagokon kívül nagy kisegítő-személyzetet foglalkoztatott, — ma a család a közösség dolgozó eleme, ahol a nő munkaeje is kénytelen a köz szolgálatába állni és az eddigi

női munkának tekintett, a lakáshoz kötött foglalkozástól nagyrészen felszabadul. A gyermeknevelést bizonyos fokon otthonok, óvodák, iskolák veszik át, a mosást központi mosókonyhák, a fűtést, főzést, takarítást stb. szintén vagy könnyen kezelhető gépek, vagy a közösség központi berendezése veszi a kezébe. Mindez a lakás kisebbitését és olcsóbbítását teszi lehetővé, az életstandarnak nem csökkentésével, de emelésével. Természetesen, hogy ez lehetséges legyen, egyidejű egységesen megszervezett megépítés szükséges.

Az Üyen egységes lakótelepek kérdésére a már említett kiállítás válaszol. A modern város két alapvető szempontja, a közlekedés és a lakás kérdésének összekapcsolása a következő eredményeket adja:

Határozottan megkülönböztetendők egymástól a közlekedési utak és a lakóutak. A kelet-nyugati közlekedési utakból ágaznak ki az észak-déli lakóutak, melyeken sorházak épülnek, keleti és nyugati frontok, egyik oldalon lakóút, másik oldalon parksávval határolva. Ily módon nincsen zárt udvar, nincsen északi lakás, mivel a közlekedési utakra legfölbbe földszintes és változtatható jellegű üzleti építmények néznek.

Ugyanígy a megoldás északi és déli frontú lakások számára is lehetséges, de ezekhez külön „südtyp“ lakásalaprajz kell, melynek követelménye, hogy a lakószobák délre nézzenek, míg a bejárat és mellékhelyiségek északiak lehetnek. így, mivel a lakás egészen keresztül vonul a házon, a ma már elsőrangú fontosságúnak felismert „kereszt-szellőzés“ követelménye is kielégítést nyer. A kereszt-szellőzés az egyetlen lehetőség, hogy a lakás nyáron is hűvös lehessen és hogy, ami a kislakásnál rendkívül fontos, néhány perc alatt hatásos szellőzés legyen lehetséges.

A lakás, majd a beépítés problémájának tárgyalása alatt a kongresszus azon meggyőződésre jutott, hogy eredményes megoldáshoz elsősorban az egész város szervezetének áttanulmányozása szükséges. Mondhatjuk úgy is, hogy a legkisebb elemtől, a lakástól, lépésről-lépésre haladt a kongresszus a nagyobb egység felé. Helyesebben a kutatás a filozófia módszerével haladt és belátta, hogy az egységes lakásnak legelső előfeltétele a város helyes megtervezése. így tüzték ki a következő évben tartandó kongresszus programjára magát a várost!

Ennek a kongresszusnak az előkészítésére gyűltek össze ez évben Berlinben az építészek. 1931 júniusában 18 ország képviselői vettek részt az érdekes megbeszéléseken, mely tisztázta a kidolgozandó problémákat és a munkát kiosztotta a tagok között.

A jövő évi kongresszus feladatának első része a mai városok szisztematikus vizsgálata lesz. Grafikusan ki kell dolgozni egynéhány fennálló város fejlődését, népességi, közlekedési stb. adatait, kritikus vizsgálat tárgyává tenni minden szempontból és ezzel a tervező munka bázisává tenni, mely ennek alapján ismét két irányban hozhat megoldásokat: *a)* a régi városok „szanálásával“, régi egészségtelen negyedek lerombolása és helyükbe új városrészek létesítése, illetőleg a város szélein (esetleg azoktól távolabb velük kapcsolatban) új városrészek építése által, *b)* A feladat második része: teljesen új városoknak egységes terv szerint, minden szempont megfontolásával való meg-

tervezése, mely feladat, bár nálunk egyelőre még nem bír gyakorlati jelentőséggel, de hovatovább szükségszerűség lesz, miután eddigi városaink a teljesen megváltozott, illetőleg megváltoztatandó életnek és a teljes gazdasági és ipari eltolódásnak még „operáció“ által sem felelhetnek meg teljesen. Persze itt meg kell bocsátani a merészséget, mellyel az építészek a mai viszonyok között álmodni mernek egy olyan világról, melynek lesz bátorsága és pénze ezeket a talán nem is olyan lehetetlen álmokat megvalósítani, melyeknek a pénzbeli megoldására is felmerült már nem egy, nem is egészen utópisztikus terv.

A jövő évi kongresszus technikai programmpontja a vasvázás építkezés lesz, melynek jelentőségét nem kell itt külön hangsúlyoznom.

Egyik legérdekesebb eseménye a berlini előkészítő kongresszusnak Ernst May előadása volt, az oroszországi városépítésről. Ernst May kiváló német építész, azelőtt Frankfurt város építési tanácsosa, elsőrangú szervező tehetség. Elsősorban az ő érdeme Frankfurt egyedülállóan nagyszabású modem építészete. 1930. év folyamán a szovjet felajánlott neki Oroszországban egy állami építési állást, szinte korlátlan hatalmat adva, hogy úgy mondjam városok összeomlására és felépítésére.

Ernst May elfogadta ezt az állást, mely még építésznek soha osztályrésztül nem jutott. Óriási feladatot jelentett és most a kongresszus kapcsán, (a CIRPAC egyik megalapítója volt), számolt be eddigi működéséről.

A feladat óriási és roppant érdekes. Új gyártelepek köré a semmi-ből teljesen új városokat kell teremteni. Ezek a városok természetesen teljesen a mienktől eltérő ideológia alapján készülnek, amit mindenkor szem előtt kell tartanunk, de ettől függetlenül egyáltalán az, hogy May kénytelen egy teljesen tőlünk idegen és ellenséges élet-felfogás számára építeni, nem jelenti azt, hogy ami elgondolásában általános értékű, ne tanulhatnánk belőle és fel ne használhatnánk.

A May által tervezett új várostípusok elvei a következők:

Első feladat a lakórésznek az ipari centrumhoz való elhelyezkedését helyesen megválasztani. Az uralkodó széliránynak és a közlekedésnek (úgy az ipari, mint a lakórész szempontjából) figyelembe vételével. Fontos a lakóvárosnak lehetőleg nagy terjeszkedési és kibővítési lehetősége (bár a túlfejlesztéstől, milliós városoktól tartózkodni kell). Egészségi szempontból a lakóvárosnak a gyárteleptől zöld sávval való elválasztása és mégis a munkahelynek a lakásoktól lehető gyors, egyszerű megközelítése. Eddigi városaink a lakórészt a középpontba, a gyárakat köréje helyezték, ami a lakórésznek a gyárnegyedbe való beolvadását eredményezte. Ennél helyesebb, két párhuzamos zónába tenni a lakó és az ipari részt, így lehetőségét adva az egészséges terjeszkedésnek.

A lakóváros maga kisebb egységekre tagozódik, egy-egy ilyen egység-házcsoport cca 5000 ember, melynek megvannak a maga saját kulturális berendezései, óvoda, elemi iskola, felsőbb iskola, könyvtár, előadóterem stb. Természetesen az ilyen egységeken kívül megvan a városnak a centruma, ahol a teljesen közös berendezések, színház, közigazgatás, néhol központi étkeztetés, — foglalnak helyet.

A magasabbfokú iskolák egy része néhol szintén centrálisan a

gyártelep és a lakórész között kerül el, mivel az ottani iskola közvetlen a gyárüzemmel kapcsolatos előkészítő tanfolyamot nyújt.

A lakók szempontjából a hangsúly az egy személyenkénti minimális átlag — 9 m², elérése, de ettől az átlagtól még ma nagyon messze vannak.

A házak eredetileg teljesen „kommün ház“-nak voltak tervezve, az eddigi lakás- és család gondolás teljes mellőzésével, az egyének számára kizárólag hálófülkékkel, míg minden más életmegnyilvánulás, munka, evés, szórakozás, olvasás stb. a közös termekben zajlik le és a gyermekeket teljesen a szülőktől elszakítva nevelik.

Ez a lehetetlen kollektivizálás itt éppúgy csődöt mondott, mint a szovjetgazdaság más terein, úgyhogy az újabb épületek nagy részében visszatérnek, legalább részben — a lakás és a család fogalmához. Az orosz példa tehát, s ez May előadásának egyik tanulsága, megmutatta, hogy a mi építészetünknek a mi saját társadalmi adottságainkra kell tekintettel lennie.

Az építészeti kiállítás mutatta meg legjobban, hogy néhány év alatt milyen óriási eredménye volt a Cirpac munkálkodásának. A kiállítás legtöbb anyagát, úgy német, mint nemzetközi vonatkozásban a Cirpac tagok szolgáltatták, köztük a legkiválóbb modern építészek az egész világról, Mies van der Rohe, a Bauhaus direktora, kiállítások nagyírú tervezője, Walter Gropius, Le Corbusier a módón építészek elméleti és gyakorlati úttörői, Erich Mendelsohn az üzletház tervező, három Berlinbe szakadt magyar, Moholy Nagy, Fred Forbát és Marcel Breuer, a finn Aalto, a holland Van Eestearen stb. A kiállítás magyar anyagán is a magyar Cirpac tagok kislakás-tervei domináltak. És a nem Cirpac tagok munkáinak legnagyobb részén is meglátszott kisebb-nagyobb mértékben, a szövetség irányának a hatása.

De a legfontosabb eredménye eddig a Cirpac működésének mégis elsősorban annak az egységes szellemnek a kiépítése, melynek eredménye az építészetben a nemzetközi összefogás, együtt dolgozás, problémáknak közös munkával való kidolgozása, ami a Cirpac tagok közt történik és ezáltal az egész világ építészetének minden eddiginél nagyobb szabású, egységes kialakulása, — ilyen volt például az antik, a barokk építészet is, de most már nemcsak az esztétikai oldalról, hanem elsősorban a gyakorlati, társadalmi és higiénikus vonatkozásokban, a korszerű lakás megteremtésében.

PREISICH GABOR

A SZERB DIKTATÚRA HÁROM KULTÚRTÖRVÉNYE

A DÉLSZLÁV államnak megalakulása óta nem volt sem egységes iskolarendszere, sem egységes iskolai törvényhozása, de nem volt egységes kultúrája sem. Nem volt egységes iskolarendszere, hiszen minden hozzácsatolt területe azelőtt más-más iskolarendszerrel bírt s azt egy évtized alatt átfórnálni nem sikerült. Nem volt egységes iskolai törvényhozása sem, mert bár a tizenkét év alatt, az egységes törvényhozással kísérleteket is tett a belgrádi államhatalom, e kísérletei mindig megbuktak a csatolt területek szervezett és hangos ellenállásán. Nem volt és ma sem lehet egységes kultúrája sem, mert a fennálló kultúrakülönbségek nivellálása soha sem lehet egy évtized munkája.

Ha a délszláv államban fennállott iskolarendszereket vesszük figyelembe, igen nagy különbségeket kell köztük meglátnunk. A Magyarországtól elcsatolt bácska-bánság-baranya-muramenti területek magyar iskolarendszere, teljesen európai magaslapon állott és évszázados fejlettségre tekinthetett vissza. A szűkebb Ausztriától elvett területrészeken, a krajna-karinthia-stájeri részeken, a legeurópaibb osztrák iskolarendszer dívott. Horvátország horvát-magyar iskolarendszere szintén egészen európai pillérekén nyugodott. Viszont a tágabb Monarchiától elválasztott területeken, Boszniában, Hercegovinában, Dalmáciában, ha nem volt is még egészen európai az iskolarendszer, de erősen arra felé tartott, különösen az utolsó monarchiális évtizedben. Ezzel szemben a háborúelőtti Szerbiában, ha a XIX. század folyamán a szerb iskolarendszer nagy léptekkel haladt is Európa felé, mégis szellemében letörölhetetlenül magán hordozta még a bizánci pravoszlávizmus minden bélyegét és főleg a gyakorlati pedagógia terén, még mindig a félig-befejezettség balkánias jellegét viselte magán. Ó-Szerbiában végül, még egészen balkáni jellegű volt minden iskolázás.

Ami a Jugoszláviához csatolt európai területek iskolatörvényhozását illeti, az köztudomás szerint, európai nívón állott. Szerbia iskolatörvényhozása is európai szellemről tesz tanúságot 1904 óta. Csak ideje nem volt ennek a folyton forrongó és háborús országnak arra, hogy iskolatörvényhozását, a gyakorlatban is, élő és megvalósult iskolatörvénykezéssé kiépítse.

Amilyen heterogén volt hát az újonnan alakult Jugoszlávia iskolarendszere és bizonyos szempontból a törvényhozása is, éppannyira heterogén volt s ma is az, az új egybekovácsolt államnak a kultú-

rája is. Sőt, ezen a téren a legváltozatosabb, a legtávolibb s a legmélyebben elűtő kultúrfokot találjuk Jugoszláviában. Így találunk a mai Jugoszláviában egészen európai kultúrát, a mi Délvidékünkön, Horvátországban, Szlovéniában; találunk féleuropai kultúrát, Bosznia-Hercegovinában, Dalmáciában és Szerbiában; de találunk teljesen balkáni kultúrzónát is, Ó-Szerbiában és Montenegróban. Éppezért joggal állíthatjuk, hogy az ú. n. utódállamok között, talán egy sem annyira heterogén az iskola és a vele szorosan összefüggő általános kultúra tekintetében, mint éppen az a Jugoszlávia, amely ma egyik lábával ott áll még a leghomályosabb balkáni hegyek-völgyek között, míg a másik lábával már belegázolt Európa testébe.

Mіндеzt nagyon jól tudták és látták 1919 óta az összes szerb kormányok is. Ezért törekedtek minden erővel arra, hogy az ennyire heterogén ország területén megteremtsék az egységes iskolarendszert, az egységes iskolatörvényhozást és az egységes szellemű kultúrát is. Csakhogy éppen ezt az egységesítést vétték el a leggyökeresebben. A szerb kormányzatok ugyanis ez alatt a nagy egységesítés alatt, egyszerűen a teljes elszerbesítést értették: a jugoszláviai kultúra egész vonalán. Az iskolákban mindennek szerbnek kellett lennie, a dédelgetett és kizárólagos nagyszerb eszme szolgálatában. Világos azonban, hogy az ilyen nagyszerbesítő egységes iskolázás ellen, a csatolt területek hevesen tiltakoztak. Nemcsak azért tiltakoztak, mert nekik már előbb kiépített, évszázados és európai magasságú iskolarendszerük, törvényhozásuk és nagyléptű kultúrájuk volt, hanem tiltakoztak azért is, mert a szerb hegemonia által erőszakolt iskola- és kultúregységesítés a számukra voltaképpen a félbalkánizmusra való visszatérést jelentette. Ám a leghevesebben tiltakoztak azért is, mert az ő eddigi kultúrájuk Ősi nemzeti kultúra volt, amelytől megválni, a történelem jogán, nem akartak. Addig, amíg a szerbek Jugoszlávia első évtizedében, ezt az egységesítést európainak látszó kormányzati és politikai eszközökkel iparkodtak megvalósítani, nem sikerült nekik. Nem is sikerülhetett, mert Jugoszláviában Európa nem akart Balkánra süllyedni, viszont a szerb Balkán, nem akart Európává átalakulni. Csak amikor tíz év veszekedő huza-vonája után, nyilvánvalóvá lett, hogy a szerb értelmezésű kultúregységesítés, szelídebb eszközökkel keresztülvihetetlen, akkor nyúltak Belgrádban a politikai diktatúrához. Tehát a nagyszerb diktatúrának volt meg a bátorsága, hogy egyszerűen diktálja az egységes iskolatörvényhozást, amely most már minden parlamenti módszer nélkül, a nagyszerb nacionalizmus jegyében parancsolja rá egész Jugoszláviára, az egységes törvényhozást, iskolarendszert és az egységes kultúrát. Így született meg az a három kultúrtörvény, amelyet a diktatúra teremtett meg.

A nagyszerb diktatúra három külön törvénnyel fogta át az egész jugoszláviai iskolaügyet: meghozta a népoktatásról szóló egységes törvényt, meghozta a középfokú iskolákra vonatkozó törvényt és végül, a főiskolai oktatás törvényét.

SORRENDEN az első a diktatúra népiskolai törvénye. A törvényt 1929 december hó 5-én írta alá Sándor diktátor-király. Meg-

jelent a Szluzsbene Novine december hó 9-1, 289. számában, 12 fejezetből és 183 §-ból áll. Terjedelmét tekintve tehát, nagy alkotás. A törvénnyel megszűnnek az eddig érvényben volt összes népiskolai törvények, megszűnnek az eddig fennállott összes népiskolai iskola-rendszerek. Az 1930/31. iskolai évtől kezdve már a diktatúra törvénye által teremtett új népiskolázás valósítandó meg.

Természetes, hogy a jelen nagyszerb népiskolai törvénynek minden intézkedését nem ismertethetjük. Csupán az általános és elvi jelentőségű rendelkezésekre terjeszkedhetünk ki, azokra is inkább és elsősorban a kisebbségeket érintő szempontokból s a részletesebb rendelkezésekből is csak azokat emelhetjük ki, amelyek különösebb nívumokat tartalmaznak. A törvény pedagógiai értékelése, inkább egy pedagógiai szaklapnak lehet a feladata.

Tehát: a diktatúra népiskolai törvényének legelső és legfőbb egységesítő parancsa: a népiskolák és a népoktatás kizárólag állami intézmények és állami feladat. Ez az alapvető diktátum tehát nem ismer sem felekezeti, sem községi, sem más magánjellegű iskolát: semmiféle autonómjogú népiskolát, semmiféle vallás- vagy nemzeti kisebbségi népiskolát. A diktatúra népiskolai törvényének azonban már ez az i. §-a homlokegyenest ellenkezik a Védelmi Szerződés 7—8. §-aiban előírt azzal a kisebbségeknek biztosított joggal, hogy a vallási és nemzeti kisebbségek, saját igazgatásukban, a saját költségükön, sőt az állam kultuszköltségvetéséből támogatottan, fenntarthatnak iskolaintézményeket. Ezzel a diktálással a diktatúra különben csak véglegesítette azt az eddig átmeneti, rendeleti iskola-helyzetet, amely eddig is elkobozta az összes fennállott felekezeti, községi és minden jellegű magán, autonómjogú népiskolákat. Ezentúl tehát intézményesen, törvény szerint, nincs meg többé a lehetősége sem annak, hogy odaszakadt magyar kisebbségünk fenntartsa autonóm felekezeti, akár nemzetiségi, önjogú népiskolákat. Elvesztette végleg azt a fundamentális, természetes és pozitív jogát is, amelyet iskolafenntartási és iskolaigazgatási jognak ismer az iskola-törvényhozás és a Nemzetek Szövetsége által ratifikált Védelmi Szerződés, tehát a nemzetközi jog is.

Hasonlóan alapvető és fontos rendelkezése a diktatúra-törvény 1. §-ának az az imperatívusza is, amely a népoktatásba olvasztja be az iskolánkívüli, összes népi kultúrát szolgáló intézményeket, és pedig nemcsak az államiakat, hanem a magánosok által kezdeményezett, vagy megteremtett népi kultúr intézményeket is. Ezzel az intézkedéssel viszont nemcsak a népoktatás, hanem az egész népművelés is, kizárólag államivá válik. De mert a „jugoszláv állam“ a valóságban tisztára „nagyszerb állam“, — minden hangoztatott „jugoszláv frázis“ ellenére is, — nyilvánvaló, főleg az eddigi tíz „jugoszláv év“ tapasztalatai után, hogy itt a legtágabbkörű, egységes népi elszerbesítésről van szó. Beláthatatlan veszedelem rejlik ebben a diktatúra-intézkedésben, különösen a kisebbségek nemzeti kultúrájára nézve. A törvény különben világosan kimondja:

157. §. A közoktatásügyi miniszter a hadi és tengerészeti, a kereskedelem- és iparügyi, a szociálpolitikai és közegészségügyi minisz-

terekkel egyetértve s a minisztertanács elnökével egybehangzóan szabályzatot fog kiadni, amellyel az összes állami és magánakciók egyesítésére vonatkozó eljárást és utasítást állapít meg: a közművelődés szempontjából.

Ez a szabályzat felöleli az összes állami és báni intézményeket, valamint az összes magánintézményeket (humánus, közművelődési, hazafias, ének, torna, hivatásos és szakbeli), amelyeknek működése bármilyen formában is a népműveléshez tartozik.

Ezzel a világos rendelkezéssel szemben az 1. § még csak ilyen szelíden zengedez a nagy egységesítésről:

1. §. A népiskolák állami intézmények, amelyeknek feladata, hogy az állami és nemzeti magánintézményekkel (humánus, közművelődési, hazafias, ének, torna, hivatásos és szakbeli), amelyeknek működése bármilyen formában is a népműveléshez tartozik, együttműködés által terjesszék.

hogy a nép körében a kultúrát, közvetve és közvetlenül a nemzeti boldogulást célzó kultúrintézményekkel való együttműködés által terjesszék.

A törvény részletesebb rendelkezéseiből talán ezek a fontosabbak, sokszor érdekesebbek:

Az egész népoktatás két főrésze oszlik: az elemi oktatásra és a felsőbb népoktatásra. Az elemi oktatás négy osztályból, a felsőbb pedig újból négy osztályból áll. Vagyis: a szerb diktatúra már törvényszerűleg behozta a nyolcosztályos népoktatást, az 1930/31. évtől kezdődőleg, ami nálunk még csak a jövő zenéje. Tudja a szerb diktatúra is, hogy ez modern és gyökeres átalakulás, nem történhetik meg máról-holnapra, különösen amikor még olyan területei is vannak Jugoszláviának, — a balkáni részeken, — ahol úgyszólván semmiféle iskola sincsen s ezért kimondja törvényében azt is, hogy ez az átalakulás csak fokozatosan történhetik majd meg.. Am tagadhatatlan előrelátása a szerb diktatúrának az is, hogy nemcsak az évi kultusköltségvetéseibe állít be állandó összeget ennek az átalakulásnak a finanszírozására, hanem az állami jelzálogbanknál egy 150 millió dináros állandó iskolaalapot létesít, amelyből a szegényebb iskolaközségek mindenkor megkaphatják a kamatmentes, hosszúlejáratú kölcsönöket, hogy iskoláikat ebben az irányban fejleszthessék, illetve újakat is emelhessenek.¹ A népiskolák felső négy osztálya bifurkál: mezőgazdasági helyeken mezőgazdasági, ipari helyeken ipari és kereskedelmi irányú.

A legalsóbb elemi oktatást megelőzik az ú. n. előkészítő-osztályok és a kisdedóvódák. Az előkészítő-osztályokra nézve a törvény így rendelkezik:

9. §. Azon gyermekek számára, akiknek anyanyelve nem királyságunk államnyelve, az elemi iskolák mellett, előkészítő-osztályokat lehet nyitni. Ez azonban a kötelező iskoláztatás előírt éveinek számába nem számítatik be. Az előkészítő-osztályokba való beiratkozás nem kötelező.

Az óvodákra vonatkozólag pedig a törvény rendelkezése ez;

13. §. Kisdedóvódák felállítása a nagyobb városokra és ipari központokra kötelező, óvodák nyithatók a község vagy a szülők kívánságára is, ha azok látogatására legalább 50 gyermek iratkozik be, avagy ahol a kultúrhatóságok az óvoda megnyitását szükségesnek tartják. Az óvodába való beiratkozás nem kötelező. Az óvodákba fiú- és leánygyermekeket vesznek fel, akik a negyedik életévüket már betöltötték.

Elemi iskola a törvény szerint ott nyílik meg, ahol a 4 kilométeres sugarú körzetben legalább 30 iskolaköteles gyermek van. Az olyan

¹ A diktatúra törvénye szerint az állam csak a tanító fizetését adja, az iskola épületét, az iskolaközség tartozik emelni és fenntartani.

helyeken azonban, ahol a területi nehézségek különösen súlyosak, 20 tanuló részére is megnyitandó az elemi iskola. A felső népiskolák csak fokozatosan, a helyi lehetőségeknek megfelelőleg nyitandók meg. (17. §.) De az olyan területeken, ahol egyelőre semmiképp sincsenek meg az iskolanyitás feltételei és ahol 10—20 iskolaköteles mégis van, ott átmeneti iskolaállomások vagy pedig ambuláns iskolák nyitattak meg. Az iskolaállomáson a tanítás 10 hónapig tart, háromszor hetenként fél- napon át; az ambuláns iskolákban pedig 5 hónapig. Az iskolaállomá- sokon a szomszéd tanító tanít, az ambuláns iskolákban azok a fiatal állami tanítók, akiknek nincs helyhez kötött rendes iskolájuk. (18. §.)

Az elemi iskolákban 14 tantárgy tanítandó. Érdekes, hogy a házi gazdálkodás, az egészségügy külön tárgy, a torna pedig a szokol-rendszer szerint történik. A hitoktatás kötelező és a szülők kívánsága szerint vagy az illető felekezeti lelkésze vagy a tanító adja elő.

A tannyelv az egész államban a szerb:

„Az általános rendes oktatás a népiskolákban az állam nyelvén történik, a közoktatásügyi miniszter által előírt tanterv és programm szerint, az egész államra kötelezőleg.“ (42. §.)

Minket természetesen, leginkább a törvénynek azok a rendelkezései érdekelnek a legközelebről, amelyek a kisebbségekről szólnak. Kivételek a kisebbségek számára:

45. §. Azokon a helyeken, ahol jelentékeny számban más nyelvű állampolgáraink élnek, külön elemi iskolai osztályok nyitattak meg ezek gyermekei számára. Ezekben az osztályokban nem lehet kevesebb 30—30 tanuló. Kivételesen 25 tanuló mellett is lehet osztályt nyitni, amiről a közoktatásügyi miniszter dönt.

Az oktatás tervezete és programja itt ugyanaz, mint az országban fennálló egyéb elemi iskolákban. A tanítás ezekben az osztályokban a tanulók anyanyelvén történik. Az államnyelv mint kötelező tantárgy adatik itt elő. Ahol egyazon kisebbségnek több osztálya van, ott külön igazgatójuk lehet.

46. §. Amelyik helyen fennállanafc állami tanítási nyelvvel osztályok vagy iskolák és mellettük osztályok vagy iskolák egyéb nemzeti- ségi tanítási nyelvvel, ott az államnyelvű tanulóknak az állami tan- nyelvű iskolákat kell látogatniok, az egyéb nemzetiségű és nyelvű gyer- mekeknek pedig, a szülők kívánsága szerint, lehet az állami tannyelvű osztályokat jámniok, a saját anyanyelvű osztályaik helyett.

Egyik nemzeti kisebbséghez tartozó gyermekek nem járhatnak a másik nemzeti kisebbségi iskolába.

Az olyan helyeken, ahol iskolaköteles nemzetiségi kisebbségi gyér-, mekek vannak, akik számuknál fogva nem részesülhetnek az anyanyel- vükön való oktatásban, ott ezeknek a gyermekeknek az állami tannyelvű iskolákba kell jámniok.

47. §. Az összes népiskolákban az oktatást állami tanítók végzik, akiknek tökéletesen kell bírniok az állam nyelvét. Ugyanez áll a hit- tant tanítóokra is.

Ez a három idézett paragrafus dönti el tehát intézményesen ezentúl a kisebbségek iskoláztatását Jugoszláviában. Miután ez a három pont sorsdöntő az ottani magyarságunk népi és nemzeti kul- túrájára, nemzeti existenciájára, azért, bár a pontozatok önmaguk- ban is, minden kommentár nélkül elég világosak, mégis szóval füz- hetünk hozzájuk egy-két fájó megjegyzést.

Említettük már, hogy a törvény 1. §-a megszüntet minden autonómjogú felekezeti vagy másjelleű, nem állami népiskolát. Tehát a meztelen valóság ma Jugoszláviában az, hogy a magyarság- nak nincsen ott egyetlen egy népiskolája sem, amelyet magáénak vallhatna. Sőt, minden népiskolája, akár felekezeti, akár községi, akár magánjelleű volt a háborúig, most a diktatúra-törvény szerint,

végérvényesen államosított, elvétel. Ezután azonban az a kérdés merülhet fel, hogy ilyen körülmények között, hogyan gondoskodik a szerb diktatúra-állam a kisebbségei népoktatásáról? Az idézett 45. §. szerint, azokon a helyeken, ahol tekintélyes számban élnek kisebbségek, ha 30 iskolakötelest felmutathatnak, akkor az állam tart fenn a számukra, az állami iskola keretein belül, állami kisebbségi osztályt, ahol anyanyelvükön taníttatnak s ahol az államnyelv csak kötelező tantárgy. Kivételesen 25 kisebbségi tanuló esetén is engedélyezhet a miniszter kisebbségi osztályt. Mármost jól tudjuk, hogy a famózus névegyelemzés a mai napig is fennáll és rigorózus gyakorlatban van, tán erősebb kivitelben mint eddig bármikor. Tehát a helyi iskolahatóság ma is, ezentúl is, 30 alá fogja szorítani a kisebbségi tanulók számát, hogy ezzel őket a törvény 46. §-a szerint, az állami nyelvű iskolába kényszerítse. Egyébként is, nagyon bizonytalan lábon áll az az iskolatügy, amely minden évben a tanulók hullámozó és mesterségesen szorongatott számától függ. Ha nem ismemők az eddigi nagyszerb iskolapolitikát, Fribicsevicstől Nikicsig, amely eddig is ilyen ürüggyel apasztotta a kisebbségi tagozatok számát, akkor nem volna aggodalmunk annyira indokolt, mint tudva és panaszolva az eddig több, mint tíz év óta divatozott, ilyenemű drasztikus praktikákat. Ha 10—20 államnyelvű gyermeknek nincsen iskolája, akkor iskolaállomásokot, ambuláns iskolákat rendel a diktatúra törvénye; vájjon mért nem lehet 28 kisebbségi tanulónak ambuláns magyar tanítója? Miért kell ezeket az analizált gyermekeket az államnyelvű iskolákba betereelni? Nem a nagyszerb tendencia ez, amely egy évtized óta gázol végig kisebbségi jogon, nyelven, kultúrán, hogy mindezt szerbbé tehesse?!

Van ezeknek a paragrafusoknak még egy igen veszedelmes kihatású rendelkezése a kisebbségekre nézve: ez az, hogy a nemzeti kisebbségek nem járhatnak egymás kisebbségi osztályaiba soha és semilyen körülmények között, hanem ha nincsen valamely kisebbségnek helyben külön saját osztálya, akkor az ilyen külön nemzeti-ségi osztály nélkül sýnylódó nemzetiségnek, az állami szerbnyelvű iskolába kell küldenie gyermekeit. Ez a rendelkezés a legprimitívebb emberi jogba ütközik, mert a természet törvénye szerint mindenkinek jogában áll a gyermekét olyan tannyelvű iskolába járatnia, amŰyenbe akarja és viszont senkinek, még az államnak sem állhat jogában a tanulókat olyan iskolába kergetni, amelyhez hajlandóságuk nincsen.

Ismerjük különben a szerb iskolapolitikának azt a felfogását is, hogy a Kisebbségi Szerződés, amelyet maga is ratifikált, nem kötelezi a szerb államot másra, mint csak arra, hogy a nemzeti kisebbségeknek az elemi oktatásban biztosítsa az anyanyelvi tanítást. Nemrégiben Nikics Fedor, szabadkai jogakadémiai tanár, most segéd-minisztere a kultuszminiszternek, ezt a hamis teóriát iparkodott a Kisebbségi Szerződésnek imputálni. Ezért a felsőbb népoktatás négy osztályában, amely tehát nem elemi oktatás, már párhuzamos kisebbségi osztályok sincsenek, tehát ott már nincsen anyanyelvi oktatás a kisebbségek számára. Hogy ez a teória valóban hamis és

nem fedi a Kisebbségi Szerződésnek sem a szellemét, sem a betűit, azt megállapíthatja a laikus is, aki valaha figyelemmel elolvasta a saint-germain-en-layei védelmi szerződés vonatkozó pontjait.

Nem lesz felesleges ezek után, ha röviden tesszük fel a kérdést: miben áll hát ma Diktatúra-Jugoszláviában, a kisebbségek iskolázása? Az állami népiskolákban, ott, ahol 30 kisebbségi tanuló megmarad a névanalizálás után, tanítanak a négy alsó, azaz elemi osztályban magyarul is, illetve németül is, mert három tárgy itt is az állam nyelvén adandó elő: történelem, szerb nyelv, hazai földrajz (a nationális tárgykör), a négy felső néposztály pedig ezzel szemben, már tisztára szerb tannyelvű.

Különös az is, hogy a diktatúra népiskolai törvénye egyáltalán nem említ és nem ismer vallási kisebbséget, pedig erről is beszél a Védelmi Szerződés.

Vannak tehát a szerb legújabb iskolatörvénynek határozottan modern intézkedései is, de azért mégis legfőbb vonása, hogy határozottan, rendszeresen és fokozatosan a kisebbségek, sőt a horvátok és szlovének denacionalizására is tör: hogy mindent szerbbé tehesen. Továbbá az a komoly vád emelhető ellene, hogy kisebbségellenes intézkedéseivel ellenkezésbe került a nemzetközi joggal, a Védelmi Szerződés kultúrparagrafusaival.

MÁSODIK kultúrtörvénye a diktatúrának a középiskolákra vonatkozó törvénye. Ezt a törvényt Sándor király 1929 augusztus 31-én írta alá. A törvény az átmeneti intézkedésekkel 132 §-ból áll.

Kisebbségi szempontból főjellemvonása, hogy a kisebbségekről egyetlen szóval sem emlékszik meg. Tehát: kisebbségi középiskolák a törvény szerint nincsenek, még a párhuzamos kisebbségi tagozatok alakjában sem. Az az egynéhány halódó, párhuzamos kisebbségi, középiskolai tagozat, amely ma még teng-leng, törvényen kívül áll. Intézményesen biztosítva nincsen. De ha viszont tudjuk, hogy számuk a ma is gyakorolt névelemzés következtében évről-évre apad, nem lehet mást gondolnunk, mint hogy a szerb középiskolai politika tervbe vette, hogy azokat fokozatosan beszünteti, amit igazol az a körülmény is, hogy az új középiskolai törvény egyáltalán nem beszél kisebbségi középiskolákról. Természetes, hogy ez a politika is ellenkezik a Védelmi Szerződés intenciójával, amely egyáltalán nem tesz különbséget alsóbb és felsőbb fokú kisebbségi iskoláztatás között, amikor ezt a jogot a nemzeti és vallási kisebbségeknek kifejezetten biztosítja.

Máskülönben a törvény érdekesebb intézkedései közül idézzük az alábbiakat:

1. §. A középiskola feladata, hogy összhangatosan fejlessze a tanulók képességeit; hogy általános magasabb és nemzeti képzettséget nyújtson; hogy az erkölcsöt és a jellemet fejlessze; hogy munkafegyelmre neveljen; az élet, a szociális és polgári kötelességek feladatairól való tudatot növelje; hogy a tanulókat a későbbi hivatásukban, a szak- és tudományos tökéletesedésre a felső iskolákon és az egyetemeken, képessé tegye.

Itt csupán a „nemzeti képzettséget” emeljük ki, amely nem más a valóságban, mint „nagyszerb nemzeti képzettség”.

A középiskolák egyébként teljesek és nem teljesek: nyolc osztállyal teljesek, négy osztállyal nem teljesek.

3. §. A középiskolák típusai a következők: reálgimnázium, reáliskola és klasszikus gimnázium. Reáliskolák és klasszikus gimnáziumok mint külön iskolák, vagy mint párhuzamos osztályok a reálgimnáziumok mellett, csak olyan helyeken nyithatók meg, ahol már van reálgimnázium, mint a középiskolák általános típusa.

Amint tehát látható, a diktatúra a reálgimnáziumos rendszert teszi meg a szerb középiskolai oktatás főtípusává, míg a humanisztikus gimnázium és a reáliskola inkább a szakiskola jellegével bír.

Amíg a népoktatás teljesen és kizárólag állami, addig a közép-oktatásban az állami iskolákon kívül, lehetséges az önkormányzati, tehát bányászati, járási, községi, illetve városi középiskola is. Csakhogy ennek a közigazgatási középiskolának az autonómia szempontjából egyáltalán nincsen jelentősége, mert hiszen a diktatúra uralma óta, az ú. n. önkormányzatoknak sincsen semmi jelentőségük az autonóm igazgatás szempontjából. Teljes centralizmus nyeli el az önkormányzatokat: a centrális hatalom nevezi ki az összes tisztviselőket, sőt az önkormányzati képviselőket, illetve tanácsosokat is. Ezek az önkormányzati iskolák tehát a valóságban nem egyebek, mint közvetett állami középiskolák.

Hogy mennyire nem lehetséges valamilyen autonómjellegű középiskola, azt világosan kimondja a törvény 5. §-a, így rendelkezvén:

A középiskolák államiak és önkormányzatiak. Magán középiskolák nem állhatnak fenn.

Ez a kurta paragrafus tehát egyúttal temetője is az autonóm kisebbségi, felekezeti, egyesületi vagy akármilyen más elnevezésű magán-középiskolának.

Középiskolát csak költségvetésileg, királyi ukázzal lehet nyitni akkor, ha az egyébkénti feltételek mellett, az első osztályra 50, az ötödik osztályra 35 tanuló jelentkezett. Minden iskolánál legfeljebb 16 osztály lehetséges. Egy teljes középiskola visszafélesztendő nem teljes középiskolává, ha három egymás után következő esztendőben, a négy felső osztály tanulóinak a száma nem volt nagyobb 90-nél. Ezen bukhatnak el az eddig fennállott párhuzamos kisebbségi nyelvű középiskolák. Viszont a nem teljes középiskola is megszüntetendő, ha három egymás után következő esztendőben tanulóinak a száma nem volt nagyobb 120-nál. Itt fognak viszont a jövőben elbukni még a lefejllesztett, eddigi nem teljes kisebbséginek mondott középiskolák.

Specialitása a szerb középiskolai törvénynek, — ami különben rendeletileg eddig is gyakorlatban volt, — hogy minden középiskolának megvolt s ma törvényileg megvan, a maga területisége, territórium, ahonnan tanulóit felvehet, illetve felvenni köteles. Ezt a territóriumot a miniszter állapítja meg minden középiskola számára. Ez a rendelkezés is alkalmas arra, hogy a kisebbségek melléne szegyezzék.

Ahol nincsenek nyilvános könyvtárak, ott a tanári könyvtár, a miniszter jóváhagyása után, nyilvános könyvtárrá deklarálható. „Minden állami középiskolának fürdő és iskolai poliklinika számára való helyiségekkel kell felszerelve lennie.” „A tanulók kirándulásai oktatási, egészségügyi és pedagógiai szempontból úgy tekintendők, mint az iskolai munka egyik alkotó része.”

A törvény értelmében a tanulók selejtezése és a kisebb hivatalok betöltése végett, megmarad a kis érettségi vizsga, a negyedik osztály végén.

57. §. Azok a tanulók, akik a VIII. osztályt elvégezték, a tanítás végén, felső tanfolyam-vizsgát tesznek (érettségi). Azok a tanulók, pedig, akik a TV-ik osztályt bevégezték, a tanítás befejezésével, alsó tanfolyami vizsgát tesznek. Az alsó tanfolyam-vizsga alól azok a tanulók, akiknek a tárgyakból legalább igen jó osztályzatuk van, felmentettek.

A kisebb érettségi már itt, az alsó gimnázium befejeztével, eddig nagyon hatásos eszköznek bizonyult arra, hogy a kisebbségi tanulókat irgalom nélkül kiselejtezzék s így a továbbhaladás elől az útjukat mindörökké eltörlasszólják.

A nagyszerb cél szolgálatában áll különösen a 67. §., amely rendelet formájában, eddig is fennállott, önmagáért beszél:

67. §. Minden középiskola tanulói egyesületet alakíthatnak intellektuális, erkölcsi, esztétikai és higiéniai továbbképzésük céljából,

de semmiesetre sem faji avagy vallási alapon. Ezeknek az ifjúsági egyesületeknek a működése, az iskolai igazgatás állandó ellenőrzése alatt áll. Az alapszabályokat a közoktatásügyi miniszter hagyja jóvá, a tanári tanács javaslatára. Ezekben az egyesületeken kívül a középiskolák tanulói semmiféle más társulatok tagjai nem lehetnek, kivéve az ifjúsági Vörös Kereszt Egyesületet.

Első pillanatra úgy hangzik ez a paragrafus, mintha csupán pedagógiai, helyesebben iskola-diszciplináris célzata volna. Pedig egészen más a célzata. Hogy egészen más, erre rávilágít a szigorúan tiltó mellékmondat: de semmiesetre sem faji, avagy vallási alapon. A faji egyesületek ürügyén a horvát, a szlovén, a muzulmán, a magyar, a német, a török ifjúsági nemzeti önképzőkörök tétetnek lehetetlenné, hogy ezekben a fiatalok megismerve nemzeti kultúrájukat, történelmüket, irodalmukat, ne lehessenek ellenségeivé a szerb nacionalizmusnak, viszont vallási alapokon lehetetlenné tétetnek,—hogy egyet említsünk, az ismert katolikus Mária-kongregációk,— azért, hogy a tagjaik ne válhassanak ellenségeivé a pravoszláviának, amely elsőrendűleg nagyszerb gondolkozású. Kettős tilalom ez azért, hogy csak a szerb egyesületek működhessenek: a nagyszerb eszmevilág körében.

A tanárok állami tisztviselők, az 1923-i tisztviselői pragmatika szerint, az első kategória 9 csoportjában. Rendes fizetésüket a 8. csoportnál kezdik. Szolgálati teljes évük: 35 év. 15 évi szolgálat után nyugdíjként fizetésük 60%-át kapják, a pótlékokkal. Minden további megkezdett év után 2%-kal emelkedik a nyugdíjigényük. A tanár heti óraszám: 18 óra. Az érdemes tanárok a szünidő alatt államsegélyt kapnak tanulmányaik elmélyítése céljából és külföldi tanulmányutak végzésére.

A DIKTATÚRA harmadik kultúrtörvénye az egyetemekről és a főiskolákról szóló törvény. Ezt a törvényt 1930. június hó 28-án írta alá Sándor király. Megjelent a Hivatalos Közlöny 1930. július hó 4-1 számában. Tíz fejezetből áll, a XI. az átmeneti intézkedéseket tartalmazza.

Az egyetemek feladatáról, számáról, jogairól az első négy paragrafus intézkedik:

1. §. Az egyetemek a szakképzettségnek, a tudomány művelésének és a jugoszláv nemzeti műveltség kiépítésének a legmagasabb közoktatásügyi intézményei. Az egyetemek autonóm testületek s a törvény korlátai között a saját szerveik, de a közoktatásügyi miniszter legfőbb, közvetlen felügyelete alatt végzik feladataikat.

2. §. Az egyetemek az állam költségvetéséből tartják fenn magukat. Az egyetemek jogi személyek. Ajándékozást és hagyományozást fogadhatnak el. A hagyományozásból vagy ajándékozásból alakított fakultások, intézetek vagy katedrák alapítóik nevével nevezhetik magukat.

Arra a kérdésre, hogy a jelenlegi Jugoszláviában hol vannak egyetemek, főiskolák és mekkora terjedelemben, megfelelnek a törvény alábbi paragrafusai:

3. §. Egyetemek Belgrádban, Zágrában és Laibachban vannak. Külön egyetemi elnevezések, a közoktatásügyi miniszter javaslatára, királyi ukázzal adományozhatók. Mint a belgrádi egyetem külön fakultásai állnak fenn: a szabadkai jogi és az úszkubi bölcséleti fakultás.

4. §. A belgrádi egyetemnek 6 fakultása van: bölcséleti, jogi, hittudományi (pravoszláv), orvosi, gyógyszerészeti, technikai és mezőgazdaság-erdészeti. A zágrábi egyetemnek 7 fakultása van: bölcséleti, gyógyszerészeti, jogi, hittudományi (római katolikus), orvosi, állatorvosi, technikai és mezőgazdaság-erdészeti. A laibachi egyetemnek 5 fakultása van: bölcsészeti, jogi, hittudományi (római katolikus), orvosi és technikai.

A három egyetem közül a belgrádi és a zágrábi régi, míg a laibachi 1919-ben már Jugoszláviában állítottatott fel. Ugyancsak az új állam alkotása a szabadkai jogi és az úszkúbi bölcsészeti fakultás is.

Az egyetem hatóságai: a rektor, akít két évre választ az egyetemi tanács, — a fakultások dékánjai, akiket évenként a fakultások tanárai választanak, — az egyetemi tanács, amely a rektorból és a rendes tanárokból áll, az egyetem szenátusa, amely áll a rektorból, az összes fakultások dékánjaiból, az egyetem igazgatósága, amely a rektorból és az összes dékánokból áll, a fakultások tanácsa, amelyet a fakultás professzorai és összes docensei alkotnak, az alsó és felsőbb fegyelmi bíróság és végül a hallgatók fegyelmi bírósága, amelyben három professzor is helyet foglal.

Az egyetem előadói kara: a rendes és rendkívüli professzorok, a docensek, a magádocensek, a tiszteletdíjas professzorok, a tiszteletdíjas előadók, a lektorok és az egyetem közügyességi tanítói. A professzor meghívható vagy pályázat alapján megválasztható, munkássága és tudori oklevele alapján. Ha a miniszter két hónap alatt nem válaszol a választást illetőleg, újra választás következik, de ha újra ugyanazt választják meg, a miniszter két hónap alatt köteles válaszolni. Az egyetemi professzorok királyi ukázzal neveztetnek ki és azonnal állandóságot és elmozdíthatatlanságot nyernek. A technikai és mezőgazdaság-erdészeti fakultásokon nem kötelező a tudori oklevél, hanem ezt pótolja az oklevélről szóló bizonyítvány. A professzor csak betegség esetén menthető fel vagy ha erkölcsi és társadalmi viselkedésével magát lehetetlenné tette, de akkor is csak az egyetemi tanács javaslata alapján. Az az egyetemi professzor, aki 65. életévét már betöltötte, az egyetem tanácsának a javaslatára s a fakultás indítványára, a miniszter által 70. életévéig a katedrán visszatartható. Az egyetemi professzorok az 1923 évi tisztviselői törvény értelmében, az I. osztály I. kategóriájának I. csoportjába tartoznak.

A rendes hallgatók a gimnázium, a reálgimnázium és a reáliskola maturált növendékei lehetnek. Akik idegen egyetemeken végeztek, illetve jártak, a fakultás tanácsának határozata értelmében, járhatnak továbbra az egyetemen, úgyhogy vagy az összes vagy csak az egyes szemesztereik ismertetnek el.

35. §. Az egyetemi oktatás szabad. Az előadók teljesen szabadok tudományos működésükben és senki őket tudományos fejtegetéseik miatt, felelősségre nem vonhatja. A közoktatásügyi miniszter a fakultás tanácsának a javaslatára, az egyetemeken való tanítást a tanítási intézményeken kívül is elismert szakembereknek is megengedheti, elsősorban a Tudományos Akadémia tagjainak.

41. §. A közoktatásügyi miniszter felhatalmazást kap, hogy a minisztertanács elnökével egybehangzóan, az egyetemi általános szabályrendeletet előírja, amelynek határozmányai csak külön törvénnyel val-

tozthatók meg. A külön fakultási szabályrendeleteket a miniszter hagyja jóvá.

Új egyetemek alapíthatók, de a fennállók meg nem szüntethetők, át nem helyezhetők, úgyszintén a fakultásaik sem.

A belgrádi egyetemhez mint hittudományi fakultás a pravoszláv teológia, csak a legújabb időkben került. De, mert a pravoszláv teológia hallgatóira az érettségi nem volt kötelező, azért most a diktatúra-törvény 50. §-a megengedi, hogy azok a teológusok, akik a teológiai érettségi vizsgát igen jó eredménnyel tették le, vagy kitűnő eredménnyel, az egyetem rendes hallgatói sorába felvétessenek, de a más fakultásokra való áttérés joga nélkül. Ez a rendelkezés 1940—1941-ig lesz érvényben. Szintúgy a tanítói érettségivel vagy oklevéllel bírók is, lehetnek a bölcsészeti fakultás rendes hallgatói, ám csak a pedagógiai vonatkozású szakon. Végül a muzulmán seriátiskolát végzettek beiratkozhatnak a jogi fakultásra rendes hallgatóknak, bizonyos különbséti vizsgák letétele után.

A diktatúra egyetemi törvénye ezekben foglalja össze a legfőbb oktatás rendelkezéseit. Kisebbségi szempontból, minket természetesen az érdekelhet, hogy vajjon nyer-e az új egyetemi törvény szerint, a kisebbségi legmagasabb kultúra is otthonra a jugoszláv egyetemen? Feleletünk: egyáltalán nem. Belgrádban 1914-ben felállítottak ugyan egyetemi katedrát a magyar nyelv és kultúra számára, de az betöltésre soha sem került. A zágrábi egyetem régebbi magyar katedrája is betöltetlen. Magától értetődik, hogy ez a helyzet Jugoszláviának nem válik előnyére, hiszen ma általánosan elismert kultúrelv, hogy a szomszéd kultúrákat megismerni és megismertetni, minden nemzetnek elsőrendű kötelessége és érdeke.

EZEKBE ismertettük a szerb katonai diktatúra három kultúrtörvényét, különös figyelemmel a kisebbségekre.

A diktatúrának mindenesetre megvolt a bátorsága meghozni ezeket a nagyon fontos, az egész országra kötelező kultúrtörvényeket. Könnyebb is volt meghoznia, mint az előző parlamenti kormányzatoknak, mert azoknak hatalmas ellenzékéként ott állt a horvátság, a szlovének és a muzulmánok, tehát az ország csatolt részei. A diktatúrának nincsen ellenzéke, mert nem szólhat, tehát olyan törvényeket diktálhatott, amelyeket akart. Ha azonban a diktatúra mindhárom törvényét a mérlegre tesszük, ha a szellemét tekintjük, úgy meg kell állapítanunk, hogy egyik törvény sem szolgálja a kisebbségek kultúráját, iskoláztatását s azt egyáltalán nem is biztosítja. Sőt ellenkezőleg! Mind a három törvény egyenesen ellene fordul már az ottani kisebbségek kulturális existenciájának is.

A törvények után a kisebbségek kulturális helyzete ma ez: ha eddig csupán átmeneti és rendeleti intézkedések fojtogatták a délvidéki magyarságunk népi és magasabb nemzeti kultúráját, ezentúl a törvények fogják fojtogatni, hacsak a kisebbségvédelemtől annyit szónokló európai lelkiismeret a közeljövőben az ígéretekkel el nem érkezik a tettekhez is.

BERKES JÓZSEF

DIÁKSZOCIÁLIS INTÉZMÉNYEINK

A FŐISKOLAI diákság gazdasági és szociális helyzetétől nem lehet beszélni a nélkül, hogy e kérdést a nemzet általános gazdasági és politikai életével vonatkozásba ne hozzuk. A diákélet taglalásánál szem előtt kell tartanunk az idők történeti háttérét, amely magyarázatot ad a diákélet külső és belső értékeléséhez. Bár akadnak oly kijelentések, hogy a diákságnak a történelmi és politikai eseményekkel semmi közössége sincs, éppen a mostani kor bizonyítja legélesebben ennek a felfogásnak helytelen voltát.

Csak akkor lehet valaki diák, ha az ehhez szükséges anyagi eszközökkel rendelkezik. Ha egy ország válságokkal küzd, vagy egy család a tönk szélére jutott, akkor ott a fiatalok stúdiuma feltétlenül akadályokba fog ütközni. A háború után az úgynevezett elszegényedett országokban a fiatalság az, amely legelőször keres módot arra, hogy a gazdasági krízisekkel és katasztrófákkal szemben meg tudja állani a helyét. Az európai diák eddig kevés kivétellel a szülei támogatásával élte diákéveit. Különösen az európai egyetemek szelleme az, hogy a diák az egyetem küszöbét átlépve továbbra is eltartott marad, mert legalább gazdasági mankóval látják el szülei vagy az alma mater. Ellentétben áll ezzel az Északamerikai Egyesült Államok szelleme, ahol a diákok nagy tömegei maguk gondoskodnak életfenntartásukról. Ez Európában ma már szinte megvalósíthatatlan, nemcsak az egyetemek tudományosabb és így nagyobb lekötöttséget igénylő rendszere miatt, hanem újabban az alacsony javadalmazások, sőt a kereseti lehetőségek teljes hiánya miatt is.

Európában eddig is a munkás vagy egyéb egészen alacsony társadalmi réteg gyermekei közül inkább csak azok juthattak egyetemig, akik különös tehetséggel kitűnve, különböző kedvezmények és segélyek révén fenntarthatták magukat, kisebb mértékben szorulva rá párhuzamos kereső munkára. Ma már az a helyzet, hogy az elvileg jobb társadalmi osztályok is csak nagy nehezen tudják egyetemi hallgató fiuk fenntartását fedezni; még keservesebb pedig a sorsa azoknak, akik kizárólag jótékony támogatásra és önerejükre vannak utalva. A legszerényebb jövedelmi forráshoz is alig juthatnak, hiszen még a diplomások nagy része sem tud kereső foglalkozáshoz jutni, — a karitatív források pedig ugyanakkor szintén egyre jobban apadnak, különösen ahhoz a megrohanáshoz képest, amellyel ma már a magasabb társadalmi rétegek fiaai is kénytelenek ezeket körülvenni. Pedig a társadalmi és nemzeti élet egyik alaptétele az, hogy a nemzet minden egyes tagja — származzék bármelyik társa-

dalmi rétegből, legyenek vagyoni körülményei a legszerényebbek — mégis jusson oda, ahová tehetsége és rátermettsége predesztinálja. Ez nemcsak emberiség kérdése, de egyenesen megkívánja az a mentalitás, amely az államot etikai alapon fogja fel. Az államnak egyébként elsőrendű gazdasági érdeke is, hogy a nemzet minden tagja megfelelő helyen dolgozzék, ahol képességeit a maga teljességében tudja nemzete szolgálatába állítani. Ez persze nem jelentheti azt, hogy mindenkinek, aki vagyontalanul főiskolára indul, az állam vagy egyéb közületek biztosítsák teljes megélhetését. A szociális gondolkodás éppen azt szorgalmazza, hogy mindenkor igazságos kiválasztódás történjék, ellentétben azzal a felületes szociális gondolkodással, melyet napjainkban is láthatunk. Alacsonyabb társadalmi rétegek gyermekei nem egyszer mennek az egyetemre azzal a reménnyel, hogy tehetségtelenül is — pusztán szegénységük révén — a különböző diákjóléti intézmények révén nyugodtan élhetik egyetemi éveiket.

A diákszociális kérdések inkább napjainkban nyertek nagyobb jelentőséget, amióta a régi pátriarkális diákéletet a nagyvárosi diákélet váltotta fel. Ha visszatekintünk a régi diákéletbe, megtaláljuk ugyan ott is a szegény diák, a „koldusdiák” alakját; ott látjuk őket a bolognai egyetemen éppen úgy, mint a bécsin vagy a hazai főiskolákon, — de sokkal kisebb számban. A diákság számának gyarapodásával természetesen növekedett a támogatásra szorulóknak száma is, s ezzel lassan kialakulásnak indulnak a diákszociális intézmények.

A múlt század hetvenes éveiben, amidőn Magyarországon megindul az egyesületalapítási kedv, egymásután létesülnek kari segélyegyesületek. Ezek a diákságban meggyökeresedett karitatív szellemben kezdtek meg és folytatták egészen a világháború kitoréséig működésüket. Alapítóleveleik közül nyissuk fel bármelyiket. Vegyük talán az elsőt, az 1860-ban alakult Orvostanhallgatók Segélyező és Önképző Egyesületének alapszabályait, mely szerint az egyesületnek az a célja, hogy feddhetetlen jellemű, anyagilag szűkölködő rendes tagjait pénzbeli segéllyel, oly szigorló orvosokat pedig, akik az egyesület rendes tagjai voltak, kölcsön útján támogasson. Hasonló értelmű a Joghallgatók Segítőegyesületének erre vonatkozó paragrafusa. „Az egyesület célja a budapesti Tudományegyetem érdemes szegénysorsú rendes joghallgatóit anyagi segéllyel, állásközvetítéssel és kedvezményekkel támogatni. Az egyesület által nyújtott segélyek háromfélék: 1. pénz, 2. ebéd és vacsora, 3. könyvsegélyek.”⁴⁷

Közvetlen a háború előtt jelentkezik a diákság köréből az első kívánság arra vonatkozólag, hogy a diáksegélyezést intézményes formában kell biztosítani az egyetemek és főiskolák hallgatói számára. Ezek a törekvések azonban elsősorban szintén arra irányultak, hogy a már meglévő karitatív diáksegélyezés helyezettessék új, szélesebb alapokra, de a régi szellemben. Ezt látjuk a galileisták 12 pontjában; ugyancsak ezt láttuk a forradalmi márciusi kör kiáltványában foglalt követelések közt, amidőn diákszallók felállítását, ingyen tankönyvet, olcsó étellemezést, olcsó ruhát, szigorlati és tandíjkedvezményeket követelt az ifjúság.

Az első új hangot — még jóval korábban — a széchenyista ifjúság üti meg, amely rámutat arra, milyen nyomokat hagy az alamizsna az ifjúság lelkében, rávilágít arra, hogy ilyen nevelés mellett egyetemi ifjúságunk mindenbe azzal kap bele, hogy mecénásokat keres, koldul, a munka árán való pénzkereséshez nem akar hozzászokni, a biztos, bár csekély jövedelemmel járó állami hivatalokba tódul — a vállalkozási szellem utolsó szikrája is elpusztul benne és mikor az életbe kijut, másoktól vár mindent, sőt vezetése alá kerülő egyesületek s egyéb intézmények életében is az államsegély az ideálja. A bátor hang új szellemet és az Első Magyar Diákszövetkezet megalakításával új szervezetet teremtett, amely szociálpolitikai tevékenységének elsőrendű céljaként az alamizsna megszüntetését tűzte ki. Alighogy azonban az új hang hullámai végiggyűrűztek a diákélet homályos tükrén és megmozgatták a társadalom felfigyelő közvéleményét, kitört a világháború, amely maga alá temetett mindent.

Amilyen széles szakadékot jelent a világháború nemzetek és népek történetében, családok és egyesek életében, természetesen éppen olyan éles határt vont a diákéletben is. Ennek a kornak, a háború korának szomorú emlékét az egyetemeken felállított hősi emlékoszlopok hirdetik.

A frontról visszatért diákok ezrei alapjukban megváltozott viszonyokat találtak. A diákság elhatározta, hogy nyomorát önségéllyel fogja enyhíteni. Az Országos Széchenyi Szövetség, Bethlen Gábor Kör, Egyetemi Kör, Orvossegítő Szent Imre-kör, Műegyetemi segítő vezetésével a jelentősebb egyetemi egyesületek közös kiáltványt adtak ki, melyben rámutattak, hogy „a háború az ifjúság szociális intézményeiben is új problémákat vetett fel, amelyek megoldása az intézmények régi keretei között szinte megoldhatatlan nehézségekbe ütközik. Szükségesnek tartjuk tehát ez intézményeknek a kor szelleméhez és a kockán forgó kultúrintézményekhez méltó gyökeres átférfalását, működésük szélesebb alapokra való fektetését és hatásképeségük többszörös fokozását“.

Az újonnan alakított szervezetek is, politikai céloktól eltekintve, a hadviselt diákgeneráció tanulmányainak megkönnyítését célozták. De munkájukban soha nem tapasztalt nehézségekkel kellett megküzdeniük. Tömegesen tértek haza a frontról olyanok, akik félbemaradt tanulmányaikat akarták folytatni. Ezekhez járultak a pozsonyi és kolozsvári egyetemek hallgatói, akik a többi menekült diákkal több, mint 20.000-re szaporították az egyetemi hallgatók létszámát.

A társadalom és az állam megértő figyelemmel kísérte a diákság e heroikus önségélyező munkáját és maga is segítségére sietett, amit a magyar diákságnak körülbelül 70%-a volt kénytelen igénybevenni. Így természetesen a segélyezés továbbra is erősen telítve maradt karitatív tartalommal. Annak ellenére tehát, hogy a diáknymor enyhítésében maga az érdekelt fiatalság is komolyan kivette a részét, ezeknek az éveknél szociális szempontból nem volt kellő nevelő hatása, mert az ifjúság szociális felelőssége és kötelesség-érzete nem forhatott ki teljes mértékben. A diáksegítő szervek kevés kivétellel szétosztó szervei voltak a kívülről jött adományoknak is,

sőt mennyiségileg ezek alkották a túlsúlyt, a régen fennálló diák-önsegélyező egyesületek pedig anyagi eszközeik csekélysége folytán nem sokat jelentettek az akkori súlyos helyzet javításában.

A karitatív rendszerrel szemben a diáksegélyezést messzebbmenő és a magyar diákság folyamatos összeségét kielégítő módon a Magyar Egyetemi és Főiskolai Hallgatók Országos Szövetsége — a diákéletben röviden MEFHOSz — próbálta megoldani. A MEFHOSz a forradalmak alatt, illetőleg után alakult és mint az egyesületek blokkja, a tagegyesületek minden kétszáz tagja után kiküldött delegátusai útján gondoskodik a diákság parlamentáris képviseléről (szerepe hasonló ahhoz, amelyet pl. a gyáriparban a GyOSz, a pénzüzetek közt a TÉBE tölt be); célja a diákságnak a külföldi diákszervezettel való kapcsolat fenntartásán, valamint a társadalom és kormányzat képviselőitől kívül a diákszociális problémák megoldása is, mint különben is minden nagyszabású, az egyesületek közös erőfeszítését kívánó akció.

A MEFHOSz szociális munkássága jelenleg négyirányú: üdülőtelepek létesítése, kedvezmények és különböző segélyek nyújtása, központi diákházak felállítása és állasközvetítés.

Üdülőtelepe ma még csak egy van, a balatonzamárdi „Dr. Vass József Diáknyaralótelep”-e, amely nyolc hálóteremből és a megfelelő nappali helyiségekből áll, amelyekben kényelmes pihenést biztosít 50 lakójának. Vízszintes vonalaival, hosszú ablakaival, teraszaival, teljes harmóniával illeszkedik bele a Balatonpart horizontálisan elnyúló vidékébe.

További üdülőtelepei, — mint a „Lord Rothermere Mátrafüredi Diáknyaraló”, a jósvafői diákturista szálló — sajnos, a mostoha gazdasági viszonyok miatt még távol állanak a befejezéstől. Ezért az üdülőtelepek építésének hathatósabb előmozdítására és általában az üdültetési akció intézésére most kuratórium felállítását vette tervbe az ifjúság.

A tervezett központi diákházak közül az egyetlen sopronit kivéve, amely az állam támogatásával létesült, egyedül a budapesti „Centrum” diákház áll fenn szintén a MEFHOSz vezetése alatt. Ezt a lakások felszabadulásával a közeli időkben adják át rendeltetésének. Az a tény, hogy a magyar diákság tíz év küzdelme után ma is csak papíron érte el központi székházának felállítását, bizonyítja azt a szomorú körülményt, hogy mennyire mögötte állunk diákszociális szempontból a többi európai államnak.

A MEFHOSz legújabb és legnagyobb szabású szociális tevékenységét a MEFHOSz „Centrum” Menza-szövetkezet működése fogja jelenteni, amelynek keretében ez év őszétől naponta több mint 1000 diák kap részben teljesen ingyen, részben kedvezményes árban ebédet. Felemlítendő még a különböző fürdő-, színház- stb. kedvezmények nyújtása, amelynek forgalma eddig naponta 200—250 személyre terjed ki.

Az országos szövetség adminisztrálta az „European Student Relief” magyarországi segélyakcióját, melynek révén 1920—1924-ig körülbelül 300.000 svájci frankot juttattak az arra rászoruló diákság-

nak. Ugyancsak a MEFHOSz munkájánál kell megemlékezni az egyes ifjúsági segítőegyesületek, mint pl. a jogsegítő, orvossegítő és a többi 102 tagegyesületnek működéséről, melyek pénz-, ruha-, tanulmányi és menza-segélyeit összegezve, elismerésreméltó és szép eredményt mutatnak.

A MEFHOSz által megindított önszegélyző munkának igazi eredményei azonban a „Centrumú-vállalatok alapításában domborodik ki. 1922-ben alapítja meg a MEFHOSz a „Centrum“ Kiadó-vállalat Részvénytársaságot azzal a céllal, hogy nyomdájában olcsóbb tankönyvet és jegyzeteket tudjanak előállítani és az ifjúsági szervezetek részére szükséges nyomtatványokat, meghívókat, jelentéseket is ott készíthessék. Alakuló felhívásában hangsúlyozta, hogy a magyar egyetemi ifjúság meg akarja mutatni, hogy sorából a nagy összeomlás után egy egészen új nemzedék erősödött ki, mely önerejéből megteremti boldogulásának gazdasági bázisait is. A vállalat egymillió korona alaptőkével kezdte meg működését. A következő évben alaptőkéjét már ötmillió koronára, a pengőmérleg behozatalakor pedig ötezer darab tízpengős részvény kibocsátásával 50.000 pengőre emelte fel. A kiadóvállalat életképességét működésének eredménye biztosítja; míg 1924-ben 18.000 pengő összegű megrendelést dolgozott fel, addig a mostam esztendőök forgalma 150.000 pengőre emelkedett és évente közel 30.000 pengő bruttó-nyereséget mutat ki.

A szorosan együttműködő vállalatok közül azonban a legerősebb a „Centrum“ Fogyasztási Szövetkezet, melynek célja, hogy „az ifjúság fogyasztásának koncentrálásával szükségleteik beszerzését olcsóbbá tegyék, másrészt pedig, hogy a még így is elérhető kereskedelmi haszonnal az ifjúság jóléti intézményeit anyagilag támogassák, röviden: hogy az ifjúság önmagán segíthessen“. A forradalmak utáni idők súlyos élelmezési és árubeszerzési viszonyai hatása alatt a szövetkezet először a Tudományegyetemen és a Műegyetemen egy-egy tejivócsamokot és falatozóüzemet állított fel és kezdetben az ifjúságnak inkább élelmiszer- és ruházati cikkekben való szükségletét igyekezett kielégíteni. Csakhamar rátért azonban a szövetkezet igazi hivatásának megfelelő papír-, rajzeszköz- és taneszerárúknak beszerzésére és eladására, mert érezte, hogy elsősorban ezeknek a cikkeknek igen magas bolti árait kell az ifjúságban rejlő vásárlóerők tömörítésével mérsékelni. A szövetkezetnek ezidőszereint több mint hatezer tagja van, mintegy 25.000 darab kétpengős üzlet-résszel, úgyhogy a szövetkezet alaptőkéje már 51.000 pengő fölé emelkedett. Főüzletén kívül négy fióküzlettel rendelkezik és jelenleg kereken hetven alkalmazottat foglalkoztat; forgalma évente körülbelül egymillió pengő körül van.

A „Centrum“-vállalatok mellé természetesen sorakozik a „Centrum“ Hitelszövetkezet, amely a társvállalatainak állandó hitel-igényeit van hivatva kielégíteni, másrészt igyekszik tanulmányi kölcsönök nyújtásával segítségére lenni az arra rászoruló egyetemi hallgatóknak. További munkaterülete volt egy szövözem felállításával és finanszírozásával olyan munkaalkalmat teremteni, ahol az egyetemi

hallgatók jelentős száma keresetbe juthat. Az itteni kényelmes, nem kimerítő munka mellett az egyetemi tanulmányok is elvégezhetőek voltak, minden egyetemihallgató-munkás megkeresett annyit, amennyi tanulmányainak folytatásához elegendő volt. 1925-ben azonban, midőn a behozatali tilalom megszűnése után a beözönlött külföldi textilárak áraival versenyezni a kéziszövízőnem nem tudott, kénytelen volt működését — hasonlóan az ország többi szövízőneméhez — beszüntetni. Egy másik tevékenysége a szövetkezetnek, hogy az ifjúsági egyesületeknek és vállalatoknak, az egyesületek keretében lebonyolított akcióknak pénzügyi kezelésében hathatós segítséget nyújt, folyószámla- és takarékbetét-üzletágával. Külön kell kiemelni a hitelszövetkezet szerepét az úgynevezett becslésügyi kölcsönök rendszeresítésén. Német és francia példák után indulva, ugyanis kisebb-nagyobb, 5—10 éves lejáratú kölcsönöket bocsátott az egyetemi hallgatók számára egyes ifjúsági egyesületek által rendelkezésre bocsátott összegekből. Legelőször a MEFHOSz tagjai részére indította meg 1924-ben és 51 esetben 50 millió koronát adott ki, eddig pedig összesen 40.000 pengőt folyósított. A hitelszövetkezet működését egyébként eléggé megvilágítja a folyósított kölcsönök összege, amely több mint félmillió pengő, az egész forgalma pedig közel négy millió pengőt tesz ki.

Ezeknek az ifjúsági vállalkozásoknak jelentősége azonban nem is annyira a gazdasági eredményekben van, hanem abban a hatalmas erkölcsi sikerben, hogy a szövetkezeti eszmének jelentőségét belevitték a magyar diákság körébe, mégpedig „a meggyőzés legbiztosabb módjával, az ad oculos demonstrálásával, vagyis az ifjúság pénzén alapított és az ifjúság támogatásával fenntartott szövetkezetekkel mutatták meg a szövetkezésben rejlő erőt és elérhető gyakorlati hasznot“.

A diákság többi szociális intézményei már inkább karitatív jellegűek. Ezek között leghatalmasabb az Országos Magyar Diáknyomorenyhító Akció és a Pro Juventute.

Az Országos Magyar Diáknyomorenyhító Akció kezdete ugyancsak a MEFHOSz diákszociális osztályának működésére vezethető vissza, amelyet több, a szövetség keretén kívül álló egyesülettel karöltve országos méretűvé fejlesztett és ennek az együttműködésnek állandósítására alakította meg a Diáknyomorenyhító Akciót. Jövedelme különböző gyűjtések, ünnepek rendezéséből, de főként a belügyminiszter azon rendeletéből folyt be, amely intézkedett, hogy a záróra meghosszabbításából befolyó összegeket a Diáknyomorenyhító Akció számára kell juttatni. Működése tankönyv-, ruha- és pénzsegélyek folyósítása mellett diákmenza fenntartására terjedt ki. Az akció irányításától az utóbbi évek során a MEFHOSz vezetősége visszavonult és nemsokára követte ezt az egész szerv megszűnése. A menzát a sokkal nagyobb keretekben meginduló MEFHOSz „Centrum“ Menza Szövetkezetének étkezdéje fogja pótolni.

A Pro Juventute akciót a társadalom egyes előkelő tagjai indították el, mely az egyetemi tanárok bevonásával a budapesti egyetemi ifjúság támogatására különféle forrásokból (gyűjtés, hangversenyek

rendezése) immár öt esztendeje évről-évre jelentékeny, átlagosan 30.000 pengő értékű természetbeni adományt oszt szét.

Diákszociális intézményeink felsorolásánál meg kell emlékezni az Egyetemi Kórház Egylet áldásos tevékenységéről is, mely a tudományegyetem és a műegyetem hallgatóinak betegség esetén orvosi kezelést és ápolást nyújt. Az ambuláns betegek száma évenként 4—5 ezer között váltakozik.

Menzáink közül jelentősebbek a Mensa Academica Egyesület étkezdéje, ahol naponta két-háromszázan kapnak ingyenes ebédet és vacsorát. Itt a felvételhez megkövetelik bizonyos számú kollokvium és vizsgálatoknak kellő időben való letételét és ezt minden félévben ellenőrzik. A Mensa Medica a Collegium Mediáimmal kapcsolatos. Ezt a tudományegyetem orvoskari tanári testületé létesítette, hogy tehetséges, de szegénysorsú egyetemi hallgatók megélhetését és előhaladását kedvezményes ellátás útján megkönnyítse. Mintegy százötvenen étkeznek itt; a tagok csak orvostanhallgatók lehetnek. A Műegyetemi Menzán, vagy másképpen Technikus Ebéden a napi jegy ára 1 pengő. Ezen résztvehet bármely műegyetemi hallgató minden feltétel nélkül. A szegénysorsú hallgatóknak a rektor ingyenes vagy kedvezményes ebédeket utal ki. Az ifjúsági egyesületek vezetői az étellemezés minőségét és mennyiségét gyakrabban ellenőrzik. A Foederatio Americana Adalberdnum Diáksegélyző Menzája a főváros három helyén van elhelyezve. Jelenleg több mint háromszáz szegénysorsú katolikus egyetemi hallgatót lát el olcsó, illetve ingyenes ebédrel és támogat tanulmányi és ruhasegéllyel. A tagokat az igazgató előterjesztésére, tanulmányi előmenetel és szegénység szerint a menzabizottság veszi fel. Az indexet időnként be kell mutatni és tanulmányi eredmény nélkül nem lehet senki tagja a menzának. Segélyt pedig csak jó előmenetel alapján lehet kapni. Körülbelül 400 kötetes könyvtára és előadótermei is vannak. Az étkezést imádsággal kezdik és végzik. Vasárnap és ünnepnap lelki olvasmányt tartanak és minden hónapban egyszer szentáldozáshoz járulnak. Havonként egyszer a közös mise után plenáris ülés van a tanárelnök vezetésével, melyen a menza ügyeit beszéljük meg. A katolikus egyetemi hallgatóknak menzája pedig a Katolikus Egyetemi Nőhallgatók Kis Szent Teréz Menzája. Itt közel száz egyetemi hallgató kap részben ingyenesen, részben kedvezményesen ebédet. A tagokat az Intézótanács veszi fel. A kellő tanulmányi előmenetelt megkívánják. A leányokat egyéb segélyben is részesítik. A protestáns diákság menzája az Országos Protestáns Nőszövetség Főiskolai Diákmenzája, amely 1924 óta működik a Református Theologia épületében. Csak protestáns egyetemi és főiskolai hallgatók vehetnek részt; számuk 200 és 300 között váltakozik. Az étkezőket az Intézőbizottság az alelnökök javaslatára veszi fel, szegénységük és tanulmányi eredményeik alapján. Az étkezést itt is imával kezdik és végzik. A zsidó diákság külön menzával rendelkezik. Az Országos Magyar Izraelita Közművelődési Egyesület Menzája áll rendelkezésükre, ahol háromszáz egyetemi hallgatónak adnak napi tíz fillérért ebédet és vacsorát, de vannak teljesen ingye-

nesék is. A menza mellett ötezerkötetes könyvtár, tanulószobák és mintegy évi 20.000 pengő pénzsegély áll tagjaik rendelkezésére. Ezek a menzák körülbelül, a MEFHOSz-nak ősszel meginduló napi ezerszemélyes étkeztetésével, a szükségelt igényeket nagyjában ki tudják elégíteni.

Lássuk továbbá a diákszociális intézményeink legfontosabbjait: az internátusokat. Kollégiumaink úgy Budapesten, mint vidéken elég nagy számban vannak, azonban ezek egy része drága ahhoz, hogy ezeket a szociális intézmények közé sorolhassuk. A fővárosban a férfikollégiumok száma 20, a női kollégiumoké pedig 17, összesen mintegy 4000 ágygal. Ez a szám megközelítőleg ki is elégíti a szükséges igényeket, mert ha az ágyak számához viszonyítjuk a vidékről származó diákság számát, akik sem otthon, sem pedig rokonaiknál nem tudnak elhelyezkedni, — mindössze hat-hétszáz a még szükséges ágyak száma. Azonban ha csak az olcsó állami internátusokat vesszük tekintetbe, akkor az ágyak száma mindössze 655. Tehát a még szükséges új internátusoknak feltétlenül olcsó diákkollégiumoknak kell lenniök. Figyelembe kell továbbá venni, hogy a mai internátusok közül éppen az olcsó, diákszociális jellegűek szellemi és tanulmányi szempontból sok kívánnivalót hagynak hátra, pedig a kollégiumokban végtére éppen e két szempontnak kell teljes kielégítést nyernie, hogy komoly tanulmányi célt szolgálhasson.

Diákszociális intézményeink viszonyai a vidéki egyetemi és főiskolai városokban hasonló képet mutatnak. Külön említést érdemel azonban a szegedi egyetem diákszociális intézményeinek megszervezése. A szegedi diákjóléti kedvezmények irányítása egységes terv szerint történik, az 1922-ben Szandtner Pál egyetemi tanár által alapított Egyetemi Diákjóléti és Diákvédő Iroda útján. Ez az iroda a segélyezésre szoruló egyéneket s az általuk akár a kormánytól, akár az egyetemtől, akár a társadalomtól élvezett segélyeket egyénenként nyilvántartja és a segélyezéseknek méltányos és igazságos megosztására tevékenyen közrehat, a különböző irányokból hozzá befutó fedezetekből a támogatást igénylő és érdemlő egyetemi hallgatókat oly vonatkozásokban igyekszik segíteni, aminő vonatkozásokban azok a többi diákjóléti intézmények részéről egyáltalán nem, vagy csak a szükségelnél kisebb mértékben részesülhetnek.

DIAKSZOCIÁLIS intézményeink ismertetésénél az az elv vezérelt, hogy elsősorban a segítség elvi kérdéseinek tengelyébe állítva világítsak rá az egyes intézményekre, továbbá a kevésbé ismert intézmények leírását véltem fontosabbnak és éppen ezért tekintetem el a mindenki által ismert és nagyjában azonos szervezetű kollégiumok egyenkénti leírásától.

Lehet, hogy ez a rövid ismertetés a hirtelen szemlélőre azt a benyomást fogja tenni, mintha a diáksegélyezés nálunk túlzott volna, de ha jobban megfigyeljük az intézmények számát, elsősorban azoknak nagyságát, akkor látni fogjuk, hogy inkább csak sokféle formában jelentkezik és teljesen rendszertelen, de a tényleges segítség alig mondható elégségesnek, nemcsak a németbirodalmi diákság

helyzetéhez képest, melyről e folyóirat hozott legutóbb szemléletes képet,¹ hanem azon lehetőségek között sem elégséges, melyek még mai helyzetünkben is elképzelhetők volnának. Szerény nézetem szerint a diáksegélyezés terén két irányban kell határozott lépést tenni. Egyik, hogy minden centralizálás nélkül az összes diáksegítő szervek szabad működése mellett, a diáksegélyző szervek munkája egymás előtt egy-egy segélynyújtás esetében ismert legyen. Ez megoldható, ha a diákokat az egyetem hivatalosan valami indexfélévei látja el, amelybe mindenki bejegyzí az általa nyújtott segélyt. Így mindenkor ellenőrizhető, hogy ki mikor és mennyi segélyt kapott és ekkor az egyes intézmények vagy segítőegyesületek szabad belátásuk szerint ítéltetik meg, hogy a folyamodót részesítik-e segélyben vagy sem. Mindenesetre helyes lenne, ha a diáksegélyezéssel foglalkozó szervek egy központi szervezet létesítenének, amelyik közösen állapítaná meg a diáksegélyezés vezérelveit és általában a segélyezés kérdésében elvi jelentőségű megállapodásokkal bizonyos egységesebb munkamegosztást tudna teremteni.

A másik fontos problémája ennek az egész kérdéskomplexumnak a kiválasztás szempontjainak helyes megválasztása. Ez jelenti tulajdonképpen az egész diáksegélyezés lényegét. Mint korábban is hangsúlyoztam, e tekintetben elvül azt kell elfogadnunk, hogy a segítségnek alapjául a tehetséget és szorgalmat kell állítanunk. Ezeknek az elveknek azonban a gyakorlatban való megvalósítása sokkal nehezebb, mintsem gondolnánk, mert egy-egy diák esetében számtalan szempontot kell figyelembe venni és szinte lehetetlen az emberek pontos összemérése; mégis valami megoldást kell keresnünk. Bobula Ida dr. pontozási rendszert ajánl úgy az egyetemi felvételnél alkalmazandó szelekció céljára, mint a diákszociális értékelésre, ő is abból indulván ki, hogy a cél, úgy állítani össze az embercsoportot, melyet diploma elérése felé segítünk, hogy abban lehető legnagyobb valószínűséggel benne foglaltassanak a magyar ifjúság legjobbjai, a szellemi vezérségre hivatottak. Rámutat arra is, hogy amilyen könnyű belátni, hogy a tehetség a legfontosabb követelmény, olyan nehéz megállapítani a tehetséget. Ha csak a bizonyítványra támaszkodunk, az nem egészen megbízható. Az osztályozás mértéke minden iskolában és minden tanárnál más, de egyébként is a jó kalkulusok nem mindig az eredeti tehetség jelei, — sokkal inkább általános pontos szorgalomé, mely a későbbi években lapos közepszerűséggé hanyatlik. A bizonyítványt tehát jobb híján fogadja el a tehetség mérésének alapjául, de nem feltétlen érvényel. A bizonyítványon kívül tekintetbe veszi a diák külső életkörülményeit, ezért külön számítja az anyagi és lakásviszonyokat, valamint a testvérek számát. Majd figyelembe veszi az átöröklött kultúra szempontját, továbbá, hogy mi a köz kötelessége a hősi halottak, menekültek, köztisztviselők gyermekeivel szemben. Ezek a feltételek fontosságuknak megfelelő pontszámot kapnának. Például tiszta jeles érettségi bizonyítvány 15 pont, diplomás atya 3, diplomás anya 3,

¹ V. O. Kolbenheyer Imre, Deutsches Studentenwerk, Magyar Szemle, XI. (1931) 337-1.

hősi halott vagy teljesen keresetképtelen hadirokkant atya 5, rendkívül nehéz anyagi vagy lakásviszonyok 5, kettőnél több testvér a testvérek számának megfelelő pont, menekült vagy hasonló katasztrófákon átment család 3, vagyontalan tisztviselőcsalád 2 pont stb. Természetesen a pontozási rendszerhez nem kellene mereven ragaszkodni, — ez inkább csak reális alapja lenne a tárgyalásoknak. Nem tenné feleslegessé a szív esetenként mérlegelő munkáját, — de gátat emelne az oktalan jóhiszeműséggel vagy jogtalan protekcióval szemben.

Ezeknek a szempontoknak kell érvényesülniük diákszociális intézményeink jövő fejlődésében, hogy az önszegély erkölcsi ereje mellett kialakuló diákgeneráció egészséges és életerős társadalma kitermelhesse magából az Istenben bízó, céltudatos, önmagát ismerő, reális gondolkodású, gazdaságilag művelt és önálló cselekvésre képes magyar ifjú típusát. Kétségtelen azonban, hogy diákjóléti intézményeinknek még sokat kell fejlődötök, a külföldi példák után mind szélesebb munkaköröket kell magukévé tenniök, hogy ezt a célt mielőbb elérhessék.

ACSAY LÁSZLÓ

FIGYELŐ

A PÁRIZSI GYARMATÜGYI KIÁLLÍTÁS

Az „armée d'épargnants“, a takarékoskodó, bankbetétgyűjtő, részvény- és kötvényvásárló francia polgár hadserege most nagy tömegekben bámulja a francia gyarmatok gazdagságát a párizsi koloniális kiállításon kint a vincennes-i tó partján — ugyanakkor pedig bent a minisztériumokban és nagybankokban már készen állnak a törvényjavaslatok és kölcsönkibocsátási tervezetek, amelyek szerint Franciaország a legközelebbi jövőben tizenegy milliárd (11.057,000.000) frankot fektet be gyarmataiba, ebből másfél milliárdot (1.598,000.000) ad maga az állam, tizedfél milliárdot pedig a bankok teremtenek elő az anyaországban kibocsátandó kölcsönökkel.

Ennek a gyarmatfinanszírozó akciónak sikerét készíti elő a vincennesi tűzijáték, amely Gyarmati Világkiállítás címmel bemutatja a francia közönségnek, hogy milyen nagy és gazdag az ő gyarmati birodalma és hogy milyen biztos és nagy kamatot talál a tőke a francia gyarmati vállalkozásokban. Bárhova tekint ma a francia polgár, minden a koloniális kiállításra emlékezteti; egy láthatatlan dirigens az egész közéletet mozgósította; új könyvek légiója árasztotta el a könyvesboltok kirakatait; a folyóiratok és napilapok „színes riportokkal“, politikai és gazdasági tanulmányokkal, anekdótákkal és hírdetésekkel terelik a közönséget Vincennes-be.

Akit csak a reklám lármája vonzott ki, az talál felhőkarcoló tomyokat, szökökutak és obeliszek erdőnyi sokaságát, körhintát, hullámvasutat, indián sátrakat, számtalan népvendéglőt, gyaloghintót, csónakot és elkápráztató tűzijátékot a tavon; az attrakciók között pedig csudálatos paloták emelkednek, Indokínából egy ősrégi öttomyú kmer-templom mását építették ide, olyan hatalmasan nagy, mintha piramisokból volna összetorlódvá, tizennégy méterre kiemelkedő talapzatra építették ötvenöt méter magasan, este vörösés-aranyos-sárgás sugarak öntik el az egész fantasztikus templomkolosszust, tomyai mögül váltakozó színű fénycsóvák rajzolódnak az égre; és alig tesz az ember néhány lépést, máris újabb csoda várja: nyugatafrikai vár, akkora mint egy hegy, és a várfalakon — akárcsak az idegenlégióról szóló filmekben — megtépzott gerendák és lövőrések szabadítják fel az ember fantáziáját. Ez a sok érdekesség természetesen beljebb invitálja a nézőt, bent pedig újabb számtalan bámulni való akad. A termekben egy-egy színpadszerűen megkonstruált bábjáték, olyan élethű, hogy sokszor megtorpan az ember; az egyik azt mutatja, hogyan szálltak partra Amerikában az első francia kolonizátorok a bokrok mögött leselkedő indiánusok között, a másikon egy ausztráliai sziget kikötőjét látjuk, amint a kulisszahajóról a néző lábaihoz hordják az árut, és így tovább; közben azonban szellemes és könnyen érthető grafikonok is megállítják a látogatót, érdekes színes képek alatt egy-egy frappáns mondat szól arról, hogy mennyi kihasználható kincse van a francia gyarmatoknak és hogy a francia kolonizáció nemcsak a franciák meggazdagodását jelenti, hanem a bennszülöttekét is, akiknek a franciák ajándékoztak vallást, kultúrát, szerszámokat — úgy, hogy bármilyen kevéssé is érdeklődjék valaki a politika és közgazdaság iránt, a sok látványosság

közben valósággal belecsempészik fejébe a legfontosabb alapismereteket a gyarmatokról.

Így tanulja meg a kiállítás közönsége, hogy az északafrikai gyarmatok pótolni tudnák az anyaország gabonaimportját, ha több agrárhitelt kapnának; hogy az elzászi bányák milyen fontosak ipari és katonai szempontból és hogy az indokínai bank milyen természetes segítője a francia politikának Ázsiában, de különösen Kínában, ahol most új piacra van kilátás; és hogy az a pénz, amit az anyaország a gyarmatokba befektet, nemcsak közvetlenül hoz kamatot, hanem közvetve is, mert minél jobban fejlődnek a gyarmatok, annál többet vásárolhatnak az anyaországtól.

A kiállítás, amelynek áttanulmányozásához jó néhány nap szükséges, ezek szerint valóban olyan, mint egy nagy politikai és közgazdasági lecke, amelyből a legegyszerűbb iskolázottságú polgár is látja, hogy milyen haszna lehet az államnak és minden egyes franciának a gyarmatokból és hogy milyen nagyszerű az a nemzet, amelynek olyan fiai vannak, mint a francia kolonizálás katonai-hősei, pap-, tanító- és orvos-misszionáriusai, kereskedői és bankárjai és hogy milyen szerencse és dicsőség az, franciának születni.

AKIT azonban nem a propaganda vitt ki Vincennes-be, hanem a gyarmatok iránt való politikai és gazdasági érdeklődés, az, ha kissé bizalmatlanul is nézi a főbejárat körül ágaskodó oszlopsorokat, amelyek egészen a legújabb német és cseh építészeti vonalakra emlékeztetnek és amelyek élőiről legalább impozánsak, oldalról tekintve azonban teljesen dekomponálódnak, — az bent a kiabáló attrakciók között is megtalálja a választ a maga kérdéseire. Az idegen megtanulja, hogy a tengerentúli francia országok (az angol dominiumi birodalom mellett) a világ legnagyobb gyarmatbirodalmát alkotják; hogy száz millió embert tartanak el, hétszázezer kilométernyi utat és hetvenezer kilométeres vasúti hálózatot tartanak fenn; hogy a franciák is a római birodalom örökösének tartják magukat; hogy a szuezi csatorna kereskedelmi igazgatása teljesen francia kézben van; hogy a francia szellemnek hány világhírű képviselője született a gyarmatokon; hogy a világnak milyen meglepően sok helyén lebeg a francia trikolór, több mint harminc különálló országban, ezek között azonban egyedül Óceánia száz nagy szigetet jelent; és hogy a francia gyarmatoknak az anyaországgal való árucseréje egyrészt jelentősen növekszik, másrészt pedig még tovább fejleszhető.

Hogy Franciaország külkereskedelmében milyen nagy szerepet visznek a gyarmatok, azt mutatja, hogy exportjának negyedrészt gyarmatainak adja el, viszont importjának csupán tizedrészt fedezheti gyarmatain.¹ Az anyaország és a gyarmatok árucseréjének fejlődésére vall, hogy az anyaország importja a gyarmatokról 1910 óta kétszeresére, a gyarmatokra irányuló exportja pedig háromszorosára nőtt és hogy így az anyaország kereskedelmi mérlege gyarmataival szemben több mint négy milliárddal aktív. Ugyanakkor a gyarmatok külkereskedelme nemcsak abszolúte nagy (az anyaország külkereskedelmi forgalmának éppen harmadrészét éri el), hanem ennek a külkereskedelmi forgalomnak felét magával az anyaországgal bonyolítja le. Ha e számokat egybevetjük az angol birodalom részei között való kereskedelmi forgalommal, azt látjuk, hogy a francia gyarmatokat összehasonlíthatatlanul erősebb gazdasági szálak fűzik az anyaországhoz, mint a dominiúumokat.

Egyébként, hogy a francia világbirodalom mennyire behálózza az egész földgömböt és milyen jól meg van szervezve, azt legjobban a Cité

¹ Franciaország exportja 50 milliárd, ebből a gyarmatokra 11 milliárd jut, importja 58 milliárd, a gyarmatokról 67 milliárd.

des Informations-nak elnevezett kolosszális épületben látja az ember. Ez az ad hoc emelt palota, amely akkora, mint a budapesti József-tér, a kupolája pedig ötven méter magas, az információs irodák gyűjtőhelye. Itt négy nagy térkép mutatja, hogy az egyes gyarmati birodalmak milyen hajózási, repülő- és rádióhálózatot tartanak fenn és hogy a legfontosabb nyersanyagok a világ mely pontján milyen nép kezén vannak. Ha ezt az élő grafikon az ember egybeveti a pavillonok egyéb adataival, be kell látnia, hogy a francia gyarmatoknak oly nagy nyersanyagkészleteik és kihasználatlan mezőgazdasági termelési lehetőségeik vannak, hogy csupán pénz és munka, tehát Franciaország számára mindössze idő kérdése az, hogy importjának mind nagyobb részét fedezze a maga gyarmatain és hogy így az európai nagy országok között amúgy is legautarchikusabb közigazdaságát még függetlenebbé tegye.

A gazdasági adatok mellett azonban a francia gyarmatosítás szociális eredményei is figyelemreméltók. Az ember e pavilonokban sokszor szinte megfélelkezik arról, hogy a kolonizátorok katonák és kereskedők voltak s hogy a franciák nemcsak azért ontották vérüket és kockáztatták tőkéjüket, hogy a vad népeket megtanítsák írni-olvasni, imádkozni, hogy kórházat, templomot, iskolát, kikötőket, utakat és vasutat építsenek számukra, hogy termővé tegyék földjeiket, hajózhatóvá folyóikat, hogy városokat emeljenek és intézményeket teremtsenek részükre és hogy valósággal megszervezzék egy-egy nép számára a maga modern társadalmát.

A kiállítás egyáltalában mindenütt hangsúlyozza, hogy a francia kolonizátorok elsősorban a humánus misszionáriusai. Úgy, hogy ha a katolikus missziók — amelyeket most éppen gyarmati külpolitikai okokból telepített vissza ugyanaz a Briand, aki húsz évvel ezelőtt száműzte őket — azt írták pavilonjuk tornyára, hogy „Allez, enseignez toutes les nations... et voici que je suis avec vous jusqu'à la consommation des siècles”, ezzel jellemezték egyúttal a francia közvéleményt is, amely valóban nemcsak a gyarmatokon, de még Európában is a népek tanítómesterének tekinti magát.

A többi gyarmatbirodalom pavillonja mindenesetre kevésbé akcentuálja a kulturális eredményeket. Hollandia egész kis pavillon-negyedeket épített ide, hogy mint a világ harmadik legnagyobb gyarmatbirodalma megfelelő külsőségekkel legyen képviselve. És ha Hollandiában gyakran találkozunk az ember vegyes gyarmati házasságokkal, itt megtaláljuk rá a magyarázatot: a holland királyság nem gyarmatairól rendez kiállítást (gyarmatot a holland alkotmány nem ismer), hanem a királyságnak tengerentúli részeiről. Hasonlóan nagyszabásúak Belgium pavillonjai, Portugália meglepően gazdag anyaggal jelent meg, annál feltűnőbb azonban az angolok távolmaradása, akik csupán a Cité des Informations-ban mutatnak be néhány egészségügyi statisztikát. Az olaszok Septimius Severusnak a Leptismagna-i romvárossal kiásott bazilikájának homlokzatát építették ide restaurált másában. Amilyen impozáns kívülről, annyira hiányzik belül a kiállítás anyagában a fasiszmus hangsúlyozása és az olasz gyarmatországok jelentőségének szemléltetése. Úgy hogy aki véletlenül nem győződött meg személyesen Afrikában a fasiszta kolonizálás néhány nagy eredményéről, az — ennek a kiállításnak alapján — nagyon jelentéktelennek hihetné az olasz gyarmatbirodalmat. Az amerikai Unió Washington lakóházának kópiáját építette fel az eredeti berendezés pontos másával együtt, Dániát pedig Greenland pavillonja képviseli.

HA PEDIG e seregszemle után az ember jól szemébe néz az egész francia gyarmati propagandának, amely a napisajtótól a szépirodalmi folyóiratokon át a finánc-szakkönyvekig terjed és ezekből, valamint az emberekkel

való beszélgetésekből igyekszik kihámozni, hogy milyen koncepció mozgatja a most megindult gyarmatfinanszírozó akciót, akkor körülbelül ilyen gondolatokkal lehet találkozni:

Ma, amikor a francia határokon áthallatszik a világ legnagyobb gazdasági épületeinek recsegése, a francia közvélemény is egyre jobban megtanulja becsülni Franciaországnak azt a gazdasági autarkiját, amelynek láthatatlan falán még a mostani világválság hullámai is megtörték. Ezen a falon azonban még nagy rések vannak, úgy hogy ha Franciaország még jobban akarja magát függetleníteni minden bekövetkező világválságtól, akkor ezeket a réseket be kell tölteni. Elsősorban úgy, hogy exportjának minél nagyobb részét helyezhesse el a maga gyarmatain, másodsorban pedig úgy, hogy nyersanyagimportját gyarmati termeléséből fedezhesse. Ezt a két célt eddig is igyekezett megközelíteni Franciaország azzal, hogy gyarmatait fölszerelte közlekedési eszközökkel; elősegítette a népességnek mezőgazdasági és ipari munkába való beletanítását; a kormányzóságok termelő és értékesítő szindikátusokat és szervezeteket szerveztek s ezeket ma is állandóan szubventionálja; a főbb gyarmatok számára külön bankokat alapítottak, amelyeknek prosperálását igen nagy privilégiumokkal biztosították, amikor pedig e privilégiumok lejártak, akkor a meghosszabbítás ellenében a francia kormány altruisztikus kötelezettségeket rótt a gyarmati bankokra, amelyek alávetették magukat kamatmaximálásnak és kötelezték magukat arra, hogy olcsó, sőt részben kamatmentes kölcsönöket adnak az agrárszervezeteknek és magántermelőknek. (Így a nyugatafrikai banknak tavaly tizenkilenc milliárd frankja volt kihelyezve mezőgazdasági kölcsönök formájában.) A bankprivilégiumok megújításakor az állam rendszerint részesedést vállalt a bankoknál és így szerzett befolyást az ügyek irányítására, érdekes azonban, hogy amint a termelőszervezeteket (az anyaországban és a gyarmatokon) úgy alakították ki a franciák, hogy az individuálisabb munkát és nagyobb egyéni kezdeményezést enged a tagok számára, mint a világ bármely más szervezeteti mozgalma, — éppúgy a gyarmati bankoknál is ügyel az állam arra, hogy az állami részesedés révén többé-kevésbé etatizált pénzüzetek ne váljanak állami szervezetté és hogy megőrizték magánvállalkozó szellemüket. E politika során az állam eddig több mint tíz milliárdot költött a gyarmatokra (ebből hét milliárd jutott Észak-Afrikára), a magántőke pedig harminc milliárdot fektetett be (főleg részben az északafrikai) gyarmatokba. Összesen tehát negyven milliárdja fekszik Franciaországnak gyarmataiban akkor, mikor az angol birodalom részei háromszáz milliárd frankot kaptak anyaországtól (köz munkák és vállalat alapítások formájában). Így érthető, ha a francia közéletben egyre gyakrabban hallatszanak hangok, amelyek azt követelik, hogy a francia pénzüzet a maga tőkeexportjával a külföld helyett inkább a gyarmatok felé orientálódjék, mert ha 1923 óta a gyarmati kölcsönök évi összege az anyaország pénzüzetén fel is emelkedett (mai mértékben vett) fél milliárdról másfél milliárdra (1929-ben), ugyanakkor a külföld tizenkilenc milliárdot vett fel a francia bankoktól, már pedig — úgy mond — nagyon kevés észszerűség van abban, hogy Franciaország ne a maga portáján helyezze el tőkéjét, hanem idegen országokban, amelyek most egyre súlyosabb válságokkal küzdenek. Ennek, a tőkeexportot a gyarmatok felé terelő mozgalomnak legfontosabb eseménye az volt, hogy a kormány törvényjavaslatot nyújtott be, amely a feladatot úgy akarta megoldani, hogy a háborús területek új jáépítését finanszírozó banknak, a Crédit National-nak működését a gyarmatokra is kiterjesztette volna. Ezt a nagybankok által pártolt törvényjavaslatot azonban a szenátus elutasította, mégpedig azzal a megokolással, hogy az új gyarmati hitelszervezetnek „autonómnak és speciálisan gyarmatinak“ kell lennie. Ezek után most az a terv, hogy külön társaságot

alakítanak, Credit Colonial névvel, amelynek száz-százötven milliós alaptőkéjét a francia nagybankok, a gyarmati bankok és a vezető gyarmati vállalatok fogják jegyezni. Ez a bank bocsátani ki azután a már előkészítés alatt álló tizenegy milliárdos kölcsönöket követő további gyarmati kölcsönöket.

Emellett azonban messzebbmenő elgondolások is fölfedezhetők a francia gyarmatpolitikában. Gazdasági irodalmukban ugyanis gyakran találkozik az ember azzal a megállapítással, hogy a gyarmati termelés finanszírozásán túl magát a gyarmati termelést is meg kellene szervezni, mégpedig azzal a céllal, hogy az egyes termelési ágak ne csináljanak egymásnak fölösleges konkurenciát, hanem központi tervek szerint egészítsék ki az anyaország termelését. Ezek szerint központi szervezet osztaná fel a termelési ágakban a tudományos kutatások és próbatelepek költségeit, ez írná elő egyes túltermelt cikkekben a termelésnek egy-egy évre való abbahagyását, ez szervezné meg a gyarmatközi kartelleket és az anyaországban való fogyasztási reklámot és ez az intézmény irányítaná a mezőgazdaság és ipar racionalizálását is, ügyelve a német példa tanulságaira, ahol a kellő átmenet nélkül való túlzott mechanizálás állandósuló munkanélküliséget okozott.

EZEK A TÉNYEK jellemzik a francia gyarmatpolitika eddigi útját és ilyen elgondolások jelölik ki annak további fejlődését. Mindenesetre érdekes, hogy a francia nép az anyaországban a világ legindividualistább gazdasági berendezkedését hozta létre, ugyanakkor azonban gyarmatain a magán-gazdálkodást kooperatív keretbe foglalja; és hogy az a francia kormány, amely a gazdasági Pán-Európának és a gazdasági leszerelésnek gondolatát hirdeti, odahaza éppen ellenkezőleg a gazdasági autarkiát fejleszti.

Az ellentét e divergáló gondolatvonalak között valóban nagynak látszik, hiszen a többi európai nemzet nem ismer átmenetet az individualizmus és a kooperatizmus, valamint a nemzetközi együttműködés és az agresszív elzárkózás között. Franciaországban viszont, sokkal inkább, mint bármely más népnél, a két pólus között ott van — nem az arany középút — hanem a nacionális szolidaritásnak gondolata és érzése. Azé a szolidaritásé, amely legutóbb öt évvel ezelőtt Európa szemeláttára nyilatkozott meg, amikor a frank megmentésében Poincarét mindenki egyfórmán támogatta és amelyhez hasonló összefogást a háború óta egyetlen európai nép sem tanúsított.

A szolidaritás — ez nagyobb erőssége Franciaországnak, mint a hadserege és a pénze.

Párizs, augusztus.

FREY ANDRÁS

BABITS MŰFORDÍTÁSAI¹

ELŐTTEM az egyetlen teljes asszimilációja valamely költőnek, ha „megpróbálom lefordítani“ — vallotta Babits a Dante-fordításhoz írt tanulmányában. Művészönzés lappang a mondat mélyén; azért fordít, hogy birtokolhasson. Minden nagy fordító a maga számára hódít, amidőn idegen kincsekhez nyúl, ez különbözteti meg a fordító mesterembertől, aki a „köz-kincsétevé“ nemes buzgalomával fog munkához. A legszemélyesebb stílus-éhnényből lesz a mindenkét megkapó szépség. De a hódítás egyben meghódolás is, a felhasználás szolgálat az igaziaknál; rejtett törvényszerűség

¹ Babits Mihály, Oedipus király és egyéb műfordítások. Athenaeum, 1931.

csalja ki éppen az idegenszerüből az eredetit, az alkalmazkodásból a nyelvünk gazdagodó színeit, a formahűségből a magyar ízt, az alázatos fordítóból a költőt. Babits, akárcsak Kazinczy, bravúr és áldozat egybevelésének fogta fel a fordítást; munkái remekbekészült sorában az egyre öntudatosabb és felelősségteljesebb művész kerül szemünk elé.

Költői egyéniségének mélyülését fordításain ugyanúgy nyomon követhetjük, mint eredeti lírájában. A fiatal „szabad zsákmányoló“ ezer versélmény közt hánykolódott, stílusízletés hajtotta költőtől-költőhöz. Mohón kóstolt ízekhez mérte a magakeverte italt. Egyszer technikát próbált ellesni, virtuóz feladatokon próbálta erejét, a lehetetlen megvalósításán, a Poe-versek szédítő ujjgyakorlatain. Máskor az idegen vers ürügyén szavak buja áradásának örült és ráduplázott Wilde Charmidesének fülledt szépségeire. Kedvenc angol költőinél már egyensúlyba került önkény és tisztelet, zenéjüknek legjobban megfelelt a babitsi színezés, lágy szenvedéllyel omló mondataikban legjobban magára talált. Szerzett verskészség és egyénivé formált nyelv a nagy feladatokhoz simultak azután, Dantét, Sophoklest, Goethét, Shakespearet szólaltatták meg, a túláradás helyett a magafékezés erejével, a régi dekoratív gazdagságot feszültebb egyszerűsége cserélve. A Babits-vers, eredeti és fordított, befelé lesz egyre nyugtalanabb, míg a felszínen a szavak kisimulnak, elnyugosznak.

Megcsendesedésük azonban csak látszólagos. Senki sem szabadulhat egyénisége béklyóiból és az ő egyénisége végeredményben nem a feloldódást kívánja, hanem a kielégítetlenséget. Nem teremti meg magának az antik nyugalmat, mint Goethe, csak eped utána, mint Keats vagy Swinburne. A leghidegebb forma is áttüzesedik nála, mint lázbeteg a kötés. Stílusa bármilyen egyenesnek látszódjék, fölébe hajolva folytonos ideges remegéseket érzünk keresztül, a dikció szakadozását, a ritmus zihálásait. Mindig van benne valami felfokozott, szavai oxigéndús levegőben élnek, a hangszínezet egy árnyalattal izgatottabb, a nyomaték egy fokkal erősebb a rendesnél. Sokat emlegetett alliterációs, asszonáncos színjátékaiban, dekoratív ötleteiben is belső nyugtalansága áramlik át a vers testébe. Páratlan szépségeket tud elérni velük, de néha az eredeti ellenére. Ahol a két hang színmámorával vagy muzsikájával rokon (Shelley, Verlaine), ott szinte hallucináló hűség a szépség mellett az eredmény. A Baudelaire-fordítások indaszerűen egybefonódó mondataikkal, perverz pompájú szavaikkal, ornamentikájukkal tökéletes illúziót keltenek, de valahogy úgy, mintha a Rossz Virágaiból egy-egy fiolába sűrítette volna össze az édes mérgeket. A baudelaire-i hangulatot keltik, de a baudelaire-i puritán sorok nélkül. Baudelaire mondata; „Les beaux yeux sont las, pauvre amante! Reste longtemps sans les rouvrir“ Babitsnál így cizellálódik: „Fáradt szemed, szegény szerelmem, hagyd hűnyva hosszan.“⁶¹ Az „arbres qui frissonnez autour“ — „ti fák magányos borzama“-ra élesedik, a „dans un sommeil, douteux comme la mort“ „a halálédes álom csábjá vonz“ kígyózásává alakul. Egy-két példánk, amelyet szaporíthatnánk, csak jelzi a különbséget, amely Babits minden ízében elektromosan vilódzó átültetését az eredetinek látszólag közömbös vezetékben keringő áramától elválasztja. Nem két különböző értékű verssel, két eltérő költői temperamentummal van dolgunk; a stílus árnyalatai erre a lényegre árulkodnak.

Még élesebben kirajzolódik az eltérés a klasszicizáló Goethével találkozásnál. Iphigenia-fordítása egyenrangú társa az eredetinek, pontos is, de hangszínében mégis más. Izgatottabb, sietőbb, zsúfoltabb, a lelkek egymásnak feszülését szavakba jobban átjatszató, mint mintája; érzéki ti

a goethei elvontabb nyelvet, meggyorsítja a kényelmesen haladó dikciót, megtöri az ünnepélyesen bontakozó periódust. Ezt az utóbbi körülményt és idegeőbb, frissebb szóhasználatát pedáns támadásban ellene fordították, hatásukat teljesen félremagyarázva. Babits egyéniségének megfelelően inkább a goethei stílus drámaiságára, mint klasszikus pátoszára hangolódik; modernségét érzi közel magához, az antik fikció merev nyugalma már nem. Hangja zaklatott, kevésbé kiegyensúlyozott, inkább a valódi, mint az eszményített görög tragédiára emlékeztető. A klasszikus deklamálást néha elejti, érdekes ilyenkor Kis Jánost, a jóval gyengébb fordítót melléje állítanunk, aki kortársi ízlésével éppen ebből nem enged. Csak egyetlen kis példát ízelítőnek. Klytaemnestra lelke a fűriakért kiált: „Verfolgt den Verbrecher! Euch ist er geweiht!“ Babitsnál a bosszú láza tombol: „Üzzétek! Utánna! Hajrá! Tietek!“ Kis János ragaszkodik az ünnepélyességhez: „Utána fussatok! Zsákmánytókó!“

Oedipus kétségbeesésében már az ő igazi hangja szól. Csodálatos, érett nyelven szólaltatja meg a legtragikusabb tragédiát, a költő szuverén erejével kerül el a kényszeredett fordulatokat, az alpátoszt, a nehézkes körülírásokat, amelyek görög drámafordításainkat a hang méltósága címén élvezhetetlenné teszik. Az örökös félmultat, ezt a szegényes antikizáló eszközt sem érzi kötelezőnek. A görög stílus egyszerre köznapi és emelkedett; Babits is a valóság természetes beszédét feszíti pattanóvá a sorharcokban, festi komor zenével a kar dalok lírájában, erősíti tragikus zúgásig Oedipus kitöréseiben. Az óklasszikus tiráda már nem értelmi, szentenciózus, logikailag tagolt; lírai lendület sodorja a csúcsig, nyugvópontjai a szenvedély kifulladásai. Babits cicomátlan kifejezésekkel, tömör mondatai erejével adja meg fojtott energiáját. Hatását egyszerű eszközökkel néha a végletekig fokozza, így a megvakítás elbeszélésében, ahol tompa zuhanással ismétlődő szavak lopják lelkünkbe a borzalmat.

Így nyögve és pilláit fölemelve szűrt
és újra szűrt. Vérrel festette arcait,
kifolyt szemének vére, és nem csöppeket
csurgatott rajta végig: zápor volt a vér
az ő arcán, fekete zápor és vihar.

Shakespeare „Viharjában szabadon bontakozhatott egyénisége és stílusa s a fordítás nyelvi színeivel méltó párja Arany „Szentivánéji álmádnak. Szó és mondat itt egyformán úr; mindkettőnek meg kellett adni a magáét. A vers szilaj szárnyalásától a pusztá csengéssel játékiig, Ariel tündérénekétől Caliban nyers morgásáig, Prospero rezignált bölcsességétől a részeg szolgák tréfáiig minden hangot szerencsésen talál el. A babitsi ékítmények a kései Shakespeare szubtilis nyelvének tolmácsolásában nagyon a helyükön vannak. „S a légben tűntek, lenge légben tűntek.“ (Are melted into air, into thin air.) „Száz zengő szernek zúg fülemben olykor zenebonája.“ (Sometimes a thousand twangling instruments will hum about mine ears.) „A vihar“ álmvilága legközelebb állott lelkéhez és drámafordításai között stílusra gazdag varázsával kétségtelenül ez a legkülönb.

HALÁSZ GÁBOR

KÜLPOLITIKAI SZEMLE

A német krízis. Brüning erélyes rendszabályai és látogatásai, a két angolszász hatalom szerepe. — Az angol-francia viszony, a font válsága, a takarékoság kérdése; a munkáskormány a pártok között; a Bank of England helyzete. — Az osztrák válság. — A nemzetek azonos feladata a mai krízisben

A NÉMET BIRODALOM gazdasági és pénzügyi helyzete az elmúlt hónap folyamán szembeötlő javuláson ment keresztül. Ennek kormányzati, nemzetgazdasági, lélektani és külpolitikai okai vannak, amelyeket Brüning kancellár Rómába való utazása előtt tartott rádió-beszédében őszintén és megkapóan foglalt össze. Megállapította, hogy Németországnak hosszúlejáratú külföldi kölcsönre a nemzetközi pénzügyi piacok mai helyzetében nem lehet számítani. Ahhoz, hogy ilyen kölcsönt kaphasson, mondotta, idegen államok garanciájára lenne szükség, aminek elérése „részben alkotmányjogi, részben pénzügyi-technikai okokból“ nem lehetséges. (Azt már nem mondotta a kancellár, hogy ilyen kontemplált nagy kölcsön — 2 milliárd márkáról volt szó — felvétele nem is oldaná meg a helyzetet és nem is lenne kívánatos, mert csak növelné a különben is teljesen eladósodott Reich terheit, felhasználni pedig kényszerűen csak folyó kiadások fedezésére és nem produktív befektetésekre lehetne. Különben az ú. n. Layton-jelentés a Birodalomban kihelyezett rövidlejáratú hitelek prolongálásáról — Stillhalte-Bericht — is megállapítja az ilyen kölcsön pénzügytechnikai kivihetlenségét.) „Ezért“ — folytatta Brüning — „Németország elsősorban önmagára és saját erejébe vetett bizalmára van utalva . . . Külső segínyt csak az kap, aki önmagán tud segíteni és ezzel a külvilág bizalmát megnyeri.“ A német birodalmi kormány tehát megmutatta, hogy kormányozni tud és akar. A gyors és drasztikus rendszabályok egész sorával lepte meg nemcsak a német gazdasági életet, a német polgárt, hanem a külföldet is. Kétségtelen, hogy a rendeletekbe hibák csúsztak be, egyrészt, mert — truízus ugyan, de mégsem tartjuk céltalannak leírni — nincs olyan kormányrendelet és nincs olyan cselekedet, amelyben hiba ne lenne, másrészt, mert precedensnélküli helyzetben rendkívül gyorsan kellett cselekedni és Brüningre éppen az jellemző, hogy tenni kész és tetteiért vállalja a felelősséget. Azonban, ha egy hónap távlatából nézzük az intézkedéseket és következményeiket, meg kell állapítanunk, hogy a birodalmi kormány az óriási problémát helyesen fogta meg és majdnem teljes siker koronázta eddigi erőfeszítését.

A bankzárlat elrendelése után négy nappal, tehát amikor a pénzintézetek újból való megnyitására került a sor, a birodalmi alkotmány rendkívül ruganyos szükségparagrafusára hivatkozva, a kormány példátlanul szigorú rendeletet adott ki — július 18-án—a tőkemenekülés ellen. Legutóbbi szemlémben rámutattam arra, hogy a német krízis egyik kísérőjelensége és ennek következtében egyik oka a német tőkepatkányok menekülése volt a süllyedőnek látszó hajóról. Ez a kiözönlés a legutolsó hetekben olyan méreteket öltött, hogy, newyorki információk szerint, állítólag az amerikai bankokhoz június folyamán átutalt német tőkék összegének megdöbbentő nagysága egyik oka volt Hoover elnök hirtelen akciójának. A birodalmi kormány rendelete drákói szigorral sújt le és tízévi fegyházzal, értékelkobzással és pénzbüntetéssel fenyegeti azt, aki a Reichsbanknak nem jelenti be külföldön lévő követeléseit vagy a birtokában lévő idegen fizetési eszközöket. A bejelentési határidő augusztus 4-én telt le és a hírek szerint várakozáson felüli nagy összegeket jelentettek be külföldi követelésképpen a Reichsbanknál. Ezek összeszámlálása még tart, úgy látszik, a Reichsbank nem kívánja bevonni ezeket a követeléseket és így nem szerepelnek kimutatásaiban (eddig nyil-

ván már csak azért sem, mert hiszen épen most, augusztus 16-án kellett a Reichsbanknak a három nagy jegybank által adott 100 millió re-eszkomptitel háromhavi meghosszabbítását elérni). Viszont a Reichsbank kimutatásai közlik a külföldi fizetési eszközökben mutatkozó emelkedést, tehát pontosan meg lehet állapítani, hogy július 1-ától augusztus 7-éig nem kevesebb, mint kerek számban 183 millió márka értékű idegen fizetési eszközt (bankjegyet) bocsátottak eladás formájában a Bank rendelkezésére, ami eléggé jelzi azt, milyen jelentékeny összegek lehetnek külföldi — habár részben valószínűleg nehezen likvidálható — követelések formájában német állampolgárok vagy vállalatok birtokában! Bármily felháborodást és félelmet keltett is tehát ez az egészséges intézkedés azokban a német bank- és nagyipari körökben, amelyek a Birodalom iránti kötelességük teljes figyelmen kívül hagyásával igyekeztek márkáiktól szabadulni és a birodalmi valutát aláásni, a kormány kíméletlen, de céltudatos eljárása teljes sikert eredményezett. Éppen ilyen céltudatosan és a vállalt felelősségtől nem húzódva, adta a kormány a Birodalom garanciáját a megingott Danat-banknak, lépett be preferenciális részvények vállalásával a Dresdner Bankhoz, szanálta a brémai Schröder-bankházat és az Allgemeine Deutsche Kreditanstaltot, amivel helyreállította a bankokba vetett bizalmat és megakadályozta azt, hogy a pénzügyintézetek újból megnyitásakor a közönség megrohamozza ezeket. Ugyanakkor, amikor garanciákat vállalt és a bankokhoz nagy részvényesként lépett be, azt is programjába vette, hogy az összes pénzügyintézetek felett állami ellenőrzést gyakoroljon. Ennek a terve még nem alakult ki egészen, de alig kétséges, hogy Brüning, a birodalmi diktátor, bankdiktátort fog állítani a magántőkének ügylátszik nem mindig a szükséges óvatossággal és lelkiismeretességgel eljáró kezelői fölé. Végül a Birodalom részvételével megalapított Deutsche Akzept und Garantie-Bank, amelyben az összes nagybankoknak részt kellett venniük, biztosította a zavartalan hitelellátást és szintén hozzájárult a bizalom helyreállításához.

Nagy erőfeszítéseket tett a kormány abban az irányban is, hogy a külkereskedelmi mérleget, mely júliusban már 289 millió márkával volt aktív, még jobban megjavítsa. (Az első hét hónap kiviteli többlete 1.226 millió márkát tett ki, 256 millióval többet mint az 1930 év ugyanezen szakában!) Az importot majdnem teljesen megfojtó rendeletét ugyan hamarosan vissza kellett vonnia, mert kockáztatta, hogy represszáliák következtében az export is nagy mértékben csökkenne. Az infláció elkerülésére szolgált a bankráta többszöri drasztikus emelése 15%-ra, amely lehetővé tette, hogy a hiteleket a legszűkebb keretek között tartsák és azt is, hogy, amint a körülmények engednék, le is szállíthassák a bankkamatlábát. Mindezeknek a rendszabályoknak eredményeként a bankjegyforgalom július 31-től augusztus 15-ig 216 millió márkával csökkent, míg a fedezet kerekében 73 millió márkával, a fedezeti arányszám tehát 361%-ról 397%-ra emelkedett! Lehetővé vált továbbá a pénzügyintézetek elég korai, fokozatos megnyitása: augusztus 5-én a letétközpontok nyitották meg kapuikat és teljes mértékben a közönség rendelkezésére állottak, augusztus 8-án pedig a takarékpénztárak is. És ha ezen az utóbbi napon elég jelentékeny kivételek voltak is, ennek oka már nem a bankokba vetett bizalom hiánya, hanem az augusztus 9-1 porosz referendum következményeitől való félelem volt.

Hogy a nemzeti szocialisták (Hitler), a nemzeti párt (Hugenberg), a német néppárt (Stresemann volt pártja!) és a kommunisták perverz vadházasságából alakult alkalmi koalíció támadása a Birodalom biztonsága ellen olyan teljes vereséget szenvedett, mint amilyennel a porosz országgyűlés feloszlatására irányuló népszavazás járt, ahhoz azon az érzésen kívül, hogy a németek

ma kormányzottnak érzik magukat (erre a tudatra a németeknek talán inkább van szükségük, mint a világ bármely más népének), a Birodalom külpolitikájának változása és a világpolitikai helyzetnek a párizsi és római látogatások s a londoni konferencia utáni alakulása is hozzájárult. Nem lehet elzárkózni az elől a benyomás elől, hogy, amennyire hibás volt a Birodalom külpolitikája, mielőtt Brüning maga kezébe nem vette, annyira megváltozott hangja, viselkedése, tehát a benyomás, amit gyakorol, amióta ez a kétségtelenül nagy formátumúnak mutakozó férfiú személyesen vette gondozásába a Birodalom kifelé irányuló életérdekeinek védelmét. Nemcsak, hogy komoly és egyenes, de — mégsem tapintatlan fellépésével még Párizsban is jó benyomást keltett, hanem sikerült neki elkerülnie, hogy Lavallal szemben bármilyen módon lekösse magát, anélkül, hogy ezzel bizalmatlanságot keltett volna. Ha ítéletünkben nem csalódunk, — s ezt Brüning fentidézett beszéde is megerősíteni látszik — a kancellár belátta, hogy a kétségbeesés és kétségbeesés politikája — a „Katastrophenpolitik“ — nem vezethet eredményre. Viszont azt is érezhette, hogy ha megalkuszik a Laval-kormány s a francia közvélemény követelményei alapján, akkor egy tál lencséért eladja a németiség jövőjét. Ezért jött arra rá, hogy Németországnak elsősorban önmagára kell támaszkodnia, hogy áthidalja azt az időt, amíg az európai és világhatalmi csoportok világosabban kialakulnak és Németország útját pontosabban meg lehet jelölni.

Németország sorsa, még negatív erejénél fogva is, döntően befolyásolja nemcsak az európai kontinens többi hatalmainak, hanem az Egyesült-Államoknak boldogulását is. MacDonald, Henderson és Stimson berlini látogatása alig néhány nappal a londoni Konferencia után nyilván mutatta, hogy az angolszász hatalmak milyen súlyt helyeznek a Birodalom gazdasági és pénzügyi egészségének helyreállítására, sőt a birodalmi kormány fennmaradására is mai összetételében — és végül a Birodalommal való igen barátságos viszony ápolására. Ma az angolszász hatalmak nincsenek abban a helyzetben, hogy a londoni Konferencia negatív határozatainak — tehát a központi bankok kölcsöneinek meghosszabbításán és a Németországban még elhelyezett rövidlejáratú hitelek fenntartásának biztosításán — túlmenően nyújthassanak segítséget. Ezért azt ajánlják a birodalmi kormánynak, segítsen önmagán, igyekezzék a Franciaországgal való jó viszonyt: „az európai béke e tartópillérét“, helyreállítani és megerősíteni. Közben nincs kizárva, hogy a leszerelés kérdésében közvetítenek és Németországot (a második zsebalkót és a német-osztrák vámúniót illetően) engedékenységre bírják — későbbi kompenzációk kilátásbahelyezésével. Nyitva marad azonban a kérdés, vajjon a két angolszász hatalom közeledése és szoros együttműködése a kontinensen nem jelent-e tényleg visszatérést a tradicionális brit politikához, a nagy kontinentális koalíció gondolatához bármely hegemóniára törekvő nagyhatalom ellen? Nincs tehát kizárva, hogy Brüning felismerte azt a szerepet, amely a Német Birodalomra a két mindinkább egymással szembekerülő hatalmi csoport között vár. A kancellár és Curtius római látogatása s a fényes fogadtatás, amelyben Mussolini, ki személyesen jelent meg a pályaudvaron is, részesítette a Birodalom képviselőit, szintén igen értékes elem ebben a nem érdektelen, de komplikált politikai játékban. Kétségtelenül nem véletlen, hogy a római látogatás s a fasizmus nagyrabecsülésének és bizalmának megnyilvánulása éppen a porosz referendumot megelőző napokba esett. A fasizmus barátságával kérkedő Nácik választói tapasztalhatták, kinek a kormányzására vet súlyt a Duce, Olaszország, a Birodalom és Európa érdekében. Az az igen szívélyes mód, ahogy a német kormány Lávait és Briandt meghívta Berlinbe s ahogyan erre Laval személyesen telefonon felelt Brüningnek, kérve a látogatásnak a genfi közgyűlés

utánra való elhalasztását, bárcsak külsőségekben megnyilvánuló jele annak, hogy a bizalom visszatérőből van s hogy a Birodalom — vagy talán helyesebben Brüning — politikáját Párizsból nem nézik olyan bizalmatlansággal, mint az utolsó hónapok folyamán.

A NYERSANYAG-ÁRAK további megdőbentő esése, — a gyapot ára, az amerikai termés növekedése következtében, olyan mélyre esett, amilyen mélyen 30 év óta nem volt — a munkanélküliség emelkedése (Angliában az augusztus 10-i listák szerint 2,714.359 munkanélkülivel rekordmagasságot ért el!), a tény, hogy a világ legnagyobb államai növekvő költségvetési deficittel küzdenek: mind azt mutatják, hogy igen nehéz télnak nézünk elébe. Mégis a fentjelzett gazdasági, pénzügyi, lélektani és világpolitikai jelenségek, az erőknél a katasztrófa pillanatában való összefogása, amit Németország mutatott, igazolni látszik azt a nézetünket, hogy a világválság az elmúlt júliusban érte el tetőpontját. Azóta talán a vörös vértesszékék útban vannak, hogy friss erőt és gyógyítást hozzanak a beteg testrészeknek. A francia kormány és a vezető pénzügyi körök is belátták, hogy a britek türelmének húrját sem lehet túlfeszíteni. A francia hitelezők támadása következtében, amellyel az Angliába kihelyezett rövidlejáratú hiteleiket felmondták és visszavonták, a Bank of England július 8-tól augusztus 1-ig nettó 33 millió font sterling aranyat veszített (aranykincse 165 millióról 132-re szállt alá). A fontkövetelések eladása következtében beállott folyamatot, mely a francia frank árfolyamát állandóan az aranyponthoz fölött tartotta, tehát az arany effektív kivitelét Londonból előnyössé tette, a Bank of England kétszeri kamatlábemelése 4½ %-ra egyedül már nem tudta megállítani. Ez volt az a pillanat, amikor a Francia Bank is megemlékezett szolidaritási kötelezettségéről és — a lehető legudvariasabb formák között — hajlandónak mutatkozott arra, hogy jelentékeny hitelt nyújtson a Bank of Englandnak. Ezt az eredetileg tervezett üzletet Snowden kincstári kancellár megíúsította, mert az volt a gyanúja, hogy a franciák politikai presszióra használnák fel ezt a kétoldalú kölcsönüzletet. A Treasurynek sem volt azonban kifogása az ellen, hogy a newyorki Federal Reserve Bank és a Banque de France együttesen 50 millió fontos reeszkompt hitelt nyisson a Bank of Englandnak a font megszilárdítására.

A font gyengülésének okai természetesen komplexek. Visszavezethető elsősorban Nagybritannia kölcsönpolitikájára: hiszen kompenzáció nélkül engedett el kontinentális adósainak, beleértve Franciaországot is, igen jelentékeny összegeket, — amelyek nagy részével ma tartozik ugyanezeknek az adósainak. Saját adósságait pedig az Egyesült-Államokkal szemben, az eredeténél valamivel alacsonyabb kamatszolgáltatással ugyan, de teljes tőkeösszegeiben elismerte és fizeti. Az arany-standardra való visszatérés megdrágította termelését és az életet is. Ezzel egyidejűleg csökkent a brit ipar versenyképessége a nemzetközi piacokon és, a nemzetközi hajózási versengés emelkedésével, Nagybritannia kereskedelmi tevékenysége is hanyatlott. A növekvő munkanélküliség a kül- és belföldi adósságok kamatszolgáltatásával együtt a kibírhatalanságig megterhelte a költségvetést; a súlyosbodó adóteher pedig aláásta az angol tőke teljesítőképességét.

A font válságához hozzájárult az is, hogy London, a világnak ez a ma még mindig legnagyobb hitelközpontja, igen jelentékeny részben hosszúlejáratú hitelekben keres remuneratív tőkeelhelyezést; saját jelentékeny és csak rövidlára elhelyezést kereső tőkéit (a City ma is a legfontosabb akceptpiac), továbbá a külföldről, főként Franciaországból nála elhelyezett rövidlejáratú hiteleket pedig zsírójával ellátva, rövidlejáratú hitelekben helyezte ki, azonban a mai kritikus helyzetben, éppen Németország, Dél-

Amerika és a Domíniumok válsága következtében, ezek jelentékeny részét — összesen kb. 200—250 millió fontot — nem képes mobilizálni. Hogy a szituáció hirtelen kritikussá vált, annak oka kétségtelenül a francia hitelezők viselkedése. Vájjon a franciákat ebben kizárólag hitelek miatti aggodalom vezette-e, vagy pedig politikai meggondolás, sőt talán rosszindulat is, azt nehéz eldönteni. A valószínűség az, hogy fontköveteléseik felmondását presszióként akarták felhasználni Anglia ellen egyrészt, hogy anyagi eszközökkel ne jöhessen Németország segítségére, másrészt, hogy a németek ellenállását Franciaország követeléseivel szemben ne támogathassa. Ha tévedtek is abban, hogy a briteket ilyen eszközökkel lényeges politikai engedményekre, illetve helyesnek felismert politikájuk feladására lehessen kényszeríteni, kétségtelenül bebizonyították, hogy London ma pénzügyileg függőségben van Párizstól. Viszont nem kétségtelen az sem, hogy London ennek a tételnek bizonyítását sem elfelejteni, sem megbocsátani nem fogja. Nyers hatalma könyörtelen bizonyításával Franciaország aligha nyert többet, mint amennyit Anglia és alighanem az Egyesült-Államok elhidegülésében, tehát politikai súlyban és a lélektani erők imponderabilitáiban veszíthet.

A Brit Birodalom azonban, mindettől eltekintve is, kétségtelenül igen súlyos gazdasági és pénzügyi válságban van. A nemzeti kiadások megvizsgálásával a folyó év márciusában megbízott s főként üzletemberekből álló bizottság jelentését július 31-én tették közzé. A bizottság többsége ebben a jelentésében arra a következtetésre jutott, hogy, ha csak igen drasztikusan nem csökkentik a közkiadásokat, akkor 1932-re már csak erősen deficitcsökkentést lehet produkálni. Ez a figyelmeztetés felrázta az egész brit közvéleményt, mert azt a benyomást ébresztette, hogy lényegesebb megtakarítások nélkül nemcsak a jövőévi, hanem már az ezévi költségvetésben sem lehet elkerülni a jelentékeny deficitet. A jelentés megállapítása szerint, hogyha az 1932-ös év jövedelmei elérik az 1931 évi előirányzatot — „és ez igen optimista feltevés“ füzi hozzá a jelentés — már akkor is csak úgy lehet kiegyensúlyozni a költségvetést, ha 120 millió fontot főként takarékoskossággal és részben új adókkal fedeznek. A bizottság ajánlatai szerint a megtakarításnak legalább is 96 millió font sterlinget, kb. 2700 millió pengőt kell kitennie és elsősorban a munkásbiztosítás államterheinek 66'5 font sterlinggel való leszállításában kellene állnia; további 13'6 milliót a közoktatási költségvetésből és majdnem 8 milliót az útépitési kiadásokból akar megtakarítani. (Nem érdektelen, hogy Franciaország kivételével, amely, a legkonzervatívabb kistőkés eldorádójaként, szociális kiadásait alig emelte a háború óta, szinte kivétel nélkül minden állam költségvetése a szociális és kulturális kiadások jelentékeny növekedését mutatja fel 1919 óta: tagadhatatlan, hogy itt világszerte állunk szemben.)

Snowden, régikeletű tervei szerint, jelentékeny megtakarítást óhajtana elérni az államadóssági kötvények egy részének konverziója által, amivel i—i %%-kal reméli a kamatszolgáltatást leszállíthatni. Erre önkéntes konverzió formájában csak akkor lehet kilátás, ha a kötvények tulajdonosai hozzájárulnak. A City bankárai, akikhez Snowden fordult, joggal felelték tehát a kötvénytulajdonosok nevében, hogyha tőlük 30 usque 45 millió font áldozatot kívánnak, akkor hozzák előbb rendbe a költségvetést: szerezzenek érvényt a Sir George May elnökle alatt állott bizottság javaslatának.

A bizottság két munkáspárti tagja azonban igen éles kritikában részesítette a többségi jelentést, amely szerintük — és a munkáspárt sajtója széles körben állt mögöttük — a deficit egész terhét a munkásosztályra és a kisjövödelműekre óhajtja hárítani vagy „munkaalakalmakat“ pusztít el. A munkáspártnak legalább is egyik szárnya a munkanélküliség mai mértékű fenn tartását *conditio sine qua non*-nak tekinti és azzal fenyegetőzik, hogy a kor-

mány ellen fordul, ha ehhez hozzányúlna. Ez a szárny tehát kényszer-konverziót követel és a jövedelmi és vagyonadó emelését, ami pedig — az adózás Angliában már úgyszólván töképező jelleggel bír — a termelési lehetőségeket bénítaná meg, tehát végeredményben jobban sújtaná a munkásosztályt, mint a munkanélküliségi biztosítási járulékok felemelése, illetve az illeték-telen segélyszedés megszüntetése.

MacDonald kormánya így az elé a dilemma elé van állítva, hogy az alsóház másik két pártjának támogatásával — saját pártjának egy igen tekintélyes része ellen—kompromisszumos takarékosági megoldást visz keresztül, vagy pedig kénytelen a nemzethez fellebbezni. A látszat az, hogy MacDonald és Snowden, akik teljes mértékben belátják a drasztikus, tehát a munkásbiztosításra is kiterjedő megtakarítások szükségességét, az előbbi alternatíva felé hajlanak. Erre vall a három párt vezéreinek hirtelen összehívott konferenciája, amelyen végleges megállapodások ugyan nem jöttek létre, de a kormány annyit megállapíthatott, hogy ha olyan takarékosági javaslatot tesz, amely a terheket valóban egyenletesen osztja el, akkor ehhez megnyerheti a két másik párt támogatását. Ha azonban a munkáspárt doktrínáinak befolyása érvényesülne, akkor nem maradna más hátra, mint lemondani vagy megszerezni a király hozzájárulását a Parlament feloszlatahoz, azaz a nemzetre appellálni, amivel együttjárna az, hogy a munkáskormánynak le kellene mondania az indiai kérdés megoldásáról és a Leszerelési Konferencián való részvételről, vagy legalább is egy bizonytalan választás esélyeivel kockáztatnia kellene mind kettőt. Talán csak a munkáspárt októberi évi konferenciája fog dönteni a párt és a kormány következő politikájáról, de talán az események gyors fejlődése, a szakszervezetek állásfoglalása siettetni fogják a megoldást kormányválság vagy új választások irányában. Mert hogy képesek lesznek-e MacDonald és Snowden — az öregek, a konzervatívok — még egyszer magukkal ragadni a pártot — az több, mint kérdéses. Különösen, mert hiszen már az is kérdéses, egymásközött meg tudnak-e egyezni a munkanélküli járulékok felemelése ügyében, mit a kabinet elhatározott s a párt zöme a Trade Uniónak nyomása alatt elvetett vagy egy 10%-os fináncvám kérdésében, amit Snowden épúgy mint Graham kereskedelmi miniszter a szabadkereskedelmi doktrínához ragaszkodva elvetnek, MacDonald és Henderson pedig meg akarják csinálni!

Mind a három pártnak, de különösen a munkáspárt balszámánál tudatában kell lennie, hogy kérdés megoldásától nem egyedül az egyes pártok uralma, hanem a Birodalom hatalma és jövője is függ. Anglia sem halaszthatja ugyanis tovább belső háztartásának rendbehozását, ami kényszerűen felveti azt a kérdést, milyen gazdasági, pénzügyi és szociális elvek szerint óhajt berendezkedni. Az elvek felvetése jelentheti azt is, hogy kezdetét veszi annak a válságnak a tisztázása, amit a három párt kialakulása a parlamenten belül okozott és amit a parlamentáris rendszer ennek következtében beállott nehézségei jeleztek. A konzervatívok balszáma szinte közelebb van a munkáskormányhoz, mint MacDonald saját pártjának Maxton-féle független munkáspárti balszáma. És viszont Ramsay MacDonald, sőt talán Snowden is, nemzeti elgondolásában, a birodalmi politikáról való koncepciójában közelebb áll a tradicionális brit konzervatívokhoz, akik tudvalevőleg évszázadok óta végrehajtói voltak azoknak a reformoknak, amelyeket a liberálisok kezdeményeztek. Hiszen ez a rokonszenves gentleman, Nagybritannia skót miniszterelnöke, az Anglo-Hungarian Society tavaszi dinnerjén tartott rendkívül meglehetősen beszédében maga jelentette ki tréfásan: „Én vagyok az utolsó tory Angliában“. Vájjon ezeknek a nehéz problémáknak a felvetése és a pártok közötti kooperációt célzó

irányzat elvezet-e a koncentrációhoz, sőt, a fölöslegessé váló liberálisok szétmorzsolásával és beolvasztásával, egy Centre-Party alapításához, azt merész lenne megjósolni, — különösen számításba véve az angol tradíció - nalizmus lassú evolúcióját.

Ennek az imperiális politikának vezetésében és alakításában a Citynek és elsősorban a Bank of Englandnak, továbbá verzatilis, nagyszű és energikus kormányzójának, Montagu Normannak döntő szerep jut. A világ két leggazdagabb jegyintézete által a Bank-nak nyújtott visszszámítolási hitel politikai jelentőségének kellő értékelése céljából érdemes rámutatnunk arra, hogy a Bank of England a font támogatására nem először vett igénybe ilyen nemzetközi hitelt. Maga a Banque de France már két ízben sietett segítségére, így a kilencvenes évek elején a hírhedt Baring-válság idején és 1907-ben, első ízben tehát olyan időpontban, amikor még a francia-angol viszony koránt sem volt olyan barátságos, mint a Delcassé—Lansdowne-féle entente cordiale megkötése után (1904). A Federal Reserve Bank és a Morgan-bankház pedig a font stabilizációja, illetve az aranyfontra való visszatérés idején, 1925-ben, nyújtott a Bank of Englandnak 60 millió font hitelt. A Bank ugyan megkötötte a szükségesnek látszó hitelüzleteket, de eddigi politikájához és elveihez képest sohasem nyúlt az ilyen kedvezményekhez, hanem kizárólag az akció pszichológiai hatását vette igénybe, amely eddig minden esetben elegendő volt a fontba vetett bizalom helyreállítására. Ezúttal nehéz elvetni azt a feltevést, hogy a Bank kénytelen volt hozzányúlni ehhez az eszköpt-hitelhez: három nappal az üzlet létrejötte után ugyanis újabb támadás érte a fontot francia részről és alig képzelhető, hogy a rendelkezésre álló frank- és dollár-váltók árubabocsátása nélkül, illetve fontvásárlás nélkül sikerült volna megoldania a problémát. Ez tehát a Bank effektív eladósodását jelenti, amit csak akkor tehet jóvá, ha a kölcsön lejárta előtt drasztikus intézkedésekkel helyreállítják a belső pénzügyi egyensúlyt és ennek kapcsán megjavítják a fizetési mérleget. Ez egy okkal több tehát, hogy a Bank of England is a legerősebb nyomást gyakorolja a kormányra a tőkét kimélő takarékoság irányában. A munkáspárt extremistáinak nehéz lesz a Birodalom és vég-*eredményben* a munkásság parancsoló érdekei ellen küzdeniük!

A KÖZÉPEURÓPAI gazdasági és pénzügyi válságban Ausztria lovagol a leggyorsabban és az eddigi jelek szerint úgy látszik, igaza van: elsőnek robbantotta ki a bankkrízist s ezzel a fenyegető veszedelemmel sikerült elsőként segítséget kapnia, másrészt, minthogy a hitelezőket bevégzett tények elé állította, kényszerítette őket a Creditanstalt rövidlejáratú hitelei kétéves prolongálására. Amíg ez az egyik oldalon főoka volt a németországi és magyarországi külföldi hitelek felmondásának, addig éppen ez a két utóbbi ország még ma sem tudta elérni, hogy a külföldi hitelezők velők szemben ugyanazt megtegyék, amit az osztrák Creditanstaltnak néhány heti vajúadás után koncedáltak. Most pedig a válság dolgában az élen haladó Ausztria lépést tett a Népszövetségnéfaziránt, hogy rövidlejáratú államhiteleit konszolidálhassa és költségvetési deficitjét egy hosszabb lejáratú kölcsönnel fedezhesse. A probléma, mint 1922—23-ban, a Népszövetség Pénzügyi Bizottsága elé kerül és szeptember folyamán már valószínűleg döntésre fog megérni. Hogy milyenek lesznek a feltételek, — nem a pénzügyi, hanem a garanciákat s az ellenőrzést illető feltételek— az természetesen csak a tárgyalások folyamán fog kialakulni, amikor ki fog derülni, vajjon ugyanolyan körülmények között fogják-e az életképtelenné csonkult Ausztriát másodszor is szanálni, mint azt első ízben tették.

Ez a rövid kis szemle is mutatja, hogy minden állam külpolitikáját,

nemzetközi összeköttetéseit ma elsősorban gazdasági, pénzügyi és szociális politikája befolyásolja. Belső struktúrája, tehát ellenállóereje, ennél fogva külső hatóereje ezektől az elemektől függ.

Azonban világjelenség a szociális és kulturális kiadások megnövekedése, világjelenség a fogyasztás csökkenése és a nyersanyagárak zuhanása; világjelenség a költségvetési deficit is és az is, hogy belső gazdasági erőinek kedvezőtlen játéka, pénzügyi függősége az államok politikai súlyát megbénítja, akaratauk érvényesülését korlátozza. Azzal az erkölcsi meggyőződéssel, hogy a nagy gazdasági és társadalmi egységek között lefolyó küzdelmekben az egyed — igen ritka kivétellel — csak annyit ér, csak annyi értéket tud a maga számára szerezni, amennyi erőt és értéket jelent az a társadalom, az a nemzet, az az állam, amelyhez tartozik, az egyednek saját öncélúsága érdekében is minden erejét a közösségnek szolgálatába kell állítania. Az államhatalomnak pedig ezt a rendelkezésére álló erkölcsi erőt kell felhasználnia abban a küzdelemben, amelyet saját fennmaradásáért, tehát a közösség minden egyes egyedének jólétéért folytat. Ez a küzdelem ma nem ágyúkkal folyik: ma a főcél a nemzetgazdaság egészségének és a háztartás egyensúlyának helyreállítása. Ennek a célnak minden egyebet alá kell rendelnünk, mert ez az ország vértete, amely védelmet ad neki és eszközöket nyújt küzdelmében, tehát életben tartja a legnagyobb válságokon át. A nemzet ma még eszmei céljainak elérését is csakis e feladatok szolgálatának útján bírja biztosítani.

OTTLIK GYÖRGY

GAZDASÁGI SZEMLE

A magyar pénzügyi események és kormányintézkedések ismertetése. — Túlnépesedés és nemzeti jövedelem. — Az ország fizetési és külkereskedelmi mérlegének passzivitása. — A költségvetés egyensúlya. — A megoldás várható iránya.

EVEK ÓTA beszélünk gazdasági válságról és csak most jutottunk el annak felismeréséhez, hogy ez a meghatározás milyen tág fogalmi kört takar. Az 1929-es amerikai nagy tőzsdei konjunktúra lehanyatlása óta ezzel a kifejezéssel jellemeztük a világ gazdasági helyzetét és teljes joggal, mert azóta az egyre jobban elmélyülő fogyasztási és bizalmi krízis uralta a piacokat. De amíg ez eddig inkább csak szakértő szemek által észrevehetően lappangott a világ gazdaság szervezetében, a folyó év második negyedétől kezdve nagyszabású bankbukások és egyes állami költségvetések deficitjei formájában ijesztő erővel tört napfényre. A bizalmi válság elhatalmasodik a lelkeken és a rövidlejáratú hitelek hirtelen kivonása megtámadta az adós államok jegybankjainak érczésletét is és veszélyes helyzetbe hozta egyes pénzrendszerek stabilitását. Szentanúi voltunk ez eseményeknek Németországban, sőt sokban hasonló jelenségeknek Angliában és megéreztük a válság tombolását saját gazdasági életünk egész épületén is. Magyarország gazdasági, politikai és földrajzi helyzeténél fogva egyébként sem tudta volna magát a köröskörül tomboló vihartól teljesen mentesíteni, az ország különleges népesedési és gazdasági viszonyai azonban egyenesen fokozták a válságos idők hatásait és így történt, hogy a német krízis közepett az addig oda összpontosult figyelmünket és aggodásunkat egyszerre a saját portánkra terelte egy, az 5 millió fontos kölcsönről és a Nemzeti Bank érczésletének minden eshetőségre történt megerősítéséről szóló kommuniké.

A német viszonyok hatása alatt és német mintára bizonyos fokú tőke-menekülés jellegével bíró, szokatlan mérvű devizaigénylés volt észlelhető és részben ez, még inkább azonban egyes pénzintézetek lejárási külföldi tar-

tozásai meghosszabbításának bizonytalansága az ércékszletnek egy külföldi kölcsönrel való sürgős megerősítését tette kívánatossá. Ezt jelentette be kissé talán túlzott nyíltsággal az említett hivatalos közlemény, amely után, mert a kölcsöntárgyalások — főleg az időközben akúttá vált angol válság miatt — elhúzódtak és az úgysis igen jelentékeny pénztezaurálás fokozódásától lehetett joggal tartani, a pénzüintézetek háromnapos kényszerű szünetét, majd az általánosan ismert pénzforgalmi korlátozásokat rendelte el a kormány. Bár ezek a szükségrendsabályok semmiképen sem hatottak megnyugtatóan, meg kell állapítanunk, hogy a szabályt erősítő kivételektől eltekintve, a magyar közönség ritka fegyelmezettséggel és önuralommal fogadta azokat és ezekben az időkbén dicséretes érettségről és komolyságról tett tanúbizonyiságot. Az angol helyzet folytán minden újabb hiteltranzakciótól átmenetileg visszavonulni kényszerült angol és amerikai tőke a mi 5 millió fontos kölcsönünkéből is egyelőre kimaradt és az a magyar bankok által átvett részen felül a francia, olasz, svájci és hollandi piacokon talált előnyös feltételek mellett elhelyezésre. A kölcsöntranzakció sikeres lezárása után a kormány eléggé megerősítve látta a Nemzeti Bankot ahhoz, hogy a pénzüintézetek esetleges pengőigényléseit kielégítthesse és az augusztus hó 14-én hatályát vesztett pénzforgalmi korlátozásokat a belföldi pengőforgalomban nem újította meg, hanem csupán a nyugodt átmenetet biztosító néhány intézkedést tett. Ezzel szemben továbbra is tilos marad a devizák forgalma és a pengőnek kivitele és kijánlása. Gondoskodnak a kormányrendeletek egy az állam, a pénzüintézetek és az ipar részvételével alakítandó 50 milliós garanciaszindikátusról is abból a célból, hogy utóbbi a betéti üzletággal foglalkozó pénzüintézeteknek és ezek útján az iparnak váltókölcsönöket nyújtson. Végül bevezette a kormány az aranypengőt, mint új számolási egységet olymódon, hogy egy rendeletileg megállapítandó időpontig fennállott összes kötelmek a rendelet erejénél fogva aranypengővé alakulnak át, a jövőben pedig a szerződő felek kiköthetik ezen számolási egység alkalmazását. A Nemzeti Bank minden üzletágában csak aranypengőben fog elszámolni, a közterhek aranypengőben vettetnek ki, úgyhogy gyakorlatilag ez a számolási egység fog bevonulni a pengő helyett gazdasági életünk egész területére. Minthogy az aranypengő árfolyamát a londoni aranyjegyzés átlagának, a fontnak a Nemzeti Bank által megállapított mindenkori középárfolyamán történt átszámítása határozza meg, az aranypengő árfolyamának meghatározása végeredményben korlátozás nélkül a Nemzeti Bank hatáskörébe tartozik.

Ez röviden az elmúlt két hónap eseménytörténete. Érdekes feladat volna talán ezek után az események oknyomozása is, mielőtt a fentebb ismertetett intézkedések várható hatásait méltatnók, hogy a végleges kibontakozás irányai tekintetében az okokból megfelelő következtetéseket vonhassunk le.

A magyar válság alapoka: az ország relatív, az adott kereseti viszonyokkal szembeni túlnépesedése. Az ország lakosságát, amely az utolsó 10 év alatt 700.000 fővel szaporodott — nem tudja eltartani, mert, nagyrészt a trianoni szerződés hatása gyanánt kialakult, mai gazdasági berendezkedése és termelési rendje mellett a nemzet jövedelme — nem növekedvén a népesség szaporodásával arányosan — ehhez kevésnek bizonyult. A hiány fedezése háromféle módon történhetik: többtermeléssel, az életstandard süllyedése által, vagy külföldi kölcsön útján. A gazdasági életben éppúgy, mint a fizikaiban az erő a kisebb ellentállás irányában hat és ezért, minthogy a népesség életstandardje — országos átlagban — már úgysis elég alacsony volt, viszont a külföldi pénzpiac kellő összegekkel állott rendelkezésre — az utóbbi megoldást választottuk. Külföldi kölcsönöket fordítottunk a nem-

zeti jövedelem pótlására, adósságra éltünk, tőkét fogyasztottunk. Idegen tőkét, amelynek törlesztése és kamatai folyvást rontották fizetési mérlegünk egyenlegét. Külkereskedelmi mérlegünk úgyszólván állandóan passzív volt, mert az 1930. évben elért aktív egyenleg jórészt elszegényedésünk, az életstandard csökkenése folytán úgy állott elő, hogy nagyobb mértékben csökkent a behozatal, mert nem tudtunk külföldi árut vásárolni. A külkereskedelmi mérleg passzivitása szintén rontotta fizetési mérlegünket, mert a behozott áruk értékének a kivitel ellenértéke által nem fedezett részét ismét csak külföldi kölcsönből kellett fedoznünk. Végül a belső tökehiány folytán a dolgozó töke pótlásául is külföldi kölcsönökre voltunk utalva, amelyek kamatai szintén fizetési mérlegünk terhét képezik. Fizetési mérlegünk deficitje 150 millió pengőre tehető, amelynek eliminálása tehát a legfontosabb és legsürgősebb feladatnak látszik. Hogy azonban ne csak a jelenlegi helyzeten segítsünk, hanem elkerülhessük a jövőben is egy hasonló káros folyamatnak megismétlődését, fokozni kell nemzeti jövedelmünket legalább addig a határig, hogy az a népesség ellátására elegendő legyen, mert enélkül rövid idő alatt újból külföldi kölcsöntőkék fogyasztásának útvesztőjébe kerülhetünk.

A krízis említett alapokán kívül az államháztartás egyensúlyának felbomlása is közrejátszott a közelmúlt események előidőzésében. Az állami költségvetés évek óta jelentős felesleggel zárult dacára annak, hogy részben sok speciális körülmény folytán, — amelyek részletes vizsgálata túlnőne a „Gazdasági Szemle“ keretein — részben a nagyszabású beruházások következtében annak keretei nagy mértékben felduzzadtak. Amíg a mezőgazdasági konjunktúra tartott, magas terményárak következtében az agrárius adófizetők éppúgy, mint a solvens mezőgazdasági termelők által jól foglalkoztatott ipar is, az adókat — bármily magasak voltak azok — pontosan megfizették. Ahol pedig a termelési felesleg az adókat nem fedezte, ott lényegében a külföldi kölcsönök ellenértéke folyt be adó címén az állampénztárba. Ugyanígy nagy összegben folytak be az élénk árucseré folytán a fogyasztási és forgalmi adók, vámok, stb. is. A költségvetési feleslegek általában szintén beruházásokra fordítottak és így az államháztartást megfelelő tartalékok nélkül érte annak az időnek elkövetkezése, amidőn az adóbevételek a dekonjunktúra hatása alatt nem folytak már be az előirányzott mértékben. Az állami bevételek csökkenése részben az adóhátralékok növekedése formájában következik be, részben pedig a forgalmi adónál, dohányjövédéknél, stb. a vásárlóképeség általános gyengülése folytán beállott forgalomcsökkenés útján, mindenképpen azonban előreláthatóan alatta maradnak a folyó költségvetési évben nemcsak az előirányzatnak, hanem a kiadások összegének is. Nehogy ezt a hiányt is kölcsönművelettel kelljen fedezni, mindenáron helyre kell állítani az állami költségvetés egyensúlyát, még pedig a lehetőség határáig a kiadások csökkentése, és csak az ily módon nem fedezhető rész erejéig a bevételek fokozása útján. Annál is fontosabb és sürgősebb feladat ez, mert a költségvetés egyensúlya elengedhetetlen előfeltétele az ország hitelének és a pénz stabilitásának.

Végül kritikus momentum volt a környező államokban előfordult nagyszabású fizetésképtelenségek, valamint a németországi események folytán kirobbant bizalmi válság is. A rövidlejáratú külföldi hiteleknek sorozatos felmondása — amely Németországban hatalmas pénzintézeteket kényszerített arra, hogy fizetéseiket beszüntessék — ha nálunk is bekövetkezik, nemcsak azokat a pénzintézeteket ingatta volna alapjukban, amelyeknek ilyen rövidlejáratú külföldi tartozásai vannak, de ha az ország hitelét áldozatul dobni nem akartuk, a Nemzeti Bank érckezését és így a pengő árfolyamát is nagy mértékben megtámadta volna. Ezért az egyik legsürgősebb

feladatnak és így egyúttal az elérhető egyik legnagyobb eredménynek is ezeknek a hitelfelmondásoknak elhárítása tekinthető.

A bankzárlat bekövetkezett feloldása annál inkább sürgős és szükséges intézkedés volt, mert a hosszas pénzkorlátozások folytán a termelés egyre nagyobb mértékben kezdett akadozni, sőt üzembeszünetésekre is sor került, és a forgalom a tisztázatlan helyzetben teljesen összezsugorodott. A bizonytalanság rossz tanácsadó és melegágya a különféle rémhíreknek, amelyek nagy része a bankforgalom felvételével tápanyag nélkül marad. Ebből a szempontból féltő, hogy a kétféle pengőnek az aranypengő bevezetésével történt hivatalos leszegzése a laikus publikumban nem fog-e inkább nyugtalanságot kelteni és későbbi jegyzéseivel ébrentartani. Egyébként jelentős következménye lehet ennek az új számolási egységnek, hogy a teaurált bankjegytömegeket a pénzintézetekbe és így a gazdasági élet vérkeringésébe vissza fogja vezetni. Meg fogja gyorsítani a pénz forgását, mert mindenki sietni fog bankjegyeit — hogy a valutakockázattól mentesüljön — valamely pénzintézetnél lefizetni. Elénk figyelmet igényel ez a jelenség, mert a pénz forgási sebességének fokozása az áralakulásra gyakorolt hatását tekintve, tulajdonképpen a bankjegyforgalom szaporítása nélkül előidézett inflációs jelenséggé válhatik. A Nemzeti Banknak nagy óvatossággal kell eljárnia az árfolyam jegyzése terén, mert könnyen előállhat a veszélye — jelentős diszázsiót feltételezve — annak, hogy ez az elszámolása a bankokkal szemben végrehajtott egyoldalú valorizálással válik. Gyakorlati tapasztalat ugyanis, hogy a pénzérték csökkenését — ez esetben az aranypengő árfolyamemelkedését — az árak nem szokták elég gyors ütemben követni, úgy hogy könnyen elképzelhető, hogy a bankok aranypengőben tartozó adósainak vagyoni ereje gyengülni fog és illetve a hitelek reális fedezete értékéből veszít. A bankok tehát már csak a belső tőkeképződés elősegítése érdekében is egyrésztől valorizálni kényszerülnek betétjeiket, másrésztől esetleg nem fogják adósaik tartozását teljes egészében behajthatni, ami hibájukon kívül őket sújtó — esetleg egészen komoly mértékű — veszteségekhez vezethet. Ez a szempont annál inkább érdemel komoly figyelmet, mert gazdasági életünk ma igazán nem kockáztathatja azt a rendkívüli értéket, amelyet jóhírű és intakt bankjaink kül- és belföldi vonatkozásban egyaránt képviselnek. A garanciaszindikátus tulajdonképpen arra szolgál, hogy alapítóinak befizetésük összegére korlátozott szavatosságával, forgatmánya útján a Nemzeti Banknál leszámíthatóvá tegye azokat az ipari és pénzintézeti váltókat, amelyek egyébként nem volnának bankképesek, vagyis hogy a Nemzeti Bank váltóleszámítolási üzletágában a kockázatot csökkentse és illetve magára vegye. Nyilvánvaló, hogy ennek a szerepnek csak az esetben fog a szindikátus megfelelni, ha giróját a váltónak szigorú bírálata mellett körérdekű hivatása szem elől tévesztése nélkül fogja rendelkezésre bocsátani, mert ellenkező esetben anyagi ereje felőröldik anélkül, hogy a közgazdaságnak hasznos szolgálatokat tehetett volna.

Az egyelőre még fenntartott devizakorlátozások szükségességét nehéz volna tagadni, ha a pengő stabilitásának mindenáron való megőrzését helyesnek ítéljük. Viszont az is kétségtelen, hogy amint a pengőkifizetések korlátozása megakasztotta a belföldi forgalmat, éppúgy bénítólag hat a devizák korlátozása az ország külkereskedelmi forgalmára, mégpedig nemcsak az import lebonyolítására, hanem ami a legfontosabb, az exportéra is. Éppen ezért az ország hitele és a kivitel lehetővé tétele szempontjából igen kívánatos volna egyrészt a korlátozások fennállása alatt is a legális importhoz szükséges külföldi fizetési eszközöknek a lehetőséghez képest bőségesen való rendelkezésre bocsátása, másrészt ezeknek a korlátozásoknak a lehető legrovidebb idő alatt történő lebontása. Ha kétségtelen is, hogy ez utóbbira ma

még korai volna gondolni, mégis oly országos érdek fűződik a szabadforgalom helyreállításához külföldi viszonylatban, hogy ezt a követelményt nem lehet elég sűrűn hangoztatni.

Míndezek után megállapíthatjuk, hogy az ötmillió fontos kölcsön lekötésével és a bankforgalom részbeni felszabadításával a magyar pénzügyi válság első etappeja szerencsésen lezárult, de még hosszú, szívós, mindenkítől bizonyos fokú áldozatot igénylő, igazán nemzetmentő munka áll előttünk. A kibontakozásnak ezt a második részét egy genális ötlettel megoldani nem lehet. Hosszú, tervszerű és következetes munka, sokszor népszerűtlen, de melléktekinteteket nem ismerő intézkedések és a komoly szakértelem érvényesülése hozhatja csak meg a kívánt eredményt. Komoly, a kicsinyességig menő takarékoság az állami és magánéletből egyaránt az első lépés a rekonstrukció terén. A lakosság életstandardje országos átlagban nem magas, de azért a népesség jórésznél megoldható annak leszállítása a fokozott takarékoság által fizetési mérlegünk javára. Kereskedelmi mérlegünk egyenlegét bizonyos fokig javíthatnák, ha az itthon is gyártott cikkek fogyasztását megfelelő propagandával emelni tudnók az import rovására. Ez a kétféle propaganda nem állami feladat, a társadalom különféle szervezeteire hárulik az a kötelesség, hogy a sajtó támogatásával és minden propagandaeszköz felhasználásával ezen a ponton eredményt érhesünk el. Nem a tulipánmozgalom felújítására, nem hangzatos jelszavakra és nem nagybizottságokra van szükség, hanem szívós agitációra, amely célját tekintve minden társadalmi és gazdasági szervezetünknek egyaránt irányvonalában fekszik.

Az állami takarékoság megvalósítása már kormányzati feladat. Súlyos és népszerűtlen kötelesség, amelyet nemcsak az állami gazdálkodás szövetvényes rendszere tesz nehezzé, hanem bizonyos előítéleted a bürokráciába évtizedek óta beidegződött felfogások uralma is akadályoz. A jelenlegi államigazgatás költségeinek a kicsinyességig menő redukciója és az önkormányzatok kiadásainak és indokolatlanul magas standardjének hatalmi szóval való erélyes leszállítása még sem maradhat el, hogy azután az adminisztráció racionalizálása is elkövetkezzék, mert lehetetlen, hogy akárcsak a modern irodatechnika bevezetése is nagy megtakarításokkal ne járna. Az állam és önkormányzatok standardjét átmenetileg még ott is le kell szállítani, ahol a megtakarítás nem maradhatna is állandó, mert egyelőre nem elég a felesleges vagy fényűző kiadások mellőzése, hanem a nélkülözhető kiadásokat is átmenetileg meg kell takarítani.

Az eddig tárgyalt intézkedések azonban, bármily szükségesek, nem alkalmasak még arra, hogy a krízis alapokát a fizetési mérlegnek az ország túlnépesedéséből, illetve a nemzeti jövedelem elégtelenségéből folyó passzivitását eltüntesse. Az állami takarékoságnak hatása ebben az irányban csak akkor lehetne, ha az adók csökkenését vonhatná maga után, viszont az egyéni standard állandó jellegű leszállítása nem lehet gazdaságpolitikai célkitűzés, legfeljebb átmeneti kényszerrendszabály. Az egészséges gazdaságpolitikának éppen ellenkezőleg, a nemzeti jövedelemmel együtt, csak ennek az általános életstandardnek minél magasabbra emelése lehet célja. Ezzel egyúttal adva is van a teendő: emelni kell a termelést azokban a termelési ágakban és azokban a cikkekben, amelyek a kivitelre alkalmasak és elő kell segíteni az így előállított termékek kivitelét. Ha a termelési ágakat ebből a szempontból tekintjük, úgy a gyorsabb eredményt az ipari kivitel emelése útján érhetjük el, mert az iparvállalatok, — főleg a balkáni piacok irányában — ha erre reászorítatnak, versenyképesek lehetnek, csupán a hitelezés kockázatának észszerű limitálására kell megfelelő megoldást találni. Az ipari kivitel emelése azonnali segítséget jelent, de a piacokon dúló éles verseny folytán, amelyet iparilag fejlettebb államok támasztanak exportunknak, ezen

úton csak aránylag kisebb keretek között tudjuk fizetési mérlegünket megjavítani, bár a fizetési mérleg deficitjének nagymérvű csökkentése ezúton is lehetséges. Viszont nem ilyen azonnali, de méreteiben sokkal hatalmasabb segítséget ígér a mezőgazdaság reorganizációja.

Különösen hangzik a mai nyomott terményárak mellett, amelyek az önköltséget sem érik el, mezőgazdasági többtermelésről beszélni, mégis ez látszik a kivezető útnak, mert az összes termelési ágak közül a mezőgazdaság az, amely az éghajlat és a talajminőség által megszabott korlátok között a szükséglet irányában a legnagyobb alkalmazkodási képességgel rendelkezik. Ha azt az aranybányát, amely a rendkívüli termőképességű magyar talajban és nagyjából megfelelő éghajlatban rendelkezésünkre áll, komoly intenzitással kezdjük kiaknázni, úgy olyan óriási feleslegeket termelhetünk, amelyek kivitele még akkor is lényegesen aktívvá teheti fizetési mérlegünket, ha a termelt cikkek világpiaci ára alacsony. A búza világpiaci ára aligha fog változni, ha 10 millió métermázsa magyar búza felesleggel nő is a világméretű és ennek kivitele, még a mainál olcsóbb árakat feltételezve is milyen óriási devizabevételt jelentene. De ezenfelül rendelkezésünkre állnak más cikkek is. Szükséges tehát a mezőgazdasági termelésnek a legintenzívebb művelési módra való átállítása és az ehhez szükséges beruházások elvégzése után a külföldön piaccal bíró egyéb termékek termelésének bevezetése vagy fokozása és azok külföldi piacokon való elhelyezése. Bár a belterjes földműveléshez általában nagyobb érzékkel bírnak a tanult gazdák, ez az akció nemcsak rájuk támaszkodhatnék, mert amint egy, pár év előtti kísérlet igazolta, a magtermelés kellő oktató munka és ellenőrzés mellett a kisgazdák körében is szép eredményeket ért el és hamar volt népszerűsíthető. Kár, hogy a szóbanforgó akció, bár eredményei az előirányzatot meghaladták, abba maradt, mert legalább egyirányban kiindulási pontul szolgálhatna.

A belterjes gazdálkodás készpénzszükséglete jóformán csak a munkabértöbblettel haladja meg a normális forgótöke összegét, mert a műtrágya egyéves hitelre szerezhető be és éppúgy hitelre eszközölhető az esetleg szükséges gépbeszerzés is, ezek pedig a nagyobb bevételből megtérülnek. Viszont az elért nemzetgazdasági cél mellett a magasabb hozamnál a termelés megtalálhatná fokozott munkájának ellenértékét. A különféle belterjes művelési ágakra külföldön elég példa áll rendelkezésre, csak a nálunk is bevezethető és megfelelő piaccal bíró termelési ágak szakszerű kiválasztására és átültetésére van szükség. És általában a legszigorúbb szakszerűség érvényesülésére egész földművelésügyi adminisztrációban. Közmondásszerű, hogy a gazdálkodáshoz Magyarországon mindenki ért és nagy mulasztások terhelnek bennünket abban a tekintetben, hogy a népoktatás nem tartott lépést a mezőgazdaság fejlődésével. Sok átöröklött szokással, majdnem a babonaságig menő előítélettel kell a nép között ennek az akciónak leszámolni, amíg a nyugati piacok által igényelt minőségű termékek exportja elérhető lesz. És sok kereskedelmi érzékkel kell az állami bürokráciától független, szakszerűen és üzletszerűen vezetett szervnek a kivitt és a termelést irányítani, hogy eredményt lehessen elérni, mert az állam földművelési adminisztrációja az ehhez szükséges üzleti érzékkel nem rendelkezhetik és nem lehet elég mozgékony.

Néhány száz év előtt ott fagyoskodott Északamerika indiánja a dermesztő téli hidegben — mondotta egy ízben ismert közgazdászunk, ifj. Leopold Lajos — és nem ragadott csákányt, hogy a lábai alatt néhány méterrel elhúzódozó magas kalóriájú antracitbányát, hacsak saját szükségletére is, feltárja. Sokban hasonlít ennek az indiánnak a mozdulatlanágához a magyar közgazdaság mai helyzete.

A ROMÁN POLITIKAI ÉLET ÚTJAI

A JORGA KORMÁNY megalakulásával a magyarság súlyos dilemma elé került: Jorga, személye szerint, szimpatikus a magyarok előtt; Erdélyről mindig szeretettel, a kisebbségekről gyakran megértéssel beszélt. Százával lehet kijelentéseit idézni, melyek őt a kisebbségek s éppen a magyarok barátjának mutatják; valeni de muntei szabad egyetemén állandósította a magyar irodalmi előadásokat.

De Jorga kormányelnökké lett s tetteinek irányítója a tudós megértő belátása helyett az egységes román nemzet közvéleménye lett. Az a Jorga, aki pár évvel ezelőtt azt mondta, hogy Erdélyben nem ismer magyart, szász és román, hanem csak „erdélyit“, kormánymanifesztumában kijelentette, hogy semmiféle regionálizmust megítélni nem fog s szó nélkül eltúrte, hogy a közoktatási javaslatokban a kisebbségeknek tett engedményeket a liberális párt tönkretegye.

Ezt az állhatatlan, dualisztikus természetű Jorgát ismerik a kisebbségek, a magyarok. Hogy milyen álláspontot foglaljanak el vele szemben: ez volt a kérdés, mikor kormánya megalakult.

A MAGYARSÁG MÖGÖTT a parlamenti életnek tízesztendei keserű és tarka tapasztalata áll.

Az 1919 novemberi Vajda- és 1920 júniusi Averescu-féle választásokon a magyarság nem vett részt. Nem volt szervezve, de nemzetközi helyzete sem engedte meg. Mikor 1918 decemberében a románok átvették Erdély felett az imperiumot, a szászok magyar időből fennmaradt politikai szervezettel, párttal rendelkeztek, ők csak frontot kellett, hogy változtassanak \$ ami volt addig a magyar, lett azontúl a román állam és kormány. A magyarok ellenben szervezetlenek voltak, idegenek a kisebbségi életben és szervezkedésről 1919-ben és 1920 tavaszán nem lehetett még szó; a trianoni szerződés még nem létezett, Erdély jogilag megszállott magyar terület és lakosai magyar állampolgárok voltak. A magyarság, még ha módja lett volna is reá, nem viselkedett volna korrektül, ha egy idegen állam politikai életébe avatkozik. Ebben az időben mondta Jorga, hogy „a románok asszimiláló politikája örütség, annál is több, bünös és kánevő; de a hiba részben a magyarokat terheli, mert szervezetlenül állanak e politikával szemben. Passzivitás a legnagyobb bün.“ De Jorga helytelenül ítélte meg,

¹ L. az dső két cikket Magyar Szemle, 1931 XII., 288. 1. és 388. 1.

román szemmel nézte a dolgot. A szerveztlenség és passzivitás a helyzet folyománya volt.

Míndez elmúlt, mihelyt a trianoni béke valósággá és Erdély román területté vált s a mind agresszívebb román politika ellen védekezni kellett.

1922-ben megalakult az első háborúutáni Bratianu-kormány s kiírta a választásokat. Februárban a magyarság egyelőre két pártra oszolva, de egységesen ment a választásba. A választások, mint előző cikkemben megírtam, olyan hallatlan terror és korrupció mellett folytak le, hogy a kormányon kívül álló pártok, közöttük a kisebbségek, teljesen megsemmisültek. Harmincyolc magyar képviselőjelölt közül csupán egy, Bemády György és később, pótválasztásokon még két magyar, Sándor József és Zima Tibor jutott mandátumhoz. Hasonló módon és hasonló eredménnyel folytak le a szenátusi választások.

Bratianu kormányzata alatt kezdődött meg a magyar kisebbség kíméletlen üldözése, intézményeinek, iskoláinak elvétele, az agrár-reform végrehajtása. Tehetetlenül ki volt mindennek szolgáltatva a magyarság. Az erőtlenség és védtelenség érzete készítette a magyar pártot, hogy elfogadva Avarescu—Goga néppártjának ajánlatát, 1923 októberében megkösse az úgynevezett csúcsai paktumot, mely politikai és választási megegyezést létesített a két párt között. A paktum szövegét 1929 decemberében közölte a „Patria“ s tíz pontja tanúsága annak a temételen sérelemnek, amely a magyarságot érte s amelyeknek valóságát ígért orvoslásuk tanúsítja.

Ez a paktum azonban nem lépett hatályba, 1926 február i-én a Magyar Párt felmondta, de ugyanazon év májusában megtartott választásokon a magyarság egy újabb megegyezés révén a hatalomra került néppárttal közös listán vett részt s 15 képviselői és 13 szenátori helyhez jutott.

A megállapodásokat azonban, amelyek egyelőre nem kerültek nyilvánosságra, az Avarescu-kormány nem tartotta meg, egyetlen kisebbségi sérelem orvoslást nem nyert, sőt folyt tovább az elnyomás politikája s mikor tizenhárom hónapi kormányzat után megbukott, a csalódott kisebbségek, magyarok és németek, kisebbségi blokkba szervezkedve vettek részt a második Bratianu-kormány 1927 júliusi választásain. A választások ismét a liberális kormányzatoktól megszokott erőszakoskodások és szavazat-meghamisítások mellett folytak le, annyira, hogy például Udvarhelyen egy magyar jelölt sem jutott mandátumhoz. A blokk is hátrányosan alakult a magyarságra nézve s a végén a magyar pártnak 8 képviselője és egyetlen szenátora jutott a törvényhozásba, míg a negyedannyi számú németiséget 7 képviselő képviselte. Folyt tovább a Bratianu—Angelescu-féle elnyomási politika, amely ellen hiába küzdött a magyarság megfogyatkozott parlamenti képvisellete.

Végre 1928 őszén kormányra került Maniu és az erdélyiek. A szászok azonnal paktumot kötöttek vele, de a magyar párt, megundorodva annyi kísérletezéstől és annyi csalódástól, nem paktált többet, hanem egyedül önmagára támaszkodva ment a választásokba és 16 képviselői, 6 szenátusi helyhez jutott. Maniu választásai kor-

mányzati és közigazgatási befolyásolás és korrupció nélkül, tisztán folytak le. Sajnos, helyébe lépett a nemzetiségi gyűlölködés, a magyarság elleni felelőtlen izgatás a tömegek körében s ez a tömegterror a magyarság aránytalanul csekélyszámú parlamenti képviselőiténél a magyarázata.

A magyarság mindamellett teljes bizalommal nézett Maniu kormányzata elé. Az erdélyieket tradíciójuk kötötte, hogy a kisebbségekkel szemben megértő politikát folytassanak. Mikor 1868 őszén a magyar nemzetiségi törvényjavaslat tárgyalás alá került a magyar törvényhozásban, a nemzetiségi bizottság román és szerb tagjai külön javaslatot terjesztettek elé, melynek első szakasza kimondta, hogy „Magyarországon a magyarok, románok, szerbek, szlovákok, oroszok és németek egyenjogú országos nemzeteknek ismertetnek el“, tehát nincs szembeállított államfenntartó nemzet és nemzetiség, többség és kisebbség, hanem vannak egyenjogú „országos nemzetek“.

Ez lebeghetett az erdélyi románok előtt, mikor a Magyarországtól való elszakadás alkalmával a gyulafehérvári rezolúciókban „teljes nemzeti szabadságot“, „libertate national!“, biztosítottak az „összes együttélő népeknek“. „Nemzeti szabadság“ alatt, pedig, mint maga Maniu egy 1924 májusában tartott felolvasásában mondta, az erdélyi románok „a kisebbségek jogát és szabadságát értvén a múltban s ez lévén politikai koncepciójuk eredete, nem lehet a gyulafehérvári rezolúciók értelme sem más“.

Ez a teória kötelezett s tényleg a Maniu-kormány megalakulása pillanatában bejelentette, hogy feladatául tekinti a kisebbségi jog törvényes szabályozását.

Ami következett, azt elmondta gróf Bethlen György pár héttel ezelőtt, a Jorga-választásokat megelőző programbeszédében, amelyben visszapillantást vetett a Maniu-kormányzat eredményeire:

„A nemzeti parasztpárt kormányrajutásakor, — mondta a magyar párt elnöke, — mindnyájan rendkívüli nagy várakozással voltunk eltelve a kormány nemzetiségi politikájával szemben.

Indokolt volt várakozásunk, mert számos ígélet hangzott el részük-ről s ezelőtt két és fél évvel, mikor szintén választások előtt állottunk, a magyar választóközönségnek egy része hajlandónak látszott arra a hiedelemre és bizalomra, hogy ennek a pártnak a kisebbségi politikája következtében végre meg fog változni minden, amit az eddigi kormányok a mi terhünkre sérelemként elkövettek.

A kormány, mikor különböző ügyeinkben hozzáfordtunk, eleinte az időre hivatkozott, azzal tért ki, hogy még nem volt elég ideje arra, hogy politikáját és tevékenységét kifejthesse. Azután azt hallottuk, hogy sok más kérdés elsőbrendű fontosságú, mint éppen a kisebbségi kérdés megoldása. Így telt az idő, míg azután külföldre küldöttek egy neves pártembert a kisebbségi kérdés tanulmányozása céljából. Akkor azt hallottuk, hogy talán pár hónap alatt ez a kisebbségi szakértő befejezve tanulmányait, hazatérése után rövidesen megalkotják az ezen tanulmányokon alapuló kisebbségi törvényjavaslatot s akkor már csak hetekkel biztattak csupán, hogy ennyi kell a törvényjavaslat végleges megalkotásához.

Az illető politikus meg is fordult több helyen külföldön s e kiküldetést kellő módon ki is használták arra, hogy a román kormánynak a kisebbségekkel szemben tanúsított jóakarátát demonstrálják. A romániai ruthén kisebbségek panaszát a népszövetségi tanács azzal az indokolással utasította el, hogy az tárgytalan, mert a román kormánynak komoly szándéka a kérdés végleges rendezése s felesleges azzal foglalkozni.

Azután hónapok teltek el s mind kevesebbet hallottunk ezekről a tervekről.

Azután hallottunk bizonyos terveket, hogy t. i. itt csak kerettörvényekre lenne szükség, mivel a kisebbségek igényei különbözők.

A sok halasztás, várakozás végül is beletorkollott a kormány bukásába; de ugyanezen párt exponenseiként újabban kinevezetett előbb az előző kormányelnök, majd Mironescu, s végül nyíltan kimondták, hogy nincs semmi remélni valónk, mert rájöttek, hogy nincs is szükség kisebbségi törvényre, mivel anélkül is megfelelő a velünk szemben való bánásmód és a kérdést levették a napirendről.

A kisebbségi törvényből hát nem lett semmi. De Bethlen az eseményeknek csak külső formáit mondta el s nem mutatott rá az eredménytelenségnek arra a mélyebben fekvő okára, amit a sovén román közvélemény legyőzhetetlen ellenszenvé képviselt, Maniu ismert gyengeségével szemben.

ILYEN TAPASZTALATOKON és ennyi csalódáson ment keresztül a magyarság, mikor ez év tavaszán jött Jorga. Manifesztumában, melyet kormányralépésekor bocsátott ki, azoknak a támogatását is kérte, „akiket a történelem kérlelhetetlen logikája polgártársainkká tett és akik a maguk érintetlen erkölcsi erejével testvéri munkatársaink kell hogy legyenek“. A magyarok és szászok ezek, akiknek a közreműködésére, természetesen, csak akkor számíthatott, ha igényeiket kielégíti. De a magyarság már csalódott kormányokkal kötött paktumaiban és csalódott valamennyire a kisebbségekkel alkotott blokkban is s emellett a németiség azonnal felajánlta a választási kartellt Jorgának; a magyarságra nézve tehát választás csak a kormánnyal való hasonló megegyezés, vagy az önállóság maradt. A magyar párt az utóbbit választotta.

Nehezen tehetett mást okosan. Országos arányszáma — a magyarság állítólag az ország népességének nyolc százalékát képezi — biztosította, hogy a választói törvény által a parlamenti képviselőhöz megkívánt két százalékot el fogja érni. Román pártokkal való együttműködés csak a többi párt haragját vonta volna magára s nagyobb eredményt az sem biztosított volna. Emlékezhetünk, hogy 1926-ban, mikor a magyar párt a néppárttal kötött paktumot, mennyi gyűlölettel beszélt a „néppárti magyar, szász, zsidó, cigány koalícióról“ az erdélyi nemzeti párt. „Nem tudom, mit vétettem én szegény mokány“, írta akkor az Adeverulban Vajda Sándor, „hogy Nagyromániában is a magyar oligarchia zsákmányává lettem; most a bukaresti, mint hajdan a budapesti kormány jóvoltából. Mielőtt örökre elfordulnék pártomtól, kálvinista leszek, megmagyarosítom nevem s ha gróf Bethlen megengedi, beiratkozom a magyar pártba. Akkor talán velem is köt írásos paktumot a román belügyminiszter, akkor engem is szolgál a román csendőr s nem leszek szegény román kisebbség Nagyromániában. S ha minden várakozásom ellenére nem így lesz, akkor a népszövetségnél keresem jogaimat.“ így fogták fel az erdélyi románok a magyaroknak egy regáti párttal való paktum kötését.

A flamandoknak van egy „nemzeti tízparancsolata“ s annak negyedik parancsolata azt mondja: „Gij zult niet medoen aan belgische partijpolitiek“, ne elegendj belga pártpolitikába. A magyar párt

is mindig bölcsen cselekedik, ha nem elegyedik román pártpolitikába. Valamennyire talán ezt fejezte ki a magyar párt elnöke, gr. Bethlen György, mikor programbeszédében kijelentette, hogy a magyar párt „nem akar azokba az áldatlan politikai harcokba avatkozni, amelyek oda vezetnek, ahol most látjuk az országot“.

De amennyire a kisebbségi politika bölcs megítélése diktálta ezt az állásfoglalást, éppen annyira tévedett a párt, mikor elhitte Jorgának, hogy Maniu választásaihoz hasonló tiszta választásokat fog rendezni. Igaz, hogy „Az Országhoz“ intézett kiáltványában szabad választást ígért Jorga: „Mindenkinek jogában áll arra szavazni, akit a legjobbnak és az ország érdekében a legmegfelelőbbnek tart“. De a választások intézése az időközben belügyminiszterré kinevezett Argetoianu kezébe került, aki 1927-ben, akkor mint a liberális kormány belügyminisztere csinálta volt hírhedt piszkos választásait. Most, mint előző cikkemben említettem, ugyanaz történt.¹

Az erőszak és a korrupció talán a híres 1922-i Brátianu-féle választásokat is felülmulta.

„Megérkezett a terror“, állt a magyar párt hivatalos lapjának, a „Keleti Újságnak“ élén nagy betűkkel s azután jött nap-nap után a beszámoló róla.

Székelyudvarhelyen a párt elnökét, gróf Bethlen Györgyöt csendőrök várták s megtiltották a magyarpárti gyűlés megtartását. A magyar korteseket letartóztatták s 30—40 kilométernyire hurcolták. Kibéden magát a képviselőjelöltet, Laár Ferencet, aki református pap, fogták el s tartották egész éjjel fogva. Szentkirályt Sebesi János és Hinléder Ákos volt magyar képviselőket tartóztatták le a csendőrök. Háromszéken egyáltalában nem engedtek magyarpárti gyűlést tartani. Szilágy megyében Jósika Jánost azzal vádolták, hogy revíziós magyar politikát hirdet. És így tovább.

A szavazás napján a községekből a csendőrök nem engedték a magyarokat az urnákhoz. Udvarhelyben, Csíkbán és Kisküküllőben több községben kolerát konstátált a hatósági orvos és a községeket a választás napján lezáratta. Másnap a megyei főorvosok persze konstátálták, hogy a diagnózis helytelen volt.

A szavazás alatt a magyar bizalmi férfiakat eltávolították a szavazási helyiségekből s a sokszor a regátból kiküldött választási elnök úgy diktálta be a szavazatokat, amint tetszett. Háromszékben nyolc szintiszta magyar faluból csak 42 szavazatot diktált a magyar pártra. Szaniszló magyar községben 1931 kormánypárti és 334 magyarpárti szavazatot hirdettek ki. S így ment ez a végtelenségig mindenütt. Egy öreg székely mondta a választás napján a képviselőjelöltnek: „Uram, tiszta csúfság ez, amit itt velünk véghezvisznek. Minek is hajkurásztak ide minket? Hiábavaló itt minden; itt nemcsak a szavazatunkat, hanem a becsületünket is ellopják“.

„Nem választás volt ez, közölték Csíkból a „Keleti Újság“-nak, hanem kalózhadjárat“. „Ilyen választásokra“, írták Udvarhelyből, „példa eddig soha nem volt ebben a megyében. A liberális választások

¹ A most lefolyt választások részletes ismertetését és analízisét közli Fritz László a lugosi „Magyar Kisebbség“ ézevi július 16-i számában.

visszaélései gyermekjátékok voltak azokhoz a nyílt törvénytelenségekhez és durva atrocitásokhoz képest, amelyek most történtek“.

A magyar pártnak mégis sikerült 139.003 szavazatot szerezni, ami a beadott érvényes szavazatok 4.75%-át képezve, ennek arányában 10 képviselőre jogosított a kamarában.

Talán a képviselőválasztások alkalmával gyakoroltnál is nagyobb volt a terror és a szavazatok meghamisítása a pár nappal később megtartott szenátorválasztásoknál. Mutatták a számok. 1928-ban, a Maniu-féle tiszta választások alkalmával a magyar pártra esett Csíkban 10.422 szavazat, most 6516; Háromszékben 1928-ban 8647, most 6687; Udvarhelyben két évvel előbb 10,546 szavazatot kapott a magyar párt, most — ahogy Fritz László írja — 3212 szavazat „maradt“ az urnákban javára.

A magyarpárti képviselők a mandátumok igazolása alkalmával elmondták teméntelen sérelmüket, de a dolgon változtatni nem lehetett. Csak az volt teljesen érthetetlen, hogy miért kellett ezt az erőszakot a magyarsággal szemben alkalmazni. Hogy az ellenzéki román pártok ellen felhasználták a román választások minden megszokott eszközét, hogy azokat tönkre tegyék, az érthető volt talán, — de a magyarság sok bizalommal viseltetett Jorga iránt és ment a választásokba s az általános román politikában kétségtelenül nem lett volna talán így sem lesz éles ellenzéke. Nincs ennek más magyarázata, mint a román lélekbe és életbe beéződött korrump és terrorra hajló szadista hajlam, amely választások alkalmával tönkrever mindent, mint a jégeső.

Pedig a választások előtt és közvetlenül a választások után a parlament megnyitásakor két olyan dolog történt, ami reményéseket támasztott a kisebbségekben. Igaz, hogy mindkettő egyszersmind éles világot vet arra a — magyarán mondva — kétkulacsos lelkivilágra, amely a román politikai élet minden mozzanatát jellemzi.

MIKOR JORGA MEGALAKÍTOTTA KORMÁNYÁT, a miniszterelnökség keretében egy kisebbségi államtitkárságot és egy kisebbségi miniszteri szaktanácsosi állást szervezett s az előbbire a háború előtti magyar képviselőház volt szász tagját, Brandsch Rudolfot, utóbbira a kiváló magyar tanfőúr, Bitay Árpádot hívta meg.

A kinevezéshez a kormányhoz s főleg Argetoianuhoz közelálló „Curentul“ a következő megjegyzéseket fűzte:

„Ha Romániában nem mennek jól a dolgok, nemcsak a román nép fog szenvedni, hanem az együttlakó más népek is, s nem lehet jó állapot a kisebbségeknek, mikor a románok válságokon mennek keresztül; egyenlő módon oszlanak meg a közös fájdalmak mindazok között, kik az ország területén élnek. A kisebbségeknek eddig az volt a felfogása, hogy Európa mai összealkotása ideiglenes s ennek az átmenetiségnek a hiedelmével mentek panaszra a nemzetközi fórumokhoz. Nem tudtak megbékülni a gondolattal, hogy helyzetük rendezése nem jöhet kívülről, hanem csupán belpolitikai viszonyok eredményeképpen.

A kisebbségek e magatartása téves volt. E külföldre néző politikával semmire sem mehettek; nem teremthettek barátságosabb légkört maguknak a román állammal való viszonyaikban. Most azonban jön a két kisebbségi képviselő kinevezése a kormányzatban való részvételre: ez a kisebbségekhez való közeledés nyílt politikája: hogy az együttlakó nemzetek belefoglalódjanak a román állam élettritusába. Erre az őszinte gesztusra a kisebbségeknek kötelességük azzal válaszolni, hogy maga-

tartásukat megváltoztassák Romániával szemben. Megbocsáthatatlan véték volna“ — végzi a cikk — „ha a kezdődő új politika visszhang nélkül maradna a kisebbségek öntudatában.“

E fejtegetésekre a magyar párt lapja, a „Keleti Újság“ válaszolt:

„Mi nagyon szívesen elhagynék a kálváriajárást, ha elvesztett anyagi és kulturális helyzetünkől csak annyit visszaadnának, amennyi minket népszámunk arányában megillet s amennyit történeti küzdelmekkel megszereztünk magunknak. Ha ezt az igénylő álláspontunkat csak államellenesnek tudják venni s mikor mindenünkből kiforgatódtunk, akkor is csak minket tartanak hibásnak, ezt a felfogást igazán nem tudjuk másnak venni, mint a mesebeli farkas vádját a patak folyásában alulálló bárány ellen, hogy ez a bárány zavarja a farkas ivóvizét.

Panaszos helyzetünk okait kellene megszüntetni s akkor nem lenne panaszunk sem nemzetközi fórumok előtt, sem idehaza.“

De a kormány első lépése nem volt biztató. Amennyire örvedetes volt a hivatal, az államtitkárság szervezésének ténye, éppen olyan kellemetlenül érintette a kisebbségeket, nem is csak a magyarokat egyedül, az államtitkárság személyi betöltése. Gróf Bethlen György programbeszédében hangsúlyozta, hogy Brandsch kinevezését „mély sajnálattal“ látja a párt s a párt elnöki tanácsa április 28-án a következő határozatot hozta:

„Amidőn a kormány elsőizben jutott arra a helyes elhatározásra, hogy a nemzetkisebbségek részére a kormányzatban helyet biztosított: a magyar párt elnöki tanácsa őszinte sajnálattal állapítja meg, hogy a létesített alminiszteri állást a kisebbségi pártok meghallgatása nélkül töltötték be és megütközéssel veszi tudomásul, hogy a választás olyan politikusra esett, akinek politikai szereplésével szemben az egész magyar kisebbség indokolt bizalmatlansággal viseltetik.“

A Brandsch Rudolfal szemben fennálló ellenszenv oka az, hogy Brandsch a régi magyar időkől mint erős „zöldszász“ ismeretes, „azok közé a — hála istennek — kevés szászok közé tartozik“, mint Bethlen György mondta, „akik régi idők óta állandóan és sohasem mulasztották el a magyarok iránti ellenszenvükről bizonyágot tenni“. 1930 Őszén a kisebbségi törvény megalkotásával kapcsolatosan hírlapi vita fejlődött ki, melyben Brandsch is részt vett s a „Bukarester Tagblatt“ december negyedik számában „Veszedelmes barátok“ címen cikket írt, melyben osztályozva a romániai kisebbségeket, a magyarságról azt írta, hogy az „elsősorban külpolitikailag orientált és határrevízióra gondol, úgy, hogy számára a kisebbségi kérdés másodsorba kerül és csak agitációs eszközként szolgál“.

A cikk e vádaskodása nagy felháborodást keltett a magyarság körében, a kormány előtti árulkodásnak tekintették s a szászok körében is visszatetszést szült. A „Siebenbürgisch Deutsches Tagblatt“ lovgiasan védelmébe vette a magyar kisebbséget.¹

Brandsch kinevezésének népszerűtlenségét növelte az, hogy Jorga a kinevezés előtt nem lépett érintkezésbe a kisebbségekkel s ha már a nagyobb magyar kisebbséget mellőzte, illetet volna, hogy legalább a szászokat megkérdezze. Az országos német párt vezére Hans Ottó Roth, egy kiválóan talentumos és szimpatikus politikus, akit, ha vállalta volna az állást, — ami valószínűtlen, — a magyarok is

¹ A Brandsch-ügyről, amelybe elvi kérdések fonódnak, egy külön cikk keretében fogok írni.

szívesen fogadtak volna. A megemerkézés egyetlen ténye azonban a szászokat is lehangolta.

A Brandsch-ügyet a magyarság nem vitte a törvényhozás elé, de szóvá tette a kamarában néhány román. Gheorghe Bratianu kifogásolta, mert szerinte az államtitkárság felállítása „késleltetni fogja többség és kisebbség között a közeledést és lelki összeolvadást“ és Goga Octávián érdekesen foglalta össze a román szempontokat:

„Elismerjük“ — mondta — „a kisebbségek szerepét az országban. De ez a szerep nagyon bonyolult; ebben nem dönthet egy államtitkár vagy egy miniszter: a kisebbségi kérdés egy nagy összprobléma. Az egész kormány dolga; vagy, ha egy szervre akarjuk bízni, akkor intézését vérbeli román kell, hogy a kezébe vegye.

Miért? Éppen azért, mert összprobléma. Kisebbségi ember a kérdéseket mindig a kisebbségi partikulárizmus szempontjából fogja megítélni.

Másodszor: ha már nem az uralkodó nemzet köréből veszünk valakit, a magyarok joggal mondhatják: mi vagyunk a legnagyobb kisebbség, a mi körünkben kell az illetőt választani.

És harmadszor: indokolás nélkül kijelentem, hogy államtitkokat nem bízunk Brandsch Rudolfra.“

A kérdés nem vert nagyobb hullámokat a parlamentben. Roth lojalisan pártját fogta Brandschnak, Brandsch pedig kijelentette, hogy reá lehet államtitkot bízni s ezzel az ügy Bukarestben be volt fejezve.

A „Magyar Kisebbség“ egy cikkéből láthatóan azonban a kérdés valószínűen az idej augusztusi genfi Kisebbségi Kongresszus elé kerül s mire e sorok napvilágot látnak, talán érdekes fejleményei lesznek.¹ Joga mindenesetre politikai hibát követett el, mikor a kisebbségek megkérdése nélkül egy népszerűtlen és ellenszenves embert választott ügyeik intézésére.

Az ÁLLAMTITKÁRSÁGON KÍVÜL felmerült egy másik incidens is, mely elkedvetlenül hatott a kisebbségekre.

Az újonnan összeült parlamentet megnyitó trónbeszédben a kormány egy mondatot adott az uralkodó szájába, amely feltűnést keltett. A trónbeszédben a király elismerve, hogy a román állam különböző népek összességéből áll, felszólította a törvényhozás pártjait, hogy félretéve mindent, ami őket elválasztja, dolgozzanak, hogy „ezt az áldott országot és népeit, melyeknek élén ősisége, munkássága és vitézsége folytán a román nemzet áll“, boldoguláshoz vezessék.

E koncepció nem új és megfelel a valóságnak; hivatalos elismerése annak a ténynek, amit az új állam megalakulásakor —gyakran románok is, pl. Onisifor Ghibu, kolozsvári egyetemi tanár — elismertek, hogy tudniillik Románia ma Európa legtarkább nemzetiségi és legtöbb felekezeti állama.

Hogy e koncepció ellen viszont a sovinizta pártok, az óliberálisok és a néppárt, tiltakoztak, az természetes. Annak idején ők fogalmazták az alkotmány első szakaszát, amely kimondja, hogy „a román királyság egységes és oszthatatlan nemzeti állam“. Nem volt csoda, ha Dúca kijelentette a kamarában, hogy „az állam egységét és nemzeti mivoltát

¹ Jakabffy Elemér „Veszedelmes barátok vagy veszedelmes barát“ című cikke a „Magyar Kisebbség“ 1931. január i-i számában.

nem szabad kétségbe vonni“, és ha Goga azt mondta, hogy a „népeim“ kifejezés, így többes számban, aggodalmat kelt. Goga volt, aki a gyulafehérvári rezolúciókat is „malomalatti politikusok“ bolondságának nevezte.

„Mióta történetünket tudjuk“, mondta most parlamenti beszédében, „törekvésünk mindig az volt, hogy nemzeti államot alapítsunk. Levontuk a nemzeti eszme végkövetkeztetését s harcoltunk, nem azért, hogy heterogén államot alapítsunk, hanem hogy politikai határainkat összeegyeztessük etnográfiai határainkkal. Mikor ezt a ‚népeim‘, ‚popoarele mele‘ szavakat hallom, eszembe jut a háború előtti osztrák-magyar moriarkia nomenklaturája s abban a ‚Meine Völker‘ szólás-mód.“

„Azok közé tartozom, akik tudják, hogy mit jelent egy heterogén állam és azoknak centrifugális törekvései, alak nem akarnak együttélni és tudom, hogy országunk nyugalma és Európa békéje érdekében változatlanul meg kell, hogy őrizzük államunk nemzeti jellegét. Ez nem jelent türelmetlenséget a kisebbségekkel szemben, akik azonban nem népek, hanem a történet folyamán a mi nemzeti államunk területén elhelyeződött néptörödékek.“

Hogy Dúca, Goga és a többi így beszélt, az érthető. Kevésbbé érthető, hogy csatlakozott hozzájuk az a nemzeti parasztpárt is, amelynek soraiban ott ülnek az erdélyi románok, azok, akik a gyulafehérvári rezolúciókat szerkesztették. Az erdélyi nemzeti párt hivatalos lapja, a kolozsvári „Patria“ „Konfúzus stílusban szerkesztett trónbeszéd“ cím alatt támadta meg Jorgát s a kamarában Mirto tiltakozott a párt nevében. Beszédében mintha a régi magyar nemzetiségi politika csendült volna meg.

„Románia egységes nemzeti állam, melyet fiainak évszázados küzdelme és áldozatai hoztak létre. Határain belül nincsenek különböző népek, csak állampogárok. Nemzetközi szerződések és a gyulafehérvári rezolúciók garantálják a feji és vallási kisebbségek békés együttélését. Tiszteletben tartva kisebbségi jogait, ami viszont a másfajúk és más-vallásúak köteletségévé teszi, hogy a román állam lojális polgárai legyenek, a nemzeti parasztpárt nem fogadja el azt a koncepciót, hogy aUamunk idegen népek konglomerátuma, nem fogad el egy olyan koncepciót, amely a régi idegen és szerencsére letúnt uralom emléke.“

E sok beszédre Jorga röviden azt válaszolta, hogy a trónbeszédnek abba a rövid mondatába nem kell olyan finom nüanszokat belemagyarázni, amelyek abban nincsenek, ő nem politikai vagy alkotmányjogi, hanem etnográfiai értelemben vett népekről beszélt, melyeknek más történelmi tradícióik vannak. Ez még nem hazaárulás, ami miatt az ember bíróság elé kerül. S hogy be is bizonyítsa, hogy nem hazaáruló: amint a törvényhozás megkezdte munkáját, két törvényjavaslatot terjesztett be, egyet a felső oktatás, másikat a baccalaureátusi vizsga reformjáról; mindkettő komoly, materiális előnyöket biztosított volna a kisebbségeknek, s azután szó nélkül eltúrte, hogy saját többsége mindkét javaslatot úgy átalakítsa, hogy azokból a kisebbségekre vonatkozó minden előny, minden könnyítés kihulljon s a kisebbségek mindkét téren a réginel is súlyosabb helyzetbe kerüljenek.

Nincs ennek más magyarázata, mint az, hogy Romániában mindenki, aki nem kisebbségi, sovinszta. A tömegekben, többséggé léte-lük óta is, él a magyarok ellem gyűlölet s ha Janus-arcú vezetőik néha türelmességről, kisebbségi jogokról beszélnek, az csak szemfényvesztésül szolgál. A gyulafehérvári rezolúciókat bemutatták a békekonferenciának, — a „Patria“ cikkét és Mirto beszédét nem vitték

világgá; Maniu ígérte a kisebbségi törvényről szertekürtölték, — de hogy nem lett belőle semmi, arról hallgatnak, s a világ azt sem tudta, hogy Maniu kormányának a belügyminisztere, akire a törvény megalkotása és végrehajtása háramlót volna, ugyanaz a Vajda Sándor volt, aki 1926-ban megírta a kisebbségek iránti gyűlölettől izzó „Doliul nostru“ című cikkét.

Ebben a légkörben él a magyarság tizenhárom év óta s ezt az atmoszférát azzal a kormánnyal, amelynek belügyminisztere Argetoianu a abban a törvényhozásban, amelyben a döntés a liberálisaké, nem fogja Jorga megváltoztatni, még ha túl éli is az őszi viharokat. S talán őszintén nem is akarja!

UGYANAZ A ROMULUS BOILA, Maniu sógora, aki alkotmányjogi tankönyvében azt írta volt, hogy Románia kormányzatának „parlamentari jellege“ van, a Jorga—Argetoianu választások után cikket írt a „Patria“-ba: azt írja, hogy a kormány eldobta az erkölcsi tisztesség és törvényes rend leghalványabb látszatát; az állami közegek gazemberek bandájává alakultak s a választások bebizonyították, hogy a népképviselői alkotmányos rendszerének meghamisításával akármilyen kalandor kezébe veheti az ország kormányzatát. Nincs parlamenti kormányrendszer ott, ahol a népképviselőket meghamisítják: a Jorga-kormány bűnbán fogantott — nem parlamenti kormány.

Ez a megállapítás vonatkozik nemcsak a mai, hanem minden előző román kormányra, kivéve az erdélyieket, Maniu kormányát. A regatiak képtelenek tiszta kézzel választani, különösen Erdélyben, mert nincs gyökerük a nép körében s nem bírnak korrupció nélkül kormányozni, mert korrupcióban fejlődött ki a Regát. Ezt szenvedik Erdély népei tizenhárom év óta s ebből akartak menekülni az erdélyi románok regionális politikájuk révén.

Az első kísérlet nem sikerült.

Meg kell próbálni újra, erősebb kézzel.

Az út, melyen haladni kell, világosan áll. Erdély sorsában román uralom alatt csak akkor fog változás állani be, ha fel tudja magát szabadítani a regát diktatúrája alól, ha „az évszázados együttélés folytán kialakult sorsközösség kényszerét magasabb államférfiúi belátással felismerve, Erdély sorsának irányítását az itt élő nemzetek egymással összefogva veszik kezükbe. Ennek első feltétele adva lenne azáltal, ha a nemzeti párt visszatérne eredeti programjához, ami által valóra válhatna az itt élő nemzetek és azok tagjainak egyenjogúsága. Mert az erdélyi problémának ez az egyedüli megoldási módja, amelyhez felajánljuk támogatásunkat. Természetes, hogy ez a megoldás nem választási paktum lenne, hanem azt jelentené, hogy Erdély újra megtalálta önmagát s végre talán az a sok energia, amely a kisebbségek lenyűgözésére fordítottatik, az összes itt élő népek boldogulását szolgálhatná.“

Ezt az utat, amelyen haladva Erdély összes népei évszázados tradíció alapján együttműködhetnének, gróf Bethlen György, a magyar párt elnöke jelölte meg.

A BETHLEN-KORMÁNY LEMONDÁSA

A GAZDASÁGI válság, mely világszerte s hazánkban is már oly sok értéket pusztított és oly sok, nehezen helyrehozható kárt okozott, áldozatul — meggyőződésem szerint legnagyobb áldozatul — követelte Bethlen István gróf lemondását a kormány és az ország vezetéséről. E lemondás, melyet a közvélemény éppen olyan kevésbé várt, mint amennyire a kormány újraszervezését évek óta kívánta és remélte, oly meglepetésszerűen jött, hogy mindenki okát kereste és nem tudott megnyugodni azon indokolásban, melyet hivatalosan közöltek s mely, igaz, többféle volt. A suttogások széles körben mozogtak. Egészségi okoktól az alkotmányválságig és idegen hatalmak beavatkozásáig felölelték széles skálában a legeltérőbb indokokat. Könnyen meglehet, hogy a függöny, melyet annyi kíváncsi kéz fellebbenteni óhajt, nem rejt titkot; mindenesetre Bethlen István megbecsülése, hogy még ellenfelei sem tudják elképzelni, hogy távozásában ne volna misztikum.

Amit nem szabad hinnünk már azért sem, mert a nemzet méltósága ezt nem engedi, az a külföldi beavatkozás véelme. Külpolitikai sikerei a volt miniszterelnököt lemondásának pillanatáig nem hagyták «1: és bár gyakorta megíródott és elmondott, — hízelgők is hirdették ugyan, mégis igaz — hogy Bethlen kivezette az országot a külpolitikai elhagyatottságból, mégis a külpolitikai eredmények a közvélemény szerint az olasz szövetségben érték el tetőpontjukat és a tömeg nem eléggé értékeli azt a politikát, mely meg tudta nyitni a megnyert baráti viszony lazulása nélkül az utat a pillanatnyilag egyetlen európai nagyhatalom, Franciaország felé is. A német-osztrák vámúnióval szemben követett politika, mely nem bántotta meg Ausztriát, sem Németországot — kikkel, főleg az utóbbival szemben, különben barátságunk felette egyoldalú — és lekötelezni tudta ugyanakkor Franciaországot, a diplomáciai művészet diadala volt, amint a Sauerweinnak adott interview ennek klasszikus kifejezése. Hogy a francia pénzügyi kritikus órákban megnyílt Magyarország számára, ez ennek a politikának érdeme s nem hihető, hogy ugyanannak az államférfiúnak, akinek külpolitikáját így honorálta, Franciaország belpolitikai gáncsot vetne. Gazdag külpolitikai örökség szállott az utódra: nincs eltorlaszolva az út semerre, hacsak érzelmeink által nem. És ez irányban is követhetjük az utolsó évek külpolitikája folytán kezünkben levő fonalat, ha ezeket az érzelmeket egy időre le tudjuk küzdeni.

KÜLPOLITIKAI OKOK tehát nem játszhattak közre — hacsak nincs valami egészen ismeretlen elem — a kormány lemondásában, a többi suttogott ok pedig kivonja magát helyességét illetőleg megítélésünk alól. Különbösen is ily eseménynek — mint általában a történelmi eseményeknek — nem egy oka szokott lenni, hanem a lelkek és viszonyok szövevényessége folytán számos döntőbb és mellékesebb oka. Hihető, hogy ennyi munka után pihenésre vágyott a miniszterelnök; nagyon érthető, ha a kormány általános rekonstrukciójának szükségessége ellenkezett azzal a tiszteletet érdemlő idegenkedéssel, hogy ezzel kifelé a történetekért a felelősséget másokra hárítsa és maga megmaradva miniszterelnöknek mintegy ítéletet mondjon eddigi munkatársai felett; talán úgy érezte, hogy magasabbra fog lobogni a nemzet áldozatkészségének lángja, ha őt is elemésztheti; de bizonyára nem óhajtott mea culpát mondani gazdaságpolitikáját illetőleg, mert nem tartotta a mai válságot saját hibája következményének, hanem külső kényszerítő körülmények feltartóztathatatlan eredményének.

Azzal a tétellel, mintha a magyar gazdasági válság egyedül a világválságban lenné magyaroztatát, nem tudok egyetérteni. Ki tagadhatná, hogy a világválság mély sebeket ütött gazdasági életünk alapjain? Sőt, nemcsak e válság maga, hanem a lelki tényezők is, melyek e válságot elmélyítették, nem csekély mértékben kívülről kaptak táplálékot és impulzust. S ne becsljük alá e lelki tényezőket, melyeket magam részéről legalább oly jelentősnek tartok a válság okai között, mint a tisztán gazdaságiakat. Midőn a jog helyét az államraison foglalja el, midőn beteg vergődésükben a nemzetek egymás között való gazdasági viszonylataikban egyre újabb és újabb utakat keresnek, midőn a termelés problémája háttérbe szorul a jövedelemelosztás problémája mögött, mikor a túlnépesedés következtében az állam beavatkozása egyre szükségesebb és egyre tűrhetlenebb lesz és az egyén nem öncél többé, hanem egy bürokratikus gépezet fűtőanyaga, — akkor nem lehet csodálni, hogy a lelkeken oly bizonytalanság vesz erőt, mely a gazdasági élet gyógyulásának eszközei közül a legfontosabbat, a kezdeményezést eleve kizárja. Ezeket a tényezőket nem eléggé veszik figyelembe a gazdasági élet orvosai és kuruzlói, pedig nálunk is, másutt is, nagy szerepük van az elesettségben. Ezek a lelki diszpozíciók is állandó tápot kaptak nálunk Európa egyes országaiból. A speciális gazdasági bajokban ugyancsak tagadhatatlanul nagy részük van a világgazdasági körülményeknek. A mezőgazdaság katasztrófája s annak következményei, a nemzetközi hitelválság, stb. túlságosan ismeretesek, semhogy az erre való utaláson túl mennék. Ismétlem, senki sem vonhatja kétségbe, hogy a világválság nagy oka a mi gazdasági bajainknak.

Am nem az egyetlen és nem a legfontosabb. Nemzetünk jövedelme ma nem elég a nemzet eltartására, de e jövedelem fokozása kezünkben volt és van. Évi össztermelésünk tiszta értéke alacsony becslés mellett normális évben 2.5 milliárd pengőre tehető; ami nemzeti jövedelmünkől hiányzik, hogy az eddigi magasnak valóban nem mondható élet-standardot megőrizhessük, ez ennek az összegnek 8—10%-a, talán 250 millió értéknek többtermelése mezőgazdasági és

ipari termelvényben. Tehát sem termelés, sem eladási lehetőség szempontjából nem jelentős összeg és rajtunk múlik és múlt egyedül, hogy ezt megtermeljük. Ha ez sikerül, megélhetésünk és pénzünk stabilitása biztosítva van. Belföldön azután e nemzeti jövedelem oly elosztása szükséges, hogy ebből ne adjunk ki sokat az igazgatásra, úgyhogy több maradjon a termelő osztályoknak, minthogy a termelést növelni — és ezt a növekedő népességgel arányban szüntelenül növelni kell — csak a termelés anyagi érdekeinek megóvása mellett lehet.

Kétségtelen, — s ez nem írható a világválság rovására — hogy mind a termelés mennyiségét, mind államháztartásunkat illetőleg nem tettük meg azt, amit tehattünk s tennünk kellett volna. Hanem hiányzó jövedelmünket kölcsönökkel fedeztük s e kölcsönök hatása alatt éppen olyan látszatjólét keletkezvén, mint az inflációban, elragadtattuk magunkat oly háztartási berendezkedésre, mely saját anyagi erőnkkel arányban nem állott és mely a kölcsönök szűnése, sőt részleges visszavonása folytán állampénzügyeink és pénzrendszerünk meg-ingását vonta maga után.

Ki A HIBÁS EBBEN? Mert hogy az súlyos hiba, hogy ma nagyon deficités államháztartás, igen jelentékeny függőadósság és részleges külföldi fizetési moratórium problémájával állunk szemben, azt vitatni nem lehet. A közvélemény hamar kész a felelettel: ezért a kormány felelős. És e vélemény a kormány lemondása óta egyre terjed és nemsokára, szítva a tegnapi barátok és ellenségek által egyaránt, könnyen elfoglalhatja a közvéleményben a világválság helyét, mint a mi válságunk forrását. Ez nemcsak azért veszélyes, mert valótlan, nem csupán azért, mert azzal a lehetőséggel jár, hogy Magyarország legkiválóbb államférfiét a tömegek előtt diszkreditálja és megnehezíti esetleges visszatérését oly pillanatban, amikor nélkülözhetetlen, hanem veszélyes főleg azért, mert abban a hitben ringatja a nemzetet, hogy a saját legtevékenyebb közreműködése nélkül akár a múltban, akár a jövőben kikerülhetők volnának ama zátonyok, melyekre e pillanatban éppen a nemzet munkájának elégtelensége folytán hajója felfutott. Ha ma a tisztviselői fizetéseket redukálni kell, ki volt az, aki azok emelését a szanalási költségvetéssel szemben állandóan követelte? Ha emelik a forgalmi adót, ki követelte annakidején annak leszállítását? S a házadócsökkentés kinek kívánsága volt? Kinek vétke az, hogy Ausztria is, Csehország is a Balkánra négyszerannyi iparcikket szállított mint mi, s kinek mulasztása, hogy tojás- és baromfi-termelésünk most nem háromszor akkora, mikor annak korlátlan piaca van, vagy ha az országos termésátlagok annyival alatta vannak egy jól vezetett átlaggazdaság terméseinek? Ha nem mint kortárs, hanem mint történész nézzük az elmúlt tíz év pénzügyi és gazdasági politikáját, meg kell állapítanunk, hogy a kormánynak, a parlamentnek, a sajtónak, a társadalomnak közös illúziói a mai helyzetnek forrásai, mégpedig pártkülönbség nélkül, mert az ellenzék nem kevésbé követelte az ínségmunkákat, az adók csökkentését, a tisztviselői fizetések emelését, a többtermelési akciók megszüntetését, mint a kor-

mánypárt s meddő kritikája, melyben teremtő gondolatot nem hallottunk, nem jelenthet alibi-igazolást, bármennyire is hivatkozik most arra, amit megjósolt, de aminek megakadályozására konkrét tanácsot adni nem tudott, sőt aminek bekövetkeztében állandó követeléseivel része volt. Hogy ma már az akkori jósök száma annyira megnövekedett, azon csak az csodálkozhatik, aki a felelősségtől való szabaddulás lélektanával nincsen tisztában.

Ha ezek szerint távolról sem az egész felelőség terheli az előző kormányt a bekövetkezett helyzetért, és abban a világválságnak, a parlamentnek, a nemzetnek súlyos része van, kétségtelen, hogy a kormány sem ismerte fel gazdálkodásunk labilis voltát és nem tudott vagy nem akart eléggé erős lenni, mikor arra szükség lett volna. Hogy a lemondás időpontjában a lemondott miniszterelnök ezt érezhette, arra következtetni engedhet az a tanács, melyet utódjának adott: hogy az országot erős kézzel kell kormányozni. A múlt kormánynak tehát kétségtelenül hibája az, hogy a közvélemény nyomásának nem tudott ellentállni, hogy nem tudta a termelést akár kényszereszközökkel is úgy vezetni, hogy többet termeljen, hogy éppen olyan kevésbé hallgatott a kiáltó szóra, mely a kölcsönökből való befektetések veszélyeire reámutatott, mint a nemzet maga, de ezért őt csak annyi felelőség terheli, mint a közvéleményt.

Éppen ezért, mint mondtam, nem hiszem, hogy Bethlen Istvánt a felelőség terhének tudata készítette volna a lemondásra; még kevésbé a nehéz helyzetből való menekülés, mert azt ő bebizonyította, hogy válságos pülanatokban vállalja az irányítást és a döntést. De e gazdasági válságon igenis megszakadt az a szuggesztív erő, mellyel ő e nemzetet tíz éven át vezetni tudta és mely minden vezetésnek előfeltétele; megszakadt az igazságosság alapja nélkül, megszakadt hitem szerint a nemzet kárára, de megszakadt és úgy érzem, hogy ez lehetett döntő oka lemondásának. Midőn egyik búcsúbeszédében félreállítását avval magyarázza, hogy ezzel megszűnik a gyűlölet atmoszférája, nem gondolt-e arra, hogy megmaradása esetére megszűnnék a bizalomnak az atmoszférája, mely tíz évig kísérte, azt nem tudom. De úgy hiszem, távozásának okai között első helyen áll a lelki kontaktusnak az a csökkenése, melyet a gazdasági válság idézett elő.

PEDIG nemcsak külpolitikai téren, nemcsak a közoktatás terén, hanem gazdasági téren is nagy haladás jellemzi az utolsó tíz évet, főleg annak első kétharmadát: mezőgazdaságunk jobban gazdálkodik, gyár-
iparunk nőtt, útjaink javultak, szociálpolitikánk haladt, városaink fejlődtek. És ha ma visszatekintve sokan kifogásolják, hogy a nemzet túlságosan bízott a vezetésben s reábizta magát, akkor azt is meg kell állapítanunk, hogy a vezetők is túlságosan bíztak a nemzetben, mikor azt hitték, hogy megvan a kezdeményező erő, melyre a gazdasági egyensúly szempontjából szükség volt. Ennek a mai zűrzavaros kornak egyik nagy hátránya, hogy az egyén és közösség viszonya átalakulóban van; hogy az egyre terjedő államhatalom túlsókat vár a visszaszorított egyéntől, a bizonytalanná tett egyén pedig túlsókat vár a korlátolt szellemi és anyagi eszközökkel rendelkező államhatalomtól. De akárhogy áll

is ez, a válság, méreteiben, a magyar termelés lehetőségeihez képest nem nagy válság, bármennyire fojtogat is a jelenben és bármennyire gondot és bajt okoz is talán még hosszú hónapokig.

Mint előljáróban is mondtam, a válság legnagyobb áldozatának tartom, hogy nem Bethlen István gróf vezeti tovább az országot. És ha nyitva áll is a kérdés, helyesen cselekedett-e, mikor egyelőre visszavonult, (amint nem egy ténykedését illetőleg igen különbözők lehetnek és voltak is a felfogások), arról meg vagyok győződve, hogy a nemzet vezetése nem nélkülözheti őt, aki egyesíteni tudta a forradalmak darabokra szaggatott társadalmát, aki a nemzetnek önbizalmát Trianon ellenére is vissza tudta adni, aki az inflációt le tudta küzdeni; nem nélkülözheti azt a szuggesztív erőt, melyet a távolság majd újra helyreállít, melyet hagyományozni nem lehet és mely nélkül a nemzet újra a társadalmi széthullás veszélyének megy elébe.

BÁRÓ KORNFELD MÓRIC

A KÜLFÖLDI COLLEGIUMOK

Ae háború előtti magyar szellemi élet eljövendő történetírója az morszakot jellemző izoláltság okainak vizsgálatánál semmi- esetre sem fogja figyelmen kívül hagyni azt az egyszerű tényt, hogy az európai kultúrkör nagy mozgalmait céltudatos, hosszabb tanulmányok alapján csak a magyar értelmiség igen szűk körei ismerheték meg közvetlenül. Nyilvánvaló, hogy a magyar és az európai élet szükségszerű kapcsolatainak kiépítése és fenntartása sohasem lehet kizárólag egyesek vagy kizárólag csak a társadalom feladata: éppen saját céljai érdekében jelentős részt kell vállalni abban az állammak is. Magánosok külföldjárása, bármily komoly indokkal történjék, mindenkor csak elszigetelt, csupán a társadalom bizonyos köreire szorítkozó jelentőséggel bírhat, hatását az ország kulturális viszonyaira és általános berendezkedésére intézményesen misem biztosítja. Ha a magyar kormány évi jelentéseinek keretében a kultuszminisztérium beszámolóit a kiegyezéstől a millenniumig figyelemmel kísérjük, abban mindig fogunk oly tételekkel találkozni, melyek állami indítékú és államilag dotált tanulmányutak és ösztöndíjak fedezésére szolgáltak. Az akció a kiegyezés nemzedékének államférfiaitól indult ki, azaz egy oly nemzedék egyéneitől, akikben még utánrezegtek, sőt éltek a reformkor és az emigrációs idők nagy külföldélményei. A külföld megismerése és e tapasztalatok otthoni értékesítése gondolatvilágukban a nagy mű, a magyar állam modern átépítésével párhuzamosan jelentkezett. Visszavonulásukkal és halálukkal csökken az akció életereje, utódaik kezén a 90-es évektől kezdődőleg a külföldi kiküldetés szokványos adminisztratív ténykedéssé korszosult. Az összegek kicsinyek, az államhatalom nem tartja érdemesnek a kiküldetések részleteibe beleszólni, a tanulmányút és az otthoni kívánalmak összhangját keresni, legegyszerűbbnek látja tehát a rendelkezésre álló pénzt olyanok kezébe adni, akiknek személye a vállalt megbízás becsületes teljesítését garantálja. Ezek fiatalok nem lehettek, — a fiatalsággal kísérletezés, a kísérletezéssel kockázat jár — hanem csakis megállapodottabb, leginkább az állami szolgálat magasabb fokain álló egyének: közgyűjteményeink főtisztviselői, egyetemi tanárok és esetleg idősebb, érdemesebb docensek vagy tanársegédek, akik tudták, hogy mit akarnak, akik tehát megkímélték az államot attól, hogy számukra az otthoni szükségletnek megfelelő munkatervet állapítson meg. Ez az ösztöndíjpolitika nem volt és nem is lehetett a magyar szellemi élet szerves életfunk-

dója és ezért még a ráfordított összegek arányában sem hozhatta meg a maga gyümölcseit.

Állami irányítás és társadalmi érzék hiányában a háború előtti magyar ösztöndíjügy így eredménytelenségre és csendes elmúlásra volt ítélve. A ma ösztöndíjproblémáival foglalkozó tanulmánynak nem lehet célja az, hogy e sajnálatos állapot összes következményeit kimerítően részletezze. Ezért csupán arra az egy körülményre akarnék itt rámutatni, hogy ez az egészségtelen helyzet termelte ki azokat az „új idők új dalaival“ történő rendszertelen beütéseket, melyek az intéző köröket éppúgy, mint a konzervatív közvéleményt az ifjúság veszedelmes külföldi kirándulásai ellen hangolták, azaz szellemi elszigetelődésünk lassú, de alig feltartható folyamatát erősítették.

Mégis igazságtalanok volnánk, ha e korszaktól teljességgel el akarnék vitatni egy helyesebb és célravezetőbb ösztöndíjkonceptó tudatát. Egy ily koncepció azonban nem a hivatalos kultúrpolitika és nem a társadalom, hanem egyes tudósok és tudományos testületek tulajdona volt. A szervezett ösztöndíjügy és a tervszerű külföldi tudományos munka úttörésének dicsősége Fraknói Vilmost, a kiváló történetírót illeti. A magyar szempontból oly gazdag vatikáni levéltárban folytatott kutatásai során felismerte azt az igazságot, hogy ily általános kultúrérdekű tudós munka egy ember vagy egyesek egymástól független erőfeszítései árán nem vezethet kielégítő eredményre. Éppen ezért oly munkaszervezetet akart létrehozni, mely egységes irányítás mellett több ember összesimuló tevékenységét egy cél rendszeres megvalósítására egyesíti. E célból egy kisebb házat vásárolt már 1888-ban, ahová befogadott néhány történetkutatásra alkalmas és egyházmegyéjüktől támogatott magyar papot. Fraknói terve azonban nem csupán egyéni kutatósükségletéből született meg, hanem mögötte egy általánosabb jellegű kultúrpolitikai konceptó rejlett. Ezt bizonyítja újabb házépítése 1902-ben, mellyel két magyar festő és egy szobrász számára állandó hajlékot, műtermet és saját költségén ellátást biztosított. Ingatlanait 1913-ban a Magyar Tudományos Akadémiának adományozta, azzal a meghagyással, hogy bennük történeti intézet, illetve művészház létesítendő. A magyar kormány ezek közül csupán a történeti intézet dotációját és felügyeletét vállalta, mire Fraknói a művészház épületét értékesítette. A Magyar Tudományos Akadémia tulajdonát képező és a kultuszkormány felügyelete alatt álló Római Magyar Történeti Intézet szervezése és berendezése javában folyt, amikor az 1914 őszen kitorrt világháború hosszú időre lehetetlenné tett minden kiküldetési akdót.

A Fraknói által propagált gondolat azonban rövidesen folytatóra, sőt továbbépítőre talált. Klebelsberg Kunó gróf, a Magyar Történelmi Társulat elnöke, 1917 április 26-án elmondott elnöki megnyitójában egy új és nagyszabású ösztöndíjpolitika alapelveit fektette le. „Szegény nemzet vagyunk. Különösen középosztályunk anyagi helyzete súlyos. Kevés ifjúnak jut osztályrészül, hogy a szép egyetemi éveket zavartalanul és egészen tanulmányainak szentelhesse. Még kisebb azoknak a szerencséseknek a száma, akik egyetemi tanul-

mányaik befejezte, vizsgálataik letétele után néhány évet továbbképzésükre fordíthatnának. Éppen a bölcsészeti karra lépő ifjak jelentékeny része keresetre, óraadásra van utalva s az ehhez való időt tanulmányaitól vonja el. Idő előtt kifárad, elveszti lelkének derűjét, kedélyének lendületét, elméjének frissességét, tehetsége elfonnyad. Szerény, de tisztos megélhetést adó ösztöndíjakra, ingyenes kollégiumi és intézeti helyekre, tanulmányúti segélyekre és megbízásokra van szükség, hogy a mutatkozó tudományos hajlam és kutató ész számára gondtalan munkaidőt biztosíthassunk. Ezen az úton is elő kell segítenünk a szelekció érvényesülését, mert az a nemzet, mely nem képes tehetséges fiainak kifejlődését biztosítani és őket a nekik megfelelő helyre állítani, az a középszerűség kezén el-sorvad“. A közölt idézetben és az elnöki beszéd további részeiben tökéletes elméleti kifejtést nyernek mindazok a célok és indokok, melyek Klebelsberg Kunót későbbi nagyszabású ösztöndíjpolitikájában vezették. Az ő koncepciójában az ösztöndíjúgy több mint továbbképzés, sőt több mint tudományos kutatási alkalom. Mindezekon túl nemzeti szelektív szerv és a szociális gondoskodás, a szellemi utánpótlás, a nemzeti értékek helyes külföldi megvilágításának eszköze.

Midőn Klebelsberg Kunó gróf 1922-ben a magyar közoktatásügy élére került, hatalmas területet és nagy anyagi eszközöket nyert 1917-ben kifejtett és a Bécsi Magyar Történeti Intézet révén egy részterületen már megvalósított programjának keresztülvitelére. A Bécsi Magyar Történeti Intézet megszervezését, a Római Intézet felújítását, Bécsben, Berlinben és Rómában nagyszabású, műemlékszerű épületek vásárlása és átalakítása követte, melyek mindegyikében egy Collegium Hungaricumot létesített. E Collegium Hungaricumok egyrészt tudományos kutatók, másrészt tanulmányaikat még folytató vagy közvetlenül befejezett fiatal erők otthonai. Ennek megfelelően e külföldi intézetek kettős hivatást töltenek be, egyrészt kutatók munkája révén a jelen tudományos feladatait szolgálják, másrészt pedig fiatal erőket készítenek elő erre a munkára. Ez a körülmény érteti meg velünk azt az összefüggést, mely az ösztöndíjúgy fokozatos kifejlődése során az egyetemek, valamint a nagy közgyűjtemények és az ösztöndíjas kiküldetés rendszere között mutatkozik. Mint ismeretes, Klebelsberg 1922-ben önkormányzattal felruházott szervezeti tömbbé egyesítette nagy közgyűjteményeinket, az Országos Levéltárat, a Nemzeti Múzeumot, a Szépművészeti és az Iparművészeti Múzeumot. Ennek az egységes irányítás alatt álló, jogi személyként fellépő, közös státussal és költségvetéssel rendelkező közületnek igazgatásában helyet biztosított a közgyűjtemények főtisztviselőin kívül az egyetemek tanárainak is, részben azért, hogy a megüresedő állások az egyetemekkel összhangban, magasabb szelekciós szempontok figyelembevételével töltsenek be. Ezt a célt szolgálja és biztosítja az 1927. évi XIII. t.-c., mely az ösztöndíjúgy alapvető kodifikációjának tekinthető. A törvény lényege az, hogy a külföldön működő Collegium Hungaricumokat az Országos Magyar Gyűjteményegyetemmel egyesíti és annak igazgatása alá helyezi.

Ez az intézkedés véglegesen biztosította azt az alapkonceptiót, melyet a miniszter már 1917-ben hirdetett: az egyetemi kiválogatódás, a külföldi tudományos és művészi tevékenység, illetve továbbképzés, valamint az egyetemek és közgyűjtemények személyi szükségletei összhangzó, egységes irányítást igényelnek. Ennek az egységes irányításnak szerve az Országos Magyar Gyűjteményegyetem kebelében alakult Ösztöndíjtanács, mely egyetemi tanárokból és a közgyűjtemények vezetőiből, továbbá a külföldi intézetek igazgatóiból állván, autonóm testületként dönt a külföldi kiküldetések személyi és tárgyi részletei felett. Ezt a minden külső beavatkozást eleve kizáró és a lehető szelekciót biztosító kiküldésmódot egészíti ki a törvénynek az a másik nagyjelentőségű intézkedése, mely a Gyűjteményegyetem tudományos tisztviselői státusába történő kinevezés, sőt a magasabb fizetési fokozatba való előlépés előfeltételének az ösztöndíjas kiküldetést mondja ki.

Áttérve az intézetek helyi céljaira, munkájára és belső életére: minden egyes külföldi Collegium Hungáriáim feladatát, tekintet nélkül a helyre és a körülményekre, abban pillanthatjuk meg, hogy ezek az intézmények a tagok és az igazgatóság együttes munkájával szellemi kapcsolatokat iparkodnak létrehozni a magyarság és az illető ország kulturális élete között. Ez az egyes ösztöndíjas kiküldési céljának megfelelően részben egyetemi előadások látogatása és a szemináriumi munkában való részvétel, részben klinikákon, laboratóriumokban, műtermekben, levéltárakban és könyvtárakban kifejlesztett intenzív tudományos, illetőleg művészi tevékenység útján történik. A Collegium Hungaricumok igazgatóinak éppen ezért elsőrendű feladata, hogy az ösztöndíjasoknak az említett intézményekbe való bekapcsolódását elősegítsék. Éppen ezért a kultusz-kormány választása az intézmények megalakulásakor oly egyénekre esett, akik nem csupán nyelvkészségük, de tudományos munkásságuk révén is az illető egyetemmel személyes viszonyban állottak. A legkedvezőbb a helyzet e tekintetből kétségkívül Berlinből volt, ahol a porosz kultusz-kormány még a háború alatt (1916) magyar tanszéket létesített és arra rendkívüli tanárként Gragger Róbertét, a berlini Collegium Hungáriáim későbbi nagyérdemű igazgatóját hívta meg. Gragger eredményes munkásságának köszönhető, hogy az egyetem a magyar tanszék mellé szemináriumot (1916), majd később a rokon nyelvészeti és irodalmi szakokat egyesítő Magyar Intézetet szervezett és számára egy nagyméretű épületet vásárolt. A Berlini egyetemi intézet az Ungarische Jahrbücher révén folyóirattal is rendelkezik, mely 1921 óta a magyarság élete és kultúrája iránt érdeklődő külföldi tudományosság informatív folyóirata. A római és bécsi kollégiumok hasonlóképpen nem nélkülözik az egyetemmel fennálló, oly szükséges kapcsolatokat. Így a bécsi és a római Collegium igazgatói magántanári, illetve rendkívüli tanári minőségben tagjai az egyetemek tanári kollégiumának. Ezek a magyar tanszékek a külföldi érdeklődésnek megfelelően egyrészt nyelvészekkel és irodalomtörténészekkel, másrészt pedig történészekkel töltettek be. Külön ki kell itt emelnünk a római tanszék szerencsés megoldását, melynek

betöltője bizantinológiával és újabkori balkántörténettel foglalkozva, oly területet művel, mely iránt ma az olasz tudomány különös érdeklődést tanúsít.

Ebből a kettős tényezőből, az igazgatók és tagok közös munkájából alakul ki a szó politikamentes értelmében vett magyar kultúrpropaganda, mely a magyarság szellemi értékeinek ismertetésével és fiai tehetségének tényszerű bizonyítékaival áll a külföldi közvélemény elé. E tényszerű bizonyítékokat említve, elsősorban az intézetek irodalmi munkásságára kell gondolnunk. A már említett Ungarische Jahrbücher és annak könyvsorozata mellett, a bécsi és római történetintézetek különböző kiadványaira s a bécsi Collegium Hungariaim részben németnyelvű füzeteire hívjuk itt fel a figyelmet.

Ez expanzív magyar ösztöndíjpolitika nemsokára életének tizedik évébe lép. Jórészt töretlen utakon az állam és rajta keresztül az adózó magyar társadalom áldozatával nagy alkotásokat és az egész nyugat-európai kultúrkört behálózó szervezetet hozott létre. Tíz év tapasztalatai a hozzáértőben éppúgy, mint a társadalom széles köreiben joggal vetik fel azt a kérdést, hogy sikerült-e tervezőjének nagyszabású gondolatait a valóságba átvinni és hogy mennyiben hozta meg ez a vállalkozás az állam és a társadalom nagy áldozatának gyümölcsét? Ezekre az önként feltoluló kérdésekre általánosságban megnyugtató választ adhatunk. A magyar ösztöndíjpolitika tízéves munkája nagymértékben tágította a fiatal magyarság szellemi látókörét. Az ösztöndíjasok nagy számban — eddig több mint hatszázan jártak külföldön — foglalták el az egyetemek, közgyűjtemények állásait és ezzel új lüktetést vittek szellemi életünkbe. Mint már előbb láttuk, objektív tudományos és művészi munkával világosították fel a külföldet hazájuk félreismert múltjáról és jelen értékeiről, ezzel a jóhiszemű közömbösségnek is módot adtak arra, hogy rólunk ferditetlen képet szerezzon. Az egész akció szociális missziót is teljesített, mert nem csekély időtartamra megélhetést és a nyugodt munka békéjét nyújtotta a háborúk és forradalmak elesett nemzedékének. Megmentette benne az igazságnak és a szépségnek, a tudománynak és a művészetnek hitét, azt a tudatot, hogy a tehetség és szorgalom magasságok felé vivő erő.

De vannak ezen a nagy vonásokban kielégítő képen orvoslást követelő szépséghibák is. Nem fogjuk az összbenyomás végső értékelését kedvezőtlenül befolyásolni annak megállapításával, hogy a felsorolt eredmények és előnyök az ösztöndíjasok nem minden csoportjára terjedtek ki egyenletesen. Hisszük, hogy a viszonyok összes ismerői egyetértének velünk abban a megállapításban, hogy az ösztöndíjasok egy része, helyesebben rétege szervezeti okokból nem hozta haza magával azt az ismeret- és tapasztalatkomplexumot, melynek megszerzésére pedig maga és kiküldői egyként számítottak.

Mint az előzőkben láttuk, a Collegiumok szervezetének egyik jellegzetessége az, hogy heterogén elemeket egy intézmény keretében egyesít. Mint erre az ösztöndíjtörvény indokolása világosan hivatkozik, a Collegium Hungariaim egyrészt kutatók otthona, akik laboratóriumi, klinikai, levéltári munkát végeznek, akik tehát egy

bizonyos tudományos eredmény elérése érdekében küldettek külföldre. Ez a típusa az ösztöndíjasnak a Collegium Hungáriáim falai között valóban ideális otthont talál. Megérkezésekor nem kell élet-szükségleteinek megfelelő lakás és ellátás keresésével bíbelődni. Igazgatójának ajánlásával akár megérkezésének napján megkezdheti tevékenységét választott vagy kijelölt munkahelyén és így nem kell idejét e téren sem keresésre és kísérletezésre fordítani. Munkájának elvégzése után kutató társainak társaságában otthon találja meg az esti órák kényelmét. Szabad idejének szórakozásait fedezi otthoni fizetése, melyet ez a típusú ösztöndíjas az esetek túlnyomó többségében külföldi tartózkodása alatt is kézhez kap. Nyelvismeretei általában nagyobbak, mint fiatal társaié, többször járt már külföldön és ha nem is bírja tökéletesen az illető nyelvet, exakt munkájának végzésében ez őt aligha befolyásolhatja.

Más ezzel szemben a még nem végzett, vagy tanulmányait közvetlenül befejezett fiatal ösztöndíjas helyzete, aki elsősorban nyelvet akar tanulni és ezen keresztül idegen világok kincseihez jutni. Ő elsősorban egyetemre jár és szemináriumokban akar dolgozni. Egy ilyen programúhoz azonban két dolog szükséges: nyelvtudás és pénz. A fiatal, továbbképzés és nyelvtanulás céljából kiküldött ösztöndíjas ezek egyikével sem rendelkezik kellő mértékben. Kiküldése előtt vizsgát kell ugyan tennie az illető ország nyelvéből, de a cenzorok — bölcsen mérlegelve a mai nemzedék többféle körülményből eredő fogyatékos nyelvtudását — nem alkalmazzak vele szemben szigorú mértéket és útjára bocsátják azzal a hittel, hogy fogyatékos nyelvismeretei az idegen nyelvterületen szinte észrevétlenül kiegészítődnek, így kerül a kollégiumba, ahol egészen természetesen csaknem kizárólag magyar szót hall. Ezen a tényen lehet sajnálkozni, de nem lehet változtatni, mert az egymásközötti idegennyelvű társalgás igen erőszakolt és fölöttébb problematikus értékű nyelvtanulási módszer. Ösztöndíjasunk ezen úgy iparkodik segíteni, hogy idegen társaságot keres, amiben a kollégium vezetősége támogatni is fogja. Ki akarja továbbá próbálni zsenge nyelvismereteit egy színdarab vagy esetleg egy hangosfilm meghallgatásán, ő azonban sem erre, sem arra áldozni nem tud, a kollégiumok pedig csupán lakást és ingyenes ellátást, továbbá az egyetemi költségeket tudják rendelkezésre bocsátani. Egyedüli nyelvtanulási és társadalmi lehetőségül az egyetem marad. Az előadásokat még megérti, de a szemináriumi munkában való részvételhez nyelvkészsége már nem elegendő, viszont kilátása sincs arra, hogy ezt más úton növelhesse. Mindennek a felismerése erős önérzeti visszahatásokkal jár, kedvet szeg, bátortalanná tesz. Ugyanilyen eredménnyel járnak azok a kísérletei, melyek révén új élményeket, általános kultúrímpressziókat akar szerezni. Szabad idejében el szeretne menni csak egyszer-kétszer operába vagy színházba. Sétája közben lát a kirakatban egy könyvet, melynek megszerzésétől fogyatékos nyelvismereteinek erősödését és az idegen világ lelkének megismerését reméli. Mert ne felejtjük el, hogy a bécsi opera egy Mozart-előadása, a szajnaparti antikváriusok egy ócska, de kedves könyve sokszor többet mond Bécs és Páris életéről, mint száz baedeker-ízű

előadás. Emberünknel minden ilyen kísérlet balul üt ki és ez a napról-napra ismétlődő fájdalmas tapasztalás lassan megkedvelten vele azoknak a kollégistáknak a társaságát, akik erre már előbb rájöttek. Így alakulnak ki a kollégiumok jellegzetes kis csoportjai, melyeket mindenki ismer, aki tisztában van a kis társadalmak lelkével. Ezek az emberek a legtöbb esetben nem tunyák és nem tehetségtelenek, kiküldetéshez nem méltatlanul jutottak, dolgukat elvégzik, munkájukat befejezik, de mégis egy nagy mínusszal és egy nagy csalódással térnek vissza hazájukba. Világosan látjuk, hogy egy szélső esetet állítottunk olvasóink elé, de ezek az esetek azok, melyek az ösztöndíjügy és a Collegium Hungaricumok eredendő ellenségeinek a leghatásosabb fegyvert szolgáltatják.

Mert a pazarlás ódiума, a fényes berendezések ostorzása, a kultúrrepresentáció elítélése mind tulajdonképpen ebből a látszólag vékonyan szivárgó érből táplálkozik. Valóban, nem hallgathatjuk el, hogy ezek a kifogásolt tünetek a fentebbi visszasság következményei, helyesebben orvoslási kísérletei. A sokat emlegetett fogadásokra nem a kutató, hanem a tanuló ösztöndíjas érdekében van szükség, öneki akar a vezetőség társaságot és egyetemi összeköttetést szerezni akkor, mikor például vendégül látja az egyetem vele foglalkozó professzorait, vagy téára hívja azok családjait és hozzátartozóit. Az ő érdekében van szükség drága tanerők alkalmazására is, hogy a nyelvet úgy, ahogy elsajátítsa. A közvélemény nem igen tud arról, hogy a kollégiumokban a nagyobb részt azok teszik ki, akik nem nyelvet tanulni mennek külföldre és ezért hajlandó általánosítani az egész berendezést illetőleg.

Megválthatjuk, hogy a közvélemény ítélete ezekről az intézményekről mindennek nevezhető, csak kedvezőnek nem, mert sajnos, ma sem látja tisztán azok érdemeit és jelentőségét. Hajlandó bennük gyökértelen kulturális „felépitményt“, protekciós ifjak üdültető akcióját látni. A jelen pillanatban pedig a közvélemény és a külföldi intézetek viszonya különösen nyugtalanító. Mind hallhatóbbá és élesebbé válnak azok a hangok, melyek az állam és magángazdaság terheinek csökkentése érdekében több más intézménnyel együtt az egész ösztöndíjakkció gyökeres, sőt „brutális“ leépítését tartják kívánatosnak, így nemrégiben a sajtó egy része mint közelebről meg nem nevezett „ellenzéki“ követelést állította fel a külföldi ösztöndíjak szeptember i-i hatállyal végrehajtandó azonnali beszüntetését. Ez a követelés éppen a sajtó azon részénél talált meleg fogadtatásra, mely nem mulaszt el egy alkalmat sem, ahol a „diáknyomor“ és a „szellemi proletariátus“ veszedelmeinek kiszínező előadására nyílik alkalom.

Az ösztöndíjasok igen tekintélyes része, Klebelsberg Kunó gróf szerint 57%-a egyetemeken és a Gyűjteményegyetemben, további 8%-a pedig egyéb közszolgálati ágakban helyezkedett el. Az ösztöndíjak hirtelen beszüntetése a fennálló kinevezési tilalom következtében azt eredményezné, hogy ezek a viszonylag nagy tömegek, éppen a fiatal magyarságnak az a része, mely tanulmányainak során kiválik, a gazdasági válság nehéz idejére minden támogatás nélkül maradna. De felettébb kedvezőtlen hatása lenne az ösztöndíjakkció azonnali beszüntetésének a külföldi, elsősorban a német és olasz közvéleményre

is. Tíz év munkájával kiépült kapcsolatok omlanának össze egyik napról a másikra és ennek az összeomlásnak háttérben sokan külpolitikai irányváltást szimatolnának. De gondoljuk végig az említett leépítési követelést. Az ösztöndíjak azonnali hatályú beszüntetése egyet kellene hogy jelentsen a Collegium Hungaricumok épületeinek értékesítésével is. Hogy ez mennyiben valósítható meg, arra csak az egyes intézeti épületek keletkezésének és jogviszonyainak ismertetése keretében válaszolhatunk. A bécsi magyar tudományos intézetek otthona, Fischer von Erlach méltán híres barokk műalkotása a XVIII. század második fele óta magyar tulajdon. A Mária Terézia által alapított magyar nemesi testőrség céljaira az épület megvásárlásához szükséges összeget a megyék és a szabad királyi városok adták össze. Ebben a palotában született meg Bessenyeinek és társainak magyar irodalma, értékesítését tehát, minthogy itt nem költséges vásárlás, hanem kegyeletre kötelező öröklés történt, már csak a nemzeti önérzet is akadályozni fogja. A berlini Collegium Dorotheenstrassei épülete eredetileg egyemeletes ház, melyre a magyar állam utólag még két emeletet húzott, porosz állami tulajdon volt. A magyar kultuskormány azzal a feltétellel vásárolta, hogy az kizárólag kollégiumi célt fog szolgálni. A Collegium épülete és szomszédjai tudniillik az egyetem kisajátítási területébe esnek, mely a berlini egyetem terjeszkedését van hivatva biztosítani. Éppen ezért a magyar és porosz kultuskormány között létrejött megegyezés eladás esetére az egyetem elővételi jogát biztosítja. Minthogy szakértői vélemény szerint a porosz állam ma éppúgy nem képes ingatlanokat vásárolni, mint akár a magyar, az értékesítés lehetősége jelenleg nem áll fenn. De nem volna rentábilis a Collegium Hungariaim bérbeadása sem, mert akkor elesnének mindazok az adókedvezmények, melyeket a porosz állam az épület megvételekor a kulturális célra való tekintettel biztosított. Legtöbb támadás a magyar kultuskormány legutóbbi vásárlását, a római kollégium céljait szolgáló Palazzo Falconieri-t érte. Kétségtelen, hogy éppen ehhez az épülethez bennünket semmiféle magyar tradíció nem fűz, értékesítése pedig jogi természetű, vagy egyéb akadályokba nem ütköznék. Első emeletét óriási méretű és nehezen bebútorozható reprezentációs helyiségek foglalják el, második és harmadik emeletén pedig a kollégiumi tagok szobái helyezkednek el. Ily beosztás mellett egy esetleges értékesítésnek nagy akadályai volnának. A felső emeletek lakások céljaira csak újabb nagy költséggel volnának átalakíthatók, ez esetben pedig az első emelet helyiségei kihasználatlanul maradnának. Itt ismét ugyanaz a helyzet, ami a többi kollégiumi épületnél: egy esetleges eladás aligha téríthetné vissza azokat az investíciós költségeket, melyeket a magyar állam a sajátos kollégiumi cél érdekében eszközölt. Hozzáértő vélemény szerint a Palazzo Falconieri egyedül egy pápai papi kollégium céljaira volna kedvezően értékesíthető, melyre mai berendezése is igen alkalmassá teszi. Kérdéses azonban, hogy az Egyházi Állam hajlandó-e ma ilyen befektetésre.

A külföldi Collegium Hungaricumok pillanatnyi értékesítését illető szkeptikus állásfoglalás azonban semmiesetre sem jelenti azt, mintha az ösztöndíjgyűjtő szolgáló költségvetési tételek racionális

reformok útján nem volnának csökkenthetők. Sőt éppen ellenkezőleg, véleményünk az, hogy azok igenis csökkentendők. Ez a leépítés azonban a jövőre nézve nem mehet végbe külső finansiális szempontok szerint, mert a költségvetési tételek nem absztrakt számvetés eredményei, hanem azok a szükségletekből, az intézményekből, tehát dologi tényezőkből alakulnak ki, csökkentésük tehát ismét csak tárgyi szempontok figyelembevételével történhetik.¹ A pillanatnyi szükség mai korszakán túl teljesen önkényes eljárás volna az ösztöndíjügy tételeit akár egészükben, akár egy általános államháztartási percentszám arányában lineárisan csökkenteni. Az első esetben a takarékoság rombolással volna egyértelmű, a másik esetben pedig kizámók annak lehetőségét, hogy az állam esetleg az általános percentszámon felüli összeget takarítson meg. E megfontolások alapján úgy véljük, hogy a helyesen értelmezett takarékoságnak az ösztöndíjügy esetében is összefüggést kell keresnie a rendszer mai szervezeti hibáinak kiküszöbölése és a költségvetési tételek csökkentése között.

Az előzőekben a magyar ösztöndíjügy támadható pontját abban a szervezeti tényben ismertük fel, hogy a Collegium Hungaricumok egyrészt határozott programmal rendelkező, viszonylag idősebb kutatókat és művészeket, másrészt pedig nyelvtanulásra és továbbképzésre utalt fiatal erőket egyesítenek kebelükben. A pénzügyi szempontok és a tárgyi tényezők összefüggését felismerve, alig lehet kétséges, hogy ennek az ellentétnek, melynek káros következményeit az előzőekben szemléltettük, kiküszöbölésével jelentős összegek takaríthatók meg. A még tanuló ösztöndíjasnak szükségleteit a kollégiumi szervezet nem elégíti ki, meg kell tehát kísérelni ezeknek az intézeti ösztöndíjnak mobilizálását, azaz oly, ú. n. kézi ösztöndíjjá való átalakítását, mely az idegen nyelvek elsajátítását és az akadálytalan, igazi külföld-tanulmányt biztosítani tudja. Az Országos Ösztöndíjtanács évi jelentéseiben eszközölt számítások alapján a tanuló ösztöndíjasok számát 1928-ban, azaz a kollégiumi rendszer kiépülése után az összlétszám 45%-ra tehetjük. Ha már most ezeket a helyeket mobilizáltuk, akkor a kollégiumok dotációját a létszámredukcióval arányosan csökkenthetjük. Igaz ugyan, hogy a fűtési, világítási, ellátási költségek nem apadnak arányosan a taglétszám csökkenésével, de ez a különbözet a kézi ösztöndíjasok kiválásával felszabaduló egyéb tételek révén eliminálható lesz. Számításaink szerint, melyeket itt részleteikben nem közölhetünk, a bécsit kivéve, valamennyi Collegium Hungaricum többet költ egy ösztöndíjasára, mint amennyibe annak tisztas kézi ösztöndíja kerülne. Mint említettük, a kutató típusú ösztöndíjas és művész nem nyelvet tanulni megy

¹ Nap hírek szerint az ú. n. hatos bizottság legutóbb a külföldi ösztöndíjak dotációját 50 százalékkal leszállította, minek következtében a kollégiumokba kiküldendő ösztöndíjasok száma ugyanily arányban csökkent. A fenti cikkből látható, hogy ez az egyszerű lineáris csökkentés csak átmenetinek tartható, mivel az ösztöndíjügy szervezetét, ahol pedig az igazi megtakarítások szociális és kulturális károk nélkül eszközölhetők, nem érinti. A laikus is megérti, hogy állandóan a felére lecsökkentett ösztöndíjas létszám mellett az egész külföldi szervezet amúgy sem volna fenntartható.

külföldre. Azok az igen tetemes összegek tehát, melyeket a külföldi intézetek nyelvrákra fordítanak, nem ennek az ösztöndíjas típusnak érdekeit szolgálják, vagyis a tanuló típus kiválásával teljes egészükben megtakaríthatók. További megtakarítások annak a körülménynek figyelembevételével érhetők el, hogy amíg a tanuló ösztöndíjas célját a Collegium Hungaricumok keretében esetleg csak több évi kiküldetés útján érhetné el, addig ösztöndíjának mobilizálása esetén egyszeri kiküldetéssel kerül majd abba a helyzetbe, hogy az illető idegen nyelvet sokkal jobban és alaposabban elsajátítsa. Az ismételt kiküldetések tehát egyszeriben fölöslegessé válnak, mihelyt a tanuló típust nem intézeti, hanem kézi ösztöndíjjal bocsátjuk útjára. Ugyancsak az Ösztöndíjtanács évi jelentéseinek alapuló számítás mutatja, hogy a kollégiumi ösztöndíjasok tanuló típusának átlag ötven százaléka részesül ismételt, legalább is kétszeri kiküldetésben. Ez a percentszám nem terjed ki azokra az esetekre, midőn az állam egyeseket főiskolai tanulmányaik egész tartamára vagy annak tekintélyes részére valamelyik külföldi intézetben helyezett el. Ezt a szempontot tekintetbe véve, a tanuló, kézi ösztöndíjak száma nemcsak a kollégiumi centrumokban, de az angliai, franciaországi és svájci kiküldetések esetében is kerek ötven százalékkal csökkenthető. Az itt vázolt eljárás legfőbb eredménye az, hogy a kiküldöttek számának viszonylagos csökkentése nélkül vezet igen lényeges megtakarításokra, hiszen a kiadások anélkül csökkennek, hogy akár a kutatóhelyek, akár a kézi ösztöndíjasok relatív száma apadna. Gondolatmenetünk eredményeit az alábbiakban szemléltetni is akarjuk, mégpedig oly módon, hogy egyrészt az 1930—31. költségvetést, másrészt azt a másikat állítjuk párhuzamba, mely kifejtett szempontjaink alapján állana elő:

1930—31. ÉVI KÖLTSÉGVETÉS

A Bécsi Magyar Történeti Intézetnél	26.000
A bécsi Collegium Hungáriáimnál	81.000
A berlini Collegium Hungáriáimnál.....	100.000
A római Collegium Hungáriáimnál	118.000
Franciaországi ösztöndíjakra	38.000
Angolországi ösztöndíjakra	76.000
Svájci ösztöndíjakra	11.000
összesen	450.000 pengő

Ennek arányait figyelembe véve, költségvetésünk így alakulna:

Bécsi Magyar Történeti Intézet.....	26.000
Bécsi Collegium Hungáriáim	44.500
Bécsi (ausztriai) kézi ösztöndíjakra	18.225
Berlini Collegium Hungariaim	55.000
Berlini (németországi) kézi ösztöndíjakra	22.500
Római Collegium Hungariaim	62.900
Olaszországi kézi ösztöndíjakra.....	26.550
Franciaországi ösztöndíjakra	28.500
Angliai ösztöndíjakra	57.000
Svájci Ösztöndíjakra	8.000
összesen	349.175 pengő

Hangsúlyozni kívánjuk, hogy a közölt költségvetési tervezet az 1930—31. évi arányokat tartotta szem előtt, mégpedig azzal a határozott megszorítással, hogy az ösztöndíjügy a költségvetésben felsorolt tételeken kívül semmiféle egyéb javadalmazásban nem részesül.

Az ösztöndíjügy e szükséges reformjainak végrehajtása esetére a mai épületek méretei a lecsökkenteti tagszámmal nem lesznek többé arányban. Itt ismét nem a tradicionális bécsi Gárdapalotára, hanem a berlini és római kollégiumi épületekre gondolunk. Kedvezőbb viszonyok között mai épületeik rentábilis értékesítése és a hozzájuk tapadó állások egy részének megszüntetése, továbbá új, kisebb méretekhez szabott egyszerű, de célszerűen berendezett ingatlanok szerzése fogják a magyar ösztöndíjpolitika további észszerű kiépítésének feladatait alkotni.

E tanulmány kereteiben nem térhetünk ki mindazon problémák részletező tárgyalására, melyeket tervezetünk önként felvet. Csak arra a lehetséges ellenvetésre iparkodunk megfelelni, mely szerint tervezetünk egyoldalúan az ösztöndíjasok egyik típusát, a tanulót sújtaná. Itt nem szabad figyelmen kívül hagynunk azt a körülményt, hogy bár a tervezet szerint csakugyan csökken a tanuló típus kézi ösztöndíjainak abszolút száma, megfelelő munkateljesítmény esetén ez az ösztöndíjas a jövőben könnyebben léphet át a kutató csoportba, mint ezt eddig tehetette. Az ösztöndíjakció megindulásakor ezeket az akkor még nem körvonalazott kutatóhelyeket jobbra oly egyének töltötték be, akik előzőleg nem estek, de nem is eshettek át a nyelvtanuló ösztöndíjas kiküldetés korszakán. Hogy csak egy példát említsünk, az 1927. évi ösztöndíjtörvény kifejezetten a Gyűjteményegyetem ösztöndíjazásban még nem részesült tisztviselőinek tartotta fenn az ösztöndíjak 5%-át. Ez az intézkedés rövidesen természetes úton fogja hatályát veszteni, hiszen az új tisztviselők alkalmazásának az ösztöndíjas kiküldetés volt az előfeltétele, a mai nemzedék tehát már nem fog újabb ösztöndíjadományozásra szorulni, helyét a fiatalabb nemzedéknek engedheti át.

Fejtegetéseink során a magyar ösztöndíjügy tíz évének eredményeiről, hiányairól, szervezete reformjának szükségességéről és ennek pénzügyi vonatkozásairól esett szó. Állásfoglalásunkban ez utóbbi kérdését illetőleg az a meggyőződés vezetett, hogy a takarékoság szükségszerű követelményei igenis összhangba hozhatók az állam etikai és kulturális hivatásával. Nem lehet vitás, hogy az államnak erkölcsi kötelessége polgárainak javával takarékosan sáfárkodni, de ennek módzatait illetőleg hitünk szerint csak saját céltudatának és lelkiismeretének, nem pedig napjaink kultúrpolitikai dilettantizmusának szavára hallgathat.

DEÉR JÓZSEF

A FELVIDÉKI NEMZETISÉGEK II. RÁKÓCZI FERENC SEREGÉBEN

MAGYAR SZEMLE folyó évi augusztusi számában a szerkesztőnek egy dolgozata a hazai tudományos körök figyelmét felhívta arra, hogy a trianoni szerződés revíziójának előkészítésére minél részletesebben ki kell mutatnunk, hogy a magyarság századokon át „nemcsak hogy rosszabbul nem bánt a nem magyar kisebbségekkel, mint Európa vezető népei a magukéval, hanem bizonyára sokkal jobban”. Szerinte „a nemzeti kisebbségek helyzetét az elmúlt évszázadok magyar történeti eseményeiben nemcsak revíziós propagandánk, hanem történetírásunk is meglehetősen elhanyagolta, pedig alkalmazásuk nélkül a reánk nehezedő vádat az európai nyilvánosság előtt meg nem győngíthetjük“.

E gondolatmenethez kapcsolódva a XVIII. század magyar történetének egy olyan korszakában óhajtanék a felvidéki nemzetiségi kisebbségek kérdésének hadtörténeti vonatkozásaira rávilágítani, amely korszak igenis bő alkalmat nyújtott a nemzetiségeknek arra, hogy színt valljanak, akarnak-e tovább a mondvacsinált „magyar elnyomás” járma alatt nyögni, vagy pedig a magyar nemzeti felkelés leverését célzó ellenmozgalomhoz csatlakoznak-e? II. Rákóczi Ferenc felkelésének korszakát értem, amelynek nyolcévi hadjáratai alatt a választott vezérlő fejedelem táborában harcoltak mindazok a Magyarországon lakó nemzeti kisebbségek katonái is, akik saját nemzeti ügyüket — amely teljesen azonos volt a vérbeli magyarok mozgalmának céljaival — a fejedelem szekeréhez kötötték. Nemzetiségi kérdés — úgy ahogy azt ma a világháború után értelmezzük — akkor természetesen nem létezett. S mivel a nemzetiségi kérdés végeredményben nyelv kérdése, azt vizsgálhatjuk csupán, hogy az idegen tót- és németajkú magyar lakosok milyen érzelmekkel fogadták Rákóczi felkelését, elnyomottaknak érezték-e magukat Rákóczi uralma alatt és hogy milyen elbánásban részesültek a hadjárat során mint katonák s mint polgárok.

Nyugodt lelkiismerettel mondhatjuk, hogy sem Rákóczi, sem alvezérei sohasem tettek különbséget magyar és nem magyar nyelvű vagy fajú kuruc között. S ha a kuruc korszaknak nemzetiségi vonatkozásait keressük, akkor csupán azt állapíthatjuk meg, hogy Magyarország területén belül csakis a szerbek (rácok) léptek fel kezdettől fogva ellenségesen Rákóczi ellen.

A kisebbségek elnyomatásáról koholt mesék megcáfolására talán elegendő volna annak az egyszerű ténynek a megállapítása, hogy

a Magyarország istenadta földrajzi határain belül élő nemzetiségeknek túlnyomó része az egész magyar nemzet élet-halálharcában nem a császári seregben szolgált, hanem Rákóczi oldalán rántott kardot. A rácokat kivéve, a császári hadsereg kötelékében egyetlen magyarországi egész német vagy egész tót ezredet sem találunk. A császári zászlók alatt küzdő magyar (labanc) csapatok kötelékeiben a nemzetiségek oly kis töredékben voltak képviselve, hogy azokat önálló csapattestekké összevonni nem is volt lehetséges. Ez a tény ékesen bizonyítja azt a körülményt, hogy a tót és német nemzetiségű lakosság nem érezte magát elnyomottnak Magyarországon, nem volt oka panaszkodni a magyar uralom ellen s érezte azt, hogy az ország vezetői az ő magyar lakossággal egyértékűnek tartják őket.

Nincs itt hely arra, hogy a nemzetiségi kisebbségekkel való bánásmód problémáját Rákóczi egész seregében és egész hadjárata alatt tüzetesen megvizsgáljuk, felderítsük. Ezért csupán néhány markánsabb példa segítségével szeretném bemutatni a felvidéki tótok és németek helyzetét Rákóczi seregében.

Rákóczi hűséges tótjai sohasem voltak elnyomva s tehetségük és egyéniségük szerint a legteljesebb mértékben éppen úgy érvényesülhettek, mint magyar bajtársaik. A felkelés ideje alatt nemzetiségükben, nyelvükben soha semmi korlátozást nem szenvedtek, mert Rákóczi a nemzetiségi kérdést abból az ideális álláspontból fogta fel, hogy a haza határain belül élő, egyforma szenvedésben részes és egyazon ideálért küzdő emberek egy hazának tagjai.¹

A ruténlakta föld népe hihetetlen ragaszkodással és lelkesedéssel fogadta Rákóczit, amikor 1703 június 16-án Magyarországra érkezett, s mikor az első munkácsi kudarc után visszavonulni volt kénytelen, „az elkeseredett nép könnyeket hullatott és orosz szokás szerint jajveszékeléssel töltötte el a hegyeket, völgyeket“.²

A felvidéki tót lakosság a beregmezei ruténektől egészen Árva, Turóc és Trencsén megye tótjaiig az egész felkelés ideje alatt törhetetlen hívei voltak, s ha a kuruc csapatok egy-egy vereség után valamelyik megye területéről kiszorultak (mint pl. a trencsényi csata idejében 1708 augusztus elején a Fehér-Kárpátok vidékéről), a tót lakosság mélyen elszomorodva siratta elvonulásukat.

A Rákóczi-korból fennmaradt nagy adathalmazban egyetlen olyan írásnak sem találjuk nyomát, amely a tótok vagy felvidéki németek megrendszabályozásáról intézkednék azért, mert az illetők tótok vagy németek voltak. Egyes városok, vidékek, különösen a felkelés elején, amikor még nagyon sokan nem voltak tisztában Rákóczi mozgalmának jelentőségével és céljaival, helyenként nem szívesen, sőt ellenségesen is fogadták Rákóczi hadait. De ennek a barátságtalan fogadtatásnak forrása sohasem fakadt nemzetiségi talajból, annak okai az általános tájékozatlanság és az előző években kitört parasztlázadások keserű emlékei voltak. Ugyanilyen magatartást tapasztalhattunk szín-

¹ Rákóczi levele Pálffyhoz 1711 május 28-án: „... hogy mindnyájan, akik édes Hazánk tagjai vagyunk, egyenlő szívvel és elmével cuncurrálnánk Hazánk felháborodott sorsa lecsendesítésében.“

² Rákóczi emlékirata 1703.

magyar városoknál és vidékeknél is. Debrecen éppen olyan vegyes érzelmekkel várta Rákóczit, mint Körmöcbánya vagy Trencsén.

A kuruc hadműveletek legnagyobb, mondhatnám, legfontosabb része a Felvidéken zajlott le. Ez az országrész szenvedett tehát a legtöbbet, mert voltak területek, pl. a Vág völgye, Nyitra vidéke, a Kis-Kárpátok, a Fehérhegyek, amelyeken szakadatlanul vonultak ide-oda a császári és kuruc seregek, erős harcok vagy kisebb portyázások közepett. Érthető, hogy e vidék lakosságának volt legegységesebb léte-érdeke, hogy a szerencsétlen háború mielőbb végetérjen. A befejezést, szűkebb hazájuk felszabadítását a tótok Rákóczi pártján remélték és kívánták, ami viszont tagadhatatlan jele annak, hogy elnyomva nem voltak.

E nemzeti kisebbség a Felvidéken abban az időben eléggé egységes lehetett, aminek bizonyítéka az, hogy mind Rákóczi, mind különösen Bercsényi a Felvidék tótlakta területét gyakran gyűjtőfogalomként „Tótországna”, „tótágnak” és leginkább „Tót Imperiumna” nevezik. Ezzel mintegy megjelölik azt, hogy a magyar nemzetnek ez a része teljesen ugyanazokkal a jogokkal bírt, mint Magyarország bármely más területe. Leigázott vagy elnyomott nemzetiségre „elnyomóik” bizonyára nem alkalmazták volna a bizonyos fokú egyenrangúságot és külön szint jelző „Imperium” vagy „ország” szót.

De nyugodtan bocsátkozhatnánk e kérdés apróbb részleteinek taglalásába is, mert a kuruckori egykorú iratokban, az Archivum Rakocianum nagy gyűjteményében közölt sok okmányból csak azt állapíthatjuk meg, hogy a kuruc tót katona teljesen egyenrangú volt mind harcckészség, mind megbízhatóság szempontjából Magyarország bármely más vidékéről származó katonájával.¹

A szerencsétlen trencsényi csata után Bercsényi, mint különösen megbízhatókkal — többek között — az árvái tótokkal gyűjteti össze az erdőben lappangó szökött katonákat. Igen gyakran megállapíthatjuk, hogy a hadrendi táblázatokban néha külön is kiemelik a fegyverfogható tót kurucok számát. Egy 1705 március 9-éről származó táblázat pl. báró Petróczy István 10.000 főnyi csapatánál külön feltünteti, hogy abból 3000 ember tót. Szóval zárt egység s nem olyan megbízhatatlan csapattöredék, amelyet csakis erős ellenőrzés alatt, megbízható kötelékek közé beékelve, lehet alkalmazni. A kuruc sereg beosztásánál mindig figyelembe vették a területi és ebből kifolyólag nyelvjárásként! kiegészítés helyes elvét. A szepesiek német, a tótok tót nyelvű ezredbe kerültek, s csak nagy veszített csatákban felmorzsoltt ezredtöredékek kiegészítésére osztották be, s akkor is csak ideiglenesen, ezeknek részeit színmagyar ezredbe soraiba. Ocskay László 1705 május 17-én kelt egyik harcjelentésében kiemeli, hogy a Fehér-Kárpátok szorosaiából előretörő császáriak tót katonákkal akadtak össze, akik szívós védekezésük ellenére mind elvesztették volna, ha Ocskay segítségükre nem siet. Ez mindenesetre a bajtársiasság-

¹ Az alább közlendő idézeteket és adatokat, ahol más megjelölés nincs, az Archivum Rakocianum idevonatkozó kötetiben közzétett eredeti iratokból merítettem.

nak egyik jele s annak is bizonyítéka, hogy a tót katonaság sorsa a kuruc vezetőknek nem volt közömbös.

Bercsényi Miklósnak — aki maga is tökéletesen bírta a tót nyelvet s leveleiben előszeretettel szór el tót idézeteket és szólásmódokat — tervezgetéseiben a „Tót Imperium“ nagy szerepet játszott. Hogy hogyan értékelte annak megbízhatóságát, kitűnik egy 1705 január 12-én Rákóczihoz intézett leveléből, amelyben szomorúan számol be arról, hogy „az vármegyékhez kévést bízhatunk, mert ihon azt írja Szent-Péteri uram (borsodi alispán), nem akar felülni az vármegyéje „...nem adnám Borsod vármegyét az tót imperiumért“. Ugyanez év május 6-án egy hadművelet megkezdése előtt írja: „Ha lesz időnk a diversióra, népünk is lehet az tót imperiumból arra.“

Bercsényi 1704 tavaszán kelt tót nyelvű felhívására tömegesen tódultak a tótok Ocskay zászlaja alá, „egy füttyentésre ha kell 10.000 tót gyült össze.“¹

Az 1705 tavaszán végrehajtott hadseregátszervezés alkalmával Bercsényi Miklós jelenti Rákóczinak: „Az vármegyék iránt eredtem (jutottam) annyiban az alkuban, hogy igenis kívánnák az hadakat előállítani, már némelyek reá állván, kiket megjegyzedtem. Így nem rossz lenne, ha regimentek telnének belőlek, magok közül tiszteket helyeztetve és fizetésekre is gondjok lenne ... már az tót Imperium ezt kapva kapja s úgy látom leghamarabb fog véghez mehetni.“ Ugyanez év augusztusában Esterházy Antal gróf dunántúli serege megerősítésre szorult. Rákóczi megkérdezte a főgenerálist, hogy a felvidéki seregből milyen ezredeket volna legcélszerűbb oda küldeni. Bercsényi ezt válaszolja: „Ha tót gyalogot parancsol Nagyságod Eszterház Antal Úrhoz: mást nem tudok alkalmasabbat, hanem Révai Imre Uram gyalogját, az ki Leopold alatt van, és Géczi Zsigmond Uram ezerét, avagy az sárosi, szépesi gyalogot, mellyeknek Nagyságod, az kinek tetszik, méltóztassék ordert küldeni.“

Bercsényi viszonyát a tótsághoz jellemzik ezek az idézetek: 1707 április 13-án a cifferi táborból beszámol a fejedelemnek terveiről s írja, hogy a német „tudni fogja, hogy itt nem mulathat, elmegy minden előle (vagyis a lakosság közeledtére elmenekül) s bizony én sem hagyom üttetlen ... mert nem hagyom az tótot, ha lehet“. Ugyanez év november közepén pedig ezt jelenti: „Itt penig felbizgattam az szegény tótságot, parollámra megütötték az dobot és fegyvert fogtak az puchói német ellen; hogy hagyjam az szegényeket, és magunk reménségét? hogy hagyjam Fölségedet, és parancsolatomat hogy mulassam? Az szememet sem hunhattam bé.“

Amely hadseregnek generalisszimusa, aki egyúttal a fejedelem helytartója, a felkelés legfőbb oszlopa és irányító szelleme, a hadsereg egyik, nem magyar nemzeti kontingenséről ily módon beszél s annak sorsát ennyire szívén viseli, ott az a nemzeti kisebbség nem érezhette magát elnyomottnak.

1705 februárjában jelenti Bercsényi a fejedelemnek, hogy Beniczky Gábort „Révai Imre mellé tévén, most az tót Imperium

¹ Márki Sándor: II. Rákóczi Ferenc. I. kötet, VIII. fejezet, Rákóczi és a nemzetiségek.

gyalogi vicekapitányának“ diszponálta. A választása biztosan azért esett Beniczkyre, mert felvidéki létére bizonyára tudott a föld népének nyelvén beszélni.

A tót nyelvet Rákóczi seregében mindenki korlátlanul használhatta, igen sok tót nyelvű eredeti harctéri levél, jelentés volt kezemenben, sőt akadt olyan is közöttük, amelyet nem vérbeli tótok írtak, hanem felvidéki, tótlakta vidéken élő magyar urak magyarul nem tudó híveikhez, bajtársaikhoz. Sőt a fejedelem irodájához is érkeztek tót jelentések, garázdálkodásokról szóló panaszok anélkül, hogy ezt kifogás tárgyává tették volna. A levél szélére rövid magyar kivonatot jegyeztek és a fejedelem szokott lelkiismeretességével ezeket a kérvényeket éppen úgy elintézte, mint a magyarul vagy latinul írottakat.

Végül még csak két rövid, de annál jellemzőbb adatot kívánok felemlíteni:

Az 1707. évi ónodi országgyűlésen a dunántúli katonaság és vármegyék egy memorandumot nyújtottak be, amelyben sérelmeiket és kívánságaikat terjesztik a fejedelem elé. Ennek 5. pontja így hangzik: „Ennek az földnek (t. i. a Dunántúlnak) conservatiojára szükségesképpen kívántatik, hogy szállíttassák által az Dunán, legalább is ezer hajdúság, ezer dragonyos, — jobbára magyarbul, vagyis tótnkbul álló — úgy egy ezer magyar katonaság is.“ Ezt írják: „magyarbul vagyis tótokbul“, más szóval a tótot egyenrangú és egyenértékűnek ismerik el a kuruc magyar katonával, azaz tót létére magyarnak tekintik.

Amikor Ocskay László 1708-ban Rákóczit cserbenhagyta és ezredét augusztus végén a pereszlényi mezőn a császáriak táborába vezette, huszárainak (vágvölgyi, trencsénmegyei tótok voltak) egy része személye iránti ragaszkodásból vele maradt ugyan, a többi azonban sehogy sem érezte jól magát a császáriaknál és hazaszökött. Egy ilyen visszaszökött tizedesről 1708 szeptember közepén Bercsényi ezt jelenti Rákóczinak: „Ez is, az ki itt van, siratja (t. i. Ocskay árulását). Penig szeniczei fi, tót szegény, — mégis magyar az lélek benne. Az hegyen túl való tótság pökte őket, azt mondja, az atyafiaihoz sem mertek menni, Istennek nagy ítéleti; már is jónkra fordul az gonoszságok.“

De mindezekben a hiteles és okmányyszerűleg bizonyítható adatokon felül megerősíti állításainkat az a számos, napjainkig is fennmaradt tót nyelvű kuruc dal (Thaly Kálmán és Ernyey József gyűjteményében), amelyek közül csak két, Surány vidékén született dalból közlök egy-egy jellemző strófát Ernyey fordításában:

Magyarok és tótok,
Ne féljünk testvérek,
Fő vitézek vagyunk.
Lássa most a német. (1704.)
Segíts meg Istenünk,
Te is Szűz Mária,
Hogy el ne pusztuljon
Magyarok hazája. (1711.)

Tót kurucok tót nyelven dalolták ezt és imádkoztak a magyarok hazájáért. Ehhez nem kell kommentár. Elnyomott kisebbség ajkán

ilyen dal aligha születik. Vájjon a surányi tótok ma is, ugyanígy imádkoznak mai államuk fennmaradásáért?

Amikor Rákóczi 1711 februárjában végleg elhagyta Magyarországot, utolsó vacsoráját a haza határán Pudpolóc község egyik parasztházában költötte el rutén házigazdájának kecskelábú bükkfasztalán. A falu népe közel 200 évig büszke volt erre az ereklyére s amikor azt 1900 elején egy műgyűjtő magyar úrnő megvásárolta, annak elszállítását az egész falu hangos zokogással kísérte. Alig hiszem, hogy ez a szívből jövő megtiszteltetés jutna osztályrészül annak az asztalnak, amelyen a tót földön ma uralkodó állam valamelyik főembere utolsó vacsoráját költené el a régi magyar határ elhagyása előtt.

Mindezeket egybevetve azt hiszem nem szenved kétséget az, hogy a tót nép elnyomatásáról és leigázásáról költött vádak a régebbi magyar történet e korszakára vonatkozóan is légből kapott mesék, mert az a nemzetiség, amely nyolc évig tartó élet-halálharcban hűségesen kitart a magyar eszme szolgálatában és Rákóczi emlékét még évszázadok múlva is oly kegyelettel és tisztelettel emlegeti, mint azt a felvidéki tótok és rutének — meggyőződésem szerint még ma is teszik, semmiképpen sem érezhette magát leigázottnak és elnyomottnak.

Mindaz, amit itt a felvidéki tótokról röviden elmondottam, teljes mértékben vonatkozik a felvidéki, főleg szepesmegyei német nemzetiségű lakosságra és katonaságra is. Sőt Rákóczi seregében való helyzetüket illetően a szepesi németiség és a bányavárosok német nyelvű lakossága még annyival is előnyösebb helyzetbe került, mert magasabb műveltsége, veleszületett szorgalma, ipari készsége és nyugati eredetű kultúrája folytán annak tagjai közül sokkal többen viseltek a kurucoknál, Rákóczi közvetlen környezetében és a hadseregben magasabb tiszti vezetői állásokat, mint a tótok közül. Rákóczi seregének jóformán egész fegyverzetét (a francia és lengyel kisebb jelentőségű szállítmányoktól eltekintve) és felszerelését a Felvidék bányavárosai állították elő. A hadsereg gyalogságában — hogy csak néhányat említek — Czelder Orbán és Winkler Vilmos szepesi hajdúi, Gundelfingen János, báró Palocsay György szepesi huszárai és Sréter János tüzérei, műszaki katonái kiváló harcértéket képviseltek és mind a fejedelem, mind Bercsényi kedves ezredei közé tartoztak.

Amikor a kurucok 1703 őszén első ízben közeledtek Lőcse városához és azt kapitulációra bírták, a lőcsei városi tanács — és ennek példájára a környékbeli többi szepesi városok is — levelezésüket és hivatalos feljegyzéseiket magyarul folytatták. Amikor azután 1710 februárjában Andrassy István Lőcsét feladta, újból visszatértek az anyanyelvükhöz, azaz németül való levelezéshez. Ezt azért említem fel, mert a magyar nyelvre való áttérés nem erőszakos nyomásra történt, hanem tisztán azért, hogy Rákóczihoz és a magyar ügyhöz való kapcsolatukat így külsőleg is dokumentálják.

Úgy Rákóczi, mint tanácsadói mindenkor teljes mértékben respektálták a szepesi városoknak — még európai viszonylatban is —

kiváltságos autonómiáját. Sőt még az ellenség által körülzárt és ostromolt szepesi városokban sem nyirbálták meg a városi tanács hatáskörét, pedig ilyen esetekben a helyzetből kifolyólag kétségtelesen a védőrség legfőbb parancsnokát illeti meg a korlátlan rendelkezés joga. Példa erre Lőcse élete az 1710. évi februári kapituláció előtt és alatt, amely időben a városi tanács nagyon is, sőt mondhatnám döntőleg beleavatkozott a báró Andrassy tábornok és Löfifelholtz altábornagy között folyó titkos és nyílt tárgyalásokba.

A kurucok a szepesieket sem nyelvükben, sem német kultúrájukban, szokásaikban sohasem zaklatták vagy akadályozták. A kurucorszak alatti magyar hazafias magatartásukat pedig annál inkább többre kell értékelnünk, mert a nyelvi közösségnél fogva közelebb állhatták volna a császári sereghez, mint pl. a tótok. De nagyon jól érezték azt, hogy nekik Magyarország a hazájuk és hogy bármilyen magyar uralom alatt élnek is, mindig elérik azt a helyet a nemzet kötelékében, amelyre őket kultúrájuk és magyar hazaszeretetük feljogosította és érdemesítette.

A PRÁGAI CSEH HADILEVÉLTÁR kiadásában a múlt években egy könyv jelent meg, amelynek méltatását azért mellőztük eddig, mert egyrészt semmi újabb történeti — közelebről hadtörténeti — adatot nem tartalmaz, tehát mint forrásmunka értéktelen, másrészt viszont a felvidéki kuruc mozgalmak leírásánál nem követ el olyan szándékos és otromba nyílt történethamisítást, ami ellen állást foglalni kellene. A címe „Kuruc küzdelmek Szlovenszkon“, szerzője Swieteczky cseh vezérkari százados.¹

A fent mondottakkal kapcsolatban azonban most időszerűnek látom, hogy szóvátegyem ezt a könyvet is, amely — bizonyára öntudatlanul és akaratlanul is — megerősíti mindazokat a megállapításainkat, amelyeket a felvidéki tótok helyzetéről Rákóczi seregében most tettem. Ebben a cseh könyvben egyetlenegyszer sem történik említés arról, hogy a tótok nyelvükben vagy nemzetiségükben elnyomott kisebbség szerepét játszották volna Thököly és II. Rákóczi Ferenc felkelése alatt. A kuruc mozgalmakat úgy állítja be, mint a mai Szlovákiának — amely „azelőtt Magyarországhoz tartozott“ — hősiességét és erőfeszítését a bécsi császári udvar leigázó törekvése ellen. Elismeri mind Thököly, mind Rákóczi felkelésének magyar hazafias céljait és jellegét, megállapítja, hogy ezen a területen a „büszke magyar mágnások“ korlátlanul uralkodtak s a föld szláv eredetű őslakossága mint szorgalmas, de szegény parasztember szeretettel ápolta hazai földjét s a bevándorolt németek által alapított városok a kereskedelem, a kultúra és az ipar oly magas fokát érték el, „hogy ennek a vidéknek jelentősége mai szemmel nézve a belgiumi, Ruhr- és Rajna-vidéki ipartelepekkel egyenlő volt“. (5. oldal.)

A kuruc hadjáratokat jóformán kizárólag a bécsi Kriegsarchivban a hetvenes években szerkesztett hadtörténelmi munka — Feldzüge des Prinzen Eugen von Savoyen — alapján írta le. Mivel azon-

¹ „Kurucké války na Slovensku“, napsai Kapitán v. v. Bedřich Swieteczky. Kiadta a prágai hadilevéltár 1928-ban Prágában.

ban e munkának megállapításai ma már sok tekintetben elavultak és a magyar események leírásánál nem mindig tárgyilagosak, Swieteczky könyve a történetkutatónak semmi érdekeset vagy újat nem nyújt. A mozgalmak politikai háttéréről szerzőnek kuszáit fogalmai vannak, aminek okát abban találhatjuk, hogy forrásait túlnyomó részben osztrák munkákból meríti. Hivatkozik ugyan Thalyra, Katonára s a Századokban közölt cikkekre is, de pl. Thököly felkelését le tudta írni anélkül, hogy Angyal Dávid nagy Thököly-életrajzát ismerné.

A felvidéki nemzetiségek helyzetének kérdésénél azonban bennünket a könyvnek főleg az a tulajdonsága érdekel, hogy eszébe sem jut szemére vetni Rákóczinak, Bercsényinek azt a vádat, mintha ők — vagy általában a felkelést irányító vezetők — a tótokat elnyomták, nyelvükben, szabad érvényesülésükben korlátozták volna. Ez a könyv tehát nyomós érv a mi igazunk mellett. Ha Rákócziék a felvidéki nemzetiségeket leigázott kisebbségekként kezelik, akkor ennek felhántorgatása bizonyára vörös fonálként húzódnék végig ennek a hivatalos helyről kiadott, cseh könyvnek lapjain. Sőt amikor a kuruc hadsereg összetételéről beszél, akkor megállapítja azt is (93. oldalon), hogy Rákóczi Ferenc seregében az alsóbb parancsnokok a magyar köznemesek és a „szlovák gentry“-k soraiból kerültek ki. Nem tudjuk ugyan, hogy utóbbiak alatt kit akar érteni, de ez a meghatározása mindenesetre megerősíti azt az állításunkat, hogy Rákóczi seregében nem volt különbség magyar és nem magyar nyelvű tiszt között.

Zavartalanul azonban mégsem élvezhetjük azt az elégtételt, amelyet nekünk ez a könyv a nemzetiségi kérdés taglalásánál adhat. A munka, mint az előszavából kitűnik, bár elsősorban „a hadtörténelemmel foglalkozó katonák“ számára készült, de hazájuk (értsd Slovensko) sorsával és múltjával szívesen foglalkozó történetkutatók és a Kárpátok hegyes-völgyes vidékén barangoló turisták számára is, akik ebből a könyvből megismerhetik e romantikus vidék, a várak és városok történetét. De a munkához csatolt francia és német nyelvű kivonatok, valamint a könyvnek tagadhatatlanul izléses kiállítása és művészi reprodukciói arra engednek következtetni, hogy az külföldi propaganda céljából is készült. Ismerjük a külföld egy részének elfogult és Magyarországgal szemben hihetetlenül tájékozatlan történet-szemléletét. Swieteczky a küzdelmeket nyíltan magyar mozgalmaknak minősíti ugyan, de mivel folytonosan csak a szlovák földnek a császári uralom alól való felszabadításáról beszél, e korszak története teljesen hamis megvilágítást nyer a tájékozatlan olvasó szemében.

Hogy csak egy példát említsek. Az 1708. évi események tárgyalásánál közli Thaly nyomán a kuruc hadsereg hadrendjét a dandár- és ezredparancsnokok névsorával. A nevekhez természetesen a szlávos ragokat biggyeszi hozzá. Ilyformán azután Ebeczky lovas brigádjának huszárezredei így szerepelnek: „husarské pluky po 2 eskadronách: Barkóczyho, Frantiska Deáka, Michala Csákyho, Jiriho Réthye, Jiriho Mikházyho, Pavla Oroszé“. Meg vagyok győződve arról, hogy pl. egy felületes francia olvasó nem tud különbséget tenni magyar és cseh nevek között, mert hiszen neki a Barkóczyho, Mikházyho nevek éppen olyan egzotikusán hangzanak, mint teszem azt Wokurka

vagy Nechledil. Nyugodtan besorolja tehát ezeket a párduckacagányos kuruc magyar vezéreket, mint a szlovák felszabadításért küzdő hősokeket, a csehek Walhallájába. Ebben látom én a munkának Magyarországra esetleg káros kihatását.

A könyvhöz csatolt vázlaton a szerző természetesen nem mulasztja el Szlovenszko mai trianoni határát is berajzolni, ami szintén megtévesztheti a tájékozatlan olvasót.

Szerző felületességét és a munkának nem teljesen komoly történeti színvonalát bizonyítja az a körülmény is, hogy a mai részletes térképszelvényeket mellékli az akkori hadműveletek könnyebb megértésére. Közöl ugyan egynéhány egykorú, eredeti váralaprajzot is, de Árva váráról pl. Rohbock ismert metszetét mellékeli, amely tudvalevőleg 1859-ben készült. A legnagyobb botlás a képek között azonban az, hogy II. Rákóczi Ferenc portraitjaként szerepelteti Kupeczky Jánosnak azt a képét, amelyről eddig úgy tudtuk, hogy az I. Rákóczi Ferencé, de amely az újabb megállapítások szerint csupán egy ismeretlen marcona páncélos kuruc vitézt ábrázol.

Ilyen könyvek tanulmányozásánál látjuk csak, hogy a magyar igazság érdekében mennyire fontos és szükséges nemcsak az általános történet, hanem a hadtörténet régebbi eseményeinek új, alapos és tárgyilagos feldolgozása és az ilyen tárgyú munkák külföldre való kivitele is.

Befejezésül ismételten és nyomatékosan hangsúlyozom, hogy Rákóczi seregében a nemzetiségi kérdés nem játszott szerepet. Soha, sehol, semmiféle adatot nem tudnánk találni arra, hogy a kuruc felkelés katonai vagy politikai vezetői a legkisebb különbséget is tették volna színmagyar és idegenajkú magyar között. Ha a kuruc kor eseményeit kegyelettel emlegetjük, ma sem teszünk és soha sem fogunk különbséget tenni olyan hadiesemények vagy dícséretreméltó cselekedetek között, amelyeket kizárólag magyarok vagy németek vagy tótok követtek el. Valamennyien Rákóczi katonái voltak és magukat magyaroknak tekintették.

MARKÓ ÁRPÁD

VÁROSÉPÍTÉS

EURÓPA mai városai, bár történelmi eredetük gyakran évszázadokra visszanyúlik, úgy formai megjelenésben, mintszervezetük felépítésében teljesen újszerűek és nem hasonlíthatók össze azokkal a középkori városokkal, amelyekből fejlődtek.

A városok — mint a szervezett emberi együttélés megnyilvánulásai — mindig a kor társadalmi és gazdasági rendjének hatása alatt alakulnak.

Ha az újkor városrendező építésének nélkülözhetetlen módszerével — madártávlatból való megfigyeléssel — vizsgáljuk a mai és a száz év előtti városokat, az óriási különbség azonnal szembeötlik.

A középkor városa központban fekvő templom vagy kastélymag körül kikristályosodott épületekből áll, amelyeket a várost teljesen körülövező városfal egységes megjelenésű tömeggé változtat. A középkori város zárt, élesen elhatárolt tömegként áll a tájban.

A mai városok ezzel szemben távlatból szemlélve minden elhatárolás nélküli, szétfolyó, határozott központot nem mutató, a tájba rendszertelenül és ötletszerűen szétágazó beépítést mutatnak.

A középkori város védelmi berendezését, a városfalat, megszüntette, feleslegessé tette a polgári, demokratikus, jogegyenlőségen alapuló államforma. A város szerkezetét, felépítését pedig a szédületes gyorsasággal fejlődő gyáripar és technikai haladás tökéletesen megváltoztatta, pár évtized alatt elsöpörve a céhrendszerekbe tömörült kézműipart.

A gyáripar megszületésével, a tömeggyártással, a régi familiáris kapcsolat a mester és a legény, a munkás között megszűnt és ezzel létjogosultságát veszítette az életmód, a lakás, a városépítés összes megnyilvánulása, melyek mind ennek a társadalmi és gazdasági rendnek egyenes következményei voltak.

A technika és a közlekedési eszközök rohamos fejlődése pedig a zárt gazdasági területek rendszerét borította fel. Az emberiség gazdasági története azt mutatja, hogy a gazdasági autarkia a fejlődés folyamán mindig nagyobb területekre, körökre csúszik át. A családról a telepre, telepről több telep vagy falu által alkotott körre és így mindig több és több egységet magába foglaló területre. A technika fejlődése a gazdasági területek tágulásának folyamatát hihetetlen gyorsasággal vitte keresztül és ma már dacára annak, hogy a nemzetek politikai előnyök miatt minden erővel törekednek a gazdasági autarkiák megővésére — úgyszólván az egész világ egymásra utalt gazdasági terület.

A városok mai formája az iparosodás és technikai fejlődés követ-

kezménye. A gyárilipar fejlődése szükségessé tette egyrészt, egyes pontokon hatalmas munkástömegek összegyűjtését, másrészt az ipar organizációja és a termelő és fogyasztópiac megszervezéséhez szükséges irodák létesítése a városok központjának — a citynek — óriási fejlődését hozta magával.

A konjunktúra, a pénzűbőség fellendítette a telekspekulációt és a fejlődő kapitalizmus új, kiaknázzható vállalkozási ágat látott maga előtt: a bérlakásépítést. A városokba tóduló munkásokat, tisztviselőket lakással kellett ellátni. Az ingatlanra olcsó hitel állott rendelkezésre és a befolyó bérek tekintélyes jövedelmet biztosítottak a háztulaj donosnak.

A városrendezés, a telekszabályozás és beépítés tudománya gyermekcipőben járt a múlt század végén és mire Európa építészei és városi hatóságai felezzméltek, már az összes nagyvárosok lakossága a spekuláció termelte egészségtelen, levegőtlen, szűk és tűdövészterjesztő bérkaszányákban lakott.

A bérkaszányák lakásainak egészségügyi és szociális szempontból való káros hatása a lakáskérdésre terelte az építészek figyelmét. A helyes megoldás keresése a telkek beépítési módjának vizsgálatához és ezen keresztül végeredményben városrendezési kérdésekhez vezetett.

A középkor városrendezése a kor felfogásában uralkodó vallási és hűbéri eszmeáramlatoknak megfelelően a templomok és fejedelmi paloták hangsúlyozását, hatásos építészkiemelését tekintette legfőbb céljának. A középkor városa folyton erősödő crescendóval vezet a város reális és érzelmi középpontját képező templomhoz.

Az újkor városa a XVIII. század mozgalmaiban felvilágosult és jogegyenlőségre törekvő polgári társadalom gondolkodását tükrözi vissza. Az egyén, az embertárs jut előtérbe és a városrendezési kérdések gyűjtőpontjába az egészséges lakás kerül.

A háború utáni idők mind erősebbé váló szociális törekvései a legkisebb lakás, a legszegényebb néposztály lakásának problémáit vetette^ fel. A háborúban elmaradt építkezések folytán beállott lakásahiány és a szűkös anyagi eszközök a legcélszerűbb, legracionálisabb megoldások kutatására serkentették az építészeket. A lakáskérdés helyes megoldásának keresése egyenes úton vezetett a telekalakítás, a parcellázás kérdéskomplexumához, amely viszont az útvezetés, a város- és forgalomszabályozás függvénye. A legjobb kislakás megtervezése tehát szükségessé tette Európa eddigi városrendezési elveinek és módszereinek revízióját.

A városrendezés tudományának néhány év alatt keletkezett óriási irodalma bebizonyította, hogy mai nagyvárosaink rendezésénél hatalmas hibák történtek. Okolni a helytelen városszabályozásért nem lehet sem a hatóságokat, sem az építészeket, mert a nagyváros fejlődésénél olyan organizmussal állottak szemben, amelyre nem volt még példa és a technika fejlődése egyik napról a másikra új elveket, új módszereket követelt.

Ha vizsgáljuk, hogy miért következett be a mai nagyváros egészségügyi és közlekedési csődje, rögtön kitűnik, hogy a konjunktúra

idején az előre nem látó kapitalizmus, a tőke csak a lehető legnagyobb nyereség elvét tartotta szem előtt és a városfejlődésnél működő privát iniciatívának főcélja volt a telekértéket és a lakbért legmagasabbra felszórfolni, tekintet nélkül a telek- és térkiuzsorázás végzetes következményeire. Egy város, melyet legnagyobbbrészt a csak saját érdekeire tekintettel levő magántőke spekulációja hozott létre, sohasem lehet organikus, a valódi szükségletek alapján álló. Ezzel szemben bluffok, üzleti fogások, ügyes spekulációk játszották a legnagyobb szerepet a városok beosztásánál és fejlődésénél.

Minden városépítés alapja és előfeltétele a föld, a telkek alakításának és beépíthetésének kérdése.

Szemben a középkorral, midőn a földtulajdon nagyobb politikai hatalmak kezében volt, a múlt század fejlődése és a polgári osztály nagymértékű megerősödése a városi területek legnagyobb részének felparcellázását vonta maga után, mely így egyes kis magántulajdonokká vált. A történelem bizonyága szerint pedig nagyobbvonalú, magasabb szempontok szerint történő városfejlesztés csak akkor lehetséges, ha a hatalom — a városrendezésnél a földtulajdon — egy kézben van és így a városi területek szétesése magánparcellákra a városrendezés és szabályozás teljes tervszerűtlenségét, dezorganizációját vonta maga után. És előállt az a helyzet, hogy midőn a városok a várfalak leomlása után szabadon, levegősen és egészségesen terjeszkedhettek volna tovább, a magántőke és a magánérdekek önző és a közösségre tekintettel nem lévő nyereszkesedési vágya még jobban kihasználta a telkeket és még sűrűbb lett a beépítés.

A polgári osztály nehezen kivívott magántulajdoni jogaiba nem mert beleavatkozni a törvényhozás és a városi tanácsok, annál kevésbé, mert a szabadjára hagyott, helytelenül történő telekosztás következményeinek súlyosságát csak a legújabb időben ismerték fel. Azonban dacára a magántulajdon szentségének, a közösség érdekében a városi hatóságok bizonyos fokig mindig kényszerültek a telektulajdonosok korlátlan jogaiba beleszólni és ezek a korlátozások mindig nagyobbak lesznek, mentül jobban ismerjük fel a városok — nemzeti érdeket jelentő — organikus fejlődésének szükségességét.

A POLGÁRI OSZTÁLYNAK, a városi lakosságnak a privilegiált rendek hatalmának rovására történő nagyfokú megerősödése idejébe esik egyúttal a céhrendszernek a már kifejtett okok behatása alatt történő fokozatos felbomlása is.

Döntő jelentőséggel bír ez a tény az építőiparban, melynek egészen a XVII. századig tartó mintaszerű megszervezettsége közismert. Az építőtestületek (Bauhütten) egész Európára kiterjedő egységes, a legmagasabb etikai és szociális elveken nyugvó organizációja teremtette azokat a remekművű román és gót katedrálisokat, melyeknek építészeti hatása a legprimitívebb és legmagasabb műveltségi embert egyaránt lenyűgözi. Ezek a középkori testületek, melyeknek elődjait ott látjuk a római birodalom „Collegium fabrorum“ név alatt ismert, három osztályra: mester-, kőműves- és tanonccsoportra osztott építőszervezeteinél, — leginkább papok, szerzetesek vezetése

alatt állottak. A katolikus egyház felismerve az építészet óriási erejét és jelentőségét a IX. és X. században, midőn már egész Európára kiterjedő tökéletes szervezet állott rendelkezésére a püspökségek, de még inkább az egyes szerzetesrendek letelepülései révén, és e mellett elegendő anyagi eszközökkel rendelkezett, óriási erővel fogott a templomépítéshez. A kolostorokban az építésmesterséget kitanult szerzetesek vezetése alatt születtek meg az új templomok, bazilikák és rendházak tervei, és a kolostorokban lassan kialakuló építőtestületek, a legteljesebb testvéri összetartás és szociális gondoskodás elvei alapján egész Európára kiterjedő nemzetközi szervezetté épültek ki.

A kor legnagyobb építési feladatainak, templomoknak, rendházaknak megvalósításánál, a közös eszme szolgálatában egységbe forrtak össze a mű összes megalkotói. Csak egyszer kell megnéznünk egy gót katedrális, ahol az alaprajz pillérkiosztásától a legmagasabb fiáié tetején lévő keresztvirágig csodálatos egység, művészet és odaadás sugárzik minden legkisebb részből és megértjük ennek óriási jelentőségét. Hol van még ez az egység a mai kor legnagyobb építési kérdésének, a lakásproblémának megoldásánál?

A templom legkompikáltabb számításait, a templomhajók arányainak titkos hagyományok alapján való méretezését végző építész, a mester, a legutolsó kis kőfaragóval is baráti, testvéri kapcsolatban állott az építőtestületek állandó gyűlései révén és minden legkisebb részletmunkás ismerte az egész óriási mű gondolatát, művészi célját, melyért ezután legteljesebb ideális odaadásával dolgozott. A testületek egyes tagjai vándoroltak és miután megszerezték a kellő tudást, nehéz vizsga után felszabadultak. Az építőtestületek a felvett tanoncok számának mérlegelésével megakadályozták a munkanélküliséget és a beteg vagy öreg tagokról megfelelően gondoskodtak. A testületek nyelve a latin volt, ami lehetővé tette az egységes alapot és a teljes nemzetköziséget.

Midőn a polgárság erősödni kezdett és az azelőtt kizárólag templomokra, várakra szorító építőtevékenység mellett a profán építkezés is fellendült, az építőtestületek a magánépítetők kívánásait is végrehajtották és szervezetükben semmi változás nem történt. Csak később, midőn a nemzeti eszmék újjáéledése és reformáció a latin nyelv helyett mindenütt behozta a nemzeti nyelvet, és a gyáripar lépett a céhek helyébe, kezdett bomlani az építőtestületek nemzetközi szervezete, hogy rövidesen teljesen elpusztulva, helyet adjon az építészet és építőipar mai teljes rendszertelen és szervezetlen állapotának.

Az iparosodás új feladatok elé állította az építészeket és kőműveseket. Ezeknek a gyáraknak, bérházaknak nem a művészi hatás és pompa volt a főcéljuk, ezeknél nem volt egységes művészi vagy vallási alapeszme. Itt az üzleti érdek, az olcsó, gyors és célszerű építés volt a fontos. És a munkakörök mindjobban szeparálódtak.

Azelőtt a tervező építész volt a kivitelező is, aki az építetetői kapott összegeket, a testületek határozatainak alapján, arányosan szétosztotta a munkát végzők között, természetesen nyereség nélkül. A mai építési vállalkozó akkor nem volt ismeretes.

A kezdődő kapitalizmus korában először elválik a tervező és kivitelező építési munkakör. A tervező építész elválasztva a való élettől, elválasztva azoktól, akik művészi elgondolását megvalósítják, szinte légüres térben alkotja meg tervét és általában csak az üzleti kapcsolat révén ismeri tervének megvalósítóját. A vállalkozó viszont általában minden művészi érdeklődés nélkül való kapitalista spekuláns, aki csak a legnagyobb haszon elvét tartva szem előtt, igyekszik minél többet keresni. A vállalkozó és alkalmazott építészeinek, építőmunkásainak viszonya természetesen rideg, üzleti alapon áll.

Tehát az építőipar szervezete tökéletesen átalakult a kapitalista termelési rend elvei szerint. Ezzel szemben csodálatos módon az építés munkavégzése, az építés módszerei ugyanazok maradtak. Ma is ugyanolyan módon építenek egy házat kis, lényegtelen változásoktól eltekintve, mint 300 év előtt. Ugyanaz a tökéletlen és racionalizálatlan munkamenet, ugyanazok a primitív szerkezetek.

Míg a kapitalisztikus fejlődés komplikált szerkezetek előállításánál lehetőleg minden termelést centralizál, addig az építőipar az igények fejlődésével mindig több és több anyagelőállító és részletmunkakészítő vállalatra bomlott. A mindenütt sikeresen előretörő gyáripari munkavégzés az építőipart kikerülte és az még ma is a kézműipar fejletlen módszereivel dolgozik. A tapasztalat azt mutatja, hogy racionális gyáripari előállításnál a komplikált szerkezetű termékeiméi (pl. autóbü) javul a minőség és csökken az ár. Ehelyett a decentralizált és szervezetlen építőipar a kis építkezési vállalatok feleslegesen nagy számát teremtette meg, melyek kénytelenek egy-két véletlen és bizonytalan megrendelésért egész éven át üzemben tartani irodájukat és a keletkező rezsiköltséget az építetőkre hárítják. Ennek az a következménye, hogy míg minden közszükségleti cikk (ruha, stb.) fokozatosan olcsóbbodik, addig a lakás előállítási költsége nem csökken, és a kislakás ára a kisautóhoz viszonyítva — mely sokkal komplikáltabb és drágább szerkezet — indokolatlanul drága.

Ma tehát egyrészt a városrendezést és szabályozást kellene új alapokra fektetni a leszűrt tapasztalatok alapján, másrészt a lakás-termelést, a házépítést kellene összhangba hozni iparunk más ágaival. A helyesen felismert elveknek a gyakorlati életbe való átviteléhez természetesen hosszú évek, esetleg évtizedek szükségesek, melyek alatt az előrelátó városrendezésnek a jövő fejlődés vonalában kell dolgoznia.

Európa mai nagyvárosainak beépítési módja nagy vonalakban megegyező. Sűrű, intenzív beépítésű belváros körül, a középtől való távolsággal arányban — általában koncentrikusan — mindig lazább, szórva-nyosabb lesz a beépítés. Ez természetes következménye a telekértéknek.

Azokban a korszakokban, mikor hatalmas gazdasági és ipari felindulések siettetik a fejlődés tempóját, a város magja, a city növekszik, erősödik. Hatalmas irodaházak és paloták épülnek lehetőleg közel a város központjához.

A lefelé hajló konjunktúrahullámok, a depresszió időszakainak városfejlesztési erői ezzel szemben centrifugálisak. A csökkenő munkaalkalom, az elszegényedés kifelé hajtja az embereket a perifériákra,

ahol a telek olcsósága és az ellátás primitív volta miatt olcsóbb a lakás és megélhetés.

A városrendezés fórumainak sohasem szabad elfelejteni, hogy a külvárosok képezik alapját a jövőben terjeszkedő városnak és a város külsőbb területeinek elhibázott, helytelen szabályozása ezerszeresen megbosszulja magát egy későbbi fejlődés időszakában.

EZEN OKOKAT hazánkra alkalmazva és Budapest építési tevékenységét szemlélve, kiemelhetjük, hogy a legutóbbi években a statisztika itt is kérelmetlenül megmutatja, hogy a legfontosabb és legégetőbb ma a lakáskérdés.

Minden jel arra mutat, hogy a lakástermelés terén sohasem fognak visszatérni a háború előtti állapotok. A hitelnyújtás módozatai megváltoztak, a tőke elvesztette bizalmát, mert az államok a háború után kénytelenek voltak a háztulajdonosok szabad bérrendelkezési jogát korlátozni és az építőanyagárak is erősen emelkedtek. Mindez azt eredményezte, hogy egy ma épülő bérház lakásai vagy nem jövedelmezők a hitelkamat és amortizáció levonása után, vagy oly drágák, hogy nem adhatók ki, mert a leszegényedett és csökkentett fizetésű lakosság nem tudja keresményének 50%-át házbérre adni. A régi házakban pedig a csökkenő jövedelmű lakosság nem bírta el az aranyparitás felé törő lakbéreket és kénytelen volt — különösen a nagyobb lakásokból — kiköltözködni. A kiköltözködő vagy új lakást kereső közönség leginkább a kis családi kertes lakóház megszerzésére törekszik.

Az utóbbi időben mind erősebbé váló családi házépítő mozgalomnak — mondhatnánk láznak — indító okai különfélék. Egyrészt ez természetes reakció az elmúlt évtizedek szörnyű, zsúfolt bércsáma-rendszere ellen, másrészt már teljesen átment a köztudatba az a való tény, hogy bérlakásban lakva, 15—20 év alatt kifizetjük és elveszítjük egy, annak a lakásnak megfelelő, családi ház építési költségét. Ehhez járul még a saját otthon utáni romantikus színezetű vágy, melyet a parcellázó- és építőirodák kellően kiszíneznek, gondosan elhallgatva a rengeteg különköltséget és munkát, ami a villában való lakásnál felmerül. A hatóságok társadalompolitikai okokból szintén elősegítik a családházépítést, mely kellő vezetés nélkül pár év alatt legsúlyosabb közműszolgáltatási és forgalmi krízisek elé viheti a fővárost, nem is szólva arról, hogy a gyakran minden szakértelem nélkül és építési tudás nélkül épített családházak emberöltőkre elcsúfítják a főváros határát.

Fővárosunk városrendezési hatóságainak legelső kötelessége lenne a családházépítést tettel, tanáccsal, inidatívával helyes útra terelni, mert míg évtizedekig meg nem valósítható építkezési légvárak tervein dolgoznak, addig a helytelen kislakásépítésnél a nemzeti vagyon súlyos pocsékolása megy végbe.

Rég idejétmúltá és bebizonyíthatóan helytelen szabályozási tervek alapján parcellázzák fel Budapest városának óriási területeit és az elkínzottalakú telkeken nedves, tájolás nélküli, egészségtelen viskók ezrei épülnek fel a legsivárabb tanyává süllyesztve a külvárosokat.

E cikk keretében nem lehet bővebben kifejteni, hogy milyen célszerűtlen és drága a különálló családiházépítkezés kisjövedelmű embereknél és mennyire helyes volna az egészséges sorházépítkezést hatósági úton is előmozdítani. A múlt év folyamán Bruxellesben tartott új építészeti kongresszus statisztikai és rentabilitási adatokkal bizonyította be, hogy a gazdasági élet törvényszerűségei ellen nem lehet olyan romantikus álmképekkel küzdeni, mint a kertes családiház mindenki részére, mert a jól megépített családiház örökké fényűzés marad. Viszont, ha túloicsón állítjuk elő, nem felel meg az egészségügyi követelményeknek. Tehát a sorház és jól tájolt sávrendszerben épített többlakásos ház feltétlenül megkövetelt gazdaságos és egészségügyileg kifogástalanul megépíthető lakásformája a nagyvárosnak, melyek alkalmazása nélkül a legszegényebb néposztályt megfelelő lakáshoz juttatni lehetetlenség.

A székesfőváros megfelelő, céltudatos telekpolitikával óriási eredményeket érhetne el, amivel nem akarjuk azt állítani, hogy csak hatóságaink tehetnek városrendezésünk és lakásépítésünk hibáiról.

Megfelelő helyen fekvő telekkomplexumok megvételével (esetleg csere útján, hiszen fél Budapest területe a fővárosé) és ezeknek helyes útvezetés, parcellázás és közműellátás után való telkenkénti eladásával a legkitűnőbb és legszebb lakótelepeket volna módjában létesíteni. Az eladásnál a megfelelő egységes beépítést lehetne biztosítani és ezzel elérhetné az egységes esztétikai hatást. Ez csak egy mód, de hatóságaink szervezete és úgy erkölcsi, mint anyagi eszközei sok egyéb lehetőséget is nyújtanak még annak az elérésére, hogy a helyes és korszerű lakásokba fektesse pénzét a lakosság.

A külvárosokban épülő családi házak, melyek éppen a legszegényebb néposztály lakásait képezik, épülnek ma a legegészségtelenebb módon, holott a helyesen értelmezett nemzetgazdaság legelsőlegesebb célja a dolgozó tömegek egészsége és ennek fenntartása kell hogy legyen. A probléma gyökere ott van elrejtve, hogy éppen ezeket a kisházakat, melyeknek a legjobban, legolcsóbban és legcélszerűbben kellene épülniök, mert létesítésüknél a legerényebb anyagi eszközök jönnek tekintetbe, a legritkább esetben építik magasabb képzettségű, külföldi tapasztalatokkal rendelkező építészmérnökök, hanem leginkább kisebb építőiparosok, akik természetesen nem bírhatnak azzal a felkészültséggel, amely az ideális kisház felépítéséhez szükséges. Mert bármilyen rátermett legyen is egyébként az az iparos vagy kisvállalkozó, a mindjobban bekövetkező munkakör-szeparálódás lehetetlenné teszi, hogy ugyanaz az ember egyforma jól értsen a racionális biológiai funkciókból kiinduló, ezer és ezer apró, de mégis fontos, pszichikai és technikai kérdésen, tájolóson, napfénybeesésen, hőszigetelésen múló ideális kisház-alaprajz megtervezéséhez és ugyanúgy tudja a kivitelezés, a vállalkozás, az anyagismeret rengeteg csinját-binját. A kis kőművesmester, a kisvállalkozó iránt nagyobb bizalommal viseltetik az ugyanabból a társadalmi osztályból származó építető és az építésszek szép városrendező, kislakásracionalizáló tervei papíron maradnak, a gyakorlati étellel szükséges kapcsolat hiánya folytán.

Ezekbe a dolgokba a Hatóságok sem szólhatnak belé és ezért az érdekeltek maguk kell. Hogy felismerjék a kérdés fontosságát, mert a tervezők és kivitelezők legszorgosabb, legharmonikusabb együttműködése nélkül nincs lehetőség arra, hogy gátat vessünk óriási területek — közegészségügy és városkép szempontjából való — tönkremenése elé.

Azonban minden jel arra mutat, hogy a középkor óta mindjobban felbomlott építőipar új korszakba lép. Az új, korszerű építészeti évről-évre erősödő törekvései és eredményei arra engednek következtetni, hogy a lakáskérdés — a jelenkor centrális építészeti és városrendezési problémájának — megoldására ismét egységes, nemzetközi építészeti munka fog megindulni. Hiszen a legutóbbi nemzetközi építészkongresszuson többször felmerült az az indítvány, hogy a most állandóan szaporodó családházépítő- és takarékszövetkezeteket nemzetközi alapra kellene fektetni.

Nálunk is vannak egyes egészséges fejlődésre mutató jelek. Az év folyamán a kőművesmesterek országos szövetségének és Janszky Béla építésznek közös kezdeményezésére olyan munka indult meg a fiatal építészgeneráció és a kivitelező kőművesmesterek közötti kapcsolat megteremtése érdekében, amely siker esetén nagyjelentőségűnek ígérkezik. A kőművesmesterek szövetségében működő állandó építésztanács tervezi meg vagy javítja ki a tagok által építendő házak terveit és ilymódon hatékony, országos befolyást nyer a kis családi házak építésénél, melyeket legnagyobb részt kőművesmesterek vállalnak. Ugyancsak ennek a mozgalomnak a keretében valósult meg a magyar építési-tanácsadó (Bauberatung).

A fiatal építészgeneráció kötelessége ismét megteremteni az építőiparban a közös eszme szolgálatában egységesen dolgozó, etikai alapon álló építészeti alkotó mentalitást, amely nélkül nincs egészséges és értékes építészeti.

IFJ. MASIREVICH GYÖRGY

VIRÁG A VÁZÁBAN

A MAGYAR NÉPMŰVÉSZET EGY VEZÉRMOTIVUMÁRÓL

EZ a tárgy első pillanatra talán nem látszik elég fontosnak ahhoz, hogy tartósabban lekösse a figyelmet. Valóban, hacsak magáról a vázába helyezett virágról lehetne szó ezen a címen, nem is hozakodnék elő ilyesmivel. Ámde a vázába helyezett virág már korán fontos szerephez jutott a művészetben, az iparművészetben pedig ez a motívum egyike lett a legfontosabb díszítő elemeknek. Ilyen mivoltában eljutott a magyar népművészet tárgyai közé is és ott olyan módosulatokban jelent meg idők folyamán, hogy több népművészeti kutatónkat teljesen félrevezette és alkalmat adott a turáni magyar ornamentika délibábjának felközléséhez.

A váza tulajdonképpen az ősrégi, neolitikori, agyagedény díszesebb változata, amelyet ősidőkben kétségtelenül szertartások céljaira készítettek, de már a régi Egyiptomban évezredekkel ezelőtt felhasználták egyebek között vágott virág tartására is. Egyiptom szent növénye, a lótusz, gyakran látható a falfestményeken virágvázában és Egyiptomban a falfestmények bizonyossága szerint mind bő-, mind szűkszájú, valamint többnyílású virágvázákat is használtak. Nagyon kedvelték a vázában tartott virágot Görögországban és még inkább Rómában is. Úgy látszik Rómában használták fel a virágos vázát először kimondottan iparművészeti motívum gyanánt. Pompéji falfestményein gyakori motívum a virággal megrakott váza, sokszor a virágfüzérnek is kiindulópontja. Kőbe és bizonyára fába is faragták ezt a motívumot: a Nemzeti Múzeumban kiállított pannoniai sírkövek leggyakoribb díszé a kétoldalt álló egy-egy virágváza és a belőlük magasra futó inda, többnyire szőlőinda vagy borostyán.

A középkor első századaiban annyira háttérbe szorult mind a virág, mind a váza, hogy még azt sem lehet biztosan megállapítani, vajjon legalább a templomokban használták-e dísznek a vázába állított virágot. Csak később a renaissance hírnökszázadában, a trecentóban találjuk első nyomát, hogy Itáliában kedvelt dísz volt a vázába állított virág. A motívumot pedig, mint annyi más naturalisztikus újítást, Giotto honosította meg az olasz s ennek hatása alatt az európai festészetben. Az Uffiziben őrzött Madonnája körül többé nem fénylik a bizánci művészet hagyományos arany hátere, hanem a hódolatot kifejező környezet alakjai, egy-egy angyal térdel a trónus lépcsői előtt és vázába állított virágokat, rózsát és fehér liliomot helyez a legalsó lépcsőre. Ettől kezdve a Mária-képeknek elmaradhatatlan tartozéka a virág: az angyali üdvözeteken mindenkor megtaláljuk a szüzes-

séget jelképező liliomot, a giottói minta szerint vázába állítva. A festményekről csakhamar átveszik ezt a motívumot az iparművészek is és az iparművészetben rövidesen főszerephez jut a vázába állított virág, amely szinte teljesen kiszorítja még ebben a században a régebben használatos állati és emberi alakokat az iparművészeti alkotásokról.

Magyarországon csak a XV. században mutatható ki a virágos váza megjelenése és elterjedése. Szegénységünkre vall, hogy a kassai főoltár angyali üdvözet képén a liliom és gyöngyvirág asztali füles és talpas korsóban áll. A csikménasági száymasoltár Dürer-metszet nyomán festett angyali üdvözetének gyöngyvirágokkal teletűzdelt vázája azt bizonyítja, hogy még a XVI. században is ragaszkodtak magyar festőink ehhez a motívumhoz. Ekkor már kétségtelenül szélesebb körökben is használták a virágos vázát. Szamota 1545-ből datált okiratból közli ezt a sort: „Vettem gyöngyvirágot, mind fazokastól.“ Nyomatott könyvben magyar nyelvű szöveg kíséretében Pécsy Lukács: Az keresztyén szüzek tisztességes koszorúja című, németből fordított és Lucas Martini német eredetijének ábrái nyomán készült fametszetű képeket közlő művében találjuk az első ilyen motívumot: többnyílású vázát, amelynek nyílásaiból dprusfüágak bújnak elő.

Az iparművészeti tárgyak között legjobban elterjedt ez a motívum a magyar nemesség pecsétgyűrűin. Csorna József: A magyar heraldika korszakai című munkájának mellékletén egész sorát közli virágos váza emblémáknak. Az első 1458-ból származik Dobay Gergely kolozsmegyei alispán pecsétgyűrűjén és az anyag megkövetelte nagyfokú leegyszerűsítés miatt a vázát cserépszerű szegénységben, a liliomot és rózsát szintén csak néhány virágvonallal ábrázolja. Bármilyen egyszerűek is a pecsétgyűrűk virágos vázái, mégis nagyon tanulságosak műtörténeti szempontból, mert már évszázadokkal előbb ugyanazokat a stilizációs változásokat mutatják, mint sokkal később a magyar népművészet tárgyain. A virág ugyan változatlan ezeken a pecsétteken: öt kis köröcske jelzi a rózsát, ívben meghajló görbevonallal a liliomot s ezzel vége a sornak, mert a középkor nem ismert más virágjelképeket. Ellenben a váza többféle változatban jelenik meg, hol füles, hol meg füleden, később pedig a pecsétvéső más alakká, többnyire szívvé stilizálja. Mint a XIX. században a cifraszűr virágának rajzolója és hímzője!

Itáliában ezenközben a XV. században nagy változás következett be a virágos váza motívumának iparművészeti alkalmazásában. A renaissance iparművészete felújította a görög eredetű, Rómában ezerféleképpen kombinált akantuszmotívumot. A két motívum csakhamar találkozott egymással és összeolvadt, amelynek eredményeként a díszes virágvázából többé nem a rózsza és a liliom egyszerű vonalai indulnak ki, hanem indavonalra fűzött szőlő vagy még gyakrabban akantuszlevelek. A firenzei Santa Maria Novella-templom szentélyszékeinek fekete alapon rakott fehér intarziái csodálatos gazdagságban mutatják be a virágos váza és az akantusz kombinált motívumát: Baccio d'Agnolo művei a XV. századból.

Ez a jellegzetesen renaissance iparművészeti motívum szintén gyorsan elterjedt egész Európában. Magyarországon is hamarosan megjelent és nemcsak a templomi bútorokon és famennyezeteken terjedt el, hanem gyakori a miniatűrökön is. Nyugaton ennek a kornak miniatűrjein sokkal gyakoribb a naturalisztikus virág- és levéldísz; világhírű mesterműve a Genfben készült, most Velencében őrzött Grimani-biblia, amelynek rendkívül nagy számú miniatűrjein a renaissance mindenféle vázája és egész virágfőrája új életre ébred szemeink előtt. Ezzel szemben keleten a miniatűrök lehetőleg stilizálják a virágot és a levelet. A magyarországi kódexek miniatűrjein is feltűnő ez a törekvés, kevés a naturalizmus, annál több az akantusszal kombinált inda. A virágvázába fűzött akantuszmotívum látható például a Trapezuntius néven ismert Korvin-kódex címlapján és a Nemzeti Múzeumban őrzött antifonale töredékén. Hasonló kivitelben találjuk ezt a motívumot a magyarországi templomi bútorokon és ennek a kornak legjellegzetesebb bútordarabjain, a kelengyeládakon és ékszerkaszettákon.

Bár talán első pülanatra meglepetésként hat, mégis kétségtelen tény, hogy a római akantuszmotívum felújítása alapján támadt renaissance-kori stilizált váza az akantusszal legjellegzetesebb elemévé vált a magyarosnak mondott iparművészeti dísznek és mai napig felismerhető a népművészetben. Nincs olyan népies iparművészeti munka, bármely országrészből származik, amelyen ez az alapmotívum ki ne lenne mutatható, fán, kövön, mázas agyagárun, szőttesen egyaránt gyakori.

Ez a megállapítás nem új, már 1905-ben ezt írja Éber László: „Már ezen a mennyezetén (a csikdelnei templom mennyezetén) is előfordul az a forma, amely a magyaros jellegű ornamentikában akkora szerepet játszik: a többé-kevésbé díszes edényből kinövő csokor. Általában mondhatjuk, hogy mint a bútorok díszítményeiben, a mennyezetek festményeiben is igen sokáig fennmaradtak a renaissance dekoratív művészetével összefüggő reminiscenciák, csakhogy mindjobban, sokszor felismerhetetlenségig elváltozva, elferdülve, félreismerve, de egyúttal új elemekkel, gondolatokkal bővülve is. A régi, úntig ismételt sémákat a népies ízlésből fakadó friss formák, sokszor éppenséggel meglepő új kombinációk tartják életben. A díszítmények elosztása nagyjából, az egyes kompozíciók, a XVI. századtól a XVIII-ig vajmi keveset változnak, de a részletek annál jobban elváltoznak, megújulnak, minél inkább távol esnek az eredeti forrástól.“

Ezekben a sorokban nagyjából az egész alapmotívum fejlődéstörténetét megtaláljuk. Ámde, sajnos, a köztudatban éppen ellenkezője él az itt megállapított igazságnak. Huszka József művei nyomán az a nézet terjedt el, hogy a magyarosnak mondott ornamentika legfőbb díszlemei keleti származásúak, perzsa-szasszanida eredetűek és éppen ezért mindenféle olyan elem van bennük, amelyet természetben sohasem láthatott a magyar nép, datolyapálma stb. Csodálatos eltévelyedése a magyar polgári közfelfogásnak ez a turáni romantika, amely annyira felületes, hogy vagy egyáltalában nem akarja észrevenni a keletinek mondott virágok alatt a jellegzetes görög vázát, amely még

pásztorfaragásokon is többször látható, világos jeléül annak, hogy ez a motívum renaissancemaradvány, avagy amikor a népművész az akantusz rendkívül bonyolult vonalrendszerét együgyű virágvonalakká egyszerűsíti és a görög váza klasszikus vonalait egyszerűen négyszöggel pótolja, olyan komolytalan magyarázatokat eszel ki, mint például Huszka József a székelykapu „pálmá”-jának megfejtésére.

Ami ebben megfejtésre vár, mindössze annyi, hogy miért tért el a XVII. század folyamán a magyar ornamentika az akantusztól és miért helyettesítette a vázából kiemelkedő akantuszmotívumot mindegyre élénkebb és színesebb virágmotívumokkal. A magyarázat rendkívül egyszerű és kézenfekvő: az európai művészeti divat, a barokk hatása alatt. Nem Magyarországon találták ki és legkevesébbé sem a népies iparművészek az irányváltozást a stílusban, hanem öntudatos művészek messze nyugaton a francia király udvarában. Ott szakítottak a renaissance iparművészet jellemző fekete-fehér színeivel és ott a bíborral, mindezek helyébe lépett a tarkaság, felújult a régebbi naturalisztikus virágminta és a barokk divatos virágai, a tulipán, császárcorona, írisz, jácint, napraforgó stb. teljesen kiszorították a szövetről, bútorról, edényről, festményekről a klasszikus akantuszmotívumot. Sehol sem volt Európában olyan tarkaság mint a XVII. században a francia udvarban.

A magyar ornamentika tarkasága csak gyenge és bátortalan visszfénye a francia udvar azóta is utolérhetetlen színpompájának. Hasonlóképpen a magyar ornamentika virágmotívumai is csak messze keletre vetődött hatásai a francia iparművészetben ekkor uralkodó naturalisztikus és rendkívül gazdag virágmotívumoknak, önálló nagy iparművészeti mesterek nincsenek Magyarországon, ennél fogva a merész és teremtő kezdeményezés egészen hiányzik, mindenféle iparművészeti tárgyon egyrészt ragaszkodnak a renaissance hagyományhoz, másrészt mégis, hogy kielégítsék a divat követelményeit is, a renaissance alapmotívumot kiszélesítik, felvirágozzák. De csak legritkább esetben merészkednek addig a gazdag naturalizmusig, mint nyugaton, — ilyen kivétel pl. a nagy- és kiskedei, most az Erdélyi Kárpát Egyesület kolozsvári múzeumában őrzött unitárius templom famennyezetének néhány képe naturalisztikus vázával, napraforgóval, tulipánnal és rózsával, de ez már a XVIII. század végén készült — általában megmaradnak a stilizált vonalak mellett és így születnek meg a magyarosnak mondott ornamentika képzelt virágidomai, amelyekben gyakran még akkor is felismerhető az akantuszvonal, amikor már régen rózsát vagy szegfűvet akar ábrázolni a népies iparművész.

Ilyen átváltozás bemutatására legalkalmasabb Bethlen Katának 1695-ben készült, az Iparművészeti Múzeumban őrzött kelengyeládája, melynek elejét négy oszlopszerű lécz három mezőre osztja. Az oszloplécek díszé még határozott renaissance hatást mutat, ellenben a két szélső mező már erősen barokk befolyást árul el. A mezők négyszögletű keretét virágminták veszik körül, amelyek elosztása érthetően hirdeti, hogy ezek a stilizált virágok a renaissance indamotívum feldarabolásából keletkeztek, a keretben lévő díszben is hamarosan felismerhető az alapmotívum, nem más ugyanis, mint

virág a vázában. De mi lett a klasszikus görög vázából és mi a klasszikus akantuszból? A vázát kagylószerű idom helyettesíti, az akantusz vonalaiból pedig tarka és „tündéri“ virágokat festett a láda készítője.

Különösen érdekes a három virágkocsány közül a középsőnek hegyén díszlő virág. Valami kékes, tulipán- vagy liliomszerű idom, lefelé hajló piros gallérral. Ha az ember megelemzi, valóságos darwini átmeneti alaknak bizonyul egy nagyon jellegzetes akantusz-motívum és valamely barokk virág között. Indaszárra fűzött akantusz-leveleket gyakran alkalmaztak már a római rajzolóok úgy, hogy két kihajlóhegyű levelet egymással szemben fűztek az indára és mert az inda hajlását akarták az idomban egyensúlyozni, az egyik levelet kisebbre mérték. Alul pedig gallérszerű függelékkel toldották ez alá a figura alá. Francia műtörténészek már foglalkoztak ezzel a motívummal és például Cloquet „fougère stylisée“ néven említi, bár egészen helytelenül, mert kétségtelen, hogy nem páfránylevél, hanem az általánosan elterjedt akantusz stilizált motívuma. Bethlen Kata kelengyeládáján a szóbanforgó renaissance-barokk átmeneti figura nem más, mint ez az akantuszmotívum virágszerűleg átfestve.

Azért kellett ezt a részletet kiemelni, mert később már kevésbé ismerhető fel a magyarosnak mondott változatokban ilyen határozottan ennek a motívumnak eredete, később ugyanis mindjobban elvész belőle az akantuszvonalak maradványa és mindinkább a virágvonalak nyomulnak előtérbe. Így születik meg végre a magyaros virágstilizáció, amely hol rózsabimbót, hol szegfűvet utánoz és a stilizált szegfűvei a fejlődés eljut odáig, hogy a merészebb képzeletű magyarózót turáni pálmákhoz csábítja.

Nagy szerepet játszott az eredeti renaissance motívum népies fejlődésében az anyag. Ennek következtében gazdagodott meg ez a motívum a cifraszűrön olyan „keleties“ túltömöttségű vonalrendszerré és ennek következtében egyszerűsödött vissza' szinte a trecento virágos vázájává a kapufákon és fejfákon. Azonban a cifraszűr leggazdagabb virágcsokrai között is fel-feltűnik néha a klasszikus görög váza alakja, máskor és gyakrabban természetesen szívvé vagy más idommá stilizálva. És a virágszerű idomok alatt a kocsányon keskeny levélkéik sorakoznak olyan sűrűn, mint a rozmaring új hajtásán: természetesen korántsem rozmaringlevelek, hanem a renaissance-indára fűzött akantusz utolsó vonalmaradványai. Minderre az átalakulásra szükség volt, mert a cifraszűr tulajdonosa annál többre becsülte szűrét, mentői gazdagabb volt a cifrasága, mentői jobban kitöltötték vonallal és színnel a szürke szövetet. Mindez könnyen megtörténhetett, mert a hímzés nemcsak lehetségessé tette ezt a gazdagodást, hanem szinte maga is rávezette a szűcsöt. Ezzel szemben a fafaragó mentői inkább elnagyolni és leegyszerűsíteni kényyszerült az eredeti renaissance motívum vázájának és akantuszának (esetleg szőlőindájának) bonyolult vonalrendszerét. Így alakult ki az úgynevezett székely kapukon és általában az ország minden táján látható díszes kapufélfákon, valamint a temetői fejfákon az az egyszerű virág- és vázamotoívum, amely sokszor a XV. századbeli magyar

pecsétek virágos vázájának rendkívül primitív vonalvezetését juttatja eszünkbe. Böven láthatók a virágos váza motívumnak üyen egyszerű és együgyű, szinte jelképpé vált elvonásai, például Pálos Ede: Győrvidék kapufái című cikkében közölt képek között, hasonlóképpen Győrffy István: Nagykunsági fejfák című cikkének ábrái között (mindkettő a Néprajzi Múzeum értesítőjében jelent meg) és Viski Károly: A székely népművészetről című, a székely Emlékkönyvben megjelent dolgozatában.

Az elmúlt évtizedekben sokat vitatták, vajjon eredeti-e a magyar népművészet, avagy a betelepített nemzetiségektől származik. Így például mai napig szemben áll egymással az a két nézet, vajjon a székely népművészet eredeti-e, avagy a szászoktól vették át a székelek. Noha a virág a vázában mint díszítőelem csak része a magyarországi népművészetnek, mégis a fontiek alapján azt kell állítanunk, hogy sem egyik, sem a másik nézet nem állhatja meg a helyét. Sem a nemzetiségek népművészete nem eredeti, sem a magyar népművészet nem nevezhető turáni ornamentikának, mindkettő az általános nagy európai művészeti áramlatok terméke. Nem egymástól tanulták, hanem az európai ízlést követő felsőbb osztályok holmijairól másolták. Amit Viski Károly Erdélyre mond, hogy „az erdélyi magyar iparos és tudománykereső ifjak éppen úgy járták a külföldi műhelyeket és főiskolákat, egyetemeket, mint a szászok s velük egy forrásból merítették tudást és ízlést; s a fejedelmek is gondoskodtak nyugateurópai mesterekről“, ez illik erre a tárgyra egész magyarországi terjedelmében és egyedül helytálló. Nincs külön turáni magyar népművészet, hanem az egész magyar művészet szerves része az európai, keresztény középkoron alapuló, azóta is egységes eszményekre törekvő művészetnek s a népművészet ennek mindenütt csak együgyű, azaz nem öntudatos és primitív elemekben bővelkedő változata. A magyarság kultúrája, legmélyebb népies gyökereiben is, nem ázsiai hozomány, hanem Európa keresztény középkorának sok-sok magyar nemzedék önálló munkájával áthasonított, magyarrá színezett eredménye.

RAPAICS RAYMUND

SZÉPHALOM SZÁZÉVES HALOTTJA

ORSZÁGRASZÓLÓ fényes ünnepség színhelye volt a Nemzeti Múzeum 1859 október 27-én. Úrifogatok, bérkocsik robogtak előtte fel s alá és már a kora reggeli órákban oly nagy tömegben vette körül a fővárosi és vidéki közönség, hogy az ajtók megnyitásakor a díszes sokaságnak alig egy harmada teljesen ellepte a nagytermet, annak előcsarnokát, sőt a külső-belső lépcsőzetet is. A földszinten férfiak, a karzatokon ékes hölgykoszorú, szinte valamennyien pompás nemzeti ruhában. Még sohasem volt szűkebb a múzeum terme és általánosabb a panasz, hogy a fővárosnak nincs ily nagy tömeg befogadására alkalmas szalája. Azonban e sokaságnak — mint a Pesti Napló följegyezte — csaknem a Rákos mezejére volt volna szüksége! Pedig nem történt egyéb, mint hogy az újraéledő Akadémia emlékünnepet tartott egy egyszerű évforduló: Kazinczy Ferenc születésének századik évnapja alkalmából. De ez az akadémiai ünnep nemzeti ünnepé lön. Hetekkel előbb foglalkoztatta már a közvéleményt s mai napig emlékezetes maradt nemcsak impozáns tömegénél, külső fényénél, de a kiváltott lelkesedésnél fogva is. Országos jelleget öltött; hatása alatt a vidék valósággal versenyez Kazinczy-ünnepélyeivel, a fővárosi lapokhoz egymásután futnak be a vidéki jelentések Kolozsvárról, Kecskemétről, Debrecenből, Szegedről, Székesfehérvárról, Aradról, Nagyváradról és máshonnan. (Kolozsvárit Gyulai Pál emlékbeszédét olvasták fel, melyben „a tisztelet ünnepén“ sem némult el „a kritikusi hang“. Lett is belőle parázs polémia!) A sajtó hónapok múlva is közöl „pótléktudósításokat a Kazinczy-ünnepet illetőleg“. Am nemcsak a vidék, a külföld magyarjai is megülték a nevezetes centenáriumot: lengyel földön állomásozó huszártisztek, moldvai csángók, olaszországi magyarok egyaránt hódoltak Kazinczy emlékének. Sőt a francia sajtóban, a „Le Courier du dimanche“ és a „La Patrie“ c. félhivatalos lap hasábjain is visszhangja támadt „e hazafias ünnepélynek“, aminthogy itthon meg politikai jelentősége lett... Valóságos Kazinczy-láz fogta el az országot. Az Akadémia kiadványai mellett, minő Toldynak „Kazinczy Ferenc és kora“ c. monográfiája, „Emlékkönyv a Kazinczy Ferenc születése évszázados ünnepéről“, valamint a Kazinczy emlékezetére vert arany-, ezüst- és bronzérmek, egyéb alkalmi kiadványok is, ódák, „alagyák“, zeneművek, emlékkönyvek egyre-másra látnak napvilágot. Hónapokon keresztül a százéves Kazinczy áll a kulturális érdeklődés középpontjában. A napilapok és folyóiratok ünnepi számot szentelnek „a magyar

irodalom e nagy bajnokának“; a Pesti Napló egyik száma Kazinczy életére vonatkozó naptári összeállítást közöl, megszólaltatják a Kazinczy-család tagjait, a Vasárnapi Újság vezércikket hoz Kazinczy Gáborról, általában alig tudnak betelni az ünnepléssel,

Melly ünnep s melly ünneplők! — kiálthatunk fel az ünnepektől entuziazmusával. A múzeumban emlékbeszédet báró Eötvös József és gróf Dessewffy Emil, az Akadémia alelnöke és elnöke tartott. Az az Eötvös József, akinek „iskolaévei utolsójában“ Kazinczy utolsó könyvét — Útja Pannonhalmára, Esztergomba, Vácra — ajánlotta e szavakkal: „Nevedkjél, kedves ifjú, s légy, akit várunk. És ha majd felhágysz, ahová érdemeid ragadozni fognak, emlékezzél barátodra. De emlékezzél, hogy csak a tiszta ragyog.“ Az a Dessewffy Emü, akinek atyja, József, Kazinczy meghitt barátja volt, kinek házában sokat megfordult és heteken át időzött, kivel versben és prózában levelezett és kire epigrammát is költött. Ódát az ünnepre Tompa Mihály és Szász Károly írt, „futó pillantást Kazinczy írói pályájára“ Toldy Ferenc vetett. Ünnepe után, ősi szokás szerint, fecerunt magnum áldomás. Mintegy kétszáz hazafi vett részt az „Európa“ szállóbeli lakomán, köztük — az említettek kivül — Deák Ferenc (kinek Széchenyire mondott pohárköszöntőjét táviratilag küldték meg Döblingbe), gróf Mikó Imre, a „Toldinál erősebb, aranynál aranyabb“ Arany János, Kazinczy Gábor, Erdélyi János, Szüági Sándor. A lakomán Dessewffy elnök kezdeményére Kazinczy-alapítványt létesítenek. Este a Nemzeti Színház díszelőadása következett. Vörösmarty „Áldozat“-át adták elő, mint a Kazinczytól pallérozott magyar nyelv egyik szép diadalát, Lendvaival és Jókainéval a címszerepben. Később közadakozás útján megvásárolják a széphalmi birtokot, Kazinczy sírja közelébe mauzóleumot emelnek, szobrokat állítanak fel, gondoskodnak a szegénysorsú Kazinczy-utódok felsegélyezéséről, megindítják Kazinczy összes műveinek kiadását, egy szóval mindent elkövetnek, hogy megtörve „a nemzet-hálátalanság égbekiáltó némaságát, a nemzet-szégyen Káin-bélyegét“ — méltóképpen szolgálják Kazinczy legfőbb „bálványát“, halhatatlanságát, melyért ő „örömet lemondott az életnek minden örömeiről, örömet eltűrte az életnek minden visszás eseteit“.

Jól ismerjük az 1859-iki Kazinczy-ünnep belső rúgóit. A tíz éve visszafojtott lélekzet, elnémult szó, megbénult mozdulat első szabaddabb kitörése volt ez az ünnep. A nemzeti közérzés hullámai az irodalmi ünnep keretein messze túláradtak. Eötvös a nemzeti eszme kialakulását teszi meg előadása gerincévé; nemcsak az irodalom barátaihoz, de az egész nemzethez szól, mert Kazinczy „nem egyes műveket, hanem egy egész irodalmat, egy új életre ébredezett nemzetet hagyott maga után“. Ez a gondolat hatja át Tompa Mihály ódáját; allegóriái után hangja ismét nyíltan csendül fel: „És zeng apáink drága nyelve!... Zeng, és mi élünk!... Élünk, élünk!... s milliók remélnek!“ Ugyanez a szellem árad Dessewffy Emil szavaiból is: „Ide bennünket nem időtöltés utáni hívságos vágy, vagy kíváncsiság hozott, és nem azért jöttünk, hogy szavak és hódolatokban áradozzunk, hanem inkább azért, hogy hazaszíveket közelebb hozva

egymáshoz, és így melegök belterjét gyarapítva — az előttünk álló nagy példából erőt merítsünk, túrni és nélkülözni, mint ő, magas és nemes célokért híven küzdeni és fáradozni, mint ő, és fogytig nem tágítani — mint ő.“ Valóban, a nemzet önmagát becsülte meg, midőn tisztelettel és hálaival adózott Kazinczy emlékének, hiszen a költő születésnapján voltaképpen a maga közelgő újjászületését ünnepelte. Ám az a pusztán tény, hogy a nemzeti szellem ily nagyszerű módon épp Kazinczy géniuszán keresztül nyilatkozott meg, — e géniusznak nemzetet nevelő és nemzetet összetartó jelentősége mellett tanúskodik.

Folyó évi augusztus 23-án újabb Kazinczy-centenárium köszöntött a nemzetre. Most múlt száz éve, hogy a fehér hajjal is fiatal, hetvenkét évvel is fáradhatatlan „szent öreg“ Széphalomban elhúnyt. A százéves forduló ismét a nemzet emlékezetébe hozta nagy literátorunk alakját. Reméltük, hogy augusztus 23-ra visszatekintő megemlékezésünk Kazinczyhoz méltó országos ünnepélyről számolhat be. Ezzel szemben kénytelenek vagyunk beérni annak a múzeumkerti szoborkoszorúzó aktusnak megemlékezésével, melyhez hasonló hivatali ténykedést hetenként átlag hármát könyvel a sajtó. Költősors, magyar fá sorsa, — ünnepe nem ünnepésre alkalmas időre esett! E mulasztás keserű ízét vajmi kevésbé enyhíti a Széphalomban, október elején rendezendő országos ünnep híre, melynek részletes programja e sorok írásakor még ismeretlen. Nem akarunk az események elébe vágni, de felette óhajtanónak tartjuk, hogy amint az Akadémia készülő Kazinczy-emlékünnepe a magyar tudományos világ méltó tisztelgése lesz, úgy ez országos ünnep is necsak a hivatalos kiküldöttek találkozója, hanem az egész nemzet hódolata legyen. Üres szónoklatok és rossz alkalmi versek helyett — melyekben úgyszólván túlságosan gyakran van részünk — termékeny, hasznos, tanulságos ünnepet kérünk, amilyen Kazinczy pályája volt. A rádió dicséretes példáját: Kazinczy-estjét, Négyesy László nemes kezdeményezését: egyetemi Kazinczy-kollégiumát, kövessék többi kulturális intézményeink (Nemzeti Színház, iskolák) is, legalább egy előadást szentelve a „haza és emberség“, az európai szintű magyar művelődés e halhatatlan munkásának. Közönségünk és ifjúságunk átlaga amúgy is kissé intenzívebb Carlyle-i nevelésre szorul, hiszen hősök helyett ma már csak „bajnokokért“ lelkesedik s — teljes részvétlenséggel a szellem „rekordjai“ iránt — csak „döntő mérkőzésekben“: saját szegénységi bizonyítványában gyönyörködik...

Mindegy! Az erény önmagában bírja jutalmát s szürke közönyben is fényesen ragyog. Nem látszik azonban céltalannak, hogy amikor a két centenáris ünnep kontrasztján révedő krónikás tollát az emlékezés szava váltja fel, földérintessék: vájjon annak a Kazinczynak, kinek szelleme 1859-ben egy egész nemzet várakozásának tartalmát, lelkesedésének tápot adott, az 1931. év magyarja számára már nincsen semmi mondanivalója? Életművének áttekintése, eszméinek, tanításainak, munkássága jelentőségének föllevenítése e kérdésre a legméltóbb felelet.

Kazinczy életművének jelentőségét már Kölcsey Ferenc meg-

határozta 1832-iki akadémiai emlékbeszédében. Világosan megállapította, hogy Kazinczy nem hagyott maga után örökemlékű műveket, „nyelvünket sem hágtatta a lehetőség felső pontjára“ s törekérésein túl is van haladás. De legválságosabb korszakban kezdett a nyelvvel küzdeni s a közfigyelmet magához vonzva, irodalmunk föllendülésének alapítója lett. „Dolgozásait“ ragyogó művek fogják elhomályosítani, de „a lélek, melyet ő az egésznek (t. i. a köznek) kölcsönzött, meg nem szűnik folyvást ragyogni és munkálni, míg a nemzetiség utolsó szikrája el nem hamvad.“ A koronkénti átértékelés részleteiben hozhat s hozott is változásokat Kazinczy írói portréján, de kulturális és ezen túlnövő nemzeti jelentősége örök; szelleme az idők folyamán „éltető eszmévé finomult“. Benne száz év óta nem annyira az alkotó géniuszt, mint inkább azt az élő elektront tiszteljük, melynek pezsdítő ereje az egész országot fellanyangozta.

Azonban jelentőségének ily irányú felfogása sem nyúvántja hatalmas írói örökségét irodalomtörténeti holt anyaggá. Ha műveinek értéke és jelentősége idők folyamán más súlypontra helyeződött is, ha Toldy Ferencnek már életében túlhaladott véleményét, mely szerint Kazinczy lírája „minden kortársai felett álló“, ma élénk csodálkozással fogadjuk is, ha már a halálát követő egy-két évtized óta nem is tartozik olvasott klasszikusaink közé, — írásait mégse ítéljük teljesen az iskolai „kötelező olvasmányok“ számkivetettségre, — forgatásuk nem fog csalódást hozni. Ismételjük: Kazinczy nagysága termékenyítő hatásában áll. A kovász volt, mely nemzetét élesztette, s annak nehéz, fekete kenyéré: nyelvét, könnyebb és ízesebb fehér kenyérré változtatta ... De ugyanakkor tekintsük közelebbről, hogy ez elvont, eszmei eredményen kívül gazdag írói munkássága nem rejt-e még mindig friss leveleket s szorgos tollának barázdái ma már csakugyan meddők? Érhet-e írótl fájdalmasabb sors, mint könyvtárak kivevő műveiből, rövid száz év múlva, a mohó olvasónak semmit se nyújthatni?!

Kazinczy sohasem volt a nagyközönségé. Horatius hűséges tanítványához illően megvetette a köznapi tömeget, a „pórsereget“, amely csak „lőrét, nyírvizet, édes italt“ kedvel. Exkluzív körben keveseknek, csupán a kiválasztottaknak írt. Annál kevésbbé lehet olvasott író ma, száz év múlva. De az irodalom s könyvek barátainak, ama bizonyos „némi jobbaknak“, könyvei ma is élvezetet ígérnek. Anatole France-ról jegyezték fel, hogy egyidőben kizárólag száz évnél régebbi könyveket olvasott. Nos, aki honi talajon a nagy francia író-és olvasóművész nyomdokaiba lép, először Kazinczy prózájával és epigrammaival próbálkozzék. Vegye kezébe a „Pályám emlékezete“ c. memoárt, régebbi szépprózánknak Pázmány beszédei, Mikes „törökországi levelei“, Kármán „Fanni hagyományai“ és Kölcsey „Parainesise“ mellett legmegkapóbb darabját. De lapozza különösen Kazinczy hatalmas levelezését, mely a maga nemében irodalmunk legjava terméséhez tartozik, mert ennek lapozgatása régi irodalmunk szeretetéhez vezet, közelebbi megismerésének vágyát ébreszti fel s olvasmányanyagát új területtel gazdagítja. El se képzelet az ember,

míg bele nem merészkedik, milyen érdekes, izgalmas kalandokra hívja Kazinczy leveleinek rengetege! Különösen ma, mikor oly mohó érdeklődés fogad minden szubjektív írói megnyilatkozást, keresve se lehetne a múltra vonatkozólag Kazinczy leveleinél lüktetőbb valószínűséget találni. Kazinczy kétségbeesett igyekezettel dolgozott a halhatatlanságért, — s éppen levelezésébe ölt élete történetével varázsolta magát örök elevenné.

Mintegy családi örökségként szállott rá a szenvedélyes levelezés. Naponta átlag 4—5 levelet írt, de volt úgy, hogy 30-at is. S nem a mi távirati stílusban fogalmazott, halálosan unt levelezésünk ez! Többoldalas levelek, némelyik egész vezércikk, bírálat, értekezés, a téma teljes kimerítésével. Az Akadémia kiadásában eddig 22 vaskos kötetet tesz ki Kazinczy levelezése. Bámulatos munkásság eredménye. Még sajtó alá rendezésére is egy egész életet szentelt kései, hű írődeákja, Váczy János. Olvasmányak is évekre elegendő. De tanulmányozása nemcsak egy kivételes lélek hullámlásának képét tükrözi, hanem múltunk egyik legmozgalmasabb fejezetét, az ú. n. reformkort is feltárja. Kazinczy életének minden mozzanata kora kulturális eseményeihez fűződik, a kettő oly sűrű szövődéket alkot, hogy túlzás nélkül mondhatjuk: Kazinczy lelke a kor szelleme, élete maga a kor, levelezése pedig e kor művelődéstörténete. A személyes ismeretség közelségébe kerülünk gróf Dessewffy Józseffel, Széchenyivel, az apával és fiúval, az ifjabb Wesselényi Miklóssal, látjuk Révayt, Berzsenyt, Csokonait, a két Kisfaludyt, Kölcseyt, Vörösmartyt... Arcok és alakok kelnek ki soraiból, szemünk előtt léptenyomon megvillan a pezsdülő szellemi élet egy-egy jelene, frappánsan egészítve ki közismert korképeinket. Átéljük például a nevezetes eseményt, midőn Döbrentei (akit melleleg szólva Kazinczy ajánlott be grófi nevelőnek, hogy aztán hálából őt az akadémiai titkárságtól elüsse) 1814 májusában emlékezetes drámapályázatát hirdeti. Kazinczy nem sok reményt fűzött a pályázat sikeréhez: „Jó tragédiát az urak semmi jutalomért nem kapnak most. Azonban jó dolog próbáltatni.“ Igaza lett; az urak tényleg nem kaptak jó tragédiát: Katona Bánk bánját észre se vették... Hallunk plágiumokról, kisebb-nagyobb irodalmi és nyelvészeti csatározásokról, a nagy szellemi átalakulás minden rezdületét híven jegyzi az érzékeny szeizmográf: Kazinczy levélíró tolla. Mert e korszakos átalakulás irodalmi centruma Széphalom.

Kazinczy úgyszólván teljes életében a betűben élt. Már gyermekkori emlékei a könyvekhez fűződnek; iskolásfiú volt még, amikor első könyve nyomtatásban megjelent; hetedfélés éves fogságát egy bizonyos kátéból szerzett jólétesültségének köszönhette; a fogságban állandóan fordít és ír, — tintával, rozsdával, vérral: „2387 napi rab-ságom alatt csak három holnapig engedtetett meg, hogy írószerszámmal élhessek“; meghal édesanyja s ő Tacitus Agricolájának hasonlatosságára halotti beszédet készül írni; Napoleon közeledik az országhoz s ő levelei másolataival vesződik; az ázsiai kolera rálehel s ő legszébb, utolsóelőtti episztoláját írja Kis Jánosnak: „Ugyan édes barátom, mikor fogják elhinni közöttünk némelyek, hogy jobb élni

Weimár körül, mint Algír táján; hogy a lélek míveltsége hasznos és nem káros!“ Öt nap múlva meghalt.

„Anyám 1794. december 14-dén Regmecen rosszul érzé magát egész nap. Sietteté vacsoránkat, hogy a háznál csendesedjék el minden, s lenyughasson. De alig szunnyada el, midőn két szobaleánya, kiket szokatlan zaj és topogás vere fel...“ Ezzel a félbeszakított mondattal adja elő a Martinovics-féle összeesküvésbe keveredett Kazinczy elfogatását a „Pályám emlékezetében“. Megelőzte a cenzort, aki úgyis törölte volna a mondat folytatását. S miután a halálos ítéletről börtönre enyhített büntetése letelt, ugyanott folytatta életét, ahol a mondat félbeszakadt. A fogságbeli „pokolnak minden rettenségei“ úgyszólván teljesen kihulltak életéből. Megnősül és házat épít. Háza még csak épülőfélben volt, sem ajtaja, sem ablaka nem volt felverve, de ő beleköltözött, mert az építés gondjai úgy kívánták, hogy jelen legyen... Ugyanígy költözött az új magyar irodalom épülő falai közé, hogy buzdító szavával, serkentő példájával siettesse, elősegítse annak magasba szökellését... Fogságbaesésekor is mármár az ő kezében futott össze az egész magyar literatúra, de most valóban Széphalom lett az ország kulturális központja; az is maradt az 1820-as évekig, amikor Kisfaludy Károly Pesten teremtett irodalmi fórumot. Széphalom lett az ország távirati irodája, sajtó- és rádióközpontja s ő, „Széphalmi Vince“, annak vezére, feje. Az irodalmi élet hálózata az ő kezében összpontosult és onnan ágazott szét. ő volt a legfőbb bíró, kinek ítélete fellebbezhetetlen.

Fogsága alatt érlelődött meg benne a nyelv irodalmi kiképzésének gondolata. Kezdeménye voltaképpen stílreform volt s csak később szerveződött nyelvújítási mozgalommá. Alapja Kazinczy európai gondolkozásában gyökerezik, főcélja: „a haladó kor eszméit magyarul jellemzetesen“ kifejezni. Bár serényen kezd a munkához, előre kidolgozott terv szerint, céltudatosan halad; előbb az alapokat veti meg, mert a sietés, türelmetlenség úgysem érheti el célját; élesen kifakad Döbrentei ellen, aki „azt kívánja, hogy a furmint áprilisban érjen meg!“ Fölveti a kérdést: „De mi által kellene tehát ezt a mi lethargiába sülyedett és sülyesztett nemzetünket electrizálni?“ Az a sok semmirevaló román és theatrumi darab, melyet a nyelv grammatikájának és a könyvcsinálás mesterségének értése nélkül írnak, jobb időket nem hoz reánk. Nálunk még minden készületlen, s ami mindennél bajosabb: maguk az írók és olvasók is készületiének. Legfőbb teendő tehát az író- és közönség-nevelés, amit fordítások, bíráló folyóiratok „s egy-két lármás, de nemes tollcsata“ útján vél legeredményesebben megoldani.

Harcainak, küzdelmeinek, tévedéseinek és túlzásainak ismertetése, ismétlése nem tartozik ide. ítéleteiben sokszor vezette elfogultság, érzékenység vagy hiúság; dicséreteinek részint pazarlásával, részint szűkmarkúságával sokszor volt igazságtalan. De meggyőződését, elveit soha fel nem adta, tévedéseiben, túlzásaiban is jóhiszeműen járt el, emberi gyöngéivel, hiúságával és kellemedéseivel is eszményeket szolgált. Ugyancsak elég lesz egyetlen futó pillantást vetni munkássága mennyiségére és sokféleségére. Ez a százfelől támadott

„nyelvfaragó“, mialatt célja érdekében németből, angolból, franciából fordít, epigrammaival fűgén védekezik s mindig a legérzékenyebb ponton talál; az ország minden számbavehető toliforgatójával versben és prózában levelezést folytat, agitál, lelkesít, dicsér és korhol; folyóiratokat szerkeszt, színtársulat szervezésén fáradozik, szenvedélyes autográf-gyűjtő, minden idejét, minden pénzét írásra, könyvekre költi... A nyelvújítás a nyelvvel egyidős. Nyelvújító, s kétségtelenül nagy nyelvújító volt már Balassa, Pázmány és Zrínyi, az volt Káldi, Faludi, Bessenyei, Báróczi, Orczy s velük együtt mindenki, akinek tolla alatt új gondolat született. Jóval előtte vált már tudatossá is a nyelvújítás, de programmal ő látta el, irányt ő szabott neki. Előtte is rendelkezünk erőteljes, kifejező irodalmi nyelvvel, de a prózán és versen belül gazdag hangskálát, hajszálfinom árnyalati megkülönböztetéseket ő állított fel, a még soha ki nem fejezettnak formát, vagy a már kifejezettnak újszerű köntöst ő adott, egyszerűen a változatosabb, színesebb, kecsesebb és hajlékonyabb magyar nyelvet ő teremtette meg.

Kazinczy az általános iskolai meghatározás szerint a németes klasszicizmusnak volt vezető egyénisége. Hogy azonban ez az „irány“ annakidején mit jelentett, vagyis hogy ez az elnevezés milyen egykorú tartalmat jelöl, azt nem igen szokták figyelembe venni. Pedig Kazinczy életében egyáltalán nem irányt, nem vonalat, de kört, a legszélesebb európai horizontot jelentette, amely a németen kívül a francia és angol kulturális közösséget és szellemi áramlatokat is felölelte. A „németes“ Kazinczy nemcsak Gessnert, Herdert, Lessinget és Goethét fordítgatja, de — részben éppen német közvetítéssel Shakespeare-t, Molière-t, Marmontelt, La Rochefoucauld-t és Ossiant is, levelezésében a halott Voltaire-rel vitázik s a romanticizmus atyjával, Rousseau-val foglalkozik. De igazi „klasszikus“ is volt, a görög-római gloire kései fényverésében sűtkérező humanista, Horatius neveltje és szófogadó tanítványa. Megveti a profán tömeget, de követi a mester többi tanítását is. Hallatlan műgonddal dolgozik, — erre fordítói tevékenysége szoktatta. Egy-egy versét évekig cizellálta, Sallustius fordítását több mint 30 évig csiszolta. Első írónk, aki szigorú önkritikával él, de másoktól is megkívánja azt. Elítéli Himfy bő termését („Tűzbe felét!“), de épp így kárhoztatja Schiller termékenységét, Csokonai és Vörösmarty könnyű ihletét. Pedig a nehéz-ihletű Kazinczy „csudálja, irigyli“ ezt a könnyűséget s mit nem adna Zalán futásáért és Cserhaloméért! „Én keservesebb munkát, mint magyarban reimolni, nem ismerek, s mint nehezedik el a munka, ha a sorokat scandáljuk is, mint a németek, franciák, olaszok és anglusok“ — írja, pedig a szonettet nálunk ő honosítja meg.

De ugyancsak ő plántálja át hozzánk az európai gondolkozást, ő honosítja meg az esztétikai szemléletet, máig érvényes esztétikai követelményeket 6 hirdet először s ő az első, aki egész életét az irodalomnak szenteli. Bár egész költészetéből a tanulmányok hatása, az erudíció tűnik ki s nem az intuíció, — munkásságát végig egy intuív erő irányítja: az ízlés. Magasabbrendű ízlésfolyamat csak különböző ízlések egymásrahatásából alakulhat ki. „Aki azt akarja, hogy

mindnyájan egyarcúakká váljunk, nem tudja mit akar és mit kell akarni“, hangoztatja minduntalan. Szomjasan keresi mindenben a szépet s ujjongva sikolt fel, midőn azt könyvben, képen, szobron vagy egy élő arcon felismeri. S kitűnő műélvező! A Belvederében Van Dyckot fedezi fel, a Parnasszuson Goethe mellé szegődik, midőn művelt barátja, gr. Dessewffy József — a kortárs elfogultságával — Kotzebue „mázolásaiért“ lelkesedik. Érzékeny széplélek, „éles és csípős“ vére a legfinomabb ingerre is reagál.

Parnasszuson élt, nektár és ambrózia-illat lebegte körül, hűvös magasságban járt a hétköznapok fölött; legtitkosabb gondolatait és érzéseit a legkristályosabb formába, szonettbe zárta, őmaga elefánt-csonttoronyban lakott, „fény s nagyvilág énnékem Széphalom“. Személye irodalmi fogalmakba olvad, költészete távoli holdfénybe homályosul. Őmaga a kor, igazi ezüstkora irodalmunknak. De ugyan-csak ő az, aki a falusi rétek frissességét lehellő Csokonai-verseket oly örömmel üdvözlö, aki ezt a raffinált kultúrájú új költőt bensőséges részvétellel és igaz mértékkel parentálja el, aki midőn a költészet paradicsomát védelmezi, nem az új hangok, színek és formák elől zárkózik el mereven, hiszen a szépségnek ilyen fanatikusa magyar földön még nem volt! — csupán az üres fecsegők és lármás kontárok sáros bocskorától óvta, védte annak „helikoni virágait...“ Megszívlelendő tanításai: „A mi kedves uralkodónk monarchiájában felette sok a himpellér író; ezeknek korbács kell... Vagy jól kell írni, vagy éppen nem, mert a rosszul írásból semmi haszon... A nem poéta hazafinak nem szabad írni.“ Felekezeti szempontokat az irodalomban éppen úgy nem tűr, mint pajtáskodást: „Pápay ítélettel ellenkezett, s engemet még a barátság sem bírta arra, hogy meggyőződésemről elálljak, s elmondtam amit hittem.“ Bátran kipellengérezte a felkapott „kész írókat“, akik bénák, de táncolnak, a nyelvet nem tudják, de írnak, szárnyuk ugyan nincs, de repülnek... Csupa aktuális intellem, ma is érvényes, élő tanítás.

Ha egyéniségéről végül összefoglalást próbálunk nyújtani, jelzőkhöz hiába folyamodunk. Tíz jelző kevés, de száz se több, — talán még kevesebb. Csupa ellentét, csupa kiegyenlíthetetlennek látszó véglet békül össze elmosódott alakján. Tanító és tanítvány egy személyben; már 15 éves korában Magyarország geográfiájára oktatja a világot, de 60 éves korában is szívesen tanul: „Szemere azt jegyzé meg felőlem, s én úgy hiszem, igen méltán, hogy minden régebbi írkálóink közt én vagyok az, akiben semmi gőg nincs a fiatalabbak eránt, és hogy én még Vandzától is örömezt tanulok, mihelyt méltónak találok az eltanulásra, amit mond.“ Sohasem öregedett meg. Fiatalon, 42 éves korában, megöszült, de szelleme és szervezete mindvégig friss, ruganyos maradt. „A hetven felé járó kis ember“ — írja kedélyes humorral önmagáról — egy mént szeretne venni, próbát tenne még, „ha nem háyná-e le csődőre?“ Igazi paripája mégis az a lépcsős állvány, melyen a zempléni levéltár rendezésekor a magasabb polcok iratai után ágaskodott; maga nevezte azt „Kazinczy lovának“. Ide, Ujhelyre is szélben, esőben gyalog járt be az órajársnyira fekvő Széphalomból... Szélsőségekbe szédül, harcokat ver fel maga

körül (nyelvújítás, arkádiai per), pedig megtestesítője az arany közép-szernek, tipikus kiegyező, megalkuvó és szenvedélyes pacifista.

Lelke a szépség minden érintésére rezonált, a költészet étheri zenéjét „vajt fülekkel“ hallgatja és élvezi, — de valóságérzéke szinte teljesen tompa. Anyja, testvérei fantasztának, meddő ábrándozónak tartják; úgynevezett előnyös házasságot várnak el tőle, s ő egy szegény grófkisasszonyt vesz feleségül. Felesége és hét gyermeke van, s ő minden vagyonát levelezésére költi, öregségére pedig archívumot rendezget napi 10 garasért... Sorsa Kisbányácskát juttatta lakóhelyéül, de ő Széphalomban élt!

Nem különálló, határozott írói egyéniség, nem magányos fa: az irodalmi élet organizmusába font ezerágú bokor volt. Az előző korban gyökerezik, a következő korban ágazik szét. Pályája kezdetén Bessenyei fogja a kezét, az ő és Ráday Gedeon biztató szavai indítják útnak, életútja során a Kisfaludyak, Kölcsey és Vörösmarty tőle indulnak el, munkássága az ő munkásságukban teljesedik ki. Hivatásáról maga tesz vallomást: „Én láttam, hogy a felköltés, megrázás által kell életre hozni az alvókat, s költöttem, ráztam. Cicutát, bürköt nyújtának, feszíteni készülnek, máglyára akarnak tenni, mint Socratest, az Idvezítőt és Husst. Ideje, hogy magamat visszavonjam, azaz, hogy ne pereljek többé, hanem csendesesen menjek utamon... Elég nekem, hogy a korholás munkába ment. A vetett mag bizonyosan teremni fog, s akkor nevem áldásban léssen. Üldözzenek, bántsanak, az mind semmi. Avagy azért írok-e én, hogy engem csudáljanak, javalljanak? A jónak akkor van való érdeme, mikor érte nincs jutalom.“

Aki ilyen emberfeletti makacssággal szegődik eszmények szolgálatába s tart ki mellettük, pálmát érdemel s kivételes helyet a nagy alkotók sokában. Mert Kazinczy Ferenc alkotásai addig élnek, míg nemzete. Élnek tehát most, száz évvel halála után is, és alakja ma is ideál. Nem a hazából, de a hazáért és eszményekért élő, önzetlen, önfeláldozó egyéniségétől egész közéletünk példát vehetne.

BISZTRAY GYULA

VILÁGKRÍZIS ÉS IDEGENFORGALOM

MAGYAR TAPASZTALATOK ANGLIÁBAN

EGYMÁSUTÁN teltek az évek a háború befejezése óta és a háború árát egyre többen kezdték fizetni. A legyőzött államok rögtön és legelsősorban érezték a világháború gazdasági oldalát, míg a győztesek csak később, egyenként találták szemben magukat a gazdasági válság problémájával.

Csak jó néhány évvel a háború után jött rá Európa arra az igazságra, hogy bárhogy is kavarta fel a lelkeket az elkeseredett nacionalizmus, bármilyen áthidalhatatlanoknak is látszottak háború előtt és alatt a nemzetközi érdeellentétek, bármennyire is csak önmagával és saját országával törődött minden egyes állam kormánya, gazdasági értelemben már hosszú évekkel a háború kitörése előtt elérkeztünk többé-kevésbé „az európai egyesült államokéhoz”. Más szóval: autokrata állam nem volt és már nem is lehet többé. Az államok önmagukban már régen nem alkotnak önálló gazdasági egységeket, hanem igen erősen rá vannak utalva egymás termelőire és fogyasztói piacaira.

Ennek a ténynek naív ignorálására és ezzel kapcsolatban Európának két részre — a győző és legyőzöidre — való felosztására vezethető vissza a lassan már az összes győzőkre is kiterjedő gazdasági világválság.

Még két-három évvel ezelőtt Anglia és Amerika csak külső szemlélője volt a gazdasági összeomlásnak. Tavaly már előre vetette árnyékát a rém, de a City nem akarta meglátni az árnyék mögött közeledő valóságot és a „trade depression“-t valóban csak elvonuló árnyéknak minősítette. „Things are bad“ volt a jelszó már tavaly is a Cityben, de erős visszhangra talált az ezzel egyidejűleg támadó biztatás: „Prepare for the trade revival.“ De ez sohasem érkezett el.

A munkanélküliek száma óriási percentekben növekedett. Régi és jól bevezetett cégek tulajdonosai koldusbotra jutottak. Amiről bizonyos naivitással azt gondolták, hogy csak a legyőzöiteknek jár ki, az életstandard leszállítása Angliában is bekövetkezett. A takarékosági mozgalom csaknem pánikszerűen tört ki és ez természetesen nem hogy javított volna a helyzeten, de még rosszabbította azt, mert túlzottan és már indokolatlanul is aláásta az idáig egészséges fogyasztású belső piacot.

Természetes, hogy az igényredukálási és takarékosági pánik az utazási igényekre is kiterjedt. Az Angliából a kontinensre utazók száma ez évben több mint negyven százalékkal csökkent és az utasok legnagyobb része a legolcsóbb megoldásokat kereste.

Viszont az is természetes, hogy ez nem maradhatott hatás és következmény nélkül a különösen Angliában nagy számban lévő és óriásira nőtt utazási organizációkra sem. Mainapság már alig van angol utazási iroda, melynek hitelképessége erősen ne csökkent volna, a legnagyobbakat sem véve ki. Voltak olyanok, amelyek az adminisztratív kiadásoknak a meg gondolatlanságig menő csökkentésével akarták a krízist túlélni, mások a propaganda- és reklámköltségek fantasztikus emelésével próbálták legyőzni a kedvezőtlen konjunktúrát. E pillanatban úgy látszik, hogy az utóbbiak találták meg a helyesebb megoldást, mert azok között, akik az utóbbi taktikát választották, akad olyan is, kinek ezidei nyári forgalma a tavalyihoz képest csaknem semmi csökkenést sem mutat.

A kontinentális utasok csökkenésével természetesen az egyes államok londoni idegenforgalmi irodái között is kiélesedett a verseny. Midőn az egész utasforgalom oly nagy százalékkal csökkent, már minden egyes utasról fontossá vált, hogy milyen országokat keres fel a kontinensen. Az idáig bizonyos sablonszerű egyöntetűséggel dolgozó svájci iroda költséges és nagyszabású újsághirdetési kampányba kezdett. A német, svéd és norvég irodák szintén fokozták propaganda-tevékenységüket, különösen ugyancsak az újsághirdetések terén. A csehek, osztrákok és olaszok propagandájuk méretein nem változtattak, míg a franciák a szezon elején belső anyagi zavaraik következtében reklámköltségeiket csökkentették, majd tévedésüket belátva, legutóbb különösen óriási méretű földalatti vasúti plakátjaikkal próbálják helyrehozni az elmulasztottakat.

Ez volt nagyjában a helyzet utasforgalom szempontjából Londonban a szezon elején. Az utazási szezon kellős közepén azonban egy újabb gazdasági szenzáció, most már kevésbé egyöntetűen, befolyásolta az egyes kontinentális államok felé irányuló utasforgalmat. Ez az esemény a nagy gazdasági világválság egy külön ágát képező német krízis volt.

Midőn a párizsi és londoni mentőmunkálatok közepeit a németországi bankok egy napon bezárták kapuikat, pánikszerűen terjedt el a hír az angol utasközönség körében, hogy Németországban a turisták pénz nélkül maradnak, mert ott sem a „traveller's cheque“-et és hitelleveleket be nem váltják, sem a hazuról küldött átutalásokat fel nem vehetik. Ez a hír néhány napig mintha mindenestül elvágta volna a Németország felé irányuló forgalmat. Midőn az első napok hírei túlzottaknak bizonyultak és kiderült, hogy az utazási irodák és a hotelek még a bankok bezárásának napjain is fennakadás nélkül váltották be a csekket és hitelleveleket, az utasközönség ismét felbátorodott Németország irányában, de bizonyos bizalmatlanság a középeurópai államokkal szemben (különösen Németország, Ausztria és Magyarország) még mindig érezhető. Az angol közönség a bankok bezárását még mindig nem tudja teljesen elfelejteni Németországnak. Ausztriát a német-osztrák vámegegyezmény óta Németországgal csaknem azonosítják, Magyarország finansziális nehézségei pedig, bár Németországhoz viszonyítottan jelentéktelenné tompítva, szintén ismeretesek.

Utazási szakkörökben természetesen nagyon jól tudják, hogy nin-

csen komoly ok arra, hogy a közönség ezektől az országoktól idegenkedjék. Viszont nehezen várhatjuk el a nagyközönségtől, hogy ezt megértse, olyankor, midőn a nemzetközi pénzügyek már olyan bonyolultakká váltak, hogy talán már az egész világon nincsen senki, aki azokat igazán értené.

Mindenesetre a németországi krízisnek kézzelfogható eredménye lett a Közép-Európába utazó angol utasközönség csökkenése. Németország kárán ez alkalommal ismét Franciaország gazdagodott, mert a német túráról lemondok nagy része ismét a már sokszorosan megunt, de mégis biztosabbnak tetsző francia, belga és svájci fürdő- és üdülőhelyekhez tért vissza.

Hogy Ausztria és Magyarország aránylag kevesebbet veszített a forgalomból, mint Németország, az részben annak tudható be, hogy ez a két ország Angliából Németország elkerülésével, Franciaországon és Svájcra keresztül is megközelíthető.

Az érdekelt középeurópai államok természetesen mindent megtettek az indokolatlan pánik elűzésére és ez irányban a sajtóban igazságos és megértő segítőtársakat találtak. Több újság közölt megnyugtató híreket arra vonatkozólag, hogy a hitellevelek és traveller's cheque-ek beváltása fennakadás nélkül történt a kérdéses országokban és némelyik (pl. Daily Mirror július 16) határozott és megnyugtató hangon cáfolja, hogy e téren akár Németországban, akár Magyarországon különösebb zavar lett volna.

E pillanatban tehát a helyzet az, hogy a Skandináv államok, Olaszország és Spanyolország, az újabb európai komplikációkra való tekintet nélkül, folytatják tovább idegenforgalmi propagandapolitikájukat, Franciaország, Belgium és részben Svájc a rájuk nézve részben kedvező konjunkturát arra igyekeznek felhasználni, hogy a középeurópai konkurrenca által az utóbbi években megingatott turisztikai hegemóniájukat visszanyerjék, ezzel szemben Németország, Ausztria, Csehország és Magyarország, még Jugoszlávia és Románia legalább is álmossá mondható idegenforgalmi propagandáját is bátorítva, mintegy kooperációban próbálkoznak a számukra az utóbbi években előnyösebbre forduló helyzetet megmenteni és amennyiben lehet, továbbfejlesztani. A német és cseh akció máris erősen észrevehető, az első különösen a plakátok, az utóbbi főleg az újságok terén.

A középeurópai államok egyöntetű akciója valószínűleg nem is fog eredménytelenül maradni. Hiszen az, ami ennek az akciónak a célja, az események rendjét felforgató német gazdasági válság nélkül tulajdonképpen csak az események természetes fejlődése lett volna. Az angol utasközönség már jóideje torkig volt Franciaországgal és Belgiummal. Svájcnak természetesen mindig megvolt és meglesz a maga angol utasközönsége, de ezt az országot, különösen az angolok szempontjából, speciális és régi angol vagy külön az angolokra berendezett intézményei és tradíciói következtében, nem sorozhatjuk a többi idegenforgalmi konkurrenca szempontjából szóbajövő államok közé. Svájcnak mindig meglesz a maga angol publikuma, viszont ugyanaz az angol utas, aki esetleg rendszeresen évenként felkeresi Svájcot, rövid nyári üdülésre, vagy 1—2 hét téli sportra, ezzel még nem fogja

kontinentális útját befejezettek tekinteni, hanem azt csak mintegy központnak tekintve, onnan fogja tulajdonképpeni, számára ismeretlenebb országokba induló túráját megkezdeni.

Sightseeing szempontjából a legutóbbi 2—3 évig Franciaorszáé és Belgiumé volt a monopólium. Egy megokolatlan és megmagyarázhatatlan ösztön következtében az angol utasközönség még mintegy 3—4 évvel ezelőtt is idegenkedett attól a gondoltól, hogy egykori ellenfeleiket, Németországot, Ausztriát és Magyarországot meglátogassa. Ez a talán be nem vallott, de meglévő ellenséges érzés igaz, hogy Magyarországgal és Ausztriával szemben jelentéktelen volt, de az a tény, hogy hozzánk az út részben Németországon visz keresztül, azt eredményezte, hogy ki kellett várni, míg Németország maga válik népszerűvé az angol utasközönség szemében, mielőtt a többi közép-európai állam idegenforgalmi szempontból számbakerülhetett.

Több év kitartó és szívós propagandamunkájával Németországnak sikerült elérnie, hogy a háború óta fennálló természetes ellenszenv nemcsak hogy eltűnt, hanem még váratlanul erős érdeklődésnek, szinte barátságos érzésnek adott helyet. A legutóbbi évek folyamán mind több és több angol szánta rá magát, hogy Németországot felkeresse és aki onnan hazajött, — hála a Németországon belül is szisztematikusan keresztül vitt idegenforgalmi politikának — mind mély elragadtatással és nagy barátsággal nyilatkozott a volt ellenségről. Köln és a Rajnavidék volt az első újonnan kiépülő idegenforgalmi terület. Az első németországi látogatások a háború utáni Németország középpontja, Berlin iránt is fölkeltek az érdeklődést, míg végül tavaly az oberammergauer passiojátékok csodálatosan megszervezett propagandája és az azzal kapcsolatos utasforgalom mesteri organizálása, valamint az angoloknak München környékén tapasztalt különösen meleg fogadtatása, Bajorországot tették népszerűvé.

Midőn a németeknek sikerült Bajorországot népszerűvé tenni az angol utasközönség előtt, akkor érkezett el annak az ideje is, hogy az ugyancsak már mintegy öt év óta nagy költségáldozatokkal folytatott osztrák propaganda is meg hozza a gyümölcsseit. Az azelőtti évek, mikor Németország és Berlin volt a fő vonzóerő, inkább Csehszlovákiának kedveztek, mert Berlin után a természetes útvonalba eső első középeurópai pont Prága volt. A müncheni, illetőleg oberammergauer út természetes kiterjesztése azonban csakis Ausztria, illetőleg Salzburg, Innsbruck és Bécs lehetett.

Tavaly nyáron az angol utazási irodák a középeurópai forgalom két főkapujának már Salzburgot és Innsbruckot tekintették.

A tavalyi szezon tapasztalatai szerint az európai túra sablonja a következő volt: *a)* London—Berlin—Prága—Bécs (alternative 3 nap Budapesten)—Frankfurt—Köln—London vagy gyakrabban *b)* London—Köln—München—Salzburg—Bécs (esetleg 3 nap Budapesten)—Frankfurt—London, esetleg *c)* Párizs—Svájc—Arlberg—Innsbruck—Bécs—Frankfurt—Köln—London.

Tavaly érkezett el tehát annak az ideje, hogy Magyarország is erőteljesebben szóljon bele a Londonban kifejlesztett idegenforgalmi propagandába. A kívánatos és szisztematikus politika az lett volna,

hogy az erőteljes és költségáldozatokat nem kímélő angliai propaganda mellett Prágában, Bécsben, Salzburgban és Innsbruckban is meglettek volna a jól szervezett magyar idegenforgalmi irodák, melyek a Londonban előkészített és részben onnan már hozzájuk irányított közönséget akár Bécsen keresztül, akár (Prágából és Salzburgból) még Bécs előtt Budapestre irányították volna. Ezt a tervet minden pontjában, sajnos, főleg a kellő anyagiak híján, megvalósítani nem lehetett. Mégis az angol utasforgalomnak Közép-Európa felé való továbbterjedése nem maradhatott hatás nélkül a magyar idegenforgalomra sem.

Szerencsére, bárha Magyarország kissé elkésve hallatta is szavát a különböző nemzetek idegenforgalmi propagandájának londoni kórusában, az az időpont, midőn a magyar erőteljesebb idegenforgalmi propaganda Angliában megkezdődött, éppen a kellő pillanat volt. Midőn az angol utasforgalom Ausztriát Prágán, Salzburgon és Innsbruckon keresztül kezdte előzőlni, Magyarországnak a nyugati államoktól sok tekintetben elütő és az angolok szemében romantikus milieu-jét, Budapest objektíve elismerhető gyönyörű fekvését csak azzal a megjegyzéssel kellett megcsillogtatni, hogy egy budapesti kirándulás Bécsből mindössze 4—5 óra vasutazást, 5 negyedórányi repülést vagy az angol közönség körében amúgy is népszerű, egy napos és érdekes hajóutat jelent és a propagandamunka nem maradhatott hatás nélkül.

A magyar idegenforgalmi propagandának pedig, sajnos, egyáltalán nem volt meg a kellő fedezete arra, hogy megfelelő formában folyjon be az idegenforgalomért folytatott versenybe. Újsághirdetésekre majdnem semmit sem költöttünk. A földalatti vasutakon mindössze hat magyar plakátot helyeztünk ki. Míg a többi nemzetek utazási irodái és idegenforgalmi propagandairodái London főútvonalain hatalmas kirakatokkal hívják be a járókelőket és a fényreklám minden eszközével ajánlják fel szolgálataikat az utazni vágyó angol közönségnek, a magyar információs iroda egy második emeleti udvari kis szobában húzódik meg.

Az a körülmény, hogy mindennek dacára az érdeklődés Magyarország iránt annyira kifejlődött, hogy a kontinentális forgalom 45%-os csökkenése idején a Magyarország felé irányuló forgalom csaknem semmivel sem csökkent és hogy a legjelentékenyebb és legöregebb autótutazási vállalat, a Daimlerways szerint is a középeurópai túrák legnagyobb attrakcióját Budapest képezi, mind csak azt bizonyítják, hogy az előbb említett fejlődés következtében éppen most vagyunk azon a ponton, mely Magyarország számára a legalkalmasabb egy komoly idegenforgalmi akció megkezdésére.

A német válság ideig-óráig, mint már említettük, kedvezőtlenül befolyásolta a középeurópai államok és a többiekkel együtt Magyarország idegenforgalmi kilátásait is. Most azonban, hogy a német gazdasági összeroppanás pillanatnyi veszélye elmúlt és az egész világ intenzívebben fogott hozzá a világválság problémájának gyökeresebb és végleges jellegű megoldásához, a középeurópai államok idegenforgalmi konjunktúrájának aránylag gyors visszatértét várhatjuk. Természetes, hogy a válság megoldásáig, tehát valószínűleg még jó ideig, némileg bémult angol utasforgalommal állunk szemben, mely bár talán még

mindig az amerikai utasforgalommal együtt a világ két leglukratívabb utastípusát adja, nem jelenti ugyanazt a gazdasági értéket, melyet ez a forgalom még csak néhány évvel ezelőtt is jelentett. Egy, két vagy talán még több év szükséges ahhoz, hogy az angol közönség vásárló-képessége és ezzel együtt az angol utas idegenforgalmi értéke mind számban, mind minőségben elérje az 1927—28-as standardét.

Lehetséges, hogy az odáig tartó átmeneti időszakban az angol utasforgalom csak alig valamivel fog többet jelenteni értékben, mint amennyibe a kritikus évek alatt erőteljesen és szisztematikusan lefolytatott propagandakampány kerülni fog. Ez a látszólag csak igen kevésé lukratív munka azonban bőségesen meg fogja hozni a gyümölcseit a gazdasági világválság elmúltát közvetlenül követő években.

Mint a cikk elején már említettük, a válság az egész kontinentális forgalmat jelentékeny százalékkal csökkentette. Ezen a jelen körülmények között semmiféle idegenforgalmi politika segíteni nem tud. Az egyes államok idegenforgalmi politikájának tehát az eredmények mérésében le kell mondania arról, hogy a saját forgalmuknak percentuális emelkedését vegyék alapul. Amíg az országonkénti megoszlásra való tekintet nélkül az idegenforgalmi politikán kívül álló események egységesen csökkentik vagy növelik az utasforgalmat, addig az egyes államok idegenforgalmi eredményeit az esetről-esetre mérhető egész utasforgalom országonként való percentuális megoszlásával kell mérnünk. Ha ezt a mértéket tartva szem előtt folytatjuk a kibontakozás éveitől propagandapolitikánkat és arra törekedünk, hogy a már amúgy is keletkező érdeklődés fejlesztésével a kontinentális forgalomnak mind nagyobb és nagyobb százalékát tereljük Magyarország felé, az egészséges gazdasági élet helyreálltával, midőn a kontinentális forgalom ismét a normális mértéket éri el, nyugodtan tehetjük meg az összehasonlítást az intenzív propaganda megkezdése előtt és a normális gazdasági vérkeringés visszaálltakor Magyarországot felkereső angol utasok száma között.

Ennek az igazságnak a felismerésével magyarázható az a tény, hogy bár a gazdasági világválság ugyancsak erősen sújtotta az egész angol utasforgalmat és az összes utazási organizációkat, és bár az Angliából irányuló idegenforgalom ebben az évben ijesztő arányokban csökkent, nincsen olyan nemzet, mely idegenforgalmi propagandatevékenységeit és kiadásait ezen arányban csökkentette volna. Pillanatnyilag a ténylegesforgalom csökkent, de nem csökkent az országok harca az idegenforgalomért, mely bár egyelőre csak jelentéktelen percentuális megoszláskülönbségeket, de a jövőre annál effektívebb jövedelemforrást jelent.

CZENNER JENŐ

A BELSŐ ELVÁLASZTÁSRÓL

EZERNYOLCSZAZNYOLCVANKILENC június i-ét írjuk. A párizsi szakállú tudós emelkedik szólásra, ki eddigi tudományos munkásságával igazán kiérdemelte kortársainak becslését, — kinek rangja és állása előre súlyt kölcsönöznek annak, amit mondani fog. Neve: Charles Edouard Brown-Séquard. A 72 éves aggastyán önmagán végzett kísérletekről számol be. Előadja, hogy egészséges, fiatal hím állatok ivarmirigyeiből készített kivonatot s ezt saját szervezetébe (a bőr alá) fecskendezte be; az injekciók hatása az volt, hogy határozottan frissebbnek, élénkebbnek, fiatalabbnak érezte magát. E tényből arra kell következtetni, hogy az említett mirigyek valamilyen anyagot termelnek, amely alkalmas arra, hogy a szervezetben elterjedve, annak rugalmasságát fokozza, életfolyamatait fölfrissítse.

A gyűlés tagjai előbb meglepődtek, csodálkoztak, aztán valaki ironizálni kezdte a „második fiatalságra vágyódó“ öreg urat. És ne felejtjük el: Párizsban vagyunk! Ez a gúnyos fogadtatás kikerült a napisajtóba, az utcára, a kabarékba, s Brown-Séquard ott állt egy fáradhatatlan, eredményekben és sikerekben gazdag élet alkonyán, — átadva a közneveltségnek. Pedig az, amit ő csökönyösen maradi kartársainak azon az ülésen előadott, századának egyik legnagyobb biológiai fölfedezése volt, amely pár év múlva megkezdte merészen ívelő diadalfutását. A sors megadta az ősz tudósnek azt az elégtételt, hogy a lekicsinylő mosollyal fogadott fölfedezés még az ő életében egy új tudományos korszaknak lett kiindulópontja. S az ő nyomában a biológiai kutatók lelkes munkássága rövid egy emberöltő alatt egy ragyogó, lebilincselően érdekes épületet emelt: ez az „aere perennius monumentum“ a belső elválasztás mirigyrendszerének tana.

MIRIGYNEK¹ nevezzük az állati szervezetben azon képleteket, melyek fejlődéstanilag hámeredésűek és arra szolgálnak, hogy bizonyos anyagokat termeljenek: vagy oly célból, hogy a szervezet ezen anyagokat a maga bonyolult államháztartásában fölhasználja (p. o. a nyálmirigyek, a gyomor-bélcsatorna nagy mirigyei, stb.), vagy

¹ A laikus közönség (sőt sajnos, akárhányszor orvosok is) a „mirigy“ és a „nyirokcsomó“ fogalmát állandóan összekeveri. Azok a kisebb-nagyobb göbyszerű csomók, melyek a nyak két oldalán, p. o. vörheny után megduzzadnak vagy a lágyékhajlatban annyiszor tapinthatók, a tüdőknék hírhedt és az anyáktól annyira rettegett „hilusmirigyei“ a nyirokrendszerhez tartoznak, s mirigyekhez semmi közük nincs. Helyes nevük: nyirokcsomó.

ig azért, hogy a szervezetet bizonyos — reá nézve káros — anyagoktól mentesítsék (p. o. a vesék). E meghatározás szerint a mirigy lényegéhez két tulajdonság elengedhetetlen: a speciális mirigysejteknek fejlődéstani származása (hámeredet) és valamely jellegzetes mirigytermék (p. o. epe, könny) készítése, az elválasztás (secretio).

Éppen ez utóbbi tényező okozott későbbben, a szervezetnek finomabb, részletekbe behatoló megismerése után némi zavart. Kitűnt u. i., hogy vannak szerveink, melyek úgy görcsői szerkezetűek, mint fejlődéstani származásuk szempontjából a mirigyek közé tartoznak, de eleinte minden bizonyíték hiányzott arra, hogy valamilyen jellegzetes anyagot termeltek volna. Pedig élettani szempontból éppen ez a sarkalatos pont.¹ Még akkor is, ha az illető mirigy szervnek oly bonyolult és oly sokoldalú a működése, mint pl. a májé, ott találjuk a speciális terméket, az epét, jóllehet az epeprodukción ezen óriási mirigy összmunkájának csak kis töredéke.

Hogy áll már most a dolog azon mirigyeknél, melyeknek (első időben legalább) sem váladékát, sem e váladék levezetésére szolgáló ú. n. kivezetőcsöveit nem tudták megtalálni? A megfejtés nagyon egyszerű: ezen mirigyek terméke egyenesen fölszívódik a vér- és nedvkeringésbe. Ezért nevezték el az ilyen mirigyeket „belső elválasztásos” vagy „vér”-mirigyeknek. (Latinul: — secretio — elválasztás, incretio = belső elválasztás.) Az egyöntetűség, nemzetközi érthetőség kedvéért polgárjogot nyert a belső elválasztás megjelölésére az „endokrin” szó is.

A legelső szerv, melynek endokrin jelentőségét a tudomány felismerte, a pajzsmirigy volt, egyszersmind egyetlen, amelynek legalább az embrionális életben föllelhető a kivezetőcsöve (a nyelvgyökerének közepén). Gyors egymásutánban állapította meg ezután a vizsgálók lelkes phalanxa a mellékvesék,² az epitheltestecskék,³ a hypophysis,⁴ a glandula pinealis⁴ és a kedeszmirigy (thymus)⁵ belső secretiós szerepét. További nagy lépés volt végül az a megállapítás, hogy nagyon sok olyan mirigy szervünk van, amely tulajdonképpen kettős szerepet játszik: egyrészt kitermeli régóta ismert speciális váladékát, másrészt ettől különálló endokrin működést is fejt ki. Ennek megfelelően a legtöbbször a görcsői vizsgálat a külső secretiót szolgáló mirigysejtektől elütő, de szintén mirigy szerkezetű sejtek és sejtiszletek jelenlétét bizonyítja. Olyanformán kell a dolgot elképzelnünk, hogy e szervek két különböző mirigyet egyesítenek ma-

¹ A mirigyek elválasztása, secretiója, távolról sem egyszerű átszűrés, filtrálás, hanem a mirigyhámnak aktív, cselekvő élettani funkciója. Hiszen ugyanaz az alapfolyadék, ugyanaz a vér áramolja át valamennyiüket, s mégis az egyik kitermeli belőle a tejet, másik a maróan savanyú gyomomedvet stb.

² Mindkét vese felső pólusán ülő, phrygiai sapkához hasonló, alig gesztenyemag nagyságú páros képlet.

³ Más néven: parathyreoideák, helyzetük után (thyreoidea = pajzsmirigy). A pajzsmirigy két oldalán a felső és alsó pólus közelében egy-egy (összesen tehát 4) alig borsónagyságú kis mirigy.

⁴ Mindkettő az agyvelő alapi részén van elrejtve, vele szerves összefüggésben.

⁵ A mellcsont mögött (és a szív előtt) levő, meglehetősen nagy mirigy, mely csecsemő- és gyermekkorban fontos szerepet játszik, s aztán a serdülő kor befejeztével úgyszólván nyomtalanul eltűnik, úgyhogy helyében egy alakatlan zsírtömeg marad vissza.

gukban. E tekintetben első helyen áll a hasnyálmirigy, továbbá a hím és női ivarmirigyek.

A belső elválasztást kutató természetbúvárok buzgalma még tovább ment: elhagyta a mirigyeket, s a vizsgálódások egész sora kezdte bizonyítani azt, hogy kivétel nélkül valamennyi szervünk fejt ki bizonyos fokú belső secretiót, még az izmok, sőt még az agyvelő is! Régi tapasztalás az, hogy olyan tudományos fölfedezések, amelyek úgyszólván az ösztönös igazság immanens erejével törnek maguknak utat, nem egyszer csapnak át túlzásba. Elégszer láttuk azt, hogy évek hosszú sorába és keserű csalódásokba került, míg az első lelkesedés túlkapasai visszaterelődtek a reális határok közé. Az endokrin működések tanának ez a lehiggadása még a mai napig sem fejeződött be; így hát elégedjünk meg azzal, ami úgy anatómiailag, mint kísérleti-élettanilag teljes beigazolást nyert. Hisz máris oly csodásán érdekes és lenyűgöző az az épület, amely előttünk áll, mint a legszebb remekmű, a belső elválasztás szerveinek harmóniája mellett eltörpül a zeneirodalom minden szimfóniája! Endokrin mirigyünk között egyetlen egy sincs, amely a többitől függetlenül működne: mindegyiknek megvan ugyan a maga különleges szerepe, rendeltetése, de még ebben sem választható külön attól a nagy rendszertől, amelyet valamennyi együtt alkot. Viszont egész szervezetünknek úgyszólván egyetlen oly működése sincs, amely ne volna valamilyen belső elválasztásos tényezővel kapcsolatban: akár a mindennapi élet apró mozzanatait (táplálkozás, alvás, stb.), akár az egyén alapvető sajátosságainak (magasság, izomerő, jellem, szellemi képességek, stb.) kialakulását figyeljük meg.

Hogy ez az endokrin szerep mennyire sorsdöntő lehet (még akkor is, ha az átöröklés törvényei már előre irányt szabtak), arra nézve álljon itt a legklasszikusabb példa: a szalamanderfajhoz tartozó *axolotl* nevű kis állat sorsa. Talán több is ez, mint egyszerűen egy példa a sok közül, — talán itt van megoldva annak a beláthatatlanul jelentős pillanatnak a rejtélye, amely az állatvilág történelmét a vízből a szárazföldre vitte ki — amikor először jelentek meg a tüdővel lélekzelő gerinces állatok az akkor még oly fiatal, oly lüktetve élő és teremtő Földön. Mert hogy a korábbi geológiai korszakok állati élete az óceánok vizében folyt le, arra nemcsak az őslénytani kutatások szolgálnak ezernyi bizonyítékkal. Bizonyítja ezt a Haeckel-féle biogenetikai törvény is, mely szerint az egyén fejlődése kicsiben, összefoglalóan végigcsinálja fajának egész fejlődéstörténelmét. S íme, minden emlős állatnak, még az embernek is van egy olyan embrionális stádiuma, amelyben a nyaki rész két oldalán ott találjuk a kopolyúíveket.¹

Ezen a ponton áll meg az axolotl fejlődése: ilyen fejlődési fokon, mint állandóan kopolyúkkal lélekzelő víziállat éri el teljes nagyságát (20 cm-ig) s ezzel együtt a szaporodásra képes kort. Ha azonban ahhoz a vízhez, melyben a még kifejletlen axolotl él, valamely állat pajzsmirigyének kivonata kerül, az axolotl elveszti kopolyúit, helyettük tüdőket kap, s megfelelő végtagjai nőnek, egyszóval: szárazföldi állattá alakul át. E kísérlet száz meg száz esetben ismételhető, mindig pontosan ugyanazon eredménnyel. Még egyszer kiemelem azt, ami itt alapvetően, elvileg fontos: a csak víziéletet élő, csak kopolyúival légző axolotl is kifejlődik az ivarképes korig, s szaporodik. A dolog tehát

¹ Embernél 4 pár kopolyúív van, melyek annyival is érdekesebbek, hogy éppen a belső elválasztásos mirigyrendszer legfontosabb képviselői számára szolgálnak kiindulópontul: belőlük fejlődnek a pajzsmirigy, a thymus és az epithel-testecskék.

nem úgy áll, hogy (mint sok más kísérletnél történik) a fejlődés valamely befolyás vagy hiány következtében csenevészebb, tökéletlenebb fokon megakad: a kopolytús, vízi axolotl és a szárazföldi még nem is oly régen különböző elnevezést kaptak, mert két külön állat gyanánt szerepeltek.

A pajzsmirigy (mely a két elülső kopolytúvból fejlődik) ilyképpen válik az állatvilág fejlődéstörténelmében sorsdöntő tényezővé. Így történt-e ez évszázadek előtt is, arra ki merne választ adni?! De a tényt magát meg kellett olvasóimmal ismertetnem, oly hallatlanul érdekes és annyira meghaladja egy egyszerű élettani kísérlet jelentőségét. Ragyogóan világít ki belőle az endokrin mirigyrendszer kolosszális fontossága.

A BELSŐ ELVÁLASZTÁS szerveinek vizsgálata elsősorban a kísérleti élettan feladata, s kiegészül a gyakorlati orvostannak a betegágy mellett tett tapasztalataival. Az a terület, melyet a tudománynak át kellett és kell még a jövőben kutatnia, szinte beláthatatlanul nagy, s bizony a módszerek is sok nehézséget okoznak. Innen magyarázható az a sok ellenmondás és bizonytalanság, ami az egyes részlet-problémák körül még mindig mutatkozik.

Aránylag könnyű a feladatunk ott, ahol az ú. n. kiesési tüneteket vizsgáljuk: az állat fejlődését vagy a kifejlett állaton fellépő jelenségeket az egyes endokrin szervek kiirtása után. Itt segítségül hívjuk az állatkísérletek ezreit. (Ne borzadjatok össze, Ti, az állatvédelem érzékeny előharcosai! Az orvosi tudomány mégis csak azóta aratta igazi győzelmeit, mióta az állatkísérletek úgyszólván minden új lépés kiindulópontjai lettek.) Embereken tett megfigyeléseinket a véletlen, a betegszelés tette lehetővé, s ugyancsak ily módon vizsgálta a tudomány a fokozott (vagy egyébként kórosan megváltozott) belső secretiós tüneteket is. A kísérleti út ez esetben is nyitva áll, azóta, amióta az egyes mirigyek hatóanyagát elő tudjuk állítani.

Mi módon kapcsolódnak bele az endokrin mirigyek a szervezet belső háztartásába? Ez az első kérdés, amelyre meg kell felelnünk. Igaz, hogy van közöttük egy-két olyan, amely idegsejtekkel és idegrostokkal rendkívül gazdagon át van szöve,¹ viszont vannak olyanok is, melyek látszólag elszigetelten vannak a szervezetben elrejtve (p. o. epitheltestecskék), s így szükségszerűen merült fel a gondolat, hogy a funkcionális összefüggés vegytani úton, a megfelelő mirigytermékek közvetítése által történik. Ezen anyagokat a görög *δομάω* (= megindulni, élénk tevékenységbe kezdeni) szó után hormonoknak nevezték el. Ezúttal igazán el lehet mondani, hogy előbb volt az elnevezés, azután a lényeg maga: a hormonelmélet helyessége utólag igazolódott be, s ma már csaknem valamennyi endokrin mirigy hatóanyagját ismerjük és szervkivonat formájában elő is tudjuk állítani. Ez utóbbi lépés döntő fontosságú volt, s gyógyító fegyvertárunkat újabb, ú. n. organotherápiás készítményekkel gazdagította.

A szó: organotherápia annyit jelent, hogy a gyógykezelés lényege az egyes belső elválasztásos mirigyeknek (vagy azok kivonatának) adagolása akár belsőleg, a gyomron keresztül, akár injekció formájában. Mily nagyszerű eredményeket lehet ez úton elérni, annak igazolására álljon itt egy nem is túlságosan ritka betegségnek, a myxoedemának

¹ Ilyenek, mint alább látni fogjuk, a hypophysis és a mellékvesék. Ezeknél arra is lehetne gondolni, hogy a kapcsolatot az idegrendszer tartja fenn; ma már azonban körülbelül bizonyosnak vehetjük ezeknél is a kémiai közvetítés elméletének helyességét.

példája.¹ E szomorú kórkép oka a pajzsmirigy veleszületett hiányában van: az ilyen gyermekeken mindenképp az, hogy úgy testi, mint szellemi fejlődésükben tetemesen visszamaradnak. (Főképpen a test hossznövekedése szenved, s vannak kretenek, kik 14 éves korukban alig ütik meg az egy métert.) Bizonyos szempontból hasonló átalakuláson mehetnek át felnőttek is, ha valamely okból pajzsmirigyük működésében kiesés áll be: akár betegség folytán, akár pedig a pajzsmirigy műtéti eltávolítása következtében, ha u. i. a műtő nem gondoskodott arról, hogy egy megfelelő nagyságú darab jól működő pajzsmirigy maradjon bent a szervezet háztartása számára.² Persze a növekedés ilyenkor már régen befejeződött, de a szellemi képességek eltunyulnak, a bőr felülete kiszárad, a bőralatti szövetek megduzzadnak, a testhőmérséklet a normálnál alacsonyabb lesz, a hajzat megritkul, étvágytalanság, húzó tagfájdalmak lépnek föl.

Kévs hálásabb feladat juthat egy orvosnak osztályrészü, mint egy ilyen betegnek a kezelése, még ha évek óta áll is fenn a baj. Szinte varázslatszerű az, ami ilyenkor pár hét alatt történik! A szülők boldogsága leírhatatlan, mikor szerencsétlen, páriasorsra kárhözott gyermeküknek hirtelen meginduló fejlődését látják: az első évben 10—15, a másodikban 6—7 centiméter növés sem ritkaság, még akkor is, ha a beteg már 18—20-ik évében van. A testi fejlődés minden szempontból igyekszik pótolni az elmulasztottakat, s vele lépést tart a szellemi is. Ha nem is lesz az ilyen gyermekből valami nagy tehetség, az életben meg fogja állni tudni helyét, s gondoljuk el, mit jelent: egy idiótának csak éppen hogy megtűrt, kegyelemkenyéren élő egzisztenciája helyett egy tisztességes, szorgalmas iparosnak megbecsült életét végigélni.

Ha felnőtt betegszik meg pajzsmirigy-kiesésben, a kezelés eredménye akárhányszor tökéletes gyógyulás. Csak egyet nem szabad elfelejtenünk: az ilyen (ú. n. „helyettesítő“) kezelésnek állandónak kell lennie.³

Talán kissé hosszabban időztem a pajzsmirigy kiesési tüneteinel, de szükséges volt, több okból. Egyrészt azért, mert olvasóim ily módon megismerkedhettek azzal az általános elvvel, amelyet a kutatóknak követniök kellett, ha az egyes endokrin szervek rejtélyét meg akarták oldani, — másrészt pedig azért is, mert egyúttal a helyettesítő (substitutív) organoterápia lényegét is bemutatthattam. És végül: a pajzsmirigy egyik legfontosabb belső elválasztásos mirigyünk (ha ugyan szabad rangbeli megkülönböztetést tennünk), melynek endokrin természetét legkorábban ismerte föl az orvosi tudomány. Jelentősége még távolról sincs kimerítve abban, amit már nagy körvonalakban vázoltunk. Anélkül, hogy a kiesési tünetek, a mélyreható táplálkozási zavarok időtrábló és körülményes részletezésére kitérnék, tárgyalnunk kell a pajzsmirigynek még egy rendkívül fontos, a gyakorlati életben is igen sokszor észlelt működési zavarát: a fokozott elválasztást.

Ez az a betegség, melyet régebben a „Basedow-kór“ gyűjtőelnevezés alatt ismert a tudományos világ, s ismer még ma is a laikus köz-

¹ Más néven: cretinismus.

² Erre a műhibára — sajnos — régebbi időkben nagyon sok példa adódott, míg végül a sebészet éppen e szerencsétlen esetekből levonta a helyes következtetést, s a pajzsmirigy teljes eltávolítását csak egészen ritka, kivételesen súlyos esetekben engedti meg.

³ Éppen ez okból próbálkozott meg a sebészet (először Carrel amerikai orvos, ki ezért Nobel-díjat is kapott) azzal az eljárással, hogy a beteg egyénbe egészséges, működésképes pajzsmirigy-darabot ültet át, az endokrinkiesésnek állandó és marandandó pótlását remélve. Az eredmények ragyogóak voltak, de sajnos, nem egész életre szólók. A belső kezelés itt sem volt elkerülhető, mert az átültetett mirigydarab lassanként felszívódott.

vélemény. Orvosilag ma már inkább „hyperthyreosis“-ról beszélünk, azaz szószerint: fokozott pajzsmirigy-működésről, s az első elnevezést csak a kifejezetten jellegzetes összkörkép számára tartottuk fenn. A betegség lényegét az újabbkori meghatározás pontosan megadja. Tünetei rendkívül tág határok között ingadoznak: gyakori (vagy állandó) szívdobogás, könnyű izzadás, ingerlékenység az egyik oldalon, viszont a másik véglet a súlyos Basedow jólismert együttese: nagyfokú lesoványodás, szakadatlan szívdobogás, 120—160 közt ingadozó pulzusszám, folytonos izzadás, a szemgolyók kidülledése, a kéz ujjainak remegése. A beteg állandóan nyugtalan, izgatott, ingerlékenysége olykor aggasztó mérvet ölt. S bár a kórképet legtöbbször a „golyva“, a megnagyobbodott pajzsmirigy egészíti ki, mégis azt kell mondanunk, hogy a baj lényege e szerv speciális hormonjának, a thyreoidinnek (thyrotoxin) fölszaporodásában van, ami nem szoros függvénye a mirigy nagyságának, hanem funkcionális tényező. Hányszor látunk eltorzítóan óriási strumákat (megnagyobbodott pajzsmirigy) minden általános tünet nélkül és hányszor ennek ellenkezőjét: nagyfokú hyperthyreosist alig megnagyobbodott pajzsmiriggyel.

A betegség lényege a fokozott hormonhatásban van, mint mondtuk, s ez főként két irányban nyilvánul meg. Egyiknek kiindulópontja az idegrendszer, és pedig úgy az öntudatos, mint az akarattunktól független, ú. n. sympathicus idegrendszer: ebből magyarázhatók a kedélyállapot ingadozásai, az izzadás, remegés, szívdobogás. A másik tényező a pajzsmirigy hormonnak az ú. n. belső, szövethközti anyagcserére gyakorolt hatása.¹ E hatás a fokozott égési folyamatban, a táplálékaink tékozló, nem gazdaságos kihasználásában nyilvánul meg.

De a thyreoidia nem az egyetlen szervünk, amely hormonja által belső anyagcserénkre mélyreható befolyást tud gyakorolni. Gondoljunk csak arra az egyszerű, hétköznapi példára, hogy úgy a férfiaknak, mint a nőknek egy tekintélyes százaléka bizonyos koron túl el szokott hizni. Ez a kor a nőknél rendszeren összeesik az ú. n. climacteriummal, s bár a férfiaknál nincs is ily élesen megjelölve, szintén a sexuális funkciók csökkenésével egyidejű. Mennyire ez utóbbi tényezőnek függvénye a meghízás (ami a belső anyagcserének lényeges módosulásával, fenti meghatározásunk értelmében negatívvá válásával egyértelmű), azt az állattenyésztők már évszázadok óta tudják: a konyha céljaira tenyésztett kappanak, sertések stb. megannyi idevágó élettani kísérletet jelenenek.

A genitális mirigyek kiesése tehát éppúgy vezethet elhízáshoz, mint a pajzsmirigy csökkent működése; alább látni fogjuk, hogy ez esetben is az endokrin működés játssza a főszerepet.

Ugyancsak a szövethközti anyagcsere súlyos zavarához vezet az epitheltestek hiánya, és pedig nagyon sajátosság, egyes részleteiben még ma sem földérett zavarához. A kísérleti állatok látszólag az idegrendszernek megbetegedése folytán mennek tönkre: elsősorban sorozatos görcsökben, a strychnin-mérgezetekhez hasonló izgalmi tünetek között. Részben az a pusztá tény, hogy az ily módon betegé tett állatok vérének átfecskendése egészséges, ép epitheltestekkel bíró állatokban egészen hasonló kórformát vált ki, — továbbá pontos anyagcsere- és vérvizsgálatok kimutatták, hogy főleg különböző sóknak, elsősorban a kalciumsóknak egyensúlykiesése képezi a kórkép sarkalatos pontját.

¹ Ez alatt a már megemésztett és fölszívódott tápanyagoknak felhasználását, elégését értjük, ami a test minden részében, a szövethközti anyagcserében megy végbe. Ma már pontos módszerrel tudjuk megállapítani azt, hogy az élő szervezet belső anyagcseréje a rendes egyensúlyi állapotot tartja-e fenn, vagy pedig ennél élénkebben, a normálnál nagyobb arányokban történik? Előfordul ennek fordítottja is: az anyagcsere még a normális mértéket sem éri el. Ha ez a szövethközti „intermediaer“ anyagcsere, az elégségi folyamat a megengedettnél élénkebb, akkor fokozott, pozitív alapanyagcseréről beszélünk, ellenkező esetben pedig negatívról, önként értetődik, hogy az első eset a szervezet lesoványodásához, utóbbi pedig meghízáshoz vezet. A pajzsmirigy hormonja az intermediaer anyagcserét fokozza s a szervezet sokkal több kalóriát termel, mint amennyire szüksége van, s ehhez a fokozott égéshez az anyagot természetesen onnan veszi, ahol legközelebb találja — saját tartalékaiból. Ezért soványodnak le a „Basedow-kórosok“ néha a szó szoros értelmében csonttá és bőrré, — ezért egyetlen komoly (de egyúttal veszedelmes) soványító szerünk ma is a pajzsmirigy kivonata.

A szövetségi anyagcsere endokrin befolyásolását tárgyalván, ki kell tennünk egy rendkívül érdekes szervet: a thymusra.¹ Sok szempontból egyedülálló: fejlődésánál ép oly sajátos, mint azon élettani körülmény folytán, hogy a serdülő kor lezárásával aránylag rövid időn belül eltűnik a szervezetből, illetve zsírszöveté alakul át, melyben csak itt-ott lelhetők fel a régi mirigynek maradványai. Érdekes, hogy a múlt század közepe táján több bűvár sejtette és hangoztatta a thymus „vérmirigy“ voltát, de a század vége felé ez az álláspont feledésbe ment, s csak újabb időkben derítették fel a vivisekciós kísérletek azt az igazságot, melyhez egykor már oly közel járt a tudomány. Meg kell jegyeznünk, hogy az állatkísérletek rendkívül kényesek és nehezek: a thymus a mellcsont és a szív között fekszik, eltávolítása annyira komplikált és veszélyes, hogy hosszú évekre telt, míg elfogadható műtéti eljárást sikerült kidolgozni.²

A thymektomizált (= thymusuktól megfosztott) állatokon mindenekelőtt az tűnik föl, hogy növekedésükben, fejlődésükben visszamaradnak (természetesen csak kölyökállatokról lehet szó). Csenevész fejlettségük főleg a csontképződés hiányosságára vezethető vissza. Tehát itt is az anyagcsere mélyreható zavara dominál, de vele együtt egy másik igen érdekes tünet, amely ismét példáját mutatja a belső elválasztásos rendszer kölcsönös, szoros kapcsolatainak. Feltűnő u. i. a thymushány befolyása a genitális mirigyekre: egyik nemnél sem érik el ezek azt a nagyságot, melyet a kifejlett állatoknál el kellene érniök, hanem infantilisek) tökéletlenek maradnak. Hasonlóképpen (csak nem ily feltűnően) megváltozik a thymus eltávolítása után a két mellékvese, úgy anatómiai, mint élettani értelemben; sajnos, a részletekre kiterjeszkednünk lehetetlen, oly sok és fontos dolog vár még megbeszélésre.

MARADJUNK még mindig a szövetségi, belső anyagcserénél. Ennek van egy rendkívül fontos fejezete, mely táplálékunk szénhidrátjainak³ sorsát tárgyalja. A szénhidrátok emésztési folyamata röviden a következő: a vékonybelekben lefolyó vegyimunka az összes szénhidrátokat szőlőcukorra alakítja át, ebben a formában szívódnak fel és jutnak el a szervezet óriási kémiai műhelyébe, a májba, ahol mint glikogén-rögzök raktározódnak föl. A szervezet összes életműveleteire nézve rendkívül fontos az, hogy a vérben mindig állandó vércukormennyiség keringjen, hiszen ez szolgáltatja az izommunkához az energiaforrást, a fűtőanyagot. így tehát a vércukor — a végzett

¹ Mesterségesen csinált magyar neve: „kedesmirigy“. Háziasszonyaink számára többet fog mondani a borjú thymusának közismert mészsárszéki elnevezése: „borjúbriz“.

² Legnagyobb valószínűség szerint a thymusnak ez az elhelyeződése magyarázza meg azokat a nem is túlságosan ritka haláleseteket, mikor gyermekek egészen hirtelen, fulladás tünete között, elpusztulnak. Legalább is az észlelők többsége azt adja meg okul, hogy a megnagyobbodott thymus a szívre és nagy véredényekre gyakorolt nyomása folytán válik végzetessé. Ez az ú. n. thymushalál, amely — bár sokkal ritkábban — felnőtteknél is előfordul.

³ Ezek a keményítőtartalmú, tehát lisztes tápszerek (gabona, öreg hüvelyesek, burgonya) és az édességek.

munka arányában — szakadatlanul utánpótlásra szorul, s ezt végzi a máj, amennyiben glikogénjéből mindig annyit ad vissza a vérkeringésnek, amennyi az egyensúly fönntartásához szükséges. Miután a szervezet a vércukor normális mértékének ingadozásait nagyon rosszul tűri, a természet gondoskodott egy oly berendezésről, amely a jelzett feladatnak pontosan megfelel: ez a berendezés van megadva a hasnyálmirigy belső elválasztásos működésében.¹ Hisz különben valószínűleg anarchia uralkodnék szervezetünkben: egy édességekben és tesztafélékben gazdag étkezés után a szervezet szószerint át volna itatva szőlőcukorral, viszont 24 óras koplálás után halálos veszedelemben forogna a vércukor hiánya folytán.² E nagyfokú aránytalanságok kiegyenlítése úgy történik, hogy a hasnyálmirigynek ún. „sziget“ (= insula) sejtcsoportjai egy hormont, a híres *i n s u l i n* t termelik ki, amely a véráram segítségével eljut a májba és annyi glikogént szabadít föl, amennyi az egészséges egyensúly helyreállítására szükséges.³ Nincs az a precíziós műszer, amely olyan tökéletességgel végezné feladatát, mint a pankreas. Az insulin közvetlen hatása tulajdonképpen gátlás, amennyiben a máj glikogénjének mozgósítását oly fokban akadályozza meg, hogy a vércukor állandóan az egészséges élettani határok közt maradjon. Akárhányszor előfordulnak olyan hevenylázás betegségek, melyek az addig teljesen egészséges embernél a cukorbetegnek tiszta kórképét váltják ki. Az ok rendszeren a hasnyálmirigy szövődényes, ugyancsak akut megbetegedése, amely a hormontermelés részleges vagy teljes szünetelését, s ennek folytán a szénhidrátémetészet rendetlen, hiányos voltát okozza. Az eredmény a vércukor fölszaporodása. Ilyenkor a vizeletben cukor jelenik meg, egyszóval a közismert „cukorbeteg“ áll előttünk, de szerencsére ennek gyógyulásra képes formája, hisz természetesen az alapbaj elmúltával a következmények is megszűnnek.

Másként áll a dolog akkor, ha a pankreas endokrin elégtelenségét magának az egész belső elválasztásos rendszernek komolyabb zavara váltja ki. Lehet ugyan ez a zavar is átmeneti: a leggyakoribb, egyben legártatlanabb példa erre az áldott állapotban lévő nőknél mutatkozó cukorvizelet, amely jóformán a szülés órájában megszűnik, sőt esetleg már a szülést közvetlenül megelőzőleg. Az elsődleges kiindulópontot ilyen kórformáknál a petefészek megváltozott működésében kell keresnünk. Az állandó, ún. alkati cukorbetegségnél nem egyszer találtak elváltozást egyik vagy másik endokrin szervben; annyi azonban bizonyos, hogy a cukor-anyagcsere megromlásának közvetlen oka a hasnyálmirigy hormon-elégtelenségében van.

¹ Itt csak a belső secretiót vesszük figyelembe; ezenkívül van még a hasnyálmirigynek egy rendkívül fontos külső elválasztása is. Ennek terméke a hasnyál, legjelentősebb emésztőnedvünk.

² Mit jelent ez a hiány, azt a hasnyálmirigy hormonjának, az insulinnak fölfedezése óta tudjuk. Ha egy meggondolatlan insulin-injekció után a vércukor mennyisége csak a normális felére csökken, máris súlyos általános tünetek (collapsusszerű gyöngeség, szívdobogás, stb.) mutatkoznak.

³ Viszont a hasnyálmirigy hormontermelésére más belső secretiók mirigyeknek van befolyásuk: a mellékvesék és a hypophysis külön-külön okozhatnak zavart a cukorháztartásban.

MIELŐTT A BELSŐ ELVÁLASZTÁS egyik legérdekesebb problémájának, az ivarmirigyek endokrin működésének tárgyalására térnénk át, még három kis inerciós szerv vár futólagos megbeszélésre: az epiphysis, a hypophysis és a két mellékvese.

Az epiphysis (glandula pinealis) a három közül a legkevésbé ismert, részben azért, mert eltávolítása, kiirtása állatkísérletekben rendkívül nehéz, másrészt pedig megbetegedései oly ritkák, hogy a betegágy mellett tett megfigyelések száma még távolról sem elegendő egyöntetű következtetések levonására. Annyi valószínű, hogy a növekedésre, a test kifejlődésére gyakorol bizonyos szabályozó, gátió befolyást a kiesési tünetei között a korai ivarérettség, az ú. n. másodlagos nemi jelleg (1. alább) időelőtti és erős fejlettsége állnak első helyen.

A hypophysis (az epiphysishez hasonlóan) az agy alapon fekszik, körülbelül az orrgyökérnek megfelelő helyen, úgyhogy műtétilag is az orrgyökér felől férhető hozzá. Már fejlődéstanilag is a legérdekesebb szerveink közé tartozik: képzésében egyaránt részt vesz a primitív központi idegrendszer és az embrionális garat hátsó fala. Ez a kettős eredet az egész életen keresztül fölismerhető, amennyiben a kész hypophysis két lebenyből áll: egy elülső, mellső részből, mely a garat hámsajtjeiből fejlődött ki, és egy hátsóból, amely az idegrendszerből fűződött le, s gazdagon tartalmaz idegelemeket. Az állatkísérletek itt is sok nehézségbe ütköznek, nemcsak azért, mert a szerv kiirtása még teljes egészében is komplikált és életveszélyes műtét, hanem azért is, mert tulajdonképpen elszigetelten kellene vizsgálnunk egyik és másik lebeny szerepét. Nem tennék jó szolgálatot olvasóimnak azzal, ha az évtizedek óta folyó, óriási számú kísérlet egymásnak nem egyszer ellentmondó eredményeit föl akarnám sorolni. Elégedjünk meg azzal, hogy a hypophysis sokoldalú fontosságát három oly megbetegedés kapcsán ismerjük meg, ahol a hypophysis megváltozott működésének kóroktani jelentősége minden kétségen felül áll. Egyik e három megbetegedés közül ismét az anyagcsere mélyreható zavarában nyilvánul: nagyfokú elhízás, tehát erősen negatív mérlegű alpanyagcsere áll az előtérben. Emellett a vércukor szabályozása is szenved, s átmeneti vagy állandósult cukorbetegség sem tartozik a kivételek közé.

A második „hypophysis-tünet” a fejlődő, serdülő kornak egy nagyon érdekes zavara: a növésnek, főleg pedig a végtagok növekedésének fokozott volta (u. n. a k r o m e g a l i a). Nagyon valószínű, hogy a mellső lebeny szokatlanul élénk belső elválasztása a kiindulópont, legalább az idevágó kórosok (sajnos, nem ritkák!), amennyiben boncasztalra kerültek, szinte kivétel nélkül a mellső lebeny daganatszerű megnagyobbodását mutatták.¹ E fokozott működés mellett szól az a körülmény is, hogy ha akromegaliás betegeknek (kiindulva a myxoedemásoknál elért nagyszerű eredményekből pajzsmirigy-adagolás után) hypophysis-kivonatot vagy magát a friss állati mirigyet adták belsőleg, soha javulás nem állott be.

A hypophysis hormonjának harmadik, nagyon értékes hatása testünknek akaratunktól függetlenül működő, ú. n. sima izomelemein mutatkozik. (Ilyen izomzata van a gyomor-bélcsatornának, a hólyag falzatának, méhnek, stb.) Lényegileg e hatás a mondott izomzat fokozott összehúzódásaiban nyilvánul és ezért látunk hypophysis-adagolásra emelkedett vérnyomást, fokozott bélműködést, stb. De legérdekesebb s a gyakorlatban legáldásosabb a hypophysis-hormon kihatása a méh és a petefészkek működésére. Előbbit úgy kell fölfognunk, mint általában a sima izomzat erősítését: a modom szülészet nagy gazdagodását jelentette az a megállapítás, hogy ha elhúzódó, nehéz szüléseknél a fájások ritkulnak és gyöngülnek, egyetlen hypophysis-kivonat bőr aláfecskendése után 15—20 perccel néhány kiadós, erőteljes méhösszehúzódásra a szülés befejeződik. Még ennél is érdekesebb azonban az a közvetlen kapcsolat, amely a hypophysis és a petefészkek között áll fenn: nincs egyetlen olyan gyógyszerünk sem, amellyel az utóbbiak-

¹ Ezen az alapon kiindulva próbálkoznak a sebészek azzal az eljárással, hogy akromegaliás betegeket műtéti úton, a megnagyobbodott hypophysisrész eltávolításával gyógyítsanak meg.

nak endokrin működését (és ennek élettani függvényét, a menstruációt) oly biztosan tudnék befolyásolni, mint a hypophysis kivonata.

Mielőtt kitűzött feladatunknak talán legérdekesebb fejezetére, az ivarmirigyek belső secretiójára térnénk át, még egy endokrin szervvel kell röviden végeznünk: a mellékvesével. Páros szerv: a két vese felső pólusán ül egy-egy, kb. kis gesztenyenagyságú, alakjával a frígiai sipkát utánzó képlet. Fejlődéstanilag ugyanazt a rendkívülséget mutatják, mint amelyre már a hypophysisnél rámutattam: az ideg- és hám(mirigy-)sejtek dualizmusát. Az ú. n. kéregállomány az embrionális bélsatorna hámjából fűződik le, az idegsejtekben rendkívül gazdag velőállomány pedig a hasi sympathicus idegrendszerből.

A mellékvesék sajátos szerepe már a XIX. század derekán feltűnt, mikor is Addison angol orvos a „bronzkor“ nevű súlyos, a bőr és nyálkahártyák sötét foltokkal való elszíneződésével, továbbá rendkívül nagyfokú elgyöngüléssel járó betegség és a mellékvesék kóros elváltozása között az okozati összefüggést kimondta. A tudományos kísérletek azonban csak jóval későbbben kezdődtek el. Az első megállapítás kb. hasonló volt ahhoz, amit az epitheltestekre vonatkozólag láttunk: a mellékveséitől megfosztott állat súlyos mérgezéses tünetek között pusztult el, s ugyanilyen hatást váltott ki a vére is, más, egészséges állatba befecskendezve. Az a nézet alakult ki itt is, hogy a mellékvesék feladata a szervezet megszabadítása oly mérgektől, melyek a szövetközi anyagcsere folyamán benne képződnek. Sorjában következtek ezután a különböző irányban végzett pontos vizsgálatok, s ma már tudjuk azt, hogy a szervezet festékanyagjainak, ú. n. pigmentjeinek sorsa szoros összefüggésben van a mellékvesék működésével, — erre utalt már Addison fölfedezése is. De megtanultuk azt is, hogy a vérnyomás, vérkeringésünknek e fontos integráló része, lényegesen süllyed, ha a mellékvesék működésében kiesés vagy hiány áll be (s ennek megfelel az a gyakorlatilag is sokszor alkalmazott tünet, hogy a mellékvese-hormon a vérnyomást emeli), — továbbá ki kell emelnünk azt a jelenséget, hogy a vércukor mérlege (melynek közvetlen kormányozója a hasnyálmirigy) ugyancsak alá van vetve a mellékvesék hormontermelésének. Tehát ismét magunk előtt látjuk azt a precíziós rendszert, melyről már néhányszor csodálattal emlékeztünk meg. És még egyet! A pajzsmirigy hatóanyaga után a mellékvesékét sikerült legelőször előállítanunk, — sőt legújabban már nem az állati mirigyek kivonataképpen, hanem vegytani synthesis útján!¹ Ez a hormon az „adrenalin“, amit nálunk „Tonogen“ néven bizonyára nem egy olvasóm ismer. Ma igazán legértékesebb gyógyszereink közé tartozik: helyileg alkalmazva a legerélyesebb véredény-összehúzó, s mint ilyen, kítűnő vérzéscsillapító. Injekció formájában azonnali vérnyomásfokozódást vált ki, tehát akárhányszor életmentőhatású fenyegető szívgyöngeség esetén. Végül: belsőleg adagolva, a gyomor-

¹ Mióta a belső secretiók mirigyek hormonjainak a belgyógyászat oly nagy és különböző hasznát látja, a vágóhidakon mint új árucikkek szerepelnek a gyógyszergyárak nagy keresletének örvendő endokrínképletek. Hatásuk az emlős állatoknál t. i. teljesen azonos az emberével.

bélrendszer bizonyos megbetegedéseinél tesz igazán jó szolgálatot. Addison-kómál viszont teljesen hatástalan.

HA az eddig mondottakra visszatekintünk, talán igazat fognak adni igen tisztelt olvasóim abban, hogy a belső elválasztásos mirigyrendszer a maga hallatlan sokoldalúságában mennyire fontos, — hogy az a csodálatos óramű, melynek kerekei és rúgói egymásba-fonódva oly érzékeny módon befolyásolják kölcsönösen egymást, akárhányszor döntőleg szól bele az egyén fejlődésébe és életének minden mozzanatába. Pedig a kép, melyet nyújtani törekedtem, csak durván elnagyolt ecsetvonásokkal van megrajzolva, — az ezeryi apró részletre kiterjeszkedünk lehetetlen volt egy folyóirati cikk keretei között. Sietnünk kellett, mert még egy nagy feladat vár reánk: az ivarmirigyek belső elválasztásának ismertetése. Felfedeztetési sorrendben legősibb, és tudományos kidolgozásra mégis jóformán napjainkig kellett várnia. Ki ne emlékeznék Steinach nevére és ... arra a sok izeden adomára, mely e név körül termett? Eléggé helytelenül és méltatlanul, mert kísérletei a legjelentősebb biológiai vizsgálatok közé tartoznak.

Az általánosan elfogadott természettudományos felfogás szerint a hím- és nőnem megkülönböztetése kizárólag azon az alapon történik, hogy az illető „egyed”-nek hím vagy női ivarmirigye van-e? Kizárólag ezeket tekinthetjük döntő, elsődleges nemi megkülönböztető jelnek; minden egyéb: a testformák különbözősége, a gerinces állatoknál a hímek nagyobb izomereje, az emlősöknél a mellek különbözősége, sőt maguk a külső genitáliák is, — embernél az arcszőrözet, a hang stb., mind-mind csak ú. n. másodlagos jellegűek, úgy hogy a természet szeszélyes teremőereje e téren ezeryi változatot mutathat — és mutat is. A nemet szigorúan és egyedül az ivarmirigyek határozzák meg: nőnél a két petefészék (ovarium), hímnél a két here (testis).¹

Az ivarmirigyeknek évszázadok óta ismert külső elválasztása a szaporodás szolgálatában álló csírasejtek kitermelését végzi — eredetileg bizonyos periódusossággal, ami a legmagasabb fokon (ember és háziállatok) azonban már csak a nőnél maradt fenn, a hímnél úgyszólván teljesen eltűnt. Ez az időszakosság azonban a belső secretio részéről is nagy tevékenységre mutat: ezt bizonyítja a vele egyidejűleg föllépő számos dinamikai ingadozás az egész női szervezetben, melyek együttesét h ó s z á m (menstruatio) névvel jelölték meg. Azt is megfigyelték (már volt alkalmam e tényre rámutatni), hogy ha az ivarmirigyek akár az életkor, akár műtéti beavatkozás következtében, kiesnek a szervezet háztartásából, a legkülönbözőbb zavarok és válto-

¹ Szigorú értelemben vett hermaphroditismus tehát csak abban az esetben áll fenn, ha valamely élő lény mindkét elsődleges nemi determinánszt egyesíti magában: a természetben úgy a növény-, mint az állatvilágban számos példa van rá. A virágos növények túlnyomó számánál egyaránt ott találjuk a porzókat és a bibét; az állatvilágból idézem a közönséges csigát, amely teljes mértékben kétnemű és időszakonként női vagy hím életet él. De magasabbrendű állatoknál a valódi hermaphroditismus teljesen ismeretlen; amit annak tartottak, az kizárólag a másodlagos nemi jelleg változatai, szeszélyeskedése folytán alakult ki.

zások lépnek föl ez utóbbiban.¹ A szövetközi anyagcsere módosulását, a vele együttjáró meghízást már érintettük, s világos dolog, hogy itt már endokrin tényezővel kell számolnunk. De a belső dválasztásos rendszer megbolygatása nem éri be az intermediaer anyagcsere mérlegének negatív irányba való átbillentésével. Ősrégi élet-tani tömegkísérlet a castratio, és ősi idők óta tudjuk, hogy ha az ivarmirigyek eltávolítása még serdületlen fiúgyermeknél történik, azok sohasem fognak teljes értékű férfivá átalakulni. Hangjuk gyermekies fokon állandósul, az arc és a test egyéb jellegzetes helyeinek szörzete nem nő ki, az izomzat aránylag fejletlen marad, s végül: a nemi ösztön nem ébred föl. A „castrált“-aknak formális művelődéstörténelmi szerepük van a legkülönbözőbb korokban és népeknél egyaránt. Ott látjuk őket a hanyatló római birodalom császári udvarában, ott a keleti uralkodók és főurak háremeiben, — hosszú évszázadok vatikáni énekkarának szoprán- és alténekesei közülök kerülnek ki. Érdekes az, hogy szellemi fejlettségük akárhányszor jóval felül van az átlagon. Totilát, a legendárisan hős gót királyt, s utána az alemannokat és a frankokat Justinian bizánci császár zseniális eunuchja, Narses, győzi le, s ezzel véget vet az itáliai gót uralomnak.

Szinte meglepő, hogy ezen Ősrégi és hétköznapi tapasztalatok ellenére az ivarmirigyek belső elválasztásának komoly és rendszeres kísérleti vizsgálata csak a legújabb kor biológiai kutatásai között éri el azt a fontosságot, amelyet megérdemel. E téren alkotott Steinach igazán elévülhetetlenül nagyot. Nézzük kissé közelebbről és behatóbban: mi ez az alkotás?

Kísérletei alapjául patkányokat választott — részben szaporaságuk, részint azon körülmény miatt, hogy a hímek és nőstények közti különbség meglehetősen könnyen szembeötlő az állatok külső formáin és viselkedésén. Steinach ugyanazon anyaállatnak egyidős kölykeit egészen fiatal korokban oly módon operálta meg, hogy ivarmirigyeket kicserélte. A hímek testiseit nőstény kölykökbe, ez utóbbiaknak petefészkeit pedig az előbb castrált hímekbe ültette át. (Az ilyen átültetés rendszeren a has bőre alá történik; az átültetett mirigyek külső elválasztása természetsszerűleg ily módon tárgytalanná válik, viszont a belső secretio — amennyiben a műtét sikerül — zavartalanul folyik tovább.) S íme, mi történt? A „masculinizált“ nőstények (melyeknek petefészkeit a hím ivarmirigyekkel helyettesítette) oly erősekké és nagyokká fejlődtek ki, mint az ellenőrzésként érintetlenül hagyott hím állatok, éppoly harcias, verekedő kedvűek lettek, mint emezek, sőt párzási időszakban levő normális nőstényekkel esetlen és természetesen sikertelen párzási kísérleteket végeztek. Ezzel ellentétben a „feminizált“ hímek (melyekbe a herék helyett ovariumok voltak átültetve) testformái az érintetlen nőstényekéihez váltak hasonlókká: gyengébbek, karcsúbbak, félénkebbek lettek, s a pározó nőstényekkel szemben tökéletes közömbösséggel viselkedtek. A kísérlet tehát minden tekintetben döntően bizonyít. Igazolja azt, hogy az ivarmirigyek endokrin működése szabja meg úgy a test, mint a jellem (kénytelen vagyok állatnál is ezt a szót használni) sajátosságait, és pedig a külső elválasztástól, a csira-

¹ Idetartozik — és pedig első helyen — a menstraáció elmaradása, az ú. n. climacterium. Külön fejezetet érdemelne azonban a menstraáció szünetelése a terhesség és szoptatás alatt: a tény közismert, de azt kevesen tudják a szakembereken kívül, hogy megtermékenyülés esetében abban a petefészkekben, mely az utolsó hószám petéjét termelte, lényeges és feltűnő bonctani változások mutatkoznak, s ezzel egyidejűleg (kísérletileg bebizonyított módon) endokrin természete is változik. Sajnos, e részletkérdés közelebbi ismertetésére nincs időnk!

sejtképzéstől függetlenül. Tény az, hogy a herékben már régóta ismerünk olyan sejtcsoportokat, melyeknek háms- (tehát mirigy-) természete kétségtelen, viszont az is biztos, hogy a csírasejtek kitermelésében részük nincs. Közelálló tehát a gondolat, hogy ezek a belső elválasztás szolgálatában állanak. E sejtcsoportok összességét nevezte el Steinach „Pubertátsdrüse“-nek, — igazában úgy kell elképzelnünk a dolgot, hogy a herékben két különböző, egymástól független rendeltetést betöltő mirigy alkotóelemei vannak összekeverve. (Az ováriumok endokrin működésének anatómiai, illetve szövettani lokalizálása sokkal nehezebb és bonyolultabb, de ismerjük ezt is.)

Ezek után Steinach egy lépéssel tovább ment. Talán visszaemlékezve az eredeti Brown-Séquard-féle fölfedezésre, megkísérelte öreg, „elaggott“ hímpatkányoknak „újra-masculinizálását“, fiatal és egészséges patkányherék beültetése által. Az eredmény valóban meglepő volt: a fáradt, lekopott szőrű, kedvetlen állatok a szó legszorosabb értelmében visszafiatalodtak.¹ Volt arra is eset, hogy ez a megfiatalodás a kívántnál sokkal tovább ment: az állatok a тұrhetetlenségig verekedők, rakoncátlanok lettek.

Steinach nagyszerű vizsgálatai akkor siklottak le a szigorúan tudományos sínpárról, mikor a testis-hormón fiatalító hatását öregedő férfiaknál gyakorlatilag alkalmazta, és eredményeit a napi sajtó nyilvánosságának átadta. Módszere természetesen más volt, mint amelyet a patkányoknál alkalmazott, hisz itt nem állhatott friss átültetendő anyag a rendelkezésére, — e módszer lényege az, hogy a meglévő endokrin sejtcsoportokat (a „Pubertátsdrüse“-t) serkentette élénkebb, fokozott tevékenységre. Tagadhatatlan, hogy eredményeket ért el, sőt nem egyszer meglepő sikert is, de azért csaknem mindenhol a komoly tudományos körök rosszalásával találkozott. E rosszalás egyik oka formális volt: a napisajtóban megjelenő tudományos fölfedezések és találmányok — ha még nem mentek át a szakfolyóiratok fórumain — nem mentesek a reklám gyanújától, s légió azoknak a száma, melyekről a tudományos világ soha nem értesült. Ez a mellékzúg volt meg azoknak a lelkesült cikkeknek, amelyek Steinach dicsőségét zengték. A másik ok már lényegbe vágó. A megöregedés nem jelenti egyik vagy másik szervünk megkopását, egyik vagy másik működésünknek hanyatlását, hanem az egész szervezetre kiterjed, annak jóformán egész funkciók együttesére, s vele járnak bizonyos elkerülhetetlen bonctani elváltozások is. A mesterséges megfiatalítás szükségszerűleg általános, minden egyes (de legalább is a legtöbb) élettani működésre kiterjed, s kényszerít megkopott, törekeny szerveket anatómiai struktúrájukat meghaladó teljesítményekre. Ez pedig mindig csak árthat.

S még valamit ne felejtünk el: a mesterséges megfiatalítás csak ideig-óráig tart. Egészben véve azt kell mondanunk, hogy Steinach tudományos jelentőségének nagyobb fajsúlya volna, ha ezt az utolsó lépést nem tette volna meg, hiszen alapvető kísérletei önmagukban új látóteret nyitottak meg a biológiában. Bebizonyították, hogy az ivarmirigyeknek a másodlagos nemi jelleg kialakulása körül feltétlen és döntő szavuk van, és pedig nemcsak a külső, testi formákat, hanem

¹ Ez az élettani alapja Voronoff megfiatalító kísérleteinek is, ki a „fiatalító“ anyagot az emberhez legközelebb álló állatfajtól, a majmaktól veszi. Szerv-átültetés helyett persze könnyebb a hormonkezelés, — végeredményben ugyanaz, amiért az ősz Brown-Séquard annyi gúnyt szenvedett el.

a jellemet illetőleg is. Egy másik endokrin szerv kapcsán is volt már alkalmunk látni (1. pajzsmirigy), hogy a szellemi élet, a szellemi képességek sok tekintetben alá vannak rendelve belső secretiós tényezőknek, de sehol sem domborodik ez annyira ki, mint éppen az ivarmirigyeknél. Ne felejtjük el, hogy végső elemzésben ezek az élőlények világának két domináns ösztöne közül egyiknek, a szaporodásnak hordozói, s mi mindent befolyásol, mi mindennek szab irányt ez a hatalmas princípium, arról a biológia legszebb fejezetei tanúskodnak. Lehet, hogy további vizsgálatok a szellemi élet legfinomabb szerkezetére nézve is ki fogják mutatni az incretiós behatások szerepét, — egyelőre még a kezdet legkezdetén vagyunk.

Itt álljunk meg egy pillanatra. A világháborúnak sebesültekben és operáltakban óriási emberanyagából a véletlen Steinach kezébe juttatott egy hallatlanul érdekes esetet, amely a reflektor éles fényével világít be egy sötét fejezetbe, amelynek érintése még nemrégiben is „tabu“ volt. E fejezet a homosexuálisokat tárgyalja: a társadalomnak egy szerencsétlen, bujkáló töredékét, az igazságtalan elítéltetés, a társadalmi megvetés és a zsarolók karmai között vergődő páriákat. Soknak közülünk még emlékében élhet Wilde Oszkár sorsa! Mi, orvosok, már régóta a betegek közé soroljuk ezeket az ú. n. invertáltakat, de mindmáig nem voltunk képesek meggátolni azt, hogy beteg emberekkel a büntető „igazság“ végezzen. A diagnózist az elme-kórtan tette meg, — a gyógyítás nem tudott tovább menni olykor a hipnózis, olykor a pszichoanalízis (legtöbbször meddő) próbálkozásainál. Steinach egy ilyen invertált sebesült katonába egy másikkal (bizonyos okból kioperálásra ítélt, de egyébként teljesen egészséges) testisért tiltette át. Az eredmény hat hét múltán a teljes gyógyulás volt, úgy a műtét, mint a nemi differenciáltság szempontjából! Végérvényes volt-e a siker, azt nem tudom, de annyi bizonyos, hogy ez a példa jóval több, mint „egy érdekes eset“, — elvi győzelmet jelent! Videant et caveant consules!

Az A SZORGALOM és búzgóság, amellyel a bűvárok egész serege az összes mirigyos (sőt nem mirigyos) szervek endokrin szerepét földéríteni igyekezett és igyekszik ma is, máris sok rendkívül érdekes részletet mutatott ki. Talán a jövő még több meglepetést tartogat számunkra. A kísérleti élettan még fiatal tudományág, s a belső elválasztás tana igazán csak bölcsőkorát éli. De az a kevés, amit eddig tudunk, s aminek e kis cikk rövid és lehetőleg összefoglaló vázlatát megadni igyekezett, máris elegendő ahhoz, hogy a további fejlődés elé reménykedő büszkeséggel nézzünk.

SZÖLLÖSY LAJOS

FIGYELŐ

ÚJ KÖNYV A HÁBORÚS FELELŐSSÉGRŐL

BARNES ÉS FAY könyvei után megjelent egy harmadik amerikai író, Bemadotte E. Schmitt, chicagói egyetemi tanár kétkötetes munkája a háborús felelősségről.¹

Barnes őszintén a központi hatalmak oldalára állt volt, Fay sem titkolja, hogy jóakaró velük szemben. Schmitt ridegen részrehajlatlan akar maradni, de az antant-hatalmakkal való rokonérzése nyilvánvaló. Könyvének befejezése előtt európai körutat tett, meglátogatta a nyugati államokat, Londont, Párizst, Berlint; Prágán át hozzánk is eljött és a magyar Külügyi Társaságban előadást tartott a háborús felelősségről. Előadását nem fogadták szimpatikusán. Tisza István szerepét a miniszeri felelősség rideg, angolszász felfogásával ítélte meg s a társaságban idegennel szemben kevésbé nobilis éles és gúnyos megjegyzésben részesült. Mi már az ellenkező véleményt nem bírjuk elviselni. Schmitt azonban meghallgatta magyar barátainak komoly felvilágosításait, ajánlólevelükkel felkereste Berchtold volt külügyminisztert, aki szívesen fogadta s mikor hazatért, könyvének kéziratát revideálta és rajta változtatásokat eszközölt.

Ez a könyv magyar vonatkozásának eredete.

A kétkötetes munka, mint Schmitt előszavában írja, főleg az 1914 júliusi krízissel foglalkozik. A munka tárgyának és céljának e szűk körrel való szorítása kár volt, de hát ez volt munkaprogramja. Az állami levéltárak anyagainak kiadása, a sok háborús emlékirat megjelenése ma már eléggé tisztázta az 1914 júliusi eseményeket s Európa nagy átalakulásának szempontjából ez nem is fontos. Célzatos dolog volt a háború kitöréséért a felelősséget a háborút megelőző egy-két hónap eseményeiben keresni s azt a háborút vesztő államok nyakába akasztani. Látja ezt Schmitt is. „Lehet, hogy a történelem ítélete az lesz“, — írja a könyv első fejezetében — „hogy a háborúnak jönni kellett, mert a század kezdetén Európa olyan súlyos problémákkal volt terhes, amelyeknek megoldására semmi kilátás nem volt.“ De ha ez így van, ha a háborúnak jönni kellett, akkor nem azt kell keresni, hogy kinek a kezében dördült el az első fegyver, hanem azoknak a súlyos problémáknak az eredetét és hatását, amelyek megoldást követeltek s amelyeknek megoldása egész Európa kötelessége volt, de „megoldásukra kilátás nem volt“. Gondoljunk csak a balkáni kérdésre: Törökország volt-e ott egyedül felelős?

De a „háborús felelősség“ historikusai bele hagyták magukat szorítani a versailles-i szerződés hamis és bosszúálló fogalomkörébe s ahelyett, hogy a háború igaz „eljövetelét“ — the coming of the war —, a világháborút felidéző okokat, az objektív előzményeket, eszmeáramlatokat és politikai törekvéseket keressék, amelyek szubjektív kontrolion felül állva, kikerülhetetlenül államközi és társadalmi összetűzőzésekre, háborúra kellett hogy

¹ Bemadotte E. Schmitt: The Coming of the War, 1914. (Scrivner's Sons, London, I—II.)

vezessenek, mert más eszköz és szerv a megoldásra nem volt, — ehelyett szubjektív eseményekre, egyének és államok napipolitikájára koncentrálják kutatásaikat s nem az eszmék fejlődésének és kikerülhetetlen összeütközésének, hanem külügyi hivataloknak és egyéneknek tulajdonítják a felelőséget és munkájukkal elismerik a versailles-i szerződésnek azt a hazugságát, hogy a világháború előidézésében egyesek vagy államok és népek volnának felelősségre vonhatók s a felelősség nem az egész európai politikát és civilizációt terheli.

Schmitt, mondom, sajnos, nem ennek a nagy problémának a kutatását érti könyvének címében a „háború eljövetele“ alatt; mégis munkájának első fejezetei értékes útmutatást nyújthatnak eljövendő íróknak, akiknek célja egyszer már nem a „felelősség“ megállapítása, hanem valószínűsággal a háborúhoz való megérkezés genezisének megírása lesz.

SCHMITT SZERINT Európának azok között a súlyos problémái között, melyek a háborúhoz vezettek, különösen kettő emelkedik ki: a demokratikus kormányzatra való törekvés és a nemzetiségi eszme térhódítása. Sajnos, erről csak bevezetésképpen szól. Csak futólag jegyzi meg, hogy a XIX. századbeli Európában Oroszországot (és Törökországot?) kivéve, megbukott az autokrácia és beállott az a hatalmas ipari forradalom, amely a gépek mind szélesebbkörű alkalmazásának volt az eredménye.

Látszólag e demokratizáló irányzat nyugalmat és jólétet teremtett, de a mélységben erők működtek, melyek aláásták az európai civilizáció szolidaritását. „Szerencsétlenségre“ — ez Schmitt kifejezése — a francia forradalom nyomában egy új gondolat, a „nemzetiségi eszme“ támadt fel.

„Papíron“, írja Schmitt s minket egész munkájának következő pár mondata érdekel legjobban, mert ebben van a mi mentségünk a „felelősség“ alól, „a nemzetiségi elv, melynek értelmében a szívük egységének és érdekeik közösségének tudatában lévő népek egységes kormányzat alatt kell hogy éljenek, pompás formula volt, különösen, ha az illető kormány a kornak megfelelő demokratikus törekvéseket is kielégítette. De a praxisban nem bizonyult minden nehézség megoldójául és a népek közötti béke garanciájául, úgy amint azt kezdetben remélték, hanem méreg volt, amely sok európai kormány gyökerét pusztította és mérgezte meg viszonyaikat. Mert szerencsétlenségre földrajzi követelmények, történelem eseményei, háborús szerencse és államférfiak tetszése területeket teremtett vagy hagyott meg, melyeken ez az elv nem érvényesülhetett. A Rajnától a Kaukázusig és a Balti-tengertől a Közép-tengerig a politikai határok erős vagy kevésbé tiszta nemzetiségi határokat vágtak keresztül. A múltban nem képezett a népek számára feltűnő jelenséget, hogy idegen kormányok alatt éljenek, amint azt Olaszország és a Balkán tanúsította. De a huszadik században népek milliói támadtak fel az ellen az anomália ellen, amelyet a francia forradalom előtt őseik nem tekintettek annak, annál inkább, mert az idegen kormányok, tévesen vagy éppen elferdítve fogván fel a nemzetiségi eszmét, azzal szemben elnyomóan vagy legalább is meg nem értően viselkedtek. Elméletileg, lévén az állam szuverén, kormány és állampolgár viszonya nem lehetett nemzetközi szabályozás kérdése. De tényleg másképpen volt.

Németország, az Osztrák-Magyar Monarchia, Oroszország és a Balkán népei nem elégedtek meg azzal, hogy reformokat követeltek saját kormányaiktól s tették ezt mind növekvő erővel; államaik határain túli népekre és kormányokra kezdtek tekintetni, hogy bajukban azok segítsenek: kormányokra, melyek saját kormányukkal szemben ellenségesek voltak és rokon népekre, melyektől önkényesen alkotott határok választották el őket.

Az ilyen intrikák aztán, melyek gyakran a hazaárulás határain jártak, csak több elnyomást okoztak, ami viszont növelte az elnyomottak elégedetlenségét.

E circulus vitiosusból nem volt menekvés.

Konzervatív Németország, obszkurus Ausztria és autokratikus Oroszország nem volt hajlandó, hogy az otthoni harmónia érdekében engedménye-

két tegyen, vagy barátságos szomszédi viszony érdekében területekről mondjon le. Francia- és Olaszország pedig nem akart lemondani faji rokonainak felszabadításáról német és osztrák uralom alól.

Az eredmény kétségbeejtő volt.

Nemcsak az történt, hogy Francia- és Németország, Ausztria és Olaszország, Ausztria-Magyarország és Oroszország viszonyát az elégedetlen népek fölötti uralom miatti keserű versengés szabta meg, hanem az, hogy egyfelől a birtokló államok integritásuk megóvása érdekében, másfelől az elégedetlen szomszédok állig felfegyverkeztek s túlzott fegyverkezésük a háborút ha nem is tette teljesen kikerülhetetlenné, de nagyon nehezen elkerülhetővé.

Kell-e ennél világosabb, — ha az európai szituációt nem is minden vonatkozásában tisztán látó megállapítása a helyzetnek!

Van a tizenkilencedik században egy hatalmas probléma, a nemzeti-ségi kérdés, amely megoldást követel, de amellyel szemben áll és megoldását lehetetlenné teszi annak a századnak egy másik hasonlóan hatalmas koncepciója: a történeti határok közé szorított államok szuverenitásának fogalma. E két ellentétes eszmeáramlatot a XIX. század a világháború előtt is mindenütt fegyverrel egyeztetette ki, a görög, a német és olasz egység megalkotásában és az olasz, szerb, román, esdi irredenta megoldásait sem képzelte senki referendum útján.

Kit terhel hát e kérdéseket jól vagy rosszul megoldó háború kitöréséért a „felelősség”: azt, aki Ferenc Ferdinándot lelövette, vagy aki elsőnek izent háborút? azt, aki határmenti rokonnépével akart egyesülni, vagy amelyik állam területi integritását védelmezte? Egy egész század leghatalmasabb problémájának nagyságát mérlegelve, csaknem nevetségesnek tűnik fel az a nagy buzgalom, amellyel Clémenceau bosszúálló bomirtsága nyomában kötettszámra keresik, hogy melyik állam mobilizált döb.

MÉGIS valamennyire érdekel, hogy a háborút közvetlenül megdőző események világosságában Schmitt hogyan tünteti fel a Monarchia és azon belül a magyar politika felelősségét, ami szorosan összefügg Tisza István állásfoglalásával.

A Külügyi Társaságban tartott előadásában Schmitt meglehetősen heves bírálatban részesítette Tisza magatartását, aki kezdetben bátran ellene szegült Berchtold háborús politikájának, de pár nap múlva, mikor a meggyőződésével ellenkező politika érvényesült, ahelyett hogy saját politikájának bukásából levonta volna a konzekvenciát és lemondott volna, beadta a derekát és belenyugodott az erősebb eszközök igénybevitelébe, a háborúba.

Mint előbb említettem, e rideg felfogásából magyarországi tartózkodása után engedett.

Mi lehetett Tisza fordulásának az oka? — kérdezi.

Az általános helyzet — mondja — nem változott és Tisza nem volt gyöngye, befolyásolható ember. Erős, hajlíthatatlan kálvinista volt s nem hiányzott politikai bátorsága, s mindig kész volt, hogy meggyőződéséért küzdjön: a monarchia leghatalmasabb személyisége volt. Schmitt négy körülményben keresi nézetének megváltoztatását.

Elsősorban az uralkodó nem vette figyelembe dőterjesztéseit, sem választ nem adott reájuk, sem audienciára nem hívta, hanem „ad acta F. J.” irattárba kerültek. Persze, Tisza erre lemondhatott volna, — jegyzi meg Schmitt — de ez csak teljesen szabad kezet adott volna Berchtoldnak.

Tisza felfogására, másodsorban, bizonyosan nagy befolyással volt a Magyarországon folyton növekvő sovén hangulat. Emberi vonás részéről, hogy inkább az árral, mint az ár ellen úszott.

Bosszanthatta a szerb államférfiak, különösen Spalajkovic és Jovanovits hangja és a szerb sajtó magatartása s fontos faktor volt a vezérkari

főnök, aki folyton sürgette, hogy ok nélkül való diplomáciai tárgyalásokkal ne kockáztassák a katonai sikereket.

Végül ott volt a német befolyás. Berchtold állandóan azt magyarázta Tiszának, hogy további tárgyalás Szerbiával a monarchia gyengeségét árulná el Németország előtt.

„Tisza volt az, aki állandóan mérsékletre intett, de mindennap jobban és jobban megerősödött meggyőződése, hogy a monarchia végre döntő elhatározásra kell hogy jusson, hogy bebizonyítsa létjogosultságát és a délkeleti állapotok eltűrhetetlenségét“.

MINDAZT, AMIT SCHMITT a monarchia háború előtti politikájáról ír, a következőképpen foglalja össze:

A monarchia politikájáról nehéz igazságos és részrehajlatlan ítéletet mondani. A monarchia államférfiai, úgy látszik, őszintén azt hitték, hogy a Belgrádból eredő propaganda veszélyezteti az állam integritását és emögött, ha nem is hajtóerőként, de mint erős támaszt ott látták Oroszországot. A szerb—orosz törekvéseket joggal tekintették sorsdöntőnek a monarchiára nézve s jogosan törekedtek annak megakadályozására. A trónörökös meggyilkolásával elkövetett provokációval szemben szükséges és igazolt volt a gyors és hatékony fellépés. Az alkalom megragadása, hogy Szerbiával elintézzék a monarchia dolgát, nem tagadható, nemcsak érthető, hanem természetes is volt.

Másfelől úgy látszik, hogy az osztrák és magyar államférfiak sohasem értették meg, hogy Szerbia ellenségessége és a délszláv nyugtalanság saját generációk óta tartó kül- és belpolitikájuk eredménye volt. Ezt a felelősséget sohasem akarták vállalni. Pedig ez alapvető. Ha Szerbia provokálta a monarchiát, az utóbbi viszont súlyos méltánytalanságokat követett el a szomszédos királysággal s a Habsburg-politika végcélja a szerb királyság megsemmisítése volt.

Mindennek mérlegelése a következő ítéletre vezet:

Jóllehet Ausztria-Magyarország egy elviselt politikai szerkezet volt, melyet belső villongások és külső veszedelmek fenyegettek, mégis fennállt mint nagyhatalom, régi presztízsében s kormánya jogosult volt, hogy Szerbiától elégtételt követeljen. Elvben ez így van. De bosszúvágyuktól és kétségbeesésüktől vezetett, a monarchia vezetői minden belátásukat és józanságukat elvesztették. A német követ figyelmeztette őket, hogy „Ausztria-Magyarország nem egyedül van a világon és kötelessége, hogy az egész európai helyzetre tekintettel legyen“ s ők tudták, hogy a dolog élére állítása európai háborúra vezet. De ezzel nem törődtek, lekicsinyelték, ellene szegültek: s bármily oldalról tekintsük ezeket, felelősségük nagy. Az első két esetben ostobaságot cselekedtek, ami politikában megbocsáthatatlan; utóbbi esetben a sorsot hívták ki. Ha remélhették volna is, hogy akciójuk elszigetelten marad, tudhatták, hogy nagy veszéllyel jár. Ilyen körülmények között a felelősség mértékét az elvetett kocka eredménye vagy bukása méri.

BERNADOTTE SCHMITT KÖNYVÉVEL nincs miért perbe szállni. Ő komoly és őszinte barátja a magyar nemzetnek. Hogy a legjobb igyekező és legképzettebb amerikai emberrel is megesik, hogy hosszú tanulmányozás után sem bírja a mi helyzetünket, nemzetiségi viszonyainkat s államunknak abból folyt politikáját megérteni, azt az amerikai levegőnek és gondolatvilágnak kell hogy tulajdonítsuk.

Minket ez ne aggasszon. De ezek a dolgok mutatják, hogyha mi egyáltalában tulajdonítunk valami jelentőséget a „felelősség“ kérdésének, hogy

A MŰVÉSZET ÉS A KÖZÖNSÉG ÚJ VISZONYA

A MAGYAR SZEMLE júliusi számában Genthon István érdekes tanulmányra eljött az ideje annak, hogy ott keressük a felelősséget, ahol igazán megkaphatjuk s minél előbb hozzáfogjunk annak a munkának az elvégzéséhez, amelynek körvonalait Szekfű Gyula vázolta meg „Trianon revíziója és a történetírás” című cikkében.

mányban vizsgálta az új művészet és a közönség viszonyát, azt a jelenséget, hogy napjainkban az ellentét a haladó művészet és a közízlés között oly nagy, aminő még sohasem volt, hogy a közönség széles rétegei teljesen értetlenül, sőt ellenségesen állnak az új művészet alkotásaival szemben. A válság okát igen mélyre tekintve és találóan állapítja meg magában a művészet jelenkori fejlődésében. Megállapításait érintetlenül hagyva, szeretnék itt még egy másik mozzanatra is rávilágítani, melynek alighanem szintén szerep jutott e viszony kialakulásában. Ez nem immanens művészet-történeti mozzanat, hanem általános kultúrtörténeti és társadalomtörténetijelenség. A művészet és a művészek, meg a közönség közt beállott új viszony ez, s összefügg az újkori demokratikus fejlődéssel és a közműveltség határainak kiterjedésével, mely két körülmény folytán a művész társadalmi helyzete gyökeresen megváltozott.

Az újkorig a művész az úgynevezett nagyközönségtől meglehetősen elszigetelten élt. Egyrészt a gazdasági javak elosztása, másrészt a közműveltség szűk köre folytán a művész közönsége kevesekből állott. E mellett a rendkívüliség bélyegét viselte homlokán, mely megkülönböztetett helyet biztosított neki az emberi társadalomban. Ez a megkülönböztetés kétértelmű volt, mert nemcsak az isteni mania-nak kijáró tisztelet formájában jelentkezett, hanem a mania rosszértelmű jelentését is alkalmazták vele szemben s lenézésben vagy elnézésben részesítették. De mindenestre valami különös istenteremtését láttak benne, gyökeresen másfélét, mint a „rendes” emberek. A közönség kevésszámúságát nem dönti meg az, hogy a művészek nagyrészt középületek díszítésére fordították tehetségüket, tehát alkotásaik az egész lakosság szeme elé kerültek. Nem, mert az a népréteg, melynek e közrendelések irányításába beleszólása volt, mindig kevesekből állott, gyakran egyenesen néhány vagy éppen egyetlen személyből, „tömegnek” egyáltalában nem mondható, tehát igen szűk körre korlátozódott a művészet igazi, sorsára irányítólag ható közönsége. Ennek következményeként a művész és közönségének viszonya személyes volt. Állandó személyes érintkezés állott fenn közöttük, minek következtéből a közönség és a művész ízlése, esztétikai felfogása nem távolodhatott el egymástól mélyen és tartósan, a személyes viszonyban az együttműködésnek valamelyes formája is kialakulhatott, s a közönség befolyásában nem a tömegízlés érvényesült, sőt nagyjában semmiféle tömegpszichológiai jelenség sem jutott szóhoz. A művész és közönsége közt a művészeti műveltség tekintetében sem volt számottevő különbség, közönsége nagyjából igazi műértőkből állott, a közvéleményt — mely, ismételjük, igen szűk körre szorítkozott — legalább is ezek irányították. Mind e körülmények közt a művész és közönségének a viszonya egyenletes, jóakarató és emelkedett volt. S még valamit tegyünk hozzá, — azt, hogy a vezető, az a fél, amelyekre a másik hallgat, elismerten a művész. Itt jut szerephez a művész különleges társadalmi szerepe, az a pozíció és reputáció, mely a köztudat-

ban részéül jutott. Még ha nem tartották is „rendes“ embernek, s valahogy a társadalmon kívül, de gyakran a társadalmon felül helyezkedhetett el, akkor is megillette az az előjog, hogy a művészet elismert értéke, kérdéseiben az ítélőbíró ő legyen, „az ő dolga az“, tehát a rendelők rá hallgattak művészeti dolgokban, noha igazán műértők voltak, vagy talán éppen azért is. Természetesen most csak általánosságban beszélünk, s csak általánosságban mondjuk azt is, hogy az újkori demokrácia és a közműveltség körének kiszélesedése előtt művészeti dolgokban a művész volt a hangadó, a közönség utána ment, vele vitába nem szállott, vele szemben a saját ízlését nem akarta érvényesíten. A közönség hitt a művészen, — így volt ez nagyjában, jóllehet számos példáját ismerjük az ellentétes jelenségnek is, ám azok inkább csak múló és elszigetelt esetek. Ilyenformán a művészet fejlődésével szükségszerűen fellépő elvi viták az igazán illetékes fórumok előtt folytak le és dőltek el: maguk között a művészek között, a szakértelem és tárgyilagos meggyőződés garanciái mellett. Természetesen személyi motívumok nem maradhattak ki e küzdelmekből sem, de az igazi művészember személyisége és elvi meggyőződése oly szorosan összeforr, hogy személyi érdekek és elvek sokkal ritkább esetből választhatók szét a művészet életében, mint a köznapi életben, s e személyek közti harcok sokkal személytelenebbek voltak, — miután pusztán a művészek zárt társadalmában vívottak meg — mint a maiak a személytelen tömegek között. Mindenestre sokkal nagyobb szerepe volt benne a művészet lényegének, a tiszta esztétikum érdekének, mely elevenen élt ezekben az alkotó férfiakban, és pedig személyiségük középpontjában, nem csupán perifériáin egyéb, fontosabb érdekek mellett, mint a mai tömegeket alkotó egyik vagy másik egyénben.

A demokrácia és a népnevelés a közműveltség kiterjesztésével lényeges változást hozott létre a művész és közönsége viszonyában. A művész elvesztette reputációját és benső függetlenségét, mindamellett, hogy látszólag megszűnt a „hatalmasok szolgája“ lenni és helyet nyert a polgári társadalomban azáltal, hogy az ő mestersége is beletagolódott az általános ipari és kereskedelmi életbe. Hogy e gazdasági élet szabad versenye milyen demoralizáló hatással volt mind a művészeti termelés, mind a művészek karakterének az alakulására s ezzel együtt a művészet méltóságára, eléggé ismeretes. Ekkor kezdődik a művész romantikus harca a filiszter ellen, telve mélységes keserűséggel és torz fegyverekkel. E harcnak rendkívül káros hatását magára a művészre mint típusra, jellem s különösen szociális érzés tekintetében, érdemes volna egyszer alapos vizsgálat tárgyává tenni. Mert a filiszterek természetesen nem ártott, ez közömbös maradt a harc epizódjaival és kimenetelével szemben, a harc inkább ellene, mint vele folyt s szerepe passzív, de annál rombolóbb hatású volt. Abban állt, hogy szemében a művész elvesztette egykori reputációját, hitelét, a művészt vetett hit kihalt a műértők körének helyét elfoglaló nagyközönségből. Bármily különösnek is tetszik, — s távol legyen tőlünk, hogy e történeti jelenség felett, mely a népművelés nemes szándékából fakadott, ítéletet mondjunk, annál is inkább tartózkodunk a kritikától, mert még nem haladt végső konzekvenciáig a folyamat — mondom, bármily különösnek tetszik, ezek a nagy mértékben kedvezőtlen tünetek mind a műveltség körének kiterjedésével jártak szükségszerűen együtt. A műveltség általánosabbá vált, összehasonlíthatatlanul szélesebb néprétegekre terjedt ki, de egyben az átlagos műveltség színvonala sekélyebbé is lett. Az igazán, mélyen műveltek köre változatlanul kevesekre szorítkozik. A műveltnek nevezett osztály felhígult és tömeggé alakult. Ezzel együttjárt egyrészt az, hogy a műveltség mibenlétének egyértelmű fogalma lassanként szétbomlott és

igen különböző meghatározásokban terültek elemei egymással szembe, aminek feltétlenül be kellett következni, amikor a régi előkelők körülbelül egyforma foglalkozású és életmódú osztálya helyére a legkülönbözőbb foglalkozású és származású osztályok művelt társadalma lépett. Másodszor: az eddigi műveltek osztálya körülbelül egybeesett a gazdagokkal, vagy legalább is azokkal, akik az étellel nem állottak olyan nehéz és minden erőt igénybe vevő küzdelemben, mint az új művelt nagyközönség nagyobb tömegei. Tehát amazok több szabad energiával közeledhettek a kultúra, az igazi kultúra teljessége s így a művészet felé, s vegyük ehhez még hozzá, hogy foglalkozásuk is olyan volt, hogy az energia szabadabb, a művészettel rokonabb akciókban próbálhatta és edzhetette erejét.

Az új műveltek élete nagyjában kicsinyes és kemény, a szabad verseny malmában őrlődő. Teljes képtelenséggé vált, hogy a nagyközönség elmélyedjen a kultúra hagyományaiban, méginkább hogy eleven élete alakulásaiban otthonossá tegye magát. A művészet kiesik érdeklődése középpontjából, élete perifériáira szorul, de mégis görcsösen ragaszkodik a hozzá való jogához, életének mégis szerves részévé teszi, ám egészen sajátos és valljuk meg igen méltatlan formában. A művészet „szórákozása” lesz, de nem a fölös energia játékos levezetése, hanem a kifáradt erő pihenése az élet mindennapjai között és a fantázia kárpótlása, a „nagy élet” ábrándképeivel való csitogatása e mindennapok szürkeségében.¹ De, harmadszor, e műveltek műveltsége részint gazdasági helyzetük, részint osztályuk tradíciótlan újsága folytán csak félműveltség, a félműveltség tudakosságával és önteltségével. Ez a körülmény a döntő abban, hogy a művész eddig élvezett korlátlan, szuverén hitelét művészi dolgokban elvesztette. Nem volt elég, hogy az új közönség bizonyos, a művészetet kívülről igényekkel lépett fel sokkal nagyobb mértékben, mint bármikor eddigelé, — a most jelzett szórakoztató szerepre gondolok, — de a félműveltség önteltségével abba a hitbe ringatta magát, hogy mint szakértő jogosan emel igényt, jogosan próbálja akarátát, ízlését a művésszel szemben érvényesíteni. Kompetenciát követelt a művészet dolgaiban. Ennek a következménye mélységesen romboló hatású volt. A többségi elv, a tömegek kompetenciájának a kérdése az élet bármely területén is korántsem lezárt probléma, jogosságát nem egy tudományos érv és gyakorlati tapasztalat vonja kétségbe. Az pedig egészen kétségtelen, hogy a szellem legmagasabb dolgaiban, így a művészetben is, ez az elv egyáltalában nem alkalmazható, itt a nép szava egyszerűen csak a nép szava, nem az alkotó szellemé, tehát semmi kritikai joga nincs. A műveltség kiterjedésével, az úgynevezett műveltek körének a felhígulásával, műveltségük sekélyességével éppen ez az igazság homályosuk el. Művészeti dolgokban — de sok egyébben is — mindenki szakértőnek tudja magát, s úgy is lép fel. Így született meg a Közönség, az ezerszemű szörny fantómja a megfélemlített művészek világában. S új társadalmi és gazdasági helyzetükben kénytelenek is voltak respektálni szavát. Szerencsére lázadók mindig akadtak, s így a művészet fejlődése — heroikus erőfeszítéseken keresztül, melyek igen sok jobbravaló energiát emésztettek fel a művészeti alkotáson kívül fekvő területeken — mégis tovább folyhatott a maga immanens irányában. De ne folytassuk ennek a fonálnak a követését. Csupán az új művészet és a közönség közizlése közti ellentét forrásainak megvilágítására vázoltuk itt a művész és a közönség új viszonyának alakulását, a Genthon István tanulmányában feltárt okok mellé.

¹ Lásd ehhez Joó T.: A „könnyű művészet” szociológiájához. Társadalomtudomány 1930. 420. sk. ii.

A tömegizlés, tehát egy selejtes esztétikai princípium előtérbe nyomulása és a tömegműveltség ama téves meggyőződése, hogy művészeti kérdésekben illetékessége van véleményt mondani, sőt irányítást gyakorolni: ezek is hozzájárultak a nagyközönség és a fejlődő művészet viszonyának kedvezőtlen alakulásához. Genthon István arra a végeredményre jut, hogy az új művészet megtalálta az izmusok kereső bolyongása után azt a princípiumot, mely megkönnyíti a művészet és a közizlés közti szakadék áthidalását. De ez aligha lesz elegendő. A közönségnek is fel kell ismerni, hogy a művészet dolgaiban azokra kell hallgatnia, akik igazán illetékesek ezen a területen. Helyre kell állítani a szellem, a genie, az alkotó, a művész autonómiáját. A mai társadalmi rend és uralkodó elvek mellett ez csakis azon az úton lehetséges, melynek egyik kiterőjeként ismertük fel a művész és közönsége közt alakult új és ártalmas viszonyt, — tovább haladva a népművelés ideálja felé. Igazán művelt tömegek bizonyára nem fogják tévesen megítélni a művészet célját, s légióként és mindenekelőtt nem lépnek fel olyan igényekkel, melyekhez természetes joguk nincs, hanem az emberi kultúra minden területét igazi, hivatott munkásainak engedik át és a kritikai irányítás helyett az avatott útmutatásának a követésében ismerik fel az igazán művelt közönség bélyegét.

JOÓ TIBOR

A CHICAGÓI VILÁGKIÁLLÍTÁS MAGYAR ELŐKÉSZÍTÉSE
 A CHICAGÓI világkiállítás rendezőse egy amerikai magyar bizottságot kért fel arra, hogy készítse elő a magyarság részvételét az 1933-i hatalmas kiállításra. A Baróthy Árpád vezetése alatt álló bizottságot arról is értesítette, hogy nemcsak a magyar ipari, mezőgazdasági cikkek kiállítására gondoskodott helyről, hanem szerepelhet a magyarság a Century of Progress csarnokában is, ahol azt kell demonstrálni, hogy mit köszönhet a világ kulturális s tudományos fejlődése egy-egy nemzetnek, és az Old Europa csarnokában, ahol az európai népek jellegzetességeiket mutatják be.

Egy évvel ezelőtt Chicagóban jártam és a világkiállítást rendező bizottság figyelmébe ajánlottam, hogy helyes lenne, ha a Century of Progress magyar csarnokában nemcsak azt mutatnók be, hogy mit köszönhet a világ kulturális fejlődése a magyarságnak, hanem főként azt, hogy mit köszönhet az Egyesült-Államok a magyarságnak. Kifejeztem azt a véleményemet, hogy ha képekben, szobrokban, plakátokon és a szemléltetés minden más módján a kiállítást látogató óriási amerikai tömegek tudatába bevisszük, hogy mennyi magyar vér hullott az Egyesült-Államokért és hogy mennyi magyar buzgalom, tudás, eredmény segítette az Egyesült-Államok hatalmának kifejlesztését, az mindennél nagyobb hatást fog gyakorolni az ifjú történelmére büszke, hálás és szentimentális amerikai közvéleményre.

Láttam a New York Times főszerkesztője asztalán lapjának ama selyemre nyomott számát, amely a Kossuth Lajos amerikai diadalútja alatt jelent meg és amelynek vezércikkében ez a mondat olvasható: „az amerikaiaknak meg kell ismerni a magyarok történetét és a magyaroknak Amerika történetét, mert akkor ez a két nemzet úgy megszereti egymást, hogy lelki szövetségük örökkévaló lesz.“ Még megvannak a Rooseveltt elnök budapesti látogatásával megjelent magyar lapok, amelyek büszkén közölték le a nagy amerikai mondását: „egy fajta sem tett Amerikáért annyit, mint a magyar s ezért egy nemzet sem fog tenni annyit Magyarorszáért, mint az amerikai.“

Bizony nagy szolgálatot tenne a kiállítást rendező bizottság kitűnő magyar csoportja, ha szemléltető módon felidézné a köztudatban azokat a

feledésbe ment amerikai magyar vonatkozásokat, amelyeket különösen Feleky Károly és Pivány Jenő oly nagy sikerrel gyűjtöttek össze. Nem ártana, ha megtudnák az amerikaiak, hogy már az ezredik évben is járt Vörös Eriknek, Grönland első normann telepítőjének legendás csapatában egy Tyrker nevű ember, aki állítólag magyar volt. Azt sem ártana tudni, hogy már 1583-ban amerikai expedíció latin poétájaként szerepel a magyar Budai Parmenius István, hogy 1694-ben elismert teológus Philadelphában a magyar Kelp János, híres tanár Sárossy Nándor Izsák és érdemes misszionárius Kaliforniában Kenschak budai professzor.

Be kellene mutatni azokat, akik résztvettek az amerikai szabadságharcban, elsősorban természetesen Kovács ezredest, aki Washington mellett, mint a légió parancsnoka, az amerikai szabadságharc egyik legnagyobb hőse. Be kellene mutatni Gáspár János Tódort, a múlt század harmincas éveinek jeles orvostanárát, Vály Ferencet, továbbá azt is, hogy már Jackson elnök nagy ünnepekkel fogadta a nagy magyar utazókat, Bölöny Farkas Sándort, Wesselényi Farkas bárót és Balogh Pált. Ki tudja ma már azt, hogy a magyar származású Spitzer tengerészkapitány, aki 1820-ban halt meg, milyen eredményekkel gazdagította Amerika tudományos gyűjteményeit, két világméretű útjának sikereként; hogy a szepesi Ludwig Sámuel, bárha jó magyar volt, 1837-ben megalapította Amerika első németnyelvű napilapját. Fel kellene eleveníteni Haraszthy Ágoston emlékét, aki több amerikai telepet alapított és aki először vitt ki Amerikába szőlővesszőket a Hegyaljáról s annyira ő lett megalapítója Kalifornia nagyszerű szőlőkulturájának, hogy Amerikában e szőlőfajtákat azóta is „Tokay“-nak nevezik,

A múzeumokból el kellene vinni mindent a chicagói kiállításra, ami Kossuth Lajos diadalmas amerikai fogadtatásának emléke. Ki kellene állítani e diadalát nagyszerű képeit, azt a jelenetet, amikor őt a washingtoni kongresszuson fogadták, hogy beszéljen a szabadságról a képviselőknek és szenátoroknak, hiszen Rhodes tanár, az Egyesült-Államok történetének 1850—52-ik szakát „Kossuth korának“ nevezte. Bizonyára nagy feltűnést keltenének a Kossuth-dollárok, Kossuth arany-, ezüst- és bronzérmek, a Kossuth képével ellátott palackok, tányérok, zsebkendők és az a rengeteg könyv és brosúra, amelyet amerikaiak írtak Kossuthról, a magyar szabadságharcról és a magyar mozgalomról. Emerson, Lowell, Longfellow, Whittier nagyszerű sorai, amelyek Kossuthot és a magyarságot magasztalták. Emlékeztessé lehet tenni azt is, hogy ebben az időben harminckét amerikai községet neveztek el Kossuthról.

Igen nagy hatást keltene, ha megtudnák az amerikaiak, mert bizony nagyon elfelejtették már, hogy a polgárháborúban Észak oldalán két magyar altábornagy, öt magyar tábornok, tizenöt magyar ezredes, két magyar alezredes, tizenhárom magyar őrnagy, száztizenkét magyar tiszt harcolt. Hogy a polgárháború egyik legnagyobb hőse Zágonyi volt, akinek springfieldi halálrohama gyönyörű festményben ékeskedik a Fehér Házban. Meg kellene, hogy tudják az amerikaiak azt, hogy a washingtoni roham hőse, Stahel altábornagy, a legendás pearidgei ütközet hőse Asbóth Sándor altábornagy, a mill-springsi győzelem kivívója, Schoepf Albin, magyarok voltak. Hogy a 39-ik newyorki gyalogezred és a chicagói Lincoln-puskások főként magyarokból állottak. Azt sem árt tudni, hogy Amerika a magyarok érdemeit akarta elismerni akkor, amikor Asbóth tábornokot az Unió argentinai nagykövetévé, Pomutzot szentpétervári főkonzulivá, Ujházy Lászlót anconai konzullá nevezte ki. Fel kellene eleveníteni a jowai Uj-Buda emlékét, a Rombauerekét, akik közüi égjük St. Louis legnagyobb lapjának, a New Worldnak megalapítója, Löwenthal Jánosét, aki Amerika első sakkbajnoka, Reményi Edéét, aki legdédelgettebb muzsikusa, Mackét, aki az első tüzér-

ségi iskola megalapítója volt. Főként pedig Xantus Jánosét, aki a washingtoni világhírű Smithsonian Institute legtökéletesebb néprajzi, ásványtani, növénytani kollekciónak gyűjtötte össze, akiről éppen Amerikában neveztek el harminckét addig ismeretlen ásványt, negyvenegy addig ismeretlen növényt, aki a legjobb néprajzi könyvet írta az indiánokról és aki megalapította a Csendes-óceánon Amerika első meteorológiai állomását.

Bizonyára öregbítené a magyarság tiszteletét, ha megtudnák szemlélhető módon a kiállításon, hogy Asbóth Sándor csinálta New York első városrendezési tervét, hogy ő tervezte meg New York büszkeségét, a Central Parkot és hogy Fejérváry Miklós ajándékozta Davenportnak azt a világhírű parkot, amelyet ma is Fejérváry-parknak neveznek. A newyorki felülmúlhatatlan subway — földalatti vasút — ötletét a budapesti gondolata adta és azt magyar mérnökök tervezték. A magyar származású Pulitzer alapította a világ akkor legnagyobb lapját, a New York Worldot és építette New York egyik legelső felhőkarcolóját. Magyar ember — Gerster Árpád — volt New York egyik legismertebb orvosa és egyik leghatalmasabb kórházának megalapítója. Fel kellene eleveníteni a Puskás Tivadar és Fodor József emlékét is, akiknek mint Edison legtehetségesebb munkatársainak, igen sokat köszönhet Amerika technikai fejlődése, különösen Puskásnak, aki a telefonközponttal, a tickerekkel gazdagította Amerikát és aki az európai Compagnie Continentale Edison megszervezője, amelyből rajzott ki az olasz Edison-társaság, a Deutsche Edison-Gesellschaft, a későbbi világhírű Allgemeine Elektrizitäts-Gesellschaft is.

Nem folytatom. Köteteket lehetne összeírni Munkácsy és más magyar művészek amerikai sikereiről és arról, hogy műyen hatalmas érdemek illetik meg az Egyesült-Államok szépművészeti, zenei, tudományos, irodalmi fejlődésében a magyar származású művészeket, írókat, tudósokat, hogy a film mai fejlettsége főként magyar származású vállalkozóknak, rendezőknek, íróknak, színészeknek érdeme. Szembeötlő módon tudomására kellene hozni az amerikai közönségnek különösen a nagy magyar származású karmesterek, zeneszerzők és művészek érdemeit. Minthogy ezek legtöbbször még él, nem megyek bele itt nevek felsorolásába.

Végül azt is be lehetne igazolni, láthatóvá lehetne a kiállítás keretében tenni, hogy mennyi téglát hordtak az Egyesült-Államok gazdasági hatalma felépítéséhez magyar mérnökök és magyar munkások. Olyan óriási anyag állítható össze hazai s amerikai múzeumokból, gyűjteményekből, hogy egy ilyen kiállítás aránylag kevés fáradtsággal és még kevesebb pénzzel rendezhető meg.

Ne vessék el ezt a gondolatot, mert soha nem lesz még egyszer alkalom arra, hogy Amerika s az egész világ figyelmét felhívjuk a magyarság meghálálhatatlan érdemeire, bebizonyítsuk, hogy nagyon sokkal adósa a magyar vitézségnek, tudásnak, buzgalomnak az Egyesült-Államok népe!

KUN ANDOR

A BUKARESTI NEMZETKÖZI DIÁKKONGRESSZUS

KÖZVETLENÜL a világháború után 1919-ben alakult meg az éppen kannektált Strassburgban a Confédération Internationale des Étudiants (CIE), a nemzetközi diákszövetség. Ez az alakulat XIII-ik kongresszusát augusztusban tartotta Bukarestben. Pozitív eredményt a kongresszustól vámi eleve túlzott lett volna, mégis a legkülönbözőbb nemzetek jövő intellektuel osztályainak képviselői magasabb szellemi nívót adhattak volna hivatalos Összejövetelüknek. Talán éppen az volt a kongresszus egyik baja,

hogy túlságosan hivatalos jellegűvé igyekeztek tompítani. A CIE kezdettől fogva azt ambicionálta, hogy bizonyos ifjúsági népszövetségi jellegűt kapjon és így kongresszusának tárgyalásait is igyekszik sima, de éppen ezáltal sokszor semmitmondó módon tartani. Mindenesetre megállapítható, hogy a bukaresti kongresszuson szinte csak mellékmondatokban esett szó az ifjúság minden országban közös vagy akár speciális mondanivalójáról és problémáiról, és az érdeklődés homlokterébe a személyi kérdések formájába bujtatott meglehetősen meddő politizálás került. Ilyen körülmények között a kongresszus és a nemzetközi diákszövetség főcélja, az egymás megismerése által való megértés is nehezen érhető el, hiszen az egyes nemzetek kiküldöttjei alig ismerhetik meg a meddő szervezeti vitákban a többiek mentalitását és így elszigetelt csoportok keletkeznek inkább, mint közös világnézet vagy elvek által létrehozott összhang.

Kimaradt az idei kongresszuson a tervbevetett és az előző évben nyilvánvaló sikert elért tudományos szakbizottságok munkája is. A diák-szociális, sport, utazási és egyéb albizottságok munkája kevés és nem jelentős, úgyhogy az egész kongresszus érdeklődése inkább az I. Commissio politikai tárgyalásai felé fordult. A CIE kebelén belül kettős tagozódás alakult ki már a Szövetség működésének első idejében. Keletkezett egy francia-kisantant és egy úgynevezett angolszász blokk. Az első, mely a szövetséget tényleg mindig uralta, a francia és kisantant diákokon kívül a lengyeleket, belgákat, luxemburgiakat stb. foglalja magában, míg a második csoportba tartoznak mindazon államok diákjai, melyeknek közvéleménye nem ragaszkodik mereven a párizskömyéki békék változathatatlanúságához. A CIE belső életét voltaképpen e két csoport minden legkisebb alkalommal megnyilvánuló ellentéte tölti és élezi ki. Szerephez jutnak természetesen ezenkívül az egyes nemzetek közötti ellentétek is, amelyek, bármilyen tapintatos is legyen az elnökség, minden kongresszuson mégis kirobbannak, sőt nem ritkán botrányhoz is vezetnek.

Ezeknek az éles kirobbanásoknak évről évre szereplő hősei az olaszok, akik az idén a Moulin-féle eset kapcsán kerültek ismét politikai incidens középpontjába. Emlékezetes még, hogy Moulin belga egyetemi tanárt az olasz hatóságok antifasiszta tevékenység miatt letartóztatták. A belga diákszövetség ekkor a Gruppi Universitari Fascistihez fordult, mely olasz részről a CIE tagja és közbenjárását kérte a belga tanár érdekében. Az olaszok ezt a kérést annak idején elutasították s ezért a belga diákszövetség beadvánnyal fordult a kongresszushoz, kérve azt, hogy fejezze ki rosszallását az olasz diákszövetség eljárása fölött. E prepozíció eredménye nagy tumultus és botrány lett, minek következtéből az ülést felfüggesztették és a kérdést nem bocsátották szavazásra. Hasonló jelenetek játszódtak le a bolgár és román diákok között is a dobrudzsai bolgár kisebbségek ügyéből kifolyólag, és ilyen puskaporos atmoszférában került a sor a nemzetközi diákszövetség üresedésbe kerülő elnökségének betöltésére, ami végleges összecsapásnak ígérkezett a francia és angolszász bioik között.

Az első csoport egy lengyel kiküldöttet, az utóbbi csoport pedig dr. Széli János magyar delegátust, a CIE eddigi alelnökét jelölte. Amint dr. Széli jelöltségét fölvetették, a román delegáció passzivitásba vonult és kijelentette, hogy nem asszisztál egy revizionista esetleges megválasztásánál. A két első szavazás így azután eredménytelen volt, míg harmadszorra Pozsariczky lengyel delegátust választották meg elnöknek. Magyar szempontból ennek a választásnak — ezt a savanyú a szőlő utólagos bölcselkedése nélkül megállapíthatjuk — különös jelentősége nincsen. Nincsen pedig azért, mert a CIE élén a magyar elnök sem tudott volna pozitív és nemzeti munkát végezni, mivel a CIE erre alkalmatlan. Mégis bizonyos

tanulmányokat le lehet szűri ebből a bukásból, ha nem is a kétségkívül tehetős és arravaló magyar jelöltnek, de igenis nekünk, akik a magyar diákságot a kongresszuson képviseltük. Helyes lett volna talán elfogadni a meddő szavazások után az addigi elnöknek azt a közvetítő megoldását, hogy a két jelölt az elnökséget évenként felváltva viselje. Ennek elfogadását nem utolsó sorban a magyar delegáció hiúsította meg. Taktikai szempontokon túl pedig azt jelenti ez a szavazás, hogy barátaink, akiket még régebben sikerült megnyerni, ugyan kitartottak mellettünk, de a szemben álló táborból (pedig lennének ingadozó tagjai) egynek a jóindulatát sem tudtuk megszerezni talán azért, mert ezt túlságosan az egyik csoport splendid isolation-jéba visszahúzódva nem is igyekeztünk elég agilisán elérni.

A CIE egyébként (s ez is egyik oka, hogy az elnökválasztás jelentősége csekély) bomlófélben van. A torzsalkodások végül is kilépésekhez vezetnek, hiszen a kongresszusokat teljesen kitöltő politizálgatás miatt nincs egy közös gondolat vagy célkitűzés, mely a Szövetséget összetartaná. A szellemi csődre a legjellemzőbb az, hogy a kongresszus keretében rendezni óhajtott szabad vitatkozásokat (discussions libres), melyek hivatta lettek volna legalább bizonyos fokig közös nevezőre hozni azokat a véleményeket, melyeket az egyes nemzetek intellektuel ifjúsága korszerű problémákról alkotott, a teljes részvétlenség miatt megtartani sem lehetett. Így azután aki meg akarta ismerni az egyes kiküldöttek beállítottságát egyes komolyabb kérdésekhez, az ennek az óhajának csakis a magánérintkezés és semmiestre sem a kongresszus üléseinek látogatása által tehetett eleget. Ezen a téren puhatólózva is inkább az egyes államok részéről hivatalosan fémjelzett nézetekkel találkozott az ember, semmint egy kialakulóban lévő új ifjúsági mentalitással.

Ennek oka részben az, hogy minden államból csak egy diákszövetség lehet a CIE tagja, tehát az illető állam diákjainak külügyi képviselete egy többé-kevésbé hivatalos egyesület kezébe kerül, amely nem tömöríti magában az ifjúság minden árnyalatát. Másrészt a Nemzetközi Diákszövetség vezetőségében, sőt az egyes delegációkban is túlnagy szerepet játszanak azok, akik koruknál fogva már nem egészen odavalók, hiszen már régen elhagyták az egyetem padjait. Ezeknek az elemeknek (akik részint hiúságból, részint hogy utazási vágyukat jutányosan kielégíthessék, egészen a legszebb férfikor legvégső határáig diákpoltizálnak) a jelenléte is hozzájárult ahhoz, hogy a CIE által rendezett diákkongresszus az idén sem lett és nem lehetett az ifjúság zsendülő erőinek seregszemléjévé.

A minden belső bajai ellenére fejlődő Románia többségi ifjúsága mindenesetre még messze áll attól a belátástól, hogy sine ira et studio tudná szemlélni a többi államok ifjúságának törekvéseit. Felénksugárzó magyargyűlöletet azonban nem éreztünk, sőt szinte elhalmoztak bennünket magyarbarát nyilatkozataikkal, melyek mind a két állam egymásrautaltságát igyekeztek bizonyítani. Szerintük e barátság sine qua non-ja azonban a jelenlegi határok fönmmaradása. Ezt egyértelműleg vallotta a román diákság minden rétege, a diákszövetség óvatos elnöke és a szélsőjobb minisztermerénylő vezére, Beza, egyaránt. Előbbi szerint a román-magyar megértésnek nincs más akadály, mint a reakciós magyar rendszer, amelynek létérdeke, hogy a külső ellenségre való hivatkozással leplezze a maga erőszakos belső uralmát. Szóval a magyar ifjúság leckét kapott a demokráciából. A dolog érdekesebb része az, hogy annak a diákegyesületnek az elnökétől, amely mögött még ott áll a várad! diákkongresszus rombolásainak emléke. A macedoromán Beza, akit az esküdtszék Anghelescu belügyi alminiszter „hazafias indokból“ való súlyos megsebesítése után felmentett, inkább a kisebbségi kérdésben látja a magyar-román viszony megmérgezőjét. De

erre a kérdésre is egyszerű megoldást javasol ez a különben nem antipatikus ifjú balkáni. Szerinte a recept már bevált török-görög viszonylatban: ki kell cserélni a lakosságot és így egy csapásra megszüntethető volna az örökös sűrűlódás. Ezt vegye programjába a magyar ifjúság, ha erős szövetségesre akar szert tenni a szláv áradattal szemben. Mindezt mélységes meggyőződéssel és szinte meghatva ajánlatának méltányos és igazságos voltától.

Szervezési és ellátási szempontból a kongresszus kétségkívül jól sikerült. A román diákság ügyesen és nagy buzgalommal bonyolította le a rendezést, igaz, hogy a résztvevők aránylag csekély száma ezt meg is könnyítette.

GYÖNGYÖSSY ISTVÁN

KÜLPOLITIKAI SZEMLE

Az új angol kormány megalakulása, pénzügyi és politikai helyzete — A Nemzetek Szövetségének szeptemberi közgyűlése — Az osztrák-német vámúzó elintézése az Európa-Bizottságban — Apponyi személye az elnökválasztásnál — Az új jugo-szláv alkotmány

A VILÁGGAZDASÁGI krízis súlypontja az elmúlt augusztus folyamán Angliába helyeződött át. A június óta fenyegető pénzügyi válság ijesztő erővel tört ki augusztus közepe felé, amikor nyilvánvalóvá vált, hogy az ötven millió fontos francia-amerikai visszleszámitolási kölcsönt a Bank of England kénytelen volt teljesen elhasználni. A font helyzete veszedelmessé vált és segíteni rajta csak újabb nagy hitel felvételével, illetve a bizalom helyreállításával lehetett. A bizalom alapfeltétele pedig az volt, hogy Anglia elsősorban a saját portáján, azaz költségvetésében csináljon rendet. A Labour-kormány éjt-napot összevetve ülésezett, hogy a megfelelő redukciókat, azaz a folyó pénzügyi évre még kb. 70 millió font sterling megtakarítást elérjen. Erre kétféle út kínálkozott: a munkanélküli hozzájárulás leszállítása, vagy védvámok felállítása. A munkáspárt egy része, sőt a kormány egynéhány tagja, így Henderson külügyminiszter is, az utóbbi alternatíva felé hajlott, mint amely kisebb elvi áldozatot követelt volna tőlük és kevésbé terhelte volna meg a munkásosztályt, mint a „dole“ csökkentése. A kincstári kancellár azonban, egyetértésben a miniszterelnökkel, egyrészt, mert a szabadkereskedelem orthodox híve, másrészt költségvetési technikai okokból is — a munkanélküli segély leszállítása rögtöni hatású megtakarítás — az utóbbi mellett foglalt állást. Az a tény tehát, hogy a Labour-kabinet nem tudott olyan megtakarítási programban megegyezni, amelyet az egyik vagy másik ellenzéki párt elfogadhatott volna, kényszerűen a kormány lemondásához vezetett.

V. György király hirtelen londoni útja a skóciai Balmoralból jelezte azt, hogy a kormányválság küszöbön van. öfelsége, a világ legalkotmányosabb uralkodója, megjelent, hogy tekintélyével is az ország rendelkezésére álljon annak a válságnak megoldására, amelynél nagyobb és súlyosabbat Anglia I. Károly óta nem élt meg. A király felszólította MacDonaldot, alakítson nemzeti koncentrációs kormányt. Az ősz munkásvezér bebizonyította, hogy elsősorban hazafi és csak aztán szocialista. Vállalta a feladatot, hogy a liberálisokkal és a konzervatívokkal koncentrációs kormányt hozzon létre a költségvetési egyensúly helyreállítására, azaz szigorúan körülírt és meghatározott programmal. Pedig MacDonaldnak már akkor tudnia kellett, hogy ezzel elveszti a pártját. De valószínűleg már hamarabb érezte, hogy mindinkább mélyebb lesz az úr közte, a nemzeti vezérré

finomult szocialista és a párt közkatonái között. Már az új Labour-undom első évében kiderült, hogy a pártban sokkal erősebb csoportja van Header” sonnak, aki modorban éppúgy, mint felfogásban közelebb állt a „rank and file“-hez, mint a mindinkább a nagy birodalmi politikát szemmel-tartó Ramsay MacDonald. A pártot MacDonald tehát nem most vesztette el, de történelmi eseménnyé magasztosult az a tény, hogy meg tudott tőle válni és ezzel önszándékából véget vetni államférfiúi pályafutásának. Ha egyszer a nemzeti kormány elvégezte feladatát, MacDonald többet aktív, parlamentpolitikai szerepet már aligha fog vállalni. De az adott körülmények között talán még imponálóbb egynéhány munkatársának az elhatározása, mint pl. a semmiféle jövedelemmel nem bíró J. H. Thomasé, akinek le kellett mondania a szakszervezet főtítkárságáról, ahol felnőtt és amelyet megszervezett s naggyá tett. A meggyőződésért, a nemzetért való önfeláldozásnak olyan példáját adta ez az egyszerű vasúti munkás, akiből öfelsége minisztere lett, amilyenre nem igen van példa más országban és semmiesetre sincs bármely más ország szocialista pártjában. A koncentrációs kormány megalakítása tehát szakadásra vezetett a munkáspártban; a vezetők egy része Henderson volt külügyminiszterrel és Clynes volt belügyminiszterrel az ellenzékbe ment. Ezek a vezetők nyilván bölcsen tették (sőt nincs kizárva, hogy MacDonalddal egyetértésben), hogy a párt zömével maradtak, mert különben kockáztatták volna, hogy nemcsak a pártnak, hanem az egész munkásmozgalomnak vezetése átcúszott volna a Szakszervezeti Kongresszus és a független munkáspártiak, a balszárnny kezébe. A munkáspárt ugyan kitette magát annak, hogy azzal vádolják, hogy a Szakszervezeti Kongresszus engedelmes szolgálja lett, s annak parancsait teljesíti, de mégis elérte azt, hogy ennek dacára az ólén állhat a munkásmozgalomnak, súllyal bíró parlamenti párt és megtartotta a jövő fejlődés lehetőségeit: kormányképes, nagy alternatív párt marad.

A király felszólítására vonakodás és a kontinentális kormányalakulásokat megelőző alacsonyrendű alkudozások nélkül, igen méltóságteljes formák közt megalakult a nagy nemzeti kormány. A kabinetben, melyet tíz tagra redukáltak (Angliában tudvalevőleg a kormányon belül, amely az összes miniszterekből és államtitkárokból áll, van a kabinet, amely a politikát és nagy vonalakban a kormányzást intézi), a Labour párt négy, a konzervatívok négy és a liberálisok két helyet kaptak. A legfeltűnőbb vonása ennek a szűkebb kormánynak az, hogy a három katonai tárca tulajdonosa — az admirális első Lordja, a hadügyi és a légügyi államtitkár — nincsen benne, minthogy költekező tárcát képviselnek! A kormányban a liberálisok helyzete a legegyszerűbb: ők csak nyerhetnek ezen az elhelyezkedésen, hiszen így is aránylag a legkedvezőtlenebb számarányban van a kabinetben a konzervatív-párt képviselve: a munkáspárt n disszidens tagjának legnagyobb része bent van a kormányban, a hatvan főnyi liberális pártot 11 miniszter és államtitkár képviseli, míg a 260 főnyi konzervatív pártnak csak igen kevéssel több hely jutott a kormányban. Az unionisták áldozata tehát nem csekély, viszont jövőbeli kalkulusuk annál reményteljesebb. A költségvetés helyreállítása után — ma már mindinkább valószínűnek látszik — ki fogják írni a választásokat és a konzervatívok a protekcionizmus jelszavával mennek a küzdelembe. Ma tehát a nemzeti kormányon belül keresztülviszik a pénzügyi reformot, melyet kontempláltak, leszállítják a munkanélküli segélyt, amelyet a munkáskormány uralomrajutásakor felemelt és amikor ezt a Labour egy részének morális támogatásával elérték, a nemzethez appellálnak, hogy a program második részét, a védvámrendszert bevezessék, amit a Birodalom közvéleménye már hónapok óta egyetlen panaceának tekint a fennálló bajok orvoslására.

Az új kormány, melyben a Labourt MacDonald mellett Philip Snowden, a kincstári kancellár, Lord Sankey lordkancellár és Thomas, dominionügyi miniszter, a konzervatívokat Baldwin a Tanács lordelnöke, Hoare indiai államtitkár, Nevill Chamberlain egészségügyi miniszter és Cunliffe-Lister kereskedelmi miniszter, a liberálisokat pedig Samuel belügyminiszter és Reading márkai külügyminiszter képviselik, azonnal munkához látott és szinte permanens tanácskozásokban, hallatlanul rövid idő alatt: augusztus hó 26-ától a bemutatkozás napjáig, szeptember hó 8-áig tető alá hozta az új költségvetést. Snowden kettős új büdzséje a folyó évre 76'2 millió font sterling (2x00 millió pengő), a jövő pénzügyi évre (1932 április 1—1933 március 31) 171.5 millió font sterling (4800 millió pengő) megtakarítást és új terhet irányoz elő. A munkanélküli segély 10%-os leszállításával mellett a miniszterek és a bírák fizetését 10-től 20%-ig emelkedően leszállítják, a polgári hivatalnokoknál pedig csökkentik a külön drágasági járulékot. Leszállítják továbbá a hadsereg három ága tagjainak fizetését éppúgy, mint a tanítókét is, továbbá a munkásbiztosító orvosokét és a rendőrségét. A May-bizottság jelentését követi a kormány az útalap közel 8 millió fontos redukálásával. A megterhelést oldalon legsúlyosabban esik latba a jövedelmi adó 5%-os emelése, amivel a jövedelmi adó 25%-ra emelkedik Angliában! További jövedelmet vár a kormány a sör-, dohányos benzinadó felemelésétől.

A pénzügyi törvényjavaslatot ugyan a parlament még nem tárgyalta le, de az első két szavazás után, amellyel a kormánynak 59, sőt később 100 főnyi többséget biztosítottak, nyilvánvalóvá vált, hogy a rendszabályok életbeléptetése semmi nehézségbe nem ütközik és így remélhető, hogy az Egyesült Királyság sikerrel lépett a nemzeti újjáépítés útjára.

Az új kormány külpolitikai programot nem adott: feltételezhető, hogy az előbbi kormányt folytatja fővonalaiban. Legfeljebb egy ideig óvatosabban fog fellépni, hiszen a birodalom súlya végső elemzésben pénzügyi hatalmában gyökerezett s így, amíg az helyre nem áll, óvatosnak kell lennie. Ez annál inkább áll, mert, habár politikai feltételek nélkül, de mégis csak a Banque de France és a francia tőkepiac részvételével sikerült az újabb, ezúttal a brit kormánynak adott amerikai-francia kincstári váltóhitelt — egyelőre 80 millió fontot — nyélbeütni. Mindaddig, amíg ezt a két kölcsönt — sőt esetleg egy harmadikat, amely hamarosan szükségessé válhat — Anglia nem fizette vissza, külpolitikája rezervált marad és kizárólag a feltétlenül szükséges lépésekre fog szorítkozni. Ez semmiesetre sem biztató kilátás a jövő év elején összeülő Leszerelési Konferencia szempontjából.

A LESZERELÉSI KONFERENCIA és a leszerelés kérdése játszott egyáltalában — természetesen a gazdasági krízisről szóló panaszok és sovány ideák mellett — a főszerepet a Nemzetek Szövetségének szeptember 7-én összeült közgyűlésén. A beszédek sorát rendkívül szépen felépített szónoklattal és bátor szavakkal Grandi, olasz külügyminiszter nyitotta meg, hitvallást téve a Népszövetség nagy ideáljai és céljai mellett. Ha van valami, ami mindenki számára bizonyítja Mussolini és a fasiszmus politikájának józanságát, azt, hogy mennyire számolnak a realitásokkal s milyen nagyvonalú politikát követ Róma, úgy ez a beszéd az, mely nagy hatást váltott ki.

Grandi rámutatott arra, hogy a gazdasági egészség előbbrevaló a fegyverkezésnél és hogy a gazdasági elzárkózás okozata a politikai bizonytalanságnak. Mélyrehatóbb és őszinte kooperációt sürgetett az államok között és a Leszerelési Konferencia sikere érdekében a konferencia egész idejére

fegyverkezési szünetet javasolt. Habár e beszédnek és javaslatoknak gyakorlati következményeit nem látjuk is még, legkevesebb amit mondhatunk, hogy az olasz politika e megnyilatkozása új világpolitikai perspektívákat tár fel. Lord Cecil, a Brit Birodalom első delegátusa, aki nem lévén a kormány tagja és átmeneti kormány képviselőjeként különösen nehéz helyzetben volt, a legnagyobb melegséggel foglalt állást Grandi javaslata mellett. Természetesen ugyanígy nyilatkozott Curtius is a vitát bezáró beszédében, amely, ha nem is volt éles a tónusa, kétségtelenül nem járult hozzá, hogy a légkört Berlin és Párizs között megjavítsa. De talán mindegyik delegátus között legnehezebb helyzetben volt a franciák ősz varázslója, Briand. Minden szavát, minden lépését a legszorosabban ellenőrzik politikájának és személyének otthoni ellenségei. Beszédének két feltűnő pontja volt; az egyik, ami hiányzott belőle: a válasz Grandinak, a másik a szemrehányás Angliának, hogy, ha annakidején a hét évvel ezelőtt létrejött genfi protokollt, mely Franciaország biztonságát alátámasztotta, nem tagadja meg utólag a brit kormány, akkor most meglenne az a biztonságérzet, amelyben lényegesen lehetne csökkenteni a fegyverkezéseket.

Az egész vitából konkrétumként csak az emelkedik ki, hogy a Leszerelési Konferenciát feltétlenül megtartják az előre megállapított terminuskor, 1932. február 2-án.

Franciaországnak mai hatalmi helyzetében minden érdeke megvan arra, hogy, eddigi álláspontjával szemben, a konferencia megtartását sürgesse, a többiek közül pedig senki sem meri vállalni a felelősséget a halasztás kezdeményezéséért vagy eldöntéséért. Így tehát vegyes érzelmekkel és igen csekély reménysekkel fognak a világ összes államai Genfben összeülni, hogy a megoldhatatlannak látszó nagy problémák egyikével foglalkozzanak és megkíséreljék közelebb vinni a megoldáshoz.

A NÉPSZÖVETSÉGI KÖZGYŰLÉS összejövételét megelőzően az Európai Bizottság ült össze Genfben és teljesen váratlanul gyászos esemény tanújává lett. Különböző szubtilis taktikai megfontolásokból az Európai Bizottság ülését használták fel ugyanis arra, hogy véglegesen sírba helyezték a német-osztrák vámuniót, Curtius és Schober márciusban halvaszületett és májusban ünnepélyesen elbúcsúztatott csecsemőjét. Mindenki számára, aki az európai erőviszonyokat ismerte és politikai judiciummal bírt, nyilvánvaló volt, hogy ez a kezdeményezés, legalább is ma, nem életképes. Hatása csak pusztító volt: meggyengítette a bizalmat és egyik okozójává vagy legalább is meggyorsítójá vált a kitömi készülő bizalmi- és hitelválságnak. A Creditanstalt összeomlása oly helyzetbe hozta Ausztriát, hogy ellenállóképessége a minimumra csökkent. Amikor aztán az angliai krízis következtében a júniusban az Angol Bank által előlegezett 4,300.000 font kincstári váltóhitelt a Bank of Englandnak fel kellett mondania, a bécsi kormánynak nem maradt más hátra, mint hogy elfogadja Franciaország feltételeit és nyilvánosan lemondjon az unióról — Németországgal egyetértésben. Ezt annál inkább meg kellett tennie, mert a kormányok értesülést kaptak a hágai Állandó Bíróság véleményéről, amely — nyolc szóval hét ellenében — megállapította, hogy az osztrák-német vámunió ellenében van az 1922-i szanalási protokollal. Ausztriának tehát úgy kellett tennie, mintha nem az ítélet hatása alatt cselekedett volna, hanem jószántából. Hogy milyen kevés politikai előrelátással működtek ebben, annak legjobb bizonyítéka az, hogy még csak ellenértéket sem tudott kapni egyik kormány sem az unióról való lemondásért. Mert az, hogy Franciaország hozzájárul Ausztria pénzügyi szanalásához és esetleg résztvesz benne, nem ellenértéke az unióról való lemondásnak, mert a vámuniós játék: nél-

kül Ausztria előbb, gyorsabban és könnyebben jutott volna ehhez. A lemondás előfeltétele volt annak, hogy Franciaország barátságosabb legyen és bizalmat mutasson.

Az aztán persze más kérdés, hogy vajjon a hágai Bíróság tekintélye emelkedett-e az ítélet által, amellyel szemben áll hét valóban nagynevű, bírónak kisebbségi véleménye, amely homlokegyenest ellenkezőt állapít meg, mint a sajnos, tagadhatatlanul politikai befolyás alatt döntő többség. Hiszen a kisebbségi véleményt a többi közt az angol, amerikai, japán, hollandi bírák, tehát a bíróság legfüggetlenebb jogásztagejai írták alá úgy, hogy mint egy svájci publicista megjegyezte, ha a bírakat nem számolnák, hanem súlyuk szerint mérlegelnék, akkor másképp esett volna a Cour döntése. Nagy felelősség terheli azokat, akik a Cour tagjainak tavalyi választásán igyekeztek politikailag befolyásolható testületé alakítani a Népszövetségnek eddig legfüggetlenebb, legmagasabb tekintélyű intézményét! Mindenesetre kockáztatják azt, hogy ilyen körülmények között az Egyesült Államok továbbra is távol tartja magát Hágától.

A Nemzetek Szövetségének Közgyűlését nagy magyar erkölcsi siker is tette számunkra jelentőssé, amely talán inkább Apponyi Albert gróf kimagasló és világtiszteletben álló egyéniségének szólt. Hiszen Franciaország és Anglia igen kicsinyes politikai okokból előtérbe szorított jelöltjével szemben 49 állam közül 21 — nyilván a legfüggetlenebb és legegyszerűbb gondolkozású, a népszövetségi gondolattól valóban áthatott — tagállam szavazott a magyar nemzet pátriárkájára, a világ legnagyobb múltú parlamenti férfijára. A népszövetségi Assemblée elmulasztott egy alkalmat, hogy 12 évi létezés után végre egy nagy egyéniséget ültessen elnöki székébe, akinek megválasztása nem egyedül a jelölt, hanem a gyülekezet számára is megtiszteltetés lett volna. Reméljük, hogy jövőre jóvá fogja tenni a nemzetek gyülekezete ezt a mulasztását.

A MEGLEPETÉSEKNEK emez évében is elég feltűnést keltett az új jugoszláv alkotmány kihirdetése szeptember 2-án. Amint 1921 január 6-án Sándor király akaratából Jugoszlávia — akkor még S. H. S. királyság — megszűnt parlamentáris alkotmányos és demokratikus királyság lenni, hogy autokratikus diktatúrának adja át helyét, illetve abszolút királysággá alakuljon át, éppúgy változott át most a király szuverén elhatározásából — tehát visszavonhatóan — ismét alkotmányos és parlamentáris monarchiává. A jelek szerint nincs kizárva, hogy Franciaország keze benne van ebben a változásban, hiszen a francia radikálisok számára igen kényelmesen volt, hogy, mint a háború előtt, most ismét egy nem demokratikus alapon álló abszolút monarchiával legyenek szövetségben, amely még csak nem is nagyhatalom, hanem a köztársaságnak mintegy politikai protektorátusa alatt áll. Minthogy pedig gazdasági és pénzügyi okokból Franciaország barátsága fontos, Sándor királynak, aki hazájának legkülönb államférfia, nem maradt más hátra, minthogy alkotmányt oktrojáljon országára, megkísérelve azt, hogy lehetőleg kevés befolyást biztosítson az egyenlő, általános és nyílt választójog alapján választandó, két házból álló jugoszláv parlamentnek. Az állam egyes részeiben fennmaradó elégedetlenséget pedig a banátusok visszaállított autonómiájával igyekeznek leszerelni. Az új alkotmány funkcionálásáról csak a választások és a december 7-ére összehívott felső- és alsóház ülései után fogunk ítéletet mondhatni.

Genf, szeptember közepén.

OTTLIK GYÖRGY

A KISEBBSÉGI SZERZŐDÉSEK LÉTREJÖTTE

A KISEBBSÉGI jogok védelmét biztosító nemzetközi szerződések létrejöttének részletei mindeddig ismeretlenek voltak. Bár többen is megkísérelték kikutatni azokat az erőket, amelyeknek összetevőjeként a párizsi Békekonferencia kidolgozta a kisebbségi szerződéseket, az eddigi kísérletek meglehetősen hézagos eredményt adtak. Nemcsak a diplomáciai intrikákra és kulisszamögötti tárgyalásokra nem sikerült világot vetniük, hanem a Békekonferencia illetékes bizottságának tárgyalásairól is nagyon kevés részlet vált ismeretessé. A bizottság jegyzőkönyve nem kerülván a nyilvánosság elé, azok, akik a kérdést érintették, csak a sötétben tapogatózhattak.¹ E tapogatózások két — egyébként nagyértékű és forrásmunka jellegű — művön alapultak, Temperley és House ezredes mémoireszerű könyvein, de ezekben a kisebbségi szerződések bizottsági tárgyalása meglehetősen vázlatosan van ismertetve; a szerződések kidolgozásának és létrejöttének részleteit belőlük megismerni lehetetlen.² Pedig e részletek minket igen közelről kell hogy érdekeljenek. Nemcsak azért, mivel a magyar nemzettestől leszakított három és félmillió magyarnak elemi jogait foglalják nemzetközi szerződésbe (azonkívül kb. egy milliónyi, a magyarsággal egészben véve baráti és kisebbségi politikájában is gyakran szövetkezett németiség jogait garantálják, valamint a rutén autonómia kereteit tartalmazzák), hanem élénk fényt vetnek egyrészt a hatalmasok, a „szövetséges és társult főhatalmak“ (ez esetben a „törvényhozó“) akaratára, másrészt a kis szövetségesek taktikájára, amely hol kétségbeesett ellenállásban, hol nyájas fogadkozásokban, lelkes ígéretésekben nyilvánult és az esetek nagy részében az anyagi igazságot állandóan figyelmen kívül hagyta; ha rajtakapták valamelyiküket azon, hogy addigi, meglévő nemzetközi kötelezettségét nem teljesítette kisebbségeivel szemben, annál önértesebben ígérette azt, hogy a jövőben teljesíteni fogja azokat szerződés nélkül is ...

A Nemzetek Szövetsége Egységokmánya szövegének kidolgozása során jelenik meg első ízben a Békekonferencia előtt a kisebbségi véde-

¹ Jacob Robinson: Das Minoritätenproblem und seine Literatur. Berlin u. Leipzig, 1928. 131—149. II. — Balog Artúr: A kisebbségek nemzetközi védelme. Berlin, 1928. 30—37. II. — Balogh Artúr: La protection Internat. des minorités. Paris, 1930. 39—45. II. — Búza László: A kisebbségek jogi helyzete. Budapest, 1930. 20—22. II. — André N. Mandelstam: La protection internat. des minorités. Paris, 1931. 7—17. U. — Baranyai Zoltán: A kisebbségi jogok védelmének kézikönyve. Berlin, 1925. 215—220. II.

² H. W. V. Temperley: History of the Peace Conference of Paris. London, 1921. V. és VI. kötetek. — Col. House—Seymour: What really happened at Paris. Newyork, 1920. 204—231. U.

lem ügye. Wilson első párizsi tervezetének (1919 január 10) hatodik „supplementary agreement“-je így szól:

A Nemzetek Szövetsége követelni fogja, hogy az összes új államok, független és önálló állami létük elismerésének előfeltételeként kötelezzék magukat arra, hogy állami főhatalmuktól függő minden ethnikai és nemzeti kisebbségüknek azt a bánásmódot és biztonságot adják meg, amely lakosságuk ethnikai és nemzeti többségét megilleti.

Wilson második párizsi tervezete (1919 január 20) ezt a pontot szintén fölvette és benne úgy rendelkezett, hogy a N. Sz. Tanácsa követelje az összes új államoktól a kisebbségek védelmének Ígérését. Azonkívül Wilson harmadik tervezetében a 7. pótarrangement a vallásszabadságra vonatkozó rendelkezéseket tartalmazza.

Az Egységokmánynak a Békekonferencia Népszövetségi Bizottsága elé terjesztett (1919 február 3) tervezete még tartalmaz (19. cikk) a vallásszabadságra vonatkozó rendelkezéseket, amelyeket (február 8) lord Robert Cecil kibővít a Nemzetek Szövetsége intervenciók jogának fölvetelével, de ezt Wilson (február 10) kihagyatja. Majd, a második olvasás folyamán, a szerkesztőbizottság az egész cikket kihagyandónak véli (a fajok egyenlőségére vonatkozó japán javaslatot hasonlóképpen elvetik). A N. Sz. Egységokmányából tehát a vallásszabadság védelmének elvét, amire Wilson az összes, tehát nemzeti és nyelvi kisebbségek egyenlő elbánásának gondolatát lecsökkentette, de ezt, a vallások szabad gyakorlatának védelmét, a N. Sz. összes tagállamaira ki akarta terjeszteni, végleg eliminálták. A kisebbségek (mégpedig: a faji, vallási és nyelvi kisebbségek) védelmét csakis az „új“ államok kötelezettségévé tették, természetesen most már nem a N. Sz. Egységokmánya által, hanem külön szerződésekkel.¹ E szerződések kidolgozását az „új államok bizottságára bízta.

Ezt a bizottságot (Committee of new States-Commission, des nouveaux Etats) a hármás főtanács (Clémenceau, Wilson, Lloyd George) 1919 május elseji ülésében szervezte azzal a feladattal, hogy Lengyelország és a többi újonnan alakítandó állam nemzetközi kötelezettségeit tegye tanulmány tárgyává „beleértve a jogi és egyházi kötelezettségeket is“. Első ülését 1919 május 3-án tartotta, ezen a következők vettek részt: Berthelot (francia), David Hunter Miller (amerikai), Headlam-Morley (angol); titkár: Carr (angol). Utolsó ülését 1919 december 9-én tartotta. Japán delegátus a május 27-i üléstől kezdve vesz részt (Adacd), olasz tag (Castoldi) a június 21-i ülés óta.² Az is

¹David Hunter Miller: *The Drafting of the Covenant*. Newyork and London, 1928. 2 kötet. (különösen: II. kötet, 91. I.). — W. Schücking—H. Wehberg: *Die Fassung des Völkerbundes*. II. kiadás. Berlin, 1924. — J. Fouques—Duparc: *La protection des minorités*. Paris, 1922. 177—197. II. — P. Munch: *Les origines et l'oeuvre de la S. d. N.* Copenhague, 1923. 2. kötet. — *Documents relatifs à la protection des minorités par la S. d. N.* Journal Officiel, Supplém. spédal no. 73 (Génév, 1929). 44—45. II. — J. Robinson: *id. m.* 149—150. II.

²Az államok képviselői elég sűrűn változnak a Bizottságban. íme a teljes névsor (az egyes delegációkon belül hol egymást váltogatják, hol együtt jelennek meg): Egyesült-Államok: Hunter-Miller, Manley O. Hudson, Prof. Coolidge, Norris, Dulles; Franciaország: Berthelot, Kämmerer, Céligny, Laroche; Japán Adatái, Kató; Olaszország: de Martino, Castoldi, Stranieri; Brit birodalom: Headlam-Morley, Nicolson, Carr, Leeper.

följegyzésre méltó, hogy Hunter Miller a május 23-i (12.) ülés óta már nem vesz részt a bizottság munkálataiban. Leginkább Manley O. Hudson jeles nemzetközi jogász, a Columbia-Egyetem mostani kitűnősége helyettesíti. M. O. Hudson talán módszeresebben gondolkodó fő, a lehetőségeket jobban tekintetbe veszi, de, sajnos, sokkal passzívabban is viselkedik, mint Hunter Miller; alig több már most, mint „observer“, ahogy később nevezik az amerikai delegátusokat. Talán okult elődje példáján, akinek szép és termékeny gondolatai sorra buktak a Bizottságban vagy legalább is teljesen Jeszelidítve' mennek tovább.

Még azt is előre kell bocsátanom, hogy a Bizottsághoz csak egy kisebbség tudott elég közel jutni s vele kapcsolatba jönni: a különböző zsidó szervezetek képviselői. Arról is volt szó, már a 2. ülésben, hogy meghallgatják a zsidóság delegátusait, ha szükségesnek mutatkozik, hogy a Bizottság tagjai az érdekelt felekkel vitassák meg az őket érdeklő pontokat. A zsidók szervezete (Comité des Délégations juives á la Conférence de la Paix) 1919 május 10-én memorandumot intéz a Békekonferenciához, amelyben már nemcsak a zsidó, hanem a többi kisebbségekről is szó van és magában foglalja a kisebbségi szerződések tervezetét. Ez a Comité a legnagyobb éberséggel követi mindvégig a Bizottság munkálatait és igyekszik, személyes összeköttetések révén, befolyásolni és irányítólag informálni a Bizottság nem egy tagját. Egy delegátusuk, Mr. Lucien Wolf (Anglo-Jewish Association), kér a Bizottság előadói jelentéséből egy példányt, hivatkozva arra, hogy Mr. Marshall, az amerikai zsidók kiküldöttje szintén megkapta. A Bizottság erre csodálkozásának adott kifejezést afölött, hogyan jutott a bizalmas „rapport“ az amerikai zsidók képviselőjének kezébe és Wolfnak megtagadta elküldését.¹ Tény azonban, hogy a zsidóságnak és különösen a párizsi Delegációjuknak nagy érdeme van akörül, hogy a kisebbségi jogvédelem gondolatával a főtanács megbarátkozott és utasította a Bizottságot a kisebbségi szerződések kidolgozására; a zsidó kisebbségi szakértők állandó információs munkája érveket és anyagot szolgáltatott azok kezébe, akik — Bratianu, Paderewski és Pasics szívós ellenállásával szemben — bizonyos mértékű kisebbségi védelmet föltétlen szükségességnek ítélték s e meggyőződésük mellett kitarottak. E jóhiszemű kisebbségbarátok ellenállását a lengyelek és románok hadakozásaival szemben erősítették a zsidóság jogainak kijátszása (1. Románia és a berlini szerződés) körül szerzett tapasztalatok.

A BIZOTTSÁG ELSŐ ÜLÉSÉBEN — amelyet Wilson házában tartottak május 3-án — bemutatják Sir Maurice Hankey (Lloyd George titkára) levelét, amelyben közli a Békekonferencia főtítkárával, hogy a főtanács elhatározta a következőt: Lengyelország² és más új

¹ A zsidók párizsi akciójára vonatkozólag I.: Nathan Feinberg: La question des minorités á la Conférence de la Paix et Faction juive. Paris, 1930. — Robinson: id. m. 143—149. II. — Baranyai, id. m. 216—220. II. — Balogh Artúr: A kisebbségek védelme, 30—32. U. — Hegedüs Nándor: A kisebbségi szerződések vajúdása és megszületése. Magyar kisebbség (Lúgos), 1931 jan. 16. szám.

² „Az új államok bizottsága“ munkálatait David Hunter Miller „My Diary at the Conference of Paris“ c. munkája XIII. kötete alapján ismertetem az alábbiak-

államok szerződést fognak kötni nemzetközi kötelezettségeikről, beleértve faji és vallási kisebbségeik védelmét; egyúttal röviden tájékoztatja a Bizottságot arról, hogy mi a főtanács ebbeli álláspontja. Sir Maurice Hankey leveléhez mellékelve volt Wilson két „paper“-je, amelyet a főtanács főbb vonalaiban elfogadott; azonkívül magának Hunter Millernek tervezete a lengyelországi kisebbségekre vonatkozólag.¹ Wilson protokolláris formába öntött néhány, általános érvényű elvet először a vallásszabadságra vonatkozólag: „... állam kötelezi magát és elvül elismeri, hogy nem tiltja vagy akadályozza bármilyen hit, vallás vagy hiedelem szabad gyakorlatát, amely nem ütközik a közrendbe vagy közmoralba és felségjogai alatt álló semilyen személyt nem enged zaklatni életében, szabadságában, boldogulásra való törekvésében amiatt, hogy valamely hithez, valláshoz vagy hiedelemhez tartozónak vallja magát“

Ebből a wilsoni elvből született meg aztán a minden kisebbségi szerződésben meglévő következő két cikk:

.. ország minden lakosát megilleti az a jog, hogy bármely hitet, vallást vagy hitvallást, nyilvánosan vagy otthonában, szabadon gyakoroljon, amennyiben ezeknek gyakorlata a közrenddel és a jó erkölcsökkel nem ellenkezik.“ — „Vallási, hitbeli vagy felekezeti különbség a polgári és politikai jogok élvezete, így nevezetesen: nyilvános állások, hivatalok, méltóságok elnyerése vagy a különféle foglalkozások és iparok gyakorlása tekintetében egyetlen állampolgárra sem lehet hátrányos.“

Wilson második alapelve a következőképp hangzott:

„... állam kötelezi magát és elvül elismeri, hogy szuverénitása alá tartozó minden faji és nemzeti kisebbségnek ugyanazt a bánásmódot és biztonságot nyújtja, úgy jogilag, mint tényleg, amelyet népe faji és nemzeti többségének biztosít.“

Ez az igazi wilsoni módra, egész általánosságban megfogalmazott kijelentés már több gondot okozott a Bizottságnak, de a főelv végeredményben mégis bekerült a szerződésekbe, mégpedig a következőképpen:

“... ország kötelezi magát, hogy az ország minden lakosának születési, állampolgársági, nyelvi, faji vagy vallási különbség nélkül az élet és szabadság teljes védelmét biztosítja.“

E rendelkezések alig állapítanak meg új jogokat, hiszen az élet és szabadság védelmére, valamint a vallás szabad gyakorlatára vonatkozó jogok a legelembb emberi jogok közé tartoznak; a művelt államokban addig is mindenkit megillettek. Ezekkel a tulajdonképp fölösleges cikkekkel gyorsan végzett a Bizottság és áttérhetett a fogósabb problémákra.

Hunter Miller, House ezredeshez intézett levelében, azt javasolja, hogy kössenek Lengyelországgal önálló kisebbségi szerződést; azt hiszi,

ban. — E nagyértékű műnek a trianoni békeszerződésre, különösen a határookra vonatkozó anyagát először Czakó István ismertette meg a magyar közönséggel e folyóirat hasábjain: „Gyorsírói feljegyzések a trianoni béke létrejöttéről“ c. művében, 1930 márc. és ápr. számokban. — A kisebbségi bizottság munkálataira Czakó u. o. (márc., 304. 1.) röviden ráutal.

¹ Minden kisebbségi szerződés tartalmaz gazdaságpolitikai, konzuli, átmenetforgalmi s hasonló rendelkezéseket, amelyeket e Bizottság dolgozott ki; e kérdések nem tartozván cikkünk keretébe, az alábbi fejtegetések során non terjeszkedünk ki rájuk.

hogy hasonló szerződést kellene kötniök a főhatalmaknak Cseh-szlovákiával és Romániával is. Hunter Miller tervezete már magában foglalja a megkötött kisebbségi szerződések főbb pontjait (a vallás-szabadság elvén kívül, amely már a Wilson-féle „paper“ folytán elfogadtatott), úgymint: az élet és tulajdon védelmét; az állampolgársági viszonyok rendezését; bármely kisebbségi nyelvnek az üzleti forgalomban, iskolákban, sajtóban, nyilvános üléseken való szabad használatának jogát; különböztetést nem szabad tenni a lakosok között születés, faj, nemzetség, nyelv és vallás miatt; a kisebbségeknek részt kell biztosítani mindazokból az összegekből, amelyek a közvagyon terhére nevelési, vallási, közjótékonyági és társadalmi célokra kiadatnak, mégpedig a kisebbségeknek az egész lakossághoz viszonyuló arányszáma szerint (ez utóbbi pont nagyjában szintén benmaradt a kisebbségi szerződések végleges szövegében), de az,arányos’ felosztás helyett már csak ,méltányos’ részt kell biztosítani a kisebbségek javára.

De olyan gondolatokat is tartalmaz Hunter Miller tervezete, amelyeket a Bizottság sietett, már munkája kezdetén, eliminálni a szerződésekben, pedig azok—persze megfelelően végrehajtva— a kisebbségeknek politikai és kulturális életét az utódállamokban lehetővé tették volna és elejét vették volna sok igazságtalanságnak, elnyomásnak. Az egyik alapgondolat a következőkép hangzik: „(Lengyelország) elismeri a nemzeti kisebbségeket, mint önálló közjogi testületeket (distinct public corporations), amelyeknek egyenlő jogaik vannak iskoláik és vallásos, nevelési, közjótékonyági és társadalmi intézményeik megalapításához, fenntartásához és felügyeletéhez. Bármely személy bejelentheti kilépését ilyen nemzeti kisebbségből.” A ,kultúraautonómia’, amire itt az emelkedett gondolkozású Hunter Miller gondolt, nem került persze be a szerződésekbe, de hogy milyen termékeny eszme volt, mutatja az, hogy a velünk rokon észt nép már, szép sikerrel, megvalósította; a megszervezett európai nemzetkisebbségek évi genfi konferenciáin is sok és súlyos szó esett a kultúraautonómiáról. Egy egészségesebb Európában a kisebbségek kultúraautonómiája egyáltalán nem lenne utópia. Megvalósítása jóformán nagyobb érdeke a többségnek, mint a kisebbségnek: egy teljes kulturális autonómiát élvező sorskisebbség, (de csak ez és nem a határmenti kisebbség), hamarabb beletörődhet végleges kisebbségi sorsába, mint ma.

Hunter Miller másik gondolata az ,arányos’ kisebbségi képviselőlet kívánalma volt az állami és önkormányzati testületekben; a kisebbségeknek ezekben a testületekben kollektív szavazatot kíván biztosítani (cumulative voting); a választási területeken belül egységes kisebbségi alterületek kijelölését javasolja, amelyek — a választási geometria kizárásával — lehetőleg egyenlők legyenek. Persze ebből sem lett semmi, bár az amerikai delegátusok meg egyszer visszatérnek erre az eszmére.¹

¹ A május 9-i ülésben az amerikai delegáció újból javasolja, hogy Lengyelországban (és természetesen a többi államokban is) az arányos kisebbségi képviselőlet vezettessék be. A Bizottság nem fogadja ugyan el az amerikai javaslatot, de elhatározza, hogy jegyzékben fogják ajánlani Lengyelországnak, gondoskodjék választási törvényeiben oly megfelelő módokról, amelyek szerint a kisebbségek olyan részt fognak kapni az országos képviselőletben, amely számuk szerint őket megilleti.

A bizottság meg is kezdi munkáját: új tervezetet készít, amely nagyjában követi ugyan Hunter Millerét, de máris kihagyja az utóbb ismertett két kardinális pontot: a kisebbségek területi jogait (a kultúr-autonómiát) és az arányos kisebbségi képviselőket. Viszont megjelenik az ú. n. garanciális klauzula (ugyan még nem a Népszövetség javára): Lengyelország kötelezi magát arra, hogy az öt szövetséges nagyhatalom által szükségesnek tartott oly rendelkezéseket fogantasson, amelyek a lengyelországi kisebbségi közületek védelmét szolgálják. Azonkívül a bizottság elhatározta, hogy külön kisebbségi szerződések kidolgozását tartja szükségesnek; óhajtandónak tartja, hogy Románia és Görögország kisebbségi szerződéseivel is foglalkozhassék (addig t. i. csak az új államok: Lengyelország, Csehszlovákia, Jugoszlávia szerződéseinek kidolgozásával volt megbízva), mindebbe beleegyezik a főtanács. Megindul tehát a kisebbségi szerződések típusának megszerkesztése (vagyis a Lengyelországgal kötendő); a tárgyalás folyamán mindinkább szelődnek a Hunter Miller-féle gondolatok, de legalább pozitívabb formát is öntenek. Közbe-közbe valamely delegátus egy-egy érdekes, új gondolatot vet föl, pl. ezt: „Semmiféle közokiratot nem szabad érvénytelenné deklarálni amiatt, hogy más nyelven van szerkesztve, mint a lengyel nyelv“ — de ez, mint annyi más, eltűnik a bizottság süllyesztőjében.

Az elsőnek elkészült kisebbségi szerződés, a lengyel, a többieknek mintája volt; mint normára sokszor hivatkoznak reá mindkét oldalon. Paderewski lengyel miniszterelnök a békekonferencia 1919 május 31-i ülésében állást foglalt a szerződés ellen, Bratianuval együtt hevesen kifakadt azon igazságtalanság' ellen, amellyel reájuk olyan kötelezettségeket rónak, amelyeket a N. Sz.-nek nem minden tagja vállal magára. Wilson nagy beszédet mondott ekkor, amelyben kifejtette, hogy az Egyesült Államok nem fogadhatnak el olyan békeszerződéseket, amelyek nem hordják magukban az „állandó béke” biztosítékait. „Semmi sem zavarja meg oly könnyen a világ békéjét, mint a kisebbségekkel való meg nem felelő bánásmód. Ha a nagyhatalmaknak kell ténylegesen garantálni a világbékét, méltánytalanság-e, hogy meg akarnak bizonyosodni arról, hogy a szükséges és helyes garanciák tényleg megadottak-e?” Clémenceau 1919 június 24-én küldötte meg Paderewskinék, a főtanács nevében, a lengyel kisebbségi szerződés szövegét, levél kíséretében és ebben kifejti azokat az okokat, amelyek a nagyhatalmakat a kisebbségek védelmére készítették. Clémenceau levele a kisebbségi szerződések alapvető kommentárja, indokolása is fontos kijelentéseket tartalmaz céljukat, tartalmukat, egész jogrendjüket és külső alakjukat illetőleg. (Lengyelország a szerződést június 28-án írta alá.)

A LENGYEL SZERZŐDÉST alapul véve közben megkezdik a többi szerződések szövegeinek kidolgozását; így a május 20-i ülésben a csehszlovák szerződés előmunkálatait, fölolvassa Benes külügy-miniszter memorandumát. Ebben Benes előrebocsátja, hogy a csehszlovák kormány célja az országból Svájc-hoz hasonló államot teremteni és azzal végzi, hogy „extremely liberal” régime-t fognak berendezni.

amely nagyon fog hasonlítani a svájci állapotokhoz.¹ Pozitív ígéretei közül csak egyet emelek ki: „a helyi közigazgatás a lakosság többségének nyelvén fog intéztem.” Egyébként memorandumában folyton csak a németekről beszél (a német nyelv az ország második nyelve lesz; a bíróságok vegyesek lesznek stb.). Június 16-án már felküldi a Bizottság a szerződéstervezetet a főtanácshoz; a kísérőlevélben megállapítja, hogy a csehszlovákiai magyarok száma kb. 800.000 lesz; ezeknek és a németeknek helyzete hasonló lesz pl. a lengyelországi németek vagy rutének helyzetéhez, míg a csehországi németek szerepe egészen más: nekik domináló szerepük volt, „talán az egész Csehszlovákia léte attól függ, sikerül-e neki magához vonni a németeket, mint önkaratukból való állampolgárokat (willing citizens)”. Benes, a kísérőlevél szerint, a németeket a legnagyobb liberalitással fogja kezelni, ezért helyesebb, ha nem vesznek föl speciális rendelkezéseket a németekről („speciális rendelkezések” vannak pl. a lengyel szerződésben a zsidókról). A részletes tárgyalás folyamán a Bizottság külön is kimondja, hogy e szerződéseknek azon rendelkezése, amely szerint a kisebbségektől „jelentékeny arányban” lakott városokban és kerületekben a csehszlovák kormány a közoktatásügy terén megfelelő könnyítéseket fog engedélyezni avégből, hogy az állampolgárok gyermekeiket saját nyelvükön tanítsák — nincs az elemi iskolákra szorítva. Ez a pont azt jelenti, hogy Csehszlovákiában az állam kisebbségi tanítási nyelveken nemcsak elemi, hanem közép- és főiskolákat is köteles felállítani, míg pl. Romániában vagy Jugoszláviában e kötelezettség csak az elemi iskolákra van szorítva. (Sajátságos aránytalanság, amelynek ismét csak a felületesség vagy a tájékozatlanság az oka, mással ugyan mivel lehetne magyarázni azt, hogy a Bizottság jobb bánásmódban óhajtott volna részesíteni a kb. 800.000-nyi felvidéki magyarságot, mint a kb. kétmilliónyi erdélyi és fél milliónyi délvidéki magyarságot? Ez t. i. a helyzet. Igaz, hogy a felvidéki magyarság ehhez az előnyhöz úgy jutott, hogy a csehszlovákiai németiséget az iskolakérdésben külön előnyhöz akarták juttatni, olyanhoz, amilyent más kisebbség általában nem élvez.) A tárgyalás minden nagyobb nehézség nélkül folyik le; a csehszlovák kormány apróbb módosításokat kér, egy részüket meg-

¹ A Békekonferencia elé a csehszlovák delegáció részéről terjesztett hírhedt III. sz. Memorandum hasonlóképpen azt ígéri, hogy az „új csehszlovák kormányrendszer hasonló lesz a svájcihoz” (le régime serait semblable á celui de la Suisse). — Mielőtt még e memorandum a nyilvánosság elé került volna (a német „Bohemia” 1920 októberében adta közre), Benes kijelentette a csehszlovák képviselőházban, hogy a „Békekonferencia különös köszönettel fogadta a csehszlovák kormány messze-menő biztosítékait a kisebbségekkel való liberális bánásmódra vonatkozólag”. Amidőn aztán, a memorandum megjelente után, a német képviselők meginterpellálták a csehszlovák külügyminisztert afelől, hogyan is állanak a kérdéses biztosítékok, hidegen azt válaszolta, hogy a kormányt csakis a kisebbségi szerződés szövege köti. — Masaryk elnök pedig 1922-es újévi üzenetében utalt arra, hogy a nemzetiségi kérdés megoldása Csehszlovákiában a svájci példa nyomán történelemellenes lenne (v. ö. H. Hassinger: Die Tschechoslovakei. Leipzig, 1925. 327, 544., 597. II.). — Hogy a mai tényleges csehszlovákiai helyzet mennyire különbözik a kisebbségek jogai és élete szempontjából a svájci állapotoktól, azt mindenki (különösen a Magyar Szemle olvasói) jól ismeri, fölösleges lenne bővebben magyarázni. Legyen szabad utalnom Steier Lajos hatalmas munkájára is: Ungarns Vergewaltigung. Oberungarn unter tschechischer Herrschaft. Zürich—Leipzig—Wien, 1929, azonkívül Steiemek a Magyar Szemlében megjelent cikkeire.

adják, másokat elvetnek. Ez utóbbiak között érdekes a következő kis eset: a 3. cikk, mely az opciójogról szól, 3. bekezdése így hangzik:

„Azok a személyek, akik az opciójogot gyakorolták, az ezt követő 12 hónapon belül kötelesek abba az államba áttenni lakóhelyüket, amelynek állampolgárságát optáltak. Jogukban áll azonban megtartani azokat az ingatlanokat, amelyeket csehszlovák területen birtokolnak.“

E mondat után a csehszlovák delegáció, mintha előre megsejtette volna az optánsügyet, a következő szavakat kéri betoldani: „azzal a feltétellel, hogy ezek az ingatlanok ugyanolyan elbánás alá esnek, mint a csehszlovák állampolgárok tulajdonai“. A Bizottság kimondja, hogy az eredeti redakción nem változtat.

IDETARTOZIK a kárpátalji Ruthénia (az 1918-as terminológiánk szerint: Ruszka-Krajna) autonómiájának megállapítása és paragrafusokba szedése (I. a saint-germaini csehszlovák kisebbségi szerződés II. fejezetét). A rutén autonómiáról a Bizottság május 27-i ülésében van először szó, amikor jelzik, hogy a Békekonferencia (a külügyminiszterek tanácsa) elfogadta Benes tervezetét, de hozzátette, Lansing javaslatára, hogy „a rutén terület képviselőit, a kormányzót kivéve, lehetőleg a lakosság sorából kell választani“ (kb. így is került be a szerződés végleges szövegébe, mint a 12. cikk). A Békekonferencia „csehszlovák bizottságba is meghallgatta Benest, aki a következőkben fejtette ki kormánya álláspontját: „a csehszlovák kormány általános politikája, vezetőgondolata az, hogy a köztársaságban a fejlődés mindenben a federális szervezet felé haladjon, de túlkorai lenne már most kidolgozni tervezeteket a decentralizációra, mielőtt t. i. a különböző provinciákban meg nem érlelődik kifejezett nemzeti érzés és mielőtt el nem érik a kulturális és gazdasági fejlődés bizonyos fokát“.¹ Aztán a szokásos refrain következik a rutének elmaradottságáról, de a csehszlovák kormány mégis nyújt nekik „egy lehető leg-tágabb helyi autonómiát“ (a most generous local autonomy possible). A Bizottság elfogadja Benes tervét „a csehszlovák köztársaság és a rutének közötti későbbi viszony“ alapjául és átküldi az új államok bizottságához.

A Benes memorandumában foglalt dolgok általában megfelelnek a mostani szerződésnek, de van még benne több olyan „engedmény“, amely időközben elmaradt s amely erősen emlékeztet a Ruszka-Krajnát megszervező Károlyi-féle néptörvényre. Ezek például: a kormányzó a legfőbb hatóság nyelvi, iskolai és egyházi ügyekben és a belső közigazgatás ügyeiben. Egyéb ügyekben a csehszlovák köztársaság illetékes minisztere a legfelsőbb hatóság. A központi minisztériumokban rutén osztályokat kell szervezni. A rutén bíróságok a csehszlovák köztársaság igazságügyi szervezetének részei. A tisztviselőket a VII. fize-

¹ Szinte fölösleges bizonyítani azt, mennyire nem halad a csehszlovák köztársaságban a fejlődés a federális szervezet felé. Legyen szabad egyszerűen utalnom Steier Lajos monumentális munkájának (Die Vergewaltigung Ungarns. 1929) II. részére (537—870) és Steiernek a Magyar Szemlében megjelent cikkeire, különösen pedig a következőkre: „A szlovenszkói helyzetről“, 1930 szeptember 101—107. II.; „Újabb elmélet a cseh-tót államegység biztosítására“, Magyar Szemle 1929 március 243—250.

tési osztályig a kormányzó nevezi ki, azonfelül a köztársaság elnöke a kormányzó és a csehszlovák kormány javaslatára. A csehszlovák kormányban lesz egy tárcanélküli rutén miniszter. Részletek a megyék szervezetéről stb. Két nap múlva (május 29) aztán a Bizottság elfogadja a rutén autonómiára vonatkozó tervezetet, amely jóformán azonos a végleges szöveggel; érdekes azonban, hogy ebben a szövegben még mindig a rutének „országáról“ van szó (the country of the R.), míg a végleges szöveg már csak rutén „területiről (the R. territory) szól. Az is érdekes, hogy a végleges szöveg ugyan nagyjában követi Benes szövegét, de helytel-közzel összevonja, mivel a cseh javaslat helyenként túlságosan és feleslegesen részletekbe menő (a részletek nyilvánvalóan félrevezető, szemképráztaó célzattal tétettek bele: „lássátok, mi mindent adunk mi!“).

Végül az sem érdektelen, hogy a csehek, a gyönyörű fogadkozásokat hirtelen elfelejtve, augusztus 12'én (valószínűleg számítva a Bizottság tagjainak feledékenységére, hiszen a nagy ígéretek valamikor májusban hangzottak el), egyszerre csak azt indítványozzák, hogy a „helyi közigazgatás“ (1. 11. cikk) helyett „községi adminisztráció“ (communal administration) szavakat tegyenek, mivel „a helyi közigazgatás fogalmának nincs elég jogi precíziója a ma érvényben levő 'csehszlovák' törvényes rendszerben“. (Ez a kifogás annál furcsább, mivel akkor még híre-hamva sem volt az egységes 'csehszlovák' közigazgatási jogrendszernek.) A Bizottság azonban elveti ezt az utolsó kísérletet a helyi autonómia megkerülésére.¹

MÍG CSEHSZLOVÁKIÁVAL aránylag elég simán végeztek,² Románia már több gondot okozott az Új Államok Bizottságának. Ez a 12. ülésből (május 24) levelet küld Bratianunak, kérve javaslatait. „A Bizottság tudomásul vette az erdélyi kormány' (értsd: a nagy-szebeni „Consiliul Dirigent“) nyilatkozatát, amelyet, értesülései szerint, a román kormány is helyesel. E nyilatkozat szerint az erdélyi 'kormány' a magyar, 'czekler', német és más kisebbségeknek teljes autonómiát biztosít a helyi közigazgatást, nevelésügyeket és egyházi életet illetőleg, de a Bizottság munkáját nagyon elősegítené, ha hama-

¹ Itt jegyzem meg, hogy a mai Magyarországra rótt kisebbségi kötelezettségeket (Trianon, 54—59. cikkek) az augusztus 5. és 30-i ülésekben intézték el egész röviden. Megállapították, hogy a bolgár és osztrák békeszerződések megfelelő cikkeivel mutatis mutandis azonosak; mivel a magyarországi kisebbségekre vonatkozólag semminemű speciális kérdés nem merült föl, ennélfogva ugyanazt az eljárást kellett követni, mint amit Ausztriával vagy Bulgáriával szemben követtek.

² A Békekonferencia 1919 május 31-i plenáris ülése után a csehszlovák delegáció előtt nyilvánvaló volt, hogy nem kerülhetik ki a kisebbségi szerződés megkötését. Ezen az ülésen Kramár cseh miniszterelnök kifejtette ugyan, hogy Csehszlovákia „saját elhatározásából“ oly alkotmányt készít, amelyben a kisebbségek védelme biztosítva van és tiltakozik is a Békekonferencia eljárása ellen, mivel a kisebbségi védelmet belső ügynek tekinti, mégis, mint Osusky írja, „a cseh delegáció nézete az volt, hogy ha már nem juttathatta érvényre saját álláspontját, előnyösebb lesz számára a tanácskozásokon részt venni, mintsem hogy távollétében nélküle határozzanak. Míg tehát a SHS, román és lengyel delegációk elvileg visszatartották a kisebbségi védelemre vonatkozó tárgyalásokon való részvételüket, a csehszlovák és görög delegációk élénk részt vettek a Bizottság munkálataiban.“ (Wiener Morgenzeitung, 1922 február 5. 1. Baranyai: A kisebbségi jogok védelme. Berlin, 1925. 219. 1.)

roean hiteles információkat kaphatna a román kormány ebbeli álláspontjáról.“ Bratianu nem késik a válasszal: a május 27-i (13.) ülésben felolvasták válaszlevelét.

„Románia teljes egyenlőséget biztosított összes állampolgárainak minden faji vagy vallási különbség nélkül mind a vallási, mind a politikai jogok és szabadságok terén. A román kormány, Erdély, Besszarábia és Bukovina képviselőivel egyetértésben, elhatározta, hogy biztosítani fogja a kisebbségek jogait és szabadságát a közigazgatás tág decentralizációja által, azonkívül az 'idegen' (alien) lakosságnak szabad fejlődést biztosít nyelvi, nevelési és egyházi ügyekben. Románia elfogad minden olyan kötelezettséget, amit a Nemzetek Szövetsége tagállamai saját területükre vonatkozólag elfogadnak. De Románia semmi körülmények között nem tűrheti idegen államok intervencióját saját törvényei végrehajtása körül.“

Ezzel megkezdődik Bratianu küzdelme az antant-nagyhatalmakkal, amelyben — mint alább meglátjuk — csúfos vereséget fog szenvedni.

A Bizottság ugyanis nem tartja kielégítőnek a román miniszterelnök levelében foglaltakat és elhatározza, hogy a Romániát kötő klauzulát (hogy t. i. kisebbségvédelmi kötelezettségeket vállal) nyomban fölveszik az Ausztriával kötendő békeszerződésbe (fölvették aztán a Magyarországgal kötendő békeszerződésbe is).¹ Bratianu tiltakozik ellene s kifejti (május 31), hogy ha ilyen klauzulát tényleg belevesznek ebbe a békeszerződésbe, akkor nem fogja aláírni. De a Bizottságban — rá sem hederítve Bratianu fenyegetőzéseire — nyugodtan tovább folyik a román kisebbségi szerződés szövegének kidolgozása. A június 7-1 ülésben azon vitatkozik a Bizottság, legyenek-e külön rendelkezések a szerződésben a zsidókra vonatkozólag, úgy mint a lengyelországi kisebbségi szerződésben²; ugyanakkor a brit delegátus beterjeszti a székely és szász autonómiára vonatkozó szakaszt,³ körülbelül a mai, végleges szövegben. Vita nincs, a szakaszt (június 10-én) elfogadják: a Bizottság ezzel a rendelkezéssel nyugtatta meg amúgysem igen háborgó lelkiismeretét: a kb. egymilliónyi székelymagyarságot ezzel a tessék-lássék 'autonómiá'-val elintézték. A ruténeknek önkormányzat, tartománygyűlés, kormányzó jutott (legalább papíron), a székelyeknek alig több, mint semmi — igaz, hogy ez is csak papíron.

Ezen az ülésen a brit delegátus beterjeszti a preambulum első redakcióját, amelyet a Bizottság (június 10-i ülésében) el is fogad.

¹ Trianon (47. cikk): „Románia Magyarországgal szemben elismeri és megerősíti azt a kötelezettséget, hogy hozzájárult a Szövetséges és Társult Főhatalmakkal kötött szerződésbe oly rendelkezéseknek felvételéhez, amelyeket ezen Hatalmak szükségeseznek ítéltek abból a célból, hogy Romániában a népesség többségétől eltérő fajú, nyelvű és vallású lakók érdekei — védelemben részesüljenek.“ — E cikk értelméről l. br. Wlassics Gyula értékes és végleges megállapításait „A kisebbségi jogvédelem“ c. cikkében (Baranyai: A kisebbségi jogok védelmének kézikönyve, 1925.).

² A lengyel szerződés 10. és 11. cikke: *a*) a zsidó kisebbségi iskolákra vonatkozólag bizonyos hatáskörrel ruházta fel a zsidó hitközségek által alakított autonóm bizottságokat; *b*) a szombat védelmére vonatkozó rendelkezések.

³ Végleges szöveg (11. cikk): „Románia hozzájárul ahhoz, hogy az erdélyi székely és szász közületeknek (communautés des Szeckler et des Saxons) a román állam ellenőrzése mellett vallási és tanügyi kérdésekben helyi önkormányzatot engedélyezzen.“

A véglegestől¹ abban különbözik, hogy még a következő „tekintettel“-ek is benne voltak:

„Tekintettel arra, hogy a berlini szerződés a román királyság függetlenségét csak bizonyos feltételek mellett ismerte el;

tekintettel arra, hogy a Szöv. és Társult Főhatalmak most kívánatosnak tartják föltétel nélkül a Román királyság függetlenségét, mind előbbi, mind mai területét illetően ..

A Bizottság, talán az előbbi határozat enyhítésére, beveszi a preambulumba, hogy „a Szöv. és Társ. főhatalmak elismerik, hogy Románia véglegesen föl van mentve a függetlensége elismeréséhez kötött feltételtől“ (berlini szerz. 44. cikk), de a négyes tanács (június 18) ezt szükségtelennek ítéli.

BARANYAI ZOLTÁN

(Folytatjuk)

¹ Ennek szövege: „Az Északamerikai Egyesült Államok, a Brit Birodalom, Franciaország, Olaszország és Japán, mint a Szövetséges és Társult Főhatalmak, egyrésztől; és Románia másrésztől; tekintettel arra, hogy ama szerződések értelmében, amelyeket a Szövetséges és Társult Főhatalmak aláírásukkal elláttak, a Román Királyság nagy területi gyarapodáshoz jutott, illetve fog jutni; tekintettel arra, hogy Románia saját akaratából a szabadság és az igazság határozott biztosítékait óhajtja megadni, mind a régi Román Királyság minden lakójának, mind pedig az újonnan hozzácsatolt területek lakóinak, és pedig fajra, nyelvre vagy vallásra való tekintet nélkül; közös megfontolás után megállapodtak abban, hogy jelen Szerződést megkötik.“

A SZERKESZTŐSÉG KÖZLEMÉNYEI

A Szemle zárta: minden hó 10-én délben. — írógépen irt cikkeket kérünk. — Előre meg nem beszélt kéziratokat csak akkor küldünk vissza, ha bélyeggel ellátott megcímzett borítékot mellékel a szerző. — A cikkeket házilag korrigáljuk; korrektúralevonatot csak kivételes esetekben adunk. — A gépirattól eltérő korrektúrák és utólagos rövidítések költségeivel a szerző számláját vagyunk kénytelenek megterhelni. — A cikkek közlésével azok szerzői jogát a Magyar Szende megszerezte. — Szerzőtől különnyomataikat, megállapított tarifa szerinti az Athenaeum nyomda igazgatóságánál szíveskedjenek közvetlenül megrendelni, legkésőbb a szán megjelenésétől számított két héten belül.

KAPITALIZMUS, SZOCIALIZMUS ÉS VILÁGVÁLSÁG

EGY-KÉT évtizeddel ezelőtt a szocializmus általában még visszaszítító eretnkségszámba ment; — ma ellenkezőleg „reakciós”-nak számít és majdnem közmegvetéstől tarthat mindenki, aki magát határozottan anti-szocialistának meri vallani, hiszen minden „orthodox” politika ma valamikép szocialista, vagy — a divatos eufemizmussal élve — „szociális” alapon áll: a marxi szocializmus, a keresztény szocializmus, a nemzeti szocializmus vagy legalább is egy gyakorlati államszocializmus alapján. A közvéleményben mind jobban és jobban meggyökeresedni látszik az a felfogás, hogy a kapitalizmus „kiélte magát”, hogy „csődbe jutott” és hogy helyét valamiféle szocialista társadalmi rendnek kell immár elfoglalnia.

Meg kell vallani, hogy a kapitalizmus szempontjából bizonytalannal nem rózsás a helyzet és egyáltalában nincsen kizárva, hogy a kapitalizmus gazdasági rend valóban végromlás felé közeledik. Az is kétségtelen, hogy a kapitalizmusnak ebben az „összeomlásában” tetemes részük van a ma divatos különböző szocialisztikus törekvéseknek és áramlatoknak. Azt azonban, hogy a kapitalizmus szerepét egy szocialista rendszer sikerrel átvehesse, határozottan kétségbe kell vonni. A szocializmus korlátozhatja, mérsékelheti, megjavíthatja vagy tönkretelheti a kapitalizmust: pótolni azonban nem tudja, mert nem töltheti be azt a funkciót, amelyet a kapitalizmus a gazdasági életben ellát. A kapitalizmus teljes gazdasági rendszer, a szocializmus ellenben csak jogi és politikai rendszert állíthat fel; gazdasági tekintetben csakis a javak elosztására nézve nyújt szempontokat, — a javak termelésére nézve új, a kapitalista elveket sikerrel pótló eszméket nem tudott világra hozni.

Az a szempont, amely a termelést a kapitalista rendszerben szabályozza, a rentabilitás szempontja. A kapitalista vállalkozó a fennálló kereseti kilátások szerint szabályozza vállalatának tevékenységét. Olyasmint termel és abban a mennyiségben, amit és amennyit racionális számítás szerint a rendelkezésére álló piacon nyereséggel értékesíteni remél, és pedig oly nyereséggel, amely nem csupán üzemének fenntartását, hanem annak fejlesztését is lehetővé teszi. A „piac” szükségleteinek kiszámítása azonban nem csupán a már megnyilvánult kereslethez igazodik: ellenkezőleg, a kapitalizmusnak jellemző vonása az, hogy a szükséglet, a kereslet mérvét a termelés által vett irányban, a termelés mérve által diktált tempóban iparkodik befolyásolni és meghatározni. A kapitalizmus az állandóan kiterjeszkedő, növekvő termelés világa, amely ugyancsak állandóan növekvő és fej-

lódési szükségleteket feltételez s ezeket a szükségleteket a feltaláló fantázia szárnyain maga igyekszik megteremteni. A kapitalizmus a „piacnak“ termel, de a piac felvevőképességét maga igyekszik meghatározni, és pedig annak folytonos kiterjesztésével. Amennyiben „hazai“ piaca már nem elég neki, idegen piacokat keres fel, sőt a világnak összes zugait felkutatva, új piacok létesítésével is tud magán segíteni.

A kapitalizmus ennél fogva jó adag irracionális, imaginárius elemet is foglal magában s ez éppen a veszedelmes oldala. A termelésnek és fogyasztásnak egymáshoz való alkalmazkodása nem mehet végbe megrázkódtatások nélkül: a piacok felvevőképessége mégsem korlátlan s a kapitalista gazdálkodás minduntalan megújuló értékesítési válságokkal kénytelen küzdeni, amelyek során számos vállalat pusztulása egyúttal tőkerombolást von maga után, a kereseti lehetőségek megcsappanásával pedig a munkások, alkalmazottak »reit sodorja nyomorba, munkanélküliségbe.

Míndezen jól ismert nehézségek, amelyeknek kiküszöbölése céljából merül fel időnként a szocialista „tervezgazdálkodás“ eszméje, amely a termelést egyetlen központból irányítaná, pontosan felmérné a szükségletet s ehhez alkalmazná a termelés irányát és mérvét. Egy ilyen megoldásnak lehetősége azonban mindenekelőtt egy gazdaságilag teljesen zárt és önmagát minden szükséglettel ellátó rendszert tételez fel, amelyben ezenkívül az élet módja és standardjei egy bizonyos állapot szerint egyszersmindkorra meg volnának határozva és merevítve s ahol még azt is központilag kellene meghatározni, hogy egy esztendőben hány gyermeknek szabad — és kell! — születnie, nehogy a termelés és fogyasztás előre megállapított összhangja megzavartassék. Nos, ezek a rendszerek nem teljesen utópisztikusak, ilyeneket nem egyszer és nem egy helyen hozott létre a szükség. Általában a középkor ilyen szempontok szerint gazdálkodott: szegényen, nagyjából változatlan viszonyok között, kis keretekben, szegényesen. A születések számát nem határozták meg, de ennek az „irrationalitásnak“ kiegyensúlyozásáról gondoskodott a végzet epidémiák, éhínségek, háborúk útján. Csakhogy a középkor ezt a gazdasági rendet nem bölcs megfontolásból létesítette és tartotta fenn, hanem azért, mert jobbal nem tudta helyettesíteni, tehát szükségből. Ugyancsak szükségből kísérleteztünk ilyen „megoldásokkal“ a világháború alatt s az orosz „hadikommunizmus“ e tekintetben nem volt egyéb, mint a világháború folytatása. A termelés rendjének szocialisztikus alapokra való helyezése tehát korántsem haladó, hanem ellenkezőleg, retrogád gondolat, amely egy meghaladott, kezdetlegesebb és szegényesebb stádiumba való visszaeséssel fenyegeti a világot, amelyből éppen a kapitalizmus segítette azt kiemelni.

Legalább is az eddigi kísérletek és „eredmények“ azt a felfogást igazolják, amely azt állította, hogy a szocialista termelési rend megvalósítása gazdaságilag nem hoz létre örvendetes eredményeket. Lehet, hogy amit termel, igazságosabban osztja el, mint a kapitalista vüág, de nem termel annyit, hogy eleget tudna elosztani: az embereket nem egyformán boldoggá, hanem egyformán nyomorultakká teszi.

Marx demagóg lángeszének legfényesebb eszméje ezért éppen az volt, hogy a reménytelen vitának azzal fordított hátat: mit törődünk azzal: a szocialista gazdálkodás kívánatos-e vagy sem, amikor ki lehet mutatni, hogy acélos szükségszerűséggel úgyis meg kell valósulnia, ha tetszik, ha nem, hiszen a kapitalizmus fejlődése elkerülhetetlenül maga hozza létre a szocialista társadalmi rendet.

A marxi érvelés kétségkívül Achilles-sarkánál ragadta még a kapitalizmust, amikor az értékesítési válságok következményeire hivatkozott. E válságok sorra elpusztítják a kisebb kapitalistákat, s Marx szerint a tőke fokozatos „koncentrációját” idézik elő. Így a fejlődés maga hozza létre azt, ami a szocialista eszmény: a termelés fokozatos összpontosítását, ami azután annak racionalizálását is lehetővé teszi. Végül nem kell egyebet tenni, mint a tőkemágnások kezéből kivenni a termelés irányítását s azt a társadalom érdekeinek s nem a kapitalisták érdekeinek szemmel tartásával vezetni tovább.

Ezúttal nem lehet feladatunk a marxi elmélet bírálata s így csak egyetlen szempontra hívjuk fel a figyelmet. Marx voltaképp nem tett egyebet, mint egy ú. n. gondolatexperimentummal a minimumra redukálta problémáját s e minimum fölött azután elsiklott, mintha a probléma most már nem is léteznék. Holott ennek a gondolatexperimentumnak egyetlen erénye éppen az, hogy a döntő problémát a maga tisztaságában mutatja fel. Mert a kérdés nem az, hogy sok kapitalista gazdálkodik-e vagy kevés: ez csupán politikailag egyszerűsíti a problémát; kevés kapitalistát ugyanis könnyebb „kisajátítani”, mint sokat. De a kevés, sőt még az egyetlen kapitalista is kapitalisztikusan gazdálkodik: termelésének irányát és mérvét a rentabilitás, az elérhető nyereség szempontja szerint határozza meg s nem aszerint, hogy miképpen lehet az igazságos elosztást megvalósítani. Tehát az átmenet, a szocialista gazdálkodás megvalósítása, éppen olyan megoldandó probléma marad, ha a kapitalisták száma a minimumra redukálódott is, mint amikor még ezrével voltak a tőkés termelők.

Ellenkezőleg. A marxi elmélet optikai csalódásra van építve: Marx összevetei a társadalom növekvő abszolút gazdagságát az egyes kapitalisták relatíve növekvő gazdagságával s így jön arra a következtetésre, hogy a társadalom növekvő vagyona mind kevesebb tőkésnek kezében összpontosul. Más alkalommal rámutattunk arra, hogy ez lehetlenség és hogy a kapitalisták csekély száma a társadalom csekély tőkegazdagságát jelenti.¹ A kapitalisták ebben az esetben nem azért vannak kevesen, mert nagyon gazdagok, hanem azért látszanak nagyon gazdagoknak, mert kevesen vannak: mint ahogy egy kis hegy is többet mutat a síkság közepén, mint egy jóval nagyobb hegy a Himalája tövében...

A kevés kapitalistát könnyebb „kisajátítani”, mint a sokat, de ahol kevés a kapitalista, ott a tőke is kevés arra, hogy a szocialista állam fölépítését sikerrel meg lehessen kísérelni: ezért nincsen is szocialista állam Oroszországban. A szavakkal való visszaélés ne tévesszen meg senkit; a valóságban Oroszország ma az egyetlen, a

¹ V. ö. A marxizmus társadalomelmélete. (Kultúra és tudomány.) Bp. 1922.

szó szoros értelmében kapitalista állam: állam, amely a kapitalista gazdálkodás monopóliumát magának tartja fenn. Oroszország ma egy óriási kapitalista vállalat: az egyetlen ország Európában, amelynek gazdaságpolitikáját elsősorban az állam mint üzleti vállalkozás rentabilitásának szempontjai határozzák meg s amelynek módjában van a humanisztikus, az embervédelmi faktort — s ez minden szocializmusnak végső alapja és létindoka — teljesen figyelmen kívül hagyni s az embert egyszerűen úgy kezelni, mint a termelésnek azt a tényezőjét, amelynek költségein a legtöbbet lehet megtakarítani. Ami pedig a hírhedt ötéves tervet illeti, ez egy nagyarányú kapitalisztikus beruházási és racionalizálási program, amelynek kalkulációi azonban, mint általában a szovjetállam gazdasági számításai, feltételezik azt, hogy a világ kapitalisztikusan gazdálkodik s ennél fogva a tökeszegény Oroszország számíthat arra, hogy a külföldi kapitalistákkal való eredményes tranzakciók útján a maga termelési céljai számára elengedhetetlenül szükséges tőke- és áruimportot biztosíthatja magának. Az orosz „dumping“ nem politikai fegyver: Oroszország azt exportál, amit tud, hogy importját megfizethesse, s olcsón exportál, mert termelési költségei, amelyekben a munka ára minimális, alacsonyak s mert nem törődik azzal, hogy saját népességének java, a paraszt megéle-e vagy sem. Ha az orosz dumpingnek az volna a célja, hogy a kapitalista országokat tönkretegy, ez egyenlő volna az öngyilkossággal: hiszen ha a kapitalizmus összeomlik, vele omlik a szovjetháztartás, a maga ötéves tervével együtt. Ha nincs többé, akinek olcsó búzáját és fáját eladja, ha nincs, akitől hitelbe vásároljon gépeket és iparcikkeket: akkor a Szovjet új gazdaságpolitikája is összeomlik. Kapitalizmus nélkül még a bolsevizmus sem exisztálhat: ez a paradoxonként hangzó igazság egyike a jelenkor legérdesebb tanulságainak. Az orosz exportnak az utolsó hónapokban mutatkozó jelentékeny visszaesése pedig jól mutatja, hogy a kapitalizmus világválsága mennyire közeiről érinti a Szovjetet.

Oroszországban tehát nem lehet szocializmusról beszélni: ott államkapitalizmus van, mint ahogy azt már Lenin is hangsúlyozta a NÉP bevezetésekor — noha az államkapitalizmus igazi kiépítője az új diktátor, Sztálin. Ha szocializmus alatt azt a törekvést értjük, amely a szegényebb néposztályok gazdasági emelésével a társadalom jövedelmének igazságos megoszlását igyekszik megvalósítani: akkor a szocializmust nem keleten, hanem nyugaton kell keresnünk. A világ két legnagyobb szocialista állama Nagy-Britannia és a Német Birodalom.

Ez a nyugati szocializmus természetesen nem tervgazdasági rendszer, ez nem küszöböli ki a kapitalista termelést, hanem ennek érin tetlenül hagyásával a jövedelemeloszlást igyekszik szabályozni. A kapitalisták keressenek, amennyit csak tudnak, de nyereségüknek jórésztét át kell adniuk a szegényeknek, elsősorban a munkásosztálynak. Ez lényegileg a keresztény szocializmusnak Aquinói Szent Tamás által klasszikus formában kifejtett felfogása: a magántulajdon jogos, de annak gyümölcseit meg kell osztani azokkal, akiknek a tulajdonban nincs részük. Sajnos, a kapitalisták erre az erkölcsi belátásra saját jószántukból nem igen jutottak: de rászorította őket részben a mun-

kásosztály maga, szakszervezetei útján, részben az államhatalom az ő társadalmi és pénzügyi politikájával. Az egykor „éjjeli őrnek“ csúfolt liberális állam az idők folyamán, a szocialista világnézet fokozatos asszimilálásával, mind több és több kulturális és szociális feladatot vett magára s ennek növekvő költségeit leginkább a vagyonos osztályokra háruló egyenesadók egyre tetemesebb emelésével igyekezett előteremteni. Amidőn az a nemzedék, amelyhez e sorok Írója is tartozik, az egyetem padjain ült, tankönyveiben még azt tanulta, hogy a modern állam bevételeinek legnagyobb részét közvetett adókból s hasonló természetű jövedelmekből fedezik, noha ezek szociális szempontból nem kívánatosak, hiszen sokkal nagyobb mértékben sújtják a szegényebb, mint a vagyonosabb osztályokat. Nos, ha a mai szocialista állam költségvetését megvizsgáljuk, látni fogjuk, hogy ez az állapot már a múlté. Az angol szocialista kormányának ezévi április hóban benyújtott költségvetése a közterhekből eredő állami bevételeket 697 millió fontra becsülte s ebből 428 millió, azaz több mint 61% esett az egyenesadó-jellegű bevételekre. Ezzel szemben az állam népoktatásügyi és szociálpolitikai kiadásaira az eredeti költségvetés 223 millió fontot irányoz elő, de a May-féle takarékosági bizottság becslése szerint ezek a költségek az év végéig — főleg a munkanélküliség elleni biztosítás terhére eső fedezetlen túlkiadások folytán — még 80 millióval fognak szaporodni, úgyhogy az e célokra szolgáló tisztán állami kiadások teljes összege legalább is 300 milliót tesz ki.

Ily módon valóban sikerült a nagy nyugati szocialista államokban az ú. n. proletariátus életstandardját jelentékenyen emelni. Két évvel ezelőtt a szerzőnek alkalma volt az Oxford Political Economy Club egy összejövetelén részt vehetni, amelyen A. I. Carlyle, a politikai tudomány ismert történetírója, — jelenleg worcesteri kanonok — aki a múlt esztendőben a Magyar Tud. Akadémiának is vendége volt, azt a kérdést vetette fel, hogy az utolsó ötven esztendő alatt, amelyre papi pályáján visszatekinthet, történt-e számottevő javulás a munkásosztály életviszonyaiban. A kérdésre ő maga a leghatározottabb igennel válaszolt: annak a gyötrő nyomorúságnak, amelynek fiatal lelkes korában nap-nap után tehetetlen tanúja volt, ma már nyoma sincs, dacára a krónikus munkanélküliségnek. Dr. Carlyle megállapításaihoz a jelenlevő közgazdasági és statisztikai tekintélyek egyhangúan hozzájárultak, közöttük maga D. G. H. Cole, a jól ismert radikális szocialista író, a második Labour-kormány egyik közgazdasági tanácsadója is.

Ez a humanista szocializmus, amelynek sikerült a kapitalizmus szélsőségeit jogi és politikai eszközökkel tetemesen enyhítenie és a társadalmi igazságosság magas eszményét, a „legnagyobb szám legnagyobb jólétének“ követelményét jelentékenyen s minden eddigi mértéknél jobban megközelítenie, kétségkívül egyike a modern civilizáció legnagyobb vívmányainak, amelyre joggal lehet büszke. De hangsúlyozni kell: ez a szocializmus merőben politikai és nem gazdasági rendszer: hiszen nem hozott világra új társadalomgazdasági elveket, amelyekre támaszkodva most már a kapitalizmus teljes kiküszöbölésére lehetne gondolni. Ellenkezőleg: a szocializmus ma-

gas fejlettségét a nagy európai szocialista államokban a kapitalizmus magas fejlettségének, a társadalom megnövekedett tőkeerejének és e tőkeerő jelentékeny teherbíróképességének köszönheti.

Marx bizonyára jól látta, hogy a szocializmus kifejlődése a kapitalizmus kifejlődésétől függ, azonban annál súlyosabban tévedett, amikor azt hitte, hogy a két rendszer egymással az utódlás, az egymásrakövetkezés viszonyában van. Szó sincs róla, kapitalizmus és szocializmus egymással a funkcionális összefüggés viszonyában vannak, vagyis egymást kölcsönösen feltételezik. A fejlődő kapitalizmus, amely létrehozta a modern ipari proletariátust, mint jelentékeny társadalmi és politikai tényezőt, politikailag nem exisztálhat a szocializmus bizonyos korlátjai és korrektívumai nélkül; viszont a szocializmus jóléti vívmányainak a fejlett kapitalizmus, a jelentékeny és bőven profitáló tőkeerő a nélkülözhetetlen gazdasági alapja.

Mihelyt Marxnak ezt a tévedését felismertük és helyreigazítottuk, azonnal ki fogjuk tudni igazítani rendszerének mélyebbrenyúló társadalomtudományi alapvetését, az ú. n. „történelmi materializmus“ elméletét is. Eszerint a történelmi fejlődés ható alaptényezője mindig a társadalom anyagi, gazdasági, termelési-technikai viszonyai-ban keresendő: minden egyéb — a társadalomnak politikai, jogi és kulturális rendje — csupán „ideológiai reflex“, amely mindegyre alkalmazkodni kénytelen a gazdasági viszonyokhoz. Ha pedig ez az alkalmazkodás nem következik be békés, folyamatos fejlődés útján, — amennyiben a társadalom szellemi élete az új dolgokkal szemben merevebb ellenállást tanúsít — akkor az alkalmazkodásnak hirtelen átalakulás, forradalom útján kell végbemennie.

Marxnak ez az elmélete a történelem metafizikája akarna lenni, a valóságban azonban nem egyéb, mint gyakorlati politikai útmutatás: a társadalom jogi, politikai és kulturális viszonyait a gazdasági körülmények nem határozzák meg úgy, mint ok az okozatot, ellenben kívánatos, hogy amazok alkalmazkodjanak azokhoz a feltételekhez és keretekhez, amelyeket a társadalom anyagi ereje, gazdasági teljesítőképessége határoz meg.

Ha tehát a társadalom gazdasági erőinek expanzióját joggal követhette a társadalom politikai és jogi szerkezetének szocialisztikus szellemenben való átépítése, mihelyt a gazdasági fejlődésben hanyatlás áll be, számolni kell azzal, hogy a szocializmus nagyszabású reformépületéből is sokat le kell majd bontani, ha elébe akarunk vágni a társadalom teljes anyagi összeomlásának.

Íme, ez a mai helyzet. A „reakció“, az „antiszociális“ politikai irányzatok feléledése pontosan leolvasható Marx történelmi materializmusából, ha azt helyesen értelmezzük. Nem lehet tovább nyújtózni, mint ameddig a takaró ér: ez ennek az elméletnek jólismert népszerű kommentárja.

A MAI GAZDASÁGI VILÁGVÁLSÁG okait keresve, talán nem kockáztatunk nagyon heretikus nézeteket, ha úgy véljük, hogy ezeket az okokat nem annyira a kapitalizmus anarchiájában, mint inkább a világpolitika anarchiájában kell keresni. A kapitalista gazdái-

kodás eszménye kétségkívül a világgazdaság, a szabad s önmagát rugalmasan egyensúlyozó gazdasági világforgalom. Ennek az eszménynek a szempontjából a világnak kisebb-nagyobb gazdaságpolitikai egységek tömegeire való tagozódása kétségkívül „irracionalis“. Politikai rendszerünknek ezt az irracionálisát pedig megszorozták a párizsi békeszerződések nemcsak azzal, hogy tetemesen szaporították — és pedig a gazdaságföldrajzi követelményekre való tekintet nélkül — a már meglévő gazdaságpolitikai egységeket, hanem még azzal is, hogy a nemzetközi gazdasági egyensúlynak a háború okozta felbomlását megörökítették — a jelen generáció szempontjából — örökös hadisarcfizetések előírásával. Így egyes gazdasági egységek teljesen reménytelen harcban állanak a teljes és végleges eladósodás, a gazdasági rabszolgaság rémével; másoknak életét pedig megbénítja az a tény, hogy fölös áruikat legföljebb „hozomra“ képesek exportálni, azaz, hogy eladott áruikért voltaképp nekik kell fizetniük!

Lehet, hogy a világnak vagy akár Európának egyetlen gazdasági egységgé való átszervezése a kapitalizmusnak eddig soha nem álmodott fellendülésével egyúttal szilárd alapot nyújtaná nagyarányú progresszív szociális reformoknak is. Egyelőre azonban minden államnak a rendelkezésére álló eszközökkel kell problémáit megoldania. S mivel ma a válsággal küzdő európai államok mind kivétel nélkül tökehiánnyal, a rendelkezésre álló likvid tőke elégtelen teherbírásával küzdenek, nyilvánvalóan balgaság azt mondani, hogy a válságot a kapitalizmus „csődje“ okozván, most már a kapitalizmussal végleg „le kell számolni“ s át kell térni egy új, „szociális“ társadalomgazdasági rendre. Olyasvalami ez, mintha egy dűledező ház megmentése céljából arra még egy új emeletet akarnánk építeni. A mai gazdasági helyzetben bizony nem a kapitalizmusból, hanem a szocializmusból van sok, bármily kevéssé elégítse is ki a már meglévő szocializmus társadalmi igazságérzetünket. Éppen mivel a kapitalizmus válságban van, mivel számos európai országban teljes összeomlás előtt áll, feltétlenül szükséges csökkenteni — bármily fájdalmas operáció legyen is ez — a ma reá nehezedeő szociális és kulturális terheket.

Ezt az igazságot azonban, bármennyire nyilvánvalónak látszik, mégsem mindenki hajlandó elismerni. A szocialista gondolat, különböző kerülőutakon, ma éppen nagyon sok „polgári“ elemnek is beférkőzött a leikébe. A válság — így szól az argumentum — értékesítési válság, amelynek főoka a csökkent fogyasztóképességben rejlik. Nem az a hiba, hogy sokat termelünk, hanem az, hogy kevés a fogyasztás és bizonyára groteszk dolog, hogy míg egyfelől óriási készletek hevernek eladhatatlanul, másfelől százezreknek és millióknak nyomorral, sőt éhínséggel kelljen küzdeniök. A probléma kulcsa e szerint a felfogás szerint abban van, hogy növelni kell a fogyasztóképességet. Fizetéseket és béreket nem leszállítani, hanem felemelni s a keresetnélkülieket segíyezni kell, hogy ezzel nagy tömegek fogyasztóképességét vihessük a piacra.

Bizonyos, hogy Amerika ezt a megoldást meglehetősen nagy arányokban és sokáig sikerrel kísérte meg s alighanem az amerikai Unió az egyetlen ország a világon, amelynek — a világ fél arany-

kincsenek tényleges birtokában — a mai helyzetben az eddiginél valószínűleg jóval több szocializmusra volna lehetősége, sőt szüksége. Ennek magyarázata azonban abban rejlik, hogy az Egyesült Államok politikailag teljesen független és gazdaságilag messzemenően önálló egységet alkotnak. Példájakat az európai államok azért nem követhetik, mert gazdasági jólétük szempontjából tetemes importra vannak utalva s az importot csak megfelelő exporttal fizethetik meg. Ha exportjuk nem fedezi importjukat, a fölösleget aranyban kell fedezniük, vagy pedig kölcsönt kell venniük. Ez a processzus előbb-utóbb súlyos eladósodásra vezet s aki eladósodott, az vagy tönkremegy s éhenhal, vagy menthetetlenül kiszolgáltatja magát hitelezőinek. Ez pedig azt jelenti, hogy az eladósodott állam teljesen elveszti politikai függetlenségét s a hitelezők járszalagjára kerül: lásd Ausztria tanulságos kalandját a vámúnióval. Anglia esete bizonyosan nem ilyen egyszerű. Nagy-Britannia hatalmas exportállam, eredetileg kedvező fizetési mérlegek birtokosa. Ezért is tehetett kísérletet a szocialista módszerekkel: mert az exportiparnak és kereskedelemnek széles „margó” állott rendelkezésére, amelyből a munkásosztályt s egyéb fizetésből élő elemeket is lehetett részesíteni. Csakhogy az exportképesség csupán addig tart, amíg a versenyképesség: egy termelési ág, amely állandóan növekvő költségekkel kénytelen számolni, napról-napra veszít versenyképességéből a külföldön. Az eredmény végül itt is ugyanaz, mint az előbbi esetben: tekintve hogy ha az ország nem önálló, a közönség, amelynek vásárlóereje nem csökken, — ha ugyanis mesterségesen fenntartják — nemcsak azt fogyasztja, amit az ország termel, hanem egyebet is, amit csökkenő exportképesség mellett mind kevésbé lehet megfizetni. Ez pedig fokozatos eladósodást idéz elő s ennek következtében a közgazdaság pénzügyi terheinek fokozatos emelkedését, ami megint az exporterőt csökkenti és így tovább: végeredményben előáll az a megdöbbentő helyzet, hogy az angol budget, amely nem is olyan régen még 20%-a volt az angol export értékének, ma ennek 200 százaléka!

Németországban a helyzet még bonyolultabb, mert ott a munkabérek sokkal alacsonyabbak s a szociális terhek is csekélyebbek voltak, csakhogy Németországnak saját tőkéi tönkrementek az inflációs periódusban s így nélkülözhetetlen exportiparágait csakis külföldi tőkével tudta alimentálni, így, dacára virágzó exportjának, nagyrészt kölcsönvett pénzekből fizette nemcsak szociálpolitikáját, hanem reparációs terheit is. A hitelezők azonban érzékeny emberek s szeretik tudni azt, hogy kölcsönadott pénzeik gyümölcsözően vannak befektetve, mert ha nem: akkor nyilván nincsen garancia arra, hogy valamikor vissza is fizetessenek. Egy hitelező sem fogja tartósan rendületlenül nézni azt, hogy adósa túlnyomóan saját életigényei fenntartására és egyéb adósságai fedezésére használja a neki kölcsönadott pénzeket, vagyis más szóval, hogy a kölcsönvett tőkét jövedelemként használja fel. Innen ered a mai nagy hitel- és bizalmi válság, amelynek világos tanulsága az, hogy nagyszabású jóléti és kultúrpolitikát csak oly államok engedhetnek meg maguknak, amelyeknek politikai függetlenségét sehonnan sem fenyegetheti veszedelem. Mert nemzeti

öncélúságának érvényesítéséről még a leghatalmasabb államnak is le kell mondania, ha könyörtelen és céltudatos hitelezők hatalmába kerül.

Végül is minden körülményes elméleti fejtegetésnél jobban világítja meg az igazságot az a tény, hogy Franciaország, amely gazdasági és társadalmi politikájában szigorúan megmaradt „burzsoá“-nak s háztartását szocialisztikus reformokkal vajmi kevésbé terhelte meg, ma érintetlen tőkeerejével nagyobb hatalom az európai kontinensen, mint Napóleon fénykorában volt. Nagyobb hatalom, mert nemcsak hogy a kontinentális államoknak írhatja elő, mit csinálhatnak s mit nem, hanem Angliát is nagyobb sikerrel zárta ki az európai politikából, mint Napoleon az ő kontinentális zárlatával. A mai aránytalan, meggyöngült, eladósodott Anglia legalább is egyelőre nem aktív külpolitikai tényező s el lehet mondani, hogy Franciaország ezúttal nemcsak Austerlitznál, hanem Trafalgnál is megnyerte a csatát.

Az IGAZSÁG AZ, hogy a szocialista gondolat egy minden jóval bőségesen ellátott, zárt gazdasági rendszert feltételez s nem ügyel arra, hogy az egyes létező gazdasági egységek milyen távolságban vannak ettől az ideáltól. Ha igaz, hogy az egyes nemzetek anyagi javai és jövedelmei nincsenek igazságosan elosztva az egyesek között, ugyanez áll az egész világ anyagi javainak és forgó tőkéjének az egyes nemzetek közt való elosztását illetőleg. Ennélfogva a legtöbb nemzetnek jövedelmét nem is lehet igazságosan úgy elosztani, hogy az egyeseknek jutó rész — modern igényekhez képest — egyúttal elegendő is legyen. Ezen a helyzeten csak a mai gazdaságpolitikai kereteknek gyökeres átforgásával lehetne javítani.

Ebből pedig az következik, hogy az európai kontinens államai előtt ma általában csak két út állhat: lemondani a magasabb kulturális és szociális fejlődésről és szociális-kulturális építményeiket szigorúan összhangba hozni a rendelkezésre álló gazdasági alapokkal — ami szükségkép a mai életszínvonalnak gyökeres lebontását jelenti az egész vonalon —; vagy lemondani az integrális nacionalizmusról, amely a mai államterületeket önálló gazdaságpolitikai egységekként kezeli — holott ezeket a mai Európa párizsi tervezői nem gazdaságföldrajzi, hanem etnikus-hatalmi szempontok szerint állapították meg — és a világot vagy legalább is Európát újrendezni olyan gazdaságpolitikai egységekbe, amelyek a kapitalizmusnak, a termelő tőkeerőnek szabadabb érvényesülést s a jólétnek és a kultúrának — ezzel pedig az egyes nemzeteknek is — új fejlődési lehetőségeket nyújthatnak. A választás elkerülhetetlen és sürgős, mert immár tűrhetlenül belekeveredtünk abba az ellenmondásba, amelyet egy szellemes amerikai író így fejezett ki: „A huszadik század gazdasági életét tizen-nyolcadik századbeli politikai eszmékkal próbálják irányítani.“ Tehát vagy a modern gazdasági élet tempóját kell lefékeznünk s a jelenkor jóléti és kulturális vívmányairól lemondanunk, visszatérve a XVIII. század életigényeihez: vagy pedig politikai rendszerünket kell „racionálizálnunk“, engedve a kor gazdaságpolitikai követelményeinek.

OLVASÁS KÖZBEN

KÁROLYI IMRE GRÓF RÖPIRATA

AMAGYAR IRODALOM a gazdasági válságban visszatüllyedt abba az állapotba, amelyben a nyelvújítás korának apostolai találták. Alig jelenik meg új könyv és azok is, amelyek a nehézségek ellenére kikerülnek a nyomdából, igen nehezen találják meg az utat az olvasóhoz.

Ilyen körülmények között különös érdeklődésre tarthat számot az a körülmény, hogy az eredeti megnyilatkozásairól, közgazdasági szerepéről ismert Károlyi Imre grófnak a „Kapitalista világrend válságáról” szóló kis könyve, rövid két hét alatt második kiadást ért és sok ezer példányban forog. Olyanok is veszik és olvassák, akiknek érdeklődését eddig hasonló könyvek nem nyerték meg: előkelő hölgyek táskáikba gyúrik be, kávéházi és iskolaiszüneti vitatkozások tárgyává vált.

Ha ennek az okát vizsgáljuk úgy látjuk, hogy nem gördülékeny, könnyen olvasható előadási módjára vagy a könyv tartalmára vezethetjük vissza ezt a jelenséget. A megjelenés ténye az, amely minden kit megragad.

Nekünk, akik a világválság problémáit évek óta ismerjük és átgondoltuk, a könyv kevés újat mond. Közismert tényeknek összefoglalása; olyan adatok közlése, amelyek jellemzők, de amelyek mindegyikére vonatkozólag az ellenőrzést nem végezhetjük el. A könyv sikerének titka abban rejlik, hogy végre valaki — és hozzá előkelő társadalmi állású, befolyásos ember — hangot ad azoknak az ösztönös sejtéseknek, amelyeket tudatunk kizárni törekedett. Az átlagember eddig csak érezte, hogy életviszonyai napról-napra súlyosbodnak, hogy állandóknak hitt keretek bomlanak és a legtöbbünket bizonyos szorongó félelemérzés fogott el. Ennél azonban tovább nem mentünk. A jelenségekből következtetéseket nem vontunk le, az átlag újságolvasó most először kényszerül arra, hogy a rémnek szemébe nézzen, gondolkozzék és meddő bírálat helyett állást foglaljon. Eddig nálunk a válságról hangosan beszélni sem lehetett; ha valaki ösztönös sejtéseiről, szorongásairól baráti körben számolt be, kinevették vagy felforgatónak bélyegezték; ha a társadalom előtt tette ezt, esetleg súlyos következményeket vont magára. A válság tudata gátlásként hatott: Károlyi könyve a gátlás alóli felszabadítást jelenti, a lidércnyomás eltávolítását. Most már bátran beszélhet mindenki ezekről a kérdésekről és mindenki kiformalhatja meggyőződését. Minthogy pedig minden lelki betegség gyógyulásának első feltétele a diagnózis, második a felszabadítás, Károlyi minden esetre jót tett akkor, amikor a tényállást megállapító műve útján ezt a lelki felszabadulást is előmozdította.

Nálunk az utóbbi időben az jött divatba, hogy a könyvismertetések a könyv tartalmi elbeszélését foglalják főleg magukban éppen úgy, mint ahogy ezt a középiskolások teszik. Ez a jelenség nem arra vezethető vissza, hogy a könyvismertetők nem lennének képesek a könyv elemzésére, bírálatára, tételeinek összefoglalására vagy megcáfolására, hanem abban találja magyarázatát, hogy a kissé kényesebb tartalmú könyveket illetően ez a legkényelmesebb megoldás; az ismertetőnek nem kell állást foglalnia, nem kell magára haragítania a szerző barátait és ellenfeleit.

Károlyi könyvének kényes volta ellenére ettől a módszertől eltértek. Feltételezem ugyanis, hogy olvasóim ismerik Károlyi könyvét és így felesleges lenne untatnom őket a tartalom ismertetésével. Csupán általánosságban foglalkozom a könyvvel és csak annyiban, hogy egyes jó és egyes rossz oldalaira rámutassak.

Első sorban feltűnik az olvasónak az, hogy a kis könyv meglehetősen aránytalan. A szerző érdekes mondanivalóit nem ökonomikusán és nem szoros logikai sorrendben adja elő. Háromoldalas bevezetés után 20 oldalas fejezet jön, amelynek „Általános diagnózis” a címe. Ezután jön az egyes államok helyzetének diagnózisával foglalkozó 14 oldal, majd Magyarország kap külön 12 oldalt, Szovjet-országnak ellenben 18-at. A könyvet 9 oldalas prognózis zárja be. Megállapítható tehát, hogy a könyv kilenczetedé leírás és bírálat akar lenni, csupán egytizede a jövőbe vetett pillantás, a követendő út leírása.

Ez már magábanvéve is bizonyos fokig kihívja a bírálatot. Még erősebben érinti a figyelmes olvasót az, hogy a könyv dereka tulajdonképpen ugyanannak a tételnek az ismétlése; különösen az „Általános diagnózis” és az egyes államok helyzetének diagnózisa jóformán ugyanazt tartalmazza.

Mit állapít meg Károlyi általános diagnózisában? Kiemeli, hogy a bajok jórészt abban az anarchisztikus aránytalanságban gyökereznek, ami a termelés hatalmas fejlődése és a fogyasztásnak sokkal lassúbb tempója, esetleg visszafejlődése között fennáll. Rámutat Painlevé nyomán arra, hogy a termékek nem találnak fogyasztásra. Vácsolja a világháború és a békekötések káros hatásait, közben azonban felállítja — az elmondottakkal nem teljesen szoros kapcsolatban — azt a tételt, hogy a kapitalista termelési rend alapja a haszonra való termelés és mihelyt haszonra nincs remény, elakad a termelési folyamat is. Részletesen foglalkozik Németország helyzetével, felhíván a figyelmet arra, hogy a német szavazók többsége már szembehelyezkedett a kapitalista világrenddel. Annak a véleményének ad kifejezést, hogy a Németországnak adott könnyítések nem elegendők és célt tévesztettek; Franciaországnak becsületesen kellett volna kibékülnie a németekkel, mert a megerősödött polgári Németország kisebb veszedelemet jelent számára, mint a bolsevizált. Pillantást vet a tengerentúlra; megállapítja, hogy ott is baj van, kiemeli az aranykészlet egészségtelen eloszlását és rámutat az orosz árukinálat veszélyére; megállapítja, hogy az egész közgazdasági élet visszafejlődőben van. Közben azonban (24-ik oldal) azt a tanácsot adja az egyes nemzeteknek,

hogy tehetetlen kormányaikat kergessék el és helyükbe ültessenek olyanokat, akik cselekvésre hajlandók és képesek.

Amint látjuk, ez a fejezet is foglalkozik igen behatóan egyes nemzetek helyzetével. Nem tagolódik és nem különül el tehát a következő fejezettől, amely főleg az Economist nyomán az angol válság leírásával kezdődik anélkül azonban, hogy a nagy dilemmát: a szociálpolitikát és a magas életszínvonal kiegyenlíthetetlen ellentétét kellően kiemelné. Foglalkozik ezután a fejezet ismét Németországgal, hogy azután átterjen a francia viszonyok vázolására. Megállapítja, hogy a nagy tőkefelhalmozás, egészséges földbirtokmegosztás, nagy idegenforgalom relatíve legjobb helyzetbe ezt az országot hozták, ami lehetővé tette a militarizálást és a külpolitikai vezetés megtartását. Nem kerül el azonban figyelmét az, hogy már ez az ország is csúszik a lejtőn és így hibázott akkor, amikor a németekkel és velünk szemben túlfeszítette a húrt.

Több kisebb állam szemléje után az olaszokkal foglalkozik, a fasiszta-rendszert és Mussolinit igen dicséri, hibáztatja azt, hogy a rendszer személyhez kötött; azonban nem emeli ki azt, hogy nem a személyhez kötöttségben, hanem az igazgatási kiadások felfokozásában rejlik a veszedelem. Elég vigasztalannak látja a kisantant államok viszonyait; ismét rámutat az ázsiai zavarokra és szétbomlásra, de nagyon kedvezőtlenül ítéli meg az Egyesült Államok jövőjét is; szerinte a virágzást hullámon túl vannak és csak a forgalom helyreállítása segítené rajtuk, amihez első lépésnek kellene lennie a háborús adósságok tőlük kiinduló törlésének.

Amint látjuk tehát, ez a két fejezet lényegűeg ugyanazt adja: egyes mozzanatok ismétlődnek. A helyzetkép mindenütt a lehető legsötétebb. Nem tartozom az optimisták közé és ezért elég szemrehányásban is van részem. Nem tudom azonban osztani Károlyinak azt a pesszimizmusát, amely megállapításaiból kicsendül. Első sorban nem értek egyet vele az Egyesült Államokat illetőleg. Amerika abban az óriási előnyben van Európával szemben, hogy bezárhatja kapuit és a legtökéletesebb autarkiává alakulhat át. Óriási nemzeti vagyona, természeti kincsei és viszonylagosan ritka népessége a jólét magas fokán maradhat akkor is, ha minden összeköttetést megszakít a külfölddel. Ez nagy átalakulásokat tenne szükségessé, ennél keményebb diókat is feltört azonban már az amerikai szervezőképesség. Mindazok, akik az utóbbi években bejárták Amerikát, abban a meggyőződésben vagyunk, hogy az Unió nagyméretű, de átmeneti jellegű zavarban van, ami még méreteiben sem haladja meg a 90-es évek elején két évig tartó válságot.

Meg kell továbbá látnunk azt, hogy bármilyen átalakuláson ment át a német állam és bármilyen nehézségekkel küzd a német nemzet, az utolsó évtizedben nem gyengült, hanem erősödött. Nemcsak külpolitikai helyzete javult, hanem belső értékei is gyarapodtak; az a nagy előnye minden esetre megvan a németiségnek, hogy míg nagy ellenségei: a franciák mereven ragaszkodnak a közjogi kategóriákhoz, a németek már a jövő társadalmi és politikai kategóriáiban gondolkodnak.

Nem tudom ellenben még annyira sem rózsásnak látni Franciaország helyzetét, mint ahogy Károlyi teszi. Pillanatnyilag erősebb; ez az erő azonban abban a pillanatban csökken, amint az államok az aranyvalutától eltérnek és logikailag elképzelhető a francia arany teljes körülzárólása. A francia nemzet, úgy látszik, ez utolsó hősiek fellángolását, áldozatait, csupán mesterséges eszközökkel, szinte testrészpótlásokkal ellensúlyozza. A protézis azonban sohasem ér annyit, mint a kar; a miszticizmusba való menekvés — aminek ott jelét látjuk — sohasem ér fel a tudatos cselekvéssel.

összegezve tehát a két fejezetről benyomásunkat, azt mondhatjuk, hogy lényegében ismert dolgok, a kép azonban sötétben aláfestett; majdnem azt a hitet kelti, hogy a tónusok sötétsége a hatás fokozására kellett.

Nagyjából és egészében mindenki egyetért azzal, amit Károlyi Magyarországra vonatkozólag mond. Nem ért azonban egyet azzal, ahogyan mondja.

E sorok írója is azok közé tartozik, akik az elmúlt tíz év hibáit és mulasztásait évek óta nyilvánosság előtt is bírálják. Ezt megtehetette még ebben a Szemlében is, amelynek szerkesztő-bizottsági elnöke az, aki ezen a tíz éven át a bírált kormány feje volt. Ez mindennél jobban bizonyítja azt, hogy ez az évtized mégsem lehetett olyan borzasztó és az a kormányzati rendszer, amely bírálóit nem Kufsteinba küldte, hanem saját szemléjébe befogadta, mégsem lehetett olyan zsarnok és olyan egyoldalú.

Teljesen egyetértek Károlyival abban, hogy hiba volt az adófizetők túlzott megterheléséből előállott pénztári feleslegeknek és a külföldi kölcsönöknek túlnyomóan improduktív célokra elköltése. Ebből» nézetem szerint, egyébre nem lett volna szabad költeni, mint a gazdasági termelést előmozdító célokra, beruházásokra és amikor ezek révén a nemzeti jövedelem szaporodik, a többlet-jövedelem egy része lett volna kulturális és szociálpolitikai feladatok megoldására fordítható.

Ha el is ismerjük ezt, mégsem tarthatjuk helyesnek mindenféle lényegtelen tételeknek a lényegesekkel összezavarását. Ez némileg a komolyság rovására megy, mert a felesleges és mellőzhető, Károlyi által kiemelt tételek nagyrésze olyan, hogy költségvetési egyensúlyunk megbomlására alig lehetett befolyással.

Teljesen igaza van Károlyinak abban, hogy mezőgazdasági politikánk elhibázott. Tíz éven át mindenki hangoztatta, hogy át kell szerveznünk és a szemtermelés elsőbbségét meg kell szüntetnünk. Nem a felismerés hiányán fordult meg tehát a dolog, hanem a végrehajtáson, aminek azután több oka volt. Első a pénzhiány: a termelés átszervezése rengeteg tőkét vett volna igénybe, amelyek az átmeneti évek alatt nem gyümölcsöznek, sőt pótolniuk kell a megbolygatott termelési rend hozadékhiányát is; a bürokrácia nem alkalmas nagyvonalú új gondolatok megvalósítására; a kormány és közigazgatás végül bizonyos fokig függ az extenzív nagybirtoktól, amelynek tulajdonosai és hasznélvezői minden változtatást elleneznek, mert nagybirtokuk így is ad elég jövedelmet, az átszervezésre pedig tőkéjük

nincs. Károlynak tehát saját rangtársai között kell elsősorban keresnie az elmaradt mezőgazdasági átszervezés okát és ezért bizony őket kellene felelőssé tennie.

Mindnyájan tudjuk, hogy a földreform nem volt tökéletes. Sokan megmondottuk előre, hogy az új tulajdonos nem bírhatja meg a teljes kártalanítás terhét. Azok azonban, akik tíz évvel ezelőtt is ezt mondtuk, még Károlyi Imre gróf szemében is forradalmároknak látszottunk. Az is bizonyos, hogy a földreform-annuitásokat erősen csökkenteni kell majd, esetleg egészen eltörölni; magyar szokás szerint valószínűleg akkor fordulunk ehhez az eszközhöz, amikor már tízezer számra dőlnek fel azok a kisemberek, akiken ma még segíteni lehetne ezzel. A földreform hibái azonban nem feledtethetik velünk azt, hogy mégis csak ez volt az első komoly lépés a negyvennyolcas jobbágy-felszabadítás óta, hetvenesztendő mulasztásai után!

Károlyi az agrárrolló összecsukását ajánlja; ebben legtöbbit tehetnének azok a bankok, amelyeket annyira véd, melyeknek maga is egyik vezetőembere és amelyek kezében van a magyar ipar. Nem vagyok bank- és kartelelles; éppen a Károlyi adataiból állapítom meg azonban azt, hogy túlságosan sok a hitel terén is a közvetítés és közvetítói jutalék. Kevesebb pénzügyi intézet és a túlnagy fizetések csökkentése igen sokat tehetne ezen a téren.

A magyar helyzetre vonatkozó javaslatok közül sok megszívlelendő és helyes; alig hiszem azonban, hogy a vasúti első osztály eltörlésének vagy a főispáni állások összevonásának komoly pénzügyi eredménye lenne. Ez inkább a lelkeket nyugtathatja meg, helyesebben elaltathatja őket, ha ugyan arra is képes.

Károlyi az állam pénzügyeinek rendezésére, valamint a földigénylők kielégítésére becsértéken alól átvenné a holtkézi javakat az állam részére és erre alacsonykamatozású állami kötvényeket bocsátana ki. Bármily kevésbé legyünk is a nagybirtokrendszer túltengésének a hívei, mégis azt kell mondanunk, hogy a földtulajdonnál a nemzeti érdek a döntő; ha a nagybirtok többet és jobbat termel és több embernek ad kenyeret ugyanazon a területen, csak végszükség esetében nyúlunk hozzá. Viszont nem értjük, miért foglalkozik Károlyi gróf éppen a holtkézi birtokkal e szempontból, mikor bizonyos körülmények közt a nemzeti szempontból rosszul kezelt holtkézi és szabad nagybirtokok egyaránt károsak lehetnek; a szabadforgalmú nagybirtok tulajdonosa annál kevésbé bírhat igényekkel kedvezőbb elbírálásra, mert a holtkézi birtokok nagyrésze úgyis olyan, amely közcélt szolgál, legfeljebb felhasználása esik kifogás alá.

A gazdasági válsággal igazán alig van összefüggésben a választói törvénynek Károlyi által ajánlott módosítása és a koncentrációs kormány ajánlása (51. 1.). El tudom képzelni azt is, hogy a válságból hivatalnokkormány vagy diktatúra vezet ki. Nem az a fontos, hogy ki kormányoz, hanem az, hogyan és melyek a célkitűzései. Ez ismét éppen úgy oda nem való elemeknek a komoly fejtegetésekbe bevonása, mint a már idézett kormány elkergetésre való felhívása. Sokan vagyunk, akiknek nem tetszik a mai választójog, de választójoggal gazdasági válságot mégsem orvosolnánk.

Rendkívül érdekesítők a nagyközönség számára azok a fejtegetések, amelyeket Károlyi az orosz viszonyok ismertetéséhez fűz. Igaza van abban, hogy Szovjetország adottság és az összeomláshoz fűződő reményeségek mindinkább jámbor óhajokká válnak. Nem tagadhatjuk, hogy az emberek milliói a haszonszerzés mozzanata nélkül is élnek, dolgoznak, új ideálokat teremtenek maguknak és tervszerű gazdálkodásuk a sok baklövés, tévedés ellenére előnyösen különböztetik a kapitalisták termelési anarchiájától. Az is bizonyos, hogy az ellenforradalmi kísérletek összeomlásában döntő tényező volt az, hogy a kezdeti siker után mindenütt a régi rendet akarták változatlanul helyreállítani. Ezzel azonban épp olyan kevésbé magyaráztuk meg az orosz problémát, mint ha hibáit *egyenként* jellemezzük. A Károlyi által ajánlott alternatívának egyik ága sem jelent járható utat: sem a nemzetközi hadsereggel legyőzés, sem a határzár nem lehetséges és így valami másra kell várnunk.

Ezzel a mással Károlyi prognózisa adós marad.

A kapitalista világrendet szerinte csak úgy lehet megmenteni, ha az összes háborús tartozásokat, sarcokat, jóvátételeket törlik, a békeszerződéseket revideálják és azokat a legyőzöttek javára enyhítik. Ezután lehetne szó egy európai államszövetségről, amely egyelőre francia vezetés alatt nemzetközi hadsereget tartana fenn és amely Oroszországot demokratikus átalakulásra kényszerítené vagy fegyverrel győzné le. Az Európai Egyesült Államok azután érintkezésbe lépnének a Nemzetek Szövetségével, megállapítanák a tervszerű termelési rendet, ami az aranykészlet egészséges és arányos megosztását jelentené. Ha ezt a megoldást nem fogadjuk el, akkor fokozatos átmeneti program elfogadásával át kell mennünk a szocializálásra, ami talán megfelelő biztosítékok és átalakító eszközök alkalmazásával nem is lomé elviselhetetlen a polgári osztályok tagjaira sem.

Ez a terv igen szép, de utópia. Nincs remény arra, hogy a békeszerződések rövidesen megváltozzanak, a háborús terhek töröltessenek. Nemcsak a francia kormány bukását, de a francia nemzet erkölcsi és anyagi összeroppanását jelentené ez, amire önként nem vállalkozhat, csupán a sors kerekének súlya alatt. Európai államszövetség, sőt nemzetközi hadsereg francia vezetés alatt most nem jelentene egyebet, mint a francia hegemonia még erőszakosabb biztosítását és a világháborúban legyőzött államok még nagyobb szolgátságát. Még kevésbé valószínű az, — bármilyen fantáziánk legyen is a jövő lehetőségeinek megítélésében — hogy a kapitalista államok munkás-tömegei ne akadályoznák meg az Oroszország elleni fellépést.

Viszont nem olyan biztos az, hogy a válságban levő kapitalizmus átalakítására ez az egyetlen mód és e nélkül el kell fogadnunk a szocializmust. Mint teljesen vagyontalan Szellemi munkás egész jól el tudom képzelni helyemet szocialista társadalomban is és ez a hely talán jobb, kellemesebb lenne, mint a mostani. Azt is tudom, hogy az európai szellemi és anyagi élet átalakító tényezői a kommunizmus kegyetlenségét és durvaságát esetleg letompíthatják. Oroszországban a cárizmus is kegyetlen volt, míg Angliában a királyság a művelt emberhez leginkább méltó életformákat tette lehetővé. Az orosz viszo-

nyok magyarázata talán inkább lehet Oroszországban, mint a kommunizmusban. Ennek ellenére sem hiszem azt, hogy az egyéni tetterőt, kezdeményezőképeséget jelentő kapitalizmus eljátszotta volna játékait. Kinövésai vannak, visszásságai vannak, átmeneti zavarai vannak, amelyek talán évtizedekig tartanak és amelyek után más formában, más tartalomban fog hatni. Egy irányban mérsékli és átalakítja a kereszténység és a társadalmi szolidaritás, a másik irányban javítja az a technikai haladás, amely már a múltban is okozott átmeneti zavarokat — ha nem is ilyen mérvűeket —, azonban hosszú időszakra tekintve, mégis csak emelte az életszínvonalat, könnyítette a munkát.

Semmiesetre sem indokolt tehát, hogy kétségbeesett cselekedettel eldobjuk magunktól mindazt, amit az utolsó két-három évszázad termelt és felszámolván a kapitalista bankot, néhány százalékos részesedést vállaljunk — esetleg egyéni vagy osztályérdekből — az új kommunista szövetkezetben.

Egyéni nézetem az, hogy utópiák és meddő kísérletezések helyett az emberiségnek mégis csak azokhoz az eszközökhöz kellene nyúlnia, amelyek már a múltban is beváltak. Nem becülöm túl a történelmi analógiák értékét és magam is évek óta úgy hiszem, hogy új történelmi korszak kezdődött 1914-ben, amelynek első zavaros kezdetén még nem vagyunk túl. Nem hiszem azonban, hogy csak forradalmi kitérések és teljes ártértékelések vezethetnek a célhoz.

Európa kibővült a többi világrésszel: a világrések és nemzetek új egyensúlyi helyzetét ismét csak a vér és a vas útja teremti meg, vagy — különösen kedvező esetben — a belátás, a közös érdekeknek a különleges érdekekkel és az egyes hatalmi csoportoknak egymással egyensúlyba hozatala. Ennek a körvonalai már látszanak is. Messze van, talán el sem érhető a különleges elemeknek háttérbeszorítása, az általános megoldás és semmiesetre sem fogadhatunk el olyan lehetőséget, amely a mai hibákat állandósítaná. A békeszerződések megváltoztatásához és a jóvátételi terhek csökkentéséhez azonban — ami Károlyi szerint legtöbbet jelent — igazán nem kell a kapitalizmussal való szakítás, mert ez bármely társadalmi és gazdasági rendszerben végbemehet. Ugyancsak nincs összefüggésben a kapitalizmussal a legtöbb exotikus ország szorult helyzete.

Válságos helyzetben optimizmusra van szükség. Nem naiv bizalomra, de annak az erőnek tudatára, amely most is megvan az emberiségben, sőt még ebben a csonka országban is. Nagy átlagban mégis több jó ember van, mint rossz; az előbb érintett tényezők hatása alatt aránylag könnyen megvalósítható a termelés és fogyasztás olyan helyreállítása, amely megfelel a XIX-ik század legjobb éveinek, amelyeknek szenvedéseit és hibáit nem titkoljuk, de amelyekről meg kell állapítanunk, hogy hosszú századok óta mégis azok közelítették meg legjobban az általános jót. Nem hiszem, hogy a haszon mozzanata az emberek többségének vágyaiból belátható időn belül kiküszöbölhető lenne. Ennek megállapítására annál inkább jogosultnak érzem magamat, mert sok barátomhoz hasonlóan sohasem törekedtem anyagi vagy eszmei haszonra. Aki a haszon hatóerejét most

tagadja, könnyen azt a gyanút kelti, hogy az elvileg a haszon kiküszöbölésével járó gazdasági rendtől egyénileg nagyobb hasznot remél vagy a mostani gazdasági rend: az számára többé nem jelent hasznot. Egyelőre tehát nem a haszon kiküszöböléséről, hanem az egyéni és közös érdekek kiegyenlítéséről lehet szó és a haszon mellett érvényesítenünk kell a társadalom szellemi és anyagi színe-javánál adott esetekben a haszonról való egyéni lemondás gondolatát.

A válságos helyzetből kimeneküléshez szükséges optimizmust illetően Károlyi könyve —attól tartok— többet ártott, mint használt. Akkor, amikor szemlájében semmi vigasztalót sem lát, a szovjet-rendszerrel adott ismertetésében pedig annak hatóerejét, eredményeit kínos tárgyilagossággal ismerteti, a politikailag és gazdaságilag nem iskolázott olvasók többségét abba a következtetésbe dönti, hogy a kommunizmus az egyetlen megoldás. Nem szeretem a polgári társadalom elnevezést használni, mert ezzel nézetem szerint saját kategóriánkat a marxista ideológiába állítjuk be: a mi nézetünk szerint az állam és nemzet nem polgári, hanem egyetemes alakulatok. Elfogadva azonban ezt a közkeletű elnevezést, azt kell mondanom, hogy ez a könyv valószínűleg csökkenti az úgynevezett polgári társadalom ellenállóképességét, erejét, pedig azt erősíteni akarja. Nem lenne tehát felesleges feladat a magyar közönség előtt a válság kérdését más oldalról is megvilágítani és a Károlyi által oly meggyőzően csoportosított, általam sem tagadott adatokból kimutatni azt, hogy nem állunk még katasztrófa előtt és nincs még okunk a teljes kétségbeesésre.

WEIS ISTVÁN

NYELVTUDOMÁNY ES NYELVTANÍTÁS

A PESTI NAPLÓ 1866. évi október 16-i számában B. J. azzal az indítvánnyal állt elő, hogy „a protestáns iskolákban rendes tanári székek állíttassanak fel a francia és angol nyelv taníttatása végett s legyen e két nyelv a tanulókra nézve kötelező tárgy“. Erre ugyancsak a Pesti Napló október 20-i számában egy névtelen cikk-író tiltakozik a latin órák redukálása ellen, „mert e nyelv gimnasiun, tehát tudós intézetbe járó ifjainkra nézve ha egyéb okból nem, de múltunknál fogva legalább oly fontos, mint az angol vagy francia“.

Azóta a helyzet alaposan megváltozott! Az 1891. törvény behozta a szomorú emlékű görögpótlót, s így a görög nyelv tanítását, amely 1860 óta úgys a négy felsőbb osztályba szorult, gyakorlatilag voltaképpen megszüntette, anélkül, hogy helyébe egyenlő pedagógiai értékű tárgyat állított volna. Az 1924. törvény új iskolatípust állított fel, a reálgimnáziumot, amelyben a görög nyelv helyébe egy második modern nyelv, a francia, angol vagy olasz lép. Az 1927-es törvény a latin és a német sorrendjét megcseréli: a német tanítása az első osztályban, a latiné a harmadikban s a második modern nyelv az ötödikben kezdődik. Végre a legújabb törvénytervezet (amely, ha jól tudom, a leányliceumokban már életbe is lépett) a latin és a második modern nyelv sorrendjét cseréli fel, úgyhogy a latin az ötödik osztályban, a francia (olasz, angol) a harmadikban kezdődik. Tehát rövid hat év leforgása alatt a latin nyelv az első helyről a harmadikra, az első osztályból az ötödikbe szorult.

Ismeretes dolog, hogy e gyökeres s talán túlgyors ütemű tanterv-reformokkal kapcsolatban szenvedélyes vita indult meg a parlamentben, a napilapokban s a pedagógiai folyóiratokban is az egyre jobban háttérbe szoruló latin stúdiumok pedagógiai, didaktikai s kultúrtörténeti értékéről s a sikeres nyelvtanítás problémájáról. Talán nem lesz felesleges, ha ezt a kérdéskomplexumot egyszer nem a pedagógia s a kultúrhistoria, hanem pusztán a nyelvtudomány szempontjából vesszük vizsgálat alá, abban a reményben, hogy e tudományos megállapításokból a gyakorlati oktatás is hasznot húzhat.

Az első kérdés, amely körül a vita folyt, az úgynevezett vezérnyelvtan kérdése volt: melyik nyelv nyelvtana legyen az, amelyből a kezdő tanuló a nyelvtani alapfogalmakat elsajátítja. A többség a latin nyelvtan mellett foglalt állást, de akadtak olyanok is, akik a magyar nyelvtant akarták megtenni az egész nyelvtanítás gerincévé.

Úgy látom, hogy egy fontos mozzanatot mindkét felfogás hívei figyelmen kívül hagytak, vagy legalább nem hangsúlyozták eléggé:

azt a kétségbevonhatatlan tény, hogy a magyar nyelv a finnugor nyelvcsaládba tartozik, míg a többi nyelvek, amelyeket középiskoláinkban tanítanak, a görög, latin, német, francia, angol és olasz, indogermán nyelvek. Ezen a tényen, sajnos, nem lehet változtatni; a magyar, a finn vagy észti iskola nehezebb helyzetben van, mint a német, francia vagy olasz iskola: a tanulónak a finnugor nyelvtani rendszeren kívül az anyanyelvétől annyira eltérő indogermán grammatikai rendszert is el kell sajátítania.

Amilyen képtelenség volna a magyar nyelvtan kategóriáit alkalmazni indogermán nyelvre, éppen olyan elhibázott volna a magyar nyelvtant a latin jármába hajtani. Éppen ellenkezőleg, arra kell törekedni, hogy mindkét grammatikai rendszer, a finnugor és az indogermán, a maga tisztaságában, egymás mellett, egymással szembeállítva éljen a tanuló tudatában.

Simonyi Zsigmondé és Szinnyei Józsefé az érdem, hogy a finnugor és magyar nyelvtudomány eredményeit a leíró iskolai nyelvtan számára értékesítették, s újabb nyelvtanaink, amelyek javarészből Simonyi és Szinnyei nyomdokában járnak, nem érdemlik meg azt a gyakran hangzott szemrehányást, hogy idegen nyelvtani kategóriák erőszakolásával a tanuló jó magyar nyelvérzékét megrontják.

Persze nem állítom, hogy e téren semmi tennivalónk nincs, s hogy leíró nyelvtanainkban az indogermán nyelvszemléletnek semmi maradványa nincs. Hogy egy konkrét példát említsek, ilyen az állítványkiegészítő fogalma. A görögben, a latinban a mondat állítványa mindig ige. Ezzel szemben a finnugor nyelvek többségében s a magyarban is a verbális mondat mellett (a víz forr) a nominális mondat, a mondat ősi formája is nagy szerepet játszik (a víz folyadék, a víz meleg). A magyarul beszélő számára a névszó predikatív szerepe közvetlen élmény, lélektani valóság, s az efféle többállítványú mondatban: Hallgat, komor, fázik dalom, a két igeáUitvány s a közük ékelt melléknév predikatív értéke között nincsen fokozati különbség. A víz meleg az ősi finnugor mondatfajta, a „m e l e g” nem kiegészítő, hanem valóságos állítvány, s a latin mintára feltett A víz meleg van mondatalak üres fikció. Éppen így A víz meleg volt verbo-nominális mondat logikai és történeti előzménye A víz meleg, nem pedig A víz v o l t-féle mondatalak s legfellebb a volt igét tekinthetnek kiegészítőnek, amely utólag járult a névszói állítványhoz az időbeli vonatkozás megjelölésére.

A másik módszertani követelmény, amelyet a leíró iskolai nyelvtannal szemben joggal támaszthatunk, a történeti vagy áltörténeti elemek kiküszöbölése s a synchronikus szempont következetes alkalmazása. A leíró nyelvtan írójának első és legfontosabb feladata, hogy a synchronia tényeit szigorúan különválassa a diachronia tényeitől, hogy a synchronia törvényeit szabatosan megfogalmazza s következetes terminológiát alkalmazzon. A leíró nyelvtan csak a beszélő álláspontjára helyezkedhetik, aki a konvencionális jelrendszert csupán a gondolatközlés eszközének tekinti s a beszélés pillanatában a történeti előzményekkel, a múlttal nem törődik. Az lesz egyetlen feladata,

hogy azokat a lélektani és logikai kapcsolatokat vizsgálja, amelyek a nyelvi jeleket a beszélő tudatában egyidejű (synchroniás) jelrendszerré kapcsolják össze; a nyelvi tények valóságának és értékének megállapításánál a történeti előzmény nem játszik szerepet, csupán az lesz az irányadó, hogy milyen fokig eleven és közös elemei a kollektív tudatnak. Ha a nyelvet csupán a közlés eszközünek tekintjük, ha azt vizsgáljuk, hogy a lelki tartalom kifejezésére milyen adequat nyelvi eszközök állnak rendelkezésünkre, a leíró nyelvtan stilisztikai vagy crocei értelemben esztétikai diszciplinává válik, melynek főfeladata, az anyanyelv tanítására gondolva, a tanulót rászoktatni arra, hogy jól meggondolt mondanivalóját világos és egyszerű nyelvi formába tudja öltöztetni.

Míg a magyar nyelvtan tanításának főcélja a beszélő tudatában virtuálisan élő jelrendszer tudatossá tétele, kiegészítése és gazdagítása, addig az idegen nyelv megtanulása nehezebb feladat; hiszen nemcsak új nyelvanyag (új hangok, új szókészlet), hanem új nyelvtani és gondolkodást formák elsajátításáról van szó.

S ha most felvetjük az indogermán vezérnyelvtan kérdését: melyik nyelv legalkalmasabb arra, hogy belőle a tanuló a magyartól annyira eltérő indogermán nyelvtani rendszert elsajátítsa s az új gondolkodási formákat megismerje, a klasszikus latin-e vagy valamely neolatin (francia, olasz), illetve nyugati germán (német, angol) nyelv, választásunk meggyőződésem szerint csak a latinra eshetik. A latin nyelvet kellene választani annak is, aki minden, a latin mellett felhozható kultúrtörténeti érvet mellőzve, csupán a modern nyelvek tanításának eredményességét tartja főszempontnak.

Általános tapasztalat, hogy a hat évig tartó német tanulás eredménye nemcsak viszonylagosan, hanem abszolúte is csekélyebb, mint a négyéves francia, angol vagy olasz tanításé. Pedig német szót az iskolán kívül is még a legmagyarabb alföldi városban is gyakrabban hallhatni, mint franciát, angolt vagy olaszt. Ennek a feltűnő jelenségnek egyik oka kétségtelenül az, hogy a németet, amelynek a nyelvtana egyébként is a legnehezebb, a latin grammatikai tudás eleven ereje a legkevésbé támogatja. Meg vagyok arról győződve, hogy ha a latin nyelvet számúzik a középiskolából, vagy tanítását csak a felsőbb osztályokra szorítják, a francia és az olasz, de valószínűleg az angol tanítás eredménye is éppen olyan siralmas lesz, mint a németé.

Meillet A., a legkiválóbb francia nyelvész, *Les langues de l'Europe nouvelle* c. könyvének *Le latin et les langues modernes* c. fejezetében frappáns példákkal bizonyítja, hogy az olyan francia, aki nem tanult latinul, úgy áll anyanyelve szókincsével szemben, mint az a szerelő, akinek fogalma sincs az elektromosság alapelveiről: be tud kapcsolni egy drótot, mert begyakorolta, de fogalma sincs arról, hogy mit csinál. Az a francia, aki nem latinista, beszélhet, írhat franciául, de a szókészlet tagjait tudatosan kapcsolni nem tudja; tudja, hogy mit jelent *émouvoir* és *émotion*, de e két szó viszonya csak az előtt lehet világos, aki a latin *emovere*, *emotus* előzményeket ismeri. A latinul nem tudó angol előtt *atom* öve és az *emotion* viszonya még homályosabb. Aki tud latinul, könnyen felismeri az

oeil és oculaire szavak kapcsolatát; a francia paraszt, ha a szokásos témoins oculaire kifejezést hallja, nem is sejti, hogy olyasvalakiről van szó, aki valamit szemével látott. Az a nép, írja Meillet, amely a latint és a humanizmust kizárja iskoláiból, oda jut, ahová a szovjet, tudatosan kizárja magát az európai művelt nemzetek kultúrközösségéből. De nem szabad felednünk azt sem, hogy a latin nyelv a neolatin (s az angol) nyelvek szempontjából nem holt nyelv, hanem élő réservoir, amelyből, mint kiapadhatatlan forrásból, nap-nap után új nyelvyagot merítenek. A latinul tudó számára a szó-készletnek ez a folytonos megújulása nem jelent nehézséget; a latinul nem tudó minduntalan új meg új rejtély előtt áll.

És még egy szempontot nem szabad figyelmen kívül hagynunk: a gyakorlati nyelvtanítás érdeke is azt kívánja, hogy az iskolában tanult nyelvek sorrendje megfelelően a nyelvek genealógiai sorrendjének.

A történeti nyelvvizsgálat szempontja anyagával szemben kettős lehet. Kiindulhat bármely adott nyelvvalakból s a történeti fejlődés folyamán visszafelé haladva, keresheti az illető nyelvi jelenség (hang, szóalak, morphema vagy syntactikai szerkezet) legrégebb alakját, a vizsgált nyelvi jel forrását vagy forrásait. Ez az ascendens tárgyalásmód, a méthode retrospective. De kiindulhatunk valamely nyelvi jelenség legrégebb alakjából is, s a valóságos fejlődés menetét követve, vizsgálhatjuk egy vagy többirányú fejlődését. Ez a descendens tárgyalásmód, a méthode prospective. Ez a két tárgyalásmód nemcsak módszerében különbözik, hanem a nyelvkefejlődésről is más-más átnézeti képet ad. Kutató munkában az ascendens tárgyalásmód helyénvaló lehet, de a nyelvfejlődésről áttekinthető, világos képet csak a descendens tárgyalásmód nyújt. Ha már most ezt a kétféle nyelv-szemléletet a gyakorlati nyelvtanításra alkalmazzuk, nyilvánvaló, hogy a nyelvek tanításának csak az a sorrendje lesz gyümölcsöző, amely a tanuló számára a descendens szemléletet lehetővé teszi, tehát előbb a latin s azután a neolatin nyelvek.

A példák hosszú sorával lehetne igazolni, hogy pl. a gazdagabb, az indogermán típushoz közelebb álló latin alakrendszer ismerete mennyiben teszi a neolatin alakrendszer megtanulását könnyebbé, elevenebb kombinálóképesség esetén szinte fölöslegessé. Ezzel szemben a fordított sorrend, ha a francia vagy olasz nyelvtanítás a harmadik osztályban kezdődik s az ötödikben utána sántikál a latin, éppen a descendens nyelv-szemléletben rejlő megbecsülhetetlen értéket teszi illuzóriussá!

Ezzel a pár töredékes odavetett megjegyzéssel csak azt akartam bizonyítani, hogy a nyelvtanítás kérdése bizonyos vonatkozásaiban tudományos probléma is. Kívánatos volna, hogy ha a tantervrevízióval foglalkozó illetékes körök a nyelvoktatás megreformálásánál ezután a nyelvtudomány objektív útmutatásait is figyelembe vennék.

AZ ÚJ MAGYAR IRODALOM UTJAI

NEHÉZ a kortársakról írni s a kor mozgalmait elhatárolni. Benünk s körülöttünk szüntelen alkot az élet teremtő fejlődése.

Változó sokféleségét még nem foglalta egységbe a történelmi messzeség; minden új év rácăfolhat következtetéseinkre és tévedésben marasztalhat. Számontarthatjuk: hol mennyi s milyen a munka, de az eredmény attól is függ: hol mennyi s milyen érc rejtőzik. S a végső értékeket az idő választóvize mossa ki az összehordott anyagból.

Egész általánosságban: a háború előtti irodalom útjai három területen át vezettek. Az első a századforduló magyar nemzeti élete: ezt tükrözi a magyar realizmus, itt sorakozik fel a magyar nemzeti imperializmus harcoss és türelmetlen arcvonala s annak ellenzéke. A másik az az európai fogantatású, halk és zárkózott mives irodalom, amely a Nyugat esztétái kezén alakult ki és filigrán műveket gyűjtött vitrinjeibe. A harmadik területen új szellemi világkép kialakításáért folyt a küzdelem. Ennek első kaotikus megnyilatkozásai előtt értelmetlenül álltak a századvég legrugalmasabb szellemei is, a hagyományok őrzői pedig az irodalom anarchiájától tartottak.

Keretnek, kiindulási pontnak megtarthatjuk ez általánosságban körülhatárolt három területet. De e keretekben a háború után új erők harcolnak új anyaggal. Ez új küzdelem képét akarjuk vázolni. Nem egyéniségekről beszélünk, hanem irányokról. Az erőket szeretnők kiemelni s az eszmék lényegét. Igazságtalanság ez a részletekkel szemben, de van-e szebb célja a kritikussnak, mint az, hogy a jelleget keresse s az egész távlatába állítsa a részleteket?

SZÁZADUNK első éveiben Európa különböző pontjain sajátságos irodalmi polémiák pattantak ki. Az új költőket „érthetlenséggel“, „polgárt vadító eredetieskedéssel“ vádolták. A századvég kritikussai jórészt kitértek az érdemleges vita elől; múló hóbortról beszéltek s a „modern zöldségek“ paródiái az irodalmi szalonok és a kabarék ingyencfalataivá váltak. Alig simult el a felszín Ady „értelmetlenségei“ fölött, mikor a Ma és a Tett fiataljai már újabb botránykövel szolgáltak s még nem ült el a derűtség Kassák „halandzsái“ nyomán, midőn a háborútól és forradalmaktól szétdúlt Európa fölött, mint a keresztény-humanista kultúra halotti maszkja, felrémlt a „Dada“ merev arca s Barta Sándor Bécsből a „tisztelt hullaházára emelte poharát. Az „Untergang“-hangulat mágusai szeretik e jelenségeket egy kalap alatt, mint az irodalom végső anarchiáját feltüntetni. Elfogulatlanabb

szemlélet azonban határozott és nem egy esetben alkotó erők játékára bontja a káoszt.

Az a stílusbeli újszerűség, amely a „Fekete zongoráival váltotta ki az első magyar botrányt, szerves kibontakozási foka annak a tisztán irodalmi fejlődésnek, amelyet a romantika indított meg, midőn a költészet középpontjába a külső világ helyett az Én teljes valóságát, a józan öntudaton túl énünk démoni, babonás, tudatalatti rétegeit, az intuíciót és a fantáziát állította. A józan ész és tapasztalat valóságain egyre erősebben tör keresztül ez az irracionális világ, a külső élet képei gomolygó látomásokká fokozódnak. A kép nem világos, plasztikus valóságában, nem is színes pompájában él, hanem önmagán túl mutató szuggesztív jelentőségében. Nem a látható, fogható valóságot ábrázolja. A kép nem díszítő elem, hanem a költő lelkiállapotát a maga sejtelmes összetettségében éreztető jelkép. Ebben az irányban a fejlődés szükségképpen a valóság teljes szétrombolása és megtagadása felé haladt. S a „szürrealizmus“ le is vonja a végső következményeket. Déry Tibor abban látja a költő feladatát, hogy „fel-lázadjon a valóság ellen“ s hírt adjon a belső világ folyton változó „új valóságáról“, melynek vak áramaiban elmerülnek a külső világ dolgai. Ez a sajátságos, csak kevesek számára érthető költészet végső határát jelenti annak az irodalomnak, melynek alfája és ómegája az Én. A költő kiszakad minden közösségből, az író lemond kritikusai és irányító szerepéről. A civilizáció elzárja a költészet legfőbb forrásait, s hogy visszatérhessen az ősi életközösségbe, kivájja látó szemét.

Az anyagi valóság s a múlt józan értelme elleni lázadás azonban egy új vüágkép lehetőségeit rejtette. Valóban, az „irodalom anarchiájának“ középpontjában az Én mániákusai mellett, a futurizmus, aktivizmus és egyéb lázas izmusok kardnyelői között ott állnak az „új arcú emberiség“ apostolai is, Withman telt optimizmusával, vagy Nietzsche tragikus pátoaszát idézve. Első gesztusuk az európai múlt élettől elszakadt könyvkultúrája és alkotásra képtelen „tutti-frutti emberkéje“ ellen irányul. Az új világ demokráciájának, az iparnak s kereskedelemnek roppant mitológiáját állítják vele szembe, az aktív tettmáorban élő új barbárt, aki elveti énje terheit, hogy az ősi együttélés ösztönös biztonságával kapcsolódjék a végtelen Kozmosz erőinek körforgásába. Midőn a világháború látszólag teljesen szétrombolta az európai humanista kultúrát s valami lázas vágy úzte az embereket az én játékaiktól vissza az örök dolgokhoz: a természethez, a valláshoz, a nagy emberi szolidaritásokhoz s a mindenség titkos erőihez, a „hitteljes művészet“ kozmikus táltosai nálunk is megszólaltak, lehangosabban a Magyar írás körül. „Az elhivatottság mély és intenzív érzésével“ akartak „szentírások“ lenni, mint Rozványi Vilmos. Homlokukon az Új Ember bélyegét viselték, egyik kezükben Európát, a másikban a Kozmoszt tartották s révükén énekeltek: „Magamban érzem az anyag örökös, csodálatos kavardását és küldetésem... munkás embereknek... megmutatni a világot... s hirdetni az ember istenné válását a szálló időben“ (Bányai). Ez az ige hirdető szellem új erkölcsi alapot keresett a csupa esztétikumba fült művészet számára és jelentkezése a hitvallás heves és hangos

pátosza volt. Egyszerre úgy tetszett: a magyar líra halk szépségtenyészetére vaskürtös barbárok s ápolatlan népszónokok telepedtek. E magyar expresszionizmus mögött sokszor valóban tiszta akarat, érző szív s vérző lélek repesett, de céljai túlmessziek és bizonytalanok voltak. Szavai nagyrészt visszhangtalanul haltak el. Próféta régi sorsa: hősei vagy „racionalizáltabb“ lehetőségek után néztek, vagy elmerültek a valóságos tömegmegmozdulások sodrában.

A magyar szürrealizmus a minden közösségből kiszakadt egyéniség elmerülését jelenti a tudattalan élet anarchikus látomásaiban. A magyar expresszionizmus egy kis elit megújhódási vágyából született visszhangtalan ígéhirdetés. Ezek a törekvések csak akkor nyertek átütő erőt, midőn egy új világ építésére menetelő hagyománytalan tömeg sorakozott mögéjük: a proletariátus. S minthogy e kétes újdonságok itt találtak támasztékot, vannak, akik csak a proletáriródalom első jelentkezését látják bennük, holott ez új erők más irányban is hatottak s a proletáriródalomnak csak egy fejezetét jelentik: a támadó elhatárolódásnak, önmaguk megkülönböztetésének állapotát. A proletár szellem csupán a negatívumot, a polgári kultúrát leromboló anarchiát s az új világ teremtésére irányuló lázas aktivitást hasznosította a maga számára. Midőn később öntudata határozottabb formát öltött s politikai sikerei után szabadabban fordulhatott saját élete felé, csakhamar egészen új tartalommal töltötte ki e számára üres formákat, vagy felcserélte egy sajátos új naturalizmussal, mely a legnyersebb valóságból nő ki, de mert egy eleven harcos közösség vágyainak hordozója kíván lenni, ezt a valóságot agitatorikus erővel felfokozza, hősi jelképpé fejleszti. Jellemző e szempontból a magyar proletáriródalom vezéralakjának, Kassáknak kettőssége: a társadalom és stílus vad és programszerűen következetes forradalmára mellett mindjobban előtérbe nyomul műveiben az erőteljes, kollektív ihletű realista művész. Az új proletáriródalom útjai Európában éppúgy, mint nálunk, szükségképpen elhajolnak a kevesek számára érthető stílusforradalomtól s mind világosabb öntudattal haladnak egy támadóan irányzatos polgár-szatíra és egy a proletariátus hősköltészetét kiépítő mitologikus realizmus felé.

Ha összefoglalólag akarjuk számbavenni e különböző előfeltételekből sokszor egészen ellentétes irányokba fejlődő törekvések irodalmi eredményét, könnyen idézzük: de hol van a tavalyi hó? Nincs igazunk. A szürrealizmus megölte az értelmet, hogy eljusson a lélek legsötétebb mélyeibe s beleszédült az örvénybe. De nem mutatott-e rá az emberi lélek ismeretlen tájaira s nem gazdagította-e a költői kifejezés eszközeit a szimbólumok határtalan világával? A „hitteljes művészet“ anarchistái bombát vetettek ősi örökségünkre, s régi eszményeink helyett inkább csak szavakat adtak, vagy tehetetlen véres szívüket mutatták fel. De nem tisztultak-e igaz értékeink e rohamokban, s nem idézték-e fel e próféta az esztétikába fült irodalom erkölcsi lelkiismeretét? A „Társadalmi gondolat“ lázadó szellemei az osztályharc eszközévé alacsonyították, gyilkos tendenciákkal alaktalanná torzították az irodalom magas és tiszta humanitását. De nem tették-e tudatossá az irodalom társadalmi feladatát és felelősségét? Hegyek

vajúdtak s az élet folyama elsodorta a furcsa papírszklákat. S a vajúdsban nyugtalankodó erők kiáradtak és oda is elhatottak, ahonnan látszólag legtávolabbra estek: a nemzeti élet területeire.

„A FEHÉR EMBER kultúrája csődbe jutott“, jajgatta a háborúban és békében meggyalázott Európa. De Európa messze volt s itthon mind égetőbb bizonyossággá vált a szabad félszázad magyar nemzeti elképzeléseinek csődje. Izgatottan reménykedők kezdtek perlekedni lélektelenül zokogó halottvirrasztókkal, hősi tiszta kezdeményezések önző marakodásba fulladtak. Egyesek számonkértek, mások tagadtak; különös fantaszták Turánba indultak „Attila urunkhoz“, mások „a népek szolidaritásához“ fellebbeztek. A tiszta és mélyről jött magyar feljajdulásokat túlharsogták a korszerű hazafias költészet puffogó dobjai, a határokon túl bujdosva énekelt az „álorcás költő“, a hallgató jobbak elmaradtak s a gyűlölködések és fantasztikumok e roppant válságokkal telt világa felett „üszkös csóvaként“ világok a magyar tragédia. Az összeomlás letörte a századvég magyar optimizmusának illúzióit s az új nemzedék, melyet külső és belső Mohács ért, szükségképpen a másik végletbe fordult: a nemzethalál látomásaiból ismét kibontakozik a tragikus magyar: „testvériden ága nemének“. Az új magyar költő regényes gyásszal, különös, zaklatott hősiességgel veszi körül ez alakot, öngyötrő kedvvel hosszan színezi balsorsát, újra és újra feltépi sebeit, hogy jobban fájjanak. Valami alaktalan, tisztulatlan pátosz jellemzi e lázas, túlfűtött irodalmat, melyben a magyar hagyományok: a kurucság, Vörösmarty, Petőfi, Arany művészi világa elkeveredik a régi hazafias retorika zengő szavaival, egy új magyar hősi mitológiával s Ady profétikus látomásaival. Ez ihlet mindent elsodró erejére jellemző az a kísérteties hasonlóság, mellyel a magyar irodalmi élet két legellentéesebb pólusán: a háborús Ady és Vargha Gyula verseiben jelentkezik.

A kor Ady nevét írta zászlójára. Tépett, tragikus magyarságában önmagára ismert. Sorsában az elzuhant magyarság példáját látta. Lázas vízióiban legmélyebb szimbólumait érezte meg. Egységes, osztályok és világnézetek határait elmosó magyar világképében egy új magyar egység csiráit sejtette. De Ady minden profétai nagyarányúsága mellett is „Istenhez hanyatló árnyék“, nemzetvíziója csupán egy végső összeomlás apokaliptikája. Életműve egy kivételes egyéniség roppant torzója, melynek árnyéka végignyúlik ugyan a következő koron, hatása azonban inkább csak forradalmában s nevének szimbolikus jelentőségében rejlik: Adynak az irodalomban csak salangosai támadták s a fiatalság, mely az ő nevével indult harcba, nem tőle kapott kérdéseire feleletet.

Pedig tikkadt, sürgető szomjúsággal keresett. ízlésen, társadalmon, politikán túl kultúránk legvégső alapjai, egész embervoltunk, a teljes magyar humanitás kétségessé vált. Itt nem segített a Szépség, a Formák, a Szabad Egyéniség irodalma: e tépett, vajúdo évek a költő legősibb formájához hajoltak vissza: proféták szavát állították. S valóban, e lázas kor irodalmából mind pattanóbb feszültséggel válik ki a magyarságban működő legmélyebb erők küzdelme. Keleti s nyu-

gáti magyarság: magyar öncélúság áll szemben a nemzetek feletti értékek világával, a természet örök erőibe kapcsolódó pogányság a vak ösztönt legyőző szellem fensőbbiségével, a lázasan fel-felívelő, de roppant vágyképeit kitölteni nem tudó képzelet az elgondolásait zarándoki hűséggel megvalósító erkölcsi akarattal. A kereső idősebbek s az ifjúság Szabó Dezső előadásairól Prohászka Ottokár konferenciáira sietnek s asztalukon egymás mellé kerül az „Elsodort falu“ s a „Diadalmos világnézet“.

Kezdetben úgy látszott: az új próféta, Szabó Dezső is csupán Ady lírai sikoltását bontja epikai méretűvé. Az Adytól örökölt gesztusok mögött azonban csakhamar feltettek egy szenvedélyes magyar aktivizmus körvonalai. A már érintett európai „hitteljes új művészet“ szabadítja fel Szabó Dezsőben az új mitológiát termő szenvedélyeket: „hitet kell adni a világnak, mely égő fanatizmusban olvassza új egységbe a beteg kor terméketlen egyéneit“. E világteremtő hit a magyarság szolgálatába akar állni: Az elsodort falu elhanyagolt világa fölé odarajzolódik a „magyar dolgozók, az erős igenek és nemek embereinek“ új harcos közössége. Ez az újra születő világ új irodalmat kíván, mely az ösztönember, az egyetemes ember sors új mitológiáját énekli. Egyetlen szemnyitásban akarja roppant boltozatba foglalni az élet rohanó tohuvabohuját. A realizmussal szemben egy magasabbrendű dinamikus ábrázolásmód igazságát hirdeti: a mindenlevővel, az élet millió titkával együttélő zseni korlátalan líraiságát.

Szabó Dezső a tömeghatást, teremtőszenvédélyei diktatúráját akarta s ha lázas fantáziája új irodalmunk legszuggeralóbb új magyar világképét vázolta is fel, megváltó szeretete lassanként demagógiába, harcos következetessége megalomániás marakodásokba, gazdagon áradó merész nyelve egy féktelen temperamentum üresen puffogó férfiaszkodásába fulladt. S midőn a kor roppant feszültségének egyik pólusán ez a vad és féktelen láng magát emésztve egyre inkább hamvadt, a másik póluson mind tisztább fénnel izzott fel a fehérvári püspök szelleme.

A fiatal Prohászka apostoli lelkesedése szintén a beteg Európa fuldokló embere számára kereste a „diadalmos világnézetet“, de ezt nem a minden kultúra romjain áthullámzó vak természeti erők sodrában, a hús és vér, a csók és kacagás, a végtelen élet mitológiájában találta meg, hanem európai kultúránk legmélyebb forrásában, a kereszténység világteremtő erkölcsi intuícióiban. S midőn a háború és az összeomlás kataklizmáiban Prohászka mind mélyebbre gyökereszik a magyar talajba: az akarat, a fegyelem, az intelligencia, a szociális felelősség és lelki épség hősét állítja a káoszból újraalakuló magyarság mintaképül. S amint nemzeti és erkölcsi elgondolásai egyre tisztább s mélyebb formát öltöttek, úgy fejlődött minden embert átölelő kozmopolitizmusa harcos magyar szociális öntudattá, gyengéd hajlékonysága kemény következetességgé, latinos-barokk pátosza egy tisztán patakzó szimbolizmus nagyarányú magyar változatává.

Szabó Dezső Erdélyt idézte, a Feketeügy tájait s a „halhatatlan lázadókat“, Prohászka Dunántúlt s a Pilisen bimbózó clairveauxi

szellemet s a köztük levő kiegyenlíthetetlen ellentétnek végső megoldása után, az út Prohászktól a keresett, megváltó, nemes emberiség felé haladt. Ennek szolgálatába állít mindent: az író s az irodalmat, mely „él ugyan a tiszta irodalom eszközeivel, de célja nem az irodalom, hanem a lélek“. Felszabadítja azt az erőt, mely átformálni készül az új magyar irodalmat. De ez a munka már a völgyekben folyik. Itt, a céhbeli irodalom körében kisebb a láthatár s összetettebbnek, ellentmondóbbnak látszik az új erők nehéz és szívós munkája.

A SZÁZADFORDULÓ magyar nemzeti öntudatának hordozója a konzervatív szellemű középosztály. Emberanyaga a régi magyar nemességnek s a jórészt indigena városi polgárságnak sajátos vegyülete; ehhez képest egész szellemi világát is a patrícius és a gentry szépségideáljainak összeolvadása: egy mind határozottabb arcú magyar polgári arisztokratizmus vonásai határozzák meg. Magyar világképére mind határozottabban rányomja osztályszelleme bélyegét: történelmi öntudata, magyar államgondolata, társadalmi magatartása, vágyai és illúziói mind ezt az eszményt tükröztetik. Jókai e szellem irodalmának első hőse. Példátlan rugalmassággal tudott azonosulni közönségével; olyannak rajzolta, amilyennek ez látni szerette magát: tüzes hazafinak és országló úrnak. „Az érdek az úriosztályok mozgalmi felé irányul, tisztelettel fordul a nagyok, hatalmasok felé, demofil leereszkedéssel a néphez; mély emberszeretet, igazi humanizmus jellemzi, amely azonban nem felejt, hogy alacsony társadalmi osztályhoz tartozik a paraszt“. (Császár E.) Jókai kezdeményein művelt rétegek, a „nemzeti elit“ irodalma épült fel. A szép és szellemes tárgyak, a tárgyakon uralkodó fölényes ízlés, a megválogatott eszközök, az elmélyült, átszűrt realista szemlélet művészete, mely a magyar elbeszélő prózának fegyelmezett szalónképességet kölcsönzött. A magyar realizmus első nagy mesterei: Mikszáth, Gárdonyi és Ambrus adták meg ez irány határozott művészi bélyegét s legjelentősebb alakjai közé tartozik az a két író is, akik a forradalmak nyomába lépő nemzeti megújulásban az új magyar konzervativizmus zászlaját emelték fel: Herczeg Ferenc és Tormay Cecil. Ez az új konzervatív irodalom még akkor is hű maradt közönségéhez és hagyományaihoz, midőn a magyar világ már kifordult sarkából. A világomlás ijesztő válságaira a nagyúr fegyelmezett zárkózottságával, vagy a patrícius asszony titkolt könnyeivel reagált s ha ítéletet tartott is saját maga vagy osztálya fölött, azt a belülálló, a rokon szerető ironiájával vagy szelidségével tette. Ezen az öröklött magatartáson nem változtattak e kiváló írók epigonjai sem. Surányi egyetlen magyar úricsalád elhanyaglásával szimbolizálja a magyarság sorsdöntő válságait, Zilahy a közgazdász-gentry profiltalan arcát állítja az elhanyaglott, Tisza István-típusú magyar úriember-ideál helyébe. Ez az irodalom megkerüli, legfeljebb megállapítja a magyarság életbevágó problémáit, ha vitázik is közönségével, annak ízlését kívánja szolgálni s mindvégig megmarad a költői realizmus választékosága, „irodalmi“ témái, finoman árnyaló eszközei mellett. Bizonyos határon túl teljesen elejti a problémákat; csupán a szelíd hangulatok, az intim

kedvesség, a friss meleg életérzés atmoszférájának felidézésére törekszik. Csathó a pusztuló magyar „táblabíróvilág“, a magyar biedermeier idilljeit hozza; Komáromi János az emlékek, a felvidéki tájak lírájában oldja halkhumorú mosolygássá élete nehéz kérdéseit.

Ez az új konzervativizmus híven műveli és sajátos hazai színekkel gazdagítja is a művészi magyar elbeszélőprózát, de szellemi aktivitása alig irányul többre, mint arra, hogy birtokait elhatárolja. Gesztusa a visszatérésé: visszavonul a magyar konzervatív középosztály sáncai mögé. Szükségszerűen defenzív jelleget ölt. Az új idők erői azonban csakhamar áttörik határait: átalakítják történelmi öntudatát; alapjában ingatják meg államgondolatát s a társadalmi magatartását; levetik ruháit s egy új irodalom köntösében jelennek meg.

A béke széttörte az alkotmányos magyar nemzetállam kereteit s elsősorban a végeken — távol az egységes szellemet és védelmet nyújtó középponttól — égő problémává vált: mi tartja fenn a magyarságot, mily rétegekbe kell gyökeret vernie, ha nem akar a szelek játékvá válni, midőn az állam védősátrát elvitte felőle a fergeteg. Az új magyar gondolat a nemzeti művelődés falai közé vonul vissza: a szellemi szolidaritás kötelékeihez, melyekkel a közös történelmi sors, a közös táj, a közös vér erői fonták Össze a népet. S egyszerre éles fényben tűnnek fel az elhanyagolt, optimista derűvel egységesnek vélt szellem mély belső szakadásai. Történelmi öntudata elhanyaglott; vágyai elé egy betegre dagadt nagyváros idegen szelleme állott csillagul; vezető középosztályában „a legmagyarabbnak kívánt helyekről is gyakran hallani egy fajából kivedlett, más fajba bele nem nőtt renegát semlegesség gerinctelenségét“. S a válságos évek káoszából a megújulás szükségességével mind tisztábban válik ki a „nemzet örleikéhez“: a magyar történelmi folytonossághoz, a magyar vidékek ősi hagyományaihoz s a legnagyobb erőforráshoz: a néphez való visszatérés szólama.

A „történelmi átértékelés“ feladatát egy új történetírói nemzedék vállalta. Szakított mind a századvég liberális-pozitivisták történetírásával, mind a nacionalista múltszemlélet érzelmes hőskultuszával, s a magyar történetírás legnagyobb alakjainak idealisztikus hagyományaihoz tért vissza. „Az új események és új törekvések hatása alatt a magyarság kialakulását és annak lényeges politikai, gazdasági, társadalmi és kulturális változásait akarja megismerni.“¹ A történelemben nemzeti életünk azonosságát keresi, azt az erkölcsi, szellemi erőt, melynek munkájában egybeolvad „önmagunk lelki épsége és a művelt emberiséggel való szolidaritásunk“. S midőn ez illúziótlan önismeretre törekvő szellem „öröklött hajlamainak származásrendjén“ irodalmunk „kőszikláját“, lelki őseinket keresi, ezt szükségképpen nemzeti klasszicizmusunk nemes emberi fogantatású erkölcsiségében, „az egész magyarságot felölelő, egységes, tehát nemzeti ízlésében“ (Horváth János) találja meg. Szerves szükséggel jelentkező alapvetés ez. A jelenben is tovább ható történelmi folytonosság tudatosítása. Az alapok megvizsgálása akkor, midőn az özönvíz elmosta régi házunkat

¹ Hóman—Szekfü Magyar Történetének előszavából.

s állandó a veszély, hogy az új építők a közelmúlt illúziói szerint készítik terveiket, vagy a jelen gyötrelmében — mint ama régi gazda — maguk is segíteni kezdenek az elemi csapásnak. E szellem irodalmi hatása részleteiben ma még áttekinthetetlen. Feltűnésének, küzdelmeinek életbevágó fontosságát igazolja az a mélységes belső megrendülés, amely a magyar történeti költészet s a klasszikus hagyományú magyar ízlés legjobb szellemeit is kitéríteni látszott biztos pályájukból. A hagyományos formákon egyre jobban átlázasodik valami nyugtalan új szellem. Az írók mai problémáik megoldását, mai sebeik gyökerét kezdik a múltban keresni: szándékuk meghamisítja a történelmi hűséget. S a históriába tekintő Kós Károly és Arany leghívebb tanítványa: Áprily, „Magyarország“ helyett egyszerre mondják ezt a szót „Erdély“. A nemzeti egység őrei megrettennek a magyarság lelki szakadásának e vélt jeleitől. Pedig itt voltaképpen egyetlen védelmi és erő kifejtési alapjára talált rá a kisebbségi sorsba jutott magyarság. Egy távolabbi, mélyebb réteg felé, az egységes magyar kultúra építő erőihez: a történelemből, földből és népből kinőtt élő magyar regionális hagyományokhoz hajolt vissza. Az új határok kényszerűsége csak lehetővé és szükségessé teszi azt, ami régebben is készült: a Részek öntudatosodását. S abba a rezignált iróniába, mellyel még Juhász Gyula nevezte magát „vidéki költőnek“, mind több önérzet vegyül, hiszen a nemzeti megújulás is a vidék romlatlanabb, ősbibb magyarságában kereste a „Budapesti kór“ ellenszerét. E vidékiesség jellegét — bizonyos népi furcsaságokon kívül — kezdetben inkább csak a magyar tájak hangulati és festői motívumai adják meg. De a vidék csakhamar a „végtelenbe mélyül“: sajátos gazdag magyar természet-költészet fejlődik így ki, melyben a táj lassanként szimbólummá gazdagodik, emberi sorsokkal, vágygal és lélekkel itatódik át, mint Juhász tiszai füzesei, a magyar Nirvána e szelíd útjelzői. A költő visszatér a természet végtelen erőihez, az évszakok, a növények, a föld, az ég és a csillagok életét éneklő, mint Bartalis János. Kós Károly nehéz látomásaiban az anyaföld hatalmas, mitológus erővé növekszik, mely megszabja a rajta élő emberek pályáját s egybeforrasztja a legnagyobb ellentéteket. A táj átformálja s őrzi a nép sorsát: megtelik történelemmel. Erdély kövei egy kemény és nagyszívú, természetel és földdel összenőtt emberfaj sorsáról adnak hírt, hegyeiből és völgyeiből feldereng e népnek harcokkal, tragédiákkal, mély feszültségekkel telt világa. „Erdély hegyei közt“ ver gyökeret írja, mikor azt kiáltja a viharban: „Ne félj!“ Ebből a tájból, ennek a népnek történelméből és vágyaiból nő ki az erdélyi irodalom legmélyebb erkölcsiségű intuíciója, az az eszme, mellyel a regionális irodalom túlmutat önmagán és mint a mélység feszültségeiből felszökkenő vízsugár, a legtisztább humanitás magasságába lendül: az erdélyi gondolat. „Szabadság a nemzet egyénei, osztályai, felekezetei között, hogy mindegyikük szent szabadságban vehessen részt a nemzet önmagát irányító és vezető munkájában“. Történelem: a jelenben tovább ható múlt. Táj: az élet küzdelmeinek örök hátere, a bölcső és a koporsó. De az élet alaprétege a nép. Az a mozzalom, amelyik a magyarság alkotó erőinek tiszta forrásait kereste,

szükségképpen fordult tehát minden magyar szellemi megújulás forrásához: a néphez. A sokrétű, egyenetlen, ellentmondásokkal telt új magyar népiesség a maga teljességében alig tekinthető még át. Az európai kultúra gyalázataiban, a tűz és vér vad rontásaiban szét-tépett ember az örökre megújuló élet szimbólumává növeli a magvető parasztot, a „krisztusfaragó embert“, aki nyugodt szilárdsággal áll a mindenséggel szemben. A civilizáció túlkultúrált betege visszatér a primitív élet egyszerűségéhez. „A föld, az egészség, a jószág izenő nagy hívása“, Homérosz és a Bukolikák ős emlékezete él a falu csodálatos életében; a természet és az ember tiszta meséi fakadnak itt s új étellel töltik a tépett lelkeket. De a kor magyar aggodalma mélyebb értékeket keresett a népben. A századvég vezető osztályainak magyar világgépe már nem volt „nemzeti“ Arany értelmében: nem ölelte fel a nép egyetemét s idegen jelleg vonásaival rajzolta el a magyar szellem arculatát. A sajátos „ösi fakadással magyar“ tehetség és a nép, ez a két „egyfájdalmú, egysorsú, egykincsű“ testvér most ismét ráeszmél hasonlóságára. A magyarság igaz arcát, Ősi humánusát, legmélyebb jellegét kereső író mohó vággyal menekül a népielekhez. Ennek arcán keresi elhagyott szülői vonásait. Ennek ösi kincseket őrző kamrájában: nyelvében, zenéjében, sajátosságaiban, ős eredetiségeiben és áthasonító erejében leli fel a megújulás gazdag erőforrásait. Ennek idealizált alakjában látja meg a jövő Toldi Miklósát. Ez emberi és faji visszatérés mögött azonban mind követelőbb erővel ütnek át a valóság színei. A „parasztnak keresztelt különös emberek“ hősiesre stilizált arca mögött felrémlik a „hárommillió koldus“. A csend és béke világa elmerül. A falu válságos éveiben nem tudja az író: merre tart a nép? S ha nem vonul vissza a nyugtalanító kérdések elöl s igyekszik aktív erővel bekapcsolódni e problémákba: az „ízlés szórakoztató játéka“, a „múltbagyaloglás“, a „faji romantika“ helyett a nyers társadalmi valóság megmutatásában látja célját.

A népi-faji gondolat útja a társadalmi valóságok felé vezet. Egyrészt a radikális társadalomkritika már említett útjával találkozik, mint a magyar parasztszocializmus harcosa, másrészt visszahat a magyar középosztály problémáinak, önismeretének alakulására. A magyar polgárság kifejlődését boncolgató irodalomnak, a magyar családrege-nyeknek egyre mélyebb kérdése az asszimiláció a maga ezerfelé ágazó mély kihatásaival. A nemzetiségek, elsősorban a németek beolvadása a könnyebben elsimuló ellentét: az öntudatosan ellenséges fajiságúak nagyrészt elszakadtak, a hozzánk hajlandóbbaknál a közös történelmi és társadalmi sors s a rokonabb vér áthidalják a szakadékokat. A zsidóság problémája összetettebb, nemzeti életünk mély válságaira mutat. E sűrű bozótból két út látszik mind határozottabban kiválni: Az első az egyes belső lelki átalakulása, a közösségből kiszakadtak beolvadása egy új közösségbe. A másik, a zsidóság nagy törzséé, mely a generációk fejlődésén át egyre öntudatosabban fordul vissza hagyományai felé, s megvonja szelleme határait. „Egy külön irodalom készül kialakulni a magyar nyelv és zsidó fajiság kereszteződéséből“, írja Németh László, melynek határozott változatai élnek már, a gúnyból és

szenzimentalizmusból kevert „pestiesség”-től egy kisebb, intellektuális elit európaiságain át Szomory ájult arisztokratizmusáig.

A nemzeti ihletű új magyar irodalom területén alapvető átalakulásokat okoz az új idő. Történelmi értékeit átértékeli. A szétomlott nemzetállam helyébe a Részeket s a kulturális nemzetet állítja. A régi közeposztály helyett a faj és a nép erőire mutat. E kavargó, hadakozó szellem világában új hivatást nyer az irodalom is: az új magyar lélek keresését és kijelentését. Íróinak derékhada nem a magas kultúra világából, hanem a külső életből került a céhbe. Derékig áll az élet valóságaiban, tollát a szépíró mellett a publicista vezeti. Nem új kor prófétája, a valóságokhoz akar visszatérni, téglát s gerendákat gyűjteni a jövő épületéhez, őrzi a lángot, hogy azon „a születő lángelme meggyújthassa szövétnekét”. Egyetlen irodalom ez. Tele holt anyaggal: a szimbolizmus kalandos jelképeivel, a „művészi érték”, a naturalizmus nyers valóságaival, a társadalmi reform kallódó maradékaival, vágyaival és indulataival. S tele tiszta ércekkel: régi és népi magyar ízekkel, új emberi mondanivalók őszinte nyíltságával, friss természetlátással, a magyar tájak szép színeivel. S ha az új nemzeti gondolat irodalma élére Szabó és Prohászka távoli csillagokra mutató gesztusát állítottuk szimbólumul, ez a lassú munkával követ repesztő irodalom Móricz Zsigmond szívós és egyetlen alkotásában lelheti meg jelképét. Minden motívuma összefut itt: új történelmi, táji és társadalmi szemlélete: Bethlen Gábor régies ékesszólása, a nép mókás és tömör ízei, a városi polgár csevegő könnyűsége. Nincs nagy teremtő koncepciója, de szilárdan áll a magyar talajon. Nincsenek hősi messzemutató példaadásai, de csüggedhetetlen munkás. Ha Európát emlegeti is, a debreceni kollégiumot látja.

A FEHÉR EMBER négylábra ereszkedett és kioltotta legtisztább fényű lángjait. A szellem kivájtja szemeit, hogy ne lásson, vagy visszamenekült oda, ahonnan őszileg eredt, a megkötöttségekhez: az élet valóságaihoz. Új költők álltak új hitek szolgálatába. De mi történt a szépség és az Én szerelmeseivel? Az új magyar író visszatért népének eleven közösségéhez. De mi történt a szellem szabad madaraival, Európa világpolgáraival? Bizonytal ma sincs hiány export-irodalomban, melyben a világfővárosok átlagpolgára megtalálja szívderítő közhelyeit s bőven akad író, aki nem akar más lenni, mint a tények zurnalistája. De ezek csak Európa vigécei, minden nyeregben ügyes lovasok.

Az „igazi európaiak”, kik nagy fényeik lobogásában jártak még az Elefántcsont-torony lépcsőin; az európai humanizmus „grand siècle”-jének részesei, a zivataros években valóban válságba jutottak. Művészetük, melynek célját és értelmét az örökös újjászületésben s differenciálódásban látták, holt pontra jutott. A formát nem lehetett továbbfejleszteni, hogy értelmét ne vesse, az Én ködös rétegeibe vezető út az örvénybe torkollott. Az új világ prófétái új erkölcsi tartalmakat s új fényeket mutattak, de az ő szemük még a régi nagy fényekre emlékezett s bennük megrendült a bizalom minden hit iránt. A századforduló gyermekei voltak, kiknek egyetlen bizonyosságuk az Én volt s egyetemesebb látásúak, hogysem felolvadni tudtak

volna az új közösségek sodró ihletében. S a régi „őszi koncertek“ finom és színes polifóniáját elnyeli valami súlyos, süket csend. Csak a menekülők léptei hallatszanak és a visszamaradottak panasza: az elvesztett harmóniát, a meghalt líra „hegedű-testét“ siratják. Jobb most „süketen csírázni mint virághagyma a föld alatt“ s őrizni az új tavasz alvó csiréit. Alidon ismét felszáll a köd a régen napos mezőkről: az európai ihletű magyar mívészek csoportjai egészen átalakultak.

Az első út itt is a múltba hajol vissza, az emlékekhez s a régi kész formákhoz. A régi forradalom konzervatívjai ezek. Megálltak az időben és önmaguknak határai között: gyermekkoruk furcsa és kíváncsi magatartásában, mint Szép Ernő, férfikoruk változó, szívrá-ványos hangulataiban, mint Krúdy, vagy nyugtalanul remegő, nemesen szenvedő részvétlenségükben, mint Laczkó Géza, Európára emlékeznek s a régi szerető képét hordják szívükben, midőn annak vonásai már egészen megváltoztak.

A másik áram is a régi európai elit-irodalom hagyományaiba kapcsolódik, de továbbalakul annak hullámaival együtt. Az „impas-sibilité“ irodalma ez még mindig. Azé a fölényes, aszkétikus szellemé, mely líráját az anyaggal küzdő kemény munka hősiességébe rejti. A klasszikus realizmusé, mely az ábrázolás biztosságában és pontosságában látja művészeté legfőbb értékét. E forma s ezek az eszközök látszólag megmaradnak: a fény ugyanaz, csak sugárkévéje fordul. Valóban ennek a tisztakezű polgári realizmusnak fővonása maradt az artisztikum akkor is, midőn, mint Kosztolányi, a lélek tisztulatlan mélyei felé fordult. Az ötlet, a szellem fölényes iróniába rejtőzött akkor is, amidőn az európai lélek legmélyebb válságaival állt szemben. De az európai polgárság válsága megdönti azt az artisztikus stílust. Ha megmarad régi rejtőzködő gőgje mellett, átüt magatartásán valami konok, nyers szenvedélyesség, melyről nehéz megállapítani, a végső kétségbeesése-e vagy az alkotóharcé. Kosztolányi tiszta és árnyalt eleganciáját felváltja Földi fás, kopár, kiáltóan túlfeszített stílusa: egy szenvedélyes nihilista nyers önvallomásai. Az új szellem itt is áttör a régi formákon: a lélek nem bírja tovább a fegyelmet: felfakad lírája, leveti únt és terhes ruháit, hogy meztelen „hősi igazul járjon egyedül, egyszerű ember az egyszerű földön“. Visszatér a nyílt vallomáshoz, a nyers gondolathoz.

S itt világosul meg az az ösvény, melyen a mívés-szellem túljuthatott határain s megtalálhatta helyét korában. Nem új hitek felé vezet ez, nem a faj sejtelméhez, sem a nagy közösségek életébe, hanem befelé: az író emberi mélyei felé.

Régebben, a „gyönyörüket írás“ idejében is, beszéltek sokat a lélek őszinte vallomásairól. De e sajátos új „lírai szerepjátásban“ a századvég érzékeny széplelkének jelmezét öltötte magára a költő; érzései közül a soha-még-nem-voltakat kereste ki; vallomásaival magánya érdekességét növelte csupán; ha lelke sebeiről panaszkodott, azért tette, hogy szavai hangzását édesítse s verse hangulatát tegye gazdagabbá. E szerepjátás folytatódik tovább is, csak hangneme változik. A régi szépségkultusz a világválságban tántorgó lélek siránkozó és monoton prózájává szikkad.

De az új költő vallomása mélyebb vívódásokból fakad: bírja-e a magányt, melyet sorsa rendelt számára, midőn jegesre fordult körülötte a régi langyos és édes őszi levegő? Nőköltőink verseiben viliódzott először ez a tépett lélek: Kaffka szabadítja fel s azóta egyre nyugtalanabb fájdalommal nyilatkozik meg harca a szolgaság, a költőtség, a szilárd örök törvények, a Nem-én parancsai ellen. S ha meghajlik mégis a csókban s felmagasul a hitvesség, az anyaság alázatában mint Török Sophie, ez nem a férfi útja. Ez „váltott lélekkel“ cikázik a tiszta formáktól a meztelen gondolat felé, az öntudat gyötrő igazságaitól a minden felelősséget feloldó vak természet felé, mint Szabó Lőrinc. Menekülés csak ez, melyben nem ér partot a vergődő lélek. A megváltó út keményebb és hősbib magányba vezet: „a gazda bekeríti házát“, mélyebbre szántja földjét: önmagába fordul. Harsányi Kálmán korallvilága épül így, mely életéből épít réteget rétegre, míg felnő a tenger tiszta felszínéig. Gellért Oszkár magánya, aki a legmakacsabb egyéniség zárt világából tért meg a „végtelen sugarak“ alázatos és salaktalan szeretetéhez. Tóth Árpád tengerszeme, melynek tiszta tükrében új végtelenné mélyült az ég kékje.

Az új élet széttörte a régi szavakat s úgy látszott: a forma mindörökre meghalt. S mégis, megtalálta a vers önmagát, midőn levette régi díszzeit s kinőtt a színek gazdag pompájából. Nem törte szét a formát, csak mélyebb értelméhez tért vissza: a versek sugárzó értelemmel telnek, nem szavaik zenélnék: a lélek szól belőlük.

HÁROM TERÜLETEN követtük az új magyar irodalom útjait s mindenütt egyazon cél irányítását éreztük: új világ építéséért, új emberi lélek megszületéséért folyik a harc. Az öncélú irodalom elhanyagolt, az írás még a legtisztább művesek számára is csak eszköz valami felé, ami magasabb a művészetnél. S ha most egy nézőpontból akarnók áttekinteni az új irodalom mozgatóerőit: emberi, nemzeti és egyéni életünk összes mély ellentéteit fel kellene idéznünk. Új és régi hitek erői állnak itt szemben, hogy élő közösségek tömegeivé forraszszák a széthulló civilizáció énjait. Faji erők mozdulnak fel s bontják pártokra a régi egységeket. Az új hit, az új faji öntudat háttérében a társadalmi harc hadseregei állnak egymással szemben s politikusok szövök hálójukat. Irodalomellenes korról beszélnek s az irodalom válságairól. „Kultúránk él még, hellénisztikusan vagy bizantinikusan s mintegy automata módjára, de az ifjúságot nem érdekli többé.“ (Babits.) Az írónak választania kell kora és az örökkévalóság közt. Mondják: álljon be a harcos jelen katonájának vagy vonuljon zárt magányába, ahol csak a csillagokkal beszélhet. De mi lesz azzal, aki harcos akar lenni s mégis művész, mint minden igazi humanista? Roppant szakadék távoli partjai közt ível át szelleme, mint a híd; de ki tudja, mikor szakad le?

Adyban az elhanyagolt magyarság példáját láttuk; Prohászkiában és Szabóban a jövő ellentétes prófétáit; Herczegben, Tormayban a magyar konzervativizmus tartózkodó művészeit; Móriczban a jelen szívós realistáját. Most Babits Mihály lép e sorba: mai kultúránk legmélyebb meghasonlottságának gyötrődő jelképe. Az Én s a Szép-

ség, a szellem alkotó nyugtalanságának legtisztább művészeként indult s midőn a „nyugtalanság völgyében“ számot vetett önmagával: visszatért a közösséghez. De lehet-e új „barbár hit“ prófétája az, aki minden idegével a régi oltárra, az Elefántcsont-toronyra emlékezik? Harcot kezd, „tragikus harcot: szemben a korrall s felülről bírálva az elboruló barbár életet“. Nehéz harc s látszólag hiábavaló: az ember harca önmagával s a forduló világgal. De mély és tiszta humanitás fakad belőle: példa a jövő harcosainak.

Példája mutatja: az irodalom válsága nem a politikáé, sem a stílusé. A művész válsága ez, az igaz emberé, ki magában éli korát és az egész emberiséget. Valóban az irodalom jövője nem a politikában sem az artisztikumokban van. Az „Élet“ szolgálata a humánium fölényes akarata nélkül: alaktalan szétterülés s a forma, ha nincs lélek és szeretet mögötte, csak pengő lant és zengő cimbalom.

KERESZTURY DEZSŐ

MŰGYŰJTÉS ÉS MŰKERESKEDELEM

MAI VÁLSÁGUK OKAI

A manapság is figyelemmel kíséri a műtárgyak adás-vevését sőt világcégek árveréseinek eredményeit, arra a következtetésre juthat, hogy sohasem volt rosszabb konjunktúrája a műtárgyaknak, mint éppen manapság. Nemcsak a háború utáni hatalmas fellendülésnek fellegett be, hanem megszűnt a békeévek nyugodt, szolid üzletmenete is. A művészeti folyóiratok, melyek eddig diadallal emlékeztek meg egy-egy mesevilágba illő árról, ma önkénytelenül lefelé licitálnak s a legolcsóbb vételeket jegyzik fel, melyek hasonlóképpen már-már a mesevilágba illenek. Azelőtt nem volt ritkaság, ha egy gótikus faszoborért 20—25.000 pengőt, illetve ennek megfelelő márkát, frankot, fontot vagy dollárt fizettek, egy tizenötödik századi olasz brokát miseruha 30—40.000 pengőbe, egy jobb gótikus ötvösmunka 10—15.000 pengőbe került. Ezek az árak az alsó értékeket jelzik, amint kiválóbb minőségű, díszesebb vagy ritkább alakú darabról volt szó, a becsár sokszorosra növekedett. Ezzel szemben két hónappal ezelőtt az egyik newyorki aukción egy XV. századi szép miseruha 250 dolláros kikiáltási áron nem akadt vevőre, nyáron pedig az ismert nagy hagyaték müncheni aukcióján egy XIV. századi spanyol kehely 450 márkáért cserélt gazdát.

Ilyféle, százsámra idézhető adatok gondolkodóba kell hogy ejtsék a gyűjtőket, akik az árak szörnyű süllyedésével s a műkereskedelem haldoklásával lassan mindenüket elvesztik, fgy kell annak lenni, mert a gyűjtő nemcsak venni szokott, hanem eladni is, nemcsak szám szerint gyarapítja kis kollekcióját, hanem értékének lassú emelésére is törekszik. Selejtesebb, megúnt tárgyait eladja vagy ráfizetéssel jobbakra cseréli át. Néha egész csoportoktól megválik, hogy egy másikra annál jobban specializálhassa magát. Ebben a munkában szüksége van a műkereskedőre s ha észreveszi, hogy tárgyaiért eladáskor nem kap annyit, mint amennyit annakidején fizetett érték, bizalma, hite meginog. Elvégre a legideálisabb gyűjtőszellem mögött is ott lappanghat a földi javak, a pénz gyönyörködtető és főképp biztos teaurálásának gondolata. Abban a pillanatban, mikor észreveszi, hogy kincsei nem állandó értékűek, elveszti kedvét, mert joggal gondol arra, hogy a becses holmik tulajdonképpen egyszerű ócskaságok.

Kényelmes lenne a katasztrofális árzuhanást s a műkereskedelem sorvadását a világgazdasági helyzet függvényének tartani. Kétségtelen, hogy ez az egyik oka a mai helyzetnek, talán a főoka is. Olyféle szerepe van, mint annak a karnak, mely egy részeg embert meglök

és az elesik: vitatkozni lehet afelől, hogy a kar vagy a bor volt az igazi tettes. Az alábbiakban azt kívánjuk bemutatni, hogy a műtárgyak devalválás! folyamata a gazdasági krízisre való tekintet nélkül is megindult, sőt a mai állapotok egyik legfőbb okozója, bármily hihetetlenül hangzik is, maga a műkereskedelem.

Azzal kell kezdeni, hogy a mai értelemben vett műgyűjtés, bár ősi szenvedélynek látszik, tulajdonképpen újabb keletű. Műgyűjtésen ezúttal művészi beccsel bíró régi tárgyak vásárlását értjük. Az ókor embere nem ismerte ezt a gyűjtési módot. Nem régi, hanem szép objektumokat vásárolt. Rendszerint saját kortársainak alkotásai iránt érdeklődött, de ha régi holmit is megszerzett, azért tette, mert különösnek, ritkának tartotta azt. Ez a felfogás a népvándorlás barbár intermezzója után tovább tartott, csak igen későn, a renaissance idején jelentkezik a mai gyűjtéshez hasonló tevékenység. A XVI. század elején az antik művészet, főképp a szobrászat emlékeit rendszeresen gyűjteni kezdik. Ismeretes az az anekdota, hogy a fiatal, még névtelen Michelangelo egyik szobrát mint antik művet borsos áron adták el, miért is a művész tiltakozni volt kénytelen. Az a szenvedély azonban, mely a renaissance emberét antik tárgyak gyűjtésére ösztökélte, nem azonos a mai műgyűjtés lelki rúgóival. Az előbbi saját művészetét igazolta az antik tárgyakkal, a mai gyűjtő holmiját nem hozza kapcsolatba az élő művészettel.

A régi tárgyak a késő-renaissance és a barokk stílus virágzása idején hódítják meg a műpiacot. Az úgynevezett ritkaságkamrák a mai gyűjtemények első igazi ősei. Ezek a kincsestárak a művészi becsre való tekintet nélkül érdekes ritkaságokat hordtak össze, szobrok, képek és iparművészeti remek mellett ereklyéket, asztronómiai szerszámokat, kitömött exotikus állatokat és ásványokat. Eredeti állapotában ilyféle gyűjtemény, sajnos, nem maradt az utókorra, de metszetekből és leltárakból következtetni lehet egykori mivoltukra. Ilyen volt Ferdinand tiroli főherceg híres ambrasi gyűjteménye, mely a bécsi múzeum iparművészeti osztályának alapjává vált, ilyen II. Rudolf császár rendkívül gazdag prágai kincsestkamrája, a hazai gyűjtemények közül Nádasdy Ferenc sárvári s az Esterházyak fraknoi kincsestára. A fülledt pompájú, képekkel teleaggatott barokk termek mennyezetéről kitömött fókák, krokodilok lógtak alá. A faliszekrényekben békésen megfértek egymás mellett: megláncolt mammutagyar, zománcos billikom, meteorkő, trombitáló automata, díszesen foglalt bölényszarv, Attila vagy Nagy Karoly sisakja, rejtelmes horoszkóp, kínai legyező és koránból faragott feszület. A szobrászat emlékeit többnyire bronzból és elefántcsontból készült mitologikus figurák képviselték. Mindehhez hozzá kell számítani a fegyverek és zenélő órák sokaságát.

A mai gyűjtemények szemszögéből nézve első pillanatra idegennek tűnik ez a felfogás, azonban nem szabad elfeledni, hogy a ritkaságkamrák kezdték meg a régi tárgyak gyűjtését s ha ez a gyűjtés tervszerűtlenül folyt is, a kollekciókban már nem a korbéli művészet alkotásai, hanem a régiségek domináltak. A felfogás különben nem idegen a mai kortól. Arra kell gondolni, hogy korunk egyik legtöbbször értékelt gyűjtője, a nemrég elhunyt Albert Figdor remek objektumok

mellett hasonlóképpen egészen fantasztikus tárgyakat is vásárolt: középkori orvosi műszereket, szabásmintakönyveket, sőt feliratos női harisnyakötőket és majmok számára készült apró rokokó díszfrakkokat is. Az az óriási érdeklődés, mely tárgyainak elárverezését kísérte, nemcsak őt igazolta, bizonyította azt is, hogy a ritkaságkamrák ízlése még ma is kísért.

A tizenkilencedik század analitikus és történeti szemlélete megteremtette a modern múzeumok típusát és kialakította a mai műgyűjtés irányait. A múzeum gondolatában új elem, hogy — bizonyos műfaji megkötöttségektől (képtár, iparművészeti múzeum) eltekintve — mindent gyűjt. Bármelyik történelmi korszak alkotásait szívesen engedni falai közé, nem részesíti előnyben a barokkot a gótikával, a gótikát a renaissance-szal szemben vagy fordítva. Évszázadok merőben ellentétes szellemű alkotásai békésen megférnek egymás mellett, magának a múzeumnak nincs véleménye arról, hogy melyik stíluskorszak áll a mai emberhez közelebb. Ez a hűvös rezerváltság csak oly évszázadban képzelhető el, melynek művészete a termelés egészét tekintve erőtlén és bizonytalan. Jellemző, hogy a múzeumok java része nem is vásárol modern objektumokat, melyeknek pedig a mai ember számára ezerszer izgalmasabbnak kellene lenniök, mint a régiségeknek. Nekünk a múzeum természetesnek tűnik, ezzel szemben a letűnt idők bármelyik nagy mecénása, pl. II. Gyula pápa, aki finom ízlésű műbarát volt, érthetetlennek találná, ő elsősorban korával törődött, Michelangelóval és Rafaellel dolgoztatott, hitt a modern művészetben és észre sem vette a régit. Nem lehetne neki megmagyarázni, hogy a régi tárgy miért érdekesebb, mint az új, a múlt homálya miért izgatóbb, mint a jelen, melynek művészetében a mi vágyaink és céljaink öltenek testet.

Napjaink műértője, műbarátja, ha vannak is szívéhez különösen közelálló korok vagy mesterek, egyforma elragadtatással szemlél egyiptomi szobrokat, gótikus katedrálisokat, barokk tereket vagy impresszionista csendéleteket. A történeti szemlélet mentesítette a határozott állásfoglalástól, minden érdeklí, ami művészileg kvalitásos. Bizonyos azonban, hogy a régi objektumokkal szemben elnézőbb, mint a modernekkal szemben, az öreg hollandi tájkép, ha harmadrangú mester munkája is, becsesebb számára, mint korának egy nem elsőrangú, de kvalitásos alkotása. Megbecsüli a tárgyak időről tett tanúságát. Ez a gyengédség minden idők legművészibb nemzetéből, a görögből teljesen hiányzott. Alikor a perzsák rombadöntötték Athén várát, a visszatérő görögök földdel töltötték ki a romokat s ráépítették az új Akropolist. Egyszerűen betemették az ősök fényes művészetének emlékeit; tehették, mert mertek és tudtak fölébe még fényesebb alkotásokat emelni.

Természetes, hogy a múzeumok univerzális gyűjtési tevékenysége, illetve az a szellem, mely e tevékenységet szabályozza, a mai magángyűjteményekre is rányomta bélyegét. A gyűjtők idővel megsokasodtak, az amatőrség gyökerei mélyen a középosztályba lenyúltnak, viszont a gyűjteményeknek csak elenyésző töredéke szisztematikus jellegű, a többi alkalmi vételek véletlenségeiből tevődik össze, mert

megteremtőiknek rendszerint csak korlátolt anyagi eszközök állnak rendelkezésükre. A legtöbb kollekcio sokféle stíluskorszak emlékeit egyesíti magában. Szisztematikus, nagyobb egységek kialakítására csak abban az esetben kerülhet sor, ha az egyes objektumok — pl. a fajansz, üveg, metszet esetében — aránylag olcsók.

Műgyűjtés azonban elképzelhetetlen műkereskedelem nélkül s ez az a pont, ahol a mai krízis okaihoz érünk. A gyűjtők java része a műkereskedelem vizéből merít. Nehezen szánja rá magát, hogy közvetítő nélkül vásároljon. Elveszti a talajt, ha magánossá áll szemben, nem tudja mit kínálnak neki s nem tudja, hogy mennyit ajánljon érte. Irtózik a becsapatástól. Ezzel szemben a műkereskedő bekonferálja árúját, lassanként tanácsadóvá, szakértővé lép elő, végül nem lehet egy lépést sem tenni nélküle.

A helyzet néhány éve érezhetően megváltozott. A gyűjtő nehezen szánja rá magát a vásárlásra, a műkereskedőnek pedig rengeteg tárgyat kínálnak, de nincs akinek tovább lehetne adni. Az általános pénztelenség egymagában nem magyarázza meg ezt a sajátos jelenséget: a bizalmi krízis egy fajával állunk szemben. A műbarát bizalma nemcsak a műkereskedőben rendült meg, hanem saját műtárgyaiban is.

Egyik oka ennek a műtárgyak árának állandó ingadozása. Tudott dolog, hogy a történeti szemlélet elhatalmasodásának ellenére is megmaradt bizonyos kapcsolat a modern művészet és a régi között. Az új művészek — nem a mecénások, mint régen, hanem maguk a művészek — felfogásuk igazolását, vagy ha tetszik, nemesi levelet keresik a régi alkotások egyes csoportjaiban. Az impresszionisták Velasquezen, Franz Halsban, Goyában találták meg őseiket, azokban a művészekben, akiknek stílusa valóban rokon az impresszionizmussal. Cézanne kora Grecót fedezte fel, az expresszionista szobrászat a néger faplasztikát. A legfrissebb keletű irányzat, az úgynevezett mágikus realizmus empire és biedermeier portrék exaktségára hivatkozik, Picasso Ingresre, Otto Dix pedig Ph. O. Rungera. Az új művészettel a hozzája kapcsolt ősök csoportja is divatba jön és ezt a divatot a műkereskedelem — tőzsdei nyelven szólva — megjátssza. Cézanne még ismeretlen volt, mikor a Greco-képek ára rohamosan növekedni kezdett. A még olcsón, csendben összevásárolt képek óriási áron cseréltek gazdát s vagyonokat alapoztak meg. Ma újból a maximális ár egyharmadán vagy egyötödén kerülnek piacra s hogy mélyebbre nem zuhantak, az pusztán az addig kellőképp nem méltányolt magas művészeti kvalitásuknak köszönhető.

Ugyanezt a játékot a műkereskedelem néha az ízlés változásainak figyelembe vétele nélkül ismétli meg. Legmegfelelőbbek a kísérlet céljára azok a művészek, — legnagyobbbrészt festők — akiknek stílusa rendkívül markáns, tehát könnyen felismerhető és oeuvre-je óriási. Képeit egy alkalmi konzorcium feltűnés nélkül összevásárolja. Ha ez megtörtént, könyvet irat egy jótollú és arra kapható szakmabelivel, melyben egekig dicsőíti. Így történt Magnascóval, az impresszionista Monticellivel vagy Utrillóval. Néhány év alatt a konzorcium búsán megtalálta számításait, ekkor már jöhetett a kijózanodás ideje s a képek rohamosan elértéktelenedtek. Itt csak jobb példákat idéztünk, oly

festők nevét, kik a blöff és visszaélés ellenére is művészek voltak, tehát alkotásaiknak reklámmentesen is volt és van bizonyos értéke. Megtörtént azonban, hogy tízezrekre hajtották fel oly művek árát, melyeket ma semmi pénzért, legfeljebb a vászon négyzetmétereként lehet eladni.

Az utóbbi évtizedek mohó üzletiessége gyakran rendezett meg ily tervszerű hosszmozgalmakat. Eredménye az volt, hogy egy csomó jelentéktelen, nem időálló műtárgy borsos áron jóhiszemű gyűjtők nyakán maradt. Nem csoda, ha ezek az emberek hamarosan leszoktak a vásárlásról. Ez lett volna azonban a kisebbik oka a gyűjtők megcsappanásának. A nagyobbik, a lényegbevágóbb, mely az egész tevékenységet lassan megbénítja, a hamisítások forgalombahozatala.

A hamisított műtárgy mérhetetlen tömegekben való felbukkanása a múlt század második felében kezdődött meg s azóta egyre fokozódik. Régebben is megtörtént, hogy közülök egy-egy piacra került, ezek a korábbi objektumok azonban részint ügyetlen és kezdetleges munkák, részint nem is mind hamisítványnak készültek, hanem részben egyszerű utánzatnak. Az utolsó száz évnek jutott az a kétes dicsőség, hogy a boszorkányosan sikerült hamisítványok piacadobásával a műkereskedelem ügyleteit a kétely és a szkepszis dudváinak melegágyává tették.

„Kétfajta műkereskedő van, — írta egyszer a Burlington Magazine szerkesztője — az egyiket becsapják hamisítványokkal, melyeket aztán kénytelen továbbadni, a másik maga gyártja vagy gyártatja azokat. Ha ténykedésük tovább folyik, rövidesen megváltozik a műtörténet képe s oly mesterművek megjelenésével kell majd számolnunk, melyekre eddig álmunkban sem mertünk gondolni.“ Ha ez idézettel szemben védelembe is kell venni a műkereskedők szolid, becsületes csoportját, lehetetlenség meg nem látni, hogy a helyzet lassanként kritikussá, sőt végzetessé válik.

Múzeumnak, gyűjtőnek állandóan résen kell lenni, mindenkor számolnia kell azzal, hogy be akarják csapni. A gyűjtő helyzete kevésbé felelősségteljes, legfeljebb ottveszti saját pénzét, de a múzeumi szakembereknek vállain nagy gond nyugszik, mert közpénzekkel sáfárodnak s rendszerint nem apróságokra, hanem jelentékeny és drága tárgyakra reflektálnak. Kitűnő szakértők legnagyobb elővigyázata mellett gyakran megtörténik, hogy egy-egy hamisítvány helyet talál a múzeumok falain vagy vitrinjeiben. Sőt nyugodtan állíthatjuk, hogy nincs oly nagyobb múzeum, mely ne vásárolt volna hamisítványt. Nincs a világnak az a valamirevaló művészeti közgyűjteménye, melynek ne lennének e téren keserű emlékei. Ha a múzeumok is rajta-vesztenek, melyeknek tisztviselői évtizedes tanulmányokkal és óriási emléksismerettel veszik fel a harcot e rákfene ellen, nem csoda, ha a magángyűjtemények kevésbé tapasztalt amatőr tulajdonosai léptenyomon kénytelenek rájönni arra, hogy újból és újból csalás áldozataivá váltak.

A modem technikai felkészültség kezére játszik a hamisítóknak. A hamis tárgyak egyre tökéletesebbé válnak, egyre nehezebben felismerhetők. Növeli a bajt, hogy a pénz bűvös ereje, sajnos, olyanokat is a műkereskedelem érdekkörébe von, akiknek éppen hivataluknál és

állásuknál fogva a hamisítások ellen kellene küzdeniük. Talán nem érdektelen, ha néhány ismertebb, napjainkban játszó történettel megvilágítjuk, miképp dolgozik ez az inficiált műkereskedelem. Az esetek kényes voltára való tekintettel a neveket inkább elhallgatjuk.

Párizsi gyűjtő szeretné eladni egyik képét, melyet Goya művének tart. 600.000 frankot kér érte. Németországból X. dr. múzeumi tisztviselő, egyetemi magántanár utazik ki megtekintésére. Rövid vizsgálat után kijelenti, hogy a képet nem Goya, hanem egyik legismertebb epigonja, Lucas festette. X. elutazik, a tulajdonos a képet 50.000 frankért adja el bánatában egy jelentkező műkereskedőnek. Néhány hónap múlva megjelenik a könyvpiacra egy német magángyűjtemény katalógusa. A kérdéses kép mint egyik főklenódium szerepel benne, mint a szöveg mondja: X. megállapítása szerint Goya kétségbevonhatatlanul eredeti műve, sőt egyik főműve. A párizsi gyűjtő érdeklődik német kollégájánál és megtudja, hogy az a képet 300.000 márkáért vette, még hozzá X. ajánlatára. Nem volt nehéz ezek után rájönnie arra, hogy X. összejátszott a kereskedővel, hamis szakvéleményt adott, olcsón vett, drágán adott el s a hasznon megosztott vele. A megindított per következtében X. kénytelen volt állásairól lemondani.

Groteszk, tragikomikus eset a következő. Az öregedő múzeumigazgató, ki a világ egyik legnagyobb közgyűjteményét vezeti, évek óta szoros kapcsolatot tart fenn egy műkereskedővel, mint a rossz nyelvek suttoják, annak gyönyörű felesége kedvéért. Egy nap remekszép női arcképet ajánlanak megvételre. Az igazgató azonnal látja, hogy a kép feltétlenül eredeti; sőt egyik legnagyobb német mester mindaddig ismeretlen portréja s így értéke rendkívül nagy. Azt gondolja, miért ne járjon jól műkereskedő ismerőse is, megpróbálja majd olcsón kezére játszani s tőle veszi meg. A képet egyik másodrangú németalföldi mester alkotásának mondja. Épp ezért a múzeum nevében nem reflektál rá, de ajánl egy műkereskedőt, aki szívesen megvenné. A gyanútlan eladó elmegy az ajánlott céghez, az igazgató közben telefonál, hogy a képet feltétlenül vegyék meg. Így a műkereskedő olcsón hozzájut, titokban megvizsgálhatja s mikor az igazgató meg akarja tőle venni, fantasztikus összeget kér érte. Így esett el a múzeum a ritka kincstől, mely nemrég példátlanul nagy summáért egy magángyűjteménybe került.

Egy angol gyűjtőnek évekkor ezelőtt csodálatosan szép zománcos tálát kínáltak. Megvette, utólag gyanút fogott, megvizsgáltatta szakértővel, aki hamisnak mondta. A gyűjtőt hiúsága megakadályozta, hogy lármát csapjon. Néhány hónap múlva Firenzébe utazott. A kereskedő, aki a hamis tálát eladta neki, megtudta ezt, ugyanolyan technikájú, a tálhoz hozzáillő zománcos kancsót készíttetett s azzal utána utazott. Az angolt egy nap a dómtéren gyászruhás matróna szólítja meg s „haláleset miatt“ műtárgyakat ajánl megvételre. El is megy, szépen berendezett lakásban jobb-rosszabb bútorokat mutatnak neki. A gyűjtőnek nem tetszenek a tárgyak, menni készül, mikor a sarokban eldugva megpillantja a táljához tartozó díszkancsót. Boldog izgalom fogja el, de a matróna, arra hivatkozva, hogy ez az egyetlen

ősi kincs, mely nagymúltú családjára emlékezteti, hallani sem akar eladásáról. Végre nagynehezen s mondani sem kell, szédítő áron megváltik tőle, a gyűjtő boldogan indul haza s azóta semmi sem ingatja meg hitében, hogy jobban ért a műtárgyakhoz, mint a hivatalos szakértők. A ravasz műkereskedő két legyet ütött egy csapásra: a kancsót is jól eladta s visszaszerezte üzletfele bizalmát.

Látható, hogy a rossz értelemben vett műkereskedelem manipulációi nem minden esetben forognak hamisítványok körül. Fényes üzlet kínálkozik akkor is, ha jó darabot különböző fortélyokkal olcsón lehet megszerezni, vagy ha másodrangú alkotást, mely már a műkereskedő birtokában van, elsőrendűnek sikerül kijátszani. Ezeket a műveleteket nagyban elősegíti a szakemberek írásba foglalt véleménye, az úgynevezett expert. A műtárgyat lefotografálják s a fénykép hátlapjára X. Y. nemzetközien elismert szakember néhány sorban ráírja, hogy a műben ennek és ennek a mesternek alkotását ismerte fel s véleményét aláírásával hitelesíti. Az expert a műtárggyal együtt vándorol s eladáskor tanúskodik mellette. Igen sok gyűjtő akad, aki e nélkül nem is vásárol, sőt a tárgyat nem nagyon nézegeti, hanem mindent az experttól tesz függővé. Idővel azonban ez a szokás, melyet a gyűjtők védelmére találtak ki, az eladók fegyverévé vált s még nagyobb visszaélésekre nyújt módot. Nem kell egyebet tenni, mint az egyik jobbnévű, üzleti nyelven szólva bevezetett expert-író lekenyerezni s hatalmas üzletekre nyílik kilátás. Magános gyűjtő nem teheti meg, pénze sincs annyi s azt sem tudja, kihez forduljon. A nagy műkereskedő ismeri a piacot, könnyebben talál egy-egy megtévedt szakértőt, könnyebben kenyerезi le azt, hiszen unos-untalan küldhet neki műtárgyakat véleményadásra. Az expertnek ára van s minél ismertebb a szakértő, az ár annál borsosabb. A műkereskedőnek, aki évente tucatjával küld egy-egy szakértőnek fényképeket,—jellemző, hogy az expert-író többnyire nem is látja a tárgyat, csak fényképét — nem nehéz az ötvenedik-századik alkalommal azt kérni, hogy a képet ne valamely hatodrangú művésznek, hanem világhírű mesternek attribuílja. Így születnek manapság Rembrandtok, Tizianok, Tintorettók s lassanként közismertté válik az a tény, hogy ha Kovács Istvánnak van egy Tizianja, az nem Tizian, de ha ugyanezt egy nagy műkereskedő megveszi, azonnal a nagy velencei piktor leghitelesebb alkotásává válik.

Az expert-írással való visszaélések és a kipattanó hangos botrányok arra kényszerítik a szakértőket, hogy visszavonuljanak a tanúskodás ezen formájától. A német múzeumok vezetőinek körében éppen az elmúlt hónapokban indult meg a mozgalom, amely egyelőre még éles ellenzőkre talál. Említésre érdemes, hogy Magyarországon a Gyűjteményegyetem tisztviselőinek a szolgálati szabályzat értelmében tilos írásos szakvéleményt kiállítani s a múzeumok eddig semmi hátrányát nem érezték, hogy a szóbeli közlés patriarchálisabb formája mellett maradtak.

A fentebbiekben látjuk a műkereskedelem mai rendkívüli helyzetének legfőbb okait. A gazdasági krízis csak egyik oka a mai válságnak, melyet kiszélesít az a tény, hogy a műkereskedelem ma a műgyűjtés ellen, tehát közvetve önmaga ellen irányul. Ilyféle támadást a legyen-

gült szervezet nem viselhet el s ha a tevékenység továbbra is ebben az irányban halad, a műtárgyak kézből-kézbe való vándorlása hihetetlenül megcsökken. Elvégre senkitől sem lehet kívánni, hogy tárgyakat vásároljon, melyekről csak szeretné hinni, hogy eredetiek s nem hamisítványok, de azt biztosan tudja, hogy ha el akarja adni, alig ígérnek értük valamit.

A kibontakozás útja megmutatkozik abban a néhány évtizede megindult irányzatban, hogy egy-egy ország gyűjtői leginkább hazájuk műtárgyait vásárolják. Ezzel kapcsolatos az a tény, hogy a világban szétszórt, magánkézben levő műtárgyak lassan visszazállingóznak abba az országba, ahonnan valók. Anglia már évtizedek óta jó példával jár elől, a londoni műpiac a XVIII. század nagy angol portréfestőinek konkurens nélküli felvevője. Magyarországon is igen erősen érezhető a hungaricák iránti érdeklődés s ma már az a helyzet, hogy a régi magyar ötvösség remekeit sehol sem fizetik meg olyan jól, mint nálunk. A gyűjtés irányának e változása nagyban elősegíti a hamisítások elleni küzdelmet. A magyar szakértő szemé magyar tárgyakra iskolázott s ez önként adódó leszűkített körben hasonlíthatatlanul könnyebben ismeri fel a hamisítványt, mintha például egyiptomi szoborról kellene ítéletet mondania. A gazdag magyar közgyűjteményekben a gyűjtő is megszerezheti az analógiákat, sajnos azonban, a helyzet egyelőre az, hogy a magyar műgyűjtők ritkán fordulnak vásárlás előtt múzeumi szakemberekhez. Sok felesleges bosszúságot, utólagos bánkódást takarítanak meg, ha hónapok alatt a vételre ajánlott tárggyal, megjelennének abban az illetékes múzeumban, mely ilyféle tárgyakat rendszeresen gyűjt. Ezt annál könnyebben is megtehetnék, mert a szakvéleményért egy fillért sem kell fizetniök.

Azoknak pedig, akik a hamisításoktól való félelmükben el akarják hagyni a gyűjtést, mást ajánlhatunk. Vásároljanak moderm műtárgyakat. Látogassanak el a festők műtermébe s vegyenek magától az alkotótól. Ez esetben nem kell félniök a hamisítás rémétől. A jó moderm képben ugyanannyi öröme telhet a gyűjtőnek, mint a régiben, nem is kell annyit fizetni érte s ami a kvalitásait illeti, köztudomású, hogy a szépséget nem kötik évszázadok.

SZELLEMTÖRTÉNET

MA KÉTSÉGTELENÜL szélesebb körök érdeklődnek a tudományos életnek nemcsak személyi, hanem tárgyi jelenségei iránt is, mint akár egy emberöltővel előbb, összefügg ez a műveltség emelkedésével, de e mellett a társadalom demokratizálásával is, ezzel a nálunk aránylag új folyamattal, melynek gyermekbetegségeire még lépten-nyomon ráakadunk. Ilyen beteg jelenséget figyelhetünk meg a tudomány iránti új érdeklődéssel kapcsolatban is, mely olyan emberek részéről nyilvánul meg, akik a tudományos módszert nem ismerve, csak másod-harmadkézből kapják híreiket s így ki vannak szolgáltatva a többé-kevésbé jóhiszemű, gyakran tudatlan közvetítőknek. Ez történt a ma sokfelé emlegetett szellemtörténettel is. Mindenki szeretett volna valamit tudni a szellemtörténetről. Ez a dicséretreméltó érdeklődés azonban a fórum és a napi politika zsi-vájában csakhamar kivetköztette a szellemtörténetet tudományos mivoltából. A tudós helyét rövidesen elfoglalta a dilettánsok és újságírók hada, nem csoda, ha a magyarázatok kapcsán a félreértések egész lavinája indult meg. A tudomány joggal kívánhatta volna meg a közönségtől, hogy egy tudományos módszerről gyártott vicceket visszautasítson, hiszen minden tudományos irányhoz becsületos szándék, új, nehéz feladatok vállalása fűződik. Am nem így történt, sok értelmetlen cikket kellett elolvasnunk, míg legutóbb Babits Mihálynak komoly megértésre törekvő nagy tanulmánya meg nem jelent. Ismeret és elmélkedés helyett a közönség megelégedett sekélyes éekkel, amik persze csak gyártóik lelkiismeretességét bizonyíthatják olyan tudományos mozgalommal szemben, melynek hívei ma Európának legjobb gondolkodói. A tudományos dolgokkal űzött ez újabb élcelődés hasonlít ahhoz, mellyel egy emberöltő előtt Rákosi Jenő gúnyolta éveken át hírlapjában a németek Zeppelin-építését, s melyre ma már jobb, ha szégyenkezve leplet borítunk.

Azok számára, akik a tudomány mai problémáinak mélyére szeretnének látni, álljon itt ez a rövid tájékoztatás.

RENDSZERBEFOGLALT elmélettel a szellemtörténet máig sem dicsekedhetik. Ez mutatja erejét, életrevalóságát. Elméleteket ide-oda hord az idők szele, csak az, ami lassan nő együtt a lélekkel, nő nagyra és nem hal el. Az ilyenfajta elméletnek nem ismerjük születési dátumát, szerzője nincs, felnevelkedett, hogy senki sem tudott róla. Úgy kezdődött, mint minden nagy átalakulás, észrevétlen, titokban, újszerű munkák mélyén. Az élet formálta ki, a

gyakorlat iskolájában járt. Ha feltűnését jellemezni kívánjuk, paradox állítással kell megelégednünk: szellemtörténet nincs, jóérzésben ma sincs, csak szellemtörténeti munkák. Írtak előbb is, később is a történészek tanulmányokat elmélyedéssel, módszeres iskolázottsággal. Az érdeklődés köre azonban lassanként megváltozott. Nem tudatosan, nem valami elmélet, a szellemtörténet hatása alatt, hanem olyképpen, ahogy a szaktudományokban igazi pálfordulás bekövetkezni szokott: egyes kérdések, gyakorlati problémák megoldása kapcsán. Az átalakulás in praxi, magukban a történeti munkákban lépett fel, műhelyfeladatok körül, a hívebb ábrázolás érdekében. Csak apránként vették a szakemberek észre, amint egymás munkáit jobban megnézegették, hogy műveik olyanok, mint a testvérek, egy nagy népes család gyermekei. Kétségeik, célkitűzéseik akaratlanul járatlan utakra vitték őket. El kell hinnünk ezért nekik, hogy nem a sarlatánság vezette őket az ismeretlen ígértföldje felé, hanem az a démoni, isteni hang, melyre Szókratész óta minden gondolkodó hallgat. Amivel a nagy útra ellátták magukat, az a tudomány minden fortélyá, műszere. A pozitív tudomány műhelyében sajátították még el azt a szakképzettséget, mely nélkül nem képzelhető el modern történetírás. Csak a látás más, amivel fogadják a dolgokat és a dolgok, amik vonzzák őket. Nem álmodozók, bár a világ, amit kutatnak a szellem világa. Másnak csak az anyag létező, ám nekik a szellemi jelenségek éppoly valóságosak mint a puszta matéria, megismerésük pedig csak úgy lehetséges, mint a térbeli dolgoké. Kérdezik: miért lenne a gondolat, az eszme, az emberi vélekedés az anyagnál kevésbé létező? Gondolataink, eszméink, érzéseink? Hiszen cselekvő és érző énem könnyen megéri a cselekvő és érző lényeket. Ne mondja senki azt, hogy a holt anyag könnyebben felfogható, mint az ember élete. Eszemnek, szívemnek a holt matéria nem lehet jobban megismerhető, kedvesebb.

A tudomány motorja nem rosszabb ma, a szellemtörténet idejében, mint régen, sőt úgy lehet, annál sokkalta jobb. A volán mellett azonban a megváltozott idők embere ül. Hogy mely táj felé repül a gép, az tőle függ. A vidék, amit bejár, a szellemi jelenségek világa. A tudomány számára a szellem viszont nem lidércfény, nem imbolygó kísértet és fantazmagóriák hazája. Szerinte a szellem értelmét a fogalmak, eszmék, állítások, nézetek, érzések és törekvések köre teszi ki, melyek nem maradnak a lelki életben elszigetelten, hanem megmutatkoznak a külső, testi világban, annak formái között, szóval kifejeződnek, objektiválódnak. Az egyéni lelkektől éppúgy különböznek mint a térbeli, testi jelenségektől. A lelki egyedek egymáshoz, egymással közölt gondolataiból, érzésanyagából, törekvéseiből egy individuumok felett álló világ alakul ki, mely tartalmilag örökösen megújul, változik. Ezt a közösségekben kifejlődött életfolyamatot úgy lelki tartalmaival, mint testi objektívációival nevezzük szellemnek és kutatását szellemtörténetnek. Feladata nyomozni ennek a szellemiségnek az idők medrében változó formáit, felkutatni mindazt a jelenséget, amely a szellem hatása alatt forrott ki.

Ezen a ponton rá kell mutatni egy sajnálatos félreértésre. Dilthey, a szellemtörténeti iránynak a századfordulón nagy megindítója,

állította fel azt a tételt, hogy a szellemi tudományok az ismeretek nagy rendszerében a természettudományoktól különálló csoportot alkotnak. A kétféle tudomány megismerésére is más-más út szolgál. A szellemtudományok tárgyait beleéléssel lehet csak megérteni, a bennük lakozó „Sinn“ megragadásával. Ezt a beleélés-gondolatot felkapják természetesen a szellemtörténészek is munkájuk módjának jelzésére. A kételkedőknek az élmény hangoztatása elegendő volt arra, hogy a szellemtörténetet újfajta regényírásnak tekintsék. Hiszen a művészt szintén az élmény vezérli, hol húzódik tehát a határ történelmi regény és történetírás között? Ezen az alapon kétségbevitették tudományos komolyságát. De elfelejtették, hogy Dilthey az élmény-nyel kapcsolatban nem a szellemtörténetről beszél, hanem általában minden szellemi tudományról. A történet mint tudomány él, szerinte, a beleélés módszerével. Nemcsak a szellemtörténész, hanem bármelyik régimódi, pozitivista, romantikus, humanista történetíró, úgyszintén középkori krónikás a megismerésnek ebben a formájában kap képet az emberi nem történetéről. Az élmény — ha Diltheynek igaza van — a nagy elválasztó a szellemtudományi és természettudományi ismeretszerzés között, de nem a történetírás bizonyos fajai között. A szellemtudományok egyetemes kiváltságáról van itt szó, mely lényegénél fogva oppozícióban van a természettudományos megismeréssel. Az adathajhász pozitivista, a történelmi materializmus zászlóvivője éppúgy Dilthey tétele alá esik, mint az a szellemtörténész, akit e tétel alapján akarnak kizárni a komoly tudósok társaságából. A pozitivista is csak olyan művész, mint a szellemtörténész.

ÚGY VÉLEKEDNEK sokan a szellemtörténetről, hogy az alapjánvéve nem más, mint jó értelemben veendő művelődéstörténet. Nemesített oltvány, gazdagabb termésű, de végeredményben mégis csak nem új, hanem régi. Nagyvonalúbb, körültekintőbb, így minden ízében szintetikus, míg elődje az összefoglalásnál is adatatomok halmozására hullott széjjel. E szerint abban a nagy harcban, melyét a politikai történetírás vívott és vív meg a művelődéstörténelemmel, a szellemtörténet új fordulatot jelentene. Talán fordulatnál többet is: teljes győzelmet.

Ha megkérdezzük, mi a kultúrtörténet, látni fogjuk, hogy az valamivel több és valamivel kevesebb, mint a szellemtörténet. Azért több, mert a kultúrtörténet meghatározott tárgyakra vonatkozó ismeretrendszer, tehát tudomány. A kultúrtörténet maga is sokféle rész-tudományt ölel fel, pl. a társadalomtörténetet, gazdaságtörténetet és így tovább. Ellentéte a politikai történet, mely mindenekelőtt államtörténet kíván maradni, míg a művelődéstörténet tárgya a nép, a társadalom az idők változásai közepeit. A szellemtörténet nem lehet a művelődéstörténet egyik rész-tudománya. Ha ennek a nagy tudomány-családnak tagja volna, nem találkozhatnánk szellemtörténettel a gazdaságtörténetben avagy a jogtörténetben. Már pedig ismerünk ilyen szellemtörténelmi alapon írott gazdaságtörténelmi, jogtörténelmi munkákat. De nem lehet azonos a szellemtörténet magával a művelődéstörténettel sem, mert akkor viszont kitagadnék legkitűnőbb szel-

lemtörténészeinket a politikai történetírás területéről. Azt sem mondhatjuk róluk, hogy amit írnak, nem eseménytörténet, hanem tisztára művelődéstörténet. Munkájuk tárgya dönti el, hogy politikai történészeink közé tartoznak-e.

Minden történettudományi ágak megvan a maga telke, parcelálja a megismerésre méltó dolgok nagy határában. Csak a szellem-történet olyan nincstelen, senkifia, se földje, se háza. Mindegyik otthon van valahol, ő bolyong mindenfelé. Semmije sincs, de övé az egész határ. Mert legyen a történeti tény jogi vagy gazdasági, irodalmi avagy társadalmi esemény, annak kutatására a szellem-történet jogot formál.

És ugyanebből az okból szenved hajótörést minden olyan törekvés, mely a szellem-történetet az irodalom-történettel próbálja igazolni. Miután a szellem-történeti kutatást elsősorban irodalom-történészek indítják meg és programszerűen leginkább ők művelik, ebből a felületes szemlélő azt a következtetést vonta le, hogy a szellem-történet nem más, mint az irodalom-történet alkalmazott tudománya. Aki szellem-történetet ír — mondták ennek a nézetnek szószólói — irodalmi szempontokat érvényesít más tudományág területén. Az irodalom-történész — folytatják — nagy gögijében úgy tekint le a társtudományokra, mintha azok ancillái volnának. Anélkül, hogy valamit is értene az illető szaktudomány kérdéseiből, irodalmi arzenáljából felsorakoztatja fogalmait, ötleteit, hogy azokkal bevehetetlenek hitt falakon győzedelmeskedjen. Magyarán mondva azonban eljárása sohasem lesz több pusztá dilettantizmusnál.

Tagadhatatlan, hogy — főként német földön — egyes irodalom-történészek a szellem-történet leple alatt, a tudományos alaposságot megcsúfolva, híg esztétizálásra adták magukat, komolytalan szárnypróbálgatók azonban minden téren szóhoz jutnak. E kilengések miatt a szellem-történetet kárhóztatni, mégis esztelenség volna. Bizonyos továbbá, hogy az irodalom-történetnek több érintkezőpontja van a szellem-történettel, mint a többi társtudománynak. Ám a szellem-történet minden szellemtudománynak, így az irodalom-történetnek is, felette áll. Független tőle, s kutatási köre sokkal szélesebb, semmint gondolnánk. Elhibázott próbálkozás volna a szellem-történet anyagát az irodalom-történet problémáira korlátozni.

A TÉNYLEG ELKÉSZÜLT, megírt szellem-történeti munkák mutatják majd meg, hogy hol kell a szellem-történet lényegét keresni. Közülök álljon itt egy pár mutatóba:

A kapitalizmus lényegéről, kialakulásáról rengeteg könyvet írtak. Max Weber könyve¹ képviseli köztük a szellem-történetit. Leírhatatlan hatást váltott ki, nyomán megtanulták a kutatók, hogyan kell gazdasági jelenségeket szellemiekre szétbontani. Ha könyvének jól a mélyére nézünk, az új kopernikusi fordulatot abban ismerjük fel, hogy Max Weber a modern nyugati kapitalizmus kialakulásában

¹ Die protestantische Ethik und der Geist des Kapitalismus (Gesammelte Aufsätze zur Reüigionssoziologie, I. 17—206 ll.). Hozzáférhető magyar fordításban is.

gazdasági okok mellett lelki, és pedig vallási mozgalmak közreműködését fedezte fel. Weber könyve a kapitalizmus jogi, társadalmi, gazdasági, technikai tényezőinek vázolásából indul ki és ebben az előzetes vizsgálódásban arra az eredményre jut el, hogy a modern nyugati kapitalizmus elterjedését vallási képzetek befolyásolták. Éppen ezért megkísérli felfedni azokat a vallási elemeket, melyek hatottak a gazdasági élet kialakulására, másrészt viszont törekszik megállapítani a kapitalizmusnak azokat az oldalait, melyek vallásos képzetekhez kapcsolódtak. Ez a ható szellemi tényező pedig nem volt más, mint az aszketikus protestantizmus hivatás-etikája. A legkifejezettebben érvényesül ez a tan az angol puritánoknál. E szerint az ember csak akkor él Istennek tetsző móddal, ha betölti földi hivatását. „Ha Isten nektek oly utat mutat, melyen saját lelketeknek és másoknak kára nélkül törvényes módon több nyereségre tehetek szert, mint valami más úton, s ti ezt elhárítjátok magatoktól s a kisebb hasznot hozó utat követitek, akkor keresztezitek hivatástoknak (calling) egyik célját, akkor vonakodtok Isten sáfárjának (stewart) lenni s az ő ajándékait elfogadni, hogy azokat érte használjátok, ha kívánna. Nem az érzékiség és a vétek kedvéért, hanem igenis Istenért dolgozzatok azon, hogy gazdagok legyetek.“ így ír ennek a puritán etikának egyik képviselője, Baxter Richárd. Δ kapitalista hajlandóság ezekből a sorokból könnyen kiolvasható.

Míg előbb a gazdaságtörténet másra, mint gazdasági okra nem is gondolt, Max Weber a gazdasági világban is szellemi tényezőkre appellált. Könnyen elképzelhetjük azt a kavarodást, melyet könyve keltett a gazdaságtörténészek körében, akik a naturalizmus légkörében anyagnak anyagra tett hatásával magyaráztak minden jelenséget. De akik matematikai képletek, gazdasági törvények kutatása közben ráeszméltek olykor egy szellemi világ létezésére, mely törvényekkel, anyagi képletekkel nem helyettesíthető, azok Max Weber könyvét egy új világ hírnökeként fogadták.

Ne menjünk azonban a szomszédba példákat kölcsönkérni. A magyar történetírás dicséretére legyen mondva, hogy e nagy átalakulás idején nem maradt el a külföld mögött. Azóta, hogy a Pécsett megjelenő, de többnyire budapesti tudósoktól írt Minerva folyóirat pártfogásába vette a magyar szellemtörténet ügyét, az új szemlélet alapján megírt tanulmányoknak se szeri, se száma.

Szellemtörténetet művel nálunk pl. Thienemann Tivadar, az említett Minerva szerkesztője¹, midőn a kor Erasmusnak hódoló szkeptikus attitűdében jelöli meg annak a nemzeti elernyedésnek okait, amely Mohácsnál az országot idegen hadak prédájának tette ki. Mohács politikai esemény, a közrejátszó okok között az erasmusi világszemlélet kihatása azonban könnyen felismerhető. Látnivaló, hogy a szellemtörténet az eseményt a szellemi élet szempontjából vizsgálja meg, s csak ott kutat, hol van ilyen „szellemi mondanivaló“. Hogy hogyan vélekedtek annak idején az emberek a dolgokról, az minden cselekedetükre többé-kevésbé irányítólag hatott. Ezt a

¹ Mohács és Erasmus. Minerva, III. 1—65. II.

többé-kevésbét igyekszik a szellemtörténet esetenként meghatározni, mert nem vak s tisztában van azzal, hogy a szellemi komponens mellett sok más anyagi természetű jelenség is munkál az események előidézésében. Ha a történetírás ezekről a szellemi hatóerőkről nem vesz tudomást, maga zárja el azt az utat, mely a legegyszerűbb események megértéséhez vezet.

Sok vitára adott alkalmat évtizedek óta a horvátok és magyarok közt Szent László és Kálmán horvát hódításainak magyarázata. A kérdés a napi politika eszmekörében a körül támadt, hogy vajjon Horvátország mint külön királyság önként csatlakozott-e Magyarországhoz, avagy meghódított terület volt-e. A szellemtörténet kezében ez a probléma elvesztette közjogi vagy politikai élet, mert a kor politikai és államjogi szemléletéből kétséget kizárólag meg lehetett állapítani, hogy úgy a horvát, mint a magyar álláspont mai fogalmakat vetített bele a magyar történelem első korszakába.¹

Elegendő ennyi a szellemtörténeti példákban. Ami ezekben közös, az úgyszólván kitapintható. Nem a tárgykör, avagy ugyanazon tudományág tartja össze ezeket a tanulmányokat, hanem a történeti ábrázolásban mutatkozó felfogás: a követett kutatási irány. Példáinkat a gazdaságtörténetből, a politikai történetből vettük. Am nem lenne annál könnyebb feladat, mint kiegészíteni példáinkat a történeti rokontudományok köréből. Az eredmény lényegében nem szenvedne változást és pedig abban, hogy t. i. a szellemtörténet minden, csak nem valami új tudomány. Iránytadó új látásmód, törekvés, magatartás a szellemtörténet, amely a kutató segítségére siet, hogy új eredményeket érjen el. A szellemtörténet végeredményben módszer.

Mint módszert kell a szellemtörténetet értékelnünk, megbecsülnünk. Ez pedig más szóval azt jelenti, hogy a módszer által elért tudományos eredmény elsősorban a történetíró tudományos kvalitásaitól függ. A szellemtörténet csodálatosan finom műszer a történeti jelenségek felvételére és kutatására. Ám vele bánni is kell tudni. A zseni játékára a szépség élményét kelti fel az a hegedű, mely az iskolás gyerek kezében csak nyikorgásokkal felel. Ezért a kritika mindenkor különböztesse meg a módszert magát, helyességét vagy alkalmatlanságát, a módszer esetenkénti, hol jó, hol rossz alkalmazásától. A régi iskola bevált módszerét is lehet helytelenül gyümölcsöztetni: a jó módszer nem segíthet a rossz történetírón. Nem lehet csak azért támadni a szellemtörténetet, mert lehetnek munkásai között iskolázatlan, gyöngeképeségű, kiforratlan egyéniségek. A régi történetírói gárda sem állott merőben Pauler Gyulából és Salamon Ferencekből, az ilyen valóban nagy tudósok mellett akárhány olyan kiadó is szerepelt, aki a sajátmaga „felfedezte“ levéltári anyagnak sem tudta megítélni jelentőségét!

Vannak olyanok, akik kételkednek abban, hogy ami jó, használható a szellemtörténetben, új lenne. Szerintük mindaz a sok hűhó, amivel a szellemtörténet olyan nagyra van, a történetírásnak

¹ Deér József: A magyar-horvát államközösség kezdetei. 1931. Jancsó Benedek társaság kiadványai 2. sz.

már réges-rég óta közkinccse. A különbség a régi és új „szellemtörténet“ között éppen ott rejlene, hogy a régi az jó volt, mert a maga helyén alkalmazták, az új viszont rossz. Ahol nincs, ott ne keress — mondja a közmondás. Mégis a szellemtörténet nagy buzgalomban ott is szellem után kutat, ahol — anyagra talál.

Melyik volna ez a jó, öreg szellemtörténet? Az eszmetörténet. Valóban nem új feladat egyes eszmék történetének bemutatása különböző korokon keresztül. Jelentősebb szellemi mozgalmaink is, mint pl. a humanizmus, a reformáció, gazdag irodalommal rendelkeznek. Eszmetörténet azonban még nem szellemtörténet. Nagyon is könnyű elképzelni olyan formájú eszmetörténetet, amely az eszmét az anyag hatássférájából szemléli. Nem azon dől el a szellemtörténet ügye, hogy mi az illető feldolgozás tárgya, mely körbe vág témája, hanem hogy az illető jelenség a szellemiség megnyilatkozásaként mérettetett-e le, avagy sem. Egy eszme történetét lehet „naturalista szellemben“ is megírni. Sőt éppen azt nevezzük naturalista gondolkozásmodnak, hogy ha a szellemi jelenségeket anyagi megnyilatkozásaik szerint értékeli. Például, ha egy lelki folyamatnál a fiziológiai elváltozásokat veszik tekintetbe. Ha a szellemtörténet csak eszmetörténet volna, legszebb természet kellene megsemmisítenünk. A szellemtörténet igazi eredményeit arról a területről hordja össze, amelyről azt hittük, hogy a szellem virágaival sohasem ékeskednek: a materiális javak világából. Nincs olyan történeti tény, melynek valami köze ne lenne a szellemi élethez. Kibogozni ezeket a szálakat, rámutatni a szellem áramlására, — ez a tisztán szellemtörténeti kérdés. Maga a tény azonban lehet ezer és ezerféle. Eszme, világnézet, politikai esemény, társadalmi mozgalom, termelési mód, vagy könyv, irodalmi alkotás, — ezek történeti tények, melyeknek megvan, ha különböző nagyságban is, a maguk szellemi arculata. Az a felvétel, amelyre a szellemi arculat kerül, a tény szellemtörténeti képe. Készíthetünk a tényről számtalan felvételt, a legkülönbébb nézőpontból. Ám szellemtörténeti képünk nem kevésbé hű, mint a többi.

TORZ ÁBRÁZOLÁST ad a szellemtörténet — mondhatják — a valóságról. Az élet gazdagsága helyett, amit kapunk, az az élet egy oldaláról nézve. A beállítás ferde, a valóság legnagyobb része kiesik a felvételtől. Mindez a történelem meghamisítására vezet. Az egyoldalúság oka onnan ered, hogy a szellemtörténész nem magát a történeti tényt mint egészet kívánja ábrázolni, hanem ennek a történeti ténynek csak elenyésző kis darabkáját: szellemi jQziognómiáját. Nem lenne helyesebb, feladni a módszert, a szellemtörténeti attitűdöt, mely rövidlátással veri meg a kutatót? A történetírásnak egyetlenegy célja van, ez a cél azonban magába öleli az egész történeti valóságot. Jobb tehát letérni a szellemtörténet útjáról, amely nem a tényt iparkodik megismerni, nem a dolgot három dimenziójában, hanem csak úgy, ahogy az a szellem síkjára vetül. így a történetírás egyedül helyes álláspontját az ú. n. történeti iskola képviselné, amely nem metszeteket készít a valóságról, mert amit ad, az mindig összkép.

Ez a követelmény azonban azt jelenti, hogy a történetíró a különféle módszereket a szükség szerint váltogassa, mindenképpel pedig ne álljon be egyetlen módszernek sem a szolgálatába. A módszer arra való, hogy a kutató mint eszközzel bánjék vele, a módszer maga sohase uralkodjék az emberen. Miért azonosítja magát azonban a kutató a szellemtörténeti módszerrel? Mert több a szellemtörténet pusztá szempontnál, mert világnézet kifejezője. Az, aki a kutatót a szellemtörténet egyoldalúságából óhajtja kiemelni, tulajdonképpen azt a követelményt állítja fel: a tudomány maradjon ment mindenfajta világnézettől. Végző ponton tehát a szellemtörténet nagy pere azon dől el, hogy mi módon békíthető ki a tudomány a világnézettel.

Nem minden módszertani kérdés nyúlik le világnézeti mélységekbe. Számos olyan nézőpont körül forog a történeti rekonstrukció munkája, mely a műhelyproblémák határát sohasem lépi át. Rothacker, a szellemtudományok módszerének legeredetibb kutatója, nyilvánvalóan túloz, mikor minden módszer világnézeti alapjáról beszél. Annyi azonban bizonyos, hogy a tudományos kutatás történetében a nagy változások mindig világnézeti mozgalmakkal függnek össze.

A szellemtörténet is megváltozott történeti szemléletet tükröz vissza. A nagy fordulat akkor történt, mikor először állították szembe a természettel az embernek mint szellemi lénynek világát. Előzményei hegelianus reminiscenciáig követhetők, a kezdet kezdetén Dilthey áll. Rá szoktak hivatkozni, mint aki először mondta ki, hogy a szellemtudományok nem vonhatók természettudományos szempontok alá. A természettudományok eszközeivel a szellemtudományok világa, a szellem birodalma, meg nem ismerhető. A szellem létének elfogadásával egy idealista hullám indult meg, amely természetesen nem maradt hatás nélkül a történeti szemléletre. A szellemtörténet ennek az új szemléletnek már csak módszertani kikristályosodása. A pozitivizmus is módszer, akár a szellemtörténet. A pozitivizmus azonban a naturalizmus világszemléletének talajába ereszti le gyökereit. Ahogyan a naturalizmust egy új idealizmus váltja le, akként lép fel a szellemtörténet is mint a pozitivizmus nagy ellentéte. A szellemtörténet reakció a pozitivizmussal szemben. Ezzel a megállapítással a történetírást irányító nagy áramlatokat akartuk megjelölni, azokat a vezető elveket, melyek áthatják a kor kiemelkedő egyéniségeit. A történetírás mesterembereit tanúként szerepeltetni egy-egy kor szellemi mozgalmainak bemutatásánál — hálátlan feladat volna. A tömeg mindig süket maradt az irodalmi eszmék változásaival szemben. És a reakció nem lesz azzal kevésbé helyénvaló, ha a történészek számottevő raja a pozitivizmus korában sem hallott harangozni a fellépő új tudományról.

Kerek, kialakult világképről természetesen nem lehet szó. A világkép pusztá lehetőségek góca, melyből mint valami mágneses mezőből meghatározott irányban, az idealizmus irányában áramok indulnak ki. A történész munkája nem abból áll, hogy ebből a mithikus élményből filozófiai rendszert építsen fel. Ránézve nem kérdés, hogy mi szemléletének elvi megalapozottsága. Ő ebben az áramkörben él, mint a

hívó hitében, annyira kételyektől menten, hogy eszébe sem jut: más-ként is lehetne... A mágnesáramok irányában a világra ösztönösen reagál, s feladatát elvégezte, midőn a jelenségekre, a történet tényeire egy-egy ábrázolással felelt. Így a módszer, mely egyben gondolkozásának erőforrása, világnézet, összenőtt egész emberi lényével. A szellemtörténet, akárcsak a pozitívizmus, egész embert követel.

Kárhózas, hogy a szellemtörténet kapcsolatot tart fenn a filozófiával? Nincs olyan szaktudomány, amely végső alapjait tekintve, ne a filozófiára támaszkodnék. Minden szaktudomány fogalmakkal operál, adottságokra hivatkozik, olyan legvégső elvekre, melyek filozófiai rendszereket tételeznek fel. Filozófia nélkül egy lépést sem tudnánk tenni a tudomány világában. A filozófia azonban világképet hord batyujában, a világ szemléletének más-más módját. Világnézet és tudomány, egymás nélkül nem lehetnek el. Szemére vetik a szellemtörténetnek, hogy elvesztette a tudományhoz egyedül méltó pártatlanságát, midőn felült az idealizmus szekere. Úgy tüntetik fel, mintha ebből a szaktudományra csak kár hárulna. A világnézet — mondják — azáltal, hogy a tudományos érdeklődést a jelenségek bizonyos csoportja felé irányítja, eltereli a figyelmet a többi jelenségről. Kerekedjek ezért a tudomány minden világnézet fölé. De amire a szellemtörténet hivatkozik, az nem olyan világnézet, ami miatt pirulni kellene. Ha valaki felekezeti vagy a napi politika eszméi szerint hangolja át a történelmet, annak kárát fogja vallani a szaktudomány. Nem erre a világnézetre van a szaktudománynak szüksége. Amely látni tanít, s mint fényszóró utat nyit a sötétségbe, 'az a világnézet pusztán filozófiai. Ha tehát változás következik be, és az eddig uralkodó világkép másba fordul, azok a végső elvek csoportosulnak át, melyek minden szaktudomány alapját alkotják. A szellemtörténet előfeltevései is olyan elvekbe ütköznek, melyek nélkül nincs történetírás.

Ezek a világnézetből fakadó elvek utakat nyitnak a megismerés számára, de nem mindenfelé, csak meghatározott irányban. A sokat hangoztatott egyoldalúság tulajdonképpen tudományos követelmény. A szellemtörténet mint egy idealista világnézet megnyilvánulása a szellemet állítja a pusztá matériális jelenségekkel szembe, csak azokat a jelenségeket vonja a kutatás lencséje alá, melyek a szellemet hatáskifejtésben szemléltetik. A valóságról egyetlen felvételt készít, s ezzel elmulasztja a tárgy hiánytalan leírását. Nem vallja ennek éppen a komoly tudományos ábrázolás a kárát?

Minden tudományos kutatás azonban bizonyos irányban végzett korlátozásokból áll. A jelenségek káoszában rendszeres ismeretre csak így juthatunk el. Amit a fizikában kísérletezésnek nevezünk, amit az orvostudomány mint specializálódást könyvel el, mindez egyes jelenségcsoportokat emel ki mások rovására. A kutató tudatában van annak, hogy az élet nagy gazdagságából a vizsgálat céljaira csak pár elemet ragadott ki. Csupán a vfzcseppet, magát a tengert nem tarthatja tenyereiben. Hátrányossá a vizsgálati kör szűkítése csak akkor válik, ha munkaközben a kutató megfeledkezik arról, hogy a kiragadott esemény a történeti folyamat egyetlen része, a nagy élet-egész egy darabkája pusztán, nem pedig önálló létező.

Mindez részletkutatás közben is egységes látást tesz fel; az egységes látás pedig éppen a szellemtörténeti iránynak leglényegesebb sajátosságai közé tartozik. Annak, aki szellemtörténeti munkát olvas, azonnal fel fog tűnni, hogy a szellemtörténész a történeti tényeket megbontja külső, tárgyi összefüggéseikben és egymásra vetíti, egymásra vonatkoztatja. Kapcsolatba hoz politikai jelenségeket irodalmi tényekkel, s gazdasági viszonyokat pl. a művészettörténet segítségével határoz meg. Ennek folytán az események megértéséhez éppúgy idéz törvényt, vallási vitairatokat, költeményeket, mint gazdasági számadásokat. Egy teológiai értekezést nemcsak a dogmatörténet hasznára értékesít, hanem felhasználja azt társadalmi és gazdasági kihatásaiban is. Az ábrázolás tagadhatatlanul valami különös felemás formát mutat fel. A jelenségek külső alakulásai helyett — akár az új művészi irányokban — a belső összefüggések sokkal fontosabbak. Ez az ábrázolásmód a régi iskola megszokott szabályaival szemben a legélesebb ellentétben áll. A pozitivisták történész megelégszik a tények külső alakjainak, tárgyi összefüggéseinek megrajzolásával. A naturalizmus történetírása úgy járja körül a történeti eseményt, mintha az térbeli tárgy volna. A naturalista szemlélet számára a tények külső, materiális összefüggései — azok, melyek a művészetben az ú. n. természetű ábrázolást határozzák meg — kötelező érvényűek. Nem így az új idealista szemléletre nézve. Az új irány mindent belülről, a lelid vonatkozások oldaláról mintáz ki.

A különböző tárgykörbe tartozó jelenségek egymásraborítása viszont arra mutat, hogy ez az új szemlélet a valóságot lelki természetűnek, organikus egységnek fogja fel. A szellemtörténet a részjelenségek tárgyi ábrázolásánál az életegészből indul ki. A tárgyi összefüggések helyett keresi azokat az ösvényeket, melyek befelé, az egészhez vezetnek. Megérteni és ábrázolni egy tényt annyit tesz, mint elismerni a tényről, hogy egy magasabb egység részese. Éppen ezért a szellemtörténész még a részletproblémáknál is szintézist ad. A pozitivisták történetíró ezzel szemben a külső, tárgyi kapcsolatok összefoglaló ábrázolását a részek pusztá összeadásával érte el.

És éppen abban van ennek az új iránynak nagy jelentősége, hogy egy univerzális élmény alapján átfogó megoldásokra ösztökéli az alkotó géniust. Szinte azt mondhatnám, ezen a ponton a szellemtörténet legyőzte önmagát. A kezdet kezdetén mint a pozitivizmus reakciója lépett fel, Studium közben mégis szempontjai egyre tágultak. Mert most már ebben az univerzális élményben nem az a lényeges, hogy az élet jelenség mennyiben szellemi vagy anyagi természetű, hanem hogy mimódon olvad fel az élet szellemi egységében minden történetformáló tényező. A történelem olyan, mint egy tovaördülő pamutgombolyag. Különböző színű szálai: az élet szellemi vagy anyagi tényezői. De ezek a tényezők nem szaladnak szét, inkább egymásba fonódnak. Ennek a folyamatnak kutatása a legméltóbb történetírói feladat.

VÁCZY PÉTER

A HOLNAPI ERDÉLY

A MAI ERDÉLYI MAGYAR IFJÚSÁG

HA az ember tizenkét esztendő után visszatér Kolozsvárra, csak lassan bontakozik ki előtte — a feltoluló régi személyes emlékek leküzdése után — az új, a mai, a romániai Kolozsvár. Hisz a város arca alig változott. Új ház alig-alig épült s este, amikor csak a későn hazatérők kip-kopja töri meg a csendet s a cégtáblák és az utcatáblák román szövegét eltakarja az éjjeli utcafény félhomálya, az ember egészen otthon találja magát a régi Kolozsváron. Csak a nap-pali kép, az esti kávéházi élet és a város távlati képe változott.

Nappal szokatlan a nagyvárosi forgalom, a rengeteg kis Ford-autobusz, a zaj és a rendőrség, katonaság egyenruhája. A régi Kolozsvár csendes volt, méltóságteljes s nem ismerte a forgalmi rendőrt s a rikkancsok lármáját. A híres esti kávéházi élet is eltűnt s a legtöbb kávéház helyét bank foglalta el. A megszokott régi városlátképet pedig színesebbé tette a tizenkét év óta épülő román katedrális oroszos kupolája.

A nagy forgalomban még mindig többségben van a magyar szó. Itt-ott feltűnik, ha redőzöttebben is egy-egy régi arc. És mégis érezzük, hogy túl a szembeötlő külsőségeken, mélyreható változás folyt itt le; valami, amit a magyar világ hozta fejlődés nem termelt volna ki. Lassan vesszük ezt észre, de aztán annál szélesebben bontakozik ki előttünk; az únió után provinciális várossá csendesült Kolozsvár ma újra főváros, ha nem is intézményesen, de a lelkekben, Erdélynek, főleg Románia magyarságának fővárosa. És ezért igen tanulságos mindaz, amit ebben a hallgatolagos fővárosban látni lehet a ma s főleg a holnap Erdélyének magyarságáról.

Előre kell bocsátanunk, hogy Kolozsvár vonzóköre nincs vetélytárs nélkül. A nyugati végek nagy magyar városai: Szatmárnémeti, Nagyvárad, Arad, Temesvár erős központi szerepet játszanak a maguk környékén, de a Királyhágón túli területeknek, az igazi Erdélynek kétségtelenül Kolozsvár a szíve. Azzá teszi nemcsak az egy-két állami központi intézmény, de elsősorban az oda központositott szellemi élet. A románságnál az egyetlen erdélyi román egyetem, a román operaház, a vezető erdélyi román lapok s az élénk román politikai pártélet miatt figyelhető meg Kolozsvár centrális jelentősége. A magyarságnál az irodalmi élet, tudományos élet és színházi élet terén jelentkezik a városnak az egész Erdélyre kiható vezérszerepe.

Az erdélyi magyarságnál igen élénken szembetűnik az, hogy két generációra oszlik: egyre, amely már nagyjából a háború előtt érte el szellemi kialakulását, s egy egész fiatalra, amely úgyszólván a

román uralom alatt serdült fel s amelynek élményszerű emlékképei a régi világról már alig-alig vannak. Egy területen sem hiányzik oly nagy mértékben a háborút járt s forradalmakat élt generáció, a „harmincasok“, mint az erdélyi magyarságnál. Az emigrálás vérveszteségei az ő számára jelentették a legnagyobb hiányelőállást. A tátongó hiány az idősebb és az egész fiatal generációk között igen könnyen észrevehetővé teszi a két generáció eszmevilága közötti különbséget is. A határvonalakat itt nem mossa el a kiegyenlítő harmincévesek heterogén eszmevilága. Épp ezért az erdélyi magyarság holnapi arcát sokkal tisztábban láthatjuk már most is, mint a hazaiét.

Hogyan látja ezt az arcot a figyelő idegen, akit nem befolyásol az érdekltség akaratlan torzítókézsége, ezt igyekszünk most megrögzítem.

ROMANIA kétségtelenül az az állam, amely legkevésbé sem dicsekedhetik azzal, hogy a külföldi köztudatban jó véleménnyel volnának róla. Nem alaptalanul alakult ki ez a közvélemény, viszont a közvélemény természetéhez tartozik az, hogy túléli a tények megváltozását. Ma már jórészt túlzottak azok, amit Románia közbiztonsági és egyéb viszonyairól beszélni szoktak. Azt, aki utoljára 1919-ben, a felszabadult szenvedélyek tombolásakor látta Erdélyt, kétségtelen csalódás éri átlépve a határt s ez a csalódás Románia javára üt ki. Az első jobb benyomást a külföldi állampolgárokkal szemben udvarias vámvizsgálat kelti, majd fokozza ezt a nemzetközi vonatok tisztasága és pontossága s betetézi az, hogy Kolozsvártt minden ügyes-bajos dolgát el tudja intézni a külföldi a hivataloknál magyarul. Meg kell állapítani azt is, hogy nemcsak a külsőségekben megnyilatkozó konszolidáció haladt elő a legutóbbi években Romániában igen jelentős lépésekkel, de ez a feltisztulás, a lehiggadás már a lelkekben is jelentkezik. Nem szabad ebből túlzott megállapításokat levonni s magyarázhatjuk ezt a liberálisok háttérbe szorulásával is, de az kétségtelen, hogy elkövetkezett az a légkör, amelyben pillanatnyilag már szabadabb mozgása van mindannak, amelytől az erdélyi magyarság a jövője biztosíthatását várhatja.

Hogy az erdélyi magyarságot nem színezi a harmincasok gárdája, az nemcsak a nagy emigrációra vezethető vissza, hanem arra is, hogy az ott maradt harmincasok fejlődése és köztérre lépése akkor történt, amikor a légkör teljesen lehetetlenné tett minden olyan megmozdulást, amely túllépte a minimális egyéni szabadság mértékét. Az egész új generációnak most már egy aránylag türelmesebb légkör nyújt bizonyos akciólehetőséget s a magyarság holnapjára épp az a legnagyobb ígéret, hogy amint ez a lehetőség jelentkezett, a magyarság legifjabb rétege késedelem nélkül élt is vele.

Az erdélyi magyarság „öregei“ lehetnek konzervatívok vagy radikálisok, egyben egyik s ez az, hogy mentalitásuk alapja még az 1918 előtti koncepción nyugszik s minden mai életmegnyilvánulást is ehhez mérnek. Az erdélyi magyarság fiataljai ezen a téren különböznek bátyáiktól és atyáiktól, ők az első generáció, amely mindig a kétségtelen realitások világában él, amely mindent a mai adottságok kereteinek lehetőségeihez méretez. Két generáció ez, a millenniumi

és a trianoni. Az első feladata nem lehet már más, mint a megtépzott magyar értékek valamiként! konzerválása, az újnak már a régiak romjain időszerű új értékek építhetése is osztályrésze lesz. Sőt ez a feladata is. Az első generáció csak kényszerből aktív, egész belső felépítettsége a passzivitás felé űzné. Az új már teljesen aktív, nincs benne semmi abból a tompa kábulatból, amely azoknak a része, akik vissza nem térő emlékek mámorosai.

A visszatévedt idegen (mert nemcsak azt nézik idegennek, aki azóta távol él, de maga az ember is az lett) ezt először akkor veszi észre, amikor az idősebbek közt űlve, éppúgy aggódni és izgulni látja azokat a magyar kormányválságon vagy parlamenti híreken, mintha egy pesti kávéházban űlne és amikor a fiatalok közt erről alig hall, de hallja a bucurestii válság, parlament híreit az erdélyi magyar sors szemszögéből nézve. Az újabb generáció mégis éppúgy részese és hordozója a magyar kultúrának, őrzője és továbbadója lesz a magyar nyelvnek, mint a másik volt. Fajának nem csökkent érzésű és értékű tagja s mégis más. ő egészen a jövőé, ő, aki a jövő számára menti a magyarságot. A másik csak megtartja a tegnaptól átmentett torzót addig, amíg azt tőle a friss erő át nem veheti. Történeti évtizedek történeti szereplői e két tábor. Hivatásuk különözte el őket, mert az egyiknek szerepül a múlt lezárása, a másinak a jövő kiharcolása adatott.

Az ellentétes szerep és feladat ellenére is azt látjuk» hogy az erdélyi magyarságnál épp a hiányzó 30-asok kiesése miatt nincs meg a rivalizálás ellentéte. Ha kétségtelen is a mentalitásbeli ellentét» korántsem akkora a bizalmi válság a két korosztály között, mint nálunk. Vannak érintkező pontok, ahol a fiatalság megtalálja a maga természetes kapcsolatait egyrészt a radikális, másrészt a konzervatív idősebbekkel. S amikor egyes vonatkozásokban ez a kétarcú idősebb korosztály megtalálja a maga termékenyítő kapcsolatát az egyarcú ifjúsággal, mintegy áthidalja a jövőre nézve azt, amit a múlt a jelenre nézve már áthidalhatatlanná tett.

De nem lévén feladatunk elméleti ízű megállapításokba fullasztani azt, amit a való életben láttunk, mondjuk el magukat a tényeket az erdélyi magyar ifjúságról s az idősebbekkel való kapcsolatairól, hogy diagnózist állíthassunk fel a holnapi Erdélyről.

TÉRJÜNK VISSZA ODA, hogy a romániai, illetve erdélyi légkör feszültségének lassú, de kétségtelen enyhülését a fiatalság rögtön felhasználta arra, hogy bekapcsolódni igyekezett abba az életbe, amelyből addig kizáratottnak látszott.

A legszembeötlőbben mutatja be ezt az a statisztikai kimutatás, amely a kolozsvári román egyetem magyar hallgatóságának létszámáról számol be. Eszerint a kolozsvári egyetemnek 1929—30-ban, amikorról az első oly hivatalos kimutatás ismeretes, amelyben az egyetem hallgatóinak létszáma nemzetiségi szempontból is fel van tüntetve, 2538 román hallgató mellett 753 magyar és 491 egyéb kisebbségi hallgatója volt.¹ (Nem érdektelen megjegyezni, hogy a 491 egyéb kisebbségből

¹ Anuarul Universitatii Regeli Ferdinand I.

238 a zsidó kisebbséghez tartozott.) Tehát pontosan egyharmadrészét tette ki a magyar hallgatók száma a román hallgatókénak. A kisebbségi hallgatók száma az impériumváltás első évében mintegy 700 volt, a mélypontot — mintegy 500-at — 1925—26-ban érte el s azóta évről-évre növekszik. Érdekes a kisebbségek megoszlása az idők folyamán. Kezdetben a zsidóság dominált, sőt 1920—21-ben az orvosi karon számuk nagyobb volt a románokénál. A magyarság viszont az első évben a 100-at is alig érte el s 1925-ig ez az állapot alig változott. De amíg a zsidóság száma egyre fogyott, addig 1925-ben a magyarságé nőni kezdett s így egy sajátos kicserélődés jött létre: amilyen mértékben leszállított a zsidó hallgatók száma, olyan arányban emelkedett a magyaroké. Hű tükre ez annak a folyamatnak, ahogy a légkör a magyarság számára kedvezőbb s a zsidóságra nézve súlyosabb lett.

A magyarság az egyes karok között 1929—30-ban így oszlott meg: jogi kar 330, orvoskar 141, gyógyszerész 57, bölcsész 124, természettudományi kar 103 hallgató.

Örvendetes képet mutat a végzetek statisztikája is. Így például az 1928—29-ik évben a bölcsészeti karon 63 román mellett 10 magyar és a természettudományi 48 román mellett szintén 10 magyar szerzett oklevelet. A végzetek száma is évről-évre növekszik: 1929—30-ban az összes karokon a 244 román mellett már 59 magyar végzett hallgatóval találkozunk s így a hallgatószám arányszámához viszonyítva már alig marad el a magyarság végzettségi aránya a románokétól!

A román egyetemnek kétségtelenül vannak sovén tanárai, de a magyar hallgatók elbeszélései alapján el kell ismerni, hogy vizsgáztatóskor fokozott nemzeti türelmetlenség csak igen szórványosan jelentkezik.

A magyar fiatalság nemcsak erdélyi számarányának megfelelő mértékben kezdi felkeresni az egyetlen erdélyi egyetemet, de faja kulturáltsági arányának megfelelően igyekszik ott jó eredményt is felmutatni. Nemcsak abban mutatkozik ez, hogy ma már a professzorok jelentős része például állítja a kisebbségi ifjak szorgalmát a többségi román hallgatószám elé, de a vizsgák eredményességében is. Erre a legékezebb példa, — amit nem lehet szórványnak tekinteni — hogy az 1931 március—áprilisban tartott tanári képesítő (capacitate) már a legnagyobb részben sikeres volt a jelentkező magyarok számára. Sőt a legnehezebb tárgyból, a román nyelv és irodalomból Szász Árpád oly kitűnő eredménnyel (8-64-es média) tette le a vizsgát, hogy eredményét még csupán egy román fiú tudta elérni.

Hogy a román közvélemény mennyire tudja méltányolni a magyar hallgatók eredményességét, mi sem bizonyítja jobban, mint hogy Szász Árpád vizsgaeredményéről a kormány kolozsvári napilapja, a „Drumul Nou“ vezércikket írt, amelyben reményének adott kifejezést, hogy Szász eredményes munkása lesz a magyar-román kultúrkapcsolatoknak.

Már ez a néhány vázlatos adat is meggyőzően mutat rá arra a tényre, hogy az erdélyi magyar ifjúság felhasznál minden életlehetőséget s derekasan igyekszik feladatainak megfelelni. De ezt, ami végül is csak fokozott kötelességtudást jelent, nem szabad különleges érdemül rónunk fel. Az erdélyi magyar ifjúság különleges érdeme

két más téren jelentkeznek: elsősorban azon, hogy máris megtesz mindent, hogy a kisebbségek közjogi helyzetén változtasson s másodsorban azon, hogy mindent megtesz önművelése és politikai iskolázottsága emelésére.

A román alkotmány a kisebbségeket, mint jogi személyeket, nem ismeri el. Így a kisebbségi alapon való szervezkedések hivatalos elismerésre nem számíthatnak. Ezért lépi túl jelentőségében a szokott diákméreteket az a mozgalom, amely a kolozsvári egyetemen egy hivatalosan elismert magyar diákegyesületnek, mint kisebbségi, faji egyesületnek kivívását tűzte maga elé.

Az 1923. évi egyetemi szabályzat 27. §-a, amely taxatív felsorolja az egyetemi szervezkedés formáit, a faji alapon álló egyesületeket nem említi. Mégis 1929-ben Péterffy Jenő, Gurka Vilmos, Ferenczy Géza, Koncz István, Szentiványi Elek és Weress Béla elkészítették „A kolozsvári egyetem magyar hallgatói egyesület”-ének szabályzatát. Június 14-én meg is jelent Péterffy és Szentiványi Hafieganu Emil rektor előtt s felvilágosításokat kért a megalakításra vonatkozóan. Hatieganu azonban hivatkozva az egyetemi szabályzatra, a tervezetet nem fogadta el, hanem azt tanácsolta, hogy szervezkedjék a magyarság az engedélyezett formák között. Az engedélyezett formák közül a regionális szervezkedés volt az egyedüli elfogadható lehetőség s ezért a magyar egyetemi hallgatók megalakítandó egyesülete a „Székelység és Vidéke” nevet kapta. Az egyesület magyar jellegét az alapszabály két pontja biztosította volna, amely szerint az egyesület hivatalos nyelve a magyar, a tagfelvétel pedig az elnökség diszkrecionális joga lett volna. Ezt a módosítást a rektor el is fogadta s megadta az engedélyt a megalakulás előkészítésére.

Az egyetemi tanács a nyár folyamán jóváhagyta az így módosított alapszabályt. Az egyesület azonban mégsem alakult meg, mert a permanens előkészítő üléseken az a vélemény alakult ki, hogy az csak a székely-magyar szeparálódás kimélyítésére és az egyesület elrománosítására vezethetne. Egyidejűleg szőnyegre került a főiskolai törvény reformja, illetve a kisebbségi törvény kérdése is és ez odaérlelte a dolgot, hogy egy háromszázötven főből álló nagygyűlés elhatározta petíciót nyújtani be a rektorhoz, amelyben félreismerhetetlenül kívánja a magyar hallgatóság annak az elvi jelentőségű elismerését, hogy az egyetem keretein belül faji alapon egyesületet lehessen alakítani. A petíciót, amelyet négyszázhat aláírással egy tizenöttagú bizottság ünnepélyes külsőségek mellett vitt és adott át a rektornak, Racovita Emil rektor 1930. évi március 26-án vette át. Ezzel az erdélyi magyar egyetemi hallgatóság mozgalma országos érdeklődés tárgya lett.

A dolgot az ifjúság nem engedte elveszni a bürokrácia útvesztőjében. 1930. évi december 19-én a magyar egyetemi hallgatók kiküldöttei megjelentek Costachescu közoktatásügyi miniszternél s abból az alkalmából, hogy a közelmúltban elhangzott trónbeszéd kilátásba helyezte az új főiskolai törvényt, továbbá a kisebbségi állampolgárok számára egyenjogúságot és méltányos elbánást biztosított és azon okból, hogy kérésüket sem a rektor, sem az Egyetemi Tanács nem tudta megoldani, úgy látván, hogy annak tárgya az egyetem hatáskörén kívül esik, a miniszter elé vitték kérésüket.

Hivatkoztak arra, hogy elismert tény, miszerint lehetnek ők az állam becsületes, értékes és dolgozó polgárai faji érzésük hiánynélküli fenntartása mellett is. Ezért hagytak fel a külföldi egyetemekre vándorlással „súly döntöttek, hogy ittmaradnak és mint faji életük egy újonnan kezdődő történelmi periódusának előharcosai, kapcsolatot keresnek a többségi néppel, megismervén annak kultúráját, nyelvét s hagyományait, hogy ezáltal nemcsak akarjanak, hanem tudjanak is dolgozni népük, államuk és egy tiszteltebb emberiség érdekében”. Rámutattak arra, hogy a faji alapon való szervezkedés nem áll ellenében az ország alaptörvényeivel, hisz az alkotmánytörvény 5-ik §-a kimondja, hogy a román állampolgárok faji származásra, nyelvre vagy vallásra való tekintet nélkül az összes törvények által előírt jogokat s így a gyülekezési és egyesületalakítási jogot is élvezik! Rámutattak arra, hogy a magyar egyetemi hallgatóság szervezkedésének egyedüli alapja csak a fajiság lehet. Végül is kérésüket így fogalmazták meg: „Kérjük

a főiskolai törvény oly módon való kiegészítését, vagyis az egyetemi tanulmány és rendszabályzat 27-ik §-ának oly módosítását, hogy az egyetem keretén belül a faji alapon való egyesület alakítására lehetőségeket nyújtson... tisztelettel kérjük (egyben) a Miniszter Urat, hogy jelen emlékiratunkat az új főiskolai törvényt előkészítő bizottság elé terjessze“. Ezt az emlékiratot már 423 magyar egyetemi hallgató írta alá.

A főiskolai törvényjavaslat 193. z. évi március hó végén került a szenátus elé. De az egyetemi egyesületek szervezeti alapjairól nem tartalmazott intézkedést. Az általános tárgyalásnál Sándor József magyarpárti szenátor előterjesztette a kolozsvári magyar egyetemi hallgatók emlékiratát. A javaslatot azonban sem a szenátus részletekben nem tárgyalhatta le, sem a parlament nem kezdehetett hozzá megvitatásához, mert a Mironescu-kormány lemondása és a törvényhozó testületek feloszlása megakadályozták a további törvényhozó munkát.

A kérdés azonban nem aludt el s a magyar fiatalság még jelentősen ki fogja venni a harcát ezen a közjogi természetű téren. Addig is azonban, amíg a faji alapon való szervezkedés megengedését kivívja, a magyar ifjúság egy „Bolyai Művelődési Kör“-t kíván alakítani, amelynek alapszabályjövághagyása eddig csak formai okokból késett.

Az ORSZÁGOS POLITIKÁBAN is jelentős közjogi természetű akció mellett igen figyelemre méltó az, amit a magyar ifjúság önművelése és politikai kiképzése terén végez.

A magyar ifjúság első tömörülései a neki otthont nyújtó felekezeti intemátusok révén felekezeti jellegűek voltak. Ezek azonban csak az alkalom s nem az ilyen irányú szeparalódási hajlam eredményei. Mert ha ezek a szervezetek végeznek is önálló munkát, az ifjúság megbontását még a tudat alatt sem szolgálják.

Az ifjúság szellemi életére, továbbképzésére ma leginkább a következő közösségek gyakorolnak irányító szerepet: Katolikus részről kijegecesedési központnak a Báthory-Apor-szeminárium és a Róm. Káth. Népszövetség Ifjúsági Szakosztálya tekinthető. Mintegy 130 tagja van s működése háromhetenkénti előadásokban csúcsoad ki. Az előadások tárgya a legkülönbözőbb körből kerül ki. Legutóbb önálló szövetkezeti szemináriumot szervezett, amely előadássorozatban foglalkozott a szövetkezeti kérdéssel kapcsolatos problémákkal. Az előadók a legkülönbözőbb felekezetekhez tartoztak.

A reformátusok szervezete a református teológia mellett kialakult Ifjúsági Keresztyén Egyesület. 1929/30-ban 306, 1930/31-ben 350 tagja volt. Tízéves múltat tekinthet vissza. Célja elsősorban az ifjúság vallásos nevelése, e mellett azonban szociális téren is jelentős működést fejt ki. Főiskolai vonatkozásban a világnézeti kérdések rendszeres megvitatása s évenkénti konferenciái érdemelnek említést. Havi folyóirata, a másfél ezer példányban megjelenő Ifjú Erdély társadalmi osztálykülönbség nélkül az egész magyar ifjúság összefogásán dolgozik.

Az unitáriusok egyesülete, a Dávid Ferenc Egylet Ifjúsági Köre már 32 éves múlttal rendelkezik. Célja a falusi földművelő és a városi iparos és kereskedő ifjúság szellemi irányítása s öntudatosabb nemzeti és vallásos érzés kialakítása. Ezzel a céllal Kéve-kötés címmel folyóiratot ad ki. Tényleges faluművelődési munkát végez, hisz 1929 novemberétől 1930 márciusáig 100 unitárius faluban 160 vetítettképes előadást, az 1930/31-es évben pedig már 234 előadást tartott. Jellemző, hogy tagjai sorában katolikusok, reformátusok, evangélikusok és zsidók is vannak.

Az ifjúság valláserkölcsei nevelésén kívül főleg abban áll ezeknek az egyesületeknek a jelentősége, hogy ezekben az egyesületekben érintkezik a fiatalság az öregebb generáció konzervatív felfogású tagjaival.

A kívülálló szemlélő legjelentősebbnek azonban azt az együttműködést látja, amely a két protestáns egyesületben a legkülönbözőbb társadalmi osztályok ifjúságának tényleges közös munkájának az eredménye. Az Ifjúsági Keresztyén Egyesület konferenciáin például együtt látjuk a gimnazista, iparos, kereskedő, földműves és főiskolai ifjúságot.

A Dávid Ferenc Egylet Ifjúsági Köre évi konferenciáit pedig a falvakban tartja meg, hogy a falu népével az érintkezést nemcsak az oktatás terén, hanem a kérdések szabad megvitatásánál is fenntartsa.

A konzervatívabb öregek irányítása mellett ez a faji egységben való teljesen demokratikus feltisztulás a legszebb vonása a vallási alapon működő főiskolai jellegű egyesüléseknek.

Az ifjúság igazi önművelése és politikai kiképzése egy nem vallás-erkölcsi, hanem regionális alapon álló társaságban folyik le. Ez a Székelyek Kolozsvári Társaságának Ifjúsági Bizottsága. Ez az a fórum is, ahol a fiatalság érintkezik és együtt dolgozik az idősebb generációk radikálisabb tényezőivel is.

Amikor a kolozsvári magyar főiskolás ifjúság megérezte annak a szükségességét, hogy a felekezeti egyesületek mellett olyan keretek közé is álljon, amelyek egyetemes erdélyi magyar szempontból elégitik ki kulturális érdeklődését, nagyobb számmal lépett be a Székelyek Kolozsvári Társaságába. A Társaság az ifjúság kulturális tevékenységének független irányítására a választmányi tagok közül egy bizottságot küldött ki (Pálffy László, dr. Szász Ferenc, György Dénes, Szentimrey Jenő, Tamási Áron, Biró Sándor, Jancsó Béla), amely főiskolás tagokkal egészítette ki magát. Ennek a Bizottságnak főtörekvése az volt, hogy a kolozsvári magyar főiskolás ifjúságot felekezetek és fakultások felett egyetlen egységbe tömörítse. Ezt a lelki egységet úgy akarta kiépítem, hogy a főiskolás tagokat előadások által ráébressze arra, 1. hogy saját problémáiról maga gondolkozzék és azok megoldásán maga dolgozzék, 2. hogy öreá mint új magyar vezetőosztályra várnak az erdélyi magyarság kultúrproblémái is. Tehát ezekre a feladatokra öntudatos felelősség-érzéssel és a közösségi érzés felkeltésével alapon és szakszerű tudományossággal kell felkészülnie. A Bizottság tényleges működését 1929 őszén kezdte meg s egyrészt heti ismeretterjesztő előadásokat tartott, másrészt elindította kisebbségi jogi, közgazdasági és társadalomtudományi szemináriumait. Úgy az előadások, mint a szemináriumok azóta is nagy érdeklődés mellett — átlag 120—140 hallgató előtt — folynak. Az ismeretterjesztő előadók inkább főiskolai hallgatók, a szeminárium előadói pedig pártkülönbőség nélkül felkért szakemberek. A rendezés alapelve a teljesen szabad véleménynyilvánítás volt és irányoktól függetlenül mindenki véleményének meghallgatása, hogy így az ifjúság maga tanulja meg az értéket bárhol megbecsülni s a hibát bárhol meglátni. Kiemelendőnek tartom, hogy a Bizottság tagjai intenzíven foglalkoznak a tanoncifjúsággal is s így a szociális érdeklődés itt is gyakorlati munkát eredményez. Ma a Társaság főiskolás tagjainak csoportja jelenti tulajdonképpen a még meg nem engedett faji egyetemi egyesülést, ami a tagok számából is látszik, mert míg a memorandumokat 407-en, illetve 423-an írták alá, addig most a Társaságnak is már 441 főiskolás tagja van.

Messze vezetne az előadások és szemináriumok részletes ismertetése, csak arra van terünk, hogy megállapítsuk, mint akinek azok összeállításába s eredményességébe betekinteni módunk volt, hogy azok nívója nem hagy kívánni valót maga után s a kitűzött célt híven szolgálja.

Hogy az ilyen munkának mekkora a jelentősége Erdélyben, ahol a középiskolából a magyar ifjúság a magyar kulturális közkinccs ismereteinek csak vézna vázát viszi magával az egyetemre s minden ilyen hiányát ezeken az előadásokon és szemináriumokban pótolja, nem szükséges külön nyomatékosan rámutatnunk.

A holt napi erdélyi magyarság megismerésénél a legfontosabb forrás egy alig kétéves folyóirat, amely az erdélyi magyar ifjúság szellemi életének legszélesebb körű megnyilvánulási alkalma. Ez a minden szervezettől független, az ifjúság szellemi elitgárdájának kollektív áldozatkészségéből fennálló lap az „Erdélyi Fiatalok“. Ennek a lapnak a hasábjairól ismerjük meg a holt napi Erdély arcát.

Ez a lap valóban tülemelkedik minden egyesületi szemponton és összefog minden az ifjúságból kiinduló vagy azzal kapcsolatos szellemi törekvést. Olvasva ezt az élénk folyóiratot, azt látjuk, hogy az erdélyi magyar ifjúság szellemi irányát két „külföldi“ mozgalom határozta meg. Az egyik a budapesti Bartha Miklós Társaság, a másik a felvidéki Sarlósok mozgalma. Meg kell azonban állapítanunk, hogy amíg a Bartha Miklós Társaság ideologikus kísérletei nem egyszer a fanatikus igyekvés naív túlzásaiba estek — amelyekről folyóiratunkban már több ízben volt szó — s a Sarlósok is tettek a töretlen úton merészen haladva, megfontolatlan és súlyos ítélet alá eső lépéseket, addig az időrendben utolsónak beindult erdélyi fiatalok szellemi mozgalma sokkal megfontoltabb, feltisztultabb és realisabb, erdélyibb.

Az erdélyi magyar fiatalság gondolatvilágát a faji gondolat alapján a szociális együttérzés nagy sorsközösségének felismerése uralja. Tudja azt, hogy rá vár a magyarság életének a román állam keretein belül való továbbvitelének történeti feladata. Tisztában van tehát az új viszonyok adta állampolgári feladataival, revízió alá vette a körülötte és közte élő népekkel való viszonyát, hogy egy nyugodt emberi életközösség lehetőségeinek megteremtéséhez a lelkiek terén hozzájárulhasson. Tudja, hogy ezenfelül, helyesebben e mellett, benne kell maradnia a határokon felülemelkedő magyar lelki és kulturális egységben s annak értékeit neki nemcsak átvenni, hanem gyarapítani is kell.

Ezekből a felismerésekből kifolyólag hirdeti a nemzetiségek (többségi és kisebbségi nép) egyenlőségét szabadság, jog és kötelesség terén. Ebből fakad állampolgári aktivitása, mely nála nem kénytelen megalkuvás, mint az idősebbeknél, hanem kötelességvállalás. Ezekből a felismerésekből fakad annak a hirdetése és gyakorlása, hogy a faj olyan vérségi és kulturális kapcsolat, amelyben osztályalkotó differenciák bontótényezői nem tűrhetők meg. Az erdélyi magyar ifjúság nem tartja a maga kulturális kiemelkedettségét jogcímnak arra, hogy *ezért* magának a földműves, iparos és kereskedő magyarságtól független sorsutakat keressen. Jól tudja, hogy a magyarság megőrzéséhez épp ez a számban nagyobb réteg a biztosabb bázis, amelyhez a maga sorsát elválaszthatatlan közösséggé kell kapcsolnia.

Könnyen érthető, hogy ez a mentalitás idegenszerűnek s nem kívánatosnak látja a csonkaországi viszonyokat s azt antiszociálisnak, túlfeudálisnak tartja. Könnyen érthető, hogy ez a mentalitás a konzervatív idősebbek táborából nem egyszer gyanakvást vált ki, viszont azért, mert politikailag intakt, radikális részről is a túlzott elméletesdi szemrehányását kapja olykor. De itt jelentkezik az erdélyi magyar ifjúság szerencséjére a hiányzó tizenöt évfolyam, a harmincasok távollétének haszna.

A harmincasok generációja ugyanis mindenütt megoszlik a konzervatív és a radikális pártállások között. Egységes ideológia kialakítására képtelen. Akkorra a törekvés soraikban arra, hogy az előttük járó generációk valamelyikéhez csatlakozzanak, hogy a nagy tülekedésben elveszítik az egymás még évekkel ezelőtt erősen összekapcsolódottnak hitt kezét.

Erdélyben szinte teljesen hiányzik ez a tizenöt korosztály. Az erdélyi magyar ifjúság és idősek között akkora a korkülönbség, hogy ott a fiatalság harc nélkül, a természetes felváltódás során úgyis át fog venni minden pozíciót. Ott nincs értelme az egyéni kitöréseknek, pálfordulásoknak, ott a kívülről jött bírálatok csak mérséklők, javító hatásúak, de nem bontók. Míg nálunk a fiatalság lassan szétválik s elporlad az idősebbek két iránya közt, az erdélyi fiatalság megmarad egységesnek. Oly élesek a korhatárok, hogy nem tud senki kiválni belőlük...

Nagy értéke az erdélyi magyar ifjúságnak, hogy elütően a csonka-országitól, nem avatkozik a politikába s szeme túllát a napi politika foszlékony függőyein. Amikor legutóbb egy politikai párt felkínálkozott a fiatalságnak, az így felelt vissza:

„Semmikép sem időszerű és célszerű az ifjúság politikai pártokba való megszervezése vagy bekapcsolása.

Az ifjúság politikai arculata még kárleletlen.

Egy dolog egészen bizonyos: az ifjúság feltétlenül nemzeti alapon álló politikai programot fog vallani, amiben határozott vonásként jelentkezik a társadalmi kérdések megoldására való törekvés, szociális beidegzéssel fog felelni a mai sürgető kérdésekre. Mint erdélyi ifjúság tisztelni fogja azt az erdélyi belső törvényt, hogy itt csak annak a programúnak van létjoga, amelyik nem a többi itt élő népek nélkül és ellen, hanem azok tisztelete és a velük együtt haladás szellemében akarja a sajátos magyar értékeket szolgáim a politikai síkban is. Az új politika nem önmagáért való politika, hanem szélesvonalú és minden érdeket magábanfoglaló, belső értékeket védő, alulról szerves életként felnőtt érdekvédelmi front lesz.

Ma az ifjúság úgy politizál, hogy életprogramot készít. A mai meglevő politikai pártoknak az a feladata, hogy az ifjúság új programalkotásában, mint az idők jeleiben, revízió alá vegye eddigi munkáját és programját. Az ifjúság elkövetkező politikai kibontakozása nem pártok érdekeit és érdemeit, hanem az erdélyi magyar élet teljesebbétételét fogja nézni. Ha a fennálló politikai pártok egyike sem hallja meg az ifjúságon át szóló intést, mindenik párt elveszíti a maga utánpótlását és az erdélyi fiatal magyarok új gárdáját találja magával szemben a porondon.

A külsőleges érdek bekapcsolódásra való hivatás helyett erdélyi, magyar és időszerű gyökeres revíziót kér az ifjúság a politikai pártoktól.“

Ezekből az öntudatos szavakból biztatóan cseng felénk a holnapi Erdély szimfóniájának feltisztult vezérmotívuma.

Az „Erdélyi Fialok“ kétéves eddigi élete folyamán számos kérdést vetett fel, vitatott meg, hangot adott berzenkedés nélkül ellentétes véleményeknek is, de legnagyobb eredménye az, hogy a fiatalság figyelmét a falu gyakorlati megismerésére ráirányította. Nemcsak eredményes pályázatot hirdetett falu-szociográfiai tanulmányokra, hanem megindította „Az Erdélyi Fialok Falu Füzeteknek sorozatát. Az első füzetben Gyallay-Pap Zsigmond foglalkozott közel 70 oldalon az egész kérdés alapvetésével „A nép és az intelligencia“ viszonyával. A második füzet pedig gyakorlati útmutatást ad arra, hogy „Hogyan tanulmányozzam a falu életét?“ A füzet egy többszáz kérdésből álló szociográfia-kérdőív s mint ilyen a falu tanulmányozása szempontjából általános társadalomtudományi viszonylatban is igen jelentős állomás.

Kolozsvári tartózkodásom alatt bepillantást nyertem néhány falu-társadalomrajzba, amely már az erdélyi fiatalok munkája s nyugodtan állíthatom, hogy érdemük nemcsak az úttörő, de a komoly, megbíz-

ható és jólfelkészült kutatók tudományos érdeme is. Az „Erdélyi Fiatalok“ falu és irodalmi szemináriumában komoly munka folyik s azokon az estéken, amiket a lap vidéken (Tordán, Nagyenyeden, Udvarhelyen, Oklándon stb.) tart, ünnepszerűen fog össze a magyarság kor és társadalmi különbség nélkül.

Nem volna teljes a kép, amelyet a holnapi Erdély magyarságáról figyelő érdeklődésünk elesett, ha nem ismernénk el, hogy legyen bár némely viszonylatban ellentét az ifjúság és a különböző felfogás-árnyalatú idősebbek között, az idősebb generáció nemcsak szellemi támogatását és segítségét nem vonja meg tőle, hanem anyagi támogatását is tőle telhetőleg becsülettel vállalja. Ne hivatkozzunk másra, csak arra, hogy a piarista gimnázium évtizedekig alig használt tanári könyvtárát az idősebb generáció lelkes tagjai tették új anyaggal használható, modern könyvtárrá, amely most az egyetem tőszomszédságában mintegy 100 magyar hallgatónak ad reggeltől estig olvasótermet, dolgozószobát s modern magyar könyv- és folyóiratanyagot. Csak azt említjük meg, hogy az Ellenzék c. napilap gyűjtésből 1927-től 1930-ig 1,436.454 leit osztott ki menzasegély gyanánt s a Magyar Párt Országos Diáksegélyező Bizottsága 1925-től 1930-ig 1,914.431 leit osztott ki. Ezerharminchárom magyar diák között oszlott szét ez a közel három és fél millió leinyi összeg (mintegy 100.000 pengő), ami a legbeszéde-sebb bizonyosága annak, hogy ha az erdélyi magyar ifjúság maga szabja is ki magának szellemi haladási irányát, az öregek mégis megtesznek tőlük telhetően mindent, hogy az ifjúság fizikai létét biztosítsák. Tavalyi levelek humuszából fakad az idej s a r j . . .

A hallgatólagos erdélyi fővárosban, Kolozsvárott alakul a holnapi Erdély magyarsága s ismerjük el, hogy biztatóan alakul. Ezt mi, a kívülállók, jobban látjuk, mint talán ők maguk, akik jobban érzik a törpe akadályokat és a kis gáncsokat is, mint mi, akiket csak az eredmény érdekel. A mai Kolozsvár utcáin még gyakran járnak ködvilágban élő, csodavárá, tétova magyarok, sokkal idegenebből, mint amilyen idegen az emberektől független város lett. De mi már látjuk, hogy a holnapi Kolozsváron a talán enyhülő légkör és az öntudatra ébredt magyar ifjúság jóvoltából ismét reálisan élő, magukban bízó munkás magyarok fognak járni-kelni s új életerőt fognak szétvinni az egész elalélt, de életerős erdélyi magyarság ereibe. Igaz, hogy ehhez az szükséges, hogy a liberális korszak türelmetlenség! politikája a jövőben ne térjen többé vissza, amire persze a román politikai élet gyakran változó arca semmi bizonyosságot nem szolgáltat.

Az alkalmazkodni tudás transzilván erénye a holnapi Erdélyben teljes értékű emberekké és teljes értékű magyarokká fogja tenni az idegen állam keretei közt élő magyarságot.

ASZTALOS MIKLÓS

FIGYELŐ

A KETTŐS ÖNTUDAT PROBLÉMÁJA

MATUSKA Szilveszter bűnügye a világ érdeklődésének került pár napra, — nemcsak büntetteinek borzalmas sorozata, hanem a mellékkörülmények érdekessége miatt is. A bűnösség kérdésének vizsgálata természetesen nem a mi feladatunk, hiszen azt sem tudhatjuk, hogy mire e sorok napvilágot látnak, hol fog a nyomozás szálainak összekuszált gomolyaga állani? De van egy mellékkörülmény, amely az egész ügynek sajátságos alapszint kölcsönöz: a vádlottnak az az állítása, hogy vannak életének olyan szakaszai, melyekre visszaemlékezni nem tud, s amelyek alatt teljesen megváltozott egyénisége, megváltozott jelleme olyan cselekedetek elkövetését kényszerítik ki belőle, amelyekre igazi énje teljesen képtelen volna. S néhány laptudósító, a szokott könnyedséggel és bátorsággal, már részletesen ki is fejt: Matuska kettős öntudatú életet él!

Igaz-e a bűnösnek ez a védekezése, erre a bírák és az orvosszakértők valószínűleg tagadó választ fognak adni. De ettől az esettől eltekintve, a nagyközönséget is érdekelheti: vajjon elképzelhető-e az öntudatnak ez a kettős, egymástól teljesen független működése? Ismer-e az orvosi lélektan vagy az elmekörtan arra példákat, hogy valakiben két, egymástól jóformán független, de külön-külön látszólag logikus és következetes életet élő egyéniség lakik, mégpedig oly tökéletes elszigeteltségben, hogy egyik a másikról még csak nem is tud? Babits Mihály „Gólyakalifá“-ja tényleg elképzelhető-e vagy pedig csak a költő fantáziájának szülötte?

A szigorúan természettudományos észlelések lassanként egyre több és több bizonyítékát szolgáltatták annak, hogy az öntudatnak ez a kettős, hasadt volta tényleg előfordulhat s nem egyszer elő is fordult már. Mily fokban, mennyi időre történhetik ez, arra nehéz volna általánosságban válaszolnunk: a változatok és lehetőségek óriási skálájával van itt dolgunk. De a tény maga nemcsak érdekességénél fogva érdemli meg azt, hogy vele foglalkozzunk, hanem azért is, mert — mint ezt a jelen példa mutatja — mélyen belevág a gyakorlati életbe. Lássuk hát: mikép magyarázza meg a tudomány azt, hogy valakiben egymás mellett élhet egy rossz és egy jó ember, — van-e komoly lélektani alapja annak, hogy ugyanaz az ember egy tiszta és egy démonian gonosz szellemet egyesítsen magában?

Annyi bizonyos, hogy a lelki élet, az öntudat semmiképpen sem fogható föl egységesnek. Az ú. n. alsó és felső öntudatnak megkülönböztetése meglehetősen régi s úgyszólván már átment a köztudatba. Előbbinek tartalmát alkotja minden, amit valaha érzékeltünk, vagy ami valaha is mint gondolat bennünk élt, — utóbbi, a felső öntudat, előbbinek csak parányi töredéke s azt mondhatnák róla, hogy a hétköznapi, a tudatos lelki élet szükségleteinek fedezésére szolgál. A kettő között éles határ nincs, hanem úgy kell elképzelnünk a dolgot, hogy a széles határterületen szakadatlan kicserélődés folyik: a felső öntudat az alsóba süllyeszt alá, raktároz el képzeteket, emlékképeket, ily módon tehermentesítve magát, — ez volna a felejtés (ami igazában véve nem létezik). Viszont az alsó öntudatból is

gyakran bukkannak föl, válnak tudatossá rég elfeledettnek hitt képzetek, olykor még évtizedek után is. Ki ne ismerné azt a hétköznapi tényt, hogy nagyon öreg emberek, kik a pár nap, sőt pár óra előtt történeteket is elfelejtik, egyszerre csodálatos világosan látják maguk előtt korai gyermekkoruknak olyan apróságait, melyekre egy emberéleten át nem gondoltak!

Van az ember életében egy olyan állapot, amelyben az alsó öntudat úgyszólván korlátlanul uralkodik, ez az alvás, illetve az álmodás. A kritikai én, a rendszeresen gondolkodó és kombináló felső Öntudat ilyenkor teljesen ki van kapcsolva s az alsó öntudat, más néven a tudatalatti én, minden gátlás nélkül, egészen szabadon hozza föl a legtarkább képeket, melyeket akárhányszor bizonyos okozati kapcsolatba is hoz egymással. Milyen észnélküliek, milyen zagyvák ezek az asszociációk, arról az álmaink, ezeknek bizarr össze-visszasága tanúskodik, szégyenletesen hazudtolva meg néha etikai és esztétikai érzésünket. De hogy az álmok is tudnak teljesen okszerűek lenni, azt mutatják azok a példák, mikor az alvónak alsó öntudata valamely külső ingert dolgoz föl logikus álmokképpé. Célja ennek legtöbbször az, hogy ily módon az álom az alvást a felébredéssel szemben megmentse: egy ajtó becsapódását a másodperc töredéke alatt alakítja át p. o. egy vadászjelenetté, melyben a csattanás az eldőrdülő fegyver adaequat mozzanatával egyenértékű s így az álmokképe magába teljes következetességgel beleillik.

Másik lélektani állapotunk, melyben a kikapcsolt felső öntudat helyett a tudatalatti én viszi a főszerepet, a hisztériás szomnambulizmus.¹ Mesterségesen a hipnózisban tudjuk előidézni, de száz meg száz példa van rá, hogy a hisztéria tarka és végtelenül érdekes tünetcsoportja minden kimutatható idegen befolyás nélkül hasonló állapotokat produkál. A hisztériás szomnambulizmus lényege ugyancsak a felső öntudat (vagy a tudatos én) kikapcsolódása s helyette a tudatalatti én veszi át a főszerepet. Ezen eltolódás foka esetenként és egyénenként nagyon különböző lehet s ennek megfelelően egy hosszú skálával találkozunk, kezdve az egyszerű „absence“-tól a legsúlyosabb „öntudathasadás“-okig, hol a szomnambul állapot tetőfokát éri el. Az elnevezés maga, melyet a német „Spaltung“ kifejezés lefordításával vezettek be a magyar orvosi nyelvbe, nézetem szerint nem helyes. A „hasadt“, tehát két részre vált öntudat azt jelentené, hogy a beteg mindkét lélektani darabja szerephez jut s vajmi nehéz volna megállapítani, melyik rész tulajdonképpen a beteg, — sőt talán egyik sem? Hiszen lehetséges volna elvégre úgy is magyaráznunk a dolgot, hogy az egyik rész a normális, a domináló öntudat s a beteges, a nem normális rész az, mely olykor a fejét felüti s átmenetien dominánssá válik? Mindez bizony erőszakos szofizma! Valljuk be, hogy sokkal helyesebb magyarázatot ad a szomnambul elnevezés maga: a tudatos én elalszik, teljesen kikapcsolódik s helyébe felbukkan a tudatalatti ének valamely képzelete vagy képzet-halmaza. Az most már teljesen az eset mineműségétől függ, hogy ez az öntudatbeli eltolódás mennyi ideig tart és milyen fokú. Tarthat pillanatokig s lehet egészen hangtalan és mozdulatlan, mint az imént említett absence-oknál; ilyenkor nehéz megkülönböztetni az epilepsziások absence-ától, miután a főkritérium, az öntudat (helyesebben: tudatos öntudat) megszűnése mindkettőnél fennáll. Ha azonban a kikapcsolódott öntudat helyébe egy nagyobb tudatalatti képzetsor kerül s az illető beteg — bármily furcsán és bármily zavartan is — beszél, cselekszik, a környezetére reagál, akkor bizonyossággal hisztériás tünetcsoport áll előttünk. Általános,

¹ A hétköznapi életben a „szomnambulizmus“ szó tulajdonképpen a holdkórosságot jelenti; az orvosi pszichológia ez utóbbi kórfórmát „noktambulizmus“ névvel jelöli meg.

elvi szempontból egészen mindegy, hogy ez az ú. n. „hipnoid“ állapot csak néhány percig tart-e el vagy órákig, vagy még hosszasan, — az is csak másodsorban fontos, hogy a fölszabadult, dominálónvá vált alsó öntudat mennyire következetes és látszólag mennyire normális. Döntően fontos az, hogy az illető egyén öntudata teljesen megváltozott, kicserélődött (innen ered a francia elnevezés: double conscience). Ez az öntudatlan cselekvés nem egyszer ugyanabban a képzetkörben mozog, mint az illetőnek tudatos énje: idézhetjük erre annak a német fiatalembernek esetét, ki (öröklésileg súlyosan terhelt egyén) doktori értekezésén dolgozott s éjszakánként fölkel, folytatta munkáját, majd visszafeküdt ágyába és aludt tovább, — reggel pedig fogalma sem volt arról, hogy miként kerültek azok a kúszált, de a megfelelő gondolatkörben mozgó sorok az ő dolgozatába!

Komplikáltabb példa ugyan, de pontosan idetartozik annak a párizsi fiatalembernek az esete is, ki 1906 tavaszán tartotta az érdeklődő idegorvosi köröket izgalomban. 31 éves férfi, ki egy szép napon eltűnt otthonából s hetekig nem adott magáról semmiféle életjelt. Mintegy három hét múlva megszólít Marseilleben az utcán egy rendőrt, nagy zavarban kérdezvén tőle, hogy hol van ő most tulajdonképpen? Kiderült, hogy elutazott Párizsból, a három heti időt előbb Lyonban, majd Marseilleben töltötte el, a szállodákban álnevet adva meg, — és mindkét helyen annyira nyugodtan, annyira a legkisebb feltűnés nélkül viselte magát, hogy még csak gyanút sem keltett. Egy pillanatban aztán magához tért és nem volt fogalma sem arról, hogy hol van, sem pedig arról, hogy hogyan került oda. A dolognak a legkisebb bűnügyi háttere sem volt: az illető vagyonos, tőkepenzes családnak volt tagja.

Az ilyen mély szomnambul állapotokat bizvást hasonlíthatjuk az álmodéhoz, azzal a különbséggel, hogy itt az egész lélektani folyamat, a tudatalatti ének minden asszociációja úgyszólván a közönség előtt játszódik le. A környezet nemcsak hogy mindent megfigyel, hanem sok szempontból befolyást is gyakorol a betegre, kinek viselkedése végeredményben annak a kölcsönhatásnak az eredője, mely a környezet és a tudatalatti képzetartalom között fennáll. Hogy a kölcsönhatás mennyire az egészséges és normális benyomását keltheti, arra fényes bizonyíték az utóbb említett francia példa. Azt mondhatjuk, hogy ilyen esetekben egy hosszasan elhúzódó álommal van dolgunk, mely az álmodó pszichéjéből kilép, mintegy cselekvővé válik.

Szinte természetszerű azonban, hogy a szomnambul egyén viselkedése az esetek túlnyomó számában annyira zavart, feltűnő és annyi következetlenséggel telt, hogy a környezet vajmi hamar tisztában van azzal, hogy kóros tünetcsoporttal áll szemben, még akkor is, ha az illetőt soha nem ismerte.

A kísérleti lélektannak — mint már jeleztük — áll egy oly módszer a rendelkezésére, amellyel a szomnambul-állapotokat elő tudja idézni. Ez a hipnózis. A hipnózisnak is a lényege, elengedhetetlen alapfeltétele a kritikai ének, a felső öntudatnak abszolút kikapcsolása, elaltatása. Az elvi nagy különbség mégis az, hogy itt az alsó öntudat a hipnotizálóval állandó összeköttetésben, ú. n. rapportban van s a hipnotizált ez úton kapja szuggesztió, parancs formájában azokat a képzeteket és impulzusokat, melyek viselkedésére irányítókéig hatnak. Természetes dolog, hogy e kapcsolódásnak igen nagy büntetőjogi fontossága is van, hiszen a hipnózisos úton előidézett mély szomnambul állapot teljesen megfelel annak, amelyet a büntetőtörvénykönyv „akaratnyilvánításra képtelenének” határoz meg. Érdekes sajátága a hipnózisos szuggesztiónak az is, hogy a szomnambul-állapot megszűnte után, tehát jóformán normális ébrenlétben, még mindig érvényesülhet, esetleg még napokkal a hipnózis föloldása után is.

A mély szomnambul-állapotnak — legyen akár valamilyen idegbetegség következménye, akár mesterségesen előidézve — az a közös sajátsága van még, hogy utólag teljes emlékezethiánnyal jár: az illető egyénnek fogalma sincs arról, hogy mi történt vele a kérdéses idő alatt. Viszont rendkívül érdekes módon egészül ki e jelenség a szomnambulizmus mindkét fajánál azzal, hogy amint az illető egyén újabb szomnambul-állapotba jut, azonnal emlékezni fog az előbbinek egész tartalmára s mintegy folytatja azt a képzetkört, amelyben az előző tudatalatti áloméletében mozgott. A „kettős élet“ lehetősége ebben a meg-megújuló visszaemlékezésben találja meg magyarázatát. Csak egyet nem szabad elfelejtenünk: ez a dualizmus igazában véve egy nagy optikai csalódás, mert végre mégis csak az egyik fele „élet“, a szónak igazi értelmében, a másik fele pedig — minden érdekessége mellett is — betegség, legalább is kóros reakció.

SZÖLLÖSY LAJOS

A PÁRIZSI NEMZETKÖZI GYARMATÜGYI KIÁLLÍTÁS MŰVÉSZI VONATKOZÁSAI

GYARMATPOLITIKÁRÓL, mint a fehér ember céltudatos térhódításáról a színes fajok közt, tulajdonképpen csak a XIX. század óta szólhatunk. Az emberi elme csak a múlt században látott hozzá az Európán kívüli ismeretlen földségek tanulmányozásához és betelepítéséhez: a megelőző évszázadok felfedezéseit inkább a hatalom- és a kalandvágy irányította. A XIX. századot, a Stanleyk és Livingstone-ok korát joggal nevezhetjük a gyarmatpolitika heroikus korának: az akkor lefektetett alapokon azután a XX. században megindulhatott a szervezés és a céltudatos kihasználás munkája. Ez a munka rövid három évtized alatt máris olyan számottevő eredményeket ért el, hogy azokat nagyvonalú nemzetközi kiállításon is be lehet mutatni a világnak. S erre a világháború utáni kor atmoszférája kiválóan alkalmas, hiszen az Európán kívüli kontinensek egyre jobban fokozódó mértékben foglalkoztatják az európai közvéleményt nemcsak politikai és gazdasági kérdések kapcsán, de — hogy csupán Pierre Loti, Claude Farrère és René Manan népszerűségére utaljunk — irodalmi és művészi tekintetben is.

Az első, voltaképpeni gyarmati kiállítást 1926-ban rendezte Nagy-Britannia a London melletti Wembleyben, ahol a brit gyarmatok fejlődését mutatták be. Az első nemzetközi gyarmatügyi kiállítás megrendezésére azonban csak ezidén került a sor Párizsban, amelyen Nagy-Britannián és Spanyolországon kívül minden gyarmatosító nemzet képviseltette magát. Nagy-Britannia távolmaradását hivatalosan a közelmúltban tartott wembley-i kiállítással magyarázták, kétségtelen azonban, hogy a Brit Birodalom homogen képviselétét a Dominionok egyre jobban megnyilatkozó önállósági törekvései is gátolták volna.

Nem véletlen az, hogy Franciaország kezdeményezte és legnagyobb gyarmati szakemberük, Lyautey marsall szervezte meg ezt a kiállítást. Egyfelől az európai kontinens ügyeinek irányításában ma az övék a vezetőszerep, nemcsak politikai, de — a közelmúlt eseményei tanúsíthatják — pénzügyi téren is, másrészt pedig Franciaországban az anyaország és a gyarmatok közötti kapcsolatokat a világháború éppen nem lazította meg, mint a Brit Birodalomnál látjuk, — ellenkezőleg, a „la plus grande France“-

nak, ennek a 11 millió négyzetkilométernyi területű és 100 millió lakosú birodalomnak a kohéziója a háború óta csak növekedett. Az érzelmi és gazdasági kapcsolatokat tekintve, Párizshoz sokkal közelebb esik Dakar vagy Szaigon, mint Londonhoz Cape Town, vagy Kalkutta.

Ha eltekintünk a minden szabad ég alatt tartott kiállítással együttjáró vásári zajtól és tisztára csak a kiállítás érdemi részét vizsgáljuk, tárgyilagosan meg kell állapítanunk, hogy a franciák vállalkozása kitűnően sikerült.

Kezdjük útunkat Franciaország gyarmatainál. Madagaszkár pavillonja a sziget fővárosa, Tananarive királyi palotájának hű mása s bemutatja mindazt, ami ezen az egykori Monarchiával egyenlő területű szigeten a francia protektorátus bevezetése, 1894 óta történt a tudományos kutatások, közgazdaság, közmunkák és közegészségügy terén.

Impozáns épületsorozat képviseli a franciák hátsóindiai gyarmatbirodalmát: Indokínát. Központja a kambodzsai híres sziklatemplomnak: az Angkor vatnak hű mása, amely igazi remeke a hátsóindiai khmer építészetnek. Hatalmas lépcsősor visz fel az óriási méreteivel az egész kiállítást uraló épületbe; belsejében elvonul előttünk Hátsóindia egész művelődéstörténete, tájai, városai, bennszülött művészete és meghódításának története. Előtte a bennszülött házak, az úgynevezett „dinh“-ek stílusában épült öt kisebb pavilion a birodalom egyes részeit mutatja be: Tonkin bányavidékét csakúgy, mint Annám erdőit, Cochin-Kína alluviális lapályát, vagy Laosz és a khmer nép őshazájának: Kambodzsának ősi művelődését.

Poétikusak és megkapók a kis szigetgyarmatok pavillonjai. Az észak-amerikai francia gyarmatosítás utolsó maradványait: St. Pierre és Miquelon szigeteit kis halászházikót utánzó pavilion képviseli. Kókuszdiótörzsből, rózsafából és bambuszból épült az óceániai szigetek pavillonja, amely elénk varázsolja a Pierre Loti regényei és Gauguin alkotásai révén halhatatlanná vált Tahiti-szigetek életét. Új-Kaledóniát és az Új-Hebridákat is stílszerű kis pavillonok képviselik. Impozáns épületek mutatják be francia Nyugat-indiát: a kávéjáról és likőrjeiről világhírű Martinique-szigeten végzett 300 éves francia kultúrmunka eredményeit, valamint a cukor- és rumkivitele révén jelentős szomszédját: Guadeloupe-ot. Külön pavillonok mutatják be Francia-Guayana cédruserdőségeit és az Indiai óceánban fekvő Réunion-sziget fejlődését. Egy pondichéryi hindu ház stílusában emelt épület a Francia-India néven ismert öt kis kikötőt: Pondichéryt, Caricalit, Chandemagort, Mahét és Yanaont mutatja be, mint Dupleix hódításának maradványait: figyelemreméltó iparművészeti gyűjteménye bármely múzeumnak díszeré válnék.

Az afrikai gyarmatok csoportjához érve, mindenekelőtt a Vörös-tenger partján elterülő Szomáli-föld pavillonja ötlük szemünk elé, a dzsibutii híres Ammoudy-mecset tökéletes mása. Egy szudáni néger kasszaba (bennszülött fejedelem palotája) vörös homokkőből épült monumentális külsejű mása a központi épülete a Francia-Nyugat-Afrika néven ismert terület pavilloncsoportjának. Az arachidjáról híres Szenegál, — kikötője: Dakar, rövidesen a világ legnagyobb légi kikötője lesz, — a datolyatermő Niger-vidék, a mézgában gazdag Mauretánia, a pálmaolajtermő Dahomey, az öntözőművekben bővelkedő Szudán, az őserdőiről híres Aranypart és a banántermő Guinea gazdasági élete, közigazgatása és társadalmi viszonyai vonulnak el előttünk ez épületsorozatban, amelyek külön érdekessége a fétisimádók falva. Hasonlóan nagyarányú a másik afrikai gyarmatcsoportnak: az egyenlítőmenti Francia-Afrikának kiállítása is, amely a középső Kongó-vidék, Gabon, Ubangi Chari és a Csád-tó vidékének őserdőkben és ásványi kincsekben bővelkedő tájait és négereinek primitív művelődését mutatja be egy logone-i bennszülött házat utánzó pavillonban.

Hatalmas épületek mutatják be az északafrikai mohammedán országo-

kat. Nyugatról keletre haladva, Marokkó az első közülük, 1912 óta francia protektorátus alatt van. A fezi „makhzen“ épületének tökéletes mása rejt magában a felettébb becses marokkói anyagot, amelyből e négymillió mohamedán ország ellentétében oly gazdag életét ismerhetjük meg. Három legfontosabb városa: a Granadára emlékeztető Fez, a néger Timbuktura emlékeztető Marrakes és Meknes, a népművészetek, a szükök (a bennszülöttek vásárai) színes világa, a katonai hódítás, majd a polgári „ellenőrzés“ kora, a bányászat, erdészet és állattenyésztés, s „last not least“, a fejlett automobilizmus vonul el előttünk tarka összevisszaságban.

A szomszédos Algériát, amely 100 éve van francia uralom alatt, egy meglehetősen kevert stílusban épült palota képviseli. Ez a legfejlettebb és Európára a legjobban emlékeztető gyarmat. Mezőgazdasági termékeit: borát, dohányát világszerte ismerik, szőnyegszövése és ékszeripara is fejlett, mindezeket az országnak a római és a mohamedán időkből származó archeológiai emlékeivel együtt izlésesen összeállított gyűjtemény mutatja be. Kis modellek tárják eléink a francia mérnökök és közigazgatási szakemberek munkáját, valamint a Szahara oázisait. Szükök hosszú sora között hagyjuk el Algériát és belépünk a sokszínű keramikával és csipkézett muszarabival díszített tuniszi pavillonba, amely a megszokott kiállítási anyagon kívül egy mohamedán dísztermet is bemutat festett mozaikmennyezettel, pompás szőnyegekkel és hímzésekkel.

A bamouni bennszülött törzsfőnökök házaira emlékeztet Togo és Kamerun kiállítása: a két hajdani német gyarmat a világháború befejeztével Franciaország és Anglia mandátuma lett. Népművészeti és orvosi szempontból érdekes anyagon kívül szép őserdőrejelteket bemutató modelleket találunk itt.

Igen becses Franciaország másik nagy mandatárius területének anyaga is. Szíriát a XVIII. század arab építészete két legszebb emlékének, a damaszkusi Azem palotának és a libanoni Bajt-addin palotának stílusában épült pavilion képviseli; különösen hatásosak falfreskói és szökőkutas belső udvara. A mai Szíria gazdasági termékein és néptípusainak modelljein kívül bemutatja e terület egész archeológiai múltját: megtaláljuk itt Ahiránnak, Biblosz királyának sírját, a palmyrai Vénusz-szobrokat és a híres föníciai templomnak, Baalbeknek kicsinyített mását. A szomszédos Palesztina kis pavilonja inkább az ország mai helyzetét mutatja be.

A többi hatalom gyarmatainak csoportjához érve, szemünkbe ötlük Belgium hatalmas méretű kiállítása: egyetlen gyarmatát egy két hektár nagyságú területen megépített pavilloncsoport mutatja be, amely a Kongóvidék néger törzsfőnökeinek házat utánozza. Elefántcsontkivitele, a Katanga-vidék rézbányái és a Kasai-vidék drágakövei adják meg ennek az anyaországnál majdnem nyolcvanszor nagyobb gyarmatnak a gazdasági jelentőségét.

Egy eszkimó jégház (iglu) alakjában épült meg Dánia egyetlen gyarmatának, Grönlandnak a kiállítása, amely az eszkimók alig 15.000 főnyi népének életét szemlélteti. Külön érdekessége a Rasmussen sarkutazó által Észak-Grönlandból hozott gyűjtemény kiállítása.

Olaszországot monumentális arányú pavilion képviseli, amely a II. században Septimius Severus római császár által az északafrikai Leptis Magnában emelt bazilika mása. A híresebb istenszobrok utánzataival díszített átriumon keresztül a három olasz gyarmat: Eritrea, Szomaliföld és Tripolitania termeihez jutunk. Külön ki kell emelnünk a katonai, a gyarmati közlekedésügyi és a gyarmatokra vonatkozó teljes könyv- és térkép-anyag kiállítását. Kisebb pavilion mutatja be Rhodosz-szigetét a keresztesháborúk történetéből ismert héttorony-bástya másával.

Sokoldalúságával tűnik ki a Föld egyik legnagyobb gyarmatbirodalmának, Hollandiának kiállítása, amely Délkelet-Ázsiában 60 millió lelket szám-

lái, javarészt az ősi maláji kultúrfajból. Főpavillonja valóságos mestermű, a maláj építészet stílusában épült, a Kapui Bali-sziget portáljainak hű utánzataival. Előcsarnoka tiszta márványból épült s igen becses hindu-jávai műgyűjteményt tartalmaz. Belső udvara hű utánzata a Mendoutnak, a jávai hindu templomok egyik legfontosabbjának. E pavilion anyagából jól megismerhetjük az egész maláj művelődést és a holland gyarmatosok munkáját. A két kis amerikai gyarmat: Surinam és Curasao is szerepel a kiállításon, melynek érdekességét csak növeli egy jávai bennszülött színház és néhány szumatrai bennszülött ház és csónak.

Portugáliának az anyaországot területben 2 i-szeresen meghaladó gyarmatbirodalma van, amelyet bőséges kiállítási anyag képvisel. De talán a legérdekesebb a portugál történet hőskorának, a XV. és XVI. századnak hódításait és világjáróinak útjait bemutató két pavilion, valamint az a missziói munka, amelyet papjaik a Távolveleten végeztek.

Sokak véleménye szerint kis területén is a legcsinosabb, a legtöbbet kifejező kiállítása van az Egyesült Államoknak. Központját George Washington mountvemoni házának pontos mása alkotja, amelyet az amerikai-francia barátság jelképekéül építettek meg Párizsban. E típusosán angol-szász családi ház stílusában épült meg a többi pavilion is. Egyikük az amerikai kormány kiállítása az ország közlekedésügyének és tropikus egészségügyének fejlődéséről, a többiek Alaska, Porto Rico, a Philippi-szigetek, Hawaii és Samoa termékeit és néptípusait mutatják be.

Sétánk végére érkezvén, tárgyilagosan megállapíthatjuk, hogy a gyarmatügyi kiállítás rendezői nagy szolgálatot tettek az emberi művelődésnek. Távoli világrészek tájait, népeinek szokásait és a fehér ember ott végzett kultúr munkáját szemlélve, megelégedéssel állapíthatjuk meg, mily jelentős előrehaladást tett az emberiség a természet erőinek leküzdésében és a primitív fajok művelődésének emelésében. Ma még csak kezdetén vagyunk egy rendszeres szervező munkának, amelyet a technika és a közlekedésügy fejlődése rohamléptekkel gyorsít meg. Hogy azután e fejlődés az évezredek tespedtségükből felrázott bennszülött fajok lelkében milyen visszahatást vált ki, az a jövő kérdése.

SOMOGYI JÓZSEF

KÜLPOLITIKAI SZEMLE

Az angliai események: a hadiflotta mozgalma, a font aranyparitásának felfüggesztései a védvám kérdései az új választás kihatásai — Reading lord párizsi látogatásai Laved amerikai útja és annak problémái — A berlini látogatás; az új Brünnig-kormány helyzete — A kínai-japán konfliktus a Népszövetség előtti Amerika szerepe

APÉLDÁTLAN erejű tektonikus rengés, amely földgolyónkat immár hónapok óta dúlja, most a Brit Birodalom évszázados bástyáit támadta meg. Az augusztusban létrejött nemzeti kormány takarékosági javaslata olyan mértékben szállította le a haditengerészet legénységének fizetését, hogy ennél mélyreható elkeseredést váltott ki. Villámcsapásként érte szeptember 16-án nemcsak az angolokat, de az egész világot a hír, hogy a brit atlanti flotta gyakorlatait le kellett mondani és a főparancsnok az egységeket visszarendelte a hazai kikötőkbe, mert a matrózok megtagadták az engedelmességet. Bármilyen óvatosak voltak is az admirális nyilatkozatai és suttogva tárgyalták is Angliában az esetet, bármennyire sietett is a kormány orvoslást ígérni és bármily udvarias, sőt hazafias formák között fordult is a legénység ő felsége kormányához igazságtételért, minden szemlélőnek az volt mégis a benyomása, hogy a Brit Birodalom hatalmát és nagyságát képviselő intézmény rendült meg. Mindenesetre megdöbbentő volt a flotta tagjainak visel-

kedése. Hiszen nemrég mondta MacDonald, mint labour-miniszterelnök: „a flotta, az mi vagyunk“. Azonban nem szabad elfelejtenünk, hogy nem kötelező honvédelmi szolgálat alatt álló legénységről van itt szó, hanem zsoldos tengerészekről, akiknél a zsold szerződésük egyik része, tehát ha helytelen és a fegyelemre veszedelmes is az ilyen lázadászerű fellépésük, jelentőségében nem olyan, mint ha sorozott katonaság tagadná meg a szolgálatot. Másrészt azt sem szabad elfelejtenünk, hogy ennél sokkal veszélyesebb lázadást, és pedig háborús időben, megúszott a Brit Birodalom 1797-ben — tehát ez sem újság számára. A kormány intézkedéseivel gyorsan le lehetett csillapítani a tengerész legénységet, azonban maga az esemény szintén hozzájárult Nagy-Britannia hitelének aláásásához.

A flotta lázadását követő héten az aranyvisszavonások a Bank of Englandtól óriási mérvet öltöttek: napi átlagban 3'5 usque 4 millió font sterling aranyat szívtak ki Angliából ezekben a napokban különösen hollandiak, akik jelentékeny tőkezerveiket Londonban tartották. Az aranyelvonások következtében az angol kormány és a Bank of England vasárnap, szeptember 20-án roppant jelentőségű elhatározásra volt kénytelen jutni: felfüggesztette a Bank of England kötelező aranyeladására vonatkozó 1925-ös törvényt, azaz megszüntette a font aranyparitását. A nemzetközi pénzügyi válságban, amely június óta lett akúttá, ez a lépés új fejezetet nyit meg; drasztikus hatásainál fogva esetleg alkalmas arra is, hogy a hosszú távon hozzájáruljon a válság megoldásához, melynek egyik oka a világ aranytartalékának két jegy kibocsátó intézet pincéiben való felhalmozódása, egy másik oka pedig az, hogy az aranytermelés nem tart lépést a világ növekvő aranyszükségletével. Az aranystandard elhagyásának első következménye a font jelentékeny esése volt, ami nemcsak Nagy-Britanniának és a brit tőkésnek jelentett veszteséget, hanem mindazoknak az országoknak, amelyeknek jelentékeny fontköveteléseik vannak, tehát elsősorban Franciaországnak, az Egyesült Államoknak, Hollandiának és Svájcnak; továbbá angliai exportjuk csökkenésével vagy megszűnésével fenyegeti azokat az országokat, amelyek az aranystandardet fenntartják, amelyek valutája tehát jobb, mint az angol font. Ez a körülmény okozta a skandináv államok és utóbb Finnország elhatározását, amellyel szintén megszüntették az aranykészítést s ezzel valutájukat szinte automatikusan épp annyira lecsökkentették, mint a fontot. Azokat az országokat azonban, amelyek továbbá is ragaszkodnak az aranystandardhoz, kereskedelmi mérlegük fokozódóan veszedelmes passzivitásával fenyegeti ez a helyzet.

Ez az elkerülhetetlenné vált és a brit nemzeti öntudat számára rendkívül fájdalmas elhatározás, mely mellesleg megjegyezve, hacsak az aranystandard, ideiglenesen bár, az egész világon meg nem dől, a londoni City azzal fenyegeti, hogy végérvényesen elveszíti vezető pozícióját a világ pénzügyi piacain, belpolitikailag is természetesen messzemenő következményekkel járt. A nemzeti kormánynak, amely eredetileg csak egyetlen feladat: az Economy Bill, azaz a költségvetést lecsökkentő törvényjavaslat parlamenti elintézésére alakult, újból bírálat alá kellett vennie a helyzetet és mérlegelnie, vajjon nem kell-e mandátumát meghosszabbítania, nem kell-e további rendszabályokkal sietnie a birodalmat megtámadó gazdasági és pénzügyi helyzet védelmére. Ezzel kapcsolatosan szinte automatikusan felmerült a kérdés, vajjon a kormány mai összetételében alkalmas-e egy ilyen feladatra és vajjon a parlament, melyet más célra és más jelszavakkal választottak, fel van-e arra jogosítva a választóközönség részéről, hogy esetleg messzemenő intézkedéseket fogantasson, amelyekről nem tudja, mi a nép véleménye. Ilyen intézkedés elsősorban védvámok behozatala. Ez a probléma évek óta kísért már és 1930 nyara óta mind általánosabbá válik a meg-

győződés a brit közvélemény széles köreiben, hogy az ipari krízis és a munkanélküliség egyetlen megoldása a védvámok behozatala. Csak azíránt van a védvamosok körében kétség, vajjon csak luxuscikket terheljenek-e vámmal, vajjon a luxuscikkek importját egyáltalában betiltsák-e, vagy általános 10%-os értékvémet emeljenek minden behozatali cikkre, hogy vám alá vessék-e az élelmiszereket is és végül, hogy igyekezzenek-e a dominionokat egy imperiális védvámrendszerbe preferenciális alapon belevonni. Magán a nemzeti kormányon belül oly sokféle volt a vélemény a MacDonaldot követő munkáspárton kezdve a liberálisok három különböző árnyalatán át — a feltétlen szabadkereskedelmi lloydgeorgeistákon, az időleges protekcióval megalkuvó samuelistákon és végül a nyílt protekcionizmusért sikraszálló Simon-csoporton át, a konzervatívok különböző hajlamú csoportjáig, hogy nyilvánvalóvá vált az új választásoknak szüksége. Csak a formulát kellett megtalálni, amellyel a szerteszhúzó kormányt és a mögötte lévő pártokat legalább is annyira lehetne egyesíteni, hogy a választásnál ne kerüljenek egymással szembe és ne könnyítsék meg a Labour sikerét. Lloyd George utolsó percig küzdött a választás ellen s hozzá méltó briliáns logikátlansággal hajlandó lett volna egy új vámtarifát is megszavazni, ha — elkerülheti a választást. Helyesen érezte meg, hogy ez a választás, mely két táborba osztja a brit népet: a nacionalisták és a szocialisták táborába, összemorzsolódással, megsemmisüléssel fenyegeti a liberális pártot. Amikor Ramsay MacDonald, ez a vonzó romantikus, aki elsősorban és mindenekelőtt nacionalista és csak aztán szocialista, belátta, hogy Lloyd George ellenállását nem tudja legyőzni, a választás mellett döntött és a királynak az 1929 júniusban választott parlament feloszlását javasolta. A történelmi aktus 1931 október 7-én lezajlott és október 27-én Nagy-Britannia népe csodálatos önuralmában külsőleg talán nyugodtan, de dobogó szívvel fog az urnák elé lépni, hogy döntsön léte vagy nemléte fölött.

Mert nem kevesebb van kockán, mint a birodalom léte. Ha a nacionalista-konzervatív koalíció győz, akkor az annyit jelent, hogy komoly elhatározással hozzáfognak — a MacDonald által kért „orvosi megbízás“ segítségével — a birodalom gazdasági újjászervezéséhez, ha kell vámtarifával és további drasztikus pénzügyi és gazdasági rendszabályokkal, de a birodalom klasszikus hagyományai és a kapitalista gazdasági és társadalmi rend alapján. Ha pedig, ami szörnyű meglepetés lenne és ma több mint valószínűtlennek látszik, de a lehetőségek sorából mégsem szabad kizárni, a Labour-párt győzne vagy csak megerősödve kerülne ki a küzdelemből, akkor az a szocialisták fantasztikus pénzügyi és gazdasági programját jelenti: a nagyüzemek nacionalizálását, vagyonkobzásig menő jövedelmi és vagyonadót, a brit külföldi követelések igénybevételét az állam javára, azaz a brit tőkegazdaság likvidálását. Keserű gúnnyal és metsző éllel ostorozta nem kisebb szocialista, mint Philip Snowden — a House of Commons-nak végleg búcsút mondó nagy kincstári kancellár — a munkáspárt pénzügyi és gazdasági tudatlanságát, „megtaníthatatlanságát“. Szerinte a Labour-párt programja az országnak évi ezer millió font sterling többletköltségébe kerülne, azaz halálát jelentené. A pusztító földrengési vihar közepett az angol nép egész józanságára, világos ítélőképességére és önfegyelmezetttségére lesz szükség, hogy a két alternatíva közül választani tudjon, hogy az eddig követelt áldozatok nyomása alatt a nemlét alternatívája, amit a szocialista program képvisel, ne tűnjék fel számára elkeseredésében vonzóbbnak, «mint az új áldozatokat kívánó, de az újjáépítést lehetővé tevő nacionalista és konzervatív gazdasági program. A november 3-án összeülő parlament meg fogja adni a választ erre az aggodalmas kérdésre.

AZ ADOTT KÖRÜLMÉNYEK között természetesen Nagy-Britannia világpolitikai szereplése is változáson ment át, legalább is sokkal tartózkodóbbá vált, mint a nagy pénzügyi és belpolitikai válság előtt. Az új kabinet első külpolitikai megmozdulása Reading márki külügyminiszter párizsi látogatása volt azzal a nyilvánvaló céllal, hogy Laval miniszterelnök amerikai utazása előtt érintkezést keressen a francia kormánnyal és a washingtoni tárgyalásokban Anglia érdekeinek tekintetbevételét biztosítsa, ha már aktív részvételét elérni nem is tudta. A franciák, amint részt vettek a két előző fontsegítő kölcsönben, tudvalevőleg hajlandók lettek volna további visszleszámítolási hitellel hozzájárulni a font kurzusának tartásához. A Bank of England és az angol kormány bölcsen lemondott erről a segítségről, amikor nyilvánvaló volt, hogy a fontot tartani nem lehet, s hogy az aranyfontozható ragaszkodás csak újabb meddő adósságokba kergeti az országot és politikai függőségét is növeli. Nem lett volna-e azonban államférfiúi előrelátás (aminthogy tényleg felmerült ez a gondolat július folyamán, csak a felelősség kérdése és presztízs meg egyéb oportunitási szempontokból húzódoztak a következményterhes elhatározástól), ha Anglia a londoni konferencia siralmas balsikere után megteszi ezt a lépést — elhagyja az aranystandardet — és ezzel megakadályozza, hogy július 17-től szeptember 19-ig 200 millió font sterling külföldi kölcsönt visszavonjanak, továbbá elkerül 130 millió aranyfont sterling (dollárban és francia frankban lekötött) újabb eladósodást. Tényleg hallatlan felelősség terhelte volna a kormányt, amely ezt az intézkedést megtette volna, de emberi előrelátással nyilvánvaló volt már akkor, hogy a font menthetetlen, hogy a bizalom megrendült és hogy azt egyszerű költségvetési redukciókkal helyreállítani már nem lehet. Ilyen körülmények között a presztízs látszatát menteni és egy szörnyű, de végeredményben hasznos ódiium vállalásától húzódni, következményterhes hiba — olyan, amilyet, sajnos, a világ minden államában állandóan elkövetnek az államférfiak, sőt bankárok is. Reading párizsi látogatása külsőleg csak igen meleg rokonszenv-megnyilatkozásokat eredményezett, de különben a francia kabinet tudomásul vette Anglia felfogását, biztosította a külügyminisztert arról, hogy Franciaország mindig „segítségre“ készen áll, de semilyen irányban le nem kötötte magát.

London felfogása szerint a válság egyik oka az arany helytelen, tapasztalatlan kezelésében rejlik; az angol aranyteória értelmében az arany szerepe nem az, hogy óriási rezervával adjon biztosítékot, vagy legalább a tartalékos bankjegyfedezet nem egyedüli szerepe, hanem, hogy állandó mozgásával kiegyenlítsa a kereskedelmi és külügyi mérlegek deficitjét. A passzívumot, amit áruval vagy hitellel nem lehet kiegyenlíteni, kell aranyküldéssel aequiparálni; a tőkegazdag és tőkét termelő ország tehát több aranyat exportál, mint a tőkeszegény és lehetőleg áruval vagy felvett hitellel fizető ország. A reparációs fizetések, melyeknek nem volt áru-ellentétele, megzavarták ezt az egyensúlyt s ez vezetett a mai válsághoz. Amíg Angliáé volt a világ aranykincsének legnagyobb része, ez számára követelést jelentett, de London sohasem raktározott aranyat, mert jólétének alapja a másnál kamatozóan elhelyezett arany volt. A franciák e tétel helyességét bizonyos fokig tagadják és nem hajlandók abba beleegyezni, hogy felhalmozott aranytartalékuk nagyszabású hitelpolitika alapjává legyen, vagy hogy az aranystandard megrendíttessék. Tételük úgy szól, hogy a mások által könnyelműen adott hitelekért nem hajlandók felelősséget vállalni. Ehhez hozzájárul a politikai bizalom kérdése is; amíg az helyre nem áll,—mondják Párizsban—a francia tőkést nem lehet rávenni arra, hogy külföldön investáljon. Egyébként félnek is attól, hogy ha léket engednek ütni aranypincéjük falán, párhuz-

mosan külkereskedelmi mérlegük passzivitásával, láthatatlan exportjuk (az idegenforgalom) katasztrófális csökkenésével menthetetlenül kiszívárog tőlük az arany, anélkül hogy valóban alkotó munkát végezhetett volna és a világ proszperitását helyreállította volna.

Laval miniszterelnök washingtoni látogatásától Párizsban mégis csodálatos eredményeket várnak. Kétségtelen, hogy az amerikaiak részéről lélektanilag igen helyes cselekedet volt a francia miniszterelnök meghívása. Washington bölcsen értékeli Franciaország mai rendkívül erős pozícióját s azt, hogy nélküle, jóakarata és segítsége nélkül semmit sem lehet elérni. A francia, így okoskodtak Washingtonban, nem az a nép, amelyet sarokba lehetne szorítani \$ ezzel engedékenységre bírni. Ellenkezőleg: mivel fanatikusan meg van győződve felfogásának helyességéről és mai erejének tudatában van, az ilyen bekerítési politika, ha Párizs észreveszi, csak a katasztrófát teheti nagyobbá. Meg kell tehát mutatnunk, — mondották — hogy nemcsak helyzetüket értékeljük, hanem becsüljük is jellemüket és kívánjuk segítségüket, mert egyenlőértékű partnernek tartjuk őket. A világ két leggazdagabb állama, amelyet azonban csak vékony pókháló választ el ugyanazoktól a nehézségektől, amelyek a nagy és kis államok többségét már elértek, találkozik itten, hogy megvizsgálja, vajjon vannak-e egyáltalában emberi — hatalmi és pénzügyi — eszközök, amelyekkel a válságot enyhíteni és végül a belőle kivezető utat megtalálni lehetne.

Mindenesetre már nagy eredmény, hogy a franciák azt a teljesen negatív álláspontjukat, amelyet Genfben elfoglaltak, kezdik feladni és hajlandók javaslatokat tenni a szövetségek közti kölcsönök és a reparációk kérdésében, hajlandók összekapcsolni ezt a kérdést a leszereléssel, vagy legalább is a két problémát együtt tárgyalni. Francia részről máris történtek közlések, amelyekből arra lehet következtetni, hogy az első napok tervszerűtlensége és bizonytalansága után már némi közeledés észlelhető és a Banque de France Amerikában időző képviselői már előkészítik a miniszterelnök látogatásának programját. Franciaország, eddigi merev elzárkozottságától eltérően, késznek látszik arra, hogy az Egyesült Államokkal a szövetségek közti adósságok olyan — állítólag 50%-os — redukciójáról tárgyaljon, amely ugyanilyen összeggel csökkentené Németország jóvátételt kötelezettségeit is. Ragaszkodik azonban a Young-annuitás úgynevezett feltétlen részének megfizetéséhez (ezt Franciaország tudvalevőleg elsősorban az elpusztított területek újjáépítésére felvett kölcsön törlesztésére fordítja); de esetleg hajlandó lenne egy új fizetési tervvel segíteni Németország pillanatnyi kötelezettségein.

Ezzel kapcsolatban Franciaország a leszerelés kérdését is alapos vizsgálat tárgyává hajlandó tenni és kész revideálni nyári memorandumát, amely Amerikában kellemetlen hatást váltott ki. Továbbá hajlandó úgy látszik a Cecil-féle javaslatot magáévá tenni és a leszerelés költségvetési csökkentését elfogadni. Ezzel szemben azonban azt óhajtja, hogy az Egyesült Államok a Kellogg-paktumot legalább is egy negatív garanciával egészítsék ki. Már a népszövetségi Assemblée őszi ülészakán felmerült a terv, hogy ne a népszövetségi Egyességokmányt tegyék revízió tárgyává és egyeztessék a Kellogg-paktummal, hanem ellenkezőleg, az utóbbit egészítsék ki olyan szankcióval, amely a Kellogg-paktumot megszegő államot az összes többi szignatárius hatalmak támogatásától megfosztja. Ha ehhez Amerika hozzájárul, úgy háború esetén megszűnik annak a veszélye, hogy a tengeri hatalmak — elsősorban Nagy-Britannia — konfliktusba keveredjenek az Egyesült Államokkal, amely eddigi álláspontja szerint ragaszkodott ahhoz a jogához, hogy a hadviselő felekkel kereskedelmi összeköttetésben maradjon. Ilyen kiegészítése a Kellogg-paktumnak tehát nagy erkölcsi

és végeredményben materiális biztosítékot jelentene. A mai helyzetben nincs kizárva, hogy ha Franciaország álláspontjának fentjelzett mértékű revíziójára hajlandó, akkor az amerikai szenátus is engedni fog merevségéből és elfogadja ezt a negatív garancia-klauzulát, amellyel korlátozza a tengerek szabadságára vonatkozó elvének szabad érvényesülését.

Ami az aranypolitikát illeti, mint már fentebb említettem, Franciaország, hogy úgy mondjam, utolsó lehelletéig ragaszkodni fog az aranystandard fenntartásához és ha teheti, meg fogja akadályozni az ezüst rehabilitálását. Ha a híreknek hitelt lehet adni, akkor annak ellenében, hogy nem hajlandó az aranyrezerva új elosztásába beleegyezni, viszont késznek mutatkozik a newyorki Federal Reserve Banknak a Wall-Street befagyott rövidlejáratú hitelei feloldására visszszámítolási hitelt rendelkezésére bocsátani, vagy pedig ott fekvő aranytartalékának — kb. 2—300 millió dollár értékben — felszabadításához. Az egész mai nemzetközi pénzügyi helyzet groteszksége benne van abban az egy tényben, hogy a kb. 2' 5 milliárd dollár arannyal rendelkező Banque de France rediszkont-hitelt nyújt a közel kétszer annyi arannyal — majdnem 90%-os bankjegyfedezettel — rendelkező newyorki Federal Reserve Banknak, hogy a világ legnagyobb magánbankjai immobilitásán segítsen.

Lavalnak mindezen feladatok megoldására és arra, hogy a francia politika e változását a köztársaság közvéleményével elfogadtassa, ma nagyobb ereje van, mint volt négy hónappal ezelőtt a Hoover-iniciatíva alkalmával. A francia miniszterelnök presztízse óriásit nőtt az utóbbi fél év alatt. Bebizonyította, hogy államférfi, országa tekintélyét fenn tudja tartani, dönteni tud, amikor dönteni kell, ítélni tud nehéz helyzetekben és vállalja a felelősséget azért, amit tesz. Franciaországnak nagy szerencséje, hogy ragyogó tehetségű, fiatal, tetterős államférfiakat tud produkálni akkor, amikor szüksége van rájuk. Csodálatos szellemi vitalitás jele ez, amely nagyobb erőt jelent talán számára ma, mint felhalmozott és pillanatnyilag tehetetlen gazdagsága.

EZ A NAGY TEKINTÉLY adta meg Lavalnak a megfelelő hátvédet ahhoz, hogy népszerűségének kockáztatása nélkül ellátogathasson Berlinbe, ahol francia vezető államférfi nem járt — a berlini kongresszus óta, amikor is a látogatás tulajdonképp nem Németországnak szólt. A vasárnap, szeptember 27-től 29-ig tartó berlini látogatás igen barátságos, de sok tekintetben groteszk külsőségek között folyt le. A birodalmi kormány — talán joggal — aggódott vendégei testi épségéért, de azért is, hogy ne legyenek kellemetlen incidenseknek kitéve. Következésképp a legszigorúbb katonai és rendőri intézkedéseket foganatosította: a nagyvárosi kíváncsiakat, azaz a csöcseléket kizárta, a szó szoros értelmében kisöpörte az utcákról. Másrészt a német publikum, de különösen a berlini, inkább könnyen fogadta a látogatást és legalább is spontán lelkesedést nem tudott mutatni. Az a válogatott és szervezett tömeg vagy csapat, amelyet Laval és Briand üdvözlésére és éljenzésére beengedtek, természetesen inkább komikus, mint lelkesítő hatást tett. A látogatásnak viszont inkább szimbolikus, mint gyakorlati jelentősége volt. Sem az általános helyzet, sem a két ország lélektani és belpolitikai helyzete nem érett még meg arra, hogy komoly lépést tehessenek az úgynevezett megértés útján, a Stresemann—Briand-féle együttműködési politika csődje után. A Brüning-kormány pozíciója különösen bizonytalan volt szeptember végén: hiszen Curtius külügyminiszter csak azért nem bukott meg előbb, hogy ennél a látogatásnál még funkcionálhasson. Kiválása s ezzel együtt a kabinet rekonstrukciója azonban biztos volt, aminek pedig nyilván meg kellett rendítenie a Brüning-kormány parlamenti bázisát s

ezzel létezését is kétségessé kellett tennie. Ilyen körülmények között nem igen lehetett a francia államférfiaktól azt kívánni, hogy messzemenő meg-egyezés tárgyalásába belemenjenek. Komolyan tehát egyetlen elsőrendű probléma sem került terítékre, hiszen azokról előbb Washingtonnal kell értekezni s csak a tengerentúli tárgyalások eredménye adhat lehetőséget a német-francia fonál újrafelvételére. Hogy mégis valamit tettek legyen, hogy legalább látszólag egy lépéssel előbbre vigyék „a kölcsönös megértés“ munkáját, a mindkét államot érdeklő gazdasági problémák tárgyalására közös bizottságok alakítását határozták el és — talán ez a legfontosabb elem — e bizottságok mellé állandó szervül közös titkárságot alakítottak. A bizottságok — pl. ipari trösztök és kartelek vagy a civilaviatika kérdésének tanulmányozására — és a permanens titkárság mindkét kormány bizonyos iniciatívával felruházott állandó tanácsadó szerve. Vérmes reményeket ehhez a kezdeményezéshez fűzni túlzás volna, de ha tekintetbe vesszük, hogy mi minden történt a Rajna-kiürítés óta, milyen mély lett megint a szakadék a két ország között, akkor már ez is nagyjelentőségű lépés, mert megadja a lehetőséget arra, hogy további lépések kövessék.

A Brüning-kormánynak azóta végbement újjáalakítása, mely kevés változást hozott s melyben a legfontosabb két momentum; az, hogy Brüning vállalta a külügyi tárcát és hogy Groener hadügyminiszter egyben belügyminiszter is lett, mindenesetre garancia arra, hogy, hacsak valami közbe nem jön, a német politika stabilitása néhány hónapra ismét biztosítva van. A parlament passzív támogatásával kormányzó Brüning-diktatúra a munkanélküliség által fenyegetett közrend fenntartására mindenesetre mindent meg fog tenni, egyrészt inségakciókkal, másrészt az egy kézben összpontosult karhatalmak kíméletlen alkalmazásával. Erre annál inkább szüksége van, mert a pénzügyi és gazdasági probléma mind kritikussabbá válik. Bár az export-többlet augusztus hónapban rekordmagasságot ért el 349 millió aranymárkával az előtte való hónap 289 millió márkás pluszával szemben, a font diszparitása a birodalom exportlehetőségeit Anglia felé csökkenti, Svájc pedig retorziókkal fenyegetőzik a német „dumping“ ellen. Mindenesetre talán az export csökkenése miatt, talán más, nehezebben ellenőrizhető okokból, a Reichsbank aranyfedezete rohamos csökkenést mutatott szeptember folyamán, míg a bankjegyforgalom ijesztő mértékben megnövekedett, úgyhogy a fedezeti arány ismét leszállt 30'1%-ra. Hogy van-e javulási lehetőség, meddig képesek ezen a ponton tartani, el lehet-e kerülni egy inflációt, amikor a jövedelmi adóeredmény ismét 1 milliárd márkával csökkent és hogy az inflációnak milyen hatása lesz a valutáris helyzetre — mindez a jövő hónapok titka. Bármit lehet is spekulatív előre kiszámítani, minden, ami eddig az utolsó négy hónap alatt történt, azt mutatja, hogy ami bekövetkezik, meglepetésként jön, ha borús égből is, váratlan villámcsapásként. Az a durva és hazafiatlan támadás, amelyet Hjalmar Schacht, a Birodalmi Bank herosztráteszi hajlandóságú volt elnöke a kormány pénzügyi politikája és a bankvezetés ellen intézett, mindenesetre újból megrendítette a bizalmat a külföldön és növelte a Németországot fenyegető veszélyeket. Hogy mi céljuk lehet Schachtnak és Hitleréknek ezzel a katasztrófapolitikával, azaz a katasztrófa siettetésével, azt nehéz megmondani, hacsak nem az, hogy a katasztrófa az egyetlen mód számukra a hatalom megszerzésére. Európa és a civilizáció érdekében remélni kell, hogy Németország el fogja kerülni a Hitler-Hugenberg-uralom megpróbáltatását, bár másrészt tudvalevő, hogy a miniszterré lett jakobinus nem lesz jakobinus miniszter.

A NAGY GAZDASÁGI és pénzügyi válság, amely a világ összes nagyhatalmainak akcióképességét megbénítja, a japán militaristáknak úgy látszik

megfelelő alkalmul kínálkozott arra, hogy hatalmuk alapjait Mandzsúriában kiszélesítsék és megerősítsék. Bármily nehéz legyen is a Távolveleten történeteket utólag megállapítani, — egyrészt, mert ügyesen elmosták a nyomokat, másrészt, mert egyik ellenfél szavahihetősége sem áll vitán felül — valószínűnek látszik az a feltevés, hogy a japánok pontosan és tervszerűen előkészítettek mindent valamely újabb kínai provokáció esetére. Mert hiszen az is kétségtelen, hogy a kínaiak alattomos és sokszor kegyetlen módon nemcsak megnehezítették a japán vasútörző csapatok helyzetét, hanem mindent elkövettek a japánok felbőszítésére. Így röviddel azután, hogy egy japán tisztet orvul meggyilkoltak és a gyilkosok megkerülésére a kínai hatóságok semmit sem tettek, kínai portyázók támadást intéztek a mukden-kharbini vasútvonal japán csapatok által őrzött egy szakasza ellen. Egyelőre nincs okunk abban kételkedni, hogy a kínai támadás nemcsak agent provocateurök műve volt; tény azonban az, hogy a japán ellenakció, amely Mukden elfoglalásában érte el tetőpontját, oly gyors és minden részletre kiterjedően alapos volt, hogy a gondos stratégiai előkészítés nyilvánvaló. Hogy ez egy olyan pillanatban következett be, amikor Kína a Yang-Ce-Kiang áradása következtében óriási dimenziójú nemzeti katasztrófa következményeit érzi, nem alkalmas arra, hogy a japán katonák akcióját rokonszenvesebbé tegye.

A nankingi kormány a legokosabbat tette, amit abban a pillanatban tehetett: minthogy védekezésre úgysem képes, a Mandzsú-tartomány kormányzójával, a Pekingben székelő Csang-Hszüe-Lianggal egyetértésben a csapatokat minden ellenállás feladására utasította; másrészt pedig egyidejűleg a Genfben éppen együttülő népszövetségi Tanácshoz fordult segítségért, feladva ezzel a Népszövetségnek a legnehezebb problémát, amely keletkezése óta eléje került s amely, ha nem tudja megfelelően megoldani, nemcsak presztízsét, hanem létét is fenyegetheti. A népszövetségi Consoilt már csak azért is igen rossz pillanatban érte ez a csapás, mert a Tanácsban a nagyhatalmakat az egy Grandi kivételével ezúttal nem külügyminiszterek képviselték. Briand már elutazott volt Genfből, úgyszintén Curtius, az angol külügyminiszter pedig el sem jött. Ez volt az oka annak, hogy a Tanács megmozdulásai bizonytalanok, habozók voltak és hogy amit a Tanács elhatározott, azt az egyes hatalmak nem egészen hajtották végre. Kína okosan, de igen támadóan viselkedett, tudatában annak, hogy morálisan és politikailag jó ügyet védelmez, hiszen a megtámadottnak kijáró védelemtől eltekintve is egyik nagyhatalom sem látta szívesen Japán terjeszkedését. A japán delegátus helyzete sokkal nehezebb volt és hosszú ideig nem is tett egyebet, mint hogy az instrukciónélküliség átlátszó fátyla mögé vonult.

A tokiói liberális kormányt nyilvánvalóan szintén meglepetésszerűen érte a katonák eljárása. Először időt akart nyerni abban a reményben, hogy kézbe kapja a helyzetet és nagyobb presztízsveszteség nélkül visszavonhatja csapatait a katonák dezavválása mellett. Azonban hamarosan kiderült, hogy a katonai párt erősebb Tokióban is, nemcsak Kharbinban és most elérkezettnek látja az alkalmat, hogy a londoni Tengerészeti Konferenciáért revánst vegyen Vakacuki miniszterelnökön. A kormánynak ma már nem marad más hátra, mint hogy megvédje vagy igazolja a katonák eljárását, amelyért eredetileg nem volt felelős, de amellyel ma már szolidárisnak kell lennie. A népszövetségi Tanács október elején azzal a reménnyel oszlott széjjel, hogy közben a tokiói kormány megfogadja tanácsait, lassan kivonja csapatait, a status quo ante helyreáll és azután közvetlen tárgyalások következhetnek be, vagy pedig hogy Tokió elfogadja egy vegyes nemzetközi bizottság kiküldését. Azonban már előre gondoskodtak arra az esetre, ha mindez nem következik be és október 14-ére új Tanács-

ülés lehetőségét tartották fenn. A japán csapatok további előnyomulása s a kínaiak által bejelentett újabb japán atrocitások arra készítették a Tanács elnökét, hogy a rendkívüli ülésszakot már egy nappal korábban összehívja, így október 13-án a népszövetségi Tanács összeült arra a rendkívüli ülés-
szakára, amely esetleg az egész intézmény jövődő sorsát döntheti el. Immár majdnem teljes vértézettel vonult fel a Tanács, amelyben Briand, Reading és Grandi személyesen képviselik a három legnagyobb hatalmat (Brüning a német belpolitikai helyzet miatt természetesen nem vehetett részt).

A már az Assemblée alatt észrevehető közeledés Amerika részéről a Népszövetséghez ebből az alkalomból mind feltűnőbbé vált. Amerika egyrészt mint a Csendes-óceán legközelebről érdekelt nagyhatalma, másrészt mint a Kellogg-paktum kezdeményezője és egyik szignatáriusa, kötelességszerűen vesz részt a konfliktus elhárítására irányuló akcióban. Azt a készségét is nyíltan kifejezésre juttatta, hogy a legszorosabban hajlandó a népszövetségi Tanáccsal együttműködni ebben a kérdésben. A másik oldalon azonban Tokio a leghevesebben tiltakozott az ellen, hogy nem-tagállam a népszövetségi Tanáccsal együtt működjék, különösen pedig, hogy meghívassék a Tanács ülésén való részvételre egy olyan kérdés elintézésére, amely egy tagállamot vitális érdekeiben érint. Másrészt a tokiói kormány tagadja annak a lehetőségét, hogy a Kellogg-paktumot erre a szerinte a kínaiak által provokált, tehát csak a két állam által közvetlen tárgyalásokban elintézhető lokális konfliktusra, amely nem háború, alkalmazzák. A Tanács, melynek tagjai nyilván tudatában vannak a probléma egész beláthatatlan jelentőségének és világpolitikai horderejének, ezúttal a szokottnál erélyesebbnek mutatkozik — dacára annak, hogy nagyhatalom van a kérdésben érdekelve. Először is elhatározta, hogy az Egyesült Államokat meghívja a Tanácsba, Japán tiltakozása és szavazata ellenére — eltekintve annak a problémának elvi eldöntésétől, hogy vajjon egyáltalában jogában áll-e a Tanácsnak az Egyességokmány alapján nem-tagállamot meghívni a Tanácsban való részvételre. Úgy látszik, hogy az egyéb érdekektől eltekintve, melyek a konfliktus elfojtását, Japán visszaszorítását kívánják, a Tanács még azt is megkockáztatja, hogy Japán kilépjen a Népszövetségből, ha ezzel szorosabbá tudja tenni a viszonyt az Egyesült Államok és a Népszövetség között, talán megnyithatja az utat az Egyesült Államok későbbi esetleges belépésének. Ennek a katasztrófákkal telt nyárnak egyik legnagyobb eredménye, hogy az Atlanti-óceán másik oldalán lakó idegenek az Európával való szolidaritás tudatára ébredtek. A Hoover-initiatíva a közvéleményből jött és kétségtelen, hogy ma az elbizakodottságában kissé megtört yankee közelebb áll Európához, mint bármikor az utolsó másfél száz év alatt. Nincs semmi, ami embereket és emberi közületeket oly mértékben kapcsolna össze, mint a közösen megérezett, egyenlően fenyegető veszély.

OTTLIK GYÖRGY

GAZDASÁGI SZEMLE

Az angol font és az arany válsága – Életképtelen lett-e tényleg a kapitalizmus? – A békeszerződések gazdasági hatásai a válság okai közt – A magyar államháztartás egyensúlya – A kormányintézkedések gazdasági hatásai – A deflációs politika sikere

AZ ELMÚLT két hónap gazdasági eseménytörténetét a rendelkezésre álló szűk keretek között összefoglalni, vagy éppen időrendben idevetíteni rendkívül nehéz feladat volna. Az események oly szédületes ütemben kergetik egymást és a kép annyira kaleidoszkópszerűen változik egy napról a másikra, hogy helyesebbnek látszik, — amennyire lehetséges —

a legutóbbi fejleményekből kiindulni, bár ezek is, mire a Szemle napvilágot lát, kétségkívül régen meghaladott álláspontot fognak jelenteni. E nehézségtől eltekintve azonban, alig akad ma valaki, aki a napilapok közleményeinek tükrében az eseményeknek úgyszólván szemtanúja ne lett volna, úgyhogy azok elősorolása feleslegesnek is látszik. A legjelentősebb fejlemények nemzetközi viszonylatban az angol aranyfizetések megszüntetésével akuttá lett aranyválság, a belföldi események közül pedig a Bethlen-kormány hirtelen távozása után megalakult új kormány gazdasági természetű rendeletein kívül, a Magyar Nemzeti Bank devizagazdálkodása és annak folyományai.

Az angol kormánynak az aranyfizetések felfüggesztésére vonatkozó elhatározása még az utóbbi idők eseményei folytán megedződött és a nil admirari álláspontjára kényszerült közönségre is úgy hatott mint egy mennykőcsapás, — ha nem is egészen derült égből, — mert a folytonos és minden mértéket meghaladó aranykiáramlás a font legelszántabb hívóit is gondolkodóba ejtette. Azonban meglepetés volt az angol kormány bátor elhatározása a pesszimisták előtt is éppen újszerűen ható őszinteségénél fogva, amellyel túl merte tenni magát azokon a presztízis szempontokon, amelyek a többi bajbajutott államok kormányait lenyűgözve tartják. E presztízis szempontok a kóros tünetek elkendőzésével és leplezésével nagy mértékben akadályozzák meg az egész vonalon egy egészséges kibontakozás útjainak kijelölését és oly félrendsabályokra és látszatintézkedésekre vezetnek, amelyek a betegség gyógyítása helyett, inkább csak a tüneti kezelés jellegét viselik magukon. Bátran ideszámíthatjuk a Hoover-moratóriumtól kezdve végig mindazokat a gazdasági intézkedéseket, amelyek egyes bajbajutott államok megsegítésére foganatba vétettek, így elsősorban a valuták alátámasztása céljából nyújtott különféle rövidlejáratú kölcsönöket is. Az angol kormány rájött az efféle kölcsönökkel való operálás céltalan voltára, amelyek még sohasem bizonyultak alkalmasaknak egy feltámadt bizalmi krízis elaltatására és a presztízis politikával való szakítása megmutatja minden kormánynak a gazdasági bajok őszinte feltárásának egyedül járható útját, amely azok orvoslásához vezethet. Az aranyfizetések felfüggesztését nyomon követte az angol font árfolyamcsökkenése, amely 3.50 dolláros mélypont után 3.86 dolláros árfolyam körül, tehát körülbelül 20%-os árfolyamvesztéssel stabilizálódott. Sorra követték a font mozgását egyes északi valuták, majd a lira, az osztrák schilling, a dollár stb., úgyhogy aranyparitását a nemesvaluták közül csak a hollandi, svájci és a francia pénzegység tartotta meg, míg a legtöbb állam a kötött devizagazdálkodásra való sürgős áttéréssel kényszerült pénzét a további romlástól védeni. A különféle valuták árfolyamcsökkenése azonban ott is éreztette hatását, ahol a deviza, vagy aranyelvonás nem okozott zavart és így a francia piac is, dacára a Francia Bank közel 60 milliárdos aranykészletének és ebből folyó fölényes pozíciójának, két igen jelentős pénzügyi intézetének komoly zavarairól kénytelen beszámolni. Ugyanígy érintette a válság szele a svájci bankok egy részét is, holott a kontinentális vagyonszerzési járvány e gyűjtőhelye közel 120%-os bankjegyfedezettel büszkélkedhetik. Így tehát egyformán a saját bőrükön érzik ma már a krízis közvetlen hatásait a gazdasági világkoncert összes számottevő tagjai, nem is beszélve az Egyesült Államokról mint főhitelezőről, amely adósaiért is reszket és a tengerentúli nyersanyagtermelő államokról, amelyek a nyersanyagárak már-már világrekordszámba menő állandó süllyedése folytán a készletek, sőt a telepítvények elpusztításának gondolatával foglalkoznak. Az össze-visszabonyolódott helyzet kiindulópontja körül pedig tojástáncot járnak az érdekeltek, Hoover a moratórium határidejének meghosszabbításával kísérletezik, ami

újabb félrendszer szabály lenne, ahelyett, hogy komolyan hozzáfognának a párizsi szerződésekben rosszul begombolt mellény újragombolásához, a hadiadósságok kérdésének rendezéséhez. A békeszerződések gazdasági tartalmú intézkedései nem gazdasági szükségszerűségek és megfontolások eredményeként szűrődtek le, hanem a teljesen egyoldalú imperializmus által uralt politika érvényesülése gyanánt kényszerítették rá a világra. A világ akkori urai győzelmi mámorukban nem tekintették túlnagy feladatnak a központi hatalmakon kívül a gazdasági élet törvényeit is leigázni és győzelmi pozíciójuk minél hosszabb időre szóló biztosítása érdekében olyan térképet írtak elő Európának és olyan gazdasági béklyókat raktak a vesztésekre, amelyek minden gazdasági indoklást nélkülöztek. Ha egy ideig — sajnos elég hosszú ideig — sikerült is a nyers hatalommal reá-kényszeríteni e természetellenes rendszabályokat a világra, a gazdasági élet vérkeringése, amely természetes irányából eltérítetvén, csak nehezen indult meg, csakhamar akadozni kezdett. Már hosszabb idő előtt nyilvánvalóvá lett, hogy az erőszakos rendszabályok beteggé tették a gazdasági élet organizmusát és hogy a helyzet egyre tarthatatlanabbá válik, de a győzők lelkében, amilyen mértékben tovatűnt az egykori diadalmálmor, éppoly arányban nőtt és lett úrrá a revanstól való rémület, amely az ellenfél talpraállásának megakadályozását egyedül annak gazdasági életképtelenségével és gyengítésével látta biztosítottak. Innen van, hogy amíg a bajok hatása saját testét nem érte el, sem Anglia, sem Franciaország nem mutatott megértést Németország gondjaival szemben és utóbbi még ma is merev álláspontot foglal el a hadiadósságok és lefegyverezés kérdésében, amelyeket a válság elsősorban érlelt meg a sürgős revízióra. Franciaország még szövetségese és részbeni megmentője, Anglia válságát is minden szentimentalizmus nélkül szemléli, sőt a nagy aranykiáramlás felidézésében sem ártatlan, mert ezzel politikai nyomást akar kifejteni a magát Németország mellett exponáló Angliára. E hideg nyugalom háttérében is érdekellentét áll, mert Anglia közvéleménye egyre jobban sürgeti a szövetségesközi hadiadósságok kvótájának revízióját, amely eredetileg az akkori üzetőképesség és hadikárok figyelembevételével Anglia rovására állapított meg és amely Anglia gazdasági bajai és Franciaország talpraállása folytán a mai helyzetnek már korántsem felel meg. Az angol kormánynak felkínált francia kölcsönöket is alapvető tévedés volna a nemzetek szolidaritásának betudni, inkább a fontesésből rájuk váró károk megelőzését célozták a franciák, felismerve, hogy mint a bűvészinas Goethe költeményében, nem bírnak a felidézett szellemekkel. Franciaországnak óriási aranykincse kétségtelenül kivételes helyzetet biztosít a mai gazdasági káoszban és bár a különféle valuták, de különösen a font esésével érzékeny veszteséget szenvedett úgy követelése elértéktelenedése, mint exportjának ezzel kapcsolatban várható dekonjunktúrája által, amihez még importjának valószínű növekedése is járul, igazán komoly megrázkódtatással csak az járna reánézve, ha az összes jelentősebb államok elhagynák az aranyalapot, ami a nagy aranykészlet értékcsökkenéséhez vezetne. Ehhez azonban olyan világraszóló összefogásra volna szükség, aminek lélektani előfeltételei egyelőre még aligha állnak rendelkezésre.

A világ gazdasági válságát sokan a tőkés gazdasági rendszer csődjével magyarázzák, amely e szerint nem volna többé alkalmas arra, hogy a termelés alapjául szolgáljon, hanem mint egy az életnek már meg nem felelő önmagát túlélt intézmény, más megfelelőbb rendszer által felváltandó és a termelés rendje új alapokon újraszervezendő volna. E felfogás harcosabb hívei a tőkés rendszer kinövésében, túlhajtásában látják ennek a fejlődésnek, — vagy visszafejlődésnek — okait és a tőke rövidlátó mohóságát, túlzott hatalmi törekvéseit állítják oda, mint a bajok legfőbb kútforrását. Hogy

a dekonjunktúrával küzdő nagytőke kapható rövidlátó politikára, azt a Szovjettel szemben követett eljárása tényleg igazolja. Ha az amerikai nagyipar nem szállította volna hitelre a különféle kulcsiparok gépeit a Szovjetnek, hogy gyéren foglalkoztatott üzezeit munkával lássa el, akkor nem kellene rettegnie az általa életrehívni segített orosz ipar versenyétől és ha úgyszólván az összes államok lemondának az orosz üzletek pillanatnyi hasznáról, akkor könnyen tudnának egy egységes blokáddal az orosz dumping ellen védekezni. De ha még oly kirívó példái is ezek a haszonéhes tőke rövidlátásának, tévedés volna a kapitalizmus öngyilkos gesztusának odaállítani őket. A tőkés gazdasági rendszer beteg, de nem saját — kétségkívül meglevő — hibái folytán, hanem — úgy, mint a hal, ha szárazra vonják, — mert életelemétől megfosztották.

Egyik kórokozója a bajnak — mint már fentebb jeleztem — a békeszerződések gazdasági kilátásaiban keresendő és a tőkés gazdasági rend egyik nagyon fontos szükségletét, a forgalom szabadságát támadta meg. Lélektani eleme a bizalmatlan, sőt ellenséges gondolkodás, amely a háborús gyűlölködő közhangulat maradványaképpen az egyes „kibékült“ államok közvéleményében, sőt hivatalos külpolitikájában egymással szemben a békekötés után is megnyilvánult. Elég itt utalni a francia-német viszonyra, amely a legutóbbi időig, tehát több mint egy évtizeden át, megvetésben és gyűlöletben fejeződött ki, valamint a kisantant államok szövetkezésének Magyarország ellen irányuló élére, stb. Ilyen légkörben még akkor is nehéz árucserét lebonyolítani, ha ez a tendencia nem is jut a hivatalos gazdasági politikában érvényre. Ezzel szemben az történt, hogy az összes államokat megfertőzte az önellátásra való törekvés gondolata és olyan ennek megfelelő vámpolitikát léptettek életbe, amely elvágta a lehetőségét annak, hogy termelési feleslegeiket kölcsönösen kicserélhessék. Történt pedig mindez oly gazdasági területek között is, amelyek gazdasági egymásra-szorultságát egy évezreden át fenntartott és időszakos szétszakítások után mindig visszaállított államközösség bizonyította, amelyeket azonban a párizsi szerződések politikai imperatívusza mesterségesen kigondolt országhatárok által életképtelen országcsonkokká szakított széjjel. A kapitalizmus azon alapelve, hogy minél olcsóbban kell termelni, a rendelkezésre álló termelő-eszközök szerint osztotta fel természetes evolúció útján a mezőgazdasági és ipari termelést az egyes államok között. Ezek mindegyike azon cikkek fogyasztását, amelynek termelése más államban gazdaságosabban volt eszközölhető, import útján fedezte és ennek ellenében olyan árucikkek kivitelével kárpótolta magát, amelyek előállítására viszont nála, más államoknál olcsóbban volt eszközölhető. Ma ezzel szemben az történik, hogy pl. Ausztria búzatermelési prémiuma és magas vámjai következtében hovatovább az alpesi legelőket fogják búza alá feltörni, ahelyett hogy a búzát jobb minőségben és olcsóbban importálnák, Magyarország viszont olyan iparcikkeket gyárt magas vámok védelme alatt, amelyeket észszerűbb volna behozni, ha mezőgazdasági exportunkkal külkereskedelmi mérlegünk e passzív tételeit ellensúlyozhatnánk. Ez azonban nem kapitalista termelési rend, hanem tervgazdálkodás és annak csődje, amely az egyes államok fizetési mérlegében az egyenleg vitustáncában jut kifejezésre; nem a kapitalizmus, hanem az annak törvényszerűségei ellenére folytatott gazdálkodásnak alkalmatlanságát igazolja. Hogy a mai határok által irritált közhangulat mellett és a gazdaságilag összetartozó területek széttagoltságának fenntartásával lehetne-e ezt a circulus vitiosus visszafejleszteni és a tőkés gazdasági rendszer bevált törvényeit jogaiba visszahelyezni, az egyelőre sajnos, igen kétségesnek látszik.

Ugyancsak a békeszerződések káros gazdasági hatásai közé kell sorolnunk az arany egészségtelen eloszlását is. Az aranyáramlás legfőbb moz-

gatója a világháború befejezése óta az utóbbi hónapokban jelentőségre jutott bizalmatlansági szempontok érvényesüléséig a békeszerződésen alapuló nemzetközi fizetések eszközlése volt. Az arany képezi az összes pénzrendszerek alapját és mint ilyen, a tulajdonképpeni igazi nemzetközi fizetési eszköznek tekintendő. Az egyes államok egymásközi árucseréjük egyenlegét elméletileg ebben az állandó értékmérőben egyenlítették ki, még akkor is, ha a kiegyenlítés gyakorlatilag valamely aranyalappal bíró fizetési eszközben is történt. Azonban az arany áramlása egyik államból a másikba, vagy valamely más javak szállítása ellenében, vagy nemzetközi kölcsönök folyósítása, vagy visszafizetéseként, de mindig valamely gazdasági ellentétel feltételezése mellett lehet csak egészséges. A jóvátétel viszont olyan léket ütött az azzal sújtott államok kincstárán, amelyen keresztül a termelés útján megszerzett arany onnan minden ellenérték nélkül a győző államok kincstárába folyik át, egyre vértelenebbé téve a legyőzött állam gazdasági organizmusát. Ideszámítandók a természetben teljesített jóvátételt szállítások is, amelyek ha nem is aranyat, de aranyra átváltható jószágokat vontak ki az illető adós állam gazdasági vérkeringéséből. Gazdasági hatásukban hasonlók ehhez a szövetségszűri hadi adósságok is, mert ezek a tőkék — bár annak idején befolytak az adós államok pénztárába — a háború költségei fedezésére fordítatván, gyakorlatilag az adós államok részére elvesztek és a visszafizetésükkel kapcsolatos aranykiáramlás az adós államok gazdasági életének ellenérték nélküli gyengülését jelenti. Franciaország részben azon összegből, amellyel jóvátételi bevétele hadiadósságának törlesztési részleteit meghaladta, valamint alacsonyan stabilizált valutája következtében előnyös külkereskedelmi forgalma egyenlegéből, végül a nagyon is számottevő idegenforgalomból eredő bevételeiből, nem utolsó sorban azonban példás takarékoságával, hatalmas aranykészletet gyűjtött magának. A bizalmi válság nyári fellángolása óta pedig rövid lejáratra kihelyezett követelése visszavonása útján előbb Angliából, majd az aranyfizetések felfüggesztése óta az Egyesült Államokból érkező folytonos szállítmányokkal gyarapította azt, úgyhogy a Hollandiába és Svájcba irányuló aranyáramlással együtt a dollár 20 pontos esését idézte elő a fontnak az aranyalapról történt lekényszerítése után. A hadiadósságok és jóvátétel fizetése folytán Amerikában és Franciaországban felgyülemlett arany hiányzik egyrészt az adós államok gazdasági vérkeringéséből és hiánya ott súlyos tüneteket idézett elő, de ugyanakkor másrészt minden gazdasági cél és haszon nélkül hever a Francia Bank és a Federal Reserve Bank-ek pincéjében. Olyan ez, mintha egy középkori várúr jobbágyságot állandó hadikészületben tartotta volna; ez megvédhette ugyan minden meglepetés ellen, de földjei ezalatt parlagon maradtak. Az arany egészségtelen eloszlása annál is erősebben éreztette hatását, mert a világ aranytermelése 1905 óta állandó csökkenést mutat, holott a világkereskedelem fejlődése folytán az árszint változatlan fenntartásához a készlet 3%-ának megfelelő, tehát évente emelkedő évi aranytermelés volna szükséges. Sokan a gazdasági életben forgó arany mennyiségének állandó csökkenésében — amivel szemben a növekvő forgalom folytán folyton emelkedő szükséglet áll — látják a világkrízis egyik alapokát, nevezetesen a nyersanyagok katasztrofális árcsökkenésének előidézőjét. Sok szőlőfelfogás mellett, mert a forgalom emelkedése az árutömegekkel szemben álló fizetési eszközök szaporodása nélkül deflációs jelenség és deflációs hatásokat kell hogy előidézzon. A kapitalizmus tehát a reá rótt szerepkör állandó túgúlása dacára nem jutott megfelelő új tőkékhez, hanem az egyre nagyobbodó keretek ellátására egyre kisebb mértékben szaporodó eszközök állanak csak rendelkezésre. Ez már inkább látszik szervezeti hibának, de a pénzegységek fedezeti arányának egyöntetű leszállításával sokat lehetne ezen is segíteni.

A gazdasági életben keringő pénzmennyiségnek a szükségletnek megfelelő mértékű szaporítása az arany mennyiség növelése nélkül inflációra vezet, aminek a közelmúltban tapasztalt morális és gazdasági hatásai még elég élénken élnek emlékezetünkben ahhoz, hogy egy ilyen megoldást a leg-határozottabban ellenezzünk. Ha azonban egy nemzetközi valutarendezés során elérhető volna egy olyan megoldás, amely az infláció értékrombolása nélkül képes volna a pénzhíányt enyhíteni, úgy ez sokat segítene a világ gazdasági helyzetén, mert a nyersanyagok árának emelkedése járna a nyomában. Az egész világ 800 millióra tett östermelő lakosságának mai nyomora az egyik főforrás, amelyből a válság fakad. Ennek a tömegnek vásárló-képessé tétele meghozná annak a másik 700 milliónyi tömegnek a munkalehetőségét, amelyet az ipar tart el és ezzel biztosítani lehetne a még hátralevő 3—400 milliónyi embernek keresetét, amely az egyéb foglalkozási ágak között oszlik meg, de amelynek sorsa lényegében az előző kettőnek boldogulásához van kötve. Enélkül azonban a kereskedelem ősi formája, a közvetlen árucseré irányában haladunk, mert az élet nem állhat meg, hanem ösztönszerűleg kutat szükség-megoldások után, amelyek ha nem is kielégítőek, a vegetációt biztosíthatják.

A sok ok között, amelyet felsoroltunk, egy sem igazolta a tőkés gazdasági rendszer életképtelenségét, hanem inkább azt bizonyítja, hogy a világ mindent elkövetett, hogy ez a rendszer minél kevésbbé tudja hivatását teljesíteni.

A MAGYAR GAZDASÁGI HELYZETBEN utolsó Szemlénk óta beállott változások, sajnos, alig mutatnak fel lényeges haladást a válság megoldásának irányában. Gróf Bethlen István kormányának lemondását az ellenzéki pártpolitikusokon kívül alig üdvözölte valaki lelkesedéssel az országban, mert a lemondott kormányelnök személyében minden objektív szemlélő olyan súlyos egyéniséget látott kikapcsolódni közügyeink vezetéséből, akit az ország, különösen ilyen válságos időkben, alig nélkülözhet. A kormányválsággal kapcsolatban a gazdasági szakértők azon tábora, amely a lemondott kormány intézkedéseit éveken át oly éles kritikában részesítette, nem tudott a pénzügyminisztérium vezetését illetőleg elfogadható megoldást kitermelni magából és ennek az annyira fontos tárcának betöltése körül támadt huza-vona és kompromisszumos megoldás kétségtelenül nyugtalanítóan hatottak a közvéleményre. Az új kormány folytatta elődjének a válsággal kapcsolatban tett intézkedéseit az állami kiadások csökkentése és a bevételek fokozása irányában, amelyek közül a köztisztviselők fizetésének csökkentése, a magánalkalmazottak kereseti adójának és a forgalmi adónak jelentős felemelése, sajnos, a forgalom további csökkenésére kell hogy vezessenek. A dologi kiadások csökkentésének tanulmányozására kiküldött szűkebb bizottság állítólag 26 milliós megtakarítást lát keresztülvihetőnek a folyó költségvetés megfelelő rovataiban, ami jelentős, de ismét az üzleti forgalom rovására elért eredmény. Bár kétségtelen, hogy a leg-szigorúbb állami takarékoság és a költségvetési hiány kiküszöbölése minden eszközzel biztosítandó, számolnunk kell ezen intézkedéseknek az üzleti forgalom összezsugorodása folytán az állami bevételek csökkenésében okvetlenül bekövetkező hatásával. A nálunk oly rendkívül magas közterhek, amelyek egyes számítások szerint eddig is a termelési feleslegek közel 40%-át vették igénybe, kétségtelenül rendkívüli mértékben csökkentik a fogyasztóképeséget, ezzel együtt a termelést is és akadályozzák a tőkeképződést. Bizonyos, hogy a termelés megterhelésének oly határmeggyéjén járt már eddig is a megadóztatás, amelyen túl a közterhek emelése könnyen visszafelé sülhet el és az állami bevételek emelése helyett, pl. a forgalmi adónál, azok csökkenését eredményezheti. Érdekes kísérlet lenne, — ha

a mai helyzet kísérletezésekre alkalmas volna, — a fogyasztási, forgalmi és kereseti adók jelentős leszállítása mellett a fizetéseket felemelni, mert nagyon valószínű, hogy a forgalom nagyarányú fellendülése, ha nem is azonnal, de a további években, mindenesetre pótolná az államkincstárnak az első évben mutatkozó hiányát. Bármennyire szükségesek tehát az említett intézkedések, nem jelentenek megoldást és miként ezt maga a kormány is tudja, egy megfelelő gazdasági program megvalósítása nélkül csupán oly tüneti kezelésnek tekinthetők, amely magát a betegséget, a fizetési mérleg hiányait és a magángazdaság válságát legfeljebb kedvezőtlenül befolyásolja.

Legutóbbi szemlémben igyekeztem kikeresni a magyar válság igazi okait, amelyek az ország fizetési mérlegének deficitjét és az ezzel jórészt kapcsolatos állandó devizahiányt okozták. Az országnak exportból eredő devizabevétele nem fedezi a behozatal devizasükségletét sem, holott ezenfelül külföldi adósságaink kamatfizetése is 220 millió pengő körüli összegnek megfelelő külföldi fizetési eszközt igényel. Eladósodásunk okát csak abban lehet feltalálni, hogy nemzeti jövedelmünk nem fedezte a lakosság életstandardjének szükségleteit, amiből két menekvés van: vagy többet termelünk vagy kevesebbet költünk. Az előbbi az egyedül lehetséges megoldás, de hatása nem várható pillanatnyilag, úgyhogy átmenetileg, amíg a többtermelés eredményei megmutatkoznak, kényszerűségből a takarékos-sággal, azaz az életstandard leszállításával is kell védekeznünk. Végzetes volna azonban ezt a szükségrendszer szabályt egy gazdasági programm tenge-lyévé, legfőbb célkitűzésévé avatni és a közönséget ezen a ponton túlzá-sokba behajszolni! Az állami gondolkodásban érvényesülő takarékos-ság és a közterhek újabb emelése már úgyis éreztetni fogja hatását egész ter-melésünkön. Hová fog vezetni, ha a magánosok is hozzá fognak járulni az értékesítési válság újabb elmélyüléséhez azáltal, hogy szükségleteik ki-elégítését még a rendelkezésre álló feleslegek keretén belül sem fogják eszközölni! Amilyen fontos tehát, hogy a nagyközönség a külföldi áruk vásárlásától tartózkodjék, nehogy fogyasztóképesége a belföldi termelés helyett a behozatal emelkedésében érvényesüljön, épp annyira hiba volna a rendelkezésre álló felesleget a hazai termeléstől okszerűtlen, lemondás-számba menő takarékos-sággal elvonni. Sajnos, eleinte hivatalos formában is oly erélyes felszólítások intéztettek a takarékos-ság irányában a közön-séghez, hogy az, különösen a sokak előtt aggályos látszatadóztatással is kapcsolatban, életstandardjének szinte pánik-szerű leépítéséhez fogott, aminek káros következményeit elsősorban a magángazdaság, de ugyanúgy közvetve a forgalmi és fogyasztási adók révén az államkincstár is alaposan meg fogja érezni. Nagy gazdasági válságok idején jobb szolgálatot tesz, aki a forgalom vérkeringését élénkíti, mint aki élé-erakott garasait ok nélkül elvonja a termeléstől és ezzel hozzájárul a forgalom és termelés folytonos összezsugorodásához és a munkanélküliség fokozódásához. Ha volna rá mód, ilyen időkben inkább kötelezni kellene a tehetősebbeket arra, hogy jövedelmük bizonyos hányadát elkölték és a takarékoskodást oly időpontra halasszák, amikor a forgalom fenntartása nélkülök is megoldható.

A kormány eddig nyilvánosságra jutott intézkedései az állami háztartás egyensúlyának helyrehozatala körül mozogtak és újabb terheket jelentenek az anélkül is már gondokba merült magángazdaság részére. A költségvetési hiány eltüntetése elsőrendű fontossággal bír az állam hitelképességé-nek e percben fokozottan jelentős szempontjából, hiszen nyilvánvaló, hogy az elégtelen devizakészlet pótlására, hacsak lehetséges, ismét külföldi köl-csönt kell majd szereznünk. De a baj orvoslása ezen az úton meg sem közelíthető. A legális importszükséglet keretén belül a készárúk behozat-alának a devizakorlátozások folytán bekövetkezett csökkenése nem okoz

gondot, mert azok nagy része nélkülözhető vagy magyar áruval könnyen kielégíthető fogyasztás céljaira szolgált és legfeljebb abból a szempontból aggályos, hogy az ekként piacukat veszítő államok nehezen fognak viszont a magyar kivitelnek piacul szolgálni. Az import-devizasükséglet súlypontja azon nyers- és félkészárúk, valamint gyártási anyagok akadálytalan behozatalán van, amelyekre a magyar ipari termelés rá van utalva. Amíg tehát a készárúk behozatalának elmaradása a belföldi termelés szempontjából egyenesen örvendetes, ugyanannyira elsőrendű fontossággal bírna az, hogy ezek az utóbbi csoportba sorolt árúk akadálytalanul és a szükséges mennyiségben legyenek behozhatók, nemcsak az enélkül üzemszüneteltetésre kényszerülő ipari termelés anyagi érdekei, hanem a legelsőbbrendű közérdek szempontjából is. Megállapítottuk már, hogy a kivezető út a speciális magyar válságból csak a kivitel minél nagyobb arányú fejlesztése lehet. E tekintetben a nagyobb eredményt a mezőgazdasági termelés exportja ígéri, de az ipari kivitel lévén gyorsabban megvalósítható, ezt kell minden rendelkezésre álló módon és erővel támogatni. A kormány gazdasági programjának is nyilván ez lesz a kiindulópontja és a Nemzeti Bank legfőbb feladatát az ehhez szükséges devizamennyiség előteremtése kell hogy képezze. És éppen abban látom deviza-szegénységünk legnagyobb hátrányát, hogy az ipari importszükséglet csak akadozva és nagy nehézségek árán fedezhető. Ha tehát eddigi pénzügyi kormányzatunkban hibát akarunk keresni, úgy nem az állami autók vagy egyéb, talán túlzott állami kiadások tételeit keressük ki, mert ezek az unos-untalan hangoztatott vádak nem érnek le a dolgok mélyére. Az állam krónikus devizaszegénysége és a fizetési mérleg már régebben igényelték volna komoly tanulmányokat és előrelátó intézkedéseket, még mielőtt a válság drasztikus erővel irányította ezekre a kérdésekre a közfigyelmet. Az ország devizaforgalma a Nemzeti Bank portáján folyt keresztül, tehát az avatott szemek előtt nem lehetett titok ennek az áramlásnak egészségtelen egyoldalúsága, amely a nemzetközi válság kitörése nélkül is előbb-utóbb ide vezetett volna. A nemzetközi válság nélkül viszont könnyebben siklottunk volna át egy külföldi kölcsönrel azokon a nehézségeken, amelyekkel most is küzdünk, amelyek eliminálása azonban a világválság közepén sokkal nehezebb feladatnak látszik.

Ha a forgalomban levő pengőbankjegyek mennyiségét tekintjük, szemmel látható a kormány és a Nemzeti Bank által inaugurált deflációs bankjegypolitika teljes sikere. A bankjegyforgalom közel 100 millióval marad alatta az előző évek azonos időszakában forgalomban volt bankjegymennyiségnek, amit még az ideai rossz búzatermés és alacsony búzaár sem tenne különben indokolttá. Ha még figyelembe vesszük, hogy a bankok felduzzadt pénztárkészlete is jelentősebb bankjegymennyiséget von el a forgalomtól, mint az előző években, úgy a jegyforgalom csökkenését egészen jelentősnek kell találnunk. Nyilvánvaló hatása ennek a bankjegykibocsátási politikának az, hogy dacára a pengő külföldi diszázsiójának, pénzünk belső vásárlóereje úgyszólván nem változott és a más okokra visszavezethető zsir-drágulástól eltekintve, az árak változatlanok maradtak. Minthogy pedig kötött devizagazdálkodás mellett a pénz értékét úgyszólván kizárólag a belső vásárlóerő határozza meg, utólag megállapítható, hogy a pengő értékállóbbnak bizonyult, mint amilyennek a válság első napjaiban hittük volna. Kérdés azonban, hogy éppen a kötött devizagazdálkodás folytán és a pengő stabil vásárlóereje mellett, van-e célja a Nemzeti Bank kamatlábát aránylag magas szinten tartani és annak leszállítása, a termelés olcsóbbodása révén, nem tenne-e jó szolgálatot?

A KISEBBSÉGI SZERZŐDÉSEK LÉTREJÖTTE

II¹

A JÚLIUS 16-1 ÜLÉSBEN aztán elfogadják a Bizottságnak a főtanácsához intézett jelentését a román kisebbségi szerződésről. A jelentés kifejti, hogy Románia lakossága és területe majdnem megkétszereződött. Különös figyelemmel és gonddal foglalkozik a zsidóság helyzetével, „akik megváltozott politikai helyzetüket bizonyos aggodalommal tekintenek világos biztosítékok és kifejezett garanciák hiányában“. A továbbiakban alaposan ismerteti a berlini szerződés (1878 július 13) 43. cikkét és következményeit és ismerteti azokat a román ügyeskedéseket (az 1879-i alkotmány 7. cikke), amelyekkel Románia megkerülte e rendelkezések végrehajtását és kijátszotta a zsidók állampolgárságának elismerését, felsorolja az ezt követő diplomáciai akciókat, ismerteti az angol és amerikai álláspontot.² Az egész jelentés hangja mérsékelt, konklúziói óvatosak, de mégis kimondja a következőket: „A román kormány által tervezett törvényhozási és közigazgatási reformok nem teljesen elegendők ahhoz, hogy megnyugtassák a »győzelem‘ folytán Romániához került összes faji és vallási kisebbségeket. A Szövetséges és Társult főhatalmak nem érezhetik magukat felelősségük alól feloldva, ha a romániai kisebbségeket átengedik a belső törvényhozás rendelkezéseinek.“ A székelyekről csak ennyit mond: „Szász és székely ‚enclave‘-ok megléte Erdélyben kívánatosá teszi azt, hogy kulturális autonómia, kis mértékben, megadassék nekik, ha közös tradícióik és az erős helyi érzés összhangzatba hozható a tágabb nemzeti hazafiasággal, anélkül hogy konfliktusba kerülne vele. A tervezet 12. cikke biztosít³ e kompakt kisebbségeknek bizonyos mértékű autonóm jogokat iskolai és vallási ügyekben, amely jogok, természetesen, a román állam ellenőrzése mellett lesznek gyakorlandók.“⁴

A Bizottság aztán arra kéri (augusztus 28) a román delegációt, közölje vele megjegyzéseit a szerződéstervezetre vonatkozólag. Úgy látszik, semmi válasz. Egyébként is többé-kevésbé szünetel a Béke-

¹ L. az első cikket Magyar Szemle, 1931, XIII. kötet, 190. l.

² A Bizottság egy más alkalommal is visszatér erre, ugyanis a jugoszláv kisebbségi szerződést az ötös tanácshoz felterjesztő kísérőlevélben (augusztus 28) kimondja: „Románia nem respektálta a zsidókkal szemben vállalt kötelezettségeit (berlini szerződés).“

³ A szerződés végleges szövegében a 11. lett.

⁴ Néhány idézet az eredeti szövegből: „a small measure of cultural autonomy“... „if their community traditions and strong local sentiment are to be harmonised with the broader national patriotism“ ... „would assure to these compact minorities a certain measure of autonomy“...

konferencia. Végre késő ősszel (a románok kivonulni készülnek Budapestről) Kämmerer francia delegátus beszámol (nov. 13) Antonescu párizsi román követtel folytatott konverzációiról. (Hogy hol és mikor kapta Kämmerer ezt a megbízást, annak sehol nincs nyoma.) Antonescu szerint Románia aláírná az osztrák békeszerződést, de csak azzal a föltétellel, ha a kisebbségi szerződésen jelentékeny változtatásokat tesznek, különösen kifogásolja a preambulomot és a speciális zsidó szakaszokat. Egyébként a román kormány semminemű további javaslatot nem tesz, mindennek a főtanácstól kell jönni. Kämmerer erre azt felelte a román követnek, hogy ezek után nem lát alapot a meg egyezésre. A Bizottság helyesléssel veszi tudomásul Kämmerer eljárását és álláspontját. Időközben (november 9) Misii román külügyminiszter levelet intéz a Bizottsághoz, amelyet a november 24-i ülésben olvasnak föl.

„A szerződés olyan természetű, mondja ebben, hogy veszélyeztetné Románia függetlenségét és szuverénitását, ha nincs oly módon megfogalmazva, hogy garantálja Romániát minden jövőbeli interpretáció (értsd r ... a szűkkeblű román állásponttal nem egyező interpretáció ...) ellen.“

Ügyesen megjegyzi, hogy Románia örömmel elfogadta a N. Sz. Egyességokmányának első szövegtervezetét, amelyben gondoskodás történt a kisebbségi védelemről, mégpedig úgy, hogy ez méltányos és egyenlő módon a N. Sz. minden tagjára alkalmaztatott. De időközben ezt a rendelkezést kihagyták a Covenantből és így meggyöngítették a N. Sz. egy alapvető elvét, azt t. i., hogy a világ összes, nagy vagy kis, nemzetei egyenlők.¹ Az osztrák békeszerződést hajlandó aláírni, a kisebbségit nem.

Misu leveléhez fűződik a Békekonferencia főtitkárának tájékoztató jegyzéke, amely szerint a főtanács, november 13-án, fölhívta Romániát, jelentse ki nyolc napon belül, hogy hajlandó-e aláírni az Ausztriával kötött békeszerződést és a kisebbségi szerződést. Előzőleg kijelentette már a főtanács, hogy a bolgár békeszerződést is csak akkor írhatják alá a románok, ha előbb aláírják az osztrák békeszerződést és a kisebbségi szerződést. A főtanács azt is elhatározta, hogy ha Románia válasza igenlő, akkor fölkéri arra, tegye meg megjegyzéseit; ezekre a kisebbségi bizottság 24 órán belül válaszolni fog, de a főtanács hozzáteszi, hogy a szerződéstervezet lényeges pontjaiban nem változtatható meg, csakis esetleg a speciális román vonatkozású cikkek (10,11,12). Pár nap múlva (november 29) a főtanács újból megkérdi a Bizottságtól: milyen koncessziókat lehet tenni Romániának, ha elfogadja az ultimátumot. A főtanács külön fölhívja a Bizottság figyelmét két pontra: 1. Románia, a főtanács szerint, kéri a berlini kongresszusra való hivatkozás eltörlését; az amerikai delegátus továbbra is kéri ennek fenntartását. — A Bizottság itt azt javasolja, toldassanak be a következő szavak: „a Szöv. és Társult

¹ Ennek a szépen hangzó frázisnak az a legfőbb hibája, hogy a ‚világ összes nemzetei‘ közül teljesen kihagyja a legyőzötteket, amelyekre számtalan jogi egyenlőtlenséget kényszerítettek (lefégyverzés; reciprocitás hiánya a konzulok elismerésénél stb. stb.), nem is szólva a ténybeli egyenlőtlenségekről.

főhatalmakkal való megvitátás és beleegyezés után.¹ Ami a zsidókra vonatkozó szakaszokat illeti, a főtanács ezek eltörlése mellett van, de Poek amerikai delegátus fenntartja különvéleményét. — A Bizottságban az amerikai tag szintén amellet van, hogy maradjanak benn a szerződésben a zsidókra vonatkozó szakaszok, mivel eltörlésük Lengyelország súlyos megsértésével lenne egyenlő és különben sem kívánatos, hogy ily módon „jutalmaztassák“ meg Románia obstrukciós viselkedése. A brit delegáció conciliációs javaslatot tesz: e szerint a preambulumba jöjjön egy általános klauzula, amely szerint Románia kijelentette azt a szándékát, hogy román állampolgároknak ismeri el ipso facto és mindennemű alaktság nélkül mindazokat a zsidókat, akik Románia területén laknak. — Ezt a megoldást végül az amerikai tag is elfogadja, ha már el kell hagyni a zsidókra vonatkozó (10., 11.) cikkeket.

A december 9-i ülésben aztán megtudjuk a főtanács döntését: 1. elhagynak minden hivatkozást a preambulumból Románia függetlenségére és a berlini szerződésre; 2. de fölvesznek oda egy kifejezést, amely jelzi, hogy a szerződést Romániával egyetértésben dolgozták ki²; 3. elhagyják a 10. és 11. cikkeket (zsidószakaszok) és helyettük beiktatnak egy új cikket, ez lesz a 7.⁹ Egyúttal mellékelik a szerződés végleges szövegét.

Románia aztán, kénytelen-kelletlen, aláírta a szerződést, de már nem Bratianu vezette akkor az ország ügyeit, ő időközben lemondott, főleg mivel nem volt hajlandó elfogadni a kisebbségi szerződést. Az új kormány elnöke Vaida-Voevod lett. Az ellenállás taktikája megbukott, az új kormánynak nem maradt más választása, el kellett fogadni a november 13-i ultimátumot. Vaida december 5-én, az utolsó pillanatban, tudatta a főhatalmakkal, hogy kész aláírni a szerződést. Programbeszédében erről a következőket mondotta:

„A szövetségesekkel a szakítás már közelről fenyegetett és mivel senki sem akarta magára vállalni a felelősséget, magamra vettem azt a nehéz kötelességet, hogy aláírjam a vitás szerződéseket.“⁴

A román parlament 1919 december 17-i ülésében Bratianu újból hangsúlyozta álláspontját s beszédében mintegy előre vázolta a liberális párt későbbi politikáját e szerződéssel és az egész népszövetségi kisebbségvédelmi rendszerrel szemben:

„Nem engedhetjük meg, hogy bármely állam ellenőrizhesse saját állampolgárainkhoz való viszonyunkat... Nem fogadhatjuk el a szerződést, amely idegen ellenőrzést állapít meg s amely állampolgáraink egy részének lehetővé teszi azt, hogy más államokat ellenünk fordítson s így minket nemzetközi inferioritásba hozzon, oly helyzetbe, amely méltóságunkkal összeférhetetlen.“⁵

¹ „After discussion and agreement with the Principal Allied and Associated Powers / ’

² „Közös megfontolás után.“

³ „Románia kötelezi magát, hogy román állampolgároknak ismeri el jogérvényesen és mindennemű alaktság nélkül mindazokat a zsidókat, akik Románia területén laknak és akiket valamely más állampolgárság nem illet meg.“

⁴ V. V. Tilea: Románia diplomáciai működése 1919 novembertől 1920 márciusig. Magyar Kisebbség (Lúgos), 1926 március 15. 212—213. lk.

⁵ Zsombor de Szász alapvető műve: The minorities in Roumanian Transylvania. London, 1927. 367. l. — Jancsó Benedek szerint (Magyar Szemle, 1927 dec. 391. l.) „ez szolgált zsinórmértékül nemcsak Angelescu közoktatásügyi miniszter közművelődési, hanem a román állam közigazgatási és gazdasági politikájának is.“

A JUGOSZLÁVIÁVAL KÖTENDŐ SZERZŐDÉS éppannyi, ha nem még több, gondot okozott a Bizottságnak, mint a román szerződés, a tárgyalás és küzdelem részletei pedig annál is érdekesebbek és elvi szempontból fontosabbak.

A 32. ülésig (július 10) nincs szó a szerb-horvát-szlovén szerződésről; ezen az ülésen azonban az olasz delegáció az albánok javára autonóm jogokat követel. Nehéz meghatározni, úgymond, hogy milyen mértékűek legyenek ezek az autonóm jogok, mivel Jugoszlávia határai még nem ismeretesek: ha nagy albán ethnikai területet kapna, akkor — szerinte — kb. a rutén autonómiához hasonló jogok űletnék meg az albánságot. Az olaszok egyúttal Macedóniának „külön közigazgatási rendszerit kívánnak juttatni; a franciák ezt nyomban ellenzik. Ugyanekkor a brit delegátus fölveti a timoki oláhok ügyét.

Az olaszok azonban nem állanak meg az eszme fölvetésénél: a július 15-i ülésben benyújtanak egy tervezetet a macedón autonómiára, amely mutatis mutandis megegyezik a rutén autonómiával; az albán „kerületek” autonómiájára vonatkozólag is bemutatnak egy kevésbé messzemenő javaslatot. A franciák hevesen ellenzik mind a kettőt. (A timoki oláhokat a Bizottság hamarosan elejti.) Ebben az ülésben a Bizottság elhatározza, hogy elküldi a jugoszláv kormánynak a lengyel szerződést, amelyből tudomást szerezhet az általános jellegű rendelkezésekről és egyúttal kéri a kormányt, hogy fogadja el azokat Jugoszláviára vonatkozólag. A július 18-i ülés jegyzőkönyvében olvashatjuk a szerb-horvát-szlovén kormányhoz intézett levél szövegét.

Ebben a Bizottság elmagyarázza, hogy kisebbségi szerződést kell kötni, hasonlóan a lengyel szerződéshez. A jugoszláv szerződésből elmaradhatnak bizonyos dolgok (pl. a zsidókra vonatkozó rendelkezések), másrészt azonban kétségkívül szükséges fölvenni egyéb rendelkezéseket más kisebbségekre vonatkozólag (ilyenek: az albánok, macedónok; azonkívül a mohamedán lakosság általában). A Bizottság szeretné ismerni a jugoszláv delegáció álláspontját e kisebbségek existenciájára és szervezetére vonatkozólag, azonkívül tudni óhajtana, milyen intézkedéseket tett már eddig is a S.-H.-Sl. Állam e kisebbségek szabadsága és védelme érdekében? — Fasics válaszelevelében (július 24) kijelenti, hogy a jugoszláv kormány nem egyezik bele abba, hogy a kérdéses cikk az Ausztriával kötendő békeszerződésbe fölvetessék (amely cikk által köteleznék magát a S.-H.-Sl. Állam arra, hogy a kisebbségi szerződést elfogadja). Ezt a levelet a Bizottság válaszul tekinti július 18-i levelére és nem is vár a jugoszláv delegációtól további közléseket.

Az olaszok küzdelme, mondhatnánk offenzívája, a jugoszláviai kisebbségek (különösen a macedó-bolgárok) érdekében mind határozottabb formákat ölt. A július 30-i ülésben Castoldi olasz delegátus azt javasolja, hogy Macedóniából éppen olyan autonóm terület alakíttassék, mint a Kárpátalji Ruténia. A Bizottság többsége ezt nem fogadja el. A brit delegátus erre érdekes gondolatot vet be a vitába: azt javasolja, hogy a Nemzetek Szövetsége jogosíttassék föl arra, hogy kiküldötteket tarthasson Macedóniában, akiknek kötelessége „az elnyomás ellen hozott garanciák erősítése” lenne.¹ A követ-

¹ Egy angol népszövetségi delegátus, George Gilbert Aimé Murray oxfordi egyetemi tanár, a N. Sz. III. közgyűlésén (1921 szeptember), mint a Délafrikai

kező ülésen nagy vita indul meg e javaslat körül; a francia tag természetesen igen tartózkodóan viselkedik, az autonómiának e módosított formáját sem tartja elfogadhatónak. Az olasz képviselő viszont az angol prepozíciót tartja elégtelennek a helyzet megoldására. A francia delegátus újból kijelenti, hogy sem az olasz, sem az angol javaslatot nem fogadhatja el, míg az amerikai és japán delegátusok bejelentik, hogy ők elfogadják. Az angolok most már pontosan megszerkesztve benyújtják tervezetüket:

„Tekintettel a rendkívüli és sajátos körülményekre, amelyek az utolsó hat háborús évvel állanak összefüggésben, a S.-H.-Sl. Állam, avégből, hogy az illető népesség bizalmát megnyerje, meg fogja hívni a N. Sz. Tanácsát, hogy jelöljön ki, tetszése szerint, egy biztost (Commissioner), aki az illető kerületben fog lakni és akinek kötelessége lesz a S.-H.-Sl. kormányt tanácsokkal ellátni a fenti rendelkezések teljesítése körül. Ezen megbízottnak funkciói tanácsadó jellegűek; időnkint jelentést fog tenni a N. Sz. Tanácsának. A biztos és személyzete diplomáciai előjogokban részesül; a S.-H.-Sl. Állam kormánya kötelezi magát arra, hogy mindennemű támogatást nyújtani fog neki megbízatása teljesítése körül. A biztost első ízben öt évre fogják kinevezni, de ezen periódus leteltével megbízatása megújítható a N. Sz. Tanácsa többségi határozatával.“

Amint e tervezetből is látható, az angol javaslat nem akarta sem a jugoszláv kormány, sem e népszövetségi magas funkcionárius kezét megkötni teendőinek pontos körülhatárolásával. Az angolszász gondolkodásnak megfelelően nem kívánt pontos, részletes, apriorisztikus rendelkezéseket szabályba foglalni, hanem a gyakorlatra, a fejlődésre bízta volna, mi alakul ki ebből az újtásból, milyen hatáskört, erkölcsi és politikai pozíciót tud majd magának kivívni ez a népszövetségi helytartó. Azután valószínűleg az is lebegett az angolok szeme előtt, hogy erre az állásra valamely olyan kimagasló személyiséget fognak kinevezni, akinek pusztá jelenléte csillapítólag és megnyugtatólag fog hatni s aki — a Tanácshoz intézendő jelentéseivel — közvetve is befolyást tud majd gyakorolni a jugoszláv kormányra.

Az olaszok azonban továbbra is kitartanak javaslatuk mellett: a macedón területeknek autonómiát kell adni nyelvi, iskolai és vallási ügyekben, azonkívül a helyi közigazgatás kérdéseiben. Az egész területre egy központi közigazgatási tanácsot kell alakítani, azonkívül

Unió képviselője, újból megkísérelte e gondolat népszerűsítését és elfogadtatását, de eredmény nélkül. Mindamellett az az előadói jelentés, amely az akkor elfogadott kisebbségügyi határozatokat a plénum elé terjesztette, megemlékezik Murray javaslatáról is: „G. Murray tanár úr hangsúlyozza, hogy bizonyos vegyes lakosságú területeken, ahol a konfliktusok súlyosak és gyakoriak, sokszor teremtett rendet és a nyugalmat helyreállította idegen hatalmak konzulainak vagy egyéb képviselőinek pusztá jelenléte, akik pártatlan jelentéseik révén szerét ejtették a nagy közvélemény szélesebb rétege befolyásának. Rámutatott arra, hogy előállhatnak oly körülmények, amelyek középett a N. Sz. ilyen képviselőinek jelenléte még áldásosabb lehet a Népszövetség érdektelen volta és morális ereje folytán; azt javasolja ennél fogva, hogy a Tanács vegye fontolóra, milyen előnyös volna, ha az érdekelt kormányok hozzájárulásával esetenként ilyen képviselőket küldene ki abból a célból, hogy lecsillapítsák a közizgalmat és lassan-lassan helyreállítsák a nyugalmat a fölzigatott területeken. — A Bizottság (a közgyűlés politikai bizottsága) elismerte e megjegyzések erejét s azokat tudomásul vette, de tekintettel a felmerülhető esetek nagy változatosságára és a Tanács hatáskörének amúgy is kiterjedt voltára, helyesebbnek válté, hogy azokat ne öntse szorosabb értelemben vett határozatok formájába.“

minden megyére (district) egy közigazgatási tanácsot, amelynek összetételét és szervezetét meg fogják pontosan határozni. A tisztviselőket a lakosság sorából kell választani. A kormányzó hatáskörére, azonkívül a macedón kerületek közigazgatási, jogi és pénzügyi rendjére vonatkozólag a jugoszláv kormány szabályzatot fog kidolgozni.

Közben a szerződés első redakcióját is közreadják. Az olasz delegáció folytatja ennek beható kritikai vizsgálatát s ahol csak lehet, javításokat követel. Így a 7. cikk utolsó bekezdésében¹ a „devant les tribunaux“ szók helyett „devant les autorités administratives et judiciaires“ szavakat kívánja tenni. Ezzel az olasz delegáció rámutat a kisebbségi szerződések egyik legfájdalmasabb fogyatkozására, arra t. i., hogy a kisebbségi szerződések csak a bíróságok előtt biztosítják a kisebbségi nyelvek használatát, ellenben semmi biztosítást nem tartalmaznak azoknak a közigazgatásban való érvényesülésére nézve.²

Az olasz delegáció rövid, frappáns indokolása a következőképpen hangzik: „Méltányosnak látszik, hogy az ethnikai kisebbségeknek nyelvük szabad használatának előjogát éppen az adminisztratív hatóságok előtt biztosítsák, tekintettel arra a tényre, hogy a kisebbségeknek sokkal gyakrabban lesz dolguk a közigazgatási hatóságokkal, mint az igazságügyi (bírói) fórumokkal.“ Az angol elnök azonban figyelmeztet arra, hogy a lengyel kisebbségi szerződés már alá van írva (valószínűleg azt akarta ezzel mondani, hogy ettől a szerződéstől — amely mintegy alapja és mintája a többinek — nem szabad most már nagyon különbözöt szerkeszteni s valamely államra oly kötelezettségeket hárítani, amelyeket Lengyelországra nem oktrojáltak). Az olasz delegátus azonban újból kitarat álláspontja mellett; fölhívja a Bizottság figyelmét arra a nagy hátrányra, amely a jugoszláviai kisebbségekre hárulna akkor, ha nem engednék meg nyelvük szabad használatát a közigazgatásban. Rámutat arra, hogy még „az osztrák-magyar monarchia törvényei“ is megengedték a nemzetiségi nyelveknek a közigazgatásban való használatát, így pl. az olaszt Dalmáciában. A többi delegációk rokonszenvüket fejezik ki az olasz javaslat iránt s azt javasolják, vegyenek föl a jugoszláv szerződésbe speciális rendelkezéseket, amelyek biztosítanák a „rég, magas kultúrájú dalmát-olasz“ városoknak nyelvük szabad használatát a közigazgatási életben. Az elnök erre megjegyzi, hogy politikailag nehezen fog

¹ „A S.-H.-Sl. kormánynak a hivatalos nyelv megállapítására vonatkozó intézkedését nem tekintve, a hivatalos nyelvtől eltérő anyanyelvű állampolgárok nyelvüknek a bíróságok előtt akár szóban, akár írásban való használata tekintetében méltányos könnyítésekben fognak részesülni.“

² Balogh Artúr, id. m. 190. l. — Ezt a hiányosságot a kisebbségi jogokkal szemben egyébként igen tartózkodó André Mandelstam (id. m. 106. l.) is észreveszi és kifogásolja. — Búza László (id. m. 85. l.) oly természetesnek találja a kisebbségi nyelveknek a közigazgatásban való használatát, hogy ennek kihagyását „szövegezési hibá“-nak tulajdonítja s kétségtelennek tartja, hogy a kérdéses kötelezettség nemcsak a bíróságok, hanem az összes közigazgatási és kormányzó hatóságok előtti nyelvhasználatra is vonatkozik, mert hisz, szerinte, „semmi értelme sem volna a könnyítéseket csak a bíróságok előtti használatra szorítani“. A bizottság tárgyalásainak e részletei mutatják, hogy Búza föltevésai, sajnos, nem egészen felelnek meg a Bizottság intencióinak. Nem lehetetlen azonban, hogy a lengyel szerződésből a közigazgatási nyelvhasználatot pusztán felületességből hagyták ki, de aztán követni akarták, hibáiban is, a szerződések e prototípusát.

menni a S.-H.-Sl. Államra külön klauzulát kényszeríteni, föltéve, ha Olaszország, saját akaratából, nem vállal hasonló kötelezettségeket a szlovén nyelvre vonatkozólag.¹ Az olasz delegátus erre azt válaszolja, hogy az olasz intézmények szabadelvű szelleme már magában véve is garanciát nyújt az Olaszországba bekebelezett területek lakossága szempontjából. — Sajnos, az olasz delegáció, bár eleinte teljesen általános és elvi alapokon mozgott, a dalmát-olasz városokra való hivatkozással letérni látszott erről az elvi magaslatról. A többiek nyomában észre is vették, hogy az olasz delegáció nem az összes kisebbségi nyelveknek a közigazgatásban való jogaiért küzd elsősorban, hanem inkább az olasz nyelv pozíciójáért és érvényesüléséért. Ezt észre véve, az olasz intervenciót oly módon akarták leszerelni, hogy az elnök egy speciális intézkedést javasol: a S.-H.-Sl. Állam köteleztessék arra, hogy az Adriai-tenger partján megtelepedett olasz állampolgároknak joguk legyen olasz anyanyelvük szabad használatára a közigazgatási hatóságokkal való érintkezésben olyan föltételek mellett és olyan kiterjedésben, amint az az osztrák uralom alatt meg volt engedve. Az olasz delegáció azonban átlát a szítán, visszatér ismét az elvi magaslatra s kijelenti, hogy nem óhajtott külön rendelkezéseket az olasz városok javára, csak hangsúlyozza, hogy ha ilyenszerű általános klauzulákat nem vennének föl a szerződésbe, igazságtalanságot követnének el az olasz városokkal szemben.

Augusztus 4-én megérkezik aztán Pasics levele a bizottság elnökéhez. Az önérzettől dagadó levélben kijelenti, hogy az S.-H.-Sl. Állam nincs a nemzetek jogi és politikai egyenlőtlenségére alapítva, mint pl. a Török Birodalom vagy az Osztrák-Magyar Monarchia volt. Ennélfogva a kisebbségi jogok kérdésének nincs is gyakorlati célja. A szerb-horvát-szlovén alkotmány nem ismer felekezeti különbségeket. Nincs macedón kisebbség Jugoszláviában, őket a hatóságok szerbeknek tekintik, nincs tehát semmi szükségük speciális védelemre. „A népi kisebbségek, amennyiben ilyenek egyáltalában vannak, teljesen védettek államunkban.“ Semminő joguk nincs veszélyeztetve és ezért a nemzetközi garanciának nincs gyakorlati értéke, mivel nem javítaná helyzetüket. De a jugoszláv kormány mégis gondos vizsgálat alá fogja venni a bizottság javaslatait, föltéve, hogy ezek az S.-H.-Sl. Állam szuverén jogait nem érintik és föltéve, hogy a bizottság nem akarja kivételes és speciális jogi régime alá vonni Jugoszláviát, mint olyan államot, amely nem keit elég bizalmat jogi intézményeivel a művelt világban.

Pasics levelét a Bizottság válasz nélkül hagyja és elhatározza, hogy amíg az Ötös Tanács le nem tárgyalja a szerződést, addig nem lép a jugoszláv delegációval további érintkezésbe.² A szerződés szöve-

¹ Elnök megjegyzése nyilvánvalóan a „normális” kisebbségi kötelezettségen túlmenő, a jugoszláviai városi olasz kisebbség javára adandó külön jellegű kötelezettségekre vonatkozik, mert hisz akkor már nyilvánvaló volt, hogy reciprocitásról szó sem lesz, tehát: Olaszország éppúgy nem vállal kisebbségi kötelezettségeket, mint ahogy nem oktrojáltak Németországra ilyeneket.

² Jellemző arra, hogy mennyire bíztak meg a szerb ígéretekben, a brit delegátus (Nicolson) következő javaslata (augusztus 7): „A S.-H.-Sl. Állam kötelezi magát, a korfui egyezmény és az 1918 december elsejei belgrádi egyezmény követ-

gét, miután a preambulumnál még egy kis vita merült föl,¹ augusztus 25-én fölterjesztik az Ötös Tanácshoz. A 12. cikkre vonatkozólag két szöveg van: 1. a brit, amerikai, japán, javasolva a népszövetségi főmegbizotti intézményt — ezt a francia delegátus nem fogadja el; 2. az olasz javaslat Macedónia autonómiájáról — a francia delegátus ezt sem fogadja el.

A Bizottság kísérőjelentése a főtanácshoz több szempontból is érdekes dolgot tartalmaz:

„A Balkán háború következményeként Szerbia kb. 5 millió lélekkel növekedett; az új lakosok között nagy számmal vannak albánok és mohamedánok, azonkívül macedónok, akik — bármi legyen a valóság nyelvüket és fajukat illetőleg — túlnyomó részben Bulgáriához tartozóknak érzik magukat politikai kötelékeknél fogva.“

A jugoszláv delegáció válasza a szeptember 8-i ülésben kerül a Bizottság elé. Elvben elfogadja ugyan a javasolt szerződést, de különböző változtatásokat kíván.² Előre bocsátva azt, hogy az S.-H.-Sl. Állam belső törvényei kielégítő garanciákat nyújtanak a nyelvi kisebbségeknek, legfőbb kifogása a garancia-cikk ellen irányul (11. cikk). Kifogásolja ugyanis azt, hogy a Tanács a kisebbségi kötelezettségek megsértésének „veszélye“ esetén is közbeléphet. Különben is helyesebbnek találja (és javasolja), ha az egész cikk csak kb. ennyiből állana:

„A S.-H.-Sl. Királyság beleegyezik abba, hogy a N. Sz. Tanácsa bármely tagja a Tanács elé hozhatja a kisebbségi szerződés bárminő megsértését és a N. Sz. Tanácsa, a jugoszláv kormány meghallgatása után, ilyen kérdés további megvizsgálását az Állandó Nemzetközi Bíróság elé viheti.“ A Bizottság azonban kijelenti, hogy erre a cikkre (11. cikk, a garancia-paragrafus) vonatkozólag semmiféle módosítást nem fogadhat el, a jugoszláv delegátus viszont azt jelenti ki, hogy a jugoszláv kormány az ország szuverénitásának semmi oly megszorítását nem írja alá, amely már a világháború előtt szerzett területekre vonatkozik (beleértve Macedóniát). A főtanácshoz intézett levelében a Bizottság újból leszögezi, hogy nem a jugoszlávok szabadították föl önmagukat, hanem a szövetségesek segítségével történt e „felszabadulás“.

kezményekép, hogy összehív, szabad, egyenlő és titkos szavazással választott Alkotmányozó Nemzetgyűlést, amelynek célja lesz a S.-H.-Sl. Állam alkotmányának kidolgozása.“ — Nicolson javaslatát az olasz és amerikai delegációk ellenzik. További folytatása nincs a dolognak, mivel a brit delegáció visszavonta javaslatát, tekintettel arra, hogy a szerb kormány bejelentette Belgrádban azt a szándékát, hogy azonnal összehívja az alkotmányozó nemzetgyűlést.

¹ Az olasz delegáció fenntartással élt e kifejezés ellen: „A horvátok és szlovének már saját akaratukból egyesültek a S.-H.-Sl. Állam szerbjeivel.“ — Azonkívül vita indul meg arról, hivatkozzanak-e a preambulumban a december i-i belgrádi proklamádóra vagy inkább a december 24-ire. A brit és japán delegáció a december 24-i mellett van. — Az amerikai, francia és olasz delegációk szerint nem kívánatos hivatkozni arra az ígéretre, hogy alkotmányozó nemzetgyűlés fog összehívni. (A japán és brit delegáció álláspontját fenntartja.)

² Kisebbségi kérései is vannak, pl. „Serb, Croat and Slovene (State)“ szavak helyébe „Serb-Croat-Slovene“ kifejezést kér tételni. — A 9. cikkben (amely a kisebbségi nyelvű állami iskolákról és a kisebbségeknek biztosítandó pénzügyi támogatásról szól, de amelynek rendelkezései csak az „új“ területekre vannak szorítva) „1913 január óta“ helyett „1914 augusztus óta“ szavakat kívánja tenni, mivel az sérti szuverénitását („1913 január óta“ került ugyanis Ószerbia és Macedónia Szerbiához). — Kifogásolja a 11. cikket (garancia-szakasz), mivel nem tartalmaz kölcsönöséget (vájjon hogy értették ezt a kölcsönöséget?).

Érdekes, hogy — mintegy kompenzációképpen a macedón autonómia és a népszövetségi biztosi intézmény elejtéséért¹ — a főtanács a Nemzetek Szövetsége Tanácsának intézkedő jogát Jugoszláviával szemben némileg erőteljesebben fogalmazta meg.²

A tervezetet újból megküldik a jugoszláv kormánynak; ez Clémenceauhoz intézett levelében (november 5) megteszi reá megjegyzéseit. Prestige-dolgokon kívül többrendbeli változtatást kér: 1. Ne vonatkozzanak a kisebbségi kötelezettségek az 1914 előtt is Szerbiához tartozott területekre. 2. A Tanács intézkedő joga éppúgy legyen megszóvegezve, amint a többi kisebbségi szerződésben (mivel a „mesures“ szóban rejlő kötelezettség erősebb és komolyabb, mint a másik kifejezésben foglalt stipuláció).³ 3. Kéri kikötni, hogy a N. Sz. nem fog interveniálni az állam és a kisebbségi egyének között felmerült vitás esetekben, „mivel e vitás esetek bírói eljárás alá kell hogy kerüljenek“^{cc} hiszen ezért van a Bíróság. 4. Kéri kimondani, hogy a kisebbségi kötelezettségek nem annyira előjogokat jelentenek, hanem egyszerűen csak a megadott jogok védelméről van szó. 5. Alá kívánja húzni, hogy a kisebbségi személyek lojalitásán, minden tekintetben kötelezve vannak arra, hogy az állammal szemben mindenmű kötelezettségeiket teljesítsék, amelyek reájuk nem kevésbé hárulnak, mint a többi állampolgárra.⁴ A Bizottság válasza a következő pontokat tartalmazza:

1. A preambulumon nem lesz változtatás. 2. A szerződés a jugoszláv állam egész területére kell, hogy hatályos legyen, mivel ez alapvető elv, amelyet az összes kisebbségi szerződéseknél érvényesítenek. 3. Ami a Tanács intézkedő jogának erősebb megfogalmazását illeti („prendre telles mesures“), az olasz delegáció itt azt javasolja, hogy ne is adjanak erre magyarázatot, de a többség határozatára úgy interpretálják ezt, hogy a változtatás nem lényegbevágó, inkább csak szerkesztési különbség.⁶ 4. Ami annak kimondását illeti, hogy nem előjogokról (privilegium) van szó, hanem jogvédelemről, az olasz delegátus olyan véleményen volt, hogy fölösleges biztosítékot adni, de a többség mégis

¹ „After the decision of the Supreme Council when it was resolved not to provide special conditions for Macedonia.“

² Míg az összes többi szerződésben a Tanácsnak az a joga van, hogy „a Tanács oly módon járhasson el és oly utasításokat adhasson (le Conseil pourra procéder de telle façon et donner telles instructions), amelyek az adott esetben alkalmasoknak és hathatósaknak mutatkoznak“, addig a jugoszláv kisebbségi szerződésben a Tanács oly intézkedéseket foganatosíthat (pourra prendre telles mesures) és oly utasításokat adhat, amelyek stb.

³ Tehát a „pourra prendre telles mesures“ szavak törlendők és helyettük a „pourra procéder de telle façon“ kifejezés állíttassák vissza.

⁶ A jelentős kisebbségekkel bíró államokat (és barátaikat) később is foglalkoztatta a kisebbségek lojalitásának« kérdése, ami több esetben ügyes diverzió volt; ezáltal igyekeznek ugyanis elterelni a figyelmet saját kötelezettségeik be nem tartásáról. Így elérték azt, hogy a N. Sz. III. közgyűlése, az 1922 szeptember 29-i alapvető határozatok során, erről is említést tett: „A közgyűlés... súlyt helyez arra a kötelezésre is, hogy a faji, vallási vagy nyelvi kisebbséghez tartozó egyének kötelesek lojalis állampolgárokként együttműködni azzal a nemzettel, amelyhez most tartoznak.“ — A kisebbségek „lojalitásának“ követelése egyébként ürügy lehet a kormányoknak a panasztevő kisebbségek zaklatására. Lásd erre vonatkozólag Chamberlain kategórikus nyilatkozatát, amelyben elismeri a kisebbségek háborítatlan panaszjogát, a Tanács 1925 június 10-i ülésében. V. ö. A. Mandelstam: La protection internationale des minorités. Paris, 1931. c. munkájának „Les devoirs des minorités“ c. fejezetét, 137—147. lk.

⁵ „The alteration of a phrase did not constitute a modification in substance, but was simply a change in drafting.“

megállapította, hogy nem volt szándékában előjogokat alkotni a kisebbségek javára, vagy fölmenteni e kisebbségeket azon állammal szemben fönálló kötelezettségeik alól, amelyhez tartoznak. — A S.-H.-Sl. delegációhoz küldendő levél végleges szövegét e pontok figyelembevételével szerkesztették meg, hangsúlyozván, hogy nem szükséges ennél fogva bármi változtatást tenni a szerződéstervezet szövegén, amelyet a Szövetséges és Társult Hatalmak különben is aláírtak már. De hogy a jugoszlávokat megnyugtassák, újból rámutatnak arra, hogy a N. Sz. Tanácsa akciót csakis valamely tanácstag kívánságára indíthat és nem a kisebbséghez tartozó személyek kívánságára. A főtanács írásban is leszögezi, hogy a vita (a tanácstag és a kisebbségi áUam között) jogi és nem politikai jellegű és hogy ez a vita a Bíróság elé kerülhet, a Bíróság pedig jogi fórum; nincs tehát semmi szükség arra, hogy a szövegen bármit is változtassanak.

Ezzel a válasszal aztán a Bizottság pontot is tett a párbeszéd végére. A jugoszláv delegáció 1919 december 5-én aláírta az 1919 szeptember 10-éről keltezett (akkor írták alá a főhatalmak) saint-germaini kisebbségi szerződést.

FOGÓS KÉRDÉS volt a szerződéseknek a Nemzetek Szövetségével való kapcsolata ügye.¹ Legelső alakjában (a május 9-1 ülésben bemutatott szerződés-tervezetben) ez a kapcsolat még meglehetősen homályos körvonalakban jelenik meg.

Lengyelország a következő kötelezettségeket vállalja minden egyes szerződő féllel (tehát a főhatalmakkal) szemben és elismeri azokat, mint nemzetközi érdekű kötelezettségeket, amelyek fölött a N. Sz.-nek bírósági joga (jurisdictiója) van. E rendelkezések a N. Sz. védelme alatt fognak állani. A főhatalmaknak meglesz az a joguk, hogy e rendelkezéseknek a lengyel kormány által való be nem tartása esetén fellebbezhessenek a N. Sz.-hez olyan módon, amelyet a Szövetség fog meghatározni. — A május 16-i ülésben pedig megtoldják ezt azzal, hogy „a N. Sz. Tanácsa hozzájárulása szükséges lesz e rendelkezések bárminő megváltoztatásához.“ A magyarázat hozzáfűzi még: a Bizottság tagjai között egyesek azt a kívánságukat fejezték ki, adassék meg a kisebbségek képviselőinek az a jog, hogy ügyüket egyenesen a N. Sz. elé vihessék (to approach the L. of N. directly). Némi vita is keletkezett afelől, hogy minden kisebbségnek megadassék-e ez a jog, vagy csupán a zsidóknak, amely kisebbségnek, mint láttuk főntebb, elég közel sikerült férközni a hatalmasokhoz, úgyhogy befolyását elsősorban a zsidó kisebbség, de nemkülönben általában a kisebbségi jogok érdekében a főtanácsnál és a Bizottság körül érvényesíteni sikerült.

Szükségesnek látszott tehát meghallgatni a munkájában akkor már meglehetősen előrehaladt „népszövetségi bizottság“ valamely tagját, mint azon bizottságnak képviselőjét. Ez aztán a népszövetségi gondolat nagy hívét és az akkor már kialakulófélben lévő népszövetségi mechanizmus kitűnő ismerőjét, Viscount Cecil-t (akkor

¹ Előrebocsátjuk, a következők könnyebb megérthetősége céljából, miben áll ez a kapcsolat: I. a kisebbségi szerződések egy (utolsó) cikke (jugoszláv szerződésben: ii, román: 12, csehszlovák: 14) kimondja, hogy a szerződés összes rendelkezései, amennyiben kisebbségi személyeket érintenek, nemzetközi érdekű kötelezettségek s mint ilyenek a N. Sz.-nek védelme alatt állanak és a Szövetség Tanácsa többségének hozzájárulása nélkül meg nem változtathatók. — Azonkívül a Tanács minden egyes tagjának joga van a Tanács figyelmét a kötelezettségek valamelyikének megsértésére vagy megsértésének veszélyére felhívni. Abban az esetben, ha ezekre a cikkekre vonatkozó kérdésekben az illető állam kormánya és a Tanács valamely tagja között véleménykülönbség merül fel, az nemzetközi jellegű vitának tekintendő s amennyiben azt a Tanácstag kéri, az Állandó Nemzetközi Bíróság elé terjesztendő. A Bíróság döntése ellen fellebbezésnek nincs helye.

még csak Lord Robert Cecil) delegálta. A kisebbségi bizottság május 29-i ülésében jelenik meg először, ahol előadja s megmagyarázza javaslatát.

Ennek értelmében fölvesznek a kisebbségi szerződésbe oly rendelkezéseket, amelyek szerint az egyes személyek is feljogosítottak arra, hogy az Állandó Nemzetközi Bírósághoz appelláljanak oly esetekben, amikor nem kapnak kielégítő ítéletet a nemzeti bíróságoknál.

Cecil gondolatait elvben kedvezően fogadta a Bizottság, csak abban volt kétsége, hogy ezt a fellebbezési jogot föltétel nélkül mindenkinek meg kell-e adni vagy sem. A következő ülésben aztán Cecil is és a francia Berthelot is betérjesztik pontosan megfogalmazott tervezeteiket.

Bertheloté a következő elveken alapszik: mind az egyes személyek, mind pedig a közületek feljogosítottak arra, hogy valamely, kisebbségi ügyet a Tanács egy tagja elé vigyenek. Ez a tanácstag aztán megvizsgálja a panaszt és megállapítja, elég fontos-e ahhoz, hogy a Tanács elé vigye. Ez, Berthelot szerint, elég garanciául szolgál éppúgy a kisebbségi államnak, mint az egyénnek, a kisebbségnek. Ha a Tanács elé jönne az ügy, a Tanács megvizsgálja s vagy elveti vagy az Állandó Nemzetközi Bíróság elé viszi. Ez, mindkét félre, a második garancia. — A Bíróság aztán megvizsgálja a panaszt s vagy elveti vagy foglalkozik vele. Ez lenne a harmadik garancia.

Lord Robert Cecil azonban világosabban lát. Tervezete majdnem azonos a mai, végleges szöveggel, de kisebbségbarát koncepciója még a következő pontot is diktálta neki, amely, sajnos, a tárgyalás folyamán lassankint teljesen elmaradt: „minden lengyel (s más) állampolgárnak vagy állampolgár-csoportnak meglesz az a joga, hogy az Állandó Nemzetközi Bírósághoz appelláljon. A Bíróságnak hatalma lesz ahhoz, hogy oly határozatot hozzon és oly parancsot adjon ki, amelyet helyesnek tart. A Bíróság határozata végleges.“ Ezzel szemben Berthelot szövege csak annyit kíván, hogy „a szerződések minden megsértése, amelyről a N. Sz. Tanácsának valamely tagja informálva van, a Tanács elé kerül, amely elvetheti vagy, ítélet céljából, a Bíróság elé viheti.“

Igen érdekes még az is, hogy a Tanács intézkedő jogának tárgyalásánál az amerikai delegáció azt javasolja, hogy a Nemzetek Szövetsége minden tagjának (tehát nem úgy, mint most: csakis a Tanács tagjainak) legyen meg az a joga, hogy a Tanács figyelmét, barátságosad fölhívhassa a kisebbségi kötelezettségek valamelyikének megsértésére stb. Ezt a javaslatot elfogadja az olasz delegáció is, míg a francia, brit és japán delegációk csakis a Tanács tagjainak kívánják megadni ezt a jogot. A négyes főtanács, ahová a Bizottság folterjesztette az ügyet, szintén ily módon vélekedett s döntött, úgyhogy, a mai rendszer szerint, csakis a Tanács tagjai hívhatják föl a Tanács figyelmét a kisebbségi kötelezettségek megsértésére. Nagyobb divergencia fejlődik ki a Bíróság elé vihető ügyekről is: az amerikai-olasz közös javaslat megengedi, hogy kisebbségek, mégpedig éppen úgy egyének, mint szervezett csoportok, a Bíróság elé vihetnek oly panaszokat, amelyek a kisebbségi garanciák megsértésére vonatkoznak, míg a brit-francia-japán álláspont szerint a Bíróság jurisdicciója a két állam között fölmerült kisebbségi vitára van korlátozva. A négyes főtanács természetesen ismét a brit-francia-japán álláspont mellett dönt. Abban azonban egyértelműen megegyeznek, hogy az Állandó Nemzetközi Bíróság döntése ellen fellebbezésnek nincs helye s a

határozat ugyanolyan erejű és érvényű, mint az Egyességokmány 13. cikke értelmében hozott határozat.¹

ISMERTETÉSEM VÉGÉRE ÉRTEM, feladatomban a kisebbségi bizottság munkásságának végigkísérését tűztem ki a Hunter Miller-féle mű alapján, a magyar szempontok figyelembe vételével. De ezzel a téma még nincs kimerítve. Tanulmányoznunk kellene a Békekonferencia egész működését, a Párizsban akkor uralkodó politikai atmoszférát, az egyes delegációk külső aktivitását, azon idők hírlap- és röpiratirodalmát, hogy még világosabb képet nyerjünk a kisebbségi szerződések keletkezésének és kidolgozásának történetéről. De a kép még így sem lenne teljes. Ehhez ismerni kellene a Békekonferencia egész irattárát és az egyes államok diplomáciai tevékenységét. Ha ennek még nem érkezett el az ideje (s ki tudja, mikor fog elérkezni?), a nyilvánosságra jutott iratok és a nyilvánosság előtt lefolyt akciók tanulmányozását máris programjába vehetné a magyar politikai történetírás. A kisebbségi szerződések létrejöttének részletei csak egy kis része a Békekonferencia és az ott kidolgozott 'rendszer' történetének. Nélkülünk, de rólunk s mindvégig ellenünk ítéleztek, határoztak ott. Ha e rendszer és ezen „új rendezés“ ellen nemcsak lírai kitérőkkel és bús magyarkodással akarunk küzdeni, hanem az érvek egész fegyverzetével, kritikailag kell ismernünk és ismertetnünk nemcsak az antant-országokban uralkodó eszmeáramlatokat, szellemi mozgalmakat és a párizsi atmoszférát, hanem — lehetőség szerint — a Békekonferencia működését részleteiben is. A magyar történettudomány, amely szerencsére már túlhaladt az 1867-es dátumon, el kell hogy jusson 1919—1920-ig is.

BARANYAI ZOLTÁN

¹ Érdekes, hogy a csehszlovák delegáció, augusztus 12-i jegyzékében, hozzá kívánja tenni a kisebbségi szerződés kérdéses cikkéhez a következő megszorításokat: „Mindazonáltal a kisebbségi kötelezettségeknek bárminemű megsértése vagy bármilyen véleménykülönbség (e cikk értelmében) nem terjeszthető addig elő, míg magasabb csehszlovák hatósághoz való fellebbezés lehetséges, vagy ha a csehszlovák állam bírói fórumai végső fokon döntöttek az alaptörvények értelmében bírói hatalmuk gyakorlatában.“ — A Bizottság azonban elveti a csehek e javaslatát.

A SZERKESZTŐSÉG KÖZLEMÉNYEI

A Szende zárta: minden hó 10-én délben. — Írógépen írt cikkeket kérünk. — Előre meg nem beszélt kéziratokat csak akkor küldünk vissza, ha bélyeggel ellátott megcímezett borítékot mellékel a szerző. — A cikkeket házilag korrigáljuk; korrektúralevonatot csak kivételes esetekben adunk. — A gépirattól eltérő korrektúrák és utólagos rövidítések költségeivel a szerző számláját vagyunk kénytelenek megterhelni. — A cikkeket közlésével azok szerzői jogát a Magyar Szemle megszerezte. — Szerzőink különnyomataikat, megállapított tarifa szerint, az Athenaeum nyomda igazgatóságánál szíveskedjenek közvetlenül megrendelni, legkésőbb a szám megjelenésétől számított két héten belül.

A PARLAMENTEK ES A GAZDASÁGI POLITIKA

A MAI világgazdasági válság megoldását kétségkívül hátráltatta és késleltette az állami beavatkozásoknak az a rendszere, amely az utolsó évtizedek folyamán mind mélyebb és mélyebb gyökereket vert az emberek politikai gondolkodásában és amely a válság tüneteinek kezelésében is érvényesült. Ha ezek a beavatkozások csakis arra irányultak volna, hogy elősegítsék és megkönnyítsék a gazdasági életet természeti törvények erejével uraló szükségességek uralmát, nem lehetne kifogást emelni ellenük. A legtöbb esetben azonban, sajnos, nem erre irányultak, hanem ellenkezőleg arra, hogy egyes országokat kivonjanak a gazdasági törvények kellemetlen hatásai alól, igyekezvén ezeknek a törvényeknek érvényesülését mesterségesen, sőt erőszakosan, az állam hatalmi szavával is, megakadályozni. A célt sehol sem érték el. A világgazdasági helyzet azonban ezeknek a beavatkozásoknak hatása alatt teljesen és tökéletesen összekuszálódott, úgy-hogy kétségbe kellene esnünk az előttünk álló feladatok megoldása tekintetében, ha nem tudnók, hogy a gazdasági törvények végül is, bármit cselekszünk is ellenük, keresztülérszakolják önmagukat és megteremtik érvényesülésük előfeltételeit.

A gazdasági beavatkozásoknak ez a rendszere sajátosképpen a demokratikus intézmények elfogadásával egyidőben keletkezett és ezeknek az intézményeknek fejlődésével együtt öltött mind nagyobb és nagyobb terjedelmet. Ez lehetne véletlen is. Elképzelhető volna, hogy a demokratikus intézmények megteremtése és megerősödése egyfelől és a gazdasági beavatkozások rendszerének térfoglalása másfelől különböző okokra vezetendők vissza. Bizonyos szempontok azonban amellet szólnak, hogy a kétféle fejlődési irány közötti párhuzamosság, mely a demokratikus haladás között egyfelől és a gazdasági életbe való állami beavatkozások között másfelől fennáll, okozati összefüggés szükségképpen folyománya.

Ebben a tekintetben a múlt egyes tanulságos példákat szolgáltat nekünk. Franciaországban a múlt század ötvenes éveinek végéig uralkodott gazdasági protekcionizmust III. Napoleon abszolutisztikus módon, a törvényhozó testület túlnyomó többségének heves ellenzése mellett törte meg az 1860-ban Angliával kötött szerződés segítségével. A legbefolyásosabb francia politikusok — közöttük Thiers — ellenezték ezt a politikát és ellene voltak a francia gazdasági érdekeltségek, kivált az iparosok is. Ha Napoleon kénytelen lett volna ezt a szerződést egy független parlament bírálata alá bocsátani, oly parlament elé, amelynek a mai francia kamarához hasonló befolyása volna

a politika vezetésére, úgy sohasem lett volna képes ezt a szerződést elfogadtatni. Mihelyt Franciaország a hetvenes években kiépítette demokratikus alkotmányát, ezt a gazdasági irányt tényleg nem is lehetett fenntartani és Franciaország 1872-ben visszatért az állami protekcionizmus rendszeréhez, amelyet azóta sem hagyott el. Hasonló fejlődést látunk a régi Ausztriában. Az abszolutista korszakban még a hatvanas években is az állam lehetőleg keveset avatkozott bele a gazdasági életbe és a vámvédelem lehetőségével igen mérsékelten élt. Mikor a hetvenes években Ausztria parlamentet kapott, ott is azonnal megfészkeltek magukat azok a törekvések, amelyek egyes termelési ágak javára állami védelmet — elsősorban védvámokat — követeltek és ezek a törekvések lassanként keresztül is hatoltak. Más országokban is az állami védelemre irányuló törekvések térfoglalása lépést tart a parlamentek és a demokratikus intézmények megerősödésével. Kivétel talán csak Anglia, ahol erős és mélyen gyökerező régi gazdasági hagyományok a legutolsó időkig megakadályozták a szabad gazdasági rendszer elhagyását, amely nem is lett volna Anglia domináló gazdasági érdekeivel indokolható. Lehetne ugyan azt az ellenvetést tenni, hogy ebben az időben a gazdasági szabadság rendszere egyébként is — függetlenül a politikai átalakulásoktól — elveszítette régi hitelét. De kérdés, nem azért veszítette-e el, mert ebben a korban az abszolutisztikus eszme is egész Európában le hanyatlott. Gondos megfontolás után sok érvet találunk, mely amellet szól, hogy a két áramlat között mégis csak van bizonyos összefüggés.

A gazdasági szabadság politikája a gazdasági kérdések megoldásánál bizonyos messzelátást és széles látókört kíván meg. Ez a politika nincs beállítva arra, hogy egy-egy adott pillanatban egyik vagy másik befolyásos gazdasági érdekelttségnek mesterséges rendszabályokkal hóna alá nyúljon, vagy hogy a természetadta termelési viszonyok önkényes és gyakran erőltetett befolyásolásával kedvezményeket és előnyöket nyújtson egyes gazdasági érdekcsoportoknak, hanem oda irányul, hogy minden ország a saját gazdasági boldogulását a nagy világgazdasági kapcsolatokba való lehetőleg előnyös beilleszkedésével találja meg. Arra, hogy az ilyen politika meg hozza a maga gyümölcsseit, idő kell és türelem, főleg pedig jó idegek, amelyek nem roppannak össze, mihelyt egyik vagy másik pontban — talán csak átmenetileg — hátrányos visszahatások jelentkeznek. A parlamenteknek azonban általában nincsen sok türelmük, különösen pedig nincsenek jó idegeik. Minden nehézség felmerülésénél azonnal állami beavatkozást és védelmet követelnek és rendszerint elég erősek arra, hogy azt meg is szerezzék, tekintet nélkül arra, hogy az egyik kárnak eliminálása esetleg más vonatkozásokban még nagyobb károkat okoz. A tömegek akaratától független kormány sokkal inkább képes ellenállni az e téren mutatkozó, esetleg észszerűtlen kívánságoknak, mint a parlamenttől függő kormány, amelynek saját önfenntartási ösztönénél fogva esetleg jobb meggyőződése ellenére is gyakran engedményeket kell tennie, amely kénytelen a lakosság lehetőleg nagy részét kielégíteni és amely mindenkinek akar valamit nyújtani, hogy

ezzel lehetőleg tág körben tartsa fenn a maga népszerűségét és biztosítsa fennmaradását. Azok a tömegek, amelyek demokratikus államszervezet mellett döntően érvényesíthetik akaratukat, nemcsak nem rendelkeznek azokkal az ismeretekkel, amelyek egy nagyobb látra szóló gazdasági politika koncipiálásához szükségesek, de még csak arra sem képesek, hogy egy ilyen politikával megbarátkozzanak és annak eredményeit nyugodtan kivárájk. Türelmetlenek, ha azt látják, hogy valamely baj, amelyet éreznek, egy szerintük egyszerű állami beavatkozás útján elhárítható volna és hogy a kormány mégis vonakodik az illető rendszabály alkalmazásától, esetleg azért, mert ezzel a jövőben még komolyabb bajok keletkezhetnek. Ha akadna is oly parlamenti többség, amely belátva ez utóbbi szempont helyességét, szabad kezet biztosítana kormányának, demokratikus országokban azonnal találkozónának olyan lelkiismeretlen vagy esetleg jóhiszemű, de tudatlan politikusok, akik nem szalasztanak el az alkalmat, hogy a beállt bajokért a kormány állítólagos nemtörődömségét okolják és akik ezt a szemrehányást azután a maguk politikai céljaira ki is használnák. A demokratikus országok gazdasági politikája ezért néha olyan benyomást tesz, mint ha valaki egy kórházban megszavaztatná a betegeket a felett, hogy milyen kezelési módot kívánnak betegségeik meggyógyítására. Bizonyára a legkellemesebb kezelési mód felett döntenének, ha pedig ez később helytelennek bizonyulna és új bajok támadnának fel, megint valami újabb kellemes kezelési módot kívánnának, amely a fájdalmakat csillapítja, ha esetleg teljesen alássa is szervezetük ellenállóképességét. Csak az olyan orvos, aki nem kérdezi meg a beteget, de a maga biztos tudásának magaslátából reáknyszeríti a maga akaratát, érheti el azt, hogy a beteg megfelelő életmódot folytasson és csak az olyan kormány, amely nem függ a tömegektől, lesz képes arra, hogy egy országnak olyan gazdasági politikát írjon elő, amely megfelel igazi érdekeinek, habár az első pillanatban kellemetlennek látszik.

Ehhez még egy további szempont is járul. A parlamentek a pártrendszerrel fogva, amely nélkül el sem képzelhetők, mindinkább a különböző gazdasági csoportok érdekképviselőinek bonyolult hálózatává válnak. Emberileg érthető, ha ezek a csoportok gyakran összetévesztik saját érdekeiket a közérdekkel. Az is előfordulhat, hogy tudatosan képviselik saját érdekeiket olykor is, amikor tisztában vannak azzal, hogy az, amit akarnak, nincsen összhangban az általános érdekekkel, mert azt tartják, hogy a különböző érdekek szélsőséges képviselőitől folyó összecsapások eredője fogja majd önmagától megadni a helyes középutat. A gazdasági érdekcsoportok ezen egymás elleni küzdelme azokhoz a jelenségekhez tartozik, amelyek korunk politikai és gazdasági küzdelmeire legerősebben nyomják rá bélyegüket. Ez az állapot odavezet, hogy azok a kormányok, amelyeknek vüágosan körülhatárolt, bizonyos messzelátással felépített gazdasági programjuk van és amelyek ezt a programot keresztül is akarják vinni, manapság ritkaságszámba mennek. A legtöbb kormány megelégszik azzal — és a parlamenti rendszer mai állapota kényszeríti őket rá —, hogy a különböző érdekcsoportok között, amelyekkel szá-

molniok kell, esetről-esetre kompromisszumokat hozzanak létre, aminek folytán a kormányok saját gazdasági politikájának vonalvezetése mindinkább elmosódik. Még gazdaságilag iskolázott kormányférfiak is, akik képesek volnának egy önálló és minden részletében átgondolt gazdaságpolitikai koncepcióra, kénytelenek számolni ezzel a helyzettel és az ő tevékenységük is gyakran a különböző gazdasági érdekköröknek nyújtott egyes koncessziókban merül ki. Ilyen körülmények között majdnem közömbös, hogy ki alakítja meg a kormányt, amely a gazdaságpolitikát vezeti, mert minden kormány tevékenysége többé-kevésbé egyes kompromisszumok megteremtésében merül ki. Ez az állapot azonban mind messzebb és messzebb visz az állami beavatkozások útján, mert ha az egyik érdekcsoport valamilyen engedményt kap, rendszerint a másik is kieszközöl magának kompenzációként valamilyen előnyt. Nem véletlen, hogy éppen abban az időben, amely egyfelől a szabadabb gazdasági rendszer felé történt utolsó kísérlet — értvén ezalatt az 1891-ben megkötött ú. n. Caprivi-féle kereskedelmi szerződéseket — és másfelől ezen irányzatnak végleges feladását jelentő 1904/5. évi szerződések között lefolyt, erősödtek meg a gazdasági érdekképviseltek leginkább, — először Németországban, ahol a mezőgazdaság érdekképviselői ebben a korszakban váltak politikai hatalommá, majd a német példa hatása alatt más országokban is. (A németországi Bund der Landwirte 1893-ban, a Bund der Industriellen 1895-ben alakult meg.) Ezeknek a megszervezett érdekképviselteknek agitációja volt az, amely megakadályozta a szabadabb gazdasági rendszer folytatását.

Félreértések elkerülésére két megjegyzést kell tennem. Természetes, hogy az egyes gazdasági csoportok kívánságai előtt való teljes elzárkózás a gazdasági politikában éppen olyan súlyos hiba volna, mint ahogyan a részletérdekeknek az általános közérdek felett való dominálása is nézetem szerint hiba. Gazdasági politikát nem lehet légüres térben folytatni és annak, aki ezt a politikát vezeti, mindig tisztában kell lennie azzal, hogy a gazdasági életben milyen bajok mutatkoznak: ezt pedig mindig a közvetlen érdekeltektől fogja legjobban megtudhatni, amint talán a bajokon való segítség módozatainak megállapításában és kiválasztásában is ezek a közvetlenül érdekeltek adhatják rendszerint a legértékesebb, sőt sokszor pótolhatatlan tanácsokat. De azért a gazdasági politika vezetőjének sohasem szabad teljesen lemondani a vezetésről az érdekeltek javára, sohasem szabad a gyeplőt kiengednie saját kezéből és azt az érdekelteknek átadni és az érdekeltek megkérdésének sohasem szabad elfajulnia az egyes érdekek előtt való állandó kapitulációknak rendszerévé.

A másik dolog, amelyet hangsúlyoznom kell: az a hitem, hogy idővel a demokratikus szervezettel rendelkező államok is képesekké fognak válni arra, hogy egy messzelátó gazdasági politikát megértse- nek és támogassanak. Addig azonban hosszú idő fog eltelni és addig a demokratikus alkotmányokban mindig meglesz az a veszély, amely az egyes különérdekek túlságos dominálásában a gazdasági politikára nézve rejlik. Sőt lehetséges, hogy azok a kívánságok, amelyek az

ilyen különérdekek eredményesebb képviselőire irányulnak, szintén azokhoz az okokhoz tartoznak, amelyek a demokratikus intézmények fejlődését előmozdították. Ha valamely érdekcsoport azt látja, hogy a mögötte álló tömegek segítségével demokratikus berendezések esetében is meg tudja óvni, sőt esetleg meg tudja erősíteni a maga befolyását, akkor igen szívesen fog ezzel a politikai rendszerrel megbarátkozni.

Ha a kifejtett okokból a parlamentek nem túlságosan alkalmasok arra, hogy messzelátó és nagy perspektívájú gazdasági politikát folytassanak, másfelől a bonyolult gazdasági kérdésekkel való foglalkozás kényszerűsége a parlamenteknek sem válik előnyükre. Az utolsó időben sok a panasz a parlamenteknek nem egészen kielégítő működésével szemben, aminek okait és remediumait tudósok és államférfiak sokat kutatták. Sokan arra a megállapításra jutottak, hogy a parlamenti intézményeket lejárató körülmények között bizonyos szerepet játszik az is, hogy a parlamentek nem nagyon alkalmasak a gazdasági kérdések tárgyalására és hogy erre való alkalmatlanságukat a nagyközönség ösztönyszerűleg megérzi. „Politikai kérdések — írja Laski, a London School of Economics tanára — különösen alkalmasak általánosságban való megvitatásra, mert a technikai részletkérdések ezekben alig játszanak szerepet. Gazdasági kérdések ellenben (vámok, állami részesedés az iparban, adózási és valutakérdések stb.) alapos és szakszerű tárgyalást igényelnek és ezért nem alkalmasak általánosságban való megvitatásra.“ „Az utolsó időben a dolgok odafejlődtek — mondja ugyanez az író —, hogy a gazdasági és társadalmi életnek már ígát kevés olyan oldala van, amelybe az állam bele nem avatkoznék. Ennek következménye a törvényhozás gépezetének mindinkább fokozódó túlterhelése. A parlamenteknek nincsen idejük és lehetőségük arra, hogy mindazokat a tervezeteket, amelyekért végeredményben felelősek, minden részletükre kiterjeszkedve kellően tanulmányozzák.“ „Változások a gazdaság terén—mondja tovább —, amilyenekre a parlamentek tevékenységének irányulnia kell, sokkal lassúbb és kényesebb processzust képeznek, mint politikai változások, amelyeket a parlamentek elrendelnek. Dacára ennek, a parlamenteket mind jobban és jobban ösztönzik gazdasági kérdésekben való intézkedésekre. Ekkor azonban kiderül, hogy a parlament nem képes arra, hogy gazdasági tekintetben éppen olyan könnyen érjen el eredményeket, mint politikai téren és ez okozza, hogy a parlamentek iránti bizalom mindenütt csökken.“ Bonn berlini tanár más szempontokból jön hasonló következtetésekre. „Helyes gazdasági politika, — írja — azaz olyan politika, amely a népesség tömegeinek jólétét és elégedettségét fokozza, manapság csak igen korlátolt határok között lehetséges. Túlhaladja azokat a lehetőségeket, amelyek ezidőszertint bármely államhatalom rendelkezésére állanak. Az eredménytelenségért gyakran az államformát teszik felelőssé, bár az állam éppen gazdasági téren kezdi elveszíteni a maga régebbi hatalmi pozícióját, mert hiszen a munkaadók és munkavállalók nagy szervezeteiben egy mellékállam keletkezik, amely visszaszorítja a tulajdonképeni államot. Ha az állam ama küzdelemben, amelyet ezen — benső lényegénél fogva

a szó legrosszabb értelmében partikularisztikus hajlandóságú — mellékállam ellen folytat, a közösség érdekét képviseli, ezen törekvésében gyakran nem nyer olyan mérvű támogatást, mint amilyenre szüksége volna, nem nyer pedig éppen azért, mert a parlamentarizmusban ezek a partikularisztikus tendenciák mind jobban és jobban elterpeszkednek.“ Ezekre a körülményekre vezethető vissza, Bonn szerint, hogy a parlamentarizmus ma nem lelkesíti a tömegeket annyira, mint régebben a parlamentáris intézmények heroikus korszakában.

Ismételten felmerült az a kérdés, miként lehetne egyfelől a parlamenteket a túlkomplikált gazdasági kérdésekben való állásfoglalás alól tehermentesíteni és másfelől megfelelőbb szövet teremteni a gazdasági kérdések helyesebb elintézésére. Ez azonban ezideig sehol sem sikerült, sőt komolyan meg sem kísérelték. A háború után megalkotott német alkotmány ugyan szervezett „Reichswirtschaftsrat“ címen egy konzultatív testületet, amelynek az alkotmány szerint jogában áll törvényes intézkedések iniciálása is, amely esetben azokat a birodalmi gyűlésen képviselheti. Ez a testület egyes gazdasági csoportok, továbbá a fogyasztóknak, tisztviselői karnak és a szabadfoglalkozást folytatóknak képviselőiből, valamint néhány kinevezett tagból áll. összesen 326 tagja lévén, úgy látszik, mintha valójában gazdasági parlament volna. Ez azonban csak látszat, mert a testület eddig komoly állampolitikai jelentőségre nem tett szert és ilyent az alkotmány voltaképpen nem is akart neki biztosítani.

Annak, hogy külön gazdasági parlament alakuljon és eredményes működést folytasson, két nagy akadály van. Az egyik az, hogy ezek a testületek sem alakulhatnak másokból, mint érdekeltekből, mert azok, akik gazdasági kérdésekben megfelelő szakértelemmel és azonfelül azzal a gyakorlati érzéssel rendelkeznek, amelyre a törvényhozónak szüksége van, mindig olyanok lesznek, akik a gazdasági élet valamely ágában, akár mint mezőgazdák, akár mint gyárosok vagy kereskedők érdekelve vannak. Az ilyen alakulat tehát a gazdasági politikát végleg az egyes különérdekek harcává alakítaná át — bellum omnium contra omnes keletkeznék—, amelyben a nagy szempontok teljesen alámerülnek. Olyan gazdasági szakértőket pedig, akik a gazdasági élet valamely vonatkozásában nincsenek érdekelve, el sem lehet képzelni, ha eltekintünk attól a pár férfitől, akik vagy mint elméleti közgazdászok, vagy mint kiérdemesült és a gyakorlati tevékenységtől visszavonult gazdasági tekintélyek bizonyos szakértelemmel bírnak. Még fontosabb akadály azonban a nehézségek ily módon való elhárításának az, hogy a parlamentek sohasem fogják kiadni kezükből a gazdasági kérdések eldöntésének jogát, sőt ezt nem is kívánhatja senki, aki a parlamentáris intézményeket az ezidőszerint legmegfelelőbb politikai berendezkedésnek tartja. A gazdasági kérdésekkel való foglalkozás ma az államok tevékenységének talán legfontosabbika. Bármilyen elégtelenek legyenek a parlamentek a gazdasági feladatok elvégzése szempontjából és bármennyire hozzájáruljon elégtelenségük gazdasági feladataik elvégzésére a parlamenti intézmények népszerűtlenségének fokozásához, sohasem fog parla-

ment akadni, amely erről a fontos hatásköréről lemondana. De ennek nem is volna értelme, mert — ismétlem — minden szervezet, amelyet a gazdasági kérdések megoldására helyébe akarnának léptetni, semmivel sem volna jobb a parlamenteknél.

Ily körülmények között nem marad hátra egyéb, mint a létező parlamenti intézményeken belül a gazdasági érdekek képviselését annyira javítani, amennyire ez csak lehetséges. Különösen alkalmas erre a kétkamarás rendszeren belül a felsőház szervezeté — és a jelenlegi magyar felsőházban a feladat igen szerencsés megoldást nyert. Nehezebb a feladat megvalósítása a közvetlen népképviselőten belül, mert hiszen nem lehet a választók kezét megkötni a tekintetben, hogy kit küldjenek a maguk képviselésében a parlamentbe. Itt tehát meg kell elégedni azzal a követelménnyel, hogy egyes gazdasági csoportok a választójog vagy más alkotmányos törvények intézkedései által ki ne szoríttassanak a parlamentből, hogy így illuzórikussá ne válják az a követelmény, hogy ha már nem lehet gazdasági szakférfiakat találni, akik egyetemes és nem valamilyen részletérdeket képviselnek, legalább a gazdasági életben szerepet játszó összes gazdasági csoportok helyt találhassanak a parlamentben.

De a legnagyobb gondosság mellett sem lesz lehetséges biztosítani azt, hogy a parlamentek határozatai megfelelő gazdasági élelátásról, perspektíváról és ítélőképességről tanúskodjanak és hosszú időre meg kell alkudni azzal, hogy a parlamentek a gazdasági életbe csak ötletszerűen, gyakran egyoldalúan és sohasem egy nagyvonalú program keretében fognak belenyúlni. A szabadabb és észszerűbb gazdasági politikára való áttéréstől pedig addig, amíg ez a helyzet fennáll, minden valószínűség szerint le kell mondani.

GRATZ GUSZTÁV

A FASIZMUS TIZEDIK ÉVE

OKTÓBER első napjaiban — mint a hírlapokból ismeretes — repülőgép jelent meg Róma felett, melyről politikai röplapok ezreit szórták le az olasz fővárosra. Olyan órában történt ez a tüntetés az uralkodó rendszer ellen, melyben az utcák zsúfoltak, s a röpcédulák — köztük különösen egy a királyhoz intézett manifesztum — kétségtelenül mély benyomást tettek azokra a tömegekre, melyekben csakhamar kézzől-kézre jártak.

„Negyvenmillió olasz tekint az uralkodó felé kétségbeesése mélységeiből“ — így látja az „Alleanza Nazionale“, melynek nevében a kiáltványt külföldről kibocsátották. „Szent szerződés áll fenn — úgymond — fejedelem és alattvalói közt: ennek jelében ment a halálba hatszáz-ezer olasz a háborúban. Ment, hogy Triesztnak és Trentónak visszazereze szabadságát s maga sokszorosan súlyosabb rabszolgaságba esett, mint aminőben e városok egykoron éltek ... Sokan elvesztették már hitüket a monarchiában... ne kényszerítse Felsőged az olasz népet, hogy a spanyol példát kövesse ...“

Voltak-e a kiáltvány olvasói közt, akiknek eszébe jutott, hogy éppen száz évvel ezelőtt egy másik fiatal olasz ugyancsak az uralkodóhoz intézett manifesztummal indított meg egy hatalmas mozgalmat: Giuseppe Mazzini 1831-ben Marseilleből fordult Károly Alberthez az olasz nemzet „egységéért, szabadságáért és függetlenségéért“.¹

Lauro de Bosis — mint utóbb kitűnt, így hívják a vakmerő repülőt, kinek neve apja: a jeles költő révén országszerte ismeretes — ugyancsak Marseilleből repült el, hogy többet vissza ne térjen. A közfelfogás legalább úgy tartja, hogy útban Korzika vagy a francia partok felé De Bosis valahol eltévedt és gépével, melyet soha többé nem láttak, a tengerbe veszett. Expedíciójáról egy s más meg tudott a világ abból az okmányból, melyet Párizsban hátrahagyott s amelyet — vélt halála után — ott felbontottak; „halálom története“ ez.

Mindenképpen figyelemreméltó okmány ez: emberileg jellemző rokonszenvesnek, bár exaltálnak mondott szerzőjére, de jellemző a mozgalomra is, melynek kifejezője s egyben bepillantást enged a fasiszmissal szembenálló erők gondolatkörébe.

Megtudjuk belőle, hogy Lauro de Bosis egy fasisztaellenes hólabdalevél-mozgalom leleplezése kapcsán volt kénytelen emigrálni; Párizsban mint szállodai alkalmazott kereste meg kenyerét s egyedül azért tanult meg repülni, hogy „a szabadság szózatát hozza el a bilincsekbe vert Olaszországba“.

¹ Pietro Orsi: L'Italia Moderna, 1901, 95 kk. U.

„Minden rezsim, még a török és az afgán is, a szabadságnak bizonyos szerény mértékét engedélyezi, — egyedül a fasizmust kényszeríti az önvédelem arra, hogy minden gondolatot megsemmisítsen. 7000 év börtönbüntetést szabtak ki politikai bűnökért négy év alatt s a rendszert 400.000 feketeinges fegyvere védi. A fasizmusnak nincs más választása : ha szempontjait a magunkévá tesszük, el kell fogadnunk Matteotti-nak (a szocialista képviselőnek) meggyilkoltatását, gyilkosainak megjutalmazását, a sajtószabadság elkobzását, Benedetto Croce házának kifosztását, a kémkedésre és provokátorokra költött milliárdokat, röviden azt, hogy Damokles kardja függ minden polgár feje fölött. Az osztrákok 1850-ben, a Bourbonok, Itália más zsarnokai sohasem mentek ily messze ...“

„Lehetetlen a fasizmust csodálni és ugyanakkor sajnálkozni túlkapásain : a fasizmus logikája éppen túlkapásaiban rejlik. Logikusan, a fasizmusnak erőszakot kell hirdetnie... Nincs remény rá, hogy ez a rendszer elnéző és emberséges legyen, a nélkül hogy léte egyszersmind megszűnjék. A fasizmus teljesen átértette a helyzetet és hét esztendő óta Olaszországot hagy fegyházzá változtatta, amelyben a gyermekek megtanulják, hogy a láncokat, melyekre fűzték őket, cirógassák és sajnálkoznak azokon, kik nincsenek megkötve. A húsz év körüli ifjak elfelejtették a korábbi rendszert. .. Tizenhárom éves koruktól kezdve azt tanulták, hogy az embernek nincsen más joga, mint aminő privilégiumot az állam juttat neki.”

„Lehet, hogy haláloamat fogom lelni, de halálom, bár magam nem kívánom, hiszen annyi mindent kellene még végbevinnem, csupán megtehető repülésem sikerét. Minthogy minden veszedelem visszafelé repülésben rejlik, nem fogok meghalni, míg 400.000 röpcédulát elszállítottam s halálom ez írásokat csak melegebben fogja ajánlani.*

„Úgy kell lenni, hogy legalább húsz fiatalember feláldozza életét az olasz szellem felébresztéséért. Meg kell halni! A risorgimento alatt ezrével áldozták fel magukat ifjak, ma nagyon kevesen vannak... Remélem, hogy sokan fognak követni s ez végül fel fogja kelteni a közvélemény figyelmét.”¹

NEM HIÁBA utal Lauro de Bosis a risorgimento-ra: ez az egész eszmekor a múlt század derekának politikai viszonyaiban, szemléletében és lelkesedésében gyökerezik, — alapjában véve még mindig Giuseppe Mazzini Giovane Italia-jának hangja ez. De Bosis repülése romantikus, önfeláldozása rokonszenvet kelthet, szabadság után való vágyakozása emberileg érthető, írása tehetséges tolima vall: mindez nem kíméli meg attól, hogy politikai szemléletét, ha ugyan eljutott odáig, napjainkban idejétmúltnak és tartalmatlannak érezzük.

A fasizmus ellenfelei Olaszországon kívül, a fuorusciti, éppúgy, mint elég éles bírálói az országon belül aligha veszik észre, amit az idegen jóval világosabban lát: hogy válságba és küzdelmekbe süllyedt világunkban a risorgimento eszmeköre nemcsak erejét és hatását veszítette, hanem — amit fájlalni lehet — egyenesen terhes ballaszt, melyet a közélet orvosának olykor talán erőszakos eszközökkel is el kell távolítania az útból. Nem tartom kétesnek, hogy a fasizmus vezetői közül sokan vannak, akik egyénileg maguk is nehezen tudnak elszakadni a szabadság örökön, idők és világok felett tündöklő varázsától ; de népüket e délibábtól megfosztani kötelességüknek érzik.

Nem fér hozzá kétség, hogy a liberalizmus apoteózisa nem következett el, ahogy az olasz fin de siècle nemzedéke áhította. A fasizmus új „Rómája“ bizony nem a liberalizmus Itáliája, melynek világszabadító diadalát Carducci oly nagyszerű pátozzsal jósolta meg ötven év előtt az Odi barbare-ban; az ő és nemzedékének szemével

¹A szöveget a Times (okt. 14) közlése nyomán kivonatossan idézem. Hír szerint a Times szövege sem volt teljes.

nézve ma nem éppen innen indul győzelmi útjára a „serena giustizia“, hogy a népeket megváltsa.¹ De egy csodálatos évtized alatt új „Róma“ született itt mégis, melynek hatalma és rendje, fegyelme és sikerei még a hívős szemlélőt is tiszteletre és okulásra készítetik.

Azokkal szemben, akik a szabadságjogok és a közéleti bírálat és cselekvés liberális-parlamentáris formáinak hiányát róják fel a fasizmusnak, a „rezsim“ kilenc esztendő példátlanul eredményes nemzetnevelő és országfejlesztő munkásságára hivatkozhatnak.

Az idegen, aki évről-évre bejárja Olaszországot, intézményekkel és néppel érintkezést keres, csodálattal látja, hogy ez a sok tekintetben keménynek mondható, módszereit illetően bizonyára bírálható rendszer mily sikerrel birkózik meg az elég súlyos nemzeti és nemzetközi problémákkal s magában a világválságban is a létfenntartásnak és a boldogulásnak eddig mily meglepő tüneteit mutatta.

Nem tagadja senki — a rendszer sem —, hogy az olaszország gazdasági helyzete is nehéz és hogy a világválság hullámai ide is elhatottak. Hiszen éppen magának a fasizmusnak lényegében rejlik, hogy az élet komolyságát s a nemzet és egyén erkölcsi feladatait szüntelenül hangoztatja; a Duce azt vallja magáról, hogy az olaszországot „az erkölcsi kényelmetlenség állapotában“ tartja, ami más szóval annyit jelent, hogy a nemzetet önismeretre és önszemléletre serkenti, sohasem tár elé ragyogó távlatokat, mindig a holnap nehéz munkájára és kötelességvégzésére hívja fel. Magában a „szabadságban“ is kötelességet lát Mussolini és nem jogot. A híressé vált nápolyi beszéd a tizedik év küszöbén is e kérdéssel zárult: „Kire várnak a legnagyobb kötelességek?“ És a Piazza dél Plebiscito-nak szónokától megigézett népe azt zúgta: „Miránk“.

Egy népgyűlés tömeglelkessége bizonyára még nem egyértelmű a mindennapi keserű kötelességvégzéssel, de csak elfogult bíráló tagadhatja, hogy a fasizmusnak éppen az erkölcsi átnevelés munkája egyik legnagyobb sikere.

Az etatizmusnak mint egyedül üdvözítő életformának helyességét is kétségbe lehet vonni, de a konkrét tapasztalat azt mutatja, hogy a fasizmus az olaszországnak ma is félelmetes és mind aggasztóbban szaporodó tömegeit a nélkülözhetetlen állami és nemzeti egység és fegyelem erős kereteibe szorította. Sokszorosán fontos volt ez itt. Az olasz temperamentum felettébb hajlamos az individualizmusra s az a Nyugat, amely a mai rendszer ércfegyelmét nem egyszer ironikusan bírálja és elítéli, még nem is olyan régen hasonló iróniával, ha ugyan nem szánakozással általánosította az olasz köz- és magánélet anarchisztikusnak ítélt tüneteit. Itália története is a városi és regionális, részleges és pártérdekek kiméretlen érvényesülését mutatja. A „kampanilizmus“ hagyományai még ma is élnek és a fasizmus érdeme, ha ma Torino és Palermo, Velence és Bari fiai egyetlen hatalmas szerkezet elemeinek érzik magukat. Ezt a lelki egységet a liberális állam intézményei, a hadsereget is beleértve, nem teremthették meg;

¹ Ma il tuo trionfo, popol d'Italia, — su l'età nera, su l'età barbara, — su i mostri onde tu con serena — giustizia farai franche le genti. (Nell'annuale della Fondazione di Roma.)

a fasizmus nevelőszervezeteire, lelkesedésére és erkölcsi tartalmára volt szükség, elsősorban az iskolákban működő Balilla-kra, az Avanguardia-ra, a tavaly életrehívott Fasci Giovanili-ra, miknek vörös-sárga színei ismét új életet jelentenek a fasizmus fekete vásznán, nem utolsósorban a Corsi Premilitari-ra és a Dopolavoro-ra, melyek ma már mind izmos abroncsai ennek a nemzetnek.¹ E fegyelemből folyó kisebb-nagyobb kötelezettségeket talán néha nehezen viseli az olaszság; alapjában véve igen üdvös nevelőeszközök ezek, melyeknek hatása erősen meglátszik Olaszország arculatán.

Az alacsonyabb népi rétegek szellemi és erkölcsi emelkedésének számtalan tünete mutatkozik az utóbbi években. Az olasz nép, melynek oly sok vonzó képessége van, emberi méltóságában gyarapodott, tanultsági színvonala emelkedett, testileg fejlődött. A félszigetre bevonultak a sportok is, miknek tömegrendező és foglalkoztató jelentőségét nem szabad alábecsülni.

Ez az „átnevelés“ az, amire a fasizmus a legbüszkébb. Alapítójának és vezérének vallomása szerint intézmények és alkotások, hidak, utak, kikötők és új városok: mindez csak keret; a lényeg, amire ő maga és mozgalma kilenc esztendőn át törekedtek, az olaszság lelki megújítása. A defetizmusba és társadalmi dekompozícióba süllyedt, önmagát hazájában meg nem találó, szinte bátortalanná vált olaszsgot, mely éppen ezért a bolsevizmussal kacérkodott, meg kellett edzeni arra a küzdelmes létre, amelyet az ország „drámai helyzete“ szab eléje. A XVI. századig az olasz — Mussolini szerint — harcos nép volt: hiszen éppen az olasz életnek imént említett atomizálódása folytán város várossal, gyakorta család családdal állt szemben. A tunyaság három százada következett, de a faj jellemi alapjai épek ma is. Harcra és küzdelemre, ellenállásra és fegyelemre, emberi és nemzeti öntudatra nevel tehát az új olasz állam.

A NEVELÉST ennél fogva legfőbb állami feladatnak tekinti, de egyben a fasiszta állam jogának is, melyről le nem mondhat. Már két év előtt, mikor olaszországi tapasztalatainkról e lapokon beszámoltunk,² nyilvánvaló volt, hogy a „római kérdést“ akkor megoldó lateráni szerződés ellenére bizonyos elvi ellentétek maradtak fenn az egy városban székelő két államhatalom közt. Beavatottak előtt már akkor sem volt titok, hogy a két erő az Azione Cattolica szervezetei körül fog összeütközni. 1931 nyara e szempontból a válság időszaka volt. Az olasz állam éppúgy, mint a Vatikán igen erős, szinte kíméletlen szavakkal vécte igazát. Az állam a katolikus szervezetekben politikai célzat szolgálatát vélte felfedezni; az Egyház elemi szabadságában érezte magát sértve. Az állam rendőrhatalósággal lépett fel az Azione Cattolica ellen, az Egyház a nemzetközi katholicizmusra appellált, ami kétségkívül kényelmetlen volt még a Palazzo Chigi-nak is. A béke — mint ismeretes — ősszel megszületett. Az Azione Cattolica szigorúan vallási és egyházi mederbe tereltetett és minden politikai

¹A felsorolt alakulatok mind külön elemei „az olasz ifjúság katonai nevelés ének“, melyről Nemes Erdős László tollából közölt ismertetést a M. Sz. IX. (1930.) 42.

²M. Sz. VII. (1929) 360—66.

tehertől „mentesült“; ezzel szemben a Vatikán visszanyerte ezt az értékes nevelő- és szervezőeszközét. Igazuk maradt azoknak is, akik az Állam és Egyház örök, immanens ellentétére utaltak s arra, hogy a lateráni szerződés csak hidakat vert, de az árkokat nem temette be. De azok is helyesen láttak végül, akik megjósolták, hogy az ilyen inkább doktrinér ellentétek felett mindenkor a kompromisszum fog diadalmaskodni, mert az olasz állam és a római Egyház, egymásra utáltán, ma már elválhatatlanok pályájukon.

Mindkét hatalom helyes ösztönnel érezte meg az idők parancsát, amikor a lateráni békét egy újabb konciliációval erősítette meg. A Vatikánt a spanyol események bizonyára annak tudatára ébresztették, hogy puritán célzatú fasizmus — az állami omnipotenciának némiképp „pogány“ hitvallása ellenére — a keresztényi etikának, elsősorban a családnak erős támasz[^], nem szólva arról, hogy a nyugodt és biztos állami lét az Egyház szervezeteinek és hierarchiájának kedvez. De a fasiszta állam is ráeszmélt, hogy a világválság mindenképp küzdelmes periódusában ennek a nagyon súlyosnak ígérkező „anno X“-nek küszöbén végét kell vetnie annak a fermentációnak, mely az elégedetlen egyházállami körökből terjedt szerte, s kifelé, a nagyvilág felé is a nyugalmi állapot képét kell nyújtania. Elég bonyolult államfinanciális és magángazdasági operációk idején üdvösnek látszott a civitas dei s a civitas terrena örök küzdelmét egyidőre legalább — szüneteltetni.

KÉT ÉV ELŐTT MÁR írtunk e helyen arról, hogy a fasizmus gazdasági politikájának kritikusai elsősorban a magasan stabilizált lírára szoktak hivatkozni mint a bajok egyik főforrására. A „quota novanta“ — amint itt röviden a stabilizált lírának az angol fonthoz való viszonyát jelezték¹ — esztendeje valóban fontos lépésre készítette a rezsimet. Azzal az energiával és gyorsasággal, melyet csak a diktatúra tesz lehetővé, végrehajtotta, amin most pl. Németország fáradozik: a líra vásárlóértékét mesterségesen növelte azzal, hogy a javadalmazásokat és béreket egyfelől, házbéreket és élelmiszerárakat másfelől kb. tíz százalékkal csökkentette. A művelet sikerült, mert az élet ma Olaszországban általában sokkal olcsóbbnak mondható, mint a nyugati államokban, s ami ennél jóval fontosabb, még az alacsonyabb néprétegeknek is tűrhető boldogulást biztosít. Nagyvárosban és kis vidéki centrumokban ugyanaz az általános' jóléti kép tárul az idegen szemlélő elé: kielégítően öltözött és táplált tömegek, nyomornak és koldulásnak nyoma nincsen, a munkanélküliségnek kevés nyomasztó tünete. A középosztály nagy központokban — Firenzében, Rómában, Nápolyban — számbajövő „disoccupazione“ nem mutatkozik; mint hallom némiképp más a helyzet pl. Turinban, ahol egyes nagyobb nehézipari gyárak munkaszünete már komolyabb gondokat okoz. A fasizmus, mely a munkanélküli segélyt voltaképpen nem ismeri, közismerten két eszközzel küzdött a munkanélküliség ellen. Fegyverben tartja a négyszázezer főnyi milizia-t, mely azonban fizetsége ellenében komoly, ha talán nem is múlhatatlanul szükséges őrszolgálatot lát el

¹1 fontsterling = 92 líra.

s bizonyára nem csekély mértékben járult hozzá az olasz vasúti szolgálat lendületéhez; másfelől az állam évek sora óta a közmunkák hatalmas tömegeivel foglalkoztatást ad elsősorban építőiparának s e mellett valóban csodálatraméltó méretekben fejleszti városait, mindenekfelett persze Rómát.

Az 1931-es veszteséges költségvetési esztendő — állítólag egymilliárd lírás deficittel kell számolni — bizonyára határt szab az olasz közmunkatervnek is. Az állami élet egész területén bizonyos takarékoság észlelhető s valószínű, hogy a nem nagyon számottevő hiány hamarosan fedezhető lesz. Arról, hogy a magángazdaság világszerte ismert zavarai mily mértékben veszik majd igénybe az államkincstárt, nem lehetett még képet kapni. Nem kétes, hogy a Banca Commerciale Italiana immobilizálódása elsősorban az állam anyagi áldozatait követelte meg.

De ha Olaszországot sem kímélte meg a nagybankok válságának világhulláma, mindenesetre a rezsím dicsérete, hogy az orvosszer megvolt, mielőtt még a betegség közismertté vált s az ország testén elharapódzott; a bankválságból eddig nem lett általános politikai, szociális, erkölcsi, sőt kedélyi válság, mint Közép-Európában, — az élet zavartalanul folyik tovább.¹

Bizonyára része van ebben a fasizmus amaz eredményes törekvésének is, hogy Olaszországot a külföldi tőkétől többé-kevésbé függetlenítsen. A rezsím nem gazdálkodott külföldi kölcsönökkel s állítólag továbbra is sikerülnie fog az állam hitelszükségleteit belső forrásokból fedeznie. Nemcsak a kamatterhektől mentesült persze ezáltal Olaszország, hanem külpolitikai mozgásszabadságát is megőrizte, amit itt mindennél fontosabbnak tartanak. A két év előtt még annyira kritikus képet mutató külkereskedelmi mérleg is mostanság fordul először aktívvá, — igaz, hogy az általános fogyasztás hanyatlásának árán. Az angol font értékcsökkenése a fizetési mérleg terhein meglepően enyhíthet, oly meglepően, hogy az olasz termelésre szinte — veszedelem is rejlik benne. Az olasz ipar védelmében a kormány nagyhirtelen kénytelen volt a behozatali vámokat 15%-kal felemelni, bevallottan a költségvetési deficit fedezésére, valójában azzal a mellékes (?) célzattal, hogy Anglia dumpingjét kivédje.² Erre bizonyára azért is szükség van, mert a fizetési mérleg alakulására előbb-utóbb jelentős hatással lesz az idegenforgalom megdőbentő hanyatlása.

¹ Az Istituto Mobiliare Italiano, melyet félmilliárd líra alaptőkével a legutóbbi hetekben hívott létre a kormányzat, voltaképpen a Banca Commerciale ipari részvénytömegének átvételére hivatott, ezen túl azonban kétféle célt szolgál: egyfelől az olasz ipar szervezeteiben tőkerészesedést vállal, másfelől ugyanezeket a vállalatokat hosszúlejáratú hitelekkel látja el s ezzel a magánbankgazdálkodásban szokásos meglepetésszerű hitelfelmondások veszélyétől mentesíteni kívánja az ipart. Ennek az intézménynek vezetésére az állam döntő befolyást gyakorol, minthogy elnökségét maga jelöli ki és igazgatóságába is tagokat delegál. Az új intézmény, melynek részvényesei államilag ellenőrzött vagy irányított pénzüzetek és testületek, ötmilliárd értékű részvényt bocsáthat ki s a nemzet vagyonát ipari beruházások irányában kívánja közvetíteni. Jellegénél, szerkezeténél és méreteinél fogva rendkívül figyelemre méltó kezdemény, melynek működése kétségkívül komoly tanulságokkal fog szolgálni.

² Az angol font értékcsökkenése rövid ideig veszélyeztetni látszott az olasz aranyparitást. Az olasz kormánynak azonban, minden nyilatkozat és jel szerint, megíngathatatlan elhatározása, hogy a líra stabilitását fenntartja, s ehhez látnivalóan

Anglia és a középeurópai államok válsága, a devizaátutalások megnehezülése az egész vonalon, az olaszországjáró művelt osztályok elszegényedése világszerte, ez év őszén nagyrészt eltűntették az idegeneket a félszigetről. Már a tavasszal érezhető volt a hanyatlás s a kormányzat itt is szerencsés kézzel nyúlt a bajokhoz, amennyiben persze hatalmában állott orvoslásuk: nyáron a belső „idegenforgalom“ kifejlesztése érdekében példátlanul olcsó vasutazást biztosított tömegeinek s ezzel kettős célt ért el. Az olaszország előtt feltárta saját hazájának kincseit, a szellemi és a fizikai jólét színvonalát némiképp emelte s ugyanakkor frissebb keringésbe hozta a renyhévé vált pénzt. Mint mondják, nyáron minden olasz útban volt...

Etatisztikus kormányzati rendszer olyan gazdasági válság időszakában, aminő ma világszerte jelentkezik, kétségkívül könnyebb helyzetben van a liberális berendezkedésű államoknál. Olaszország korporációs rendszerével mintha már előre felkészült volna mindazokra a küzdelmekre, melyeket tizedik évében gazdaságilag meg kell vívnia. A fasiszta szindikalizmus alap gondolatai már kellőképp ismeretesek. Szemben a marxista osztályharc-elmélettel a fasizmus az osztályok harmóniáját hirdeti, s e harmóniát az osztályszindikátusok munkájának összehangolásával véli elérni. Az önkormányzatú szindikátusok munkálkodását az állam a maga „közlekedési tornyából¹: a korporációk minisztériumából figyeli és ha kell, szabályozza.¹ Napjaink gazdasági válsága alighanem szükségessé teszi az olasz korporációs rendszer elmélyítését; e gondolatkör gyakorlati erőpróbája lesz, hogy sikerül-e a szindikátusok munkálkodásával az osztályok érintkezésén felül a termelést és a fogyasztást is megfelelően szabályozni. Itt, az eleven gazdasági életben új, kétségtelenül nehéz talajon próbálkozik a fasizmus, s ha csak részben is sikerül, amit Bottai most októberben egy bolognai ülésen bejelentett: a tőke érdekeinek megvédése és a magántulajdon tiszteletben tartása mellett a munkával szemben fennálló szociális kötelezettségeket teljesíteni, akkor követésreméltó példát mutat majd a liberális-demokratikus államoknak, melyek elveik ellenére sodródhatnak a meggyőződésnélküli, tehát elvtelen etatizmus örvényében.²

megvannak a szükséges eszközei is. A Banca d'Italia október 31-i jelentése szerint a 14.4 milliárdos bankjegyforgalom egyedül aranyban 5.57 milliárd lírával van fedezve, ami 40%-os, hetek óta szüntelenül emelkedő fedezetet jelent. V. ö. E. d'Albergo cikkét, Gerarchia XI. (1931) 827.

¹V. ö. Virginio Gayda: Le travail organisé en Italie, Róma 1931.

² „A nagy gazdasági válság, mely lecsapott a világra, meggyőzött bennünket róla, hogy olyan tüneménnyel állunk szemben, mely előtt nem hányhatunk szemet. A háborúelőtti állapot nem tér vissza soha többé sem az olasz, sem a világgazdaságban. Valami mindörökké rombadől: ez a valami egy rendszer. Mi nem hisszük, hogy a világon véget ért a tőkének, a termelőnek, a tulajdonnak funkciója: tőke és tulajdon megmaradnak a testületi gazdasági rendszer két alapvető sarkköve gyanánt. Ám a kapcsolatok és funkciók áthelyeződéséről van szó. A tőkét fel kell hívni, hogy egy megváltozott rendszerben fungáljon, hogy megváltozott módszerrel megváltozott kapcsolatokhoz alkalmazkodjék. A testületi gazdálkodás nem hivatott rá, hogy feláldozza a magánkezdeménnyezést, de arra hivatott, hogy fegyelmezze és koordinálja. Nem arról van szó, hogy az állam iniciatívája foglalja el az egyének iniciatívájának helyét, hanem hogy az egyének kezdeményezését olyan fegyelmező rendszerrel koronázza meg, mely az államtól indul ki, mint az egyetlen szervtől, amelynek panorámaszerű és átfogó áttekintése lehet a nemzetgazdaság nagy szükségleteiről.“ (Bottai bolognai beszédéből.)

Maga a nagy nápolyi beszéd is, mely a világválságra, mint a fasizmus alkotómunkáját korlátozó akadályra utalt, egy új gazdasági politikai kísérletet jelenti be, melynek csak körvonalai és alapelvei kezdenek kialakulni, gyakorlata még titok:

„A belpolitikában — mondotta Mussolini október 25-én — a jelszó ez: eltökélten a nép felé haladni, konkrét valósággá tenni a mi gazdasági civilizációnkat (la nostra civiltà economica), mely távol áll a bolsevizmus monopolisztikus tévelygéseitől, de távol áll a liberális gazdálkodás nagyon is bebizonyított elégtelenségétől is. Nincs mitől tartanunk: a többi országok kapitalizmusainak túlsók bonyodalmuk van odahaza, hogysem a mi kérdéseinkkel foglalkozhatnának, s azzal a végső kifejlődéssel, melyet forradalmunknak adni kívánunk.“

Olaszország ezidei őszének — ennek az istenáldotta szépségű októbernek — legkimagaslóbb eseménye a nápolyi beszéd, mellyel a rezsim a Marcia su Roma kilencedik évfordulóját megünnepelte. Évek során át ezt az országot járva, az utas sokféle vélekedést hall a rendszerről; legtöbbször olyasfélét, hogy a fasizmus Északon született s ott van odahaza, de voltaképpen az észak gyár-proletarisztikus városaiban felettébb népszerűtlen, vagy hogy Romagna és Toscana ugyan a Duce hazája, de ebben a középosztály-mtellektualizmusban nem tudott gyökeret verni, vagy azt, hogy Rómában nincsen talaja, csak hivatalos ereje és személyzete... A leggyakoribb hang mégis az volt, hogy Nápoly és a Mezzogiomo élesen szemben álltak a diktatúrával.

A dolgok alaposabb szemléleténél mindez felszínes általánosításnak bizonyul. Olaszország még ma is csodálatosan sokrétű és sokszínű világ, a fasizmus pedig egységesítő erő, mely mindenütt otthon van, bár — önként értetődően — mindenütt vannak bírálói; kormányoknak és hatalmi rendszereknek örök sorsa ez. Aki azonban minden regionális hangulat és minden bírálat felett ura a telkeknek, az a Vezér maga; Nápoly igazolja ezt. A hírek szerint háromezrezer ember szorongott ama vasárnap délután a Fiazza del Plebiscito-n. Nem tudjuk ennyi volt-e — ki méri meg a tengert? —, de aki ott járt, tanúja lehet a „charizmatikus“ vezér csodával határos népszerűségének, a rezsim erejének, de egyben annak is, hogy a fasizmus ma jobban, mint valaha a népben gyökerezik, a szónak sajátos értelmében demokratikus.¹ Nem hatóságilag szervezett és felvonultatott tömegek voltak itt, hanem a nápolyi népesség minden rétege; karabinierok, milícia-kordon már rég felmondták a szolgálatot, mikor végeszakadatlan folyamatban, félelmet keltően, szinte gátját vesztve, még mindig áradt a sokaság. A tömeg, pusztá ottlétével, egymás életét veszélyeztette, de a legkritikusabb pillanatokban is az emberiségnek, a kíméletnek, a magasabbrendű civilizációnak szép példáját mutatta. A réglátott Mussolinit ünneplő Nápoly, zürzavarában is, az emberek közti megértés, mondhatni: a társadalmi nyugalom és harmónia manapság szokatlan képet tárt a megfigyelő elé.

¹V. ö.: Ottlik László: Diktatúra és demokrácia. Társadalomtud. Füzetek 11. sz. 1929.

Mindenkit csak egy szándék hozott ide: a Duce-t látni, szavait hallani. Félelmetes, szinte jajkiáltásszerű, ahogy a tömeg a „Duce“-szót hallatja. A rezsim első évében hallottuk őt utoljára a szabad ég alatt: akkor a Palazzo Chigi híressé vált erkélyéről beszélt a Piazza Colonna-n. Nagyon megváltozott azóta a szónok: akkor egy sikerült államcsíny és gyors forradalmi átalakulás fiatal vezére állt a nyilvánosság előtt, már népszerűen, de még mágikus erő nélkül. Ma, élte delén, szinte mitológiai alakként emelkedik az olaszország fölé, a „Dux“ ő (a Vezúv világítja Nápoly felé ezt az ígéző szót), a testet öltött italianitá, negyvenkétmillió ember megszemélyesített ereje, melynek minden sikerül. Rétori eszközei is megnemesedtek. Ugyanaz az ellenállhatatlan szónok, de ma már csupán erő, pátosz nélkül. Ilyen szavakat csak ő tud elmondani, csak néki ad hitelt egy nemzet:

„... gyors, de mégis igen figyelmes nápolyi szemle-körútamon e napokban megállapítottam, hogy parancsaimat végrehajtották ... Nápoly mélységesen átalakult: olaszok és idegenek tanúskodnak róla. De ez nem elég: Nápolynak élnie kell s már e perctől kezdve ki kell jelölnie holnapi akciójának irányelveit...“

„... Cainicie Nere, mikor 1935-ben számos nagy mű befejezést nyert; a nagy kórház és a szanatórium és a tengeri állomás és a monumentális postapalota, és városotok további negyedei rendezettek, — 1935 május 24-én (a nápolyvidéki eredetű Diaz tábornok nagy emlékművének leleplezésén) újra hallani fogtok engem erről az erkélyről és azt fogjátok tapasztalni, hogy semmi sem változott meg bennem: sem a szellem, sem a hang, sem az akarat s hogy összes ígéreteim, még egyszer, hűségesen valóra váltattak!“

SPIRITO, VOCE, VOLONTÁ: ez Mussolini, mint eredete és folyamata a mozgalomnak, mellyel egyé vált. Mint mozgalom: „egy egész nép jövője“ ő, mint ember „számba nem jövő“, csak „uomo trascurabile“ —ahogy önmagát a nápolyi beszédben aposztrofálta.¹ A nagy kérdés — s ez egyben Olaszország jövőjének s vele a jelenkori emberi civilizációnak egyik problémája is —, mily mértékben fonódtak össze és váltak el egymástól a fasizmus és a vezér, ő maga úgy látja, hogy ami küenc év előtt tagadhatatlanul nem volt egyéb „személyes tetténél“, ma már a maga külön — tőle valamikor függetleníthető — életét éli: a fasizmus doktrínájában, intézményeiben és mindenekfelett a nemzet ifjúságában életté vált. A történeti mozgalmaknak — mindig Mussolini szerint — megvan a maguk „heroikus“ korszaka, melyet később az „adminisztratív“ periódus válthat fel. A heroikus korszak hozzá, a vezér személyéhez fűződik; csupán utána veheti kezdetét az adminisztratív fázis, — a Duce helyébe akkor „egy miniszterelnök“ léphet. Ma szellem, hang és akarat van, mely egy ponton háromszáz-ezer embert tud lenyűgözni és egy egész nemzetet feszültségben tartani ; akkor — így a képzelet — a Szellemmel átívódott már a nemzet teste, az Akarat intézménnyé kövült, a Hang pedig elszáll... az „uomo trascurabile“ távozik, hogy a sors kegyelméből, ritka aján-dékként, valamikor ismét megjelenjék a nemzetek életében.

¹ „Kilenc év előtt... ugyanerről a térről végső dilemmát állítottam fel, mely nem egy számba sem jövő ember életét tette kockára, hanem egy mozgalom sorsát és egy nép jövőjét. Azt mondtam akkor: vagy ideadják a hatalmat, vagy el fogjuk venni! — Négy nap múlva az ígélet szigorúan megtartott.“

Az ÖRÖKKÉVALÓSÁG felé néz ez a hatalmas mozgalom, anélkül hogy valaha is doktrinérré válnék s elvesztené lába alól a reálpolitika biztos talaját. Világszemlélete a „charizmatikus-vezér“ egyéniségéből, a nemzet nagyságából, a mozgalom méreteiből és sikereiből folyik, de kétségkívül hagyományaiból is, helyesebben abból, ahogy az olasz föld hagyományait megújította és felhasználja. Két év előtt rámutattunk e lapokon arra is, hogy szellemében és formanyelvében a fasizmus nem más, mint az olasz nacionalizmusnak a Róma-eszmével való rendkívül szerencsés társítása; ebből folyik a klasszikus ókor emlékeinek egészen más szemléletű kultusza is, mint ahogy a háború előtti Róma művelte.¹

A Zóna Archeologica — a Fórum körül kialakuló óriási antik emlék-kert—legutóbb ismét nagy lépésekkel tökéletesedett. A Piazza Venezia kitágult, szinte egészen a Marcellus-színházig, s a Sta. Maria in Cosmedin körüli teret meg sem ismeri, aki pár esztendő óta nem volt Rómában. Régebben proletámevődek színes és mozgalmas egyvelegéből kellett a turistának egy-egy antik sarkot, oszlopot vagy falat kihámozni s e vadászatnak is volt varázsa; ma csodálatos szépségű és méretű parkok alakulnak ki a zezugos és piszkos utcák helyén, a lárma és mozgalom helyett ünnepélyes csend, az új Róma elköltözött s átadta helyét a császárság emlékeinek, hogy belőlük politikai ihletet, esztétikai gyönyörűséget és egészséget merítsen.

Tiszteletet parancsoló, hatalmas munka ez a városrendezés (mely számos más városra, elsősorban Nápolyra is kihat), bár a régi Róma ismerői közt sokan vannak, akik úgy szerették a Várost, ahogy két évezred viszontagságai és fergetegei egymásra hordták s a „középkorinak“ mondott, valójában kortalan Róma nem éppen szép népi negyedeiben is megtalálták a maguk művészi örömeit és tanulságait. Ezekben a ma kissé zsörtölődő amatőrökben a múlt század nagy klerikális francia hírlapírójának, Louis Veuillot-nak szelleme él tovább, aki híressé vált könyvében, a „Le Parfûm de Rome“-ban költői emléket állított IX. Pius Rómájának, melyet akkor még nem érintett meg sem a modern világváros-alapítás, sem az archeológiai kutatás láza.

Aki az egykori gettó, Trastevere, a Fórum-környéki negyedek hangulatát keresi, az ma már csak fogyatékos képet kap erről a pusztuló Rómáról a Campo Fiori s a Via Giulia környékén, s Nápoly régi negyedeivel kell magát kárpótolnia, — míg a Duce által megígért „risanamento“ a régi időknek ezt az utolsó maradványát ott is el nem tünteti. A fasizmus a settecento-nak sok tekintetben hátat fordított: nemcsak a nemzeti egység és öncélúság politikai eszményeit állította fel, hanem a barokk városkép részletező, lágyabb és kedélyesebb formáinak is hadat üzent. A „couleur locale“-lal vegyes festői olasz sikátor helyét országszerte monumentális terek és imperiális méretek kezdik elfoglalni.²

¹ „Róma újjászületése“ (The Resurrection of Romé) címet adta G. K. Chesterton is a mai Olaszországról szóló, kevésbé sikerült könyvének. (Hodder & Stoughton 1930.)

² Valami szizifuszi jelleget ad a rezsím munkájának e téren, hogy minden csákányvágás, mely a Zona-t kitágítja, mind nagyobb s nagyobb távlatot ad a háború-előtti liberális Olaszország szimbolikus nagy emlékművének, a művészi szempontból

KITÁGULT a világ maga is az olaszság előtt: ez az ország, melyet a múlt század derekán Európa „a halottak földjének“ (Marc-Monnier) tartott s melynek bevonulását a nagyhatalmak sorába a nemzet erkölcsi depressziójának négy évtizedes szomorú korszaka követte,¹ ma egyik legjelentősebb s legkomolyabb tényezője a nemzetközi politikának is. A világpolitikai súly öntudatának tanúságtétele volt a nápolyi beszéd is. A világválságban, melyet Mussolini nem érez többé „gazdaságinak, hanem lelkinak és erkölcsinek, nem szabad tétlenül maradni“ ; az akadályokkal akaratot kell szembehelyezni. Magyarországon nagyon emlékeztetéseket a szavak, melyekkel az olasz kormányfő a maga válságpolitikájának irányát meghatározta: a háború likvidálását nem lehet hatvan esztendőre elnyújtani. Nincs jogi egyenlőség a nemzetek közt, amíg felfegyverzetek és lefegyverzetek állanak egymással szemben. Az igazi békét nem bosszú és félelem, hanem csupán igazság diktálhatja:

„És hogy lehet európai rekonstrukcióról beszélni, ha némely békeszerződés némely szakaszai nem módosíthatók, melyek egész nemzeteket az anyagi pusztulás és az erkölcsi kétségbeesés szélére sodortak ! És mennyi időnek kell vájjon elmúlnia, míg meggyőződnek róla, hogy a jelenkori világ gazdasági szerkezetében valami fennakadt s talán szétmorzsolódott ?“

E szavak a diplomáciai körökben mind népszerűbbé váló, mert valóban kiváló személyi képességű Grandinak szóló útravaló voltak berlini útja számára, de Washington és Genf számára is, ahol januárban, a leszerelési konferencián, Olaszország „az igazságon alapuló béke“ álláspontját fogja képviselni, s alighanem az Egyesült Államokkal és Angliával egy táborban lesz. De jól tudjuk és hallottuk, voltak a nápolyi beszédnek szavai, amelyek kifejezetten Magyarországnak szóltak s olyan mély és őszinte érzelmeket fejeztek ki, melyekért a magyarság, nehéz óráiban, sokszorosan hálás és melyeket ragaszkodással viszonz. Ami a békeszerződések nekünk mindennél fontosabb revízióját illeti, Mussolini büszkén hivatkozhatik rá: „Nem kevesen vannak a világon, akik ma már a mi szempontunkból szemlélik az európai rekonstrukciós problémát.“

BALOGH JÓZSEF

annyt s oly méltán kárhóztatott „Mole Vittoriana“-nak, ahogy mostanában I. Viktor Emánuel hideg és nagy szoborcsoportját hívják. A legutóbbi hetekben fogadta el a kormány Corrado Ricci szenátornak újabb rendezési tervét, melynek részletei még nem tekinthetők át, de amely — úgy látszik — fásorszegélyezte utak közé kívánja szorítani, amin egyébként segíteni alig lehet.

¹ E depresszió kitűnő jellemzését adja Róbert Michels jeles műve: „Italien von heute. Politische und wirtschaftliche Kulturgeschichte von 1860 bis 1930.“ Zürich, Orell Füssli 1930, melyet e cikk szerzője sok tanulsággal használt.

NYERGESÚJFALU TÁRSADALMA

A falu a régi időkben a szolgaság, a jobbágyság lakóhelye, a munka és nyomor tanyája volt, s csak a rokokó-kor merte felfedezni idillikus szépségeit, hogy száz évvel később a népszínművek korában a tiszta, egyszerű boldogság képeit rajzolja meg róla az irodalom. Ma viszont a falu szociológusai a városi kényelmet és jólétet véve zsinórmértékül s ehhez viszonyítva a falusi állapotokat, ázsiai elmaradottságot látnak a magyar falu művelődése és gazdasági viszonyaiban, ami általában nem igaz, — továbbá nyomort és szenvedést, ami a jelenlegi gazdasági helyzet mellett általában igaz ugyan, az előző évtizedek azonban éppenséggel nem mutatták ezt a vigasztalan képet, amely miatt a városi ember ma oly kétségbeejtőnek tartja a falusiák sorsát. A falusi ember a maga szerény igényeinek kielégítésével könnyen megtalálja lelke nyugalját, de ezek az igények sokszor oly minimálisak, hogy a városi ember hajlandó a falusi robotosokat szerencsétlenneknek látni olyankor is, amikor ők igényeik kielégítésével boldogoknak érzik magukat. Persze az igények nem minden faluban azonosak. A pestkörnyéki falvak agrár lakói más igényeket táplálnak lakásban, ruhában, élelemben, kényelemben, szórakozásban, művelődésben, sőt a művészetekben (mozi, zene) is, mint a göcsejiek, sőt szomszédos falvaknak is más-más követelésük van az étellel szemben a szerint, hogy tisztán mezőgazdasági falvak-e vagy vannak-e ipartelek is a községben?

Az általában ismert sáros, vályogból épült, szalmás házból álló, orvosnélküli, elhanyagolt falu képe mellett talán nem lesz érdektelen látnunk egy részben ipari község képét, amelyet tíz évi ottnyaralás és gyakori ottartózkodás után alkalmam volt nemcsak az utcáról, hanem belülről az emberek életmódján és lelkén keresztül is megismerni.

Budapesttől Dunaalmásig hegyes vidéken kanyarog a bécsi országút. A helységek, amelyeken áthalad, nem olyan községek, aminőknek általában a magyarországi községeket ismerjük: nem hasonlíthatók ezek sem az alföldi jómódú mezőgazdasági, sem a békési kubikos, sem az abaúji, zempléni szegény hegyifalvakhoz. E községeknek más a fekvése, külső arculata, építkezése, lakossága, lakosságának foglalkozása, ruházódása és táplálkozása, más az anyagi helyzete és ennek következtében más társadalmának lelki alkata is. A lakosság részben sváb telepes ezekben a községekben, jelentéktelen tót diaszpórával, de az itteni sváb községek élete nem azonos a budakörmeyi mezőgazdasági "milimári" falvak életével sem, mert ezen az útvonalon

igen jelentékeny a bányászat és a gyáripár s ez másképpen határozza meg lakosságának foglalkozási és életviszonyait. A bécsi országút mentén, amely mindenkor a legjobb karban tartott közlekedési vonala volt az országnak s amely tavaly óta kész autóstrada, beton, aszfalt, bitumen, topeka és makadám szakaszokkal, ipari községek következnek egymás után: Pilisvörösvár, Piliscsaba, Leányvár, Dorog, Tokod, majd a mezőgazdasági Tát község után Nyergesújfalu, Piszke, Süttő, Neszmély, Dunaalmás és Almásfüzitő. Hatalmas területen óriás méretű szénbányák, e fővonalától távolabb benn a hegyek közt is (Csolnok, Sárísáp, Annavölgy), épületkő-, közönséges és csiszolható mészkő-, márvány-, márgabányák, fővenytelepek, ennek megfelelően hatalmas gyártelepek: cement-, téglá-, eternitgyárak, mészegetők, olajfinomítók, üveggyár, nagy kőfaragóüzemek, a mezőgazdasági községeknél jóval nagyobb áru- és személyforgalom vasúton, a Dunán hajón és az országúton, s ezekhez mérten fejlettebb üzleti élet és kisipar is. Az országút mentén csúf, kopár dombok és hegyek, talán a török uralom szörnyű emlékei, amely vandál módon pusztította az erdőségeket mindenütt, ahol megvetette lábát. Az úttól távolabb a pilisi és gerecei hegyeken hatalmas erdőségek, amelyek tüzelőfával látják el a környék népét és jó jövedelmet biztosítanak birtokosaiknak, kik távolabbi vidékekre is elszállítják a tüzelőfát.

Ennek a környéknek tehát nemcsak a kasza-kapa a kenyérkereső eszköze s lakossága nemcsak azt tudja megszerezni magának, amit az ország legnagyobb részében az őstermelő paraszt. Ez a vidék a csonka országnak leghatalmasabb ipari vidéke, némi nagyzóással talán a magyar „Ruhr-vidék“, amely különösen az utolsó száz év alatt, a szén-területek fölfedezése óta lendült nagy fejlődésnek.

A PILISI és gerecei hegység már a legősibb idők óta kétségkívül emberlakta vidék volt, amit sok régészeti emlék bizonyít. A Gerecse-hegyvidék egyik csúcsán, a bajóti öregkőhegyen van a Hillebrand Jenőtől felfedezett ősember barlang, a Jankovich-barlang, a világnak egyik legrégebben lakott, ma ismert telepe; a kő- és bronzkorszakból számos érdekes lelet kerül elő a föld alól ezen a környéken, melyekből az esztergomi múzeum szép sorozatokat állított össze. A Krisztus előtti évszázadokban kelták laktak Pannóniának e vidékén s a római történetíróktól és geográfusoktól említett itteni helységeket nagyobb részben valószínűleg ők alapították. Óbudától — Aquincumtól Ószönyig — Brigetióig több helység és erődítés nevét őrizte meg a történelem, köztük: Crumerum-ét, a mai Nyergesújfaluét, melynek területén nemcsak római, hanem népvándorláskori emlékek is gyakran kerülnek elő a föld alól, ami azt bizonyítja, hogy népvándorlási hordák is átvonultak a Keletet Nyugattal összekötő ezen ősrégi országúton. Oklevelek tanúsága szerint Nyergesújfalu az Árpádok korában is fennállott, a törökuralom alatt hódoltsági falu volt, a kuruc háborúk idején régi erődítése romjait felépítették, a XVII. század végén — egy 1696-i összeírás szerint — lakossága teljesen elpusztult, egyedül a postamester maradt életben, s a XVIII. század elején a falut a lakosság mai tudomása szerint, amely talán hagyományon alapul, Württemberg-

ből betelepített svábokkal népesítették be, kiknek leszármazottai a mai Bauer, Burgermeister, Eipel, Gutter, Gröschl, Hartmann, Heiliger-mann, Hümmel, Kappenstein, Kimmel, Komeiner, Lasselinger, Lederberger, Lohner, Mayer, Nimmerfroh, Peitl, Riedl, Scheirich, Schromeis, Schulhof, Speyer, Werfl, Wierl, Willinger családok. Érdekes megemlíteni, hogy ezek a nevek Magyarországon, illetőleg ezen a környéken speciális nyergesújfalusi családnevek, a szomszédos községekben nem igen fordulnak elő, viszont itt nem fordulnak elő a leggyakoribb német családnevek, mint Hoffmann, Müller, Vetter, amelyek a többi szomszédos német telepes községekben gyakoriak, de nem fordulnak elő a szomszédos községekben használatos ritkább nevek sem, mint Englohner, Hasenfratz, Schenkengel stb. Németeken kívül nyilván az újratelepítés óta már laktak itt magyarok is, amint a családnevek mutatják: Dobos, Horvát, Gyarmati, Keresztes, Mészáros, Mogyoróssy, Szabó, Török, Tót, Varga, — sőt különböző szlávok is: Abronics, Adamec, Janosic, Osztarek, Potokár, Pracskó, Tomisek, — olaszok is: Szollari, Temori. (A század elején a község 2290 lakosa közül 1068 volt magyar, 1202 német, 14 tót és 6 egyéb anyanyelvű). Került ide a nagy országút mellé, a Dunapartjára mindenféle náció : olasz kőfaragó, tiroli hárfás, ablakos és drótostót, rác hajós, városról városra vándorló rongyszedő vagy köszörűs zsidó s itt megtelepedett, családot alapított, gyökeret vert. Csak a cigány nem tudott meggyökeresedni, mert itt nem volt szükség vályogvető cigányra, de muzsikusra sem, mert a sváb községeknek általában megvolt a maguk külön zenekara, nemcsak ma, hanem a régi időkben is. Ha muzsikus cigányra volt vagy van szükségük, a szomszédos magyar községekből hívják át.

Bár a lakosság eredetét tekintve kétféle nemzetiségű, ma már alig vehető észre különbség magyar és német telepes között. Szokásokban, ruházkozásban a falusi földművelő lakosság, a parasztság teljesen egyöntetű s régi népviseletéhez egyaránt ragaszkodik. Persze ez a hagyomány legfeljebb 3—4 nemzedékre bizonyítható, és pedig azzal, hogy a leányok és az asszonyok a különböző alkalmakra való ruhákat generációkon át megőrzik, a menyasszonyi ruhát például szokás két-három nemzedéken át megőrizni és gyakran ugyanabban a ruhában megy esküvőre a leány, amelyben az anyja, nagynyja esküdött. Öröklődnek azok a különféle színes leányruhák is, amelyeket a leányok egyes vásárnapokon vagy egyéb ünnepeken vesznek fel. Mert itt az a szokás, hogy a leányok előre összebeszélnek és vásárnapi vagy egyéb ünnepi misére uniformizáltak, ugyanolyan színű ruhába öltöznek, rendszerint egyszínű színes réklibe, sötétszínű keményrevasalt felsőszoknyába (mely alatt hat-hét szoknya adja meg a leálynak az illendő széles termetet), ugyanolyan színű színes harisnyába és fekete félcipőbe. Hajuk is egyöntetűen van koszorúba fonva vagy kontyba tűzve. Ünnepestéken a leányok tizen-tizenöten karonfogva széles vonalban sétálnak a falu főutcáján (bár ez ma már a sűrű autóközlekedés mellett nem megy egészen zavartalanul) és vidáman dalolgatnak régi német nótákat is, ámbár ezek újabban egyre ritkábban hallhatók. Az elég sűrűn tartott bálokban (tűzoltóbál, iparosbál,

ünnepek, búcsú, március 15-e alkalmával rendezett multságokon) persze nagy előszeretettel táncolják a csárdás mellett a különféle kerिंगőket is. Divatban van a fiataloknál a kapuzás, sőtét este pároknak fontos megbeszélései, amelyeknek nem mindég házasság a végük. A szentképek, poharak, csészék felirata a sváboknál német, de a magyar hazafias tárgyú képek sem ritkák, és Zrínyi kirohanása, az aradi 13 kivégzése, Kossuth Lajos olajnyomatú arcképe is sok helyen ott függ a szentképek között. A németek nemzeti öntudata itt kettős: büszkék német származásukra, német nevükre, az öregek német nyelvtudásukra, de büszkék magyar voltukra is, és éppúgy verik a mellüket magyar voltuk miatt, mint akármelyik magyar származású nyergesi lakos. Nem szeretik sváb népvüket, mert a szomszédos községek magyarjai veszekedés közben csúfondáros jelzővel súlyosbítva szokták sváboknak mondani őket.

A KÖZSÉG másfélkilométer hosszú főutcájának 6 méter széles aszfaltjárdáján: a bécsi országút átkelő szakaszán végigsétálva, nem riasztják meg az embert a szegénységnek és a nyomornak ama rút és visszataszító képei, amelyek egyes zempléni, abauji hegyifaluban vagy békési kubikos községben lépten-nyomon elkeserítik, kétségbe ejtik s lázadásra izgatják az igazságtalan társadalmi berendezkedés ellen. A házak nagyobbára jól építettek, zszindellyel, cseréppel vagy eternitpalával fedettek, bár szalmával, náddal fedett házak is akadnak még, — tiszták, csinosak, nagy ablakúak, szellőztethetők, persze vannak még régi házak is, melyeknek akkora ablakai vannak, hogy alig fér ki rajtuk gazdájának a feje, — fehérre vagy sárgára meszeltek. Régebben ismeretlen fogalom volt itt a kapu, kerítés és sok helyen, különösen a hagyományokhoz ragaszkodó öregebb gazdák házáinál ma sincs elválasztva az udvar az utcától. Nincs az udvar előtt kapu vagy kerítés és nincs a ház előtt kiskert. A nyitott udvarokról azonban nem rohanják itt meg a gyanútlan járókelőt kiéheztetett, vérbenforgó szemű, habzósájú kuvaszok vagy komondorok, mint akár a szomszédos színmagyar Bajót községben is, bár itt is tartanak kutyát, de apróbb fajtájút, civilizáltabbat, amely tisztességből és kötelességből megugatja ugyan az udvarra belépőt, de az utca közepén gyalogló idegent nem nyúzza le. Az országút két oldala a községen kívül eper-fával, bent a községben részben akácfával, részben körtefával van szegélyezve. A körtetermés azé, akinek a háza előtt áll a körtefa. Az út szélén álló fát, valamint a házak sarkát félig a földbe ásott, 40—60 cm átmérőjű gömbalakú terméskövek, az ú. n. keréktérítő kövek védik attól, hogy a szekerek rájuk faroljanak és kárt tegyenek bennük.

A lakásviszonyok általában jobbak, mint az alföldi falvakban. A házak — különösen az újabbak — jórészt kőből vagy téglából épültek — legújabban különösen, amióta a kőművesmunkások Franciaországban megtanulták az ú. n. ciklopsz-építkezést, a fundamentumot és egy méter magasságig a falat terméskőből, azonfelül pedig téglából vagy vályogból építik, a jobbmódúak alá is pincézik, míg a szegényebbek az udvaron ásnak pincét. Az építkezés természetesen könnyebb és olcsóbb, mint a sík vidékeken, mert itt feltalálható az

építkezéshez szükséges minden anyag: a községnek van kőbányája, erdeje, homokja, a határban van hatalmas téglagyár, cementgyár (ez utóbbi néhány év óta szünetel), eternitpala-gyár és a szomszédos községekben mészegetők. A házakat csínnal építik fel, de az udvar csinosításával már nem törődnek. A virágok iránt nincs érzékük, virágoskert a faluban nincs, csak a legjobbmódú iparosoknál: az uraknál. Az udvar a szokványos mezőgazdasági udvar, néhány körtefával vagy eperfával, kúttal, ólakkal, szérúvel, a ház végében kis konyhakerttel, a jobbmódúaknál előfordul, hogy a kút kávája, a csirke és disznó vályúja a környék hegységeiben bányászott vörös márványból van kifaragva. A lakóház beosztása ugyanolyan, mint a magyar falvakban: elől a tiszta szoba, aztán a konyha és hátul a lakószoba, valamennyi fehérre meszelt, — a szobák padimentumosak, a konyha tapasztott, téglás vagy keramitos. A lakások berendezése azonban legtöbb helyen színvonalasabb, mint az Alföldön s nem ritkák egyszerű parasztházakban sem a dió-, tölgy- sőt cseresznyefabútordarabok. Nem teljes garnitúrák, csak egyes darabok, mert örökösödésnél a bútorokat is éppúgy elparcellázzák, elosztják egymás közt, mint a földet vagy a szőlőt. Tíz évvel ezelőtt, amikor a műkereskedés még virágzó üzlet volt, e környéken gyakran megfordultak műkereskedők s egyszerű parasztházaknál is sok értékes régi darabot szedtek össze. Tüzelésük is civilizáltabb, mint Hevesben vagy a Kúnságban. Itt nem szokás szalmával, trágyával vagy tőzeggel tüzelni, mert az erdők és a közeli nagy szénbányák lehetővé teszik számukra a normális tüzelést.

A község, amely ma határszéli község, — itt a trianoni határ a Duna közepén a hajózási vonal — Dunapartjával és hegyes vidékével, egészséges, tiszta levegőjű s gyönyörű fekvésű. A XVIII. században kétszer is újjáépített, barokkstílusú temploma környékével, Mária Terézia korában épült emeletes plébánia épületével, a szaléziak rendházával, a most épített emeletes községházával és emeletes elemi iskolaépületével, néhány takaros magánházával, 6 m széles aszfalt-újjával, villanyvilágításával, továbbá 2 vasút- és hajóállomásával, gyáraival kisvárosra emlékeztet, s magasabb kultúrát sejtet, mint aminőt az átlagfalvakban megszoktunk. Ez a magasabb kultúra nemcsak látszat, de meg is van, ami újabban a községben működő szalézi intézet hatásával is magyarázható. A szalézi szerzetesrend ugyanis egy évtizeddel ezelőtt intézetet: magángimnáziumot és intézetet alapított, amelyben részben a helybeliek, részben a környék, sőt távolabbi vidékek gyermekei is részesülnek középiskolai oktatásban. Nemcsak tisztviselői családok gyermekei járnak ide, hanem szegényebb gazdák, iparosok, jól kereső gyári munkások gyermekei is, akik közül többen a nyári hónapokat napszámosmunkában töltik el, hogy így szerzett kis pénzükkel neveltetési költségeikhez hozzájárulhassanak. A szaléziánusok nemcsak az iskola padjaiban foglalkoznak a gyermekekkel, hanem szórakozásaikban is résztvesznek és az időszakoknak megfelelően kirándulásra, fürdésre, korcsolyázásra, sportokra, játékokra is összegyűjtik és vezetik őket. A növendékek állandóan tanáraik személyes felügyelete alatt vannak a reggeli misétől a litániáig, sőt a bentlakók azon kívül is. Így a diákoknak nincs alkalmuk azokra a léha

diákszórakozásokra, amelyek városokban idő előtt felvilágosítják és megrontják a fiatalságot. A rend működése kétségkívül jó hatással van a falu erkölcsi életére, mert az a család, amelynek egyik tagja a szalézi iskolában tanul, nőtagjai városban szolgálnak s férfitagjai gyárban dolgoznak, mindenesetre a diáknak mint szellemileg fölöttük álló műveltebb lénynek gondolkodásához és erkölcsi felfogásához igazodik. A gyári munkásság szabadabb erkölcsi és életfelfogását mindenesetre jótékonyan ellensúlyozza a szalézi intézetből kiáradó szigorú vallás-erkölcsi szellem. Az intézetnek nyilvánossági joga nincs, növendékei az évvégi vizsgákat régebben a Budapest III. kerületi főgimnáziumban, újabban az esztergomi bencés főgimnáziumban szokták letenni. Az itt végzett növendékek egy része gimnáziumi tanulmányai befejezésével a szaléziak intézetében folytatja felsőbb theologiai tanulmányait. A tanítás nyelve természetesen magyar a szaléziak intézetében, de csak magyarul tanítanak az állami elemi iskolában is és magyarul beszélnek az apácák kisdedóvójában is. A magyarnyelvű oktatás a község általános kívánságára történik s a német lakosság részéről nemcsak soha szót nem emeltek a magyarnyelvű tanítás ellen, de éppen a némettség vezetői voltak azok, akik a tiszta magyarnyelvű oktatás mellett a 48-as gondolkozású és érzésű, 48-as képviselőjelöltéért harcoló, sőt 48-as képviselőt ismételten fehér zászlóval választott nép nevében a leghatározottabban állást foglaltak. Soha itt sem hatóság, sem magánosok magyarosító propagandát nem végeztek, de nem is végezhetek, hiszen a propagandával inkább ellenállást hívtak volna ki a német lakoságnál. Hogy itt a németek maguk követelték a magyarnyelvű oktatást, annak talán az a magyarázata, hogy itt az iparososztály a vezető, irányító osztály, amelyben él a fölfelétörés ösztöne s ez úgy érezte, hogy gyermekei a magyar nyelv biztos tudásával sokkal könnyebben tudják megcsinálni karrierjüket. Ők maguk tapasztalták, hogy tiszta németnyelvű tudásukkal csak a német diaszpórákra vannak utalva, mert magyar megrendelőikkel tárgyalni és üzleteket megbeszélni sem tudnak. Az itteni német lakosok szabad elhatározásból vándoroltak be az országba 200 évvel ezelőtt, szabadon használták nyelvüket, őrizték szokásaikat, soha e miatt semmi bántódásuk nem volt, részükről soha semmiféle kisebbségi panasz el nem hangzott és magyar környezetben megtanultak magyarul. Pest környékén, a dunántúli német nagyobb telepeken : Tolnában és Baranyában a német telepések, kik mezőgazdasággal foglalkoznak, megmaradtak tisztára németeknek, sok helyütt alig tudnak magyarul. Nyergesújfalun a német, nagyrészen iparoslakosság több mint ötven éve a magyar nyelvet választotta iskolai nyelvüül. A templomban magyarul énekelnek, magyarul imádkozik és prédikál a plébános, csak a nagy ünnepek másodnapján az öregek kedvéért tart német szentbeszédet.

VASZARY MIHÁLY a primási uradalom helyettes igazgatója Esztergom vármegye közigazdaságáról 20 évvel ezelőtt írt tanulmányában megemlékezvén a régi híres primási díszkertekről, megállapítja, hogy a XIX. században teljesen megsemmisült Esztergom híres kertészete. Virágkertészetről már szó sincs. Esztergomban van ugyan

1—2 kertész, akik virágkertészettel is foglalkoznak, de főcéljuk a zöldségtermelés, ami nagyon jövedelmező, mert a vármegye területén a kiscgazda — kivéven helyenként a káposztát — semmiféle zöldséget sem termel. Ez az oka annak, hogy az úgynevezett bolgár kertészek mindinkább tért hódítanak a vármegye területén, zöldségterményeikkel az egész vármegyét elárasztják és sajnos hiába látja a nép, müyen búsás haszonra tesznek ezek szert, mégsem terjed el körükben a zöldségtermelés. Ugyanő megállapítja, hogy gyümölcskereskedelme sem szervezett.

Amit Vaszary a virág-, zöldség- és gyümölcsstermelésről mond, az ma is helytáll. Húsz év alatt a mezőgazdaság legalább is Nyergesújfalun nem haladt előre semmit. A virágkertészetről fentebb már szóltunk. Zöldségtermelés a községben még ma sincs s a bolgár kertész, illetőleg a kofa, aki a bolgár kertésztől vásárolja a zöldséget, zöldségeszekerével végigjárva az országút mentén fekvő esztergomi községeket, igen jó üzleteket csinál még a mezőgazdasági lakosságnál is. Pedig a községnek volna igen alkalmas földje zöldségtermelésre a Luka-patak mentén fekvő kövér és nedves földeken. Gyümölcsstermelésük rendszertelen, olyan mint a kis gazdaságokban általában. A gyümölcsösben tíz fa és öt-hatféle gyümölcs, mert minden gazda arra törekszik, hogy beteremjen szükségletei számára a cseresznyétől kezdve az őszibarackig mindenfajta. A szőlőhegyeken kisebb darab szőlők: 100, 200, 400 négyszögöles darabok, a kétholdas már ritkaságszámba megy, többholdas nincs is. A szőlőben főként amerikai szőlőfajták: othello, izabella, burgundi vagy oltott szőlők: olasz-, bánáti-, rajnai-, rizling-félék, kadarka, kövidinka, Vörösdinka, sasza, — de szomorú tény, hogy itt is el van terjedve a nova (noha) szőlőfajta, amely a legkisebb gondozás mellett is bőven terem ugyan, de olyan kriminálisán rossz és egészségtelen bor lesz belőle, hogy újabban törvény tütja kereskedelmi forgalomba való hozatalát. Még nagyobb baj az, hogy a szőlők nem egységesek. Mindenki arra törekszik, hogy mennél több szőlőfajtája legyen. Egy fél hold szőlőn sokszor 4—5-féle szőlőt is látni. Ezt egybeszüretelik s így alig találni két gazdát^ akiknek egyforma minőségű boruk volna. Ezért aztán nem is szívesen keresik fel a borkereskedők ezt a vidéket, pedig egyébként jó bor terem a hegyeken és a homokos sík területeken is. A bort kint a szőlők között levő pincékben tartják. 260 pincéje, ületőleg prësháza van a község lakosságának, amelyek egymás mellé építve a völgyekben valóságos utcákat alkotnak. Nagy divat itt a pincézés, állandó téli, nyáron inkább csak ünnepi szórakozása a gazdáknak, sőt a munkásoknak is, mert a gazdák szívesen látják a vendéget és azonkívül pince-kocsma is van, ahol pénzért mérik a bort. A borivásnak nagy a divatja, a termést túlnyomórészben a pincékben fogyasztják el s nagyon kevés kerül belőle eladásra.

Állattenyésztésük is tervszerütlen. Az állattartásban is elsősorban a saját házi szükségleteik kielégítését és nem az értékesítést tartják szem előtt. 280 tehén van az egész faluban, amelyeket részben fuvarozásra is felhasználnak. Van ezenkívül 30 kecske és 6 juh. Ez az igen alacsony számú állomány nem tudja tejjel és tejtermékkel ellátni a lakosságot s ha tejet még lehet is kapni időnként, vajról vagy sajtról szó sem lehet.

Ez utóbbiakat a falusi lakosság a Hangya szövetkezet boltjából vagy a többi fűszerüzletekből vásárolja be, amelyek Pestről vagy Esztergomból nagykereskedőtől vásárolják e falun készülő csemegéket. A tej ára itt 28 fillér akkor, amikor az alsódunántúli gazdák örülnek, ha 12—15 fillért kapnak érte literenként. Igavonó állatokban sem bővelkednek. A falu ökörállománya jóval nagyobb, mint lóállománya. Hizlalt marháról, söréről szó sincs, a lókupeckedés sincs kifejlődve, mint a Tisza vidékén, ahol ügyes gazdák vásáron vett csikó vagy rossz ló feljavításával szép jövedelmeket tudnak biztosítani maguknak. A községet félköralakban körülvevő dombsor jó része közbirtokossági legelő. Akinek páskumja van, ingyen hajthatja ki marháját a legelőre, akinek nincs, az fizet érte. Közbirtokossági a falu határában fekvő erdőségek egy része is, a többi a primási uradalomé. Baromfit sem tenyésztenek eladásra. Fő termelvényük a búza, aminek magyarázata az, hogy a vidék talaja általában homokos és meszes, a vizet nagyon gyorsan átveszi, nyara többnyire száraz és esőtelen s így a legbiztosabban a szárazságot könnyen viselő búza fizet. A földek soványak s inkább azok az esztendők fizetnek jól, amikor másutt a kövér földek termése a sok eső miatt tönkremegy. A Dunából, mely közvetlenül a kertek alatt — csak a vicinális vasút töltése van közbe — folyik el, nem sok hasznuk van. A halászati jog a primási uradalomé, jelenleg esztergomi halászsoknak van bérbe adva, kik a halat nem itt, hanem Esztergomban értékesítik.

A 2600 lakosú nagyközség határa 7104 hold. Ebből szántóföld 2717, kert 57, rét 75, szőlő 161, legelő 553, erdő 2867, terméketlen 671 hold.

A KÖZSÉG fő jövedelemforrása a mezőgazdaságon kívül régen a fuvarozás, hajóvontatás és a kőfaragás volt. Az esztergom—almásfüzítői vasútvonal kiépítése azonban megfosztotta a gyorsparasztokat a fuvartól, a vontatógőzösök elszaporodása a hajóvontatástól, sőt legújabbán a kőfaragóipar is tönkrement. A háború előtt nagy, virágzó kőfaragócégek itt megszűntették üzemüket s a kőfaragómunkások a fővárosba vagy a környék nagy kőfaragóüzemeibe járnak dolgozni. Süttő, Piszke és Nyergesújfalun csak kisebb kőfaragóműhelyek dolgoznak. A nyár elején, amikor még komolyan szó volt a fővárosi két új dunai híd megépítéséről, nagy volt a reménykedés ezekben a falvakban, mert a hídlábakhoz szükséges kőanyagot a süttöi határban levő haraszi bányában bányásszák s e három község kőfaragómunkásai szokták kifaragni. Az építkezések általános szünetelésével a három kőfaragóközség jövedelme megcsappant s inkább csak sírkövek készítésére szorítkozik, ami kevés munkásnak ad kenyeret. E községekben kisebb-nagyobb kőraktárak láthatók a híres piznicei s más jelentéktelenebb bányákból való vörös márványlapokból, a haraszi fehér márványtömbökből s egyéb terméskövekből, amelyeket vasúton, hajón messze vidékekre elszállítanak feldolgozatlan állapotban is. A kőgazdagságot elárulják e vidék temetői is, amelyekben csak a legújabb sírokon látni fakesztet már, az egy-két éves sírokon piznicei vörös vagy haraszi

fehérmárványból faragott sírkövek állanak, sőt gyakran az egész sor széles kőszegéllyel van körülkerítve.

A község határában levő gyárok, bányák, a Tát és Nyergesújfalu között levő dunaparti széndepó, az erdőségek nemcsak ipari munkásoknak, hanem napszámosoknak is elegendő munkát biztosítanak normális időkben. A rakodás fás, szenes, köves hajóra vagy vasúti kocsikba nem kíván szakképzett munkást s így a zselléreknek is van keresetük. Az utóbbi évek nagy gazdasági válsága azonban itt is munkanélküliséget okozott s ezért a munkások részben külföldön próbáltak munkát szerezni: erről a vidékről számos ipari munkás, elsősorban kőműves és kőfaragó kért útlevelet Franciaországba és Belgiumba, hol tisztességes kereset-hez jutottak. A Budapest—bécsi országút megépítése is foglalkoztatta az elmúlt két évben a munkásság egy részét s a gazdákat is, akik fuvarozással kerestek. Ennek a munkának már vége s ezidőszert az eternitpala- és eternitcső-gyárban, a téglagyárban akad a munkások részére némi munkaalkalom s néhánynak a tokodi, dorogi szénbányákban, amelyek ismét teljes üzemmel dolgoznak. Az idei tél persze nagy megpróbáltatásokat jelent gazdára, iparosra, munkásra egyaránt, de még a szociáldemokrata szervezett munkásság soraiban sincs elkeseredett zúgolódás, mert itt érzik, hogy ha kibőjtölik a válságot, ismét rendes, emberi életet élhetnek, míg a felfordulás megint hosszú időre teljesen megfosztaná őket kereseti lehetőségeiktől.

Az ESZTERGOMMEGYEI ipari községekben a bánya és a gyár az úr. A földesúr teljesen ismeretlen fogalom. Nyergesújfalu a primási uradalmon kívül más uradalom nincs, középbirtok egy van, a másik parcellázásra került, holdanként 800—1000 pengős áron. A legjobbmódú gazdáknak 25—30 hold földjük van, a többinek még kevesebb, azonban a legtöbb embernek van egy-két „darabka“ földje, — ami néhány száz négyszöglet jelent — amelyen a szükséges krumpli, kukorica, bab egy része, esetleg az egész szükséglet beterem. Valami kis vagyona: háza, „darabka“ földje úgyszólván minden családnak van, nincstelen zsellér, mezőgazdasági napszámos alig akad. Nyergesújfalu lakossága legalább is 1700 óta, az újratelepítés óta nem volt jobbágy, de nemes sem volt s az itteni családok hagyományaiban sem a jobbágyszolgaság, sem a nemesi öntudat hagyományai nem élnek, mint a Dunántúl több községében, pl. a bakonyi Szentgálon vagy a Balaton melletti Kajáron, hol a legdemokratikusabb osztálynak, a kisgazdaosztálynak a tagjai büszkéek nemesi származásukra és nemes voltakra. Teljesen ismeretlen fogalom errefelé a nagybirtok, ezért itt a földreform jelentéktelen volt, és ismeretlen a gentry, akár földbirtokos, akár letört állapotában. Egy-két nyugdíjas öregúr, néhány nyaraló, vagy felváltva Pesten és Nyergesújfalu lakó hivatalnok, művész társasága az egész réteg, amelyik itt nem dolgozik és ezzel kihívhatná maga ellen a szegények irigységét, de ez nem annyira kirívó, hogy úrgyűlöletet tudna ébreszteni. A legnagyobb tekintélye és hatalma természetesen a gyár vezetőségének van, mert tőle függ az ipari munkás és napszámos munkája, kenyere és a gazda fuvarkeresete. Ezeknek a tekintélyt az anyagi hatalom adja meg. De nagy tisztelet veszi körül

a jobbmódú iparosokat is, akik szorgalmas és takarékos életükkel vagyont gyűjtöttek, házat, földet szereztek, vagy az öröklött családi vagyont gyarapították. Ezek élvezik itt azt a tekintélyt, amit az Alföldön a többszáz holdas gazda, ők a község részéről a virilisták a vármegyén és ha a megyei urak Nyergesújfalun kiszállnak, az ő házuk vendégszeretetét veszik igénybe. Templomban, gyűléseken, ünnepélyeken, közebédeken az első hely az övék és a községnek minden fajtájú lakosa: független gazda vagy szociáldemokrata gyári munkás, egyaránt tisztelettel süvegei meg őket, tekintélyben a hivatalnokok, közalkalmazottak, orvosok, jegyzők, tanárok, tanítók — egyháziak és világiak — egyaránt utánuk következnek. A kisgazdáknak nincs meg az az egységes szervezetük, ami sok más községben, nincs egységes irányításuk, pedig — különösen a gazdálkodás terén — nagyon rávolnának utalva szakszerű irányításra, mert gazdálkodási rendszertük, mint már fennebb is láttuk, elmaradott. Földjeik kihasználatlanok, aminek részben az az oka, hogy a földeket örökösödések alkalmával úgy elparcellázzák, hogy helyenként 2—4 méter széles, hosszú táblák következnek egymás után, ami, nem is szólva a határbarázdák okozta veszteségről, akadály a föld teljes kihasználásának. A gazdák, de a kisiparosok is és természetesen elsősorban a zsellérek szolgálni adják felferdült leányaikat, helybeliekhez vagy a közeli városokba, főként Budapestre, honnan a leányok bérüket többnyire hazaküldik szüleik támogatására, vagy ház, föld árának törlesztésére vagy hozomány összegyűjtésére. Az a 30—40 pengő, amit havonként hazaküldenek, jelentékeny összeg falun, mert ebből ma — ha muszáj — az otthon levő munka- és keresetnélküli szegény család meg is tud élni. Önálló iparos van a községben 85, kereskedő 14, ipari munkás körülbelül 350, mezőgazdasági munkás — beleértve a község határában lévő néhány száz holdas pusztamaród primási uradalom cselédségét is — 71. Az ipari munkások napibére 2—5 pengő, a mezőgazdasági munkások: férfinapszám 3, asszonynapszám 2 pengő, ami falusi viszonyokhoz mérten jó keresetet jelentene, ha egész éven át állandó volna, azonban az ipari vállalatok vagy szünetelnek, vagy redukált üzemmel dolgoznak, a mezőgazdaságban pedig egy évben legfeljebb 200 munkanapot lehet számítani. Ilyképpen ez csekély jövedelmet jelent a munkásoknak, ami miatt persze zúgolódnak, viszont a munkáltatók is panaszkodnak, hogy ilyen magas napszámberék mellett ők meg drágán termelnek.

Nyergesújfalu lakossága abban is különbözik más magyarországi községek, de még a hasonló összetételű szomszédos községek lakosságától is, hogy nem Tiborc-lelkületű, ellenkezőleg bohém, vidám, fennhéjázó, könnyen költi a pénzt ruhára, külsőségekre, szórakozásra és mulatozásokra, aminek magyarázata az, hogy itt régebben nemcsak a dunaparti hajóvontatók, s kőfaragók, akik távoli vidékeken is jól tudták értékesíteni munkájukat, hanem a gazdák is könnyen keresték a pénzt, hiszen ezen a fővonalon állandóan nagy volt a közlekedés és a régebbi időkben, amikor még kocsival utaztak az emberek, Nyergesújfalu, a „gyorsparasztok“ telepe, a Budapest—bécsi vonalnak egyik nagy postaállomása volt. A tőle 10 kilométer távolságra fekvő szintén részben sváb lakosságú, mezőgazdasági Tát községben az emberek

természete egészen más: takarékosak, szolidak és nagyon megnézik, mire költik el pénzüket. Mint jó lovasokat a nyergesújfalui legényeket rendszerint a huszárokhoz sorozták be, hol ezek két nyelv tudásával gyorsan megcsinálták altiszti karrierjüket, így a katonaságnál is jobban éltek és hozzászoktak a könnyű költekezéshez. De bohémságuk mellett becsületesek és jólelkűek. Nem békétlenkedők, nem perlekedők, nem bicskások s a törvénnyel ritkán gyülik meg a bajuk.

Ez A KÖZSÉG tehát a mai, kétségtelenül igen súlyos kereseti viszonyai ellenére sem tartozik a nyomorgó községek közé. Itt is vannak ma munkanélküliek, eladósodott gazdák és iparosok, itt is szörnyű gondokat okoz az adó és a ruházkodás és egyéb, már régebben megszokott magasabb igények kielégítése, itt is találni nyáron vékony levesen, körtén, zöld gyümölcsön, télen krumplin, szalonnán élő, sokszor koplaló szegény embereket, de öt mézszársék, öt korcsma, nagy Hangyabolt, melynek havi forgalma a normális időkben átlag 10.000 pengő, szatócsboltok stb. azt mutatják, hogy van pénzforgalom és az emberek általában rendesebb, emberibb életet élnek, mint a zsíros alföldi vagy a latifundiumos dunántúli községekben. Nincs meg itt az élet-színvonalnak az a nagy eltérése, ami pl. Törökszentmiklóson, hol sok a gazda, jómódú földbirtokos, de 26.000 lakos közül ezen a télen 6000 szorul Ínséges ellátásra.

Ez a község általában közelebb van Nyugat-Európához, mint az Alföld. Nemcsak földrajzilag, a térképen, hanem kultúráját s civilizációját tekintve is. Itt nem a gémes kút, a tanya, az ázsiai ösfoglalkozások emlékét őrző halászeszközök vagy a nomád élet hagyományai kapják meg az érdeklődő figyelmét, ellenkezőleg, inkább nyugateurópai, városias civilizációja lep meg lépten-nyomon. Demokratikus gondolkozás hatja át az itteni társadalmat, még az iparosok és gazdák között sincsenek egymással szemben kiélezett ellentétek, hiszen az iparosok jórészt gazdák gyermekei, gazdacsaládokba is házasodnak s a tisztviselők együtt szórakoznak az iparosokkal, gazdákkal, főként a borospincékben. Különbség inkább csak a ruházkodásban van, amennyiben az iparos városi ruhában, a földműves csizmában és mándliban jár. Életük, bár — mint fentebb láttuk — mezőgazdaságuk eléggé elhanyagolt, általában magasabb színvonalú, mint a tisztán mezőgazdasági községekben, ami elsősorban iparosodásuknak tulajdonítható.

A legtöbb magyar faluban általában igen nagy a szegénység, különösen ott, ahol a lakosság jelentékeny része zsellér s tisztán a földművelői napszámra van utalva, mert a mezőgazdasági munka, csekély díjazása mellett, az év nagy részében munkanélküliséget is jelent. A mezőgazdasági munkanélküliség problémájának megoldását a telepítésen kívül mindenestre nagy mértékben elősegíthetné ipartelepek felállítása oly vidékeken, ahol sok a zsellér és a vidék, vagy annak mezőgazdasága, ipari kihasználásra alkalmat nyújt.

TRÓCSÁNYI ZOLTÁN

A HIVATÁSOS LÁZÍTÁS

MAGYARORSZÁG kormányzója nemrég egy vidéki ünnepeken mondott beszédében megnyugtatta az ország lakosságát, hogy a kormányzat a közrendet és az állam biztonságát minden körülmények közt meg fogja óvni s különösen a hivatásos lázítókkal szemben alkalmazni fog minden célravezető erélyes rendszabályt.

A kormányzó e szavaiban mérhetetlen fontosságú társadalmi problémát érintett. A hivatásos, a rendszerbe foglalt lázítás és bujtogatás problémája ez, amely világosan szemlélhető ugyan a nagy francia forradalom s az azóta lezajlott minden forradalom előkészítésében, de igazi dermesztő valóságában csak napjainkban bontakozott ki a világ előtt az oroszországi bolsevista forradalomban. Nem sokkal Magyarország kormányzójának megnyilatkozása után Chiappe, a híres párizsi rendőrfőnök az egész világ figyelmét felhívta a hivatásos bujtogatók üzelmeire s jelezte, hogy a kérdés nemzetközi jogi szabályozásának előkészítése végett tanulmányokat folytat.

Sem a magyar publicisztikában, sem különösen a jogtudományi irodalomban ez a probléma, sajnos, kellő méltatásban eddig nem részesült. Nekünk, magyaroknak, éppen elég okunk volna pedig ennek a problémának élesen a szemébe nézni, hiszen nálunk éppen úgy, mint a bolsevista orosz forradalomban, egészen törpe s látszólag teljesen súlytalan kisebbség nemcsak felforgatta az ország rendjét, hanem az országot leigázva, kezébe kerítette a kormányhatalmat. Mint annyi más kérdésben, úgy látszik, mi is megvárjuk, míg a nyugati nagy nemzetek megteszik ezt a problémát a közvélemény egyik tengelyévé. Ma nálunk még uralkodó felfogás, ezt mutatják iskolakönyveink és a politikai irodalom termékei, hogy a forradalmak oly okozatok, amelyeknek mélyenfekvő okait kizárólagosan a megtámadott vagy legázolt uralmi rendszer bűneiben és hibáiban kell keresni; ezekhez a bűnökhöz és hibákhoz csatlakozik szükségszerűen a néptömegek elégedetlensége, felháborodása, forrongása, ami végül is, mint a tűzhányó, kitör s a forradalommal igazságot szolgáltat, megtorol, bosszút áll és ha romhalmazon vagy vértengeren is, üdvös reformokat szül.

Ez ellen a felfogás ellen éppen Franciaországban indítottak tudományos hadjáratot, ahol hosszú időn át, a liberális, majd szocialista gondolat egész uralma alatt divat volt a nagy francia forradalmat a szocialista történetíró, Aulard kifejezése szerint a francia nép hősi eposzának tekinteni és ápolni ennek a mozgalomnak nagy hagyományait. Bár a nagy francia forradalom egetverő jelszavai és tervei, valamint a csatatereken tanúsított nagyszerű erőfeszítései és elért sikerei mellett még arra sem volt képes, hogy állandó kormányt adjon

a francia népnek, majd végül is egyetlen ember zsarnokságába hullott bele dicstelenül, a legtöbb történetíró és essayista sajtószertű határozatlansággal, amire kitűnő példa Carlyle, nem adott egységes bírálatot a nagy francia forradalomról a maga egészében. Ennek egyik főoka kétségtelenül az volt, hogy a francia forradalom történeti kútfőinek feltárása még a mai napig is folyamatban van s különösen az újabb kutatások vetnek igazi fényt a forradalom igazi rúgóira s vezéreinek politikai tevékenységére.

A forradalmak megítélésében és értékelésében az eddigi módszerek a forradalmi eszméknek mint eleven hatóerőknek tulajdonítanak döntő súlyt. Nem szentelt senki különös figyelmet annak, mily módon terjednek el ezek az eszmék s mily módon válnak óriás faltörökösökké, hogy megdöngessék és lerombolják az államhatalom bástyáit.

Már Taine rámutatott arra, hogy a nagy francia forradalom idején a jakobinusok száma alig tett ki egész Franciaországban néhány százezret, de Taine-t valóságos agyonhallgatták, úgyhogy Aulard is csak Taine halála után írt ellene cáfoló iratot. Taine nyomain A. Cochin, a korán elhunyt francia történetíró állított fel új történetfilozófiai rendszert, amelynek egyik alap gondolata szerint általában a forradalmi szellem és az úgynevezett szabad gondolkozás, a forradalom is, egy és ugyanaz térben és időben. Cochin több nagy munkában fejtette ki a forradalmi eszméknek, elméleteknek, a véleményalakító egyesületeknek és a megfélemlítésnek szerepét a forradalmak előkészítésében és megszervezésében. Azonban sem Taine, sem Cochin nem mondta ki nyíltan, hogy a forradalomnak technikája van, amelyhez érteni kell. Aki ehhez nem ért, az elbukik, mint Catilina, aki elvesztegette a drága időt, míg Cicero Quo usque tandem-évei véglegesen le nem leplezte az összeesküvő terveket.

Az oroszországi bolsevista forradalom végre a villám vakító fényét vetette a forradalom rejtelmére. Már Marx hirdette ugyan, hogy „a forradalom művészet“, de csak a bolsevista forradalom diadala után lett szemellátható valóság, hogy Lenin nem túlzott, mikor azt hirdette, hogy elszánt, öntudatos és vakmerő kisebbség munkája a sikeres forradalom. Max Eastman már rendszerbe foglalta „a forradalom tudományát“ s kétségtelenül gazdag irodalma támadt annak a kérdésnek, hogy a nagy tömegeknek s általában a népnek szerepe a forradalmakban öntudatos és valóságos haditervekkel dolgozó vezetők munkájává zsugorodik össze.

Legélesebben állítja eléink azonban a forradalom problémáját egy a napokban megjelent francia könyv, C. Malaparte-nak, a varsói olasz követség volt attachéjának könyve, *Technique du Coup d'Etat* címmel. Ennek a könyvnek, a szerző szerint, az a célja, hogy megmutassa, mennyire nem politikai kérdés a modern államvédelem, éppenséggel nem is tisztán rendészeti vagy karhatalmi kérdés, hanem egyszerűen technikai feladat. A forradalom maga szintén technikai probléma, ha az államhatalom meghódítására vagy megdöntésére irányul. Ez a könyv a bírálat választóvizével önti le a liberalizmus eddigi értékítéleteit a forradalmakról. Nem zengi a dicsőség himnuszát a forradalmi eszméknek, nem megy bele a forradalmak „okainak“

megértő boncolásába, hanem egyszerűen a forradalmi módszerek elemzését tárja az olvasó elé a történelemből ismert több forradalom és államcsíny példáján. Miért sikerül az egyik forradalom, miért bukik meg a másik? A forradalmak ebben a könyvben nem válnak politikai, erkölcsi, társadalmi vagy nemzeti problémákká, hanem a forradalmi technika kérdésévé. A forradalom ütközet a fennálló államhatalommal, amelyet megnyernek vagy elvesztenek. Haderiv, stratégia, végrehajtás, taktika, vezérlés, sőt hadianyag kérdése tehát a forradalom sikere vagy megghiúsulása. A modern államvédelem, mondja Malaparte, ugyanazoknak az elveknek érvényesülését teszi szükségessé, amelyek az állam meghódításában érvényesültek és a forradalomra kedvező helyzet elsősorban ezeknek az elveknek elhanyagolásából áll, nem függ tehát szükségképpen az ország politikai, társadalmi helyzetétől vagy általános viszonyaitól.

Ez a könyv, bár kétségtelenül fel akarja vértetni az államokat és társadalmakat a forradalmak pusztításai ellen, nem festi rózsás színben a jövőt. Rettentő példa áll a mai kor embere előtt, amely napnál fényesebben igazolja, mint tudják elvégezni egy hatalmas birodalom meghódítását a forradalom technikájához értő kalandorok. A szerző hideg pontossággal hívja fel a figyelmet arra is, hogy a forradalom eme marxi és lenini művészei viszont az állam technikai védelmében is otthonosak, éppen azért, mert jól ismerik a forradalmi technikát. Hatalmuk alapja tehát ma is a hivatásszerű forradalmárok, lázítók és bujtogatók infernalis csatarendjén épül fel s minek tagadjuk, fényesen bebizonyították, hogy a forradalomhoz nem kell a nép többsége, elég az öntudatos, forradalmi, egészen törpe kisebbség, elég a forradalmi élcsapat, amely pártot szervez, véleményt terjeszt, rohamcsapatot alakít és kihasználja az államhatalom kezelőinek tudatlanságát és gyengeségét, azt az időpontot, amikor meginog, szét-esik, elsorvad és elomlik az államvédelem technikája.

Legérdekesebb a könyvnek az a része, amely leírja az oroszországi bolsevista forradalom előkészítését és diadalrajtását. Általánosan elterjedt vélemény, hogy a bolsevisták sikerének titka a Kerenszkij-kormány gyengeségében és tehetetlenségében, valamint a bolsevistákkal való bűnös cimboraságában áll. Malaparte szerint Kerenszkij a bolsevista forradalom veszedelmével szemben nem mulasztott el semmit, amit a fennforgó körülmények között az állam biztonsága végett meg kellett és meg lehetett tennie. Kerenszkijnek csak az volt szerinte a hibája, hogy a modern államoknak eddig szokásos karhatalmi intézkedéseiben látta a védelem alapját, de nem számolt a felkelés modern technikájával. Mintegy 20.000 ember állt Kerenszkij rendelkezésére 1917 októberében, ezeket fel is használta az orosz főváros és környékének katonai biztosítására, gépfegyverek voltak felállítva a népesebb és nagyobb útvonalak szögletein. Kerenszkij emellett megnyerte a szakszervezetek vezetőit is, akikről tudta, hogy a bolsevistákkal szemben véleményeltérésben vannak, megnyerte őket arra, hogy arra az esetre, ha a kormány és a bolsevisták közt kenyértörésre kerül a dolog, semlegesek maradnak s általános sztrájk kitörését megakadályozzák.

Lenin maga azon a véleményen volt, hogy általános sztrájk nélkül a forradalom céltalan, mert eleve sikertelenségre van kárthatva. Kerenszkij tehát látszólag elég biztosan állt. Trockijnak azonban más volt a véleménye. A forradalom sikeréhez a rend felborulása kell, ehhez pedig nem okvetlenül szükséges az általános sztrájk. Különben is, mondta, a forradalmi felkelésnek csak egy feladata van: homlokon ütni és földre teríteni a magával már amúgy is tehetetlen bénát. A forradalmi feladat tehát egyszerűen csak az, megbénítani a kormányt. Szentpétervár ezekben a napokban tele volt rongyos, ki-, éhezett katonaszökevényekkel. Mintegy 200.000 főre rúgott ez a veszedelmes had, amely tétlenül ténfergett az utcákon. Mi sem természetesebb, hogy ezzel a közrendre nyilvánvalóan veszedelmes tömeggel szemben fokozott gonddal őrizték a kormányhivataloknak és a katonai hatóságoknak elhelyezésére szolgáló épületeket. A vasútvonalak, pályaudvarok, a vízművek, a posta, távíró- és telefonközpont épületeinek őrzésére már kevesebb katonai erő jutott, bár az utcai rend biztosítására sűrűn voltak elhelyezve a háztetőkön a katonai rajok, gépfegyverrel felszerelten.

Trockij szenvedélyesen hirdette, hogy a bolsevista forradalom diadala mindezekről a karhatalmi intézkedésektől független. Mintegy ezer emberből álló vörös gárdát szervezett. Ebben a gárdában voltak katonák, szakmunkások, vasutasok és néhány mérnök. Trockij felosztotta Szentpétervárt szabályos körzetekre, e körzetek mindegyikét pontosan kikémleltette szakembereivel s megállapította a különböző stratégiai pontokat s a közvilágítás, vízellátás és közlekedés üzemének helyrajzát. A telefon- és távíróvonalak, valamint a vízvezetékek és villamos erőt közvetítő kábelek elhelyezésének pontos ismeretében kijelölt egy-egy csoportot, amelyeknek feladata volt ezeket a helyeket adott jelre meglepetésszerűen megszállani. Trockij vörös gárdistái gyanút nem keltve, fegyvertelenül és láthatatlanul végezték el kémkedéseiket, amit nyíltan csináltak, csak annyi volt, hogy behatoltak a kaszárnyákba s ott egyetlen mondat variálásával izgattak: Minden hatalmat a szovjeteknek! Közben az utcákon hullámzó tétlen had rejtélyes módon sűrűn ütközött össze főleg a kormány-szervezte polgári őrség járőreivel. Természetes, hogy gyűlést gyűlés követett, a forradalom különböző napirendjeivel. Mindez végül is általános forrongás és zűrzavar képét öltötte fel.

Trockij a maga ezer emberével még várt. Október 24-én fényes nappal végre kiadta a parancsot a rohamra. Trockij gárdistái most már nyílt vagy rejtett fegyveres felszereléssel vonultak fel pontos haditerv szerint hirtelen és meglepetésszerűen. Megszállták a Néva hídját, a villamosközpontot, a gázműveket, a pályaudvarokat. A központi távíróhivatalt őrizte ugyan 50 csendőr, de ezek az épület előtt felsorakozva gépfegyvereikkel tehetetleneknek bizonyultak Trockij néhány embere előtt, akik részben az épületbe belopózva az ablakokból ledobott néhány kézigránáttal felbontották soraikat, részben velük szemtől szembe állva kényszerítették őket megadásra. Amily kitűnően megállták volna helyüket egy forradalmi tömeg támadásával szemben, éppoly tehetetlennek bizonyultak néhány vakmerő és elszánt ember

közvetlen kézítusával fenyegető támadására. Néhány órán belül Trockij ezer emberének kezében volt az orosz főváros minden közműve. Az első órák sikerei önként hozták magukkal, hogy már néhány páncélos autóbilt is szereztek maguknak és ezzel száguldozták be a várost. Este 6 órakor Trockij megjelent a bolsevikiek főhadiszállásán a Szmolnij-intézetben s csak ennyit mondott:

— Megtörtént!

Az orosz főváros főütőerein a bolsevisták tartották kezüket. A kormány nem tudott rendelkezni többé, az államhatalom megbénult. Kerenszkij nyomban belátta, hogy minden elveszett s még idején elmenekült. A kormány többi tagjai a cár téli palotájába húzódtak, amelyet változatlanul őrzött néhány század polgári őrség és egy zászlóalj katona.

Szentpétervár lakossága még nem tudta, mi történt. Biztosat senki sem tudott, csak annyi látszott biztosnak, hogy a városi és állami műszaki telepek, intézmények ellen erőszakos merényleteket követtek el. Tény azonban, hogy ekkor még a kormány szabad volt, az állami közigazgatás intézményei, a hatóság és hivatalok a kormány kezében voltak. A helyzet azonban mégis az volt, hogy a kormány non kormányozhatott többé. El volt vágva Oroszország többi részétől, meg volt fosztva minden lehetőségtől, hogy közléseket tegyen és értesüléseket szerezzen be, bizony fogoly volt a szó valódi értelmében. Eltelt az éj. Másnap kiadta a parancsot Trockij a téli palota megtámadására is. A bolsevikieknek már szövetségük a Néván horgonyzó Aurora nevű hadihajó s a palotát ostromló vörös gárdistáknak segítségére siet néhány ágyúlövéssel. Kerenszkij miniszterei rövidesen a bolsevikiek foglyai lesznek. Az eddig rejtőzködő Lenin leveti parókáját s maga is csak most hiszi el, hogy a forradalom sikerült.

— A forradalom már egy nappal előbb be volt fejezve, — válaszolt neki Trockij.

Tanulságos részlete a könyvnek ezek után az, miként hiúsult meg Trockij forradalmi aknamunkája később Sztálin diktatúrája ellen. A forradalmi taktika páratlan sikerű championja nem boldogult kipróbált módszerével a bolsevista diktátor ellen, mert ez is ismerte a forradalom technikáját. E könyvből tudjuk meg, hogy Sztálin a G.P.U. mellett különleges államvédelmi testületet szervezett, amely az állam műszaki szervezeteinek biztonsági felügyeletére hivatott. Szakmunkásokból, vasutasokból, gépészekből, elektrotechnikusokból és táviráshozokból áll ez a szervezet, amely Moszkva 10 körzetében állandóan ellenőrzi a különféle technikai közművek működését oly módon, hogy az ellenőrzés egyetlen központból indul ki s ide fut össze. Katonai és műszaki feladatán kívül politikai tennivalója közé tartozott többek közt az antiszemitizmus terjesztése Trockij személyének népszerűtlenítése érdekében. Trockij száműzetése már akkor történt, mikor elszigetelése csaknem tökéletes volt.

A bolsevikiek megtanították a világ proletariátusát a forradalom technikájára. De elfelejtik, hogy a forradalom előkészítésének tudománya a polgári társadalomnak is hasznára válhatik. Vájjon csakugyan okul-e belőle ez a polgári társadalom?!

MISKOLCZY ÁGOST

A TÖRTÉNET MECHANIZÁLÁSA

A TÖRTÉNETTUDOMÁNY már több mint száz esztendeje: lemondott arról a büszke célkitűzésről, hogy az élet mestere legyen. Nemcsak azért, mert mindinkább lehetetlennek bizonyult az emberi életnek egyszerűen a múltból nyerhető példák szerint irányítása : nem sikerült ez sem a római klasszikus történetíróknak, sem a középkor keresztény univerzalizmusa egyházi íróinak, sem pedig a felvilágosodás embereinek, aki közt még oly kritikus fő is, minő Voltaire volt, elhitte történeti műveiről, hogy azokkal a tényleges történeti processzust irányíthatja. Éppen a felvilágosodás mechanisztikus, mindent racionalizáló törekvéseinek végleges kudarca adott alkalmat a száz év előtt virágzó német „történeti iskolának“ e racionalisztikus törekvéstől való elvi elszakadásra. Cicero mondásában: a történet az élet tanítómestere, valóban jó adag racionalisztikus illúzió rejtezik: annak elképzelése, hogy ha alaposan átkutatjuk az emberi múltat s annak képét tükör gyanánt kortársaink elé tartjuk, akkor ezek a bűn, nyomor, tévedések képétől megriadva, az erény és dicsőség képeitől elragadtatva a jó, az igaz, a józan ész útjain fognak ezután járni. A történetírás a 19. század elején végre bele tudott pillantani az emberi történet rendkívül komplikált menetébe, ahol a józan ész törekvéseit annyira és annyiszor paralizálják a minden okot és okosságot letipró szenvedélyek, s ezt belátva, lemondott az emberek tanításáról, s iparkodott saját tudománya határain belül önmaga életét berendezni. Erre annál inkább szükség volt, mert a történetírás nemcsak hogy képtelen volt tanítói hivatást teljesíteni, hanem ebben a meddő törekvésében egyúttal saját tudományos alapjait is mindinkább aláásta. Az a történész, aki az életet akarta vezetni tanításával, ezt kétségkívül az ő történetileg adott helyéből, egy fix-pontból kísérelte meg és a saját szűkkörű nézeteit, egyetlen történeti adottság szükségleteit állította közönsége elé, mint az emberi történet megszívlelendő tanulságát, így szállott le az életet irányító történész tudománya magaslatáról s ült oda különböző felségek trónusa lábához, hogy egyszer a legitim uralkodó, máskor a szuverén népfeltség szisztémájának fenntartásához, propagálásához szolgáltassa a „történet tanulságait“. A magistra vitae-ből ancilla vitae lett, jól fegyelmezett szolgáló, aki gyakran meggyőződésből, néha a nélkül szolgált ki urát, kivel a sors összekötötte ...

A történetírás tudományosítása magábanvéve is erősen megszüktette azt a kört, melyre a történetkutatás eredményei ezután egyáltalában hatással lehettek. A helyzet még inkább súlyosbodott a 19. szá-

zad demokratikus iránya következtében, mely az emberi élet irányítását lényeges dolgokban mindennemű tudományos meggondolástól távolálló tömegek kezébe tette le. Pedig ezek a tömegek ősi ösztönükkel folyvást érzik a múlttal való összefüggéseiket, azokról homályos képek vannak, melyeket a tudomány nem tud számukra megvilágítani, hiszen műveltségi színvonaluk miatt nem képesek tudományos eredmények elsőkézből való befogadására. Ennek a szükségletnek tesz eleget, bizonyos mértékig, a 19. században meggyökerezett iskolai történettanítás, mely a legalsóbb fokon is ellátja a népet némi történeti ismeretekkel, persze a nélkül, hogy szükségleteit, érdeklődését teljesen ki tudná elégíteni. Amit az iskola nem tud elvégezni, azt ezen a téren is a sajtó vállalja magára és valóban manapság lépten-nyomon láthatjuk, miként ölti magára a zsumalizmus a „magistra vitae“ palástját, melyet a történetírás az imént vetett le magáról. A politikát irányító demokratikus tömegeknek mindenütt a sajtó szállítja a történeti ismereteket, ez a nagy képmutogató, aki természetesen az emberi történet háborzongató, szenzációs részleteit előnyben részesíti a valóságos tanulságokkal szemben. Az átlag újságolvasó a történet hatalmas folyamából régebben a pápák bűneit, ma Rudolf trónörökös tragédiáját, Sobri Jóska és Rózsa Sándor életét, az eperjesi hóhér, a Rothschild-ház történetét ismeri meg. Itt aztán a közönség kívánságainak, szentimentális szükségleteinek kielégítésére tág tér nyílik: emlékszünk arra a tanulságos esetre, mikor például az annak idején nagy mozgalmaktól kísért tiszzaeszlári pör „történetét“ egyszerre három napilapunk is hozta sorozatos közleményekben, melyekből az olvasó valósággal homlokegyenest ellenkező igazságokat tanulhatott meg, de mindenestre saját szájaíze szerint. A történeti tömegoktatásnak a tényektől független módjára demokratikus korunk naponta szolgáltat anyagot, legtöbbször a zsumalizmusból kikopott egyének műveiben, kik jobb híján történetírónak nevezik magukat névjegyükön s ez egyetlen jogcímük a „magistra vitae“ gyakorlásában. A történetírás itt már nem egyéb mosogatóleánynál.

A történeti termékek e legalacsonyabb sorától meg kell különböztetnünk azokat, melyeket ugyan szintén a tömegek szükséglete hoz létre, de amelyek e szükséglet kielégítésére tiszta és őszinte s tőlük telhetőleg tudományos eszközökkel iparkodnak. Ebben a körben a tömegek szükséglete is magasabbrendű: van benne valami abból az ősi ösztönből, mely kétezer éven át fenntartotta az „élet mestere** illúzióját s amely ma, a történettudomány hatalmas kifejllettsége miatt, még kevésbé hajlandó lemondani a múltból a jövőt illetőleg nyerhető tanulságokról. Az emberi faj organikus voltát meghatóan illusztrálja a honnan? és hová? szétféphetetlen összefüggése: minden egyes íz, generáció nemcsak a múlttal, az elődökkel való kapcsolatát, a gyökeket érzi, hanem az ágakat is, melyek tovább fognak haladni tőle jövő generációk felé, melyeket nem ismer, nem is ismerhet, de mégis megpróbálja, hogy a múltból következtetéseket vonjon rájuk. A honnan? problémáját ily értelemben találjuk meg minden európai nemzet öntudatosulása pillanatában: a nemzet születésével összekötött mondanak nem tisztán a múlt szeretetének köszönik életüket, hanem a jövő

kiismerése, irányítása, tudatos alakítása céljának is.¹ Az Attilától leszármazás a magyarság számára nem egyszerű antikvárius adat volt, hanem erős megtámogatása ittléte jogalapjának, annak, hogy e földet joggal birtokolja ma és övé lesz az a jövőben is. A múltnak a jövőben leendő hasznosítása egyébként is könnyen érthető minden politikai koncepciónál, mely a politikai élet természete szerint a hatalom megtartására, annak állandósítására irányul. A magyar történet egyik leg-hatalmasabb ily koncepciója, a Regnum Marianum gondolata sem elégedett meg a múlt képeinek megmutogatásával, hanem azoknak a jövőben való megörökítését is célozta, a múlttal a jelent és jövőt akarta megalapozni. Múlt és jövő egybeölelésénél tehát egyformán szerepe van a történeti processzus iránya iránt való egyetemes emberi érdeklődésnek és egy adott emberi nemzedék céltudatos állásfoglalásának a jövőnek bizonyos irányban, az adott érdekek szerint alakítása érdekében. Minden emberi korral azonos ártatlan kíváncsiság egyrészt, másrészt nagyon is érdekelt pillantás, mely a jelent akarja meghosszabbítani a jövőben, — vagy pedig épp ellenkezőleg, a jelentől minél gyökeresebben eltérő jövőt óhajt a késői századokban megpillantani.

Mindkét törekvést nagy mértékben kielégítette Oswald Spengler ismert nagy munkája. A világháború borzalmai és az azoknál nem kisebb békeborzalmak eschatologikus hangulatot hoztak létre: senki sem bízott többé azon értékekben, melyek a végveszedelem meggátolására gyöngéeknek bizonyultak, az egész európai értékrendszer megdőlt s a népek, előbb csak a vesztesek, utóbb a nyertesek is (vesztes és nyertes talán megfelelőbb kifejezések, mint a még nálunk is sokat használt győző és legyőzött) azon bizonyos örvény vagy szakadék előtt látták magukat, honnan továbbhaladás, a 19. század optimizmusában megszokott kényelmes, örök emelkedés nincs többé. Nem is annyira az örvényen csodálkoztak, mint inkább azon, miként volt lehetséges a korábbi haladás, mikor az eszközök — ezt megmutatta a világháború — kétségtelenül erőtlenek, gyengék voltak. A felvilágosodásból és francia forradalomból származó szabadságkomplexum, a politikai és gazdasági liberalizmus egész rendszere ekkor veszítette el Európában hitelét s adott helyet mindenütt kötöttséget, rendező, parancsoló kezét követelő elgondolásoknak. Spengler boszorkányos ügyességgel szolgálta ki ez európai hangulatot s valóban nem érdemli meg a vádat, hogy ő keltette fel munkájával a végtől remegést, Ő rombolta le a 19. század büszke épületét fenntartó értékeknek további hitelét. Az ő „kulturmorphológiája“, mint tudjuk, három önmagában zárt, befejezett kultúrát rajzolt az ily hatalmas perspektíváktól a pozitivizmus korában elszokott ámuló publikum elé: a görögök apollói, az arabok mágikus és a nyugateurópai, germán-keresztény ember fausti kultúráját, három zárt egészet, mely a fejlődés, növekvés ugyanazon periódusain ment keresztül s melyek közt a legutolsó is elérkezett immár a véghez, az elmúlás stádiumához. A nagy lendület, mellyel könyvét megírta s melynek nyoma sincs azóta kiadott mun-

¹V. ö. a honnan? elképzelések legújabb összeállítását Robert Michels perugiai egyetemi tanár könyvében: *Dér Patriotismus. Prolegomena zu einer soziologischen Analyse*, München 12. Leipzig, 1929.

kaiban, egymagában is bizonyítja, hogy nem ő vezette korát, hanem a kor pesszimista sejtéseinek adott adekvát kifejezést, meglepő analógiák, látszólag forradalmi, a burzsoa-gondolatot arculító, valóban pedig nem egyszer együgyűségig primitív felismerések segélyével.

Spengler munkájának, Nietzsche filozófiáján kívül, a történettudomány és általában a szellemtudományok századeleji új iránya volt az előfeltétele, azon irány, mely nem tett többé maga elé az asztalra egyetlen tényt s nem nevezte többé tudománynak ez egyetlen tény leírását vagy pláne létezésének egyszerű konstatálását, hanem a jelenségeket a környező szellemi életben, egymással összefüggésben vette vizsgálat alá. A szellemi élet jelenségei nem elszigeteltek és mégcsak nem is személhetők izoláltan, mint ahogyan az orvostudomány különvéve tudja megnézni a biológiai jelenségeket; a szellemi élet tényei szerves összefüggésben vannak egymással, amint már Jákob Burckhardt 1868-ban tartott egyetemi előadásában az egész történeti folyamatot három „potencia“ együttműködéséből magyarázta meg : vallás, állam és kultúra az emberi történet mozgató erői, melyeknek különböző formájú együttműködése határozza meg a történeti processzus egyes korszakainak eltérő formáit. A három potenciától mozgatott világprocesszus időnként megakad, amint mozgatói egymással összebonyolódnak s ilyenkor törés, reakció, krízis és forradalom áll be. Burckhardtnak ez a krízisteóriája, mely a tényleges történeti folyamat életteljes, elfogulatlan szemléletéből nőtt ki és éppenséggel nem tartott igényt természettudományos törvényszerűsége, elődje és úttörője Spengler és mások elképzelésének a kultúrák haláláról. A három potencia konstrukcióját ma már könnyű lenézni, aminthogy Spengler is legújabb művében, a világkultúra halálát erélyesen reklamáló elmefuttatásában a technika fejlődésének káros voltáról,¹ a burckhardti koncepciót gyermekesnek nyilvánítja azért, mert a három történetalkotó potencia között a gazdaságról megfeledkezett: mégis a renaissance-kultúra nagy leírója a történetalkotó tényezők világos elkülönítésével, kríziselméletével s nem utolsó sorban reális történeti szemléletével: az olasz renaissance és Nagy Konstantin kora kultúrájának sokoldalú leírásával, a középkori és renaissance-embertípus megkonstruálásával megnyitotta az utat a nem-historikusok számára is a történetnek értelmezésére.

A történetalkotó potenciák önállósítása után nem volt nehéz a következő lépés : a kultúrák önállósítása, az egyetemes emberi történetből kiemelése. Az egész irányzatnak Burckhardt óta a történettudományos szellemétől való függetlenülésére jellemző, hogy az emberi történetnek e szétdarabolását elsősorban a leginkább szembeötlő, leginkább külsőséges kútfők: a képzőművészet termékei felhasználásával kezdik meg. A múlt század 90-es éveitől kezdve Wölfflin és Alois Riegl a művészettörténet dokumentumai segítségével pontosan körülírják a renaissance- és barokk-kultúrát s az utóbbi ó-keresztény, koraközépkori emlékekből is megpróbálja az akkori művészetet termelő gondolkodás formáit kihámozni. A művészettörténetet követi,

¹ Oswald Spengler, *Der Mensch und die Technik. Beitrag zu emer Philosophie des Lebens*, München 1931.

főként a háború óta, az irodalomtörténet, hasonlóképpen kísérleteket téve egy-egy korszak gondolkodási formáinak, típusainak határozott elkülönítésére: barokk, romantika, klasszicizmus, felvilágosodás ma már egymástól lényegileg különböző, szinte immanens törvényszerűséggel működő periódusokként állnak előttünk. Mintha nem is ugyanazon emberi természet hozta volna azokat létre: a racionalista, a barokk, a romantikus ember típusa kilép a nagy humánus genusból, mint egy különfajta, melyből nincs, nem is lehet átmenet, mert ez saját természetének megsemmisítése volna... A történet ily darabokra tördelésével szemben a céhbeli történetkutatás, mely a kútfők egy csoportját sem részesítheti a többi felett előnyben, még akkor sem, ha ez mimikáját megkönnyítené, éppen az ellenkező irányban dolgozik: Alfonz Dopsch nagy munkái az archaeológiai anyag mellett a teljes politikai, gazdaság- és társadalomtörténeti kutatás felhasználásával építik fel a hidat, mely a görög-római klasszikus kultúrát összeköti a koraközépkorival s átíveli a szakadékot, melyet a római birodalom bukása után, a barbárok inváziója századaiban tételeztek fel. Az emberi történetnek valóban vannak egymástól eltérő gondolkodási típusai, vannak törései és krízisei is, de a kultúra folytonossága nem szakad meg, egyik korszak vagy nép nem külön biológiai fajta, hanem előzőitől függ és végzett munkájának quintessenciáját utódainak, szomszédainak adja át. A történet nem áll diszparát, különálló dklópi sziklákból, hanem megszakítatlan gyepszönyeg, melybe a határokat, a korok és periódusok vonalait csak utólag vágja be egy rendező kéz.

Kultúrák önálló élete, születése és grandiózus halála, istenek alkonyához hasonlóan, mégis népszerű és fantasztikus elképzelés, mely kiváló mértékben alkalmas a történet, a múlt és jövő értelmezésére, amint ezt a műveltebb laikus tömegek mindegyre követelik a történet-tudománytól. Kultúrák életéből és halálából, különálló kultúrjelleggel bíró korok egymásrakövetkezéséből magától, természetyszerűleg adódik egy vonal, mely a történeti tények végtelen változatosságát és felbont-hatatlan egymásbafonottságát primitív módon leegyszerűsíti ugyan, de az értelmezésre éhes publikum óhajtását kielégítheti. Amikor a szellemtudományoknak sikerült a korszakok és kultúrák tipológiáját valamennyire kialakítani, azonnal akadtak a történész-céhen kívül vagy annak szélem álló írók, akik ugyanazon típusoknak különböző kultúrákban való jelentkezését, mégpedig ugyanazon sorrendben vélték megállapíthatni. Kurt Breysig már 1905-ben bemutatta a világtörténet „lépcsőzetes“ törvényszerűségét, megkülönböztetve három kultúrkört: a görögöt, a római és a germán-román népeket s mindháromban ugyanoly típusú periódusokat ismerve fel: ó-kort, kora- és későközép-kort, újabb és legújabb kort. Még emlékezetünkben vannak a harcok, melyeket Karl Lamprechtnek, a nagy német gazdaság- és társadalom-történésznek egy hasonló kirándulása indított meg a tipizálást és periodizálást illetőleg. Ő is a leginkább szembeötlő, műtörténeti emlékekből indult ki s az ír kolostorok kéziratainak szimbolizáló állatoma-mentikáján kezdve végigment a művészettörténettől már megállapított típusokon s azokat a gazdaság-, társadalmi, irodalmi és politikai

(államéleti) fejlődés megfelelő lépcsőivel kapcsolatba hozva olyan vonalat rajzolt meg, mely hite szerint minden nemzet fejlődésében felismerhető.¹ Részletekben is végigvitte ez elméletét a német történetet illetően, melynek középkorában a szimbolizmus és tipizmus, a 13—15. században a konvencionálizmus, majd az individualizmus és a 19. század óta a szubjektívizmus periódusait különbözteti meg, helyesebben: e tipológikus periódusok prokrustes-ágyába kényszeríti belé a német nép gazdag történetét. Nem sajnálható eléggé, hogy Lamprecht nagy német történetének annyi finom megfigyelését és konstrukcióját mindegyre megterheli, néhol egész az összeroppanásig, ez a periodizáló és tipizáló mánia.

A Burckhardt utáni fejlődés e rövid rajza után könnyen el tudjuk helyezni Spengler „morfológiáját“, mely tehát nem egyéb, mint a tipizáló periodicitásnak az egész világtörténetre alkalmazása, kétségtelenül merész kísérlet, mert hiszen olyan típusokat és periódusokat mutat ki a hindu, arab és még ismeretlenebb kultúrákban, amelyeknek állandó egymásrakövetkezése még a jól ismert görög-római és német-román történetben is csak hipotézis, minden történész objektív véleménye szerint erőszakos konstrukció. Valóban: még alig bánt valaki mélységesebb megvetéssel az emberiség történetével, mint Spengler, aki mintha ócskaságok boltjában járna, itt is, ott is kiragad egy figurát, egy momentumot, s azokat a gyermek, vagy a démontól megszállott skrupulushiányával fűzi különböző láncokra, hadd elmélkedjék egymással „egyidejűleg“ Pythagoras, Mohammed és Cromwell, más láncon, más „egyidejűségben“ Platon, az arab filozófus Avicenna és Goethe. A Spengler-láz elmúltával ha ma vesszük kezébe könyvét, lehetetlen mosoly nélkül néznünk a tipizálás és periodizálás ily „morfologikus“ megállapításait: az az instrumentális zene győzelme az olajfestészet felett 1670 körül, amely fausti fejlődési foknak megfelel az apollói kultúrában az a fok, amikor Polygnotos freskófestészetét felváltja, „legyőzi“ Polykleitos szobrása! Az egész iránynak és módszernek csak egyetlen magyarázata lehet: a tipológia és kultúrmorfológia ebben a formájában a racionalizmus egy elkésett terméke, mely könyvtárakba és múzeumokba betelepelve, mechanisztikusán keresi meg a kapcsolatokat és húzza bele az emberi történet eleven testébe a „graue Theorie“-tól megkövetelt egyenes vonalakat.

Az egész elképzelés mechanisztikus voltából adódik, hogy ezzel a módszerrel nemcsak egy értelmezése készíthető el a történeti folyamatnak, hanem akárhány, természetesen épp az ellenkező is. Breysig, Lamprecht párhuzamos, ismétlődő vonalakat húztak, Spengler vonalai is hajszállra hasonlítanak egymáshoz, de hirtelen megszakadnak, s egymással soha össze nem kapcsolhatók. Nálunk Bodnár Zsigmond idealisztikus és realiztikus periódusok egymásra következéséből hullámvonalat konstruált, s a hullámok rendszerének Spengler pesszimizmusával szemben optimisztikus kiépítését Ligeti Pál végezte el 1926-ban magyarul, most pedig kibővítve és jobban megalapozva

¹ Legvilágosabb leírása ez elméletnek: Karl Lamprecht, Einführung in das historische Denken, Leipzig 1913.

németül megjelent nagy munkájában.¹ A szerző építész és műtörténész, tehát elsősorban ő is a műtörténeti emlékeket szemléli, s a történet egyéb változatosságát csak madárperspektívából ismerheti, ami kétségkívül megkönnyíti neki az egyszerűsítő vonalak meghúzását. Könyvének azonban annyi munkát áldozott, a műtörténeti tipológiát oly meglepő kapcsolatba hozta a történeti élet más processusaival, s viszont a hullámokat oly biztos, kételytől mentes kézzel, s az egész mechanisztikus módszerre oly jellemzően vonta meg, hogy érdemes vele közelebbről megismerkednünk.

A hullám sémája, melyet azután az egész történetre alkalmaz, a középkori, renaissance és barokk képzőművészet megfigyeléséből adódik számára. A középkor művészetének az építészet, a renaissance-ének a szobrászat és a barokk-ének a festészet adja meg jellegét: a középkor tehát architektonikus, a renaissance plasztikus, a barokk festői korszak. A tehát szócskával tulajdonképpen méltánytalanok vagyunk a konstruktőr iránt, mert ő addig, míg a képzőművészeti tényekből kiindulva egy egész periódusra nézve megállapítja az architektonikus, plasztikus vagy festői jelzöt, a történeti folyamatnak más, gazdasági, társadalmi, politikai, irodalmi részleteit is áttanulmányozza. A képzőművészeti jelzőket ugyanis morfológiailag átvitt értelemben alkalmazza: a középkor építészeti jellege annyit jelent, hogy az építészeti szabályokat, rendet követelő és megvalósító természetéhez híven az egész korszak kötöttséget kíván, benne az emberi élet erős kontúrokkal bíró formákba van szorítva, melyek erkölcsi komolyságot tesznek uralkodóvá. A középkor e konstruktív jellegének felismerése, mely a modem szellemtörténet eredményeivel megegyezik, Örvendetes ellentétben áll Ligetinél a liberális felfogás középkort megvető gesztusával, — H. G. Wellsnek e tekintetben tipikusan liberális, antiközépkori nézeteivel polemizál is. Az architektonikus jelleg ellentéte, helyesebben végső felbomlása a festői: ez a szabadságot, a korlátlanyságot tipizálja, vallásban hitetlenséget, társadalomban forradalom felé hanyatlást, gazdaságban liberalizmust, politikában a demokrácia uralmát, egészben véve a konstrukció destruálását, a kultúrhullám elapadását, hullámvölgy felé sietését jelenti. A kettő között van a plasztika, a hullámhegy, s a három együtt ad egyetlen hullámot, melynek végével egy pillanatra megáll, erőt gyűjt a fejlődés, ligeti szerint egy absztrakt, zenei jellegű hullámvölgyben, hogy utána hasonló architektonikus, plasztikus, festői elemekből álló újabb hullámra pattanjon. A spengleri fausti kultúrának megfelelő vonal Ligetinél hét ilyen hullámból áll, s kezdődik 910-ben Krisztus után, tart napjainkig, a német vonal átlag húsz éves időközökkel elmarad a francia nyugateurópai mögött, de ugyanazon hullámokat futja meg.

A három képzőművészeti fogalomnak ily bőséges kultúrtartalommal való ellátása csak alapját képezi az egész hullámrendszernek, melyet Ligeti fáradhatatlan munkával, adatok nagy tömegének meg-

¹ Új Pantheon felé, Budapest 1926. Paul Ligeti, Der Weg aus dem Chaos. Eine Deutung des Weltgeschehens aus dem Rhythmus der Kunstentwicklung, München, Verlag Callwey, 1931, 291 képpel és 26 grafikonnal.

mozdításával épített fel. Itt csak erősen leegyszerűsítve adhatjuk vissza: építészet, plasztika, festőiség után a hullámvölgyben a zene-típus uralkodik; a négyre egyenként harminc esztendőt számítva, egy ilyen kis hullám átlag 130 évet foglal magában, s a nyugateurópai egész hullámot, mely a cluny-i reformtól az impresszionizmusig tart a már említett középkor-, renaissance-, barokk-kategóriákon át, összesen hét ily kisebb hullám, „érverés“ alkotja. A középkort három kis hullám tagozza: Cluny, román stílus az elsőnek tartalma, Hohenstaufok, középkori plasztika a másodiké, skolasztika, céhek, kolduló szerzetek demokráciája, a gót stílus festőisége (!) a harmadiké. Mint látható, egy nagy kultúrhullám, minő a középkor architektonikus kora, három oly kishullámra tagozódik, melyekben az architektúra uralma alatt ugyan, de mégis végbemegy az alapvető fejlődés: az architektonikus, plasztikus, festői momentumok ismétlik egymást. A középkor után a plasztikus kor, a renaissance, hullámhegy lévén, csak egyetlen kishullámra tarthat számot (a plasztikus korok egyáltalában nehezen engedelmessékednek a konstruktomak, e tekintetben a szabados festői körök hajlíthatóbbak), utána a barokk festői korszaka ismét három kishullámból áll: az ellenreformáció barokk-festői korából, a felvilágosodott abszolutizmus barokk-plasztikus korából és a 19. századéból, mely a középkor utolsó, gótikus hullámához hasonlóan felbontja az egész nagy korszakot: racionalizmus, demokratikus, impresszionista, a barokknak barokkjá, végső feloldódása, mely az új hullám megindulását előkészítő pihenőhöz vezet.

A hullám tudniillik végnélküli folyamatot jelez, a tőle szimbolizált kultúrák nem halnak meg, mint ezt Spenglernek vérszomjas, barbár vagy betegesül morbid képzelete feltételezte, hanem a hullámvölgy után új erővel nekilátnak a felemelkedésnek. S miként a hullám három részre osztható, így a nagy kultúrhullámok is hármasán társulnak, — a szerző a hármas szám állandó alkalmazásánál tiltakozik a kabbala vádjá ellen — azt hiszem, ezt joggal teszi. A Földközi-tenger kultúrfolyamata három ily nagy hullámból áll: az egyiptomból, az antik görög-rómaiból és a már részletezett nyugateurópaiból; a három között az új erőt kölcsönző hullámvölgyeket Egyiptom után a krétai és mykenéi kultúra, az antik után a hanyatló Róma és Bizánc képezik. Ez a középtengeri hármasság pedig a földművelő, parasztkultúrfolyamat, melyet megelőz a vadász-kultúráknak hasonlóképpen három részre tagozódó folyamata: a moustérien, Aurignac, magdalénien-korszakok. A paraszt- és a vadász-periódusok közt hosszú hullámvölgy van, Krisztus előtt cirka a 15.000. évtől kezdve az egyiptomi kultúra megszületéséig, Kr. e. 4500-ig; az a benyomásunk, hogy ez a hullámvölgy azért ily hosszú, mert az akkori kultúrákat nem ismerjük eléggé, viszont a nyugateurópai kultúrhullámra következő völgy, melybe mi szerencsétlenek éppen megérkeztünk, remélhetőleg lényegesen rövidebb lesz és mihamar átvisz bennünket a vadász-, paraszt-kultúrákat hármas egységgé kiegészítő gépkultúrába. A szerző erős hitét mi sem jellemzi annyira, mint hogy ezen jövőbeli gépkultúra három hullámot magába foglaló grafikonját éppúgy megrajzolta, mint az elmúltakét.

A már végigfutott hullámokat a szerző nagy elmeélel, s a benső, lelki életjelenségek nagy megértésével konstruálja meg. Legyen erre elég kiemelnem, hogy a kishullámok völgyeibe, amikor az új hullám-erő összeszűrődik, egy-egy vallástörténeti momentumot, egyházi rendalapítást helyez el, mint ami kiinduló energiával látja el az új hullámot: a három középkori hullámnak ily útrándítói Cluny, Clairvauxi Bemát, Szent Ferenc és Szent Domokos; a renaissance hullámai a németalföldi közös élet testvérei, Groot és Kempis Tamás, a három barokk-hullámé: a jezsuita-rend megalapítása, a másodiké a jansenisták és puritánok, a harmadiké a 19. század végén tapasztalható általános megerősödése a szerzetesi ideálnak. A történeti élet változatos és egymással kibékíthetetlen tényeinek glédába állítását kesztyűs kézzel, Spengler-féle brutalitásoktól tartózkodva végzi el, bár persze ő sem kerülhet el oly primitív, semmitmondó megállapításokat, minő például, hogy Perikies korszaka maszkulin jellegű, Velence pedig, Hollandiával együtt festői és kereskedő, viszont a hasonlóképp kereskedő angol és zsidó már más típusba és periódusba esnek. A hullámrendszerből kieső tényeken különböző eszközökkel segít: a műveltebbeket, az uralkodó osztályokat előbb érinti a hullám, s a hullámkülönbségekből „interferenciák” származnak, melyekbe azután a makacszkodó momentumok is könnyen beleilleszthetők.

Míndezt tévedés volna játéknak minősíteni. A szerzőnek komoly, keserű munkájába került a hullámkorszak kimérése és tartalommal ellátása, de munkáját lelkesedéssel végezte. Ez a lelkesedés nem annyira tudományos megismerésből, vagy annak szándékából folyik, mint inkább a korunk eschatologikus remegéséből felszabadulónak ujjongása, aki végre zivatar, földrengés után megpillantja a szivárványt, a Föld fennmaradásának, az elemek kibékülésének szimbólumát. Ligeti Pál végigjátszotta e nehéz és bonyolult játékokat, hogy felszabadítsa magát és kortársait az európai kultúra bukásának ígérete alól, úgy látszik, egyéb dekadens jelenségek közt Spengler pesszimizmusa is nagyobb hatással volt reá, mint szükséges lett volna. Spengler szerint ma az Augusztus korának megfelelő kultúrfölkra értünk, elvárosiasodás, eltechnizálódás, ellaposodás, fellahsorba lehanyatlás vár büszke európai kultúránkra, — Ligeti Spengler jóslatát elutasítva, legközelebbi jövőnket a „jó császárok”, Traján és utódai korához hasonlítja: eljön az architektonikus rend, az erkölcsben és vallásban kötöttség, a humánus uralkodás korszaka, mely végkép megszabadít a festői káosztól, az elmúlt korszak libertinus anarchiájától. A paraszt-kultúrhullámok végleges elapadása után a hullám-völgyben, ahova értünk, új absztrakt, szigorú, erősen vallásos korszak virrad reánk, mely megtisztult formákban, a tömegek boldogítása és felemelése érdekében fogja megvalósítani a fasizmusban, szocializmusban és kommunizmusban már jelentkező rendszerező erőket és előkészíti a gépkorszaknak első alkotó, erkölcsös, architektonikus periódusát. Az emberiség most fogja megépíteni új Pantheonját, a római császárság koránál szebb, hatalmasabb jövőndő szimbólumát.

A könnyeknek ez a spirituális optimizmus az igazi eredménye, ez illeszti be korunk azon jelenségsorozatába, mely legalább a jobbak-

nak a káoszról kifelé, szebb, emberibb jövő felé iparkodását mutatja. Az ember gyorsabban él, mint az emberiség és az ezt ma kitévő nemzetek, s ki tudja, megéri-e a mai nemzedék vagy annak utóda ezt az új, szélesebb körökre terjedő és valószínűbb humanizmus korát. De boldog az, aki hisz benne és az ilyennek hite megéri a fáradságot, mellyel Ligeti kialakította hitét. Hogy azonban mennyire benne vagyunk még a régi beteg korszakban, nem is az erőt gyűjtő hullámvölgyben, hanem az anarchia dekadens lefelé hajtásában, erre jellemző, hogy az organikus világkép és humanitás-konstrukció felismeréséhez, bebizonyításához a szerzőnek anorganikus, erősen mechanisztikus és racionalista utat kellett megjárnia. Mert bármennyire óvakodtam is kiélezni konstrukcióinak lélektelen, mechanizáló voltát, kétségen felül áll, hogy ennyire még Spenglernek sem sikerült a történeti életet előbb típusokba beskatulyázni, s azután minden élő energiájától megfosztva, holt sémaként hullámkorszakba és völgyekbe gyömöszölni. A bizonyítási mód a régi korszakból való, az eredmény szép és új szellemű, de talán más úton is elérhető lett volna...

VÉGIGTEKINTVE a történet mechanizáló értelmezéseinek és megállapításainak, hogy azok mindnyájan félreismerik az emberiség tényleg lefolyt századainak matematikai formulákra vagy grafikonokra semmiképp nem egyszerűsíthető gazdagságát, végül nem maradhatunk adósak a válasszal: hát csakugyan nincs az emberi történetben törvényszerűség?

a tudomány módszere bizonyára nem ismer történeti törvényt, sem pedig periodicitást, mely ugyanazon vagy legalább is hasonló folyamatokat hozna létre. Az arabs és antik kultúrkörben hogyan lehetne barokk-korszakra találni, mikor ennek lényeges alkotórésze a keresztény gondolat, s ezenkívül is olyan elemekből van összetéve, melyek mind a nyugateurópai, keresztény-germán közösségből származnak! Amint valamely jelenség összetett, elemeinek összetétele is annyira függ egy bizonyos történeti adottságtól, hogy kétszer nem is fordulhat elő ugyanazon alakban, sem ugyanazon kapcsolatok között. Aki ezt félreismeri, az megfosztja a történeti tényeket emberi jellegtől és mechanizálva őket, üres sémák tologatásával foglalkozik. A történettudomány szabályai nem törvényszerűségek, hanem csak a dolgok elrendezésére szolgáló metodikai segédeszközök vagy mesterfogások, így a korok vagy gondolkodások tipologizálása, így az olyan induktíve nyert megfigyelés, hogy például az államok belső életére a külvilágok alakulásának nagy hatása van.

Mindebből azonban távolról sem következik valami amorális relativitás, mint ezt legutóbb Babits Mihály az újabb történeti módszernek szemére vetette. A történész nem költő, nem filozófus és nem is teológus és így nem kötelezhető minden reális munkateljesítményénél a Végső Dolgokról való nézeteinek konfessziójára, amint a természettudós sem. Munkáiból finom füllel úgyis ki lehet érezni véleményét, melyet akár relativitásnak is lehet nevezni, ha épp ez a kifejezés tetszik, de csakis földi értelemben. A történettudomány nem a Civitas Dei dolgaival foglalkozik, hanem gyöngé, erőtlen véges

emberek cselekedeteivel, szenvedéseivel, tört reményeivel. Isten és az erkölcs parancsolatait éppen a közdolgokban nem szokták megtartani. A történész ritkán, ünnepnapokon találkozik Szent Ferencsel, Széchenyi Istvánnal, Goethével, Arany Jánossal s ha ilyen boldog találkozása van, gyönyörűséggel kíséri végig a lélek hatását a tömegekben, míg egyszerre csak minden nyom elvész s ott marad a nyüzsgő hangyaboly, melybe oly nehéz racionális vonalakat belerajzolni anélkül) hogy szét ne szórná az ember. A történet emberi történet, sártekén játszódik le és mégis gyakran: „Az ember fáj a földnek“, — az az ember, kinek Isten szabad akaratot adott! Az Eszme, a Lélek ritkán tükröződik benne tisztin; ha mégis rábukkanunk, örülnünk kell legalább azon gyarló formájának, amelyre találunk. Emberi történetet emberi kategóriák alkalmazásával kell írni, a legmagasabb benne a tisztult Humanizmus, de ezt sem a nyomor és műveletlenség és a szolgálat, sem a dologtalan uralkodás és vezetés tömegeiben nem lehet megtalálni. A történész tehát bármennyire vágyódnék is az Isteni állandó szemléletére, ezt munkaközben csak igen tökéletlenül, a nyugtalanság völgyében, a siralom völgyében élő ember cselekedetein át szemlélheti. Éppen az, aki etikai szempontokat vesz tekintetbe, óvakodik a moralizálástól és attól, hogy mindegyre levonja a civitas terrenába Azt, aki ott lebeg a Történetfelettségben.

Higye el a Költő: a történész munkája rendszerint hétköznapi, keserű foglalkozás s nem egyszer vörösmartyas hangulatban kell „ez őrült sár, ez istenarcú lény“ cselekedeteit értelmesen kibogoznia. Ilyenkor jölesik munka után az Eszméhez visszatérnie, de ez a munka után már valóban nem tartozik a közönség elé.

A TERMÉSZETVÉDELEM ÜGYE MAGYARORSZÁGON

A MODERN természetvédelem megalapítója és igazi hazája az Észak-amerikai Egyesült államok, és klasszikus példája a Yellowstone National Park. Sárgakőnek azért nevezték el a parkot, mert hegyeinek sziklái feltűnő sárga színűek, nemzetinek pedig azért, mert Washingtonban 1872 március i-én kongresszusi határozattal alapították „a népek hasznára és örömére“, miként ezt főbejáratának kapuján ma is hirdetik a vésett betűk. A 867.801 hektár területű rezerváció legnagyobb része az Unió legzordabb és leglakatlanabb államának, Wyomingnak földjén fekszik, de kisebb részében átnyúlik Montana és Idaho földjére is.

Bátran mondhatjuk, hogy egyike a szabad természet legszebb birodalmainak. Ember sohasem pusztított ezen a területen, a fák sohasem láttak fejszét, az állatok fegyvert, a sziklák csákányt. Az átlagban körülbelül 2000 méter magasságban fekvő fennsíkot mély völgyek szelik keresztül és több mint 3000 méter magasra emelkedő hegycsúcsok díszítik. A hegyek között fekszik a Yellowstone-tó és a nagy tavon keresztül fut a Yellowstone-folyó vize, mely a világhírű kanyonokban siet tova. Vízesések, hőforrások, 81 gejzír és a Mammut Hot Springs terraszai a legszebb és legnevezetesebb földtani jelenségek a Yellowstone-parkban.

Később más rezervációkat is kihalítottak az Unió területén természetvédelmi célzattal s ma nem kevesebb, mint 22 nemzeti park szolgálja ott a természetvédelmet, amelyek területe jóval több, mint három millió hektár, körülbelül Csonka-Magyarország területének harmadrésze. Mennyire véreben van az U. S. A. polgárainak a természetvédelem, legjobban mutatja, hogy az 1900-ban az államszövetségbe vont Hawai- vagy Sandwich-szigeteken már 1916-ban 62.200 hektárt rezerváltak természetvédelmi célra s ez azóta a Hawai National Park nevet viseli.

Ekkora és sokféle elszórt terület központi igazgatásra szorul s valóban már évek óta a National Park Service igazgatja, amelynek igazgatója évenként jelentést ad ki. Az amerikai nemzeti parkokat évente milliók látogatják, és újabban, mióta a városi lakosság pihenés és üdülés céljaira mind nagyobb számban keresi fel a szabad természetet, tanyákat és fogadókat építettek azok számára, akik huzamosabb időt töltenek a nemzeti parkokban a szabad természet öln.

Európa csak későn és óvatosan követte az amerikai példát. Ez könnyen érthető, hiszen itt, kivált a hetvenes évek Amerikájához viszonyítva, sokkal nagyobb volt a népsűrűség, kevés a lakatlan vadon,

a civilizáció minden talpalatnyi földet igába fogott, amelyhez hozzáférférhetett. Ezenkívül Európa természetvilága nem őríz olyan számban világhírű természeti érdekességeket, mint a még fiatal Unió, itt nincs mammutfenyő, amelynek némely példánya 5000 évet látott és másfél száz méter magasra nőtt, itt már nem legelnek sehol sem bölénycsordák, még az állatkertekben is rövid már az európai bölény jövője.

Ennek következménye, hogy csak Svédország és Svájc rezerválhatott amerikai rendszerű nemzeti parkokat. Egyik a messze északon szakíthatott ki olyan österületeket, amelyekkel aránylag kis áldozattal megvalósította a természetvédelmi célt, a másik Unterengadin leglakatlanabb 100 négyzetkilométerét adta bérbe erre a célra a Schweizerische Naturforschende Gesellschaft-nak, amely kötelezte magát, hogy az érintett községek elmaradó jövedelmét évente pótolja.

Másutt a szaporodó népesség ellátása és a történelmi érzék útját állta annak, hogy amerikai mintára rezerváljanak nemzeti parkolóit. De a modern naturalizmus hazája, Anglia, a természetes, ma is angolnak nevezett parkok szülőföldje, megtalálta a módját, miként egyeztethető össze az évezredek múltú európai humanizmus a modern és amerikai naturalizmussal. Élén Westminster hercegével olyan szövetséget alakított a természetvédelmi cél elérésére, amely már nevével — The National Trust for Places of Historic Interest or Natural Beauty — kifejezi, hogy történelmi alapon igyekezik megoldani a természetvédelem ügyét, amely így a természeti emlékek védelmévé módosulva, Európában is alkalmas széles körben felkelteni az érdeklődést.

Anglia példáját követte Franciaország is, ellenben Németország ismét más rendszert dolgozott ki a természetvédelem megvalósításának céljára. Vannak ugyan Németországban is rezervádók, bár ezek számára ott nem használatos a nemzeti park elnevezés, mint például a Lüneburger Heide egyik része, a leglakatlanabb, hiszen a 170 négyzetkilométeren csak 600 lélek lakik. Azonban a németek legfőbb természetvédelmi tevékenysége az egyes, ritkább vagy ritkuló, érdekes növény- és állatfajok különleges védelme. Németországban, Ausztriában és Svájcban részben a tudományos, részben a természetkedvelő gyűjtőtevékenység talán az egész világon a legintenzívebb s különösen amióta a turistáskodás sohasem látott méreteket öltött, a szebb és érdekesebb növény- és állatfajokat egyre nagyobb mértékben fenyegeti a végveszély. Ennek elkerülését Németország azzal véli elkerülhetőnek, hogy részben tiltó rendelkezésekkel, részben tudományos felvilágosítással rá akarja szoktatni a közönséget és a gyűjtőket a veszélyeztetett fajok kíméletére. Valóban Németországban és általában német földön sok őr akad már a turisták között, akik figyelmeztetéssel, ha kell feljelentéssel védik meg szülőföldjük természeti ritkaságait és szépségeit a barbárlelkűek rombolásától.

Magyarországot nem egyszer elérték a természetvédelmi mozgalmak hullámai, de ezek hatása itt — kevés kivétellel — egy-egy cikkben enyészett el. Mindazonáltal nem mondhatjuk, hogy a gyakorlati természetvédelemnek is már a múltban meg ne találók a csiráit. Sajátságos módon éppen a fakultusz nagyon mélyen megragadta a múlt században a magyarság vezető köreit. Már gróf Széchenyi Ist-

ván felemelte szavát az öreg fák kímélete érdekében. „Ha meggondoljuk, — írja a legnagyobb magyar — mily külön és ellenkező esetek fordultak meg századi lombosok árnyékai alatt, mennyi boldogságnak és kinnak voltak tanúi, mily jó és rossz idők váltakoztak felettük, hány nemzedéket láttak emelkedni és lelépni ismét..., lehetetlen azokat, tán nem minden érzésnélkülieket s tán atyáink által ápoltakat minden illetődés nélkül végzetre kárhoztatnunk.“

Főúri kertekben, parkokban többnyire távol a városi zajtól még most is több olyan hatalmas öreg fa áll, amely nagyatyáink bájos biedermeier lelkének emlékét hirdeti. Dréher Jenő martonvásári parkjában Beethoven szobra mellett óriási fekete nyár az emléke azoknak a boldog óráknak, amelyeket alatta töltött Beethoven Brunsvik Teréz grófiló társaságában. Békés megyében Gyulán gróf Almássy Dénes parkjában áll Erkel Ferenc platánja. Erkel Ferenc atyja a Wenckheim grófok gazdatisztje volt Gyulán s a park akkor még a Wenckheimok tulajdona. Gyulán született a Himnusz és a Bánk bán opera zenéjének szerzője és később oda járt pihenni Budapestről. A kastély hatalmas platánja alatt szeretett üldögelni s ott nem egy dallam született meg a zeneszerző agyában. A fán emléktábla hirdeti: Erkel Ferenc 1860-ban a Nemzeti Színház szünete alatt itt komponálta a Bánk bán operát.

Ahol nem akadt ilyen kétségtelenül történelmi vonatkozású fa, ott az öreg fákhöz a költészet komponált történelmet. Így támadt a romhányi és diósgyőri török mogyorófa mondája, így a hédervári Kont-fa, a kámaházi Attila-fa, az akarattyai szilfa legendája. A fakultusz eredménye az is, hogy kiváló személyek emlékét fával jelölték meg, vagy úgy, hogy fára emléktáblát függesztettek, mint a Margitszigeten Arany János tölgyére, a tamási vadaskertben Vas Gereben tölgyére, vagy úgy, hogy az illető emlékére fát vagy ligetet ültettek, ilyenek például az Erzsébet királyné emlékére ültetett fák és ligetek.

Míndez természetesen tulajdonképpen még nem természetvédelem abban az értelemben, ahogyan a nemzeti parkok hazájában, Észak-Amerikában értelmezik a természetvédelmet. De kétségtelen, hogy olyan természetkultusz rejlik benne, amelyből ki lehet fejleszteni és nevelni a magyar természetvédelem alapját.

Közelebb jár a nyugati államok természetvédelméhez az a madárvédelmi mozgalom, amelynek Hermán Ottó rakta le alapjait. Bizonyos, hogy mindeddig Hermán Ottó volt az egyetlen, aki a természetvédelem ügyét legszerencsésebben mozdította elő Magyarországon. Ezt az eredményt annak köszönheti, hogy olyan népszerű alapokra építette madárvédelmi törekvéseit, amelyek szinte kiirathatlanok a magyarság szívéből. A madárkultusz nagyon ősi hagyaték a magyarság körében. Ma már ugyan csak töredéknek mondható, ami még él belőle. De a falvak kéményén és a tanyák fára emelt kerekén védelmet talál a gólya, noha nem is olyan ártatlan, mint vélnők, az eresz alatt pedig faluban, városban fecske fészkel és a fecskét mindenütt Isten áldásának tartják.

Hermán Ottó munkásságának eredménye, hogy Magyarország madárvilágát intézményesen tanulmányozzák és hogy a madárvilág

népszerűvé lett országszerte olyan terjedelemben, mint talán semmiféle más állat- vagy növénycsoport. A madarak hasznáról és káráról írt népies munkája korának egyik legolvasottabb könyve volt s megjelent a nyugati nemzetek nyelvén is. A Magyar Ornithológiai Központ azóta is Hermán szellemében folytatja a madárvédelmet és a madarak tanulmányozását. De talán több gyakorlati érzékkel. Ennek köszönhető az énekes madarak védelmére készült fészekodúk elterjedése és az első olyan madárvédelmi törekvés, amely a nyugati értelemben vett természetvédelem fogalmának megfelel. Ez t. i. a kisbalatoni kócsag védelme. A kócsagnak is van Magyarországon bizonyos történelmi vonatkozása múltja. A régi időkben a főúri kalpagnak ez volt legszebb és legkedveltebb díszje. A régi sólymászoknak is egyik legfőbb vadja a kócsag volt.

A magyar természetvédelem megvalósítására irányuló intézményes törekvések csiráit az erdészetben találjuk meg. Ez könnyen érthető, hiszen az erdészet egész munkaköre olyan szorosan kapcsolódik a szabad természethez, hogy ha valakinek van módja a természet megkedvelésére, az mindenesetre elsősorban az erdész. Más termelési ágakban mindent elnyom a hasznosítás jelszava. Az erdész mindenkor altruista volt és az is marad, mert már azzal a tudattal fog munkájához, hogy nem magának, hanem a következő nemzedéknek dolgozik. Tehát az erdész hivatásánál fogva érti és érzi, mi az értéke a természetvédelemnek még a haszon érdekében is.

Ez a magyarázata annak, hogy Magyarországon a természetvédelem érdekében megindult mozgalmak iránt az erdészet körében támadt fel a gyakorlati érdeklődés és így ellentétben a nyugati országokkal, nálunk a természetvédelem a földművelésügyi tárca hatáskörébe került. De talán személyi okai is vannak ennek. Senki sem mutatott Magyarországon annyi megértést a természettudományi törekvésekkel szemben, mint Darányi Ignác. Darányi volt az első államférfi Magyarországon, aki a természetvédelmi mozgalmakat is megértette és támogatta s bár kétségtelen, hogy az ő idejében még meglehetősen kiforatlan volt a magyar természetvédelem ügye, arra is elszánta magát, hogy törvényes intézkedésekkel biztosítja a természetvédelmet Magyarországon. Ez az elhatározása nem valósult meg, de törekvése non is múlt el nyomtalanul.

Darányi szemelte ki a magyar természetvédelem ügyének mozgatójává és megszervezőjéül Kaán Károlyt. És Kaán Károly akkor is, azóta is leglelkesebb szószólója a nyugateurópai típusú természetvédelem megszervezésének Magyarországon. Még 1909-ben jelent meg „A természeti emlékek fenntartása“ című munkája, majd ezt követte 1914-ben „A természetvédelem és természeti emlékek fenntartásának kérdéséhez“ címen egy nagyobb tanulmány. A folytatást és a gyakorlati megvalósítást egyelőre megakadályozta a háború.

A háború után megcsonkult országban sokáig nem gondolható más a természetvédelemre, mint legfeljebb a természet szakszerű kutatói. De azok is inkább csak elméletben. Viszont a kisebb ország területén sokkal feltűnőbbé váltak azok a vidékek, amelyek úgy ahogy még megmaradtak ősi, természetes állapotukban. A botanikusok és

a zoológusok munkássága hamarabb és könnyebben talált visszhangra a közönség, kivált a helyi érdekeltségek körében. Ma már nemcsak a szakember tudja, hogy például az Alföld természeti állapota mennyire megváltozott a lecsapolások és a vízszabályozások következtében. Hogy a hajdan végtelen pusztá most már csak néhol maradt meg olyan ősiségben, amilyenben évszázadok előtt volt.

Ennek következtében felbukkantak Magyarországon is a nagyobb területek rezerválására irányuló természetvédelmi tervezetek. Az elsők között az őslápok rezerválása nemzeti park vagy mint Németországban nevezik természetvédelmi park (Naturschutzpark) alakjában. Később az őskori emlékekről nevezetes barlangok védelme is felmerült az irodalomban. Végül az utóbbi években a Badacsony kapcsán széleskörű vita indult meg a Balaton történelmi és természeti emlékeinek védelmére.

Elfogultság nélkül mondhatjuk azonban, hogy ma talán kevésbé jól áll a természetvédelem ügye Magyarországon, mint állott a háború előtt. Éppen ezért határozottan örvendetes jelenségnek mondható, hogy Kaán Károly felvette a természetvédelem fonalát ott, ahol az a háború miatt elszakadt és tekintélyes kötetben „Természetvédelem és a természeti emlékek“ címmel mindazt összefoglalta, amit ma erről a kérdéstről tudnunk kell és megvalósítani lehet.

Kaán Károly munkájából látszik, mennyit haladt elméletben Magyarországon a természetvédelem ügye és mennyire megérett már a gyakorlati megvalósításra. Itt most már a természetvédelmi ugyanolyan értelemben szerepel, mint a nyugati államokban s külön fejezetek ismertetik azokat a természeti tájakat, amelyek rezervádóra alkalmas és ajánlatos helyek.

De egyszersmind az is kiderül Kaán Károly munkájából, hogy Magyarországon mind a természet, mind a társadalom szempontjából nagyon nehéz probléma a természetvédelem. Külföldi példákból tudjuk, hogy kis terület nem alkalmas rezervációnak. Ilyen helyen a természet a környező vidék átalakulásának hatása alatt nem tartja meg ősi természeti állapotát, hanem maga is átalakul. Magyarországon Szegeden az Ásotthalmi erdőben rezervált 29 hold mutatta meg, hogy mennyi különleges figyelmet kíván a rezerváció, ha valóban meg akarjuk őrizni ősi állapotában. Még kevésbé van kilátás arra, hogy lápterület lenne rezerválható az egész környék védelme nélkül.

Mindez óvatosságra int. Kevesebb, de jól megválasztott és kellő környékkel biztosított rezerváció ajánlatosabb célkitűzésre a természetvédelmi mozgalomban, mint a sok apró. Kaán Károly elsősorban a kiskunsági ősturjánokat, a bátorligeti nyírlapot, a Kis-Balatont, a tiszakisfaludi szigetet, a Baláta-tavat, a Tihanyi-félszigetet, a Szent György-hegyet, a Badacsonyt, Ipolytamóc ősföldtörténetileg érdekes darabját, valamint néhány barlangot ajánl védelemre.

Hogy mindennek lehet, sőt a jövőben lesz is gyakorlati „haszna“ is, a tájszépség jelentőségének fejtegetésével és a műemlékek környezetének helyes kiképzésével bizonyítja. A történelmileg sokkal képzetesebb magyarság lelkéhez szerencsésen folyamodik a szerző, mert a történelmi emlékek természeti környezetének szépségén át legkönny-

nyebben megérti és belátja a természeti táj védelmének fontosságát is. Aki látta a somlói vagy más szépen „foglalt” várat és akit megriasztott már a nógrádi vár kietlen környéke, az hamarosan észreveszi, hogy Kaán Károly ezekben nagyon értékes útmutatást ad a természetvédelem megkedveltetéséhez.

Különben korunkban a természetvédelem ügyét mindennél jobban előtérbe tolja a nálunk is mindinkább nagyobb tömegeket mozgósító turistáskodás. Tudjuk, hogy a turistamozgalom már eddig is összeütközésbe került régebbi és már szabályozott, de a turistáskodásra figyelmet nem fordító intézkedéssel. Például a vadászat érdekei nem egy ponton állják útját a turisták kívánságainak. Amióta a turistaság Magyarországon szervezetileg munkálkodik, egyre jobban elérhető, hogy tömegnevelő hatást gyakoroljon éppen olyan körökben, amelyek egyébként ilyen eszmék számára nehezen hozzáférhetők. Ezzel adva van a magyarországi természetvédelmi mozgalmak társadalmi megszervezésének lehetősége is.

Kaán Károly természetvédelmi egyesületben látja a magyarországi természetvédelem ügyének megoldásához vezető út végső állomását. Ez a külföldi példák alapján is kétségtelen. Ahol külföldön eredményt ért el a természetvédelem, mindenütt egyesületileg szervezve és szervezkedve vívta ki a célt. A természetvédelmi egyesületre Magyarországon is szükség van s erre az egyesületre fontos feladat vár.

A természet modern kultusza mindenütt abban az arányban növekedik, amint előrehalad a városiasodás. Miként a falusi, tanyai ember a városba törekszik, azonképpen a városban felnőtt ember a szabad természetet keresi. Ez a jelszava már a rokokó korszaka óta, amikor először hangzott el az újkorban Rousseau jelszava : Vissza a természethez! Amíg csak a polgári osztály számára kellett gondoskodni erről a „természetről”, elég volt a villa és a nyaralás. Ma azonban, mikor a munkás és a kistisztviselő is megkívánja a maga vasárnapi és szabadságos „természetét”, szükség van nemzeti parkokra. Ezzel a természetvédelem nálunk is elérkezett olyan feladatok megoldásához, amelyek törvényhozási intézkedést kívánnak.

Svájc, mint említettem, bérbeadta a természetkutatók egyesületének Unterengadin ioo négyzetkilométerét. És az egyesület vállalkozott az érdekelt falvak lakosságának anyagi kárpótlására. Akár állami, akár egyesületi megoldáshoz jut Magyarországon a rezervációk dolga, ebben a példában adva van a gyakorlati megoldásnak egyik nálunk is lehetséges módja, ha a megszervezett természetvédelem bekapcsolódik a turistamozgalomba. Egyszersmind hivatva van a turistamozgalmat bizonyos irányban megnevesíteni.

A természetvédelem ügye ma már Magyarországon sem pusztán néhány természetkutató jámbor álma, nem is többé csak a biedermeier álmodozó naturalizmus költészete, hanem a gyakorlati élet követelte olyan feladat, amelynek megoldása a társadalom széles köreinek érdeke.

RAPAICS RAYMUND

AZ ERDÉLYI ROMÁNSÁG REGIONALISTA TÖREKVÉSEI

A ROMÁN NEMZETISÉGI TÖREKVÉSEK célját a világháborút megelőző időkben nem lehet szabatosan megállapítani. „Ezeréves küzdelmük alatt, melyet hetven éven keresztül vívtak“, írta gúnyosan Goga lapja, a „Tara noastră“, az erdélyi román politikusok idők és lehetőségek szerint, különböző és határozatlan célokért küzdöttek.

A regáti románok, a népszerűséget hajhászó és felváltva kormányon vagy ellenzéken lévő politikai pártok, a Liga Culturala, élén Jorgával, csinálhatott nyílt irredentizmust; de a magyarországi románokat korlátozta a magyar közvélemény nyomása és kötötte a büntetőtörvénykönyv : politikájuk 1868 óta egy tipikus kisebbségi politika fejlődési fázisait mutatta: programjuk előbb a nyelvhasználatnak és a románságnak az alkotmányos életben való érvényesülésének, később Erdély autonómiájának félték követelése volt: nyílt irredentizmusig nem ment.

De közvéleménytől és tömlöctől való féltéken kívül annak, hogy az erdélyi románság nem volt szíve mélyén irredenta, volt más oka is.

A különbség Magyarország és Románia között túlnagy volt arra, hogysem lélekből fakadó irredentizmust engedett volna meg. Magyarországon régi, évezredes alkotmány uralkodott; önkormányzaton alapult közigazgatása mintaszerű és becsületes, igazságszolgáltatása megbízható és kifogástalan volt; törvényeit pátriárkális elnézéssel és méltányossággal hajtották végre. Az állam egy nagyhatalom, az osztrák-magyar monarchia része s az erdélyi románok egy hatalmas birodalom tagjai voltak, amelynek középpontja Bécs és Budapest volt. Erdély régi fővárosa, Kolozsvár is, nagy múltjánál, fejedelmi emlékeinél fogva, több vonzerőt gyakorolt, mint a Dimbovita melletti pizkos, balkáni főváros, melyről még egy 1861-ben utazó német azt írta, hogy nem egyéb, mint „pár szomszédos falu egymásradobálva“.

Mindezzel szemben Romániának alig volt megfogható története a tizenkilencedik század előtt; független állammá csak a berlini kongresszus után, királlyá 1881-ben lett; alkotmányt a hatvanas évek elején kapott s mint Jorga mondta a képviselőház egy ülésén, a románoknak „oly kevés tradíciójuk van, hogy egyetlen egyről sem szabad, hogy megfélekezzenek“.

Az alkotmányosság érzete és a jogvédelem is más volt Magyarországon és más Romániában.

1908-ban, mikor a románság is heves küzdelmet folytatott Andrássy plurális választójogi törvényjavaslata ellen, írta egy bukaresti

lap, hogy a románok mozgalmával szemben „el kell ismerni a magyar kormánynak azt a jó tulajdonságát, hogy a gyülekezés szabadságát a legutolsó faluban is meghagyta, pedig azok ellene harcoltak. Nálunk, Romániában — írta, — hasonló gyűlésezések nincsenek megengedve, pedig törvények azt nem tiltják. Magyarországon a törvények tisztelete iránti felfogás úgy a népnél, mint a kormánynál tisztultabb, mint nálunk“.

Növelte az ellentétet a két államban élő románság életének, műveltségének, gazdasági helyzetének különbözősége.

Az erdélyi román intelligenciát politikai érdeklődése és a görög katolikus egyházban élőket vallási kötelekeik is, a nyugathoz, Budapesthez, Bécshez és Rómához kapcsolták. A parasztok vagyoni és gazdasági helyzete sokkal jobb volt Erdélyben mint a Regátban. „Erdélyben, — vallotta meg Gfrosoreanu a román kamarában a közgazgatási javaslat tárgyalása alkalmával, 1925 tavaszán, — 1848-ban, mikor a jobbágyság megszűnt s a parasztság birtokába vette a földet, amelyen dolgozott, munkája, erőfeszítése és a szomszédaival való verseny folytán emelkedni kezdett. Volt belsősege, amelyen alkalmas és egészséges épületet emelt. Ha a regáti paraszt olyan körülmények között élt volna mint az erdélyi, ma az sem volna alábbvaló. Csak azt akarom megállapítani, hogy az erdélyi paraszt úgy kulturális, mint anyagi tekintetben, az erdélyi falvak pedig pénzügyileg sokkal jobb helyzetben voltak mint a regátbeliek“.

Nem csoda hát, ha az erdélyi románság irredentizmusa, a regátal való összeolvadás vágya gyöngé és kétségeskedő és a telkeknek csak felszintjén volt. Igaz, hogy az únió után Vajda Sándor megvallotta, hogy az erdélyiek 1907 óta „egy lépést sem tettek, egy akciót sem indítottak Bukarest tanácsa nélkül“, de a világháborút megelőzően Popovici Aurél „Nagyosztrák Egyesült Államokról“ álmodozott és Vajda Sándor, Ciorogariu és a többi Ferenc Ferdinándhoz járt, hogy támogassa annak föderális terveit, ami lehetett hazaárulás, de nem volt irredentizmus. Tudjuk azt is, hogy 1918-ban az utolsó pillanatokig haboztak, hogy vajjon egy feltételek nélkül való egyesülés a román királysággal helyes-e vagy sem? Mutatják ezt a kétségeskedést a gyulafehérvári rezolúciók, amelyekben Erdély számára autonómiát és a jövődöbéli Nagy-Románia számára becsületes és demokratikus kormányzatot követeltek.

Az 1918-1 AUTONÓM TÖREKVÉSEKNEK azonban nem lett komoly eredménye: a gyulafehérvári rezolúcióknak nem kelt visszhangja a Kárpátokon túlról; nem az erdélyi szellem győzött, hanem Erdély merült el a regáti rendszerben. Erdély autonóm kormányszata, a „konziliu dirigent“ uralma alig másfél évig tartott. Brátianu nem törődött Erdéllyel és az erdélyiekkel, közülük nem vett senkit kormányába, hanem, — mint Jorga mondta, — „üveg alatt mutogatta őket“ s az országot kormányozta a régi emberekkel, jó, régi balkáni metódusokkal. Erdélyt elárasztották a „regatean“, királyságbeli tisztviselők, amely kifejezés lassacskán gúnynévvé vált s tizenhárom év múlva Erdélyben alig maradt erdélyi tisztviselő.

Most, ez év szeptemberében, az erdélyi román nemzeti párt lapja, a „Patria“, szemlét tartott az egyes megyékben az Erdélyben lévő erdélyi és másfelülről odahozott tisztviselők számának aránya fölött s többek között a következőket konstatálta:

Brassó megyében 1919-ben a prefectus erdélyi volt; a liberálisak regátit hoztak helyébe s azóta mindig az maradt. A subprefectus szintén regáti.

A törvényszéknél 1919-ben volt 6 erdélyi és egy regáti bíró; ma van 4 regáti bíró és 2 erdélyi pótbíró. A táblánál 13 bíró között 11 regáti és 2 erdélyi. Ügyész az egész bíróság mellett egy sem erdélyi.

1919-ben a postaigazgató erdélyi volt s a postatisztviselők között 70 volt erdélyi és hat máshova való. Ma az igazgató regáti s az erdélyi tisztviselők száma felére apadt.

A vámhivatalban és a csendőrségen egyetlen erdélyi tisztviselő sincs. Az államvasúti hivatalokban a hivatalnokoknak csak 15 százaléka erdélyi.

Kisküküllőben az únió tizenhárom éve alatt 15 prefectus volt, közöttük három erdélyi nemzetipárti, a többi liberális és averescanus, regáti. Posta-, vasúti állomásfőnök, a csendőrség vezetője, mind regáti. „Az erdélyiek jók“, jegyzi meg a lap, „hogy dolgozzanak és fizessenek, de arra nem méltók, hogy hivatalvezetők legyenek.“

Beszterce-Naszódban, e tipikus, nagy többségű román megyében, a pénzügyigazgató, posta- és állomásfőnök regáti. A csendőrparancsnok és három tisztje, regáti. A bíróságnál egyetlen erdélyi sincs.

„Így szolgálják a kormányok a lelkek egységesítését!“

Alsófehériben, a koronázó város, Alba Juha megyéjében, a prefectus és a pénzügyigazgató regáti. A bíróságok vezetői mind regátiak, sőt, horribile dictu, Zalatnán magyar! A bányai igazgatóságnál csupa regáti és szász: az erdélyi oláh csak arra való, hogy „mamahgát egyék hagy-mával.“

S végül, hogy csak még egyet említsek a megyék hosszú sorából, a Bukovinánál nagyobb Biharban a prefectus regáti; az ítélőtábla elnöke ugyan erdélyi román, de 14 ítélőbírája közül csak 2 erdélyi. A 27 városi tisztviselő között 4 erdélyi van s a pénzügyigazgató és a vámhivatal főnöke regáti.

Az ország különböző mezőgazdasági tanácsainak (Corpul agromomic) magasabb tisztviselői között 219 regáti és 7 erdélyi van.

S így van ez végig minden hivatalban, minden alkalmazásban. A következménye pedig az, hogy a középiskolát és egyetemet végzett erdélyi román fiúk nem kapnak alkalmazást. Az erdélyi tanítónak és középiskolai tanárnak nincs helye az állami iskolákban. „Erdélyben, — fejezi be cikksorozatát a „Patria“, — az erdélyiek csak szolgáltnak és irodaszemélyzetnek valók. Minden hivatalt „testvéreink“ foglalnak el, akik minden ok nélkül gyűlölnek bennünket: pedig az ok nélküli gyűlölet a legerősebb.“ „Tráiasca centralizarea! Tráiască unificarea sufleteasca!“ Éljen a centralizáció! Éljen a lelki egyesülés!

Ennek a regáti invázióknak a nyomában egy rettenetes korrupció, hivatali bünyözés és visszaélés lepte el a közéletet és politikában, köz-igazgatásban és még a bíróságok körében is olyan ijesztő mérvet öltött, hogy ez év májusában Goldis László Aradon, a néppárt végrehajtó bizottságának ülésén kijelentette, hogyha az összes korrupst tisztviselőket büntetni akarnák, „nemcsak a fogházak és a tömlöcök lennének szűkek, hanem az összes kaszányák sem lesznek elegendők a gazemberek számára“.

Hogy az erdélyiek hogyan gondolkoznak a regáti tisztviselőkről, nagyszerűen illusztrálja Livin Rebreánunak „Apostolok“ című komédiája.

Beszélget egymással két Erdélybe küldött regáti tisztviselő:

„Egy pillanatig sem bírom felejteni, — mondja az egyik, Brihac — hogy én itt kulturális és nemzeti missziót teljesítek; apostolnak tekintem magam, aminthogy annak is tekint mindenki.“

„Mind apostolok vagyunk“, feleli a másik, Turtureanu.

De pár pillanat múlva összevész a két mákvirág s akkor megmondják egymásnak az igazat:

„Ismerlek, micsoda jó mag vagy... sáska vagy, nem apostol!“

„1918 ŐSZÉN — írta a „Bánatul“ című román lap, — az erdélyi román szellem egy utolsó erőfeszítést tett, hogy szabadságot és demokráciát adjon a román népnek s aztán örökre eltűnt.“

A lap diagnózisa nem helyes. Az erdélyi románság az egyesülés első pillanatától fogva kétségbeesett küzdelmet folytatott a regát szelleme és politikája ellen s erőfeszítése nem szűnt meg a mai napig sem. „Regionáлизmusnak“ hívják azt a törekvést, amely meg akar szabadulni Bukarest befolyása dűl, amely Erdély számára önkormányzatot s a regáti korrump kormányzatoktól való függetlenséget követel. Jelenti, mint Goga lapja, a „Tara noastra“ írta, hogy „Erdély és a Regát között ma is fennállanak a határok“.

Az erdélyi román lenézi a regátit és a királyságbeli intézményeket. Goldis László egyszer „mocirlának“, mocsárnak nevezte a királyságot s Vajda Sándor, aki miniszterelnök és belügyminiszter volt, gyatra truppnak, „o armata de slabanogi“-nak, a román hadsereget. „Harcoltam én budapesti tigrisekkel, — mondta ugyanő a képviselőház nyílt ülésén, — nem fogok megjijedni bukaresti poloskáktól“.

Hogy az erdélyiek hogyan gondolkoztak regátbeli honfitársaikról mindjárt az únió első éveiben, legjobban látható a bukaresti lapokból, amelyek megbotráncozva beszélnek azt el. A „Románia“ például így írta volt le:

„Ezek az urak, akik Gyulafehérvárt egy látszólagos úniót akartak csinálni, akik azt hitték, hogy egy manifesztumot intézve a román törvényhozáshoz, Erdély számára autonómiát biztosíthatnak, — látva most, hogy Románia közvéleménye tönkretette reményeiket, és szeparatistikus ideáik hamuvá lettek, a lojalitás legelemibb érzését is elvesztették s a legkomolyabb akadályai az állam konszolidációjának. Egy bűnös eszme e kétségbeesett apostolai a legpiszkosabb vádakat szórják Románia és vezetői ellen. A királyságbeli románokat úgy tüntetik fel, mint egy nyomorult zsebmetsző bandát, mint fosztogatókat, kalandorokat. A román politikai pártok, amelyek megteremtették a moderm Romániát s föllendítették s elvezették 1916-hoz, szerintük, tolvajok bandája. Ezeknek az uraknak a szemében minden, ami Romániában van vagy onnan jön, piszkos és rothadás.“

ERDÉLYNEK ÉS A REGÁTNAK, az erdélyi és regáti románságnak ez az ellentéte, amely néha csaknem a gyűlölködésig fokozódik^ az erdélyi helyzetnek ez az elviselhetetlensége az erdélyi románoknak és nemzeti pártjuknak, — amely ma a nemzeti parasztpárt erdélyi tagozatát képezi — decentralizáló törekvéseiben, regionáлизmusában nyilvánul meg.

Amint 1921-ben elsorvadt a konziliu dirigent kormányszata, azonnal feléledt az erdélyi románok autonómia után való vágya.

Már 1922-ben kijelentette Vajda Sándor, hogy ő regionáлизmus

hívta s a „Pátriában“ felsorolta kívánságait: abszolutizmus helyett alkotmányos, oligarchikus uralom helyett parlamenti kormányzat, deszpótikus, erőszakolt centralizáció helyett decentralizáció, regionalizmus.

Ez a politika nem indokolatlan s nem egyedül az erdélyi nemzeti pártiak gondolata volt. A decentralizáció utáni vágy Nagy-Románia kialakulásának gyökereire nyúlik vissza, mert az új állam román, magyar, osztrák, orosz és bolgár területek konglomerátumából alakult s ugyanannyi különböző néplélek összetétele, amelyek mind tisztességesebb kormányzathoz voltak szokva, mint Bukarest uralma. Bukovina s még a cári uralom alul román kormányzat alá került Besszarábia is, éppen úgy érzi Bukarest álkormányosságát és korrupt levegőjét, mint Erdély. Constantin Stere és Pan Halippa nem egyszer sírta vissza az orosz zemsztvók önkormányzatának korát s 1923-ban Maniu, az erdélyi, mind a három tartomány nevében beszélt:

„Mikor a bukaresti kormányok úgy bánnak az új tartományokkal, amint bánnak, bünt kövérnek el.

Erdélyben és a Bánátban semmi tekintettel sincsenek a nép szellemi, kulturális és gazdasági szükségleteire, ipart és kereskedelmet könnyörtelenül megfojtanak.

Az új tartományok intellektuális és termelő elemeit szegénységbe döntik s ennek következtében veszendőbe megy éppen azoknak évtizedes fáradtsága, kik a nemzeti eszme tisztá és bátor harcosai voltak s azoknak hasznára szolgál, kik mindig a kormányok megfizetett szolgálatában álltak.

Bukovina nyomorban szenved s azoknak korrupciójától szegyenkezik, akik mindenütt ott vannak és mindent kompromittálnak, agrár reformtól igazságszolgáltatásig.

Besszarábia sorsa tragikus. A román uralom megalapítása óta nem hangzott el ott a megelégedés egy hangja sem.

A kormányoknak e bánásmódja az új tartományokban kockára teszi a román nemzet legvitalisabb érdekeit s meggátolja népünk szellemi egybeolvadását.“

„Nem lehet, — mondta pár évvel később ugyanó a közigazgatási reform tárgyalása alkalmával, — hogy akár Erdély, akár Besszarábia belenyugodjék abba, hogy önkormányzatát, amelyhez minden tradíciójuk köti s amelyhez minden kívánságuk teljesítésének lehetősége fűződik, elvegyék“.

Az állam tartományi autonómián alapuló átszervezésének tehát, — mint mondtam, — mély és érthető gyökerei voltak az újonnan csatlakozott tartományokban s ez nemcsak az erdélyi nemzeti párt körében nyilvánult meg. Amint az új állam megalakulása után sor került az alkotmány revíziójára és később a közigazgatás reformjára, az ellenzéken ülő politikusok, bármily pártállásúak lettek is legyen, egymásután dolgoztak ki alkotmány és közigazgatási reformtervezeteket, amelyek mind decentralizáció alapján készültek. Stere 1922-i alkotmánytervezete önkormányzaton alapul és Argetoianu közigazgatási törvényjavaslata az országot tartományokra osztotta s a községi és megyei tanácsokat autonóm testületekké tette. Jorga hírlapi cikkeiben mindig az önkormányzat hívének vallotta magát, sőt magában a liberális pártban, amely letéteményese a kérlelhetetlen centralizációnak, akadtak, például Constantin Georgescu, aki tervezetet készített, melyben az önkormányzat széles körben érvényesült.

Igaz, hogy mindezek mindezt csak addig vallották, míg ellenzéken voltak s mielőtt kormányra kerültek, elfelejtették autonómista teóriáikat s nem tudtak többé helyi önkormányzatról s még kevésbé regionalizmusról.

Mikor végre 1928-ban kormányra kerültek a nemzeti parasztpártba fuzionált erdélyi románok, Maniu gyökeres közigazgatási reformot tervezett, amely a kapcsolt tartományok autonómiáján alapult volna. De a törvényjavaslat eredeti formájában a törvényhozás elé sem került, a törvényhozási tanács, ez a román specialitás,¹ törülte belőle, mint alkotmányellenest, az autonómiára vonatkozó rendelkezéseket s Maniuban nem volt erő, hogy keresztülvigye azt a reformot, mely az erdélyi életnek, az erdélyi gondolatnak a gyökere és az erdélyi románság politikájának alfája.

MANIU KÉTESZTENDŐS KORMÁNYZATA után, 1931 tavaszán megalakult a Jorga-kormány, amelyben egyetlen erdélyi sem kapott helyet. Sextil Puscariu, kolozsvári egyetemi tanár, magának Jorgának az erdélyi lapjában, a „Drumul Nou“-ban egy Tolvajok országa, „Tara hotilor“ című cikkben Erdély exkommunikációjáról írt. Jorga kijelentette, hogy kormányának célja, hogy „letörje azt a regionalista politikát, amely szomorú maradványa a történelem régi eseményeinek s akadály a nemzet lelki egységgé való összeforradásának“. Maniu reményvesztetten, hogy az erdélyi szellem, az erdélyi tisztesség valaha érvényesülni bír az államban, visszavonult badacsonyi magányába s mint a „Patria“, az erdélyi román nemzeti párt lapja írta, bekövetkezett „az erdélyi lélek kollektív drámája“.²

Maniu rezignációja egyelőre magábanálló jelenség: egyedül az ő kontemplatív lelkivilágának és energianélküli természetének kifejezése. A többi erdélyi nem adta fel a küzdelmet: ahány politikai gyűlés, ahány szónoklat, annyi alkalommal beszélnek Erdély sérelmeiről, az erdélyiek elnyomásáról s követelik az erdélyi gondolatnak és az erdélyieknek érvényesülését.

Ez év július 5-én Vajda Sándor, a nemzeti parasztpárt egyik alélnöke, aki korlátozhatatlan temperamentumával a legélesebb ellentéte, de legbensőbb barátja is Mamiinak, nagy beszédet mondott Kolozsvárt a párt végrehajtó bizottságának ülésén, melyen a párt összes előkelőségei, volt miniszter és államtitkár tagjai, képviselők és prefectusok résztvettek.

Rapszodikusan és összefüggéstelenül, de maróan beszélt Vajda. Beszélt arról, hogy elejétől fogva az erdélyi románság alkotta a román nép elitjét, amely politikai életben, irodalomban nagy értékeket termelt és kezdeményezője és letéteményese volt a román egység gondolatának. Elmondta, hogy 1918-ban az erdélyi románok nem „kéregető testvérek, nem koldusok“ gyanánt jöttek Romániához, hanem „mint

¹ Az alkotmány 96. §. szervezte a törvényhozási tanácsot, melynek kötelessége, hogy „tanácsadással legyen segítségül a törvényalkotásnál és összeegyeztetésnél, valamint a törvények alkalmazására vonatkozó általános szabályok elkészítésénél“.

² Lásd a Magyar Szónie ez évi augusztusi számában a „Román politikai élet útjai“ című sorozat II. számú cikkét.

szabad nép, mélyen gyökerező polgári öntudattal, amely gazdag ajándékként szent tradíciókat és dicső múltat hozott magával“. A regályiak mégis mint „rabszolgákat, mint kitagadottakat“ tekintik az erdélyieket. De el fog jönni az idő, mikor meg fogják állapítani Erdély szerepét „a nemzeti eszme ébrentartásában, ami végeredményében a román nemzet egyesüléséhez vezet“.

S azután elkövette Vajda azt a legmegbocsáthatatlanabb herezist, amit erdélyi román elkövetet: összehasonlította a régi magyar uralmat a mai román uralommal.

„Mi nemcsak a földet hoztuk magunkkal hozományként gazdag természeti kincsével, — folytatta beszédét, — hanem egy értékesebb hozományt is: szűz altruista érzelmeink, román lelkünk kincsét, ami nem óhajtott mást csak azt, hogy testvéreinkkel együtt egy szép és boldog hazát alapítson, amilyen nincs egy másik e világon.

Könnyelműen és felületesen beszélnek azok, akik, bár minket testvéreinknek hívnak, nem ismerik sem a múltat, sem a jelent, séma nagy politikai problémákat. Ezek azt mondják, hogy mi bérbe adtuk lelkünket; hogy a régi királyság ellenségei vagyunk; regionálista törekvéseink vannak; el akarunk szakadni s egyenesen Budapestre akarunk menni. Megdöbbenve állok ezekkel az elképpesztő vádakkal szemben s nem tehetek mást, mint hogy odakiáltom: Uram! bocsásd meg nekik, mert nem tudják, hogy mit cselekszenek!

Szeparatista célok!

Ki szítja őket?

Csináljunk számadást.

Ismertük mi a verekedő rendszert a múltban? A magyarok idejében nem voltunk hozzászokva a megrögzött alkoholistákhoz, akik pénzért minden politikai gyűlést megzavarnak. Nem voltunk hozzászokva ahhoz, hogy tisztviselők politikai állásfoglalásuk miatt elbocsáttassanak. Nem lopták el a szavazó urnákat. A képviselőjelöltek ugyan mostohagyermekek voltak, de ha valaki a karhatalomhoz fordult, az védelmébe vette s nem fordultak elő olyan esetek mint ma, mikor politikai ágensek és csendőrök védelme alatt bántalmazzák az embert.

Hogyne lázadnánk fel, amikor látjuk, hogy olyan férfiakat, mint Gafencu, volt minisztert, a Vitéz Mihály-rend lovagját a karhatalom ügynökei bántalmazzák, vagy ami pár évvel ezelőtt Pan Halippával, a besszarábiaiak vezérével történt.

Mi nem voltunk hozzászokva az ilyen bánásmódhoz!

Magyar malom alatt a legögösebb magyar szolgabíró, ha román paraszt fordult hozzá, félretette gyűlöletét s megkérdezte: „Mit akarsz, öreg?“ s nem ordított rá vesztül: „Mars ki l!“ Nem voltunk hozzászokva olyan bírákhoz, akik — különösen választások után — megcsorbult tekintéllyel kell, hogy elhagyják helyüket.

Nem mi, nem a lapok, nem az erdélyiek a bűnösök, hanem bűnös a rendszer. Vájjon nem botrányos szegény-e, hogy a magyar időben a budapesti királyi kúrián több román bíró ült, mint amennyi erdélyi román van ma a bukaresti semmítőszéken? Volt idő, mikor Magyarországon nyolc román pénzügyigazgató volt. *Ma* hány erdélyi van közöttük?! A pártonkfvüli kormány, Jorga úgynevezett nemzeti egységkormány a ajtómögött tartja az erdélyieket!“

Vajda beszédében nem volt direkt utalás Erdély autonómiájára, csak mély elégedetlenség és megvetés csendül ki belőle a regét és kormányzata ellen. De amit ő elhallgatott, azt leplezetlenül megmondták mások, megírta a sajtó és Vajda beszéde után egy hónappal megjelent Romul Boila füzete, amely nyíltan a román állam regionális alapokon való újjászervezéséről szól.

ROMUL BOILA, a kolozsvári egyetemen a román közjog tanára, Maniu sógora, augusztus közepe táján egy füzetet tett közzé: „ S t u-

diu asupra reorganizării Statului Român în t r e g i t ” címen, tanulmány az egységes román állam újjászervezéséről.

Tizenhárom évvel az egységes román állam létrejötte után, írja Boila, eljött az ideje, hogy megoldassák Nagy-Románia alkotmányos életének problémája, mert az államszervezet jelenlegi alapjai nem felelnek meg a román nemzet életfeltételeinek. Az államnak van egy centralisztikus alkotmánya, de annak pár ödvös rendelkezése sohasem kerül alkalmazásra; írott alkotmány az, melynek szelleme soha sem mait át az életbe. A régi királyságnak ez a centralisztikus alkotmánya nem is felel meg a különböző tartományokból összerakott új államnak, annál kevésbbé, mert a revideált alkotmányt létrejötte óta pártérdekek kielégítésére használták s a meghamisított parlamenti kormányrendszer nem az állam, hanem a hivatásos politikusok politikai és anyagi érdekeit szolgálja.

A mai román államban, — folytatja Boila — a kormányzatot amatőrök viszik, kik tönkre tették az állam tekintélyét \$ közgazdaságát és pénzügyeit a tönk szélére juttatták. A bíróságok a politika szolgálatában állanak; a vasutakat a protekciós rendszer tönkretette; a tisztviselők nem kapnak fizetést, sikkasztásból és korrupcióból élnek, a nyugdíjasoknak nem fizetik nyugdíjaikat. A közoktatási rendszer évről-évre változik.

Nincs az állami életnek egyetlen fázisa, amely ne mutatná a legrettenetesebb káosz képét.

A nemzeti parasztpárt szerény decentralizációt és helyi önkormányzatot kísérelt meg, — de a Jorga-kormány egy rendelettel eltörölte minden nyomát.

Emellett vannak más jelenségek, amelyek különösen alkalmasak, hogy az új tartományok románságának teljes kiábrándulást okozzanak.

Ott vannak például, a polgári szabadságok.

Azokat, akiket tegnap a régi uralom zsandárai kísérték, azoknak egyéni szabadságát ma a román csendőrök korlátozzák. Csak a képviselői választásokra kell gondolni, amelyek véres polgárháborúk színterévé változtatják az országot.

A regátiak, akik csak saját személyes és kasztérdekeiket szolgálják, regionalizmussal vádolják az egyesült tartományokat, pedig mindenkinek szeme előtt van a „felszabadított“ tartománybeli „testvérek“ osztrádzálása s kizárásuk a közélet minden teréről.

Az elmúlt tizenhárom év semmiesetre sem szolgálta a nagy célt, amelyért a csatolt tartományok románsága küzdött: a román nemzet szellemi egységét.

E szerencsétlen helyzet oka az a kormányzati rendszer, mely az egyesülés óta vert gyökeret Romániában: a centralizáció. Ha boldogulni akar az ország, radikálisan meg kell, hogy változtassa alkotmányát.

Mire van szükség?

Elsősorban a felelősség szervezésére, a felelősség könyörtelen keresztülvitelére mindazokkal szemben, akik állami feladatokat végeznek. Egy állami szervezetet kell megteremteni, mely megfelel a román népléleknek, általános műveltségi fokának, politikai és gazdasági helyzetén».

És meg kell véglegesen oldani a faji és vallási kisebbségek problémáját.

A fentebb vázolt bajok orvoslása és célok elérése csak akkor valósítható meg, ha az állam lemond a centralizációról s anélkül, hogy a román állam egységét és oszthatatlanságát érintené, a legnagyobb mértékű decentralizációt alkalmazza. „Románia egységes, oszthatatlan állam“, mondja Boila alkotmánytervezetének 1. szakasza, de folytatja 5. szakaszában: „szervezete decentralizáción alapul“. Az állam szervei és működési körök központi és tartományi, megfelelően annak,

hogy Nagy-Románia különböző uralom alatt állott területekből jött létre, aminek alapján az ország három tartományra osztható: Múntenia, amely magábfoglalná Olteniát, Dobrudzsát, a Duna deltáját és a Kígyók szigetét; Moldova Bukovinával és Besszarábiával és Erdély a Bánsággal, Kőrös és Szatmár vidékével és Mármarossal.

Az új, decentralizált alkotmányon alapuló államszervezet a következő volna:

A jelenlegi centrális parlamentet létrejöttének körülményei, az erőszakos és korrupt választások, eredménytelen munkássága annyira kompromittálta, hogy azt el kell törölni és helyébe egy kevés tagból álló államtanács, „consiliu de stat“ lépne s ezzel kapcsolatosan az államtanács tagjai közül választott központi kormány, „guvern central“ vinné a kormányzatot.

E központi szervek mellett, megfelelően, volnának a tartományi diéták és provinciális kormányok. Az előbbieket, együtt a központi államtanáccsal képviselnék a nemzeti akaratot, a „reprezentanta nationale“.

E nagy újításokkal szemben, melyek látszólag széttörnék az állam egységét, megmentőzik Boila:

A tervezet, — írja — nem jelenti a tartományok politikai szeparatizmusát, csak valóságos decentralizációjukat, de ez a decentralizáció a nemzeti szellem és egység szolgálatában áll, mert éppen a tartományok önálló fejlődési lehetősége garantálja az irredentizmus lehetetlenségét.

Egy decentralizált államban elerőtlenednek a centrifugális tendenciák és elvesztik erejüket a szélsőséges törekvések. A decentralizáció megszünteti az irigységet és elsimitja az antagonizmust. Nem teszi lehetetlenné a pártokat, de megakadályozza, hogy az állami életre káros párthegeónia fejlődjék ki.

Ez általános megjegyzések után a tervezet részletesen szervezi az államhatalmi ágakat.

A központi kormány hatáskörébe tartozik a kül- és hadügy, közlekedés, posta és távíró, repülés, vámok, állami kölcsönök és az állam biztonsága. A többi állami funkció, közigazgatás, közoktatás, igazságügy, ipar, mezőgazdaság, stb. a tartományi kormányok feladata.

Hasonlóan oszlanak meg az államtanács és tartományi diéták törvényalkotási feladatai is, olyan formán, hogy az állampolgárság, az illetőség, a súlyok és mértékek, monopóliumok, a polgári és büntető eljárás, kereskedelmi és váltójog, stb. szabályozása a központi államtanács, minden más ügy a diéták hatáskörébe tartoznék.¹

A „központi államtanács“, „a román állam központi kormányzati és törvényhozási szerve“,³ 60 választott (Munteniából 22, Moldovából 20 és Erdélyből 18) és 10 a király által kinevezett tagból áll, a „központi kormány“ pedig az uralkodó nevezi ki az államtanács tagjai közül. A kormánynak öt tagja volna: miniszterelnök, külügyi, hadügyi, pénzügy- és közlekedésügyi miniszter, de kinevezhetők tárcanélszügyi miniszterek és államtitkárok.

Úgy az államtanács, mint a kormány működését részletesen szabályozza a tervezet.

¹A román állam különböző területein közigazgatás és jogszolgáltatás terén ma még a legnagyobb káosz és különbözőség uralkodik. Például Erdélyben és Bukovinában az osztrák polgári törvénykönyv, a régi királyságban a román magánjog van érvényben. Erdélyben a különböző hatóságok hol a magyar, hol a román cseléd-törvényt alkalmazzák. E kaotikus állapot megszüntetése végett Hamangiu, a mai Jorga-kormány igazságügyminisztere tervbe vette a jogállapot egységesítését, amit a román jognak az Összes tartományokra való kiterjesztésével akar megvalósítani, de ez ellen úgy az erdélyi, mint a bukovinai és besszarábiai jogászok és ügyvédi kamarák élesen tiltakoznak s úgy látszik, hogy nem lesz belőle semmi. Erről talán más alkalommal.

² Hogy a törvényhozási funkciókra szánt központi államtanács mennyiben volna „kormányzati“ szerv is, az a tervezetből nem tűnik ki.

A központi intézmények kiegészítő szervei a tartományi diéták és a tartományi kormányok.

A tartományi diéták Munteniában 220, Moldovában 200 és Erdélyben 180 képviselőből állanak, kikhez hivatalból csatlakoznak az elismert egyházak fejei. A diéták feladata törvényt alkotni mindazokban a kérdésekben, melyeket a tervezet nem utal a központi államtanács hatáskörébe.

A tartományi kormányok szintén öt tagból állanak: miniszterelnök, aki egyúttal belügyminiszter, pénzügyi, földművelési, kereskedelmi és ipari, vallás- és közoktatási és igazságügyminiszter.

Az alkotmánytervezet V. fejezete az igazságügyet, VI. fejezete a közigazgatást szabályozza.

A közigazgatás a 142. § szerint „a decentralizáció és a helyi önkormányzat elvén alapul“ s az autonóm szervek alkotása „képviselési alapon, mindkét nem általános választói jogának gyakorlásával“ történik. A közigazgatás szervezéséről természetesen külön törvény intézkednék.

A VII. fejezet az állampolgárságról és az állampolgári jogokról, két további fejezet az alkotmány revíziójáról és az átmeneti intézkedésekről szól.

MINT EMLÍTETTEM, a tervezet indokolásában Boila azt írja, hogy szükséges, hogy az állam új szervezésével kapcsolatosan végleges szabályozást nyerjen a nemzeti és felekezeti kisebbségek problémája is.

A tervezet több kisebbségjogi rendelkezést foglal magában, de ezek így egymagukban semmiesetre sem elégíthetnék ki a kisebbségeket, mert nem egyebek azok, mint a kisebbségi szerződés keretrendelkezéseinek és az 1923-i alkotmány sovány intézkedéseinek megismétlései. Talán a kisebbségi szerződés szakaszában foglalt rendelkezésnek akart Boila eleget tenni, azért vette fel annak intézkedéseit alkotmányába. Történik ugyan utalás imitt-amott később alkotandó törvényekre, de éppen ez mutatja, hogy csak kazuisztikus és nem szerves kisebbségjogi kodifikációra gondolt.

A tervezet 19. szakasza szerint: „Román állampolgárok faji eredetre, nyelvre vagy vallásra való különbség nélkül élvezik mindazon jogot és szabadságot, mit az alkotmány vagy törvények állapítanak meg“ s a 168. szakasz szerint „minden román polgár egyenlő a törvény előtt és faji, vallási vagy nyelvi különbség nem lehet akadály a azon jogok elnyerésének, melyek az alkotmány és a törvények értelmében minden polgárt megilletnek“.

Ezen alapelvekből kifolyóan a tervezet a közelet különböző területére vonatkozó irányelveket foglal magában.

A 170. szakasz szerint: „Minden polgárnak joga van, hogy saját nyelvét használja“ s e jog korlátlan a személyeknek úgy magán-, mint közéletében, egyházban, sajtóban, kereskedelmi érintkezésben; egyesületek és társaságok maguk állapítják meg a tárgyalási nyelvüket és minden polgárnak joga van, hogy a hatóságokkal való érintkezésben anyanyelvét használja.

A tervezet kimondja, hogy a tanszabadság korlátlan.

Ennek következeképpen minden állampolgár, kisebbségi személy és szervezet, magános vagy egyház alapíthat és fenntarthat iskolát, az intézet államérvényes végbizonyítványt adhat s az oktatás nyelvét szabadon állapíthatja meg, azzal a feltétellel, hogy a román nyelv oktatása kötelező.

Hasonlóképpen, tekintet nélkül faji, nyelvi vagy vallási különbségre, minden állampolgárt megillet a gyülekezési és társulási jog és a közhivatalokban való részesedés joga.

A vallásgyakorlat tekintetében a tervezet kimondja a teljes lelkiismereti szabadságot s megadja a jogot, hogy bármilyen felekezet autonóm alapon szervezkedjék. Az érvényes alkotmánnyal szemben, amely az egyházak közül a két román egyháznak privilegizált helyzetet biztosít, — a görög keleti egyházat uralkodó államegyháznak deklarálja, a görög katolikusnak pedig „elsőbbséget“ biztosít a többi felekezet felett — bár a tervezet sem biztosít teljes egyenlőséget, mert különbséget tesz elismert és túrt egyházak között — az alkotmány e sértő hierarchiáját mellőzi.

BOILA ALKOTMÁNYTERVEZETE kétségtelenül regionalista és önkormányzati szellemű, de regionalizmusa nem federalizmus, hanem román decentralizáció és önkormányzata nem kisebbségi autonómia, hanem román, nemzeti önkormányzat. A nemzeti kisebbségekre nézve értéktelen.

Az érvényben lévő, 1923-iki alkotmány szerint „a román királyság egységes, oszthatatlan nemzeti állam“ s ötödik szakasza kimondja, hogy „minden román faji, nyelvi és felekezeti különbség nélkül élvezi a lelkiismereti, nevelési, sajtó, gyülekezési és egyesülési szabadságot és minden jogot, mit törvény biztosít.“

Az alkotmány e látszólagos védelme alatt folyt a kisebbségek tizenkét éves elnyomása a román államban.

Amit az 1923-iki alkotmány, lényegében ugyanazt mondja Boila tervezete. Igaz, hogy az „állam“ meghatározásánál hiányzik az állam „nemzeti“ jelzője; de mit tesz a tervezet 3. szakaszában az, hogy „minden jog és hatalom az államalkotó román nemzetől ered“, „toate puterile și drepturile emana dela națiunea română alcătuitoare de stat?“ „Államalkotó román nemzet alatt“, írja a szakasz indoklásában Boila, „fajra, vallásra és nyelvre való különbség nélkül, kezdve a királyon és végezve a legutolsó polgáron, a román polgárok összességét értem.“ De beletartoznak-e az „államalkotó“ nemzetbe a kisebbségek is? S ha beletartoznak: miért a jelző? Ez a szó a XIX. század koncepcióját jelenti, amely különbséget tett államalkotó nemzet és nemzetiség között. Aki még mindig használja ezt, az nem akar haladást, nem akarja a kisebbségek kulturális vagy politikai autonómiáját, a huszadik század fejlődését s hogy Boila csakugyan nem gondol erre, mutatja, hogy a kisebbségeket minden irányban ki akarja szorítani a közéletből. Lásd a tartományi diéták és az államtanács szervezését; lásd azt, hogy a törvényhozó testületek tanácskozási nyelve kizáróan a román és sok egyebet. S ha az alkotmánytervezetben deklarált jogoknak nem leendene szigorú büntetőjogi szankciója, azok végrehajtásának sem lesz garanciája.

A kisebbségi sajtó hát egykedvű hívésséggel fogadta Boila tervezetét és rövid kritika után napirendre tért felette. A „Magyar Kisebbség“ és a „Glasul Minoritatilor“ szóra sem méltatta.

Annál nagyobb vihart vert fel a román politikai pártok és a románnyelvű sajtó körében s erről következő cikkemben fogok szólni.

SZÁSZ ZSOMBOR

UTÓHANG A FÖLDINDULÁSHOZ¹

HA Ravasz László bírálata a maga jellegzetességében egyedül állana, vagy ha csak az én könyvem talált volna ilyenarcú hozzászólásra, akkor lemondanék, hogy rövid kardomat—nem egészen jól felfogott könyvemet — megtoldjam a kimagyarázkodás e lépésével.

Sajátos élmény teszi számomra lehetetlenné a némánmaradást, összemérve a Földindulás négy országból érkező ismertetéseit, ráeszméltem, hogy Erdély (de még elszármazottainak jórésze is), a Felvidék s a Vajdaság hozzászólói fölérezték a könyv alig hangsúlyozott tolmácsolnivalóira, ösztönösen tapintottak rá még ki sem mondott tanulságaira is. Ugyanekkor a magyar központ némely látnokának szemét mintha könnyű, de ránk és műveinkre, egész megítéltetésünkre nézve végzetes homály fátyolozná be.

Visszaidéződött bennem az Erdélyi Helikon lapjain 1928-ban lefolyt schizma-harc. És felvettem: ha erdélyiek, vajdaságiak, felvidékiek, kik magyar világunkban egymástól a legtávolabbra estünk és csak a központból kisugárzó irányító szellem ismertető jegyem át hasonlítottunk, most azonban, tizenkét év új életiskolája után egybeillő szellemi gyűrűben eszmélünk egymásra, elannyira, hogy leolvassuk gondolatainkat a műveknek néma arcjátékából is, régi központunk viszont kezd meg nem érteni minket, akkor kiknél áll a szemrehányás joga? Bizonyos, hogy mi változtunk többet a történelem vaskényszerűsége alatt, vagy tán mi vettük elé hajdani, nehezült helyzetekben gyakran bevált énünket, de megérteni eltolódásainkat és vérségül tekinteni bennünket új, külső és lelki kereteinkben is: odaát volna elsőrangú kötelesség.

Nem vállalván a megértetlenül félreálló duzzogók szerepét, legelőször is egy vallomással tartozunk e pörben. Ha Babits Mihály a Tabéry-féle erdélyi memoárnak méltánylása alkalmából (Nyugat, 1931 november) beismeri, hogy „mint valami rest és dilettáns mocsártól“, irtózott valaha a vidéki irodalomba való kikötéstől, itt nálunk mindig élt és kísértett egy csendes alsóáramlás, mely a meginoghatat-

¹ A kitűnő erdélyi magyar író ezt a cikket válasznak szánta Ravasz Lászlónak a Magyar Szemle 1931, XII. 377. lapján megjelent bírálatára. A válasz, úgy látszik, készülés közben kibővült: Ravasz László bírálatán kívül más budapesti bírálatával is foglalkozik regényének és a mai erdélyi magyar és budapesti központi gondolkodás viszonyát illetőleg is elvi jelentőségű kijelentéseket hoz. A Magyar Szemle a leszakított magyarságnak a Csonkaországgal való lelki kapcsolatainak fenntartását mindig a magyar jövő legfontosabb kérdésének tartotta, s e szempontból szívesen hozza ez erdélyi részről jövő nyilatkozatot, melyre még vissza fogunk térni. *A szerk.*

lan unióhűség mellett is: fájlalta a központosítás menetirányát, az egy képre való átformálás erőszakátételeit. A tiltakozás egy halk dokumentumára hivatkozunk, Toldalagi Róza grófnő 1900-ban feljegyzett kiadatlan emlékiratára (koronkai családi könyvtár), mely „Erdélynek, e félretett kis tartománynak, melyből minden erő kimegy“, sorsán keserűséggel töpreng. És valóban, tiszta lélekrablás volt teszem az a tény, amikor a magyar központból elgáncsolódott az 1910 táján megindult törekvés: erdélyi olvasó-tankönyvet az erdélyi iskolások kezébe! Ha az idevaló ember jobban szerette volna szülőföldjét, nem vesztette volna el oly tömegesen a fejét a világfordulat után, nem rohanta volna meg a központot, hármás szerencsétlenséget okozva: önmagának, a megszükül Magyarországnak és cserbenhagyott véreinek.

A magáramaradt és élni akaró erdélyi magyar legelőször is az író-tollhoz menekült. De nem csupán tíz év eltöltével ébredt rá a történeti kérdésre, hogy ki csinálta jobban, mint Ravasz László véli. Non is csak annyit tűzött ki feladatául, hogy „a megtépázott magyar értékeket valamiként konzerválja“. (Asztalos Miklós, Magyar Szemle XII. 3. sz.) Az erdélyi magyarság mai szellemi arcát kutatva tudni kell, mit végzett a kezdetkor harmincas, ma negyvenes és valamivel idősebb nemzedék, mely teljes lelki felkészültségben, kialakult meggyőződésekkel került ugyan át a román uralom alá és mégsem „kényszerből vált aktívvá“, hanem a legsúlyosabb egzisztenciális és lelki-tusák közepett, minden irányítás és támogatás nélkül teremtette meg azt az új ideológiát, az új reális létalapot, melyet a mai húszasok csak bővítenék, pótolgatnak illetőleg élettapasztalataink alapján, élesebben, határozottabban formuláznak meg. Az életbátorságot azonban már volt kiktől örökölniök!

Hogy mily világosan kapott észbe ama háborútjárt nemzedék, arra példa a Zord Idő egyik programcikkéből, 1920 elejéről vett idézet:

„Ne kérdezze senki tőlem, hogy milyen állam polgára vagyok! Hogy de iure vagy csak de facto ez az állapot! Én sem ezt nem tudom, sem azt nem tudom! Csak egyet tudok: hogy munka nélkül — kétszer kettő négy — elpusztulunk.“ (Osvát Kálmán.)

És hol volt akkor még „az a fiatal nemzedék, mely már alig kapott valamit őseinek kultúrájából az iskolában“ — s amelynek Babits részben javára írja a politikától független szellemi munkakör meglelését, amikor ugyanazon folyóirat már megállapította, hogy „csak amit a kártyalapra tettünk, azt veszthetjük el: politikai felsőbbségünket és ennek korrelátumait. De nem tettük kockára s így nem is veszthetjük el polgári és emberi jogainkat, kultúránk lehetőségeit“.

Ami pedig a „forrongó provinciális dilettantizmust“ illeti, eszmevilág és gyakorlati tények egyként szolgálnak ellenkező tanúbizonyosságokkal azidőkből, melyeket az erdélyiek a „hőskornak“ szoktak emlegetni. Világítatlan, fűtetlen harmadosztályon, mindennemű tengelyes járóművön, télvíz és nyári aszály idején, egészséget és biztonságot kockáztatva vándoroltak ekkor Erdély pennaforogatói az élőszo vigaszával. Reményik, Tompa, Tabéry, Nyirő, Áprily neve — hogy csak kiragadjunk párat — nem idéznek semmi dilettáns mellézköngét, pedig ők a rend legelejen állottak azidőben.

Erdély nem indult alantas jegyekben és nem mocsárból tört elő“, azért, mert irodalma most kezd belépni odakint a lelkiismeretekbe. Arra is rájőzanodott igen korán, hogy nincs, nem lehet égetőbb mondanivalója, mint a saját maga sorsa. Akik csak nagyidők közönye múltán kezdtek felfigyelni a határontúlraól átszűrődő zajra, elhinnék, hogy a Vallani és Vállaln i-mozgalom az így keresztelt cikk (Erdélyi Helikon, 1929 október) nyomában támad. Sőt Schöpflin (Nyugat, 1931 augusztus), Kerecsényi (Protestáns Szemle, 1931 március) feltételezik, hogy a román uralom idejét tárgyaló regények egyenesen a cikk nyomán — post, ergo propter —, annak megbiztatására, illetőleg igazolására íródtak! Deduktíve magyaráznak egy irodalmi jelenséget, mely igazából induktív módon értelmezendő. A Vallani és Vállalni inkább lökést kívánt adni az önbizalom hiánya miatt lappangó írói feszültségeknek. A gyávaságot azonban nem olvasta íróársak fejére, ez a vád csak a vita későbbi hevében került bele a harc jelszavai közé. Magát a Földindulást pedig csak beharangozta a cikk, hiszen annak első fogalmazása 1924-ben keletkezett. Vagy nem telhetik el idő a megírás és a megjelenés között? És készülhet-e komoly mű más indíték híján, éppen csak a „majd megmutatom“ dacából?

Ugyanazok, akik nem ismerik—nem is ismerhetik egyes könyveink nehéz genézisét, nem is tájékozódhatnak közöttük. Babits kérdése bizonyára jóhiszemű: „Miben találjuk az új erdélyi irodalom külön értékét, igazi ajándékát, mit hozott voltaképp... Hol a gyökeres erdélyiség, a külön irodalmi tradíció?“ És ad magának tamáskodó választ. Magunk is „hideg“-et kiáltunk, ha hivatkozik a szerinte „nyugatos“ Fekete kolostorra (bár ennek szellemében sok a transylvan türelmesség) és ha a „Gulácsyakat, Nyírőket“ és Tamásit idézi. Sajátos félrefogással a kint való fórum sohasem azokat a könyveinket tekintette lelkiségünk képviselőinek, amelyekben az erdélyi magyar mint tükörben ismer magára. Mintha nem tudnának összebarátkozni azokkal a művekkel, amelyek elűtnek a szokott képzetektől, amelyek által új gondolkozáshoz kell szokni és át kell építeni bizonyos, rólunk formált és immár beidegzett eszmerendszert.

Hiányos listát állít Össze Schöpflin is, amikor az úgynevezett „erdélyi regény“-ről akar beszámolni. Kifelejt mindent, ami a Zátony előtt napvüágot látott.

Nem nyegleség, csak a legelső időktől a legutolsóig feszülten figyelőnek jó lelkiismerete készlet, hogy felsoroljam bár nagyjából a műveket, melyek az erdélyi lelki állomások jelzőkövei és bizonyos, más-más karakterű időszakok tájékoztató kalauzai.

Az 1919—1920-as Erdélyt Reményik fogalmazta meg, őt suttogták a fájdalomtól elkékült szájak. Áprűy inkább csak couleur locale-ját adta az itt való tájnak, de Tompa már egész zordonságos, magában lobogó fájdalmait is. Melléjük, háttérbe odakéredzik Kádár Imre Bujdosó éneke, Magyarország megfutottainak zsolozsmái az erdélyi vendégbarátság melegében. Az új hitekbe kapaszkodó magyarság nagy riadóját Sipos Domokos fűjta meg a „Hazafelében, az „itt élned hálnod kell“-t átváltva Erdély külön hazaszeretetére. Az életformát kereső első mozdulatot Ligeti Ernő örökíti meg, föl a bakra

lendítvén hősét, az elnyomorodott „sarki mártírt“, ahogy az utcán ácsorgó, esküt nem tett tisztviselőt az akasztófahumor elkeresztelte. Viszont Gulácsy Hamuesője — bár Erdélyért íródott — tónusában nem vérbeli erdélyi könyv, ahogy megint Hunyady Sándor bácskai drámáját erdélyi érzületmód diktálta.

Tagadhatatlan, hogy az első epikai tett Tabéry Szarvasbikája. E mű történelmi voltában is aktuális felhördülés az erdélyi talaj sárbaragasztó, géniuszorosvasztó szivajkóssága felett. Kós Varjúnemzetsége balzsamként enyhített, mert fordította az előbbinek: a géniében tömített népszellem megszökik, a nép maga, éppen mert beletapad, belegyökerezik földjébe, halhatatlan.

A kicsinyesen kapzsi, rövidlító erdélyi pénzvilágnak Moher Metániája vág oda megszolgált fintort, viszont tragikus sorsváltások a Zátony, a Vakvágányon, a Földindulás. Tamási és Nyirő a székely mesélőkedvnek, a tarka szóornamentikának kivirágzásai, gondolatviláguk a transylvanizmushoz viszonyítva is regionalista, így az erdélyiségnek nem is kívánhat egyetemes képviselője lenni.

Nem hinnők, hogy ezeket a műveket bárhol másutt ki lehetett volna hozni a lélekből, mint Erdélyben, saját éghajlatuk alatt, saját órájukban! Viszont minduntalan az elkülönülést emlegetni könyveink nyomában: ok nélkül való. A transylvan szellem: nem szektás hajlamú, hanem inkább példázni kíván. Fogalomköre éppen nem „kerít határba“, sőt hathatóságának tágítható voltát mutatja a tény, hogy ma Bukarest-től Nagyváradig minden romániai magyar író „erdélyinek“ számít.

Az új erdélyi viszonyokból kisarjazó regények mégsem olyan értelemben íródtak, mint Schöpflin véli, aki szerint alkotóik „egy nagy képben akarják összefoglalni mindazt, ami a szétszakadásakor és azóta az erdélyi magyarsággal történt, népük mai állapotát és eljövendő kilátásait. Ezt nevezik ők erdélyi regénynek és ennek megírását szinte kötelességnek érzik“.

Igaz, Erdély tart reá, hogy irodalomban népérdekű problémái vannak. De maguk a művek mégis csak ösztönből, élmények sugallta goethei „alkalmakból“ fakadnak és egyoldalú megítélés: „politikai és socialis“ regényekként emlegetni őket. Nincs is olyan erdélyi író, aki egyetlen műbe akarta volna belesűríteni a kisebbségi sors egész problémátömegét. Éppen ezért szűk látószöveget emlegetni, ha a mű csak annyit markol fel, amennyit fogni is tud, igazságtalanság. Erdély úgy földrajzilag, mint történelmi fordulói által: elkülönülő részekből, rétegekből áll, az új időváltozást is sokképpen hordozza. Csak bizonyos gondolkozásbeli vis inertiae következtében várhatja a nem járatos, hogy e sokszínű ország njinden problémája egy kalap alá legyen keríthető, mint Bródy Sándor Hófehérkéjében az erdélyi fenyővidék a szőlődombokkal és az örök hó régióival.

A Földindulás például sem programért nem íródott, sem nem akarta a Schöpflin-féle „erdélyi regényt“ adni. Hanem darab, a maga elhatároltságában is tipikus magyar életviaskodás a megkapaszkodásért, magától adódó tanulságaival. És hiszem, hogy a többi testvértárgyú mű is mind azzal a lelkiismerettel íródott, hogy legfeljebb pars pro toto értelemben példázza az erdélyi sorsot.

Jellemző e műveknek annyira különböző magyarországi fogadtatása. Kritikusok, olvasók egy része is ugyanazt a naívságot árulta el velük szemben, mint a gyermek, aki a karácsonyfáról a gyertyalángot akarja leszakítani legmohóbban. Szabó Dezsőre mehet vissza e központi ízlés, mely Erdély felől megkívánja a nagyszólamú jeremiádkat. Könnyeket is szokás említeni, ha a mi témáink kerülnek megbeszélésre — viszont el is várják, hogy ríkassunk. Ha kidereng oeuvre-ünkből, hogy megfogyva bár, de törve nem... akkor aggály támad, hogy az amúgy is kényelmes magyarországit és a közönyös külföldet elringatjuk kisebbségi sorsunk irányában. Az író pedig kérdezi: hát olyan hitvány matériának tartják odakint az ittélőket, hogyne tudnák valami módon megállani a sarat? Es példázhatunk-e szebb dokumentumot népünkről, mint ha hirdetjük életrealitását?

De nem kell e dokumentum, e hangnem. Beszédes jelképét adta ennek a magyar centrum, amikor lihegve tapsolta végig a „Tüzek az éjszakában“ című, fantasztikusan torz „erdélyi tragédiát“ és ugyanakkor feléje sem nézett a Janovics Jenő által Pesten tartott erdélyi színelőadásoknak. A kultúrharcos Janovics mint a „Tüzek“ hőse: izgatott; mint élő valóság: mehetett haza — tovább hősködni. Zamolxe, az oltárra helyezett thrák istenség jár így a román Blaga Lucian drámájában: hívei közé megtér, mint földi ember és — elkergetik. Az ember nem kell, csak a bálvány.

Ha nincs könyveink minden fejezetében puskatucsattogás, bombarobbanás, kútbaugrás és főképp sok-sok szónoki elem, akkor megcsaltuk a felajzott képzelmet. Hogy az epikai nyugalom is valami, — a Wassermann-kívánta „látszólagos“ hidegség, megtartóztatott temperamentum, a ki nem beszélt dolgok pusztá sejtetése — hogy Erdély élete sem áll folytonos drámai összecsapásokból, hanem a munka, imádság, csüggedés meg reménység amaz örök folyamatából, mely mindenütt alapja a mindennapnak — arról elég, ha mi tudunk.

De ha már kell a csoda, Erdélynek vannak csodái: emberekben. Furcsa makacsai a meggyőződéseknél, olyan lelki állhatatosságúak, mint a Bolyaiak vagy Körösi Csorna, akik csak túlnóttek ama kicsinyben hozzájuk hasonlító ezreken, akiket mi annyira természeteseknek tartunk, mint sajátmagunkat. Ezért volt számomra az új világhelyzetben is legdöbbenetesebb probléma nem az események, hanem az emberek nagy színváltozása: hogy a lecsapó végzet minő bomlási folyamatot indíthatott meg a látszólag egyöntetű társadalmi rétegekben, lelkekben, akiknek — Ravasz László szerint — döntő vallomást kellett tenni azidőkben, zászlót, sorsot, tragikumot vallani.

Nem mutatkozott pedig semmi szükség arra az „elgondolásra“, melyet Schöpflin tulajdonít nekem, hogy szerintem „háromféle magatartás volt lehetséges az új impérium hatalmaival szemben“. Aki, mint magam is, benneállott az idők legsodróbb vizében, az tudja, hogy megalkudni, szembeszállani vagy megkeresni a tisztesség és megmaradás egyszáldeszák pallóját: mindez adottság volt, és a háromfajta módus tipikus képviselői oly sűrű példákban éltek, mint fű a mezőn. Ravasz kihagyatná a vak ellenállókat az irodalmi ábrázolásokból — mi történnék azonban akkor az általa külföld elé szánt Zátony

hősével? És lehet-e történeti regényben a valóság egyik jellemző színváltózatát, szerves alkotóelemét kirekeszteni a megjelenítésből? Aki pedig azt képzeli, hogy e három lélekirányt nem lehetett így megtalálni ugyanegy família keretén belül, annak el kell árulnom, hogy több család azonosította magát a Földindulás hőseivel — és ami tragikus: az á boldogtalan „harmincas“ ifjú, akinek sorsa Gyula alakját sugalmazta, a könyv megjelenté után, anélkül hogy ismerte volna életének fiktív végakkordját, halálos áldozatául esett reménytelen honvágyának.

Sem ki nem hagyhattam, de ítéletet sem tartottam regényem két „csöknyöse“, Gyula és Etelka felett. Az első, aki tiltakozott e beállítás dien, Reményik volt, a legfinomabb erkölcsi rezonanciájú erdélyi lelkiismeret. Láttam és szántam őket, kik amaz időknek velejárai voltak, bár ma a távolállók számára valószínűtlenül hatnak a realitásoktól való eloldozottságukban. S mégis nemcsak éltek, de mindnyájunk helyett éltek és mindnyájunkban ott éltek egyidőben: képviselték első, elfulladt fájdalomainkat és mivoltuk ma sem szégyelni való, mert a fiatalság lázongásán túl nem faji gyűlöletet tükröz, hanem eszmékhez való ragaszkodást és az öröknek, jobbnak hitt világrend összeroppanása felett való eliszonyodást, a szenvedett igazságtalanságok felett való felháborodást. Ez a rémület és dacos ellenszegülés mint lelki alkatrész vagy kisorvadt valakiből és akkor meg tudta keresni az új életformát, vagy végzetté hatalmasodott. A szenvedők halálraváltát kövel, váddal meg nem dobálhatjuk, mert az ilyen nagy lélekkatasztrófákat nem hogy az emberi katharsis, de az Ég is részvétellel kíséri. Hiszen a tragikum — és a könyv tónusa tragikus — sem ki nem kerülhető, sem nem kárhoztatható.

Ahogy Etelkában a szélső nacionalistát, Ilában a lecsúszó típust, a „könnyelmű nőnek nincs nemzete“-féle alakot látta a kritika. Pedig benne szemrehányó felkiáltójel is lappang. „Rettentő sors készült itt az erdélyi leányoknak.“ Asztalos Miklós említi, hogy Erdélyben tizenöt évfolyam férfigenerációja hiányzik. A férfiak e tovaspusztultával a párhuzamos női nemzedék valódi gyászpecsétet kapott sorsára. Minél igényesebb, minél több joggal igényes — szépség, műveltség által — e női rend, kilátásai annál reménytelenebbek. E figurámnál még az az eljárásom is félreértődött, ahogyan Ilának új lelki orientálódását szemléltettem. Az adott célt, hogy az igényesség ezidőkben mily faji eltántorodásig vezethetett, művészi, de egyéb megkötöttségéből is, külső eszközökkel ábrázoltam. (Ahogy a külsőségek szoktak sínéi lenni a meg nem engedett életformákba való átsiklásnak.) A képzőművészet gyakran pótolta a szóbeli megnyilatkozást, az ábra némán is harsány szatíra Velasquez portréin s egyes, a reformáció küszöbén támadt szobrászmunkákon ... Ily jelbeszéddel tartottam számon Ila lelki állomásait. Lassú eltolódását a puritán múltaktól...

Ha pedig keresi valaki a regény hármasságát és ki akarja jelölni Etelka és Ha mellé a harmadik ellenképet, ne tévessze el, hogy nem három testvér, hanem három emberpár hordozza a mondanivalókat. A megtartó életelv valódi képviselője a tanító, aki a mű elején még a „bús magyarokkal“ fogószik, de lassan kiszabadul a tragikum emésztő

légköréből, típusa lesz a szerző emberfajtnak, akinek kezében az ócska szeg is fillérré válik — s egyben mindenese faluja lelkének is. Az a magyar kis-exisztencia, mely kétkézre vív és tartja az egyensúlyt mindmáig, amikor a nagyok elhullottak és szétkergetődtek.

Ezt az alakot valóban alig értették meg odakint. Kerecsényi nem látja „pontos földrajzi helyét az eszmék térképén“. Császár Elemér (Budapesti Szemle) kevesli, amit elér és bizonytalan eredménynek tartja ahhoz, hogy a megmaradás biztosítéka legyen. (Be kevesen érték el pedig többet nála!) Benedek Marcell (Nyugat) nem találja a figurát eléggé jellegzetesnek ahhoz, hogy a további magyar sorsot vállalja vegye. Ravasz megérzi az ígéretet, melynek Dáné letéteményese, de túlságosan optimistának tekinti az elpusztíthatatlan törpeakác ez emberi példányának gyökérverését. Legsajátosabb mégis Schöpflin nézete, aki a sorsvallató erdélyi regényekből azt a következtetést vonja le, hogy a szerzők szerint „a jövő egyetlen záloga a föld és aki műveli, a paraszt“. Lehet, Tamásinál, Nyírónél, de Kacsó mintha inkább távoli vihart jósolna „történelmi erőiben“, melyek egybekovácsolják a libánfalvi románt és a nyáradmenti székelty. A Zátónynak nincs kilátója, a Földindulásé egészen egyéb!

A kisebbségi magyarság megmaradásának nemcsak a földművelőosztály a biztosítéka, hanem valamennyi társadalmi rendnek szerves egybekapcsolódása. Ezt minden regénytárgytól függetlenül kell megállapítanunk. A regény tanulsága pedig — ha már mindenáron azt kutatta a bíráló, keretnek tekintvén hozzá a művet, az esztétikai alkotást — bármilyen idegenül hangozzék is odakünt, az a tény, hogy nem a nagyok, hanem túlnyomóan a „szürkek“ közül kérőittek ki azok, akik itt felismerték az elvezető ösvényeket. Kerecsényi fejet csóvál, hogy hiszen ez a tanító a legkevésbé aktív politikában és gazdaságilag — utóbbiban persze téved, mert az egyetlen, aki nem veszít, de folyton gyarapít és gyarapszik. Politikai aktivitás pedig 1919-ben és közvetlenül utána?!...

Akik a kevésnek jó sáfárai tudtak lenni, azoké lett a megmaradás. Az egykori ezerholdas ma háromszázra, sőt olykor ötvenre szorult, a tanfelügyelő tán ismét tanít vagy imokoskodik; a mester maga foltoz, a dáma kifőz s a táblabírókisasszony kalapszalónt nyitott. Leszűkültünk — csak azt ne gondolja senki, hogy nem tudjuk sorsunkat. De tudjuk hozzá a régi bölcsességet is: csak az a nyomorult, aki nem látja be helyzetét. Vagy tán a huszár nem vette észre, amikor leszállott a lóról és gyalogmódra hadakozott? Az erdélyi magyar a gögnek még sokkal magasabb lováról tudott leszállani: beállt az élet gyalogszeresének, „dolgos“ lett ott, ahol gazda volt, hogy itt éljen, haljon.

Hogy ez a típus odakünt nem mutatós, nem jellegzetes? Egy-magában talán itt sem az, de sokezerben: egy népiség létalapja. Romantikátlan, póztalan, névtelen mivoltában: ő a mai kisebbségi sorsnak vérbeli hőse és legbiztosabb ígérete.

„Hűnek, kitartónak, szorgalmasnak, igénytelennek lenni, a lehető igazságok harcosának.“

Hallottunk véleményt, hogy a könyvet higgadt hangneme, lármátlan evangéliuma gátolni fogja a népszerűsítésben. Nem így történt. A közönség magáévá tette a Földindulást. A névtelenek, a jel nélküli életküzdelmek katonái megéreztek, hogy itt az δ díszítetlen homlokukra fonódik a koszorú. És ha Ravasz László úgy gondolja, hogy „az alap gondolat parancsoló erővel nem fog úrrá lenni korok és lelkek felett“, az író üzeni: ha így volna, jaj nekünk! Ám vesse össze a püspökíró a Földindulás ideológiáját a Magunk Revíziójának eszmerendszerével, vagy az erdélyi magyarság legnépesebb felekezetének pár héttel ezelőtt fogalmazott fogadalomtételével, amely szerint az „az ősi puritánság, külső egyszerűség és igénytelenség, önzetlenség, fegyelem és munkás szeretet visszaállítására fog törekedni; és hogy maguk között a társadalmi és osztálykülönbségeket, ellentéteket, választó falakat a keresztyén szeretet bátorságával leoldja“.

Ezt a konfessziót a Földindulás éppúgy magában rejti, — igaz, nem harsonázza, mert ez nem is feladata az esztétikai alkotásnak — ahogy mindenki le is tette már régóta az ő lelkében, aki csak képes felfogni az idők komolyságát. Lehet, hogy az ily zsinórmérték nőies fajtájú hősiségre késztet, de mi inkább vállaljuk, mint a tán férfiasabb, de tehetetlen fogcsikorgatást és eburafakózást. Mert ha a túrokhöz szabott életformulával át nem segítjük a ma megterheltjeit a lábadozás állapotába, jöhetnek a keményebb munkajelszavak: nem lesz, aki meghallja.

BERDE MÁRIA

BUDAPEST KIVEZETŐ ÚTJAI

A NAGYVÁROSOK kialakulásában a természet törvényszerűsége uralkodik. Ahogy a tengereknek és tavaknak megvan a maguk kisebb-nagyobb gyűjtőmedencéje, ahonnan a csapadékvíz patakok és folyók útján összegyűl, éppúgy van minden városnak is kisebb vagy nagyobb gyűjtőterülete, ahonnan a kultúrenergia közlekedő utakon át a városokba ömlik. Az utak egy pont felé összefutó hálózatán át beömlő energia a városok átformáló gépezetén átalakul és visszajár, mint termékenyítő erő, a gyűjtőterület minden részébe. A kultúrenergiáknak ez a körforgása valóban hasonlít a víz körforgásához; a nagy gyűjtő tavak és tengerek párolgása éppúgy táplálja az őket életben tartó forrásokat, mint ahogy a város az életet jelentő s felé áramló erőtelepeket gazdagítja kultúrtermékeivel. A múlt században kiépített vasúthálózat döntő fordulatot jelentett a városok kialakulásában. A vasútvonalak éppúgy szeltek át a nyers területeket, mint ahogy a csatorna szeli át a mocsaras vidéket. Az új gyors és jó közlekedési eszköz új áramlást indított meg a főváros felé, úgyszólván lecsapolta a vidéken szétterjeszkedő energiát és bevezette a városba. Természetes, hogy az új mesterséges útvonalak áramlása megduzzasztotta a főváros gyűjtő tavát és ez a hirtelen megnövekedés nagy kavargást és örvénylést idézett elő.

A főváros szerepét és az országgal való kapcsolatát gyakran hasonlítják a szívhez és a vérkeringéshez, holott a vérkeringés egy sokkal kialakultabb és tökéletesebb szerkezet útján működik. Hol van attól ma még a nagyváros, hogy külön utakat tartson fenn a beáramló és külön a kifelé áramló erők számára. Ma, sajnos, még csak ott tartunk, hogy kezdik felismerni az ország útvonalhálózata és a főváros élete közötti kölcsönhatás fontosságát. Mikor a vasúthálózat kiépítésével bekövetkezett a városok szédítő megnövekedése, ez meglepetésszerűen készületlenül érte a városok hatóságait. A vasútvonalak lefektetésénél és a pályaudvarok elhelyezésénél nem voltak tekintettel arra a hatásra, amit ez az építés a városból természetszerűleg kiváltott és ez nagyon sok zavart okozott, úgyszólván felborította a város egyensúlyát. Az új egyensúly pedig nagyon nehezen bontakozott ki és a kibontakozás küzdelmében jelent meg mint segítő erő a városrendezés tudománya. A belső berendezkedést kellett öntudatos és tervszerű gazdálkodással a megduzzadt erők számára alkalmassá tenni. A városrendezés tudomásul vette a pályaudvarokat mint új forgalmi gócpontokat és ehhez alakította a megnagyobbodó város terveit. A vasút, illetőleg a kötött pályán mozgó jármű hatalmába kerítette a várost. A régi országutak

degradálódtak. Nagyjából mellettük épültek meg a főbb vasútvonalak, sokszor a szekérutak terjedelmének a rovására is. A főváros és az országrészek közötti kölcsönhatás fontossága nem jött számításba a város szabályozásánál és ez később fenyegető problémának lett az okozója. A természet törvényszerűsége ma újra előtérbe tolta a régi országutak szerepét, sőt fokozott mértékben még fontosabb szereppel ruházta fel azokat.

A víztükörbe hulló vízcepp először hullámdombot duzzaszt fel, hogy azután szétterülve gazdagítsa a víz tömegét. A vasutak korának felduzzasztó ereje manapság szétterül a város nagy körzetére és ezt a jelenséget a motoros járművek elterjedése kíséri, mondhatni ezeknek a hatalmával és felhasználásával vízi keresztül. A város élete már egy ízben felmutatott egy ilyen törvényszerűen lezajló gazdagodást. A középkori időkben volt ez. A középkori erőd vonzotta védett helyével a vidék lakosságát és az emiatt megnövekedett város önmaga lerombolta a körítő falakat, hogy szét terülhessen a környező területen. Hasonló korszakot élnek át mai időkben is a nagyvárosok, csak sokkal bonyolultabban. Újra döngeti a megduzzadt város a maga köré épített gátló övét. A vasutak építése után kibontakozó városi rend ugyanis különböző közcélokra igénybevett területekkel zárta körül a fejlődés lehetőségét. Temetők, erdők, ligetek, népkertek, vágóhidak, gyártelepek, teherpályaudvarok és pályatestek zárt láncolata övezi ma a nagyvárosokat. Ezt az új erődfalat töri át itt-ott a befutó vasútvonal és a régi országutak vonala, ezek vezetik be a város energiáját, mondhatni a fűtőanyagát. Már egypár évtizede elérkezett a legtöbb nagyváros a maga által körülhatárolt terület telítettségéhez és megindult természetszerű folyamatként a környék beépülése. A külső telepek szoros kapcsolatban vannak a belső várossal és ennek a kapcsolatnak a forgalma fogja megbontani a várost övező gyűrűt. Így volt ez a középkorban is. Az erődfalakon kívül már régen virágzó városrészek voltak, mikor megkezdték az erődítések elhordását. Hosszú idő telt el, míg a vár sáncait és árkait forgalmas körutak foglalták el. Sokáig elképzelhetetlen volt, hogy a város falak nélkül is meglegyen. Az új kor, az új követelmények maradék nélkül elsöpörték a nyomokat is. Eleinte falakat húztak az új települések köré is, de ezek mind kényelmetlenebbé és mind fölöslegesebbé váltak. A várkapuk bizonyultak legelőször szűkeknek s ezért a környékbeli települések több és több kapu nyitását tették szükségessé s később a kapuk egyáltalán szűkek és alkalmatlanok voltak a forgalom kényelmes lebonyolítására.

Hasonló helyzetbe jutottak manapság újra a nagyvárosok. A vasúti fővonalak nem alkalmasak a közvetlen környék bekapcsolására, mert ez zavarja a nagy áramlást: az egész országgal való kapcsolat sima, zavartalan fenntartását. A helyi érdekű vasutakra hárult minden teher. A kistávolsági pályatestek lefektetésénél azonban a legnagyobb nehézséget az okozta, hogy a város határát a közcélokat szolgáló nagyterületek sora zárta el. Igénybe vették hát a mai „kapukat”: a városba futó régi országutakat.

A környékbeli települések mindinkább szaporodtak és különösen nagy lendületet vett ez a törekvés a motoros járművek elterjedésekor.

A régi kivezető utakat egyrészt a lefektetett vágányok, másrészt a kitelepedéssel számot nem vető városrendezés szerint beépült külváros annyira megszükitette, hogy autók és különösen az autóbuszok forgalmát nem képesek levezetni. Az itt kínlódo forgalom veszedelmes gátlását jelenti az országgal való kapcsolat lebonyolításának, pedig az autóközlekedés elterjedése az országutak szerepét ma már egyenlővé tette a vasutakéval. Tehát ahogy annakidején a fővonalak mentesítése érdekében helyiérdeku vasutakat építettek, éppúgy kell ma a főútvonalak mellett, illetőleg között, helyiérdeku utakat kiépíteni. Ez pedig nem jelent egyebet, mint az új erődfal megbontását új kapukkal. Ma ugyancsak a külső település követeli a valamikor nagyon megfelelő helyre sorakoztatott, a város határát jelző lakatlan területek láncolatának megbontását.

Minden nagyváros rájött már arra, milyen nagy veszélyt rejt magában az, hogy a környékbeli települések forgalma megzavarja, sőt hovatovább lehetetlenné teszi az országgal való távolabbi kapcsolat síma lebonyolítását. Ha a városoknak körülvevő záróövét nem is lehet hamarosan elbontani, a szűk és veszedelmes kapukat ki kell szélesíteni, még pedig a kivezető főútvonalak fontosságához mérten és ezenkívül a környékbeli települések számára új helyiérdeku utakat kell építeni. A környékbeli autóforgalom napról-napra nő. Londonban már évekkel ezelőtt garage-pályaudvarokat építettek 150—200 autóbusz számára tekintélyes váró- és éttermekkel. Az Euston-pályaudvar közelében épült garage-pályaudvarból több mint 100 autóbuszjárat indul ki a környék felé. Hasonló méretekben fejlődik a külső települések forgalma a többi világvárosban is és mindenütt a távolsági forgalom megbénításának a veszedelmével jár karöltve. A távolsági forgalom, vagyis a kivezető utak kérdése ezek szerint szorosan kapcsolódik a környékbeli települések kérdésével. Eddig a környékbeli települések majdnem mindenütt ötletszerűen, irányítás és terv nélkül fejlődtek. A helyiérdeku vasutak rendszerint már meglévő települések felé épültek ki s tekintettel arra, hogy a régi országutak környéke kínálkozott leginkább a letelepedésre, úgyszintén vasútvonal kiépítésére is, ezek a telepek nagyobb részben a kivezető utak irányában keletkeztek az országgal való kapcsolat veszedelmére. Nagyon ritkán használták ki a vasútépítés telepítési jelentőségét, pedig ez mindannyiszor sikeres kísérletekre vezetett. Londonban például a Golders Green vonala 25 évvel ezelőtt épült ki, egy teljesen lakatlan vidékre és ma 14 millió utasforgalma van egy évben. Az ilyen pályatestépítéssel el lehet terelni a telepítést a főútvonalak környékéről és a mai autóbuszközlekedés korában helyi útvonalak kiépítésével is. Legtöbb nagyváros megtalálta már a módot, hogy a környékével összeköttetésbe jusson és a telepítési kérdéseket rendezze és irányítsa és ott, ahol ezt a kapcsolatot nem tudták megteremteni, ott a kivezető utak, vagyis a távolsági forgalom kérdése a szó szoros értelmében kátyúba jutott.

Ez A MAGYARÁZATA annak, hogy Budapest kivezető útjainak problémája végzetesen nehéz kérdéssé lett. Budapestnek nincs kapcsolata a környékével, a külső települések vadul burjánzanak a főváros

körül és a főutóerek megnyomórításával megfojtással fenyegetik a várost. Pedig a régi országúthálózat szerencsésen helyezkedett el Pest körül és ma még kisebb javításokkal megmenthető, és a jövő autóforgalmának megfelelővé tehető volna, ha a települések kérdését szerencsésen sikerülne elintézni.

Mindössze kilenc kivezető útja van Budapestnek, mind a kilencnek megvan a maga jelentősége, a maga hibája és a maga orvossága is. Észak felé a vád országút fut ki a fővárosból. 234.000 ember lakja a csonka országnak azt a részét, amit ez az út köt össze a fővárossal. Vác és Verőce között ágazik ki belőle a Balassagyarmat—Kassa felé vezető főút. Ez a leágazás ma nagyobb jelentőséggel bír, mint az útvonal természetes dunamenti folytatása — a Komárom, Pozsony, Érsekújvár-i út —, mert az Szobnál beleütközik a határba és ez ma a forgalom szempontjából lényeges korlátot jelent. A jelenlegi határ a Felvidék és a Tátra forgalmát metszette el az úttól. Idegenforgalmi jelentősége ezért lényegesen megcsappant s ma inkább weekendforgalmi jelentősége van, mert a kirándulók kedvenc vidéke, a Börzsöny-hegység felé vezet. A vácontúli Dunaszakasz kedvelt nyaralóvidékké fejlődött ki, a Verőcénél elágazó Katalin-pusztai út pedig az autó- és motoroskirándulók frekvenciált útja. A vád út ezek szerint weekend időben van erősen igénybevéve, de méretezése általában ennek az időszakos túlterhelésnek is megfelel. Egyetlen rendezésre szoruló része a főváros határánál van az esztergomi vasúti aluljárónál. Itt az út tengelyében van elhelyezve a terjedelmes villamos végállomás és az út egészségtelenül kanyarogva kerül ki ezt a részt. Újpesten az út keskenyebb, mint a fővárosban, még a villamoshálózat is jelentékenyen zavarja a forgalmat. Ez a helyzet jellemző a környező városok városrendezési függetlenségének hátrányára. A két különböző városrendezési szerv kapcsolathánya okozza, hogy az aránylag kis áldozatokkal rendbehozható útszakasz még mindig mai szerencsétlen állapotában van. Ha létesül egy városi körzeten túlterjedő hatáskörrel rendelkező hivatalos szerv, annak első munkái között kell, hogy szerepeljen ez a határnál levő útszakasz rendezése.

Hasonló karakterű a másik északi irányban kivezető útvonalunk, a Szentendre—visegrádi út. Kereskedelmi forgalma úgyszólván semmi. Idegenforgalmi nyaraló, illetőleg hétvégi forgalma azonban éppoly fontos, mint a váci uté. Ma még mindössze csak 32.000 lakosa van annak a vidéknek, amit ez az út kapcsol össze a fővárossal, de az egészséges nyaralóvidék rohamos fejlődésére lehet számítani és főleg ezért nem szabad figyelmen kívül hagyni a fővárosba való becsatlakozását. Ez az út a dunamenti nyaralóvidék kivezető útja s ezért hozzá kell csatolni az erre fekvő összes ilyen jellegű településeket. Ma ugyanis a főváros előtt elkanyarodik az út a Dunától és kisebb falusi telepeken visz át. Természetes folytatása, illetőleg városi kiindulása már megépült a Nánási-útban, de a csatlakozás még tervbe sincsen véve, úgyhogy ma a városkörnyéki dunai települések út nélkül kínlódnak. Nyári vasárnapokon tízezzrel zarándokolnak erre a kirándulók, gyalog, ki a vasúti hídon, ki a szentendrei út felől a homoksvatagon át.

A dunaparti nyaralót kiépítése idegenforgalmi szempontból idővel nagyon fontossá lesz, hiszen a visegrádi Dunaszoros bátran felveheti a versenyt a baedekerek csillagos látványosságaival. Aránylag sokkal kisebb területen értékesebbet tud nyújtani, mint a Rajna, mert a természetesség bájosságát és romantikáját őrizte meg. Ma még mostohán bánunk ezzel a vidékkel, de hamarosan el kell jönnie annak az időnek, mikor a főváros felismeri ennek a kapcsolatnak a fontosságát és idevezető külön autót út építését fogja tervbe venni. Az új útvonalnak nem szabad bekanyarodni az óbudai lapályra, hanem mindenütt a vízparton kell végighaladnia. A város területén kívül ennek az előkészületnek semmi nyoma sincs. Egészen Szentendréig, amíg a Dunát eléri az út, ezer akadállyal kell megküzdenie az utasnak. Az országútra épített vágányok különösen a befelé haladó forgalmat összehúzóztatják úgy, hogy egy kocsisor is alig tud rendesen közlekedni. A helyi érdekű vasutak pályatestének itteni lefektetése jellemző arra, hogy egy rövidtávolságú vasútvonal kedvéért milyen megdöbbenéssel tudták a nagyobb fontosságú kivezető országutat megnyomortítani. A szintbeni veszedelmes kereszteződéseket csak úgy lehetne megszüntetni, ha a HÉV végállomását kihelyeznék a mai FUatori-gát állomáshelyére. Még ezzel sem volna megoldva a kivezető út kérdése, mert a Zsigmond-utcába fut, ami a Császár-fürdőnél 3 méter széles szabad pályatestre szűkül össze s a helyzetet még az is súlyosbítja, hogy ezt a veszedelmes szorost még egy sokkal fontosabb kivezető útunk, a bécsi ország-út nagyjelentőségű forgalma is terheli. Részben való szabályozással ezen a helyzeten nem lehet segíteni, mert a Rózsadomb és a Duna közötti szűk sávon a Császár- és Lukács-fürdő forrásai és épületei fekszenek s a gyógyfürdő területét nem volna üdvös nagyforgalmú út átvágásával megzavarni. Egészséges megoldást csak Óbuda végleges szabályozása és az új Óbuda—újpesti híd felépítése hozhat, amikor is úgy a bécsi, mint a visegrádi forgalom még a gyógyfürdők szűk szorosa előtt átterelődik a pesti oldalra.

A pesti oldalon általában szerencsésebb a kivezető utak helyzete. A Kerepesi-út Hatvan, Gyöngyös, Salgótarján, Eger, Miskolc és Sátoraljaújhely vidékét, vagyis a mai ország Tiszától északra eső területét köti össze a fővárossal. Mintegy 850.000 lakosa van ennek a területnek, tehát a kereskedelmi kapcsolata lényegesen nagyobb, mint akár a váci, akár a visegrádi úté. Az időszaki megterhelést, vagyis a hétfégi rohamokat ez az út is megéri és különösen meg fogja érezni a jövőben, mert a Mátra- és a Bükk-hegyvidékének turistikultúrája évről-évre jobban kifejlődik. Jellemző ez a kivezető út arra, hogy a városkörnyéki települések milyen túlzottan terhelhetnek egy kivezető utat. Gödöllő még környékbéli településnek számít, mert ottani lakosok sokan járnak állandóan be a fővárosba. Ennek a településnek a kivezető fővasúton kívül két helyi érdekű vasútvonala van Pest felé, de a kocsiforgalmat az egyetlen nagy távolsági forgalommal megterhelt kivezető főútvonal vezeti le. Ugyanezt az utat a HÉV pályatest is megszőkíti és Gödöllőtől kezdve egész a fővárosig egymást érik a nagyforgalmú környékbéli települések. Hiába van, eltekintve a szintben való más kereszteződéstől, aránylag nagyon jó becsatlakozása

a főváros forgalmába, mégis a környékbeli települések, valamint a lóversenyek forgalma mindig növekvő mértékben okoznak zavarokat, úgyhogy hovatovább lehetetlen lesz nemcsak a távolsági közlekedés sima lebonyolítása, hanem az idehelyezett repülőtér rendkívül jelentős becsatlakozásának zavartalan biztosítása is. A városközi rendezésnek egyik nagyon fontos feladata lesz, hogy úgy a repülőtérnek, mint a kerepesi útra háramló településeknek helyiérdekű útvonalakat biztosítson, és ezáltal a kivezető út nyugalalmát és használhatóságát lehetővé tegye.

A keleti irányban kivezető jászberényi út aránylag nem nagy területet, körülbelül negyedmilliónyi lakosú vidéket csatol be a fővárosba, azaz csatolna be, de az új erődfal ezer akadályra közt bukácsolva szét-szórja a forgalmat, mielőtt még a város belső területeire érne. Már Kőbányán szűk síkatorokon vezet át és a halásorompón keresztül a keskeny Baross-utca felé igyekeznek. Az új városrendezési terv ugyan gondoskodik róla, hogy a kőbányai szűkületek megszűnjenek, de ugyanazzal az áldozattal, — amit ez a terv követel — el lehetne érni azt, hogy a salgótarjáni úton keresztül a Népszínház-utca felé terelődjék az út forgalma. Ez sokkal természetesebb útvonal volna és el lehetne kerülni a halásorompót is a MÁV vágányai felett.

A budapesti kivezető utak között mondhatni a legszerencsésebb helyzetben az Üllői-út van. Cegléd—Szolnokon át másfélmillió lakosságú vidék forgalmát bonyolítja le. A pesti oldal kivezető útjai között ez a legforgalmasabb, de mégis megfelelő szélességgel hatol be egész a nagy körülig. Igaz, hogy villamos-pályatestek fekszenek ezen a kivezető úton is, de legalább az Orci-úttól úgy vannak elhelyezve, hogy a távolsági forgalmat nem zavarják. Ha a belső Üllői-úton középre helyeznénk a villamos sínpárokat, akkor a kivezető utak mintájául szolgálhatna ez az útvonal.

Elég szerencsés helyzetben van a délfelé kivezető Soroksári-út is, amelyik Kecskemét vidékét köti össze a fővárossal. Ez is több mint egymillió lakosú országrész forgalmát bonyolítja le. Az út szélessége úgyszólván mindenütt megfelelő, de a helyiérdekű vasút itt is megzavarja a forgalmat; a végállomása előtt szintben átmetszi az út a pályatest és ezzel épp a vasúti aluljáró közelében teszi nyugtalanná a közlekedést. A környékbeli települések itt is befolyásolják a távolsági forgalmat s ezért a városközi rendezés fontos feladata kell, hogy legyen a Gyáli-út kiépítése, mert ezzel Pesterzsébet terhétől lehetne mentesíteni úgy a Soroksári-, mint az Üllői-utat.

A budai oldalon a Budaörsi-út aránylag kisjelentőségű kivezető út, pedig becsatlakozása elég szerencsésen, a szűkületektől és vasúti kereszteződésektől mentesítve fut a Győri-, illetőleg Alkotás-utcákba. A budai oldal másik két kivezető útja, a bécsi és balatoni országút, úgy idegen forgalmi, mint kereskedelmi szempontból rendkívül fontos szerepet játszik és becsatlakozásuk hibái hovatovább végzetessé lehetnek a főváros fejlődésére nézve.

A Bécsi-út az idegenforgalom fő ütőere és azonkívül Pápa, Sopron és Szombathely jelentékeny közlekedését is bevezeti. Majd egymillió lakossága van annak a vidéknek, amit ez az út bekapcsol és ezen

kívül turisztikai forgalma is nagy. A Bécs felől ide igyekvő autók, ha elhagyja a szégyenletesen rossz osztrák utat és átlép a magyar határon, elsőrendű műútra ér. Büszkeségünk lehetne ez a szép út, ha Budapesten nem a Zsigmond-utcai szűkületbe torkolna be. Milliós lakosú vidék, idegenforgalom, turistaság, nagy ipar- és gyártelepek, téglá- és kőbányák tarka és súlyos forgalma halmozódik össze a Zsigmond-utcai 3 méteres torokba, két kivezető út minden összetorlódó forgalma. A Bécsi-út forgalmát éppúgy mint a Szentendre-, Visegrádi-útét méltóképpen csak az új óbudai híd vezetheti be a városba. A Bécsi-utat el lehetne terelni ugyan Solymárnál, Hidegkúton át Hűvösvölgy, Pasarét felé és ez impozáns szép megoldás volna, különösen az idegenforgalmi közlekedés számára, de ezzel egy nagyon sikerült helyi érdekű útvonalat kellene feláldozni, a Pasarét, Hűvösvölgy településeinekét. Ma ez a vidék a legkeresettebb villaövezete Budapestnek, mert mentesítve van a zavaró távolsági forgalomtól. Ezek szerint a Bécsi-út megoldása csak a nagy városrendezési célok: Óbuda rendezése és az új híd megépítése után vihető teljes megalégedésre keresztül.

Kivezető utaink legnagyobb szégyene a balatoni út. A kegyetlenül rosszkarban tartott Fehérvári-út kapcsolja össze a Balatont a fővárossal és ugyanez az út vezet be a Dunántúl legnagyobb részét is, több mint egymillió és nyolcszáz ezer ember által lakott vidék forgalmát is. Ez a nagyjelentőségű kivezető út Budapest közvetlen környékén nemcsak rossz és keskeny, hanem többszörös halásorompón kell áthaladnia. Budafoknál van egy kanyarodó, ahol 3 m-re szűkül össze az úttest. Képzeltető, hogy egy ünneputáni este zűrzavara, vagy egy kora reggeli tömörülés a kifelé haladó autók és a befelé dőcögő társzekerek között, úgyszintén sorompók előtt és mögött felsorakozó tarka, igazán vegyesjárműből álló oszlopsor, — igazán nem az a látvány, ami méltó a főváros legfontosabb útvonalához, mely a magyar tenger, a magyar büszkeség partjaihoz vezet.

Szinte meglepő, hogy aránylag milyen kevés áldozattal lehetne megszüntetni ezt a szégyenletes állapotot. A ténylegi katonai lőtérrel egy könnyen kiszélesíthető műút vezet a Budaörsi-út jó becsatlakozásán át a fővárosba; ez az út mintegy két kilométeres útszakasz kiépítésével bekapcsolható volna a balatoni útba. Ezzel az útépítéssel járó aránylag csekély kiadások egyáltalában nem állanak arányban a nagyjelentőségű eredménnyel, hogy a Balaton felé vezető útnak nem kell életveszélyes szűkület, kanyarok és vasúti kereszteződések időtrábló szenvedéseinek átvergődni. Azonban ez a rendezés is Budapestnek országos jelentőségű dolga volna éppúgy, mint a többi kivezető utak problémája és ma nincs olyan hivatalos városrendezési szerv, amelyik hatáskörébe tartozónak vélhetné az ilyen eszméket felvetni, kidolgozni és keresztülvinni.

Így átfutva Budapest kivezető útainak mai helyzetén, megdöbbenően táruul fel ennek a nagyjelentőségű kérdésnek elhagyatottsága. A világ összes nagyvárosaiban ráeszméltek már a kivezető utak fontosságára és nemcsak a csatlakozások veszélytelenségét és kényelmét biztosították, hanem tehermentesítették a környékbeli települések külön utainak kiépítésével is. Nagyon sok, különösen német nagyváros

készít tervet arra, hogy az átvonuló távolsági forgalmat is elterelje a város környékéről a külső településeken túl megépített, a várost háromszög alakban körülvevő útrendszerrel. Ezzel a módszerrel eléri azt, hogy az országon végigvonuló közlekedés nem fog minden városon akarva nem akarva keresztül kínlódni, nagymérvű energia- és időveszteségek árán. Éppúgy fogják építeni a városok elkerülő útjait, mint ahogy azt a kisebb falvaknál már meg is tették. Ez a törekvés a budapesti terveket nem befolyásolja, mert oly átvonuló kocsiforgalom, amely elkerülné a fővárost, elenyészően csekély és nem áll arányban azzal az összeggel, amibe az elhárító útvonal kiépítése kerülne. Számításba kell azonban venni ezt a törekvést az országos úthálózatnál, ahol rendkívül nagy jelentőségű volna, ha a hosszú falvakat és városokat a távolsági forgalom elkerülhetné. Ideális megoldása ennek a törekvésnek a külön távolsági autópályák kiépítése.

Olaszország igyekezett először a távolsági autópályáknak külön pályákat biztosítani. Még 1921-ben megalakult a Societa Anonima Autostrada és állami segítséggel építi egymás után az autópályákat. Milánóból ma már több száz kilométer hosszúságban öt autópályát vezet, főleg a hegyvidéki tavak kiránduló helyei felé. Como és Varese autópályái már az egész autós világban közismertek. Az autópályák építő-társaság használati díjakat szed az utasoktól és ezek olyan jövedelmet biztosítanak neki, hogy 50 év alatt bőségesen vissza kell térüljön a befektetett tőke, mert 50 év után minden útvonal az állam tulajdonába fog átmenni. Tekintettel arra, hogy ezek az utak kereszteződésektől, vagy kanyaroktól és emelkedésektől mentesen biztosítják az autók zavartalan közlekedését, igen nagy költséggel épülnek és csak nagyforgalmú helyek között fizetődik ki az építésük. Így épült meg Nápoly—Pompei, Róma—Ostia Mare, Berlin—Wannsee autópályája és ma már sok helyütt építenek hosszabb távolságú útvonalakat is. Így például most épül a Milánó—Torino autostrada is.

Ma már minden nagyváros arra igyekszik, hogy szerves összeköttetést létesítsen azokkal a helyekkel, amelyek jelentős tényezői életének és idegenforgalmának. Budapesten két irányban mutatkozik az autópályák építésének lehetősége: egyik a Balaton felé vezető simább kapcsolat megteremtését, másik a visegrádi Dunaszakas elérését szolgálja.

Ma nálunk az autósok nem az autostrada gyönyörűségét fizetik meg — ahol pompás burkolaton száguldhatnak, 100—200 km-es sebesség között, hanem Vác vagy Székesfehérvár macskaköveit kell, hogy megfizessék elég magas útvámmal, ahol a leglassabb menetben is veszélyeztetve van a bennülők vagy a kocsis épsége.

Bármilyen távol állunk az autópályák építésének lehetőségétől, mégis számításba kell venni elhelyezésüket még most a fővároskörnyéki települések nagyarányú fejlődése miatt. Minden városrendezési terv, minden környékbéli település, kivezető szárnyvonal vagy legkisebb építkezés engedélyezése bele kell, hogy kapcsolódjék abba az átfogó, nagy koncepciójú, országos városközi tervezésbe, amely a főváros életerejét és kultúrkörforgását biztosítja a jövőben is. Legfontosabb és legégetőbb kérdés ma a környékbéli települések irányítása és e téren

még csak adatokkal sem rendelkezik a főváros, mert azt sem tudja, hogy a városban kenyerüket kereső polgárai közül hányan laknak a határokon kívül, a telepeken és falvakban. Hiába befolyásolja a környék közlekedése a város jövőjének sorsát, a határon túl mégis megszűnik minden kapcsolat. Budapest határán túl ismeretlen, idegen vüág kezdődik, ismeretlen idegen tervekkel és akarásokkal. Így történhetnek meg az olyan esetek, aminek egy kirívó példája Pesterzsébet határán látható: a budapesti határkő itt az utca közepén állana, ha a szomszédközség megtervezte volna az út másik felét, azonban ez nem történt meg és inkább tűzfalakat épít az utca középfalára, oly pontosan a határra, hogy a határkövet is félig befalazza a házba. Ezer ilyen apró eset jelzi, hogy Budapestet csak a véletlen fűzi össze az országgal és nem az okszerű tervezés.

Az EGÉSZSÉGTELENÜL körülhatárolt város pedig dagad ki szeszélyes véletlenséggel, mint a tűzön felejtett kása és a kitelepedés mértéke már-már komoly veszedelemmel fenyegeti a kivezetőutak nagyjelentőségű kérdését, és akkor nemhogy egy országos vagy városkörnyéki rendezőhivatalnak a hatáskörét állapítanak meg, Iranern a környékbeli községek városhoz való csatolásának kérdését is elhúzzák papíradályokon át a végtelenségig. Ha Nagy-Budapest megteremtése ma még lehetetlen, ha a kivezető környékbeli utak és vasutak építése keresztülvihetetlen, legalább környékbeli olcsó birtokokat vásárolna össze a főváros, még esetleg belső területek értékesítése árán is, mert ezzel lényegesen tudná befolyásolni a környékbeli települést és ma aránylag kedvező árakon tudná a céljait elérni. Stockholm háromszor akkora területet vásárolt a határain kívül, mint amennyi a város beépített területe és ma ezeken a régi földbirtokokon épülnek fel a legszebb környékbeli telepítések. Miért kell a főváros határán megszűnni minden országos jelentőségű városi tervnek is? Akár hozzácsatolással, akár vásárlással vagy egy új városkörnyéki hivatali szerv felállításával, vagy az építésrendészeti és építésrendőri hatáskör környékre való kiterjesztésével, mindenképpen rendezni kellene a környék települési kérdéseit, mert a mai rendezetlen állapotokban veszedelemmel fenyegetik a kivezető utak éltető áramlását.

El kell készülnie lenni arra az időre, mikor a leállított autók, a mai gazdasági helyzet elnémult jelképei újra megindulnak és megindul felénk az autóknak az a sora, amely új erőforrást jelent, kívülről, a határon túlról. Ez az idő készületlenül éri a fővárost és veszedelmes, ha hovatovább mindig készületlenebbül érné és nagyobb fejetlenséget okozna. Meg kell ezért kezdeni a környékbeli települések rendezését egy nagy átfogó terv alapján, ahol a kivezető utak kérdése okszerű megoldást talál.

Az országos városrendezés kérdésében a főváros felé futó utak rendszere nagy feladatok előtt áll és hogy feladatának eleget tehessen, rendezését minél előbb munkába kell venni. Minden terv, ami ezt célozza, a főváros és az ország egészséges jövőjét mozdítja elő.

KAFFKA PÉTER

FIGYELŐ

A MAGYAR FÖLD ARCHAEOLOGIÁJA

Az, amit e sorok élére címül írtunk, a budapesti egyetem legújabb tanszékének elnevezése. A tanszék mégsem egészen új, mert a nyugdíjazás révén megüresedett érem- és régiségügyi tanszék átszervezéséből keletkezett. Minthogy az ilyen átszervezés nem ok nélkül történik, hanem alapos megfontolások következménye, talán nem felesleges áttekintenünk azokat a feladatokat, melyek a magyar régészeti tudományra várnak, s e feladatok megoldásának keretében foglalkoznunk e tudományág egyetemünkön való helyzetével. Szükséges, az ügy érdekében való, ezt megtennünk; annál inkább, mert Márton Lajos a Magyar Szemle egyik régebbi (VIII. 3.) számában igen alaposan és mindenben meggyőzően ismertette e feladatok egyik ágát, t. i. ősrégészeti kutatásaink feladatait.

Mindenekelőtt abból a meglehetősen ismert tényből kell kiindulnunk, hogy a régészet míg egyfelől a legnemzetközibb, másfelől fontos és nehéz nemzeti feladatokat is nyújtó tudomány. Lássuk előbb a szorosán vett nemzeti feladatokat.

A magyar nemzeti történelem történeti kora — kerekén számítva — Kr. u. 1000 évvel, azaz a királyság megalapításával kezdődik. Valójában valamivel később. Ekkortól kezdve vannak ugyanis egyidejű, itt nálunk keletkezett, írásos tudósítások a magyarságról. A nemzet megelőző időbeli életéről, etelközi, lebediai és nagymagyarországi tartózkodásáról is vannak ugyan egyidejű tudósítások, de azok idegenektől származnak, s így ezt a korszakot a nemzeti történelem szempontjából csak viszonylagos történeti kornak mondhatjuk. Ezt viszont olyan korszak előzi meg, amelyről legfeljebb régészeti leletek útján tudunk meg valamit. Ha tehát a magyarságnak történeti kora előtti időkben lefolyt életéről tájékozódni kívánunk, ezt elsősorban a régészeti leletek alapos tanulmányozásával érhetjük el, mégpedig úgy, hogy az ezeresztendő haza földjén előkerülő leletek segítségével, térben és időben visszafelé menve kutatunk. Szükséges tehát a magyarság itthoni legrégebbi emlékeit alaposan ismernünk, de szükséges a régebbi hazák területén maradványokat is felkutatnunk, mert a két munka csak együttesen teljes, s a kettőnek párhuzamosan kell haladnia.

Igen helyes gondolat volt ezek szerint a múlt század utolsó éveiben és e század elején a gróf Zichy Jenő-féle harmadik expedíció eredményeivel kapcsolatosan felmerült terv, hogy Kazánban egy magyar intézetet kellene szervezni, amely a fennebb vázolt munkának Oroszországra eső részét elvégezzé; nyilvánvaló ugyanis, hogy azt innen hazulról kellő eredménnyel elvégezni nem lehet. A terv Posta Bélától származott s Zichy Jenő gróf melegen felkarolta. Mégsem lett belőle semmi, mert „nem volt reá pénz“, amint mondták. Valójában nem volt érzék a kérdés iránt azokban, akiknek az anyagi feltételeket meg kellett volna teremteniök. Aztán meghalt Zichy gróf is, Posta Béla pedig nem az az ember volt, akinek érvelése eléggé „meggyőzte“ volna az illetékeseket; különösen miután 1903 óta a politikában

erősen ellenzéki szerepet játszott. Közelmúltbeli miniszterünkkel bizonyára sokkal könnyebben lehetett volna ebben a kérdésben is kedvező eredményre jutni, de a mai orosz viszonyok nem alkalmasak a terv megvalósítására. Mint feladat azonban előttünk áll ma is a kérdésnek ez a része.

A másik része az, hogy az itthoni emlékeket feltárjuk és feldolgozva ismertessük meg a világ szaktudományosságával. Ezt a munkát nekünk kell elvégeznünk. Egyfelől azért, mert ez a mi legszemélyesebb nemzeti ügyünk, amely a nyugati tudományosságot közvetlenül annál kevésbé érdekli, mert tőlünk nyugatra magyar régészeti emlékek legfeljebb nagyon szórványosan kerülhetnek napfényre, s így azokat ott nem ismerhetik kellően, legfeljebb a mi közvetítésünkkel. Másfelől azonban mégis tudniok kell a nyugati szakembereknek is ezekről a leletekről mindent, mert hiszen a művelődési hatások nem ismernek sem politikai, sem vámhatárokat, s egészen bizonyos, hogy e haza földjén nemcsak mi kerültünk nyugati művelődési hatás alá, hanem mi is adtunk nekik, ha kevesebbet is, mint amit kaptunk, de bizonyára többet, mint általában tudják és hirdetik.

Nyilvánvaló ezek szerint, hogy a magyar régészeti tudománynak vannak szorosan vett nemzeti feladatai, melyeket nekünk magyaroknak kell elvégeznünk, két okból: ezt kívánja a nemzeti becsület; de más nem is tudja jól elvégezni, csak mi. Támogatást pedig ebben a munkában legfeljebb a tőlünk keletre lakó népektől remélhetünk, nyugatról semmi esetre; keletről azonban ezeregy okból nem kapunk. Ebben a kérdésben mindenesetre tudnunk kell, hogy nyugati útmutatásra nem számíthatunk, tehát a magunk lábán kell járnunk, s nekünk kell vezetnünk.

Az ezer esztendő magyar nemzet meghatározásában azonban nemcsak azoknak a tényezőknek van elhatározó szerepe, amelyeket magával hozott, hanem a történeti haza földjén kapottaknak is. A magyar föld archaeológiája tehát nagyon komoly nemzeti tárgy; feladatköre nemcsak arra a korra terjed ki, amióta a magyarok vagy azzal köztudomásúlag rokon népek megjelentek e földön, hanem arra, amióta itt az ember megjelent. Az ősrégészeti feladatokat alaposan fejtegette Márton Lajos hivatkozott cikkében. Nem kevésbé fontosak azonban a római kornak az emlékei is. Egyfelől azért, mert a honfoglaló magyarság már elébb is részesült a a rómaival rokon hellénisztikus művelődési hatásokban, másfelől és főleg azért, mert a megtelepült magyarság közvetlenül kapott a lehanyagot, még inkább az átalakult római műveltségéből. De az ezeresztendő föld szeretete, becsülete is kötelességünké teszi ezeknek az emlékeknek kutatását, feltárását és méltatását, ami ismét a mi, becsülettel másra át nem ruházható feladatunk. El kell végeznünk annál inkább, mert ez a föld már olyan darabja a világnak, melyen az egyetemes történelemnek (értve alatta nemcsak a szorosan vett történeti, hanem azt megelőző korszakokat is) világformáló tényei folytak le, s így ennek a földnek története nélkül Európa sem ős-, sem római, sem népvándorláskori korszakainak ismerete nem lehet teljes. S ha a nemzetközi politikai és gazdasági tényezőknek van okuk és módjuk arra, hogy valamely államot az egyetemes érdekek jogcímén bizonyos kötelezettségekkel terheljenek meg, bizonyára elvárja és joggal várja el a nemzetközi tudományosság minden államtól, hogy a reá eső régészeti feladatokat becsülettel elvégezze. Nyilvánvaló viszont az is, hogy ebben a tekintetben is az elvégzett munka mennyiségétől és minőségétől függ a becsülés foka.

Mindez tökéletesen indokolja azt, ha egyetemeken a magyar föld archaeológiája címen tanszéket létesítenek. Más kérdés az, hogy ezt a hatalmas tárgykört egyetlen szakember megfelelően elláthatja-e?

A kérdésnek ezt a részét tisztára tárgyi vonatkozásában kell tárgyalnunk, a személyiek tökéletes kikapcsolásával. Nem nehéz a dolog, mert abban

minden szakember egyetért, hogy olyan régész, aki a paleolithikumtól a honfoglaláskori régészetig minden korszakot a tudomány mai álláspontján egyenlő készültséggel művelni képes legyen, sehol sincs. Olyan, aki mindenik korra nézve tud útbaigazításokat, indításokat adni, bizonyára akad, de ez más. Kétségtelen tehát, hogy az egyetemen nem elegendő egyetlen tanszék a régészet számára akkor sem, ha azt a hazai föld régészetére „szűkítjük“ is, mert ez a szűkítés valójában hallatlan bővítést jelent pl. a klasszikái archaeológiával szemben. S ha közvetve még ezt is rákényszerítjük, olyan feladatot róttunk egy emberre, amelyet senki el nem bír már manapság.

De van-e egyáltalán szükség klasszikái régészetre?! E kérdésre lehet hosszasan és indokolásokkal felelni, de lehet röviden is. Mi az utóbbit választjuk, s feltesszük a kérdést: Kell-e világtörténelmet tanulnunk? Igaz-e, hogy az ember, az ember műveltsége történeti fejlődés eredménye? Igaz-e, hogy a klasszikus műveltség mai műveltségünk anyja, s még vallásunk teljes megismerése, főleg értékelése is lehetetlen a klasszikus és hellénisztikus kor emlékeinek, szellemének alapos ismerete nélkül? Mindez természetesen igaz, tehát igenis szükségünk van a klasszikái régészet tanítására. Nekünk magyaroknak ezeken felül még azért is kell klasszikái régészeti tanszék egyetemünkön, mert hazánk földjének van római kora is. Különbösen sem volna szerencsés dolog e téren kikapcsolódnunk a nemzetközi tudományosság közösségéből, éppen most, mikor a római magyar intézet és a Harrison-alapítvány lehetővé teszik, hogy ifjaink alaposan kiképeztessenek úgy a görög, mint a római régészet terén. A többi Collegium Hungaricumok egyébként sem éppen melegágyai a régiség-tudománynak, holott úgy a bécsi, mint a berlini lehetne az, mégpedig elsősorban az őskori s a római provinciális, de akár a klasszikái régészet szempontjából is. Az utóbbival foglalkozóknak a római intézet és a görögországi ösztöndíj lehetővé tenné tanulmányi előkészületeik betetőzését.

Mindezt azért kellett elmondanunk, hogy indokoljuk azt az állításunkat, hogy a régészeti képzés korántsincs megoldva azzal, hogy a budapesti egyetem régészeti tanszékét átszervezték. Olyan tanszékre, mely — magántanárok támogatásával — elsősorban a magyar föld régészetével foglalkozik, igenis szükség van. De szükség van klasszikái régészeti tanszékre is, még pedig legalább is ugyanolyan mértékben, sőt nagyobb mértékben azért, mert a hazai régészet művelésére vannak intézményeink, elsősorban a Nemzeti Múzeum, ahol az általános előképzettségű fiatalember specializálódhatik; a klasszikái régészetre ellenben nincsen ilyen intézetünk. Itthon. De ott van Rómában és a Harrison-alapítvány révén Athénban: ezek az utóbbiak teljesen kárba vesznek, ha ifjaink itthon nem nyerhetnek megfelelő előkészületet.

Bármennyire időszerűtlennek látszik a mai államháztartási viszonyok közt, a remélt jobb jövőre gondolva, meg kell állapítanunk, hogy ennek a nemzetközi vonatkozásai révén igen fontos tudományzagnak méltóbb helyzetet kell egyetemünkön biztosítanunk. Ennek első következménye, hogy ne csak a két régi — a budapesti és szegedi —, hanem a másik két egyetemen is legyen tanszéke a régiség-tannak. Mégpedig ha csak egy tanszék van, akkor az klasszikái jellegű legyen. Meg kell vallanunk, hogy az ókori történettudományok tanszékek tekintetében érthetetlenül mostoha elbánásban részesülnek egyetemünkön, holott éppen ezek volnának a nyugattal való kapcsolatok legalkalmasabb eszközei, s ebből a szempontból azért lehetnének hasznosak, mert igazán politikamentesen tárgyalhatók.

Külföldi egyetemeken mindenütt megvannak ezek a tanszékek, tudtommal még a balkániakat sem véve ki, s olyan területeken is, ahol a hazai föld nem rejt sem görög, sem római emlékeket.

Régészeti feladataink rendkívül számosak; ezen a téren rendkívül nagy az adósságunk úgy magunkkal, mint a nemzetközi tudományossággal szemben. Ennek nem az az oka, mintha nálunk nem lettek vagy pláne ne lehetek volna igen kiváló régészek. Ha egészen őszinték akarunk lenni — már pedig kötelességünk annak lenni —, meg kell mondanunk, hogy ebben a tekintetben csak részben hibásak azok a múltbeli „illetékesek“, akiknek az anyagiakról gondoskodniok kellett volna. Sokkal hibásabbak azok a személyi ellentétek, melyek miatt a döntésre hivatottak nem tudtak tisztán látni, s ennek következtében megfelelően intézkedni. Minek következtében voltak a nemzetközi tudományosságban is elismert szakembereink, akikben egyébként ma ismét nincs nagy hiány, de a magyar régészet tengődött, feladatának távolról sem tudott megfelelni. Ma tagadhatatlanul jobb a helyzet, de távolról sem az, aminek lennie kellene. Tudománypolitikánkban, különösen nemzetközi vonatkozásban, a régészet méltatlanul van Hamupipőke szerepre kárhozhatóva, amin rövidesen és alaposan segíteni kellene. Mégpedig intézményesen. Mert e nélkül lesznek továbbra is elismert, a külföldön is szereplő tudósaink, de nem lesz olyan magyar régészeti tudományosság, amilyennek lennie kellene, s amilyen minden nehézség nélkül lehetne. Mert ebben a tekintetben is színigazság, hogy nálunk a tehetségek az utcán szaladgálnak, s csak meg kell fognunk és nevelés alá kell vennünk őket. Ezek a tehetségek ma igen gyakran külföldi folyóiratokban, idegen lobogó alatt eveznek a szaktudomány széles vizein. Egyéni szempontból ez bizonyára előnyös, mert hiszen a hazai elismertetésnek igen jó előmozdítója, de a magyar szaktudományra nem vet túlságosan kedvező fényt az, ha szakembereink többet szerepelnek künn, mint itthon. Módot kell adni nekik, hogy minden erejüket itthon fejthessék ki, s csak mellékesen az idegenségben.

BUDAY ÁRPÁD

MIT ÉRTSÜNK „EURÓPA“ ALATT?

EZT a kérdést a népszövetség szeptemberi közgyűlésén vetette fel az olasz delegáció. Javasolta, hogy az a bizottság, melyet Briand páneurópás tervezetének az ügyében küldtek ki, mindenekelőtt ennek a kérdésnek, Európa fogalmának a tisztázását vegye programjába. Ennek a feladatnak teljesítése nem a legkönnyebb lesz a bizottságra váró nehézségek között. Itt ugyanis távolról sem szőrszálhasogatásról van szó, még csak nem is merőben elméleti érdekű vizsgálatról, hanem egy elsőrangú gyakorlati jelentőséggel bíró tudományos feladatról, mely éppen ezért nem lehet kontemplációnak az eredménye, még kevésbé bármily nemes szándékú álmódzás vetülete, ellenkezően: a valóságos helyzet empirikus megállapítása lehet csak, bármily lehangoló eredményhez is vezet esetleg.

A kérdés feltétele teljesen jogos. A felelet pedig rendkívül nehéz. Ez a pár soros megjegyzés távolról sem reméli a megoldást, pusztán a megoldás iránya után szeretne tapogatózni.

Az „Európa“ szónak adhatunk geográfiai jelentést és akkor Ázsiának ama félszigetét szokás alatta érteni, melyet az Ural választ el a kontinenstől. Az önállóság, az önálló egység méltósága ezzel máris igen bizonytalannak derül ki. De nem is sokra megyünk ezzel a fogalommal a mi esetünkben. Hiszen egyes népek, melyek pedig ezen a geográfiai egységen élnek, egymásra kezdik megtagadni európaiságukat. Oroszország minden közösséget

megtagad azzal az Európával, melyhez Nagy Péter olyan kitartó erőszakkal csatolta egykor. Anglia ugyancsak fokozottabb mértékben kezd előkelő idegen lenni Európában a maga interkontinentális birodalmi jellemével. Ezek bevallott és szándékos elszakadások Európától a geográfiai idetartozás ellenére. De bent a kontinens belsejében is egy csomó mozzanat van, mely igen jelentéktelen tényezővé fokozza az Európa-fogalom megalkotásában a geográfiai elemet. Néprajzi egységnek szintál nem vehetjük Európát, nagyon is heterogén eredetű népek élnek itt együtt. És még más baj is van: európai eredetű népek élnek más kontinenseken, melyek semmi közösséget nem hajlandók vállalni velünk, sőt az egész páneurópás terv nagyban az európaiak által alapított Amerika ellen irányul védekezésésként. Közös történeti múlt lenne az alapvető tényező? Lehetne. De a történeti jelen ezt az egységet is egyre rohamosabb ütemben oldja fel. Ez a helyzet akkor is, ha kulturális egységként akarjuk Európát felfogni. Az a kultúra, melyet európainak nevezünk, először is nem autochton. Elemeit keletről hozták a görögök, új keleti megtermékenyítésben részesült a hellénizmus korában Nagy Sándor hódításai nyomán, majd jött az Imperium Romanum interkontinentális kiterjedtsége és a népvándorlás folytán fellépő hatástömeg. Az így alakult kulturális egységet nevezzük európainak. Ezen most is új idegen hatások szántanak keresztül-kasul a földkerekség minden zugából. És másoldalról: ez az európai kultúra nemcsak a mi félszigetünkön otthonos immár! Ez a kultúra már világkultúra. Ez az egyetemes emberiség kultúrája, természetesen kiegészülve a lokális kultúrák elemeivel. Az egyetemes emberiség megteremtése az egymásról nem tudó és különböző kultúrájú földrészekből: ez Európa történeti szerepe. De ezen integrálódás következtében elvesztette saját magát. Ma már távolról sem jelent olyan határozott máskultúrájúságot, mint nemrégiben is még, s ez a helyzet — ez lehet Európa legnagyobb büszkesége — óriás léptekkel halad a teljes kiegyenlítés felé, természetesen azon keretek között, melyeket a geográfiai, faji és történeti tényezők mindenkor megszabnak. Európában sem teljesen uniformizált az európai kultúra az egyes nemzeteknél. Mindebből azonban az következik, hogy ma már nem lehet, — s a jövőben még kevésbé, — Európát, mint kulturális egységet fogalmazni.

Egyetlen alap marad, melynek segítségével az európai egység megteremthető: a létfenntartás érdekközössége. Ezen egy olyan, igen határozott tartalmú és megfelelően elasztikus terjedelmű fogalom koncipiálható, mely mindenkor meg fog felelni a történeti helyzetnek. Nem más ez, mint az európaiság tudata. Nincs más hátra, európainak csak az a nép, nemzet, állam, sőt egyén tartható, mely maga is annak tartja magát és az európai érdekközösségben való részességet érzi. Természetesen ez a közösségérzet nagyobbára kényszerű. Az a nép érzi magát európainak, amelyik kénytelen vele, amelyiket a földkerekség roppant közösségei arra ítélnék. Az európaiságnak tehát egy pozitív és egy negatív mozzanata van: szembe kényszerítettség a többi világgal egyrészt és ezeknek a szembe kényszerített népeknek érdekközösségi, egymásraultalsági tudata másrészt. A történeti helyzet vas logikával diktálja az európai egység megteremtésének elodázhatatlanságát, de diktálja azt is, hogy ez az egység valóban egység legyen, olyan népek egysége, melyek érzik és akarják a közösséget. Éhez természetesen szükséges minden olyan mozzanatk a kiküszöbölése, ami akadályul szolgál a közösség széleskörű óhajtásának útjában. Az első feladat valóban az, amit az olasz delegáció annak jelölt meg, ki kell dolgozni az európai közösség fogalmát, összefoglalni azokat az érdekszövedékeket, melyek ma Európát teszik, s melyek valaha is tenni fogják, vagy legalább is tehetik. Azután szükséges apróra kielemezni, mik azok a mozzanatok, melyek a jelen

helyzetben ennek az egységnek ellenmondanak, melyek tehát az egység megvalósulásának az útjából elhárítandók. Oda kell vinni a helyzetet, olyan szellemi légkört kell így teremteni, hogy minden nép világosan felismerje európaiságának kényszerét, azt vállalja, a közösség megteremtésének elkerülhetetlenségét felismerje és készséggel rajta legyen azoknak az akadályoknak az eltakarításán, melyek az egység megvalósulásának útjában állanak. És itt jegyezzünk meg valamit. Ez az írás nem akar az Európai Egyesült Államok propagandája lenni, minthogy nem politikai, hanem történet-filozófiai megfontolásokból indul ki. Ezen az állásponton nem az intézményes, materiális egység létrehozása látszik sürgősebbnek, hanem a szellemi egység bekövetkezése elkerülhetetlennek. Éppen ezért, ha valamit propagálni kell, az az európai öntudat, az európai közösség tudata. Ha ez szélesben áthatja az európaiságra ítélt népeket, akkor önként el fognak járulni a benső ellentétek az összefogásra kényszerülő népek között és erősebb egység létesül minden intézményes formánál.

Abban az érdekszövedékben, melyet az európaiság fogalma összegez magában, egyaránt helyet foglalnak politikai, gazdasági és művelődési elemek. Ám nem szabad soha egy pillanatra sem elfelejtem, hogy a fogalom középpontját mégis egy történeti elem képezi: annak a büszke tudata, hogy az az Európa, mely annak idején annak tartotta magát, s melynek mi egyenes örökösei vagyunk, teremtette meg az egyetemes emberiséget azáltal, hogy az elszigetelt földrészeket felfedezte a maga és egymás számára és megindította a kulturális integráció nagyszerű folyamatát. Az az Európa ez, mely a görög és római kultúra alapjáról kiindulva, az összes többi földrészeket megelőzve áttért és megmaradt a kereszténységben, s amelyen egymás után végigvonultak, megszakítatlan hullámokban, a renaissance, a reformáció, felvilágosodás, a 18. és 19. század nagy ipari, technikai és szellemi forradalmi. A mai Európán áll, hogy ez maradjon az Európa, mint ami eddig is, egyedül volt. Ennek a hagyománynak az önérzete és folytatásának az eltökélése adhatna Európa fogalmának, az európaiság mi voltának erkölcsi tartalmat. Az emberiség egysége bizonyos materiális formában immár megvalósult: az egyetemes érintkezés és a kultúrák integrációja történeti tény. Az emberi közösség mélyeséges tudata, az összetartozás és a közös feladatok egysége, az egyetemes béke és együttműködés valóban csak ideál maradna örökké? Bármint is, Európa, miután megteremtette az egyetemes emberiség mai formáját, folytathatná a munkát: mintája lehetne az emberi nemnek a további úton is: ama benső egység, az együttműködés, a béke útján. És akkor egyszer aztán elkövetkeznék az az idő, mikor az európai egység elenyészhetne, mikor tudniillik az összes többi szembenálló közösségek is elenyésznek, amikor megszűnnék az emberi közösségek közti ellentét minden formája.

Hogy ez utópia, azzal a páriszkörűli „békék“ fennállása idején nekünk magyaroknak mindig tisztában kell lennünk. Éppen ma még az európai egység is egészen illuzóriusnak látszik. De az ideák nem arra valók, hogy megvalósuljanak, hanem arra, hogy vezessék az emberi szándékokat, törekvéseket.

Joó TIBOR

KÜLPOLITIKAI SZEMLE

A brit parlamenti választások — MacDonald bemutatkozó beszéde — Az új angol kormány problémái — A font stabilizálásának kérdése — A jövőtételt kérdés újra rendezése — Laval washingtoni útja — A német adósságok ügye — Grandi washingtoni látogatása — A jugoszláv választások

A BRIT parlamenti választások október 27-én zajlottak le heves, háromhetes harc után, amely azonban egyáltalában nem volt oly vad, mint ahogyan azt a labour-vezérek megjósolták. A nemzeti kormány és a mögötte a „nemzeti rekonstrukció“ jelszavával egyesült pártok — a konzervatívok, a nemzeti liberálisok, a liberálisok és a nemzeti munkáspárt — s a másik oldalon a MacDonaldtól megváló Labour-párt között lefolyt küzdelem a nemzeti gondolat jegyében az utóbbiak teljes lehenyeresítésével végződött. A 615 képviselöt számláló parlamentben a kormánynak 554 támogatója van 52 labour-párti, 4 független liberális (tulajdonképpen Lloyd George és családja) és 5 pártunkívüli képviselövel szemben. A konzervatív párt a nemzeti koalíción belül egyedül oly többséggel rendelkezik, mint amilyenel soha párt a brit parlamentben nem bírt: 471 uniónistát választottak meg és így a konzervatív párt nyeresége 208 mandátumot tesz ki a múlt házzal szemben. Magától a Labour Party tói 182 mandátumot szerzett, ennek a pártnak összes vesztesége pedig 213 mandátum. Természetesen a konzervatívoknak nem szabad elfelejteniük, s ezt Stanley Baldwin a választások után rögtön lojálisán ki is jelentette, hogy ilyen óriási többségüket sok liberális és labour szavazatnak is köszönhetik.

Némileg, de nem lényegében, változik a kép, ha a leadott szavazatok arányát vizsgáljuk. A közel 30 millió brit szavazó közül a választásban résztvett és tényleg leszavazott valamivel több mint 21 millió. Ebből 14.5 millió szavazott a kormánypárti koalícióra és több mint 11.5 millió, tehát a leadott szavazatok abszolút többsége konzervatívokra esett, míg az ellenzék hat és háromnegyed millió szavazatot kapott. Másrészt nem szabad azonban elfelejtenünk, amit a baloldali lapok nemcsak Angliában, hanem mindenütt figyelmen kívül hagytak, hogy a konzervatívok 66 kerületben egyhangú mandátumot nyertek, ami annyit jelent, hogy azokban a kerületekben az oppozíciónak még csak küzdelemre sem volt kilátása. Korrekt tehát, ha átlagban 30 ezerével számítva e kerületek választóit, a nemzeti kormányra s a kormányon belül a konzervatívokra eső szavazatok számát hozzávetőleg 2 millióval emeljük, ami annyit jelent, hogy a konzervatívok a nemzet döntésénél körülbelül 13.5 millió, az egész nemzeti koalíció pedig 16.5 millió szavazatot nyert, azaz nyilván a nemzet abszolút többsége állott a mellé a politika mellé, amelyet Ramsay MacDonald, Stanley Baldwin, Sir John Simon és Sir Herbert Samuel együttesen képviseltek. Igaz viszont, hogy az angol választási rendszer következtében, amely nem ismer pótválasztást és az úgynevezett háromszögletű választásoknál a relatív többséget nyerőnek juttatja a mandátumot, a Labour Party kisebb képviselötet ért el a parlamentben, mint amilyen a ráeső szavazatoknál fogva őt megilletné — ez matematikailag nyilvánvaló. A matematikailag nagyon pontosan működő és alaposan kiegyensúlyozott német választási rendszer s az annak eredményekép létrejövő, de kormányzásra képtelen Reichstag azonban aligha bizonyít a rendszer gyakorlati értéke mellett. Másrészt biztos, hogy a nemzeti kormány s Nagybritannia érdekében lett volna, ha a labour tekintélyesebb kisebbségben jött volna vissza a parlamentbe és megfelelő autoritással bírta volna ellenzéki ellenörző szerepét játszani.

A választás sikerében oroszánrésze van Snowdennek, a volt kincstári kancellárnak, aki mázsás érvekkel törte össze és maró gúnyval ostorozta volt

kollégáit, a Labour-párt új vezetőit, akik „megfutamodtak a népszerűtlen kötelesség teljesítése előtt“ és akik a „párton kívül álló hataloménak — a Trade Union Congressnek — akartak szolgálni. A munkáspárt szerint a döntő lökést a liberális Walter Runciman, mostam kereskedelmi miniszter, ama leleplezése adta meg, hogy a labour-kormány a munkanélküli segélyalap javára a postatakarékpénztár betétjeit vette igénybe. Ez a hír a kistőkés tömegek sorában olyan rémületet okozott, hogy ez hozta meg a földcsuszamlásszerű vereséget. Állítólag különösen az asszonyok, a megtakarított kis pénzüket féltő feleségek, anyák és munkásnők szavaztak, a leleplezés hatása alatt, zárt tömegekben a labour ellen.

Dacára nagy tekintélyének, melyet a nemzeti győzelem még növelt, MacDonald helyzete a nem jól kiegyensúlyozott többség élén nemcsak nehéz, hanem veszélyeket is rejt magába a jövőben. A konzervatív párt protekcionista jobbszárnya már ma is türelmetlen, a védővámok rögtöni behozatalát és általában „tetteket“ sürget; legerősebb képviselőjük az új kabinetben Neville Chamberlain, aki Snowdentől vette át a kincstári kancellárságot. Kívánságuk érvényesítését nemcsak a választási program akadályozza, amely nem védővámok behozatalát tűzte ki, hanem kimondottan csak szabad kezet, „orvosi megbízatást“ kért a kormány részére, hanem ehhez képest az új kormány összetétele is jelzi, hogy az erőknak más egyensúlya érvényesül a kormányzásban, mint amilyent a nemzeti többség összetétele követelne. Az új kabinet 20 tagból áll s ebből 11 konzervatív (a parlamenti számarány szerint 18-nak kellene lennie), 5 liberális és 4 nemzeti munkáspárti (a parlamentben pedig a 471 konzervatív mellett 64 liberális és 14 nemzeti munkáspárti van!). A kabinet összetétele tehát nem a számarányokat, hanem sokkal inkább a védővámok kérdésével szemben elfoglalt tendenciákat juttatja kifejezésre: a teljes protekcionizmust Neville Chamberlain, az átmeneti protekcionizmust Sir John Simon, az új külügyi államtitkár, a luxuscikkek prohibícióját pedig Walter Runciman képviseli. A különböző irányok kompromisszuma egyelőre az, hogy a kormány felhatalmazást kap egy kerettörvényben mindazoknak a rendszabályoknak az életbeléptetésére, amelyek szükségesek a kereskedelmi mérleg egyensúlyának helyreállítására.

NEM ÉRDEKTELEN körülmény, hogy MacDonald bemutatkozó beszédét az új Ház első tárgyaló ülésén színtelennek, erőtlennek minősítették, olyannak, amely semmiféle programot nem ad és a nemzetnek nem mutatja meg az utat, amelyen a kormány járni óhajt. Egyetlen markánsabb mondata az volt, amelyben a „természetellenes gazdasági konstellációt“ okolta a mai helyzetért, hangsúlyozván, hogy ebből más kormányokkal egyetértésben kell keresni a kivezető utat. Ezt a mondatot valamivel jobban megvilágította a Guild Hallban, London polgármesterének hagyományos bankettjén mondott nagyobbszabású szónoklata, amelyben a helyzetért félreérthetetlenül az 1919-es békeszerződéseket tette felelőssé, éppúgy mint a parlamenti opposzió új vezére, az öreg Lansbury a háborúutáni mentalitást okozta a mai helyzet bajaiért. Kiemelendő programpontja a kormánynak a Dominionokkal való szorosabb összeműködés ápolása, amelynek szolgálatában Thomas, dominionügyi miniszter meg fogja látogatni a birodalom összes nagy önkormányzó egységeit, hogy előkészítse a jövő évre Ottawába összehívandó gazdasági konferenciát. Ez nagy változást jelent a Labour-párt programjával szemben és azt mutatja, hogy meggondolt lépésekkel, fokozatosan bár, a kormány határozottan a protekcionizmus irányában halad, hiszen csak új védővámok mögött érhető el a birodalomnak egy nagyobb gazdasági egységben való egyesítése.

Sir John Simonnak, a nemzeti liberális párt leaderének, az alsóház egyik legfényesebb tehetségének és Anglia egyik legnagyobb jogászának kinevezése a külügyminisztérium élére pártpolitikai elgondolásokon kívül azt bizonyítja, hogy a kormány az eljövendő reparációs tárgyalásokkal, amelyek részben bonyolult jogi problémák körül fognak forogni, éppúgy mint a népszövetségi Tanácsban a mandzsuri konfliktussal kapcsolatban és végül a Leszerelési Konferencián, amelyen a revízió problémája állandóan fel fogja ütni fejét, a legjobb jogászával akarja magát képviseltetni. De talán jelenti azt is, hogy az indiai kérdés megoldásában visszatérnek a Sir John Simon elnöklete alatt kiküldött bizottság nevezetes jelentéséhez, amely helyi autonómiák megadásával javasolja Indiának az önkormányzatra való nevelését. Ez a tény együtt azzal a körülménnyel, hogy India képviselői — a hinduk, mohamedánok és a síkhek — egymásközt nem tudnak megegyezni a kisebbségi képviselő kérdésében, válságos helyzetbe hozta az indiai Kerekasztal Konferenciát. Pedig ennek a balsikere újból fellángoltamé a nemzeti ellenállást, a brit áruk bojkottját és kritikus helyzetbe hozná a birodalmat olyan pillanatban, amikor más, eddig nyugodtnak látszó részei — mint pl. Cyprus szigete — is lázadni kezdenek a brit uralom ellen.

LEGFONTOSABB problémája az új kormánynak mégis a font stabilizálásának a kérdése, azaz annak az értéknek megállapítása, amelyen a fonttal ismét visszatérnek az aranyvalutához. Vagy ha nem, az a kérdés, vajjon ne térjenek-e át a bimetallizmusra, amelynek hívei meglepő módon szaporodnak Angliában, különösen, amióta a font és az arany elválása következtében a brit ipar exportja a Távolkeletre ismét fellendült. Ezzel áll kapcsolatban a költségvetési egyensúly problémája, távolabbi kapcsolatban pedig a német rövidlejárátú tartozások kérdése, amelyben Anglia 76 millió font sterlinggel van érdekelve. A két nagy angolszász birodalom, állampolgárainak óriási érdekeltsége következtében, a legnagyobb nyomást hajlandó gyakorolni Párizsra, hogy Németországgal szemben a reparációk kérdésében engedékeny legyen.

ANGOL és amerikai nyomás nélkül is nyilvánvaló azonban Franciaország érdeke a jóvátételt kérdés újjárendezésében, ha meggondoljuk, hogy Németország fizetéseképtelensége, vagy csődje, ami együttjárna azzal, ha a reparációs fizetések integrális fenntartását követelnék, csődbe kergetné angol és amerikai hitelezőit is, tehát közvetve mérhetetlen károkat okozna a ma folyton növekvő aranytartálékkal rendelkező francia köztársaságnak is. Ez a circulus vitiosus, amelyre MacDonald rámutatott, tehát akkor is belevitte volna Franciaországot az engedékenységbe, amelynek most már némi jelét adja, ha Hoover Washingtonban nem igyekezett volna megnyerni Lávait a Young-terv revíziójának. Ami Németország rövidlejárátú adósságait illeti, a franciák logikailag és papíron helyesen argumentálnak azzal, hogy ők ezekben csak körülbelül 300 millió márka erejéig vannak érdekelve a másik két birodalom több mint 6 milliárd márkájával szemben és ezért megtagadják hozzájárulásukat nemcsak a zseniális Franqui-féle tervhez (azaz a rövidlejárátú adósságoknak a párizsi, newyorki és londoni piacon egy központi bank útján hosszúlejárátúvá való átalakításához), nemcsak ahhoz, hogy a rövidlejárátú tartozásoknak prioritásuk legyen a politikai jellegű jóvátételt tartozások előtt, — amit a németek nyilván csak taktikai okokból kívántak — hanem attól is, hogy maga a Young-terv értelmében kiküldendő bizottság, melynek feladata Németország fizetőképességének megvizsgálása a reparációk szempontjából, ezt a vizsgálatát kiterjessze a birodalom teljes fizetőképességére, azaz arra is, vajjon rövidlejárátú magánadósságait vissza tudja-e fizetni.

LAVAL miniszterelnök Washingtonból azzal tért vissza, hogy az Egyesült Államok elnöke a reparációs kérdés elintézésébe nem avatkozik bele, ennek megoldását teljesen Franciaországra bízta. Ez természetesen nagy siker volt Franciaország számára és biztosságot adott neki meglepetések ellen, de közelebbről megnézve a dolgot, nemcsak sikert jelent, mert ha a kiadott kommuniké sorai között olvasunk és összevetjük Laval nyilatkozataival és kezdeményezésével, így is magyarázható: „a reparációs kérdést meg kell oldani, mert különben elpusztulunk, nemcsak mi, amerikaiak, hanem ti is, franciák, bármily kevésbé vagytok is közvetlenül érdekelve a német magáncsödtömegben. Én azonban ebbe többet nem avatkozom bele, mert nem értették meg a múlt nyári nagyszabású iniciatívám és meghíúsítottátok azt, tehát tőlem egy lépést se várjatok addig, amíg ti meg nem oldotátok úgy, hogy ezzel Németországot a csödtől megmentsétek és magatokat is szilárdabb alapokra állítsátok, mint amilyenek ma álltok, nagy aranykincsetek dacára. Semmiesetre se várjátok tőlem azt, hogy a saját magatok és szövetségeseitek mai nyugalját és biztonságát én garantáljam.“

ENNEK a nem is barátságatlan okfejtésnek, amely még csak presszió sem volt, amellyel szemben tehát a teljes siker illúzióját fel lehetett tartani, ami pedig a francia közvélemény szempontjából nagyon fontos, megvolt a hatása: Laval még Washingtonból megüzente a német kormánynak, hogy várja a kezdeményező lépést a Young-terv keretein belül és a Young-terv által nyújtott lehetőségek felhasználásával. Hiszen a washingtoni látogatás egyik nagy sikere a Young-terv újólagos teljes megerősítése volt. A német részről teendő lépés, melynek részleteit tárgyalják Berlin és Párizs között, annyit jelent, hogy a német kormány a Young-egyezmény 119. és 120. cikke alapján a birodalom fizetőképességének megvizsgálására bizottságot kér s ez jelentést tesz a hitelező hatalmaknak. A koncesszió, amire a francia kormány, előbbeni merev álláspontjával ellentétben, most úgy látszik hajlandónak mutatkozik, az, hogy kész kiterjeszteni ennek a bizottságnak hatáskörét nemcsak egy transzfer moratórium megvizsgálására, hanem arra is, hogy az ügynevezett védett (feltételes) annuitások felfüggesztését is javasolhatja. A németek a magánadósságoknak elsőbbséget kívánnak oly módon, hogy 7 milliárd márkát kitevő olyan német rövidlejáratú tartozásoknak, amelyek nem nyugszanak effektív áruüzleten, tehát nem elengedhetlenül szükségesek, 10 év alatt teljesítendő törlesztéses visszafizetését a reparációs fizetések elébe akarnák helyezni. Ezek 700 millió rátája e szerint elsőbbséggel bírna a jóvátétel 660 millió feltétlen annuitása előtt! Ezt a franciák nyilván megtagadják, de úgy látszik hajlanak vagy a felé a megoldás felé, hogy egy másik bizottság, a Young-terv alapján kiküldendővel egyidejűleg, vizsgálja meg Németország fizetőképességének ezt az arculatát, vagy pedig a jelek szerint esetleg arra is hajlandók lennének, hogy maga a Young vizsgálóbizottság Németország egész fizetőképességét — tehát az állam- és magánadósságokra vonatkozólag egyaránt — megvizsgálja. Ezek után alakulna ki a végítélet és az is, milyen sorrendben teljesítené Németország fizetéseit külföldi, politikai vagy magánhitelezőivel szemben. A bizottság vagy bizottságok valószínűleg hamarosan össze fognak ülni és javaslatuk esetleg már decemberben, de legkésőbb januárban a hitelezőhatalmak és Németország együttes konferenciája elé kerül, hogy a Leszerelési Konferencia idejére és február vége előtt, amikor a német Stillhalte-megállapodások lejárnak, a kérdést megoldáshoz juttassák. A tárgyalások második fázisa azután visszavezet Washingtonba, akkor fog kiderülni, vajjon lehetséges-e a Szenátust megnyerni a szövetségi adósságok teljes törlésének.

GRANDI washingtoni látogatása — alig egy hónappal a Lávaié után — szintén azt a célt szolgálja, hogy közelebb hozza Amerikát Európához s hogy a tengerentúli közvélemény kompetens tényezőit a Szenátusban és a képviselők házában kissé jobban hangolja egy aktívabb külpolitika irányában. A látogatást már Stimson európai utazása alkalmával előkészítették, amikor Rómában a leszerelés kérdésében bizonyos programmatikus megállapodások is jöttek létre az ebben a problémában teljesen egyetértő két nagyhatalom között. Egyes információk szerint Grandi genfi nagyszabású beszédének a célkitűzése, továbbá Grandinak a leszerelési szünévre vonatkozó javaslata, mely azóta bizonyos fenntartásokkal nemzetközi megállapodássá vált, ezekből a nyári eszmecserékből fakadt. Az olasz külügyminiszter utazásának ugyan Rómában éppúgy, mint Washingtonban csak informatív jelleget tulajdonítanak, már csak azért is, nehogy a közvélemény túlsókat várjon és csalódjék, mégis kétségtelen, hogy a közelgő Leszerelési Konferencián ennek a két államnak az állásfoglalását befolyásolni fogják a mostani megbeszélések a Fehér Házban. Grandi washingtoni időzése további fázisa annak az új diplomáciának, amelyet MacDonald két év előtti amerikai útja inaugurált: a felelős kormányférfiak közvetlen interkontinentális találkozásai diplomáciájának. Előbb volt a kabinet-diplomácia, aztán jött a titkos diplomácia, helyét felváltotta a konferencia-diplomácia, míg most tetőpontját érte el a miniszteri találkozások diplomáciája — aggódnia kell remélni, hogy több sikere legyen, nagyobb nyugalmat hozzon, mint elődjei.

A JUGOSZLÁV DIKTATÚRA választásai december 8-án zajlottak le, meghozván azt az eredményt, amelyet teljes joggal el lehetett várni, azaz száz százalékos többséget a kormány számára. Az igen bonyolult választási rendszer már egymagában elijesztően hatott. A kormány céltudatosan aktív részvétele a hadjáratban és a fokozott ellenőrzés, amit gyakorolt, a cenzúra fenntartása és az erős rendőri intézkedések, amelyekkel a kormányhatóságok az esetleg egymással találkozni merészülő ellenzéki vezéreket megrendszabályozták — két irányban hatottak: egyrészt általánossá tették az ellenzéki pártoknak, az egyedüli német kisebbségiek kivételével, akik 7 jelölttel akarták gouvemementális érzésüket bizonyítani, távolmaradását a választásoktól, másrészt a választóközönségben magában felébresztették azt a kívánságot, hogy olyan állásfoglalással, amely a hatóságoknak nem lenne egészen a kedvük szerint való, ne veszélyeztesse jólétét, személyes szabadságát vagy boldogulását. Ezzel elérték azt is, — hiszen Zsifkovics miniszterelnök személyesen szólított fel minden választót, hogy szavazzon — hogy a választásban való részvétel nem is volt olyan csekély, mint ahogyan joggal fel lehetett volna tétélezni; országos átlagban állítólag 65—75%-ot tett ki. A horvát kerületekben a horvát pártok becslése szerint 5—15%-ot, a kormány változó információi szerint 55%-ot. A németeknek, hiába óhajtottak lojálisak lenni, csak egy jelöltjüket sikerült behozniok, az egyetlen állítólagos magyart pedig — Szántónak hívják — a kormány választotta be és a múltja változatos.

Az új parlament, mely a diktatúrát lenne hivatva alkotmányossá tenni, december 8-án fog összeülni: feladata lesz a kormányzás folytonosságának és egységének megadni a hátvédet.

A VILÁGHÁBORÚ ELSŐ HONAPJA

ARÁNYLAG szűk körben ismeretes, hogy a világháború után meg-
ZA szervezett „M. kir. hadtörténelmi levéltár“ feltűnő rövid idő
alatt hatalmas és forrásanyagban is igen gazdag intézménnyé
fejődött és hogy a katonai szakirodalom terén nemzetközi viszonylat-
ban is elsőrangú munkásságot fejt ki.

A levéltár ily irodalmi tevékenységében az első helyet a világ-
háború történetének folyamatban levő megírása foglalja el. A világ-
háború katonai eseményeinek oknyomozó taglalását a levéltár 30—40
kötetre rúgó műben tervezi. Ez egymagában kellő tájékozást nyújthat
afelől, hogy milyen alapos és részletes munkáról van szó. Ezideig
három kötet jelent meg. Mindhárom kötet a világháború első, had-
vezetési nézőszögből legérdekesebb hónapját — 1914 augusztusát —
összesen 1200 oldalon tárgyalja. Terjedelemben tehát felülmúlja a
külföld hasonló műveit. De minőségben is a legelső közé sorolható.

Szakszerű bírálatában nem korlátozzák azok a tekintetek, amelyekre
más államokban esetleg még figyelemmel kell lenni. A világháború
első hónapjában oly magasrangú hadvezérek a magyarság köréből nem
szerepeltek, akiknek érzékenységét a szigorú bírálat érinthetné. A régi
monarchia hadszervezete is megszűnt s ezért a bíráló tollát esetleg
tévesen értelmezett hagyományápolás sem köti. Ezek a körülmények
teszik a levéltár művét valamennyi hasonló mű között az igazság kuta-
tásában legtárgyilagosabbá, bírálatában legszigorúbbá és ezért leg-
tanulságosabbá.

Az említett három kötet rendkívül szakszerűen tagozott, érdeke-
sen megírt anyagával lehetetlen e szűkre szabott cikk keretében még
csak vázlatosan is foglalkozni. Ezért csupán azt a különösen érdek-
feszítő részt ragadjuk ki, mely az első, legfontosabb galíciai hadjárat
tervezésére vonatkozik. Ez a hadjárat vetette meg a háború elvesztésé-
nek alapját, mert az itt elkövetett s haderőnk megrendülésével járó
hibák a háború végéig éreztették hatásukat.

Nézzük meg ezért, hogy miként gondolta el az orosz és az osztrák-
magyar hadvezetőség az első hadműveleteket és ennek alapján a két
fél a háborút milyen haditervvel kezdte. Ebből láthatjuk legjobban,
hogy a győztes csatával kezdett galíciai hadjárat miért fejlődött oly
tragikussá, miért pusztult el abban lelkes és szép seregeink színe-java.

Rögzítsük le mindjárt azt a tényt, hogy az első hadjárat elvesztésé-
ben a döntő szerepet nem az annyit emlegetett s a hadisikerekben
csalódott közvélemény megnyugtató hangoztatott orosz túlerő
játszotta. Ez a túlerő az első hónapban egyáltalában nem volt oly jelen-

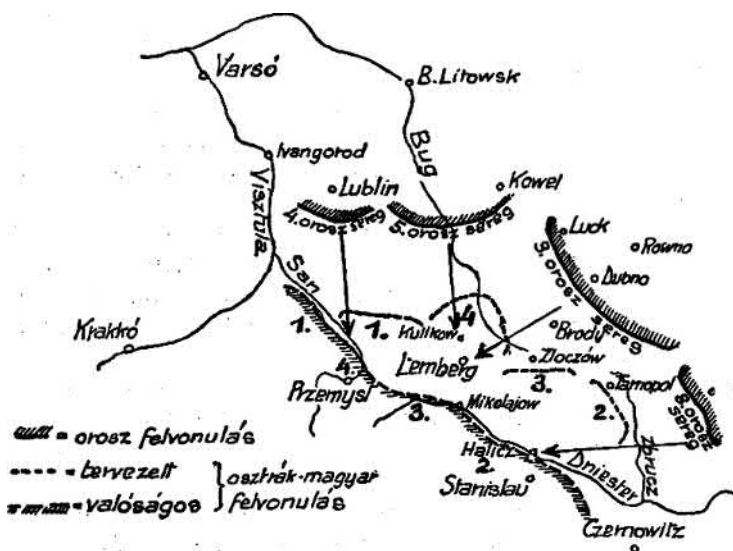
tény, hogy azt a mi jó seregeink megfelelő hadvezetés mellett el ne bírták volna. A küzdelemben nem indultunk reménytelenül. A hiba sem az orosz túlerőben, sem csapatainkban, hanem a hadvezetésben rejlett.

AZ OROSZ HADITERV lényege abban foglalható össze, hogy az orosz hadak zöme előbb velünk végezzék azután Berlin felé vonul.

Reánk nézve kétségtelenül hátrányos volt az, hogy az orosz hadvezetés a mi felvonulási tervünket: haderőink csoportosítását a hadműveletek megkezdésére, Redl ezredes árulása folytán ismerte. A mi vezérkarunk ezt tudta, de a felvonulási tervet mégsem vélte egészen megváltoztathatónak, és pedig azért nem, mert az adott földrajzi, vasúthálózati, hadszervezeti, szövetségi stb. viszonyok elhatározásai szabadságunknak bizonyos határt szabtak. Különben is minden lényegesebb módosítás a hosszú évek során leghelyesebbnek vélt terv elrontását jelentette volna. Elméletileg csak rosszabb felvonulási csoportosítással kezdhettük a háborút. A mi fővezérletünk indokoltan támadni akart és erre a célra a felvonulás Galícia keletén volt a legcélszerűbb, még akkor is, ha az orosz erről tájékozást szerzett. De nem tudhatta, hogy mi lesz a mi második lépésünk.

Egyébként nekünk is volt bizonyos előnyünk. A mi hadvezetésünk ugyanis a háború kitörése előtt, sőt a háború első két hetében is az oroszok felvonulására nézve helyes következtetésekre jutott. Ott képzelte el az oroszokat, ahol azok valóban álltak.

Az alábbi vázlat tünteti a kétoldali felvonulás nagy tervét.

A kétoldali felvonulás terve a következő találó elgondoláson alapult: a mi haderőnk a sűrűbb vasúti hálózathoz fogva hamarabb vonult fel, mint az orosz, aki ezért a Visztulától nyugatra eső területet kénytelen nekünk kardcsapás nélkül átengedni s haderejét kénytelen lesz a Visztulától keletre felvonultatni. Ezenfelül az orosz az óriási távolságokból eredő hosszú csapatszállítási időtartam folytán egyébként meglevő túlerőjét csak a háború első hónapja után érvényesítheti.

Ezért nekünk a helyzeti előny kihasználása céljából támadnunk kell, mégpedig ott, ahol jelentékeny helyi túlerő leghamarabb alakítható: a balszámon, a Visztula és a Bug között, észak felé. Ebben az irányban az együttműködést a keletporoszországi német haderőkkel is elérhetjük, amire nézve a volt monarchia és a német birodalom már békében bizonyos általános jellegű megállapodásokat kötött.

Az orosz hadvezetőség logikusan számolt a mi északi irányú támadásunk lehetőségével, bár annak valószínűsége felől az orosz vezérekben egységes nézet nem alakult ki. Mégis minden eshetőségre Kelet-Poroszország ellen nagy — kétszeres — túlerőt állított, nehogy onnan a német sereg déli irányban törhessen előre, Galicia északi határai mentén felvonult két gyengébb seregét (4. és 5.) kissé visszartartotta, míg Galicia keleti határai mentén felvonult két erősebb seregét (3. és 8.) — vagyis az ellenünk szánt haderő V₇ részét — a határhoz közelebb hozta azzal a szándékkal, hogy az előnyomulást utóbbi seregekkel kezdi meg és ezzel a mi esetleges támadásunkat az ellenkező szárnyon féken tarthatja.

A háború kitörése előtt ez volt a kétoldali helyzet, amely bizonyos fokban nyílt kártyával való játékhoz is hasonlítható. Mindkét fél támadásra, vagyis a döntésre készült a maga balszárnyán és védekezésre — legalább is átmenetileg — volt kész a maga jobbszárnyán.

A háború kitörése után azonban a békében elképzelt helyzet bennünk rejlő okoknál fogva a mi hátrányunkra megváltozott.

Az előzőleg Szerbia ellen elrendelt mozgósításból kifolyólag ugyanis a békében az oroszok ellen tervezett arcvonalunk jobbszárnyára szánt 2. seregünk először a Szerémségbe és a Bánátba vonult, honnan csak nagy idővesztéssel és megfogyatkozva, részben megtépázva került Galíciába. A hadműveletek megkezdésekor tehát éppen ott hiányzott, ahol az orosz a döntő támadást tervezte. Így jobbszárnyunkon nyomasztó orosz túlerő alakult ki, mellyel szemben csak a védelemre gondolhattunk.

Ettől függetlenül az oroszok ellen végzett felvonulásunkban négy napot vesztettünk, mert a két, egymást követő mozgósítás okozta szállítási zavarok csökkentése végett az oroszokkal szemben első mozgósítási napul július 31-e helyett augusztus 4-ét tűztük ki, ami automatice a felvonulás megkezdését is kitolta.

A fentiekben vázolt idő- és erővesztéseket, ami az oroszok támadását a mi eredetileg tervezett felvonulási területünk ellen a lehetőség körébe vonta, hadvezetőségünk azzal iparkodott kiegyenlíteni, hogy a felvonulási területet a nyugati, védtelen határ mentéről a megerősített, könnyen védelmezhető Szán—Dnjeszter vonal mögé, azaz 2—4 napi járóföldre hátrahelyezte. Hadainknak ebben a vonalban egyelőre — a felvonulás befejezéséig — védekezniük kellett volna.

Így vesztettünk időben kerekén s helyrehozhatlanul 8 napot. Ezenfelül erőben az oroszokkal szemben végérvényesen vesztettünk 3 hadosztályt, melyek az eredeti terv ellenére véglegesen a szerbek ellen maradtak. Végül az első hadműveletek megkezdésénél hiányzott a 2. sereg zöme (mintegy 7 hadosztály), mely a szerb határról Galíciába nagy késéssel ért be.

Ezek a körülmények okozták, hogy az oroszokkal szemben békében helyesen kiszámított idő- és viszonylagos erőelőnyünk veszendőbe ment. Ez természetesen a békében megtervezett felvonulásban kifejezésre jutó haditerv gyökeres módosítását is szükségessé tette, mint-hogy a haditerv alapjai megváltoztak.

Itt még egy mozzanatra kell kiterjeszkednünk. Nálunk a háború alatt és után sokáig az a nézet uralkodott, hogy az oroszok titkos mozgósítás útján harckészségüket a mi haderőinkénél hamarabb érték el és hogy ezért már kezdetben óriási túlerővel léptek fel. Ez a beállítás ebben a formában helytelen. Az oroszok minden nyáron s így 1914-ben is próbamo­z­gósítást tartottak. Á bevonult tartalékosokat a szarajevói gyilkosságból eredő feszült külpolitikai légkörben természetesen nem bocsátották el s ezért számos orosz csapat a világháború kitörésekor felemelt állományon volt. Ez megkönnyítette a mozgósítást, de a felvonulás tervén nem változtatott, minthogy a háborúra előkészített vasúti szállítás terve a próbamo­z­gósítással nem függött össze. Minőség­beli előnyt jelentett az, hogy a tartalékos legénység bizonyos hányada már a háború kitörése előtt gyakorlatozott, de ez a felvonulásban időnyereséget nem jelenthetett.

Az OROSZ HADVEZETŐSÉG nem tudta, hogy nálunk a két részletben elrendelt mozgósítás a felvonulásban milyen késedelmet okozott és ezért azt sem tudhatta, hogy mi a felvonulási területet hátrahelyeztük.

Augusztus 15-én, mikor haderőink a Szán és Dnjeszter mögött gyülekezőben voltak, az orosz délnyugati arc­von­al négy seregének vezére, Ivanov tábornok, parancsait az első hadművelet előkészítésére még abban a meggyőződésben adta ki, hogy mi a hadjáratra az említett vonal előtt készülünk fel.

Egészen érdekes, hogy miként irányította seregeit abba a pillan­nyilag légüresnek mondható térbe, amelyben az orosz hadak arc­von­alunk előtt katasztrófális módon összetorlódtak volna, ha arc­von­alunk a felvonulás befejezéséig, azaz augusztus utolsó napjáig a Szán—Dnjeszter mögött állva marad.

Ivanovnak az volt a már békében meghatározott s hadijátékon is megbeszélte feladata, hogy „a Közép- és Kelet-Galiciában felvonult osztrák-magyar seregeket semmisítse meg és akadályozza meg, hogy azok dél felé, a Dnjeszter mögé és nyugat felé, Krakkó irányában elvonuljanak“. Legalább is a Kárpátoknak kellett volna bennünket nekiszorítania, hogy aztán hadai bizonyos részével Berlin felé vehessen irányt. Ebből látszik, hogy az orosz hadvezetőség számára az volt a legkedvezőtlenebb, ha mi harckészen a Szán—Dnjeszter mögött állunk.

Mikor Ivanov e feladata megoldását célzó első parancsait kiadta, haderőink valóságos csoportosítását nem ismerte, illetve azt tévesen tétélezte fel. A Redl ezredestől szerzett adatok után indult. Ugyan­ekkor a mi hadvezetőségünk még egészen találóan ítélte meg a készülő orosz felvonulási csoportosítás térbeli és erőbeli elosztását. Ivanov így öntudatlanul a sötétbe ugrott, mikor augusztus 15-én keleti seregeinek (3. és 8.) Kulikov—Mikolajov—Halicz vonalát, nyugati sere-

geinck (4. és 5.) Przemysl—Lemberg vonalát adta irányul. Röviden: az üres levegőbe intézett lökést. Kettős átkarolást vélt tervezni, hogy seregeinket a Szán—Dnjeszter mögé való hátrálásban meggátolja. Seregeink pedig ekkor már, illetve még e vonal mögött álltak.

Az előnyomulást a keleti orosz seregeknek augusztus 18-án és 19-én, a nyugati orosz seregeknek augusztus 23-án kellett megkezdeniük. Utóbbiaknak 5 nappal későbbre rendelt elindítása az esetleges északi irányú osztrák-magyar támadás veszélyét akarta csökkenteni, amelynek valószínűségében különben maga Ivanov, ellentétben az orosz fővezérrel, nem hitt.

Az előadottakból látható, hogy felvonulási területünk hátrahelyezésével és az orosz seregek előnyomulási irányával hadvezetőségünk számára fényes hadászati helyzet volt kialakulóban. Az orosz seregek összetorlódása Przemysl—Halicz között, arcvonalunk előtt, az augusztus 23-a után következő napokban lehetővé tette volna, hogy az augusztus 26-án a már vázolt zavarok dacára is a Dnjeszter mögött majdnem teljesen felvonult haderőinkkel (csupán a szabácsi harcokba keverődött budapesti hadtest hiányzott volna) az oroszok két szárnya — a 4. és 8. orosz sereg — ellen egyrészt a Szán, másrészt a Dnjeszter felől, azaz nagyban Przemysl és Stanislaw környékéről helyi túlerővel bekerítő hadműveletre induljunk. Idővesztésünk így alakulhatott volna át felbecsülhetetlen helyzeti előnnyé.

Hogy mennyire kedvezett nekünk ebben az időszakban a hadi szerencse, azt az alábbi orosz adatok igazolják.

Az orosz fővezér, Miklós nagyherceg csak augusztus 22-én, azaz mikor a keleti orosz seregek (3. és 8.) már osztrák földön jártak, ébredt annak tudatára, hogy az Ivanov seregeinek—különösen a két nyugatinak (4. és 5.) — megadott irányok célszerűtlenek is lehetnek és ezért Ivanovot sürgönyüeg figyelmeztette: „Lehetséges, hogy az osztrákok — óvatosan — erejük zömét távolabb nyugaton vonták össze, mint ahogyan eddig azt mi elképzeltük; például Krakkó—Przemysl területén. Ebben az esetben azok az elonyomulási irányok, amelyeket Ön megszabott, a helyzetnek nem felelnek meg. Mert a megadott irányokban való előnyomulás ... a négy hadseregnek a Lemberg—Przemysl között levő területen való összezsúfolásához vezethet. Feltételezem, hogy Ön már intézkedett, hogy vezérkara a szóbanforgó esetre vonatkozó intézkedéseket kidolgozza ..

Ivanov azonban kiadott parancsaihoz ragaszkodott és tette ezt annál inkább, mert seregei már mozgásban voltak. Javaslatot tett ugyan a nagyhercegnek, hogy szükség esetén az irányokat a nyugati seregeknél bizonyos mértékben változtatni lehetne, de ezt egyelőre nem ajánlja. Javaslatából kiragadjuk a következő részt: „A mi hadseregeink felvonulása (augusztus 23-án) — akármilyen legyen is az osztrák-magyar erők csoportosítása — általában befejezettnek tekinthető. Most a csapatok átcsoportosítása már csak igen szűk keretek között lehetséges. Ennélfogva mi a tervezett hadműveleteket, tekintet nélkül az osztrák-magyar felvonulásra, a jelenlegi csoportosításból hajtjuk végre. Összehasonlításképp jegyezzük itt meg, hogy augusztus 23-án a mi arcvonalunk jobbszárnyának felvonulása még nem fejező-

dött be, de azért már elhagytuk a Dnjeszter vonalát, ami a felvonulás befejezését még jobban kitolta.

Az orosz alvezér idézett javaslata azt is igazolja, hogy a nehézkes orosz tömegekkel nem nagyon lehetett manővrózni. Ezek a tömegek a megadott irányokban már előrehömpölyögtek. Oldalt már csak nehezen és súrlódások között térhettek ki. Hadvezetőségünk az ő háborús előkészületeiben éppen az orosz tömegek e nehézségében látta föelönyünk egyik mozzanatát: a mi nagyobb fürgességünket. A kínálkozó jó alkalmat említett előny érvényesítésére azonban nem ismerte fel, sőt szerencsédén véletlenül összetalálkozása folytán seregeinket egyenesen az orosz átkarolásba vezette.

HADVEZETŐSÉGÜNK egészen augusztus 15-ig abban a meggyőződésben élt, hogy az orosz úgy vonul fel, amint ez valóban meg is történt. Ez bizonyítja, hogy kémszervezetünk a háború előtt jól dolgozott. De az augusztus 15-től 18-ig terjedő napok alatt az orosz helyzet felől más nézet kerekedett felül. Ennek az a magyarázata, hogy az utolsó három nap alatt befutott hamis hírek és az ezekre alapított következtetések az orosz felvonulásról alkotott képet gyökeresen megváltoztatták. Hadvezetőségünk különböző kémhírekből fokozatosan arra a téves meggyőződésre jutott, hogy az ellenünk szánt orosz hadak zöme a kiewi kormányzóság területéről a Visztula mögé, Varsó—Ivangorod—Bresztlitovszk területére tolódik el, nyilvánvalóan azzal a szándékkal, hogy innen Pózenen át Berlin felé törjön előre. Ezt az orosz tervet akarta fővezérletünk megghiúsítani, mikor augusztus 18-án, vagyis az orosz keleti szárnyak ellenünk való, előttünk ismereden megindulása napján elrendelte, hogy seregeink a Szán—Dnjeszter vonalát északi irányban hagyják el és erőltetett menetekben előrefelé gyülekezzenek. Seregeinknek nagyban oda kellett jutniok, ahová az eredet terv szerint kerültek volna.

Ismételnünk kell, hogy seregeink ezen a napon, a szélső balszárnyon levő 1. sereg kivételével, a hadműveletekre még nem voltak készen, sőt a jobbszámon levő sereg zöme a Dnjeszter mögé még nem is ért be. Hadvezetőségünk azonban a német birodalom keleti határainak veszélyeztetett voltát oly aggasztónak ítélte, hogy készüléden haderővel való megindulásra szánta el magát. A készülődés mértékét eléggé mutatja az, hogy a hadosztályok harmadrésze ekkor még hiányzott. A Hadtörténelmi Levéltár találóan jegyzi meg: „Ha a németek országuk szívét az orosz inváziótól nem féltették, úgy Conrad ez okból történt sietése nem látszik indokoltnak.“

Hadvezetőségünk visszatért régi tervéhez, vagyis hogy arcvonala erős balszámmal a régi haditerv szerint észak felé támadjon s ezzel az oroszok elvonulását Berlin felé meggátolja. Sőt kibővítette a tervet azzal, hogy e támadáshoz a kissé visszatartott jobbszám is a lehetőséghez képest csatlakozzék. Nálunk már ekkor gyökeret vert az a felfogás, hogy kelet felől nagyobb orosz haderők előnyomulása nem valószínű. Ha pedig onnan a csak 2—3 hadtestre becsült orosz erők mégis közelednének, akkor azokat jobbszárnyunkról veendő néhány hadtest — támadással — könnyen fogja visszavetni.

Az elmondottakból már eléggé kidomborodik, hogy nem az általános orosz túlerőben, hanem a téves helyzetmegítélésben és az ebből eredő kockázatos támadó haditervben rejlik kiindulási pontja annak a katasztrófának, mely seregeinket a balszárny győzelmei dacára Kelet-Galiciában érte.

Helyzetünk az augusztus 19-én megkezdett előnyomulás alatt napról napra kedvezőtlenebbé fejlődött, mert seregeink mindinkább a közeledő oroszok ölelésre táruoló karjai közé kerültek. A balszerecse úgy akarta, hogy hadvezetőségünk még ezután is ne az igaz, hanem a hamis hírekre hallgasson. Nevezetesen az orosz várháromszög felől előtörő 3. orosz sereg felől kémhíreket kaptunk, de ezeknek hadvezetőségünk — minthogy minden gondolatát az oroszoknak Berlin felé képzelt előnyomulása kötötte le — nem hitt. A Zbrucsfolyón át betört 8. orosz seregről lovasságunk augusztus 20-án és 21-én jó jelentéseket hozott, de hadvezetőségünk ezeket a jelentéseket, az előbb vázolt felfogás alapján, túlzottaknak tartotta. Mikor pedig augusztus 21-én a Zbrucstól keletre fekvő vidék felderítésére küldött egyik repülőnk azt a hamis jelentést hozta, hogy onnan ellenség nem nyomul elő, nem a lovasságnak, hanem a repülőnek hitt, már csak azért is, mert utóbbi jelentés a hadihelyzetről alkotott felfogását a legteljesebb mértékben alátámasztotta. Ezért szólhatott az ezen a napon kiadott parancs így: „Általános támadást tervezek mind a négy hadsereggel északi irányban.“

Az események ezután rohamosan fejlődtek.

A balszárnyon előnyomuló 1. sereg augusztus 23-tól 25-ig megvívta orosz földön a győzelmes kraszniki csatát a nála gyengébb 4. orosz sereg ellen. Ez a csapatok szép fegyverténye volt. De a magasabb hadvezetés a Levéltár megállapítása szerint itt sem tünette ki magát. Az oroszok megrendültek, de nem semmisültek meg, holott Dank, az 1. sereg vezére ezt is elérhette volna. Megvolt hozzá a túlereje.

Az i. seregtől jobbra, 4. seregünk augusztus 26-án kedvező előjelek között kezdte meg az 5. orosz sereggel azt a küzdelmet, mely a győzelmes komarovi csatát bevezette. Mindez nagyon jól illett hadvezetőségünk terveibe. Azt hitte, hogy itt és Kraszniknál azok az orosz hadtestek harcoltak, melyek a tovább északra levő orosz főerő gyülekezését fedezték. Hogy itt biztosra menjen, a tovább jobbra és hátul levő 3. seregtől egy hadtestet a komarovi csatater felé irányított. A jól megindult csatában később az 5. orosz sereg bekerítésére alkalom nyílt, de ezt az alvezérek szalasztották el.

Meggyengített 3. seregünk három (leMBERGI, grÁCI és ERDÉLYI) hadteste ezen a napon Lemberg felől Zloczów felé támadásra indult a Brody és Tarnopol felől betört s összesen csak 6—7 hadosztályra becsült oroszok ellen. így állt elő a téves helyzetmegítélésből eredő az a különös helyzet, hogy nagy arcvonalunk közepe augusztus 26-án részben észak felé (4. sereg), részben kelet felé (3. sereg) indult rohamra, ami az orosz gyűrűből való menekvés kísérletének látszatát is keltheti. Észak felé tért nyertünk, de a keleti irányban nem volt szerencsénk. Zloczów előtt váratlanul súlyos vereséget szenvedtünk

a 3. orosz sereg túlerejével szemben. Hadvezetőségünk a csatavesztés horderejét kezdetben nem ismerte fel. A vereséget csak a rossz hadvezetésből eredő véletlen balesetnek látta és ezért a sereg vezérkari főnökét elmozdította. A következő napra pedig elrendelte: „A 3. hadsereg verje vissza a Lemberg felé északkeleti és keleti irányból közeledő ellenséget.“ A második csatanap Zloczóvnál betetőzte aztán a vereséget. A rendkívül súlyos véres veszteség mellett sok foglyot és ágyút hagyunk az oroszok kezén, pedig ekkor a szélső szárnyon levő 8. orosz sereg a harcba még csak csekély erővel avatkozott.

Fővezérünk Conrad ekkor kezdett tudatára jönni annak, hogy feltevéseiben csalódott. De azért ragaszkodott eredeti tervéhez, ami a Hadtörténelmi Levéltár megállapítása szerint „nemcsak merésznek, hanem csökönyösnek is minősíthető“. A végrehajtást szolgáló további intézkedések pedig Conradot „kapkodónak és a csapatok minőségével és teljesítőképességével nem reálistan számítnak mutatják“.

Hadvezetőségünk ugyanis rohant a továtúnó hadiszerezése után és ezért a Gnila Lipa mentére hátrált 3. sereg támogatására kellő előkészület nélkül hirtelen harcba vetette a felvonulásban levő 2. sereget is, mely zömével augusztus 29-én a szélső jobbszárnyra — egy hadtest híján — éppen beért.

Ebből fejlődött augusztus 29-30.-án a 120 km-es arcvonalon dúló Gnila Lipa-menti nagy csata, mely arányaiban és eredményeiben az eddig vívott csatákat messze felülmúlta. Kraszniknál, Komarovnál és Zloczóvnál csak egy-egy orosz sereg mérkőzött meg egy-egy osztrák-magyar sereggel. A Gnila Lipa mentén már két seregünk került két orosz sereggel szembe. Számokban kifejezve, 282 zászlóaljunk (köztük több mint harmada menet- és népfölkelő-, azaz harcra kevésbé alkalmas zászlóalj), 133 lovas századunk és 718 ágyúnk küzdött itt az oroszok 336 zászlóaljával, 264 lovas századával és 1214 ágyújával. Az orosz gyalogsági főlény nem volt oly jelentékeny, hogy ezért ne győzhettünk volna, de súlyosan esett latba az, hogy harcbavetett csapataink fele már a zloczóvi csatában sok erkölcsi erőt veszített. Ez a körülmény és különösen az 500 ágyúnyi orosz tüzérségi főlény a döntést az oroszok javára hozta meg. Kétnapos harc után rendkívül súlyos vereséget szenvedtünk és sok hadianyagot veszítettünk. A mi túlerőnk a nagy arcvonalt balszármányán volt és ott (Krasznik, Komarov) nem tudott az ellenségre oly döntő csapást mérni, hogy ez jobbszárnyunk vereségét kiegyensúlyozhatta volna.

Hadvezetőségünk most már egész világosan látta, hogy milyen zsákutcába került és hogy seregeit milyen kedvezőtlen hadihelyzethez hozta. Jobbszárnyunk a vezetés hibájából teljesen összeroppant. Jöttek a súlyos következmények: Lemberget fel kellett adni, a Komarovnál diadalmas sereget vissza kellett fordítani.

Hadvezetőségünk most új csatarendet épített fel, melynek ingtag pillérét a Lublin előtt megrekedt, de egyelőre még helyét megálló balszármányunk alkotta. Mikor aztán szeptember első hetében az ekkor már teljesen érvényre jutó orosz túlerő csapásai alatt ez a pillér is összerokkadt, a galíciai csatateret egész kiterjedésében az oroszoknak kellett átengednünk.

Az egész augusztusi hadművelet bírálatát a Hadtörténelmi Levéltár ekként foglalja össze: hiába akarta a hadvezetés „túlfeszített, sőt kimondhatjuk: emberfeletti követelményekkel a kezdeti idővesztést a csapatok által behozatni“. Jobb lett volna a helyzetet úgy venni, ahogyan az adódott s ami az eredeti haditervet megvalósíthatatlanná tette. Más haditervel kellett volna az oroszok ellen menni, vagy azok támadását bevárni.

A Levéltár műve még találóan állapítja meg: „A döntés sikeres előkészítése nem az előresietésből áll, hanem az erők előnyös kiindulási helyzetbe való összegyűjtéséből, mindegy, hogy ez az összegyűjtés előre, helyben vagy hátra történik. Az ehhez szükséges menetelés, mozgás csak eszköz. Az offenzíva lényege nem beleroohanás a csatába, hanem a „döntő lökés” végrehajtása a csatamezőn, a teljesítményképesség legnagyobb fokára emelt csapatokkal”

A mi seregeink készületlenül és helytelen csoportosításban rohantak a nagy mérkőzésbe és a megfontoltan előrehaladó oroszok elé többé-kevésbé kimerülten és éhesen értek.

Első galíciai hadjáratunk kudarcát elsősorban a hamis alapokra felépített haditerv, párosulva a jó csapat agyonhajszolásával okozta. Elfutottunk a győzelem elől, pedig ez elénk akart sietni!

JULIER FERENC

A SZERKESZTŐSÉG KÖZLEMÉNYEI

A Szende zárta: minden hó 10-én délben. — írógépen irt cikkeket kérünk. — Előre meg nem beszélt kéziratokat csak akkor küldünk vissza, ha bélyeggel ellátott megcímezett borítékot mellékel a szerző. — A cikkeket házilag korrigáljuk; korrektúralevonatot csak kivételes esetekben adunk. — A gépirattól eltérő korrektúrák és utólagos rövidítések költségeivel a szerző számláját vagyunk kénytelenek megterhelni. — A cikkek közlésével azok szerzői jogát a Magyar Szende megszerezte. — Szerzőink különnyomataikat, megállapított tarifa szerint az Athenaeum nyomda igazgatóságánál szíveskedjenek közvetlenül megrendelni, legkésőbb a szám megjelenésétől számított két héten belül.

Athenaeum Irodalmi és Nyomdai R.-T., Budapest. (Nyomdaigazgató: Wózner I.)